

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

1. BIND

BORNHOLMSKE SAMLINGER

FØRSTE BIND

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

RØNNE

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG (KNUD JØRGENSEN)

COLBERGS BOGTRYKKERI

1906

BORNHOLMSK SAMFUND.

I Løbet af nogle faa Aar er der rundt om i Landet bleven stiftet Selskaber med det Formaal at søge de enkelte Landsdeles Ejendommeligheder paa de forskellige Omraader mere alsidigt belyste, end det hidtil har kunnet ske.

Den Tanke maatte let opstaa at tilvejebringe noget saadant for Bornholms Vedkommende. Dels frembyder Øens naturlige Beskaffenhed en Række udprægede Ejendommeligheder, — fysiske, geologiske, klimatiske, botaniske o. s. v., — dels har den bornholmske Befolkning, paa Grund af Øens afsides Beliggenhed, i saare høj Grad levet sit eget Liv og derved sat sit selvstændige Præg paa den lokale Kulturudvikling. Ikke blot har Bornholm en ældgammel, paa Omskiftelser saare rig Historie; ogsaa i Henseende til Tankegang, som den har givet sig Udtryk i Sæder og Skikke, i Ordsprog og Talemaader og i det hele taget i Opfattelsen af selv de store Lærsspørgsmaal har Bornholmerne ned gennem Tiderne bearet deres Selvstændighed. Ikke mindst spores denne i Dialekten, — eller vel rettere i Dialekterne — der frembyder meget af Interesse, baade ved Ordforraad og Lydsystem. Saaledes er Bornholmsk den eneste danske Dialekt, som ganske mangler „Stødet“, — (saa at f. Eks. Navnet Møller udtales ganske som Professionen Møller.

Mangt og meget i disse Ejendommeligheder staar imidlertid i Fare for at svinde bort. Den forbedrede Skole-

undervisning, den stigende Oplysning, den stadig stærkere og stærkere Forbindelse med Omverdenen og mellem de forskellige Dele af Øen indbyrdes — kort sagt: det ellers saa glædelige Kulturfremskridt har allerede uløbet sin udfærdigende og afsluttende Indflydelse her. Allerede nu maa man et godt Stykke ud paa Landet for at høre den ægte, uforfalskede Bornholmerdialekt i Tale.

I dyb Erkendelse af, at der ogsaa for Bornholms Vedkommende frembyder sig en interessant og taknemmelig Opgave paa dette Omraade, og i velbegrundet Overbevisning om, at Arbejdet paa denne Opgaves Løsning vil redde fra Forglemmelse mangt og meget, som ellers vilde være dødsdømt, mødtes for c. et Aar siden, paa Initiativ af Toldinspektør, cand. jur. F. Jørgensen, (nu i Randers) en Kreds af Interesserede. Det besluttedes at stifte et Selskab, „Bornholmsk Samfund“, hvis Opgave skulde være ved Udgivelse af et Aarsskrift, „Bornholmske Samlinger“, at samle, hvad der maatte findes af Stof til Belysning af de omtalte Ejendommeligheder. Der blev nedsat et Udvalg, bestaaende af Rektor M. G. Koefoed, Toldinspektør Jørgensen samt Adjunkterne N. Juul Sørensen og H. St. Holbeck. Udvalget udsendte gennem Pressen et Opraab, som skulde gøre Rede for Sagen og opmuntre til Indmeldelse. I Løbet af kort Tid mødte Tanken en saadan Tilslutning, at man kunde betragte „Bornholmsk Samfund“ som stiftet og begynde Redaktionen af Aarsskriftet, hvortil Bidrag indløb hurtigt og rigeligt, ligesom mere stilledes i Udsigt. Særlig Opmærksomhed vil der blive lagt paa at samle alt, hvad der kan belyse den bornholmske Dialekt; alt sligt vil under Rubrikken „Bornholmiana“ blive samlet.

Det lader sig næppe betvivle, at der blandt Øens mange Samlere findes tilstrækkeligt Stof for en længere Aarrække; men det bør ikke skjules, at Udsigterne til Foretagendets Levedygtighed er lidet lyse. En noget større Tilslutning,

end hidtil opnaaet, vil ikke blot være i høj Grad ønskelig, men ogsaa ganske nødvendig, dersom „Bornholmsk Samfund“ ikke skal dø en for tidlig Død.

Vi gentager derfor Opraabets Anmodning om Tilslutning, og vi gør det saa meget tryggere, som vi ikke nære Trævl om, at der her er rejst en Sag, som vil kunne danne et smukt og naturligt Bindeled mellem alle Øens Beboere indbyrdes; og hvad der ikke er af ringere Betydning: „Bornholmske Samlinger“ vil sikkert være kjærkomne for de mange Bornholmere, hvem Livet har ført bort fra „Klippeøen“, men hvis Trofasthed over for denne ofte har givet sig saa smukke Udslag. Endelig tør det sikkert haabes, at Enhver, der med Kærlighed til Land og Folk forbinder Træng til bag alt det „fælles-danske“ at granske og forstaa de enkelte Landsdeles og deres Befolkningers Særpræg, vil glædes over ethvert nyt Led i Bestræbelserne paa dette Omraade og yde det en velkommen Støtte.

Ronne d. 23de Juli 1906.

H. St. Holbeck.

Det ældste paa Dansk trykte Skrift om Bornholm.

Meddelt af M. K. ZAHRTMANN.

RELATION Om Borenholm,

den 22. Decbr, Anno 1658.

EFter at hans Kongl. Mayst. aff Dannemarck oc Norrig formente at haffve sat hans Lande oc Riger i en sicker Fred oc Rolighed, med hans Kongelig Mayst. udi Sverrige oc alle forige fiendskab formente at Være afflagt, oc i steden igien gode Vendskab oc den tilsagde Troskab med forbemelte Konge udi Sverrige til Fredericksborg igien at oprette var omhyggelig, tenkenet¹ hans Kongelige M. udi Sverige, som en Samvictitheds oc Trofast erlig Christelig Potentat i ljge maade at effter komme. Affstod derfor fra sig oc til hans Kongel. M. aff Sverrige, baade Folck Lande oc Insuler iblant hvilke Borenholm den eene, Men forbeneffnte Konge udi Sverrige meente icke her i denne freds beslutning, det som hand Loffvede, men meeget meere biet effter andre oc bedere Leylighed samme Krig fort at sette, hvilket Hans Kongl. Mayst. aff Dannemarck oc Norge med største Skade, udi August Maanet haffver erfaret, i det hand dette Kongerigisz Lande Provintzer oc Insuler med Ild og Suerd slemmer end nogen andre tyrckiske eller andre

barbariske Folck kunde giøre tracteret, forheret oc forteret, saa alt Folck baade Christen oc Ukristen som hand med sig fører ere forfærdet der fore.

Anlangent dette Eyland eller Borenholm, effter at hun til Svensken var offver giffven haffver de suenske Betiente hndelt² slemmer med Undersatterne, end om de haffde offvervundet dem med Mact. Thi de lagde Bønderne stor Skat baade dem selff paa deris egen Person som paa deres Gods, Borgerskabet borttaget alle deris Næringe, Indførde Told paa Kiøbstederne forbygged Parterne³ at intet kunde komme der Ind det maatte være saa ringe som det ville før end det var fortollet, Fiskerne maatte giffve Penge forend de komme ud paa Vandet at fiske, oc naar de komme tilbage igien med deres Fiske Da maatte de atter giffve penge igien oc icke Fiske de meste Indfodde Danske paa Borenholm bleffve borttagen oc brugte dem til fortsetning deris blodige Krig, dermed satte de Svnske⁴ som, var føet udi Sverrige der paa igien oc indsatte dem i de fra drefne danskis Gods at besidde, in Menninge alle danske at udrotte, oc indfødde Suenske i Steden paa Landet at indsette

Der nu disse Folck fornam oc saa hvor det Wilde ud med dem bleffve de trurig⁵ oc sorggefuld, oc tenckte paa deres til forne haffvende Frihed oc Regeringe, deres gammel Herre, Der fore komme de fornemste tilsamæn bevegte⁶ den skuldidhed som de derisz gammel Herre oc deris fædern Land vare skyldige, tenckte de der paa at de icke aff Natur vare født under Sverrige mens at de der hen vare giffven, oc Kongen aff Sverige først vare den som brotte Freden oc saa vel hemmelig som aabenbarlige modhandlede alle fredens beslutning de icke heller vare skyldige at holde, men meget meere forment dem der frj for at være, som udi Rodskild bleff beslutet

oc deris gamle Herre sig igien at undergiffve beslutet, oc holte denne deris Raadslag stile oc hemmeligen, indtil de saa deris Tid oc leylighed, i midlertid holte de den gemeene Mand det Svenske harde oc strenge Regierringe fore, oc viste dem hvorledis deris Ager, Huse oc Skibe bleffve dennem fratagne, oc deris Børn bortført.

Oc der de nu forstode deris bevilliginge,⁷ oc for nāmē at de bleffve misztenckt aff Commedanten Øffverste til Heste ved Naffn Johan Printzen Skoll, skreff hand at⁸ Sverrige at skicke mer folck til hānem, at hand indbyggerne diszbedre kunde betuinge, oc under deris Aag at beholde, der hand den 8 Decem: Med nogle andre Officerer haffde begiffvet dem til en lieden Kiøbsted som ligger paa landet ved Naffn Rulle,⁹ saa de derisz Leylighed at de hānem, med de andere Officere sloge ihjel, oc strax der paa stormede et Slot, som Kaldis Hammershus som ligger 2 mile der fra oc de der paa liggende Svenske offvergaffē det strax. Hvorudi de bekomme 130 Svenske Soldatter sampt nogle Stycker oc Artilleri Officerer, oc siden rensede dette Land aff de Svenske oc derisz Strenge Aag, skickede strax deres forordnede til hans Kongl: May. udi Dannemarck oc Norge, oc begierede hannem som deres gamel Herre til deris Skytzherre gien, hvilcke dem oc naadigste antog oc glæde sig hierteligen offver deris troe Undersatter oc troe tjenste. De hans Kongl. May paa saa et Eylandt liggende i Øster søen haffve bevist, haabendis alle andre lande, som saa ledis ere kommev¹⁰ under det Svenske Aag vilde giøre lige saa oc giffve dem under deris forige Herskab oc Frihed igien, Datum Borenholm den 22 Decem: Anno 1658.

[¹ tænkende. ² handlet. ³ Portene. ⁴ Svenske. ⁵ traurige. ⁶ betænkte. ⁷ Indvilligelse. ⁸ til. ⁹ Rønne. ¹⁰ komne.]

Foranstaaende Relation danner et lille Flyveblad paa fire Sider i Kvart. Den er her gjengivet i bogstavtro Optryk for at sikre den imod at gaa tabt. Den kendes nemlig kun i et eneste Exemplar (i mit Eje); den findes ikke i de store københavnske Bibliotheker og nævnes ikke i Bibliotheca Danica.

Den har Værd, ikke blot som den tidligste danske Fortælling om Bornholmernes Opstand mod de Svenske 1658, men ogsaa som det først trykte danske Skrift om Bornholm. Kun fjorten Dage skiller den fra Printzen-skölds Drab paa Rønne Storegade d. 8. Dec. 1658. Dagen efter havde Bornholmerne vundet Slottet Hammershus tilbage og dermed deres Ø ud af Svenskens Magt; og d. 21. Dec. var deres Sendemænd med Hasle Borgmester Peder Olsen i Spidsen efter ét Døgns Sejlads naaede ind i det fra Landsiden belejrede København med det Maal for Øje at overgive Kong Frederik den Tredje deres gjenvundne Ø. Relationen er dateret Dagen efter deres Komme til København.

Af en saadan Beretning, nedskreven kun to Uger efter Opstandens Udbrud, kunde man vente sig dens Historie fuldt oplyst. Men dertil er des værre Relationen alt for mager, dens Indhold lidet sigende og tilmed ikke helt paalideligt.

Undersøges dens Tilblivelse, da synes det ud fra Tidsfølgen utvivlsomt, at den er grundet paa de bornholmske Sendemænds Fortælling. Men ingen af disse har selv skrevet den; ingen af dem vilde f. Ex. kalde Bornholms Hovedstad „Rulle“. En Fejl som denne peger bestemt hen paa, at Relationen, tvært imod hvad den giver sig ud for, ikke er skrevet paa Bornholm.

Sendemændene overbragte den danske Regering en paa Bornholm nedskrevet og af Øens Beboere godkendt Beretning om Svenskestyret og Opstanden; den bar

Titelen: „Borringholms Manifest“. (Thurah's Beskrivelse over Bornholm S. 248). Dette Manifest kendes nu des værre kun i en senere Gjengivelse (i Ravns utrykte *Chronica Boringiaca* fra 1671). Nogen særlig Forbindelse mellem det og den foreliggende Relation kan ikke paa-vises. Derimod synes Relationen ikke helt fremmed for de vilde Rygter, der strax ved Bornholmernes Komme til Hovedstaden spredtes over København, og som Hiøring i sin Dagbog: „Leyrs Krantz“ (trykt 1660) under d. 21. Dec. 1658 gav den Form, at Bornholmerne havde „slet paa Landet ihjelslaget alle de Svenske, som der vare“.

Vi kunne komme Forfatterskabet til Relationen nærmere paa Sporet. Der foreligger nemlig et andet Flyveskrift i Trykken, affattet paa tysk under Titelen: „Wiedererlangung der Insul Bornholm“ og dateret lige som den danske Relation d. 22. Dec. 1658; men ærligere end denne fortæller det, at det er skrevet i København og trykt d. 28. Jan. 1659 samme Steds. Ogsaa dette tyske Skrift kalder Byen „Rulle“, og en nøjere Sammenstilling viser, at den danske Relation er en noget forkortet og sproglig forvansket Gjengivelse af det tyske Skrift.

Begge var de Avisindlæg i den standende Strid mellem Danmark og Sverig, hvilken førtes baade med Ordet og med Sværdet. Den Krigsførsel er gammel som Men-skeheden selv. Allerede Homer lader de græske og trojanske Fyrster kæmpe drabelig i Ord, som med Vaaben i Hænde; og nu sidst have vi set Russerne og Japannerne føre deres Krig ind i Verdenspressen. En saadan fandtes ikke midt i det syttende Aarhundrede; i dens Sted traadte slige Flyveskrifter som det foreliggende. Talrige Flyveblade udspreddes fra begge Sider under den dansk-svenske Krig. Man kan i dem kun vente at finde Avisføde, efter Døgnets Behov, farvet af

den bitre Krigs ensidige Lidenskaber; og andet findes heller ikke i den her gjengivne Relation om Bornholm.

Den bærer i hele sit Udstyr, affattet i et usselt Sprog og fuld af Trykfejl, Præget af at være udgaaet fra det haardt belejrede København. Bag dens Opfordring til andre af Svensken besatte Landsdele om at efterfølge Bornholmernes modige Bedrift staar sikkert den danske Regering, og i dennes Kreds er Forfatteren til den, som til det tilsvarende tyske Flyveblad, at søge. Nærmere betegnet synes dens Forfatter at være en dansk Regeringstjener, som har mægtet det tyske Sprog bedre end det danske.

Man bør følgelig ikke slaa stærkere Lid til denne Relation, end man sætter til Nutidens Døgnaviser. Det vil imidlertid føre for vidt her i Enkeltheder at paavise dens Overdrivelser og fejlagtige Opgivelser. Den bringer intet nyt Bidrag frem til Drøftelsen af Begivenhederne paa Bornholm 1658, hvilke i Tidens Løb ere gjorte til Gjenstand for mange Skildringer og senest fremstillede udførligt i Historisk Tidsskrift, 7. Række 1. Bind, København 1897—99.

Aaker Præstegaard i 200 Aar.

AF FORSTELÆRER N. HANSEN.

Man kan ikke fortælle Aaker Præstegaards Historie uden først at nævne Kannikegaarden i Aaker. Nu ligger denne omtr. 300 Favne fra Aakirkeby Købstad. Den ligger der prægtig og nydelig som en af vore fineste Bøndergaarde. Men den har ikke staaet paa denne Plads i mange Aar. Den rejstes i 1896, efter at en Ildebrand om Aftenen d. 25. Oktbr. 1895 havde lagt den gamle Kannikegaard i Aske. Den laa lige Vesten for Kirkegaarden; kun Almindingslandevejen var imellem. Dens Alder var heller ikke stor. Natten mellem 7. og 8. Juni 1844 havde Ilden ogsaa gjort lyst her og ganske tilintetgjort Gaarden. Saavidt man kan forstaa, havde Begyndelsen til Branden været omtrent ens begge Gange, idet den har begyndt i en Halmstak udenfor Gaarden, og altsaa vistnok har været paasat. Det siges, at Gaarden skal have brændt en Gang før, men derom vides dog intet sikkert.

Men hvad forstaas ved en Kannikegaard? Det var en Indtægt, der i Katolicismens Tid gaves til en Kannik. Kanniker kaldtes de ordnede Samlag af Præster ved en Domkirke. I Begyndelsen havde Kannikerne Fællesindtægter, men da Fælleslivet blev løsere imellem dem, fik hver især Pengeindtægter eller bestemte Kapitelgodser

og Tiender. Saaledes have vore Kannikegaarde her paa Bornholm tilhørt Domkirken i Lund. Efter Reformationens Indførelse blev det væsentlig Staten, der fik Raaderum over Kanonikaterne, og hvor de ikke ligefrem bleve henlagte f. Ex. til Skoler, bleve de bortgivne enten som Tilgift til en eller anden Betjening, som en Slags Pension eller som en Ducør for en eller anden fortjenstlig Handling. Præsten Hans Poulsen *Ancher* til Hasle og Rutsker erholder f. Ex. af Frederik III under $^{11}/_{12}$ 1659 Aa Kirkes Kanonikat med Brugsretten til Aaker Kannikegaard for sin Medvirkning til Bornholms Befrielse fra Svenskeherredømmet. Her er imidlertid ikke Stedet til at behandle Domkapitlernes Stilling efter Reformationen og deres fuldstændige Opløsning efter Enevældens Indførelse. Vi vende tilbage til Kannikegaarden.

Efter Reformationen har denne vistnok været en af de bedre Gaarde. Vi ser af „Bornholms Landejendomme“ 1876, hvor endnu ingen Parceller vare fraskilte, at den havde et Tilliggende af 127 Tdr. Ld. med 14 Td. 6 Skpr. 2 Fdk. Htk., og det er ikke umuligt, at det, som nu kaldes „Kirkens Jord“, og som udgør 36 Tdr. Ld. med omtr. $3\frac{1}{2}$ Tdr. Htk. har hørt med dertil eller ogsaa Brugsret. Det bliver i det hele 163 Tdr. Ld. med over 18 Tdr. Htk. Denne store Gaard blev efter Reformationen Præstegaard, hvorimod den hidtilværende Præstegaard bortsolgtes.

Her boede saa de to første lutherske Præster i god Tilfredshed, *Mikkel Sort* i 40 Aar og *Niels Tøgersen* i 44 Aar, men den tredie, som blev Præst her ca. 1604, Martin Laurentius *Brünchius*¹⁾ saa det mindre godt ud for. Superintendenten Poul Mortensen i Lund, der visiterede Aa Kirke (St. Hans Kirke) 12. Juli 1616, har i

¹⁾ Det er ikke umuligt, at han kunde være en Søn eller i det mindste en Slægtning af Sognepræsten Laurits Mikkelsen Brunch i Stubbekøbing.

sin Visitatsbog givet adskillige Oplysninger om Brünchius, der for største Delen ere gengivne paa Latin i „Hübertz's Aktstykker“ S. 606—7. Han siger om den Tale, som Brünchius holdt, at den ikke var beundringsværdig, men kold og mager. Ligeledes beskyldes Br. for Drikfældighed, Forsømmelighed i sin Embedsgærning og et daarligt Liv. Da Mester Poul (Biskoppen) kom til Præstegaarden, vendte Br. beruset hjem. Videre siges der om ham, at han lod Præstegaarden forfalde, lod andre dyrke sin Ager og Eng, bekom ikke sin Rettighed af Bønderne og turde heller ikke kræve dem, samt at han i Aa Kirke havde trolovet Mads Skrivners Stedson, „hves Quinde leffuer, ved en anden pige“. Det er ikke forunderligt, at en saadan Herre kunde ikke regere den store Kannikegaard, og at han søgte at faa den bortbyttet med en mindre, hvilket ogsaa lykkedes.

Willich von Westhofen, der 1613 blev adlet og 1619 beskikkes til Canonicus i Lund, udstedte 27. Aug. 1622 et Brev, der lød paa, at da Sognepræsten Martin Laurentius Brünchius havde beklaget sig over, „at den Cannichegaard, som han hidtil havde bygget og beboet, var ham for streng baade med vidtløftig Jord og Mark saa og med Bygning og større Landgilde, som han aarlig deraf maatte give, og det befindes, at der i fordums Tid har været en Præstegaard, foruden denne Cannichegaard, saa haver jeg derfor af Kirkens Penge købt en Gaard i Aakirkeby (liggende ved det Sted, hvor Præstegaarden for mange Aar siden fandtes at have staaet) af *Søren Rasmussen* for 120 Daler Mynt“. Saa følger en Beskrivelse over den Jord, der er lagt til Præstegaarden. Engene dertil ere: „Kildes Eng, Virseng, Haandklædet, Helten og Smækken. Dog bliver alligevel saa megen Jord til Cannichegaarden beholdendis, som allermest behof giøris, hvor ud af Probendatus og Kirkens Patron

herefter kan bekomme sit Landgilde, som er en Tønde Smør. Og maa Præsten have Drift til Vandingen i den østre Ende af Cannichegaardens Dam her ved Byen, hvilken Ende Præsten skal indelukke fra den Vester Havehjørne tvært over til det søndre Dige“ „og have Borgerne lovet, at de ville fri samme Præstegaard fra den aarlige Kongeskat. Og skal Kirken nu først reparere og bygge samme Præstegaard, siden skal Præsten og hans Efterkommere være forpligtet til at holde samme Præstegaard ved Hævd og Magt og forbedre den i alle Maader“.

Om der har været et Jordtilliggende til Søren Rasmussens Gaard, og hvor stort det i saa Fald har været, kan ikke ses, men derimod se vi, at der er taget Jord fra Kannikegaarden til den ny Præstegaard. Den gode Brünchius, eller som han paa godt Dansk kaldtes, Morten Laursen, fik ikke stor Glæde af Forandringen. Han døde 2 Aar efter, og naaede nok ikke at flytte fra Kannikegaarden paa anden Maade end den, at man bar hans Lig over paa Kirkegaarden. Den købte Gaard havde vel næppe været som den skulde være, men den blev det, enten den saa blev helt ombygget, eller den undergik en grundig Restauration; nok er det: Bygningen blev smuk og solid. 1671 skriver Aaker Sognedegn Rasmus Pedersen Ravn i sin „Chronica Boringiaca“, at den daværende Præst „nu besidder den bedste bygte Præstegaard her paa Landet er, som af hans Formænd, Sognefolket og Kirken er bekostet, først funderet og bygt af Sognedegn Rasmus Pedersen Raffin“.

Hvorledes det hænger sammen med den sidste Oplysning i Citatet er ikke saa let forstaaeligt. Nævnte *Rasmus Pedersen Ravn* er f. 1602, vistnok identisk med Erasmus Petri, der 1624 blev Student fra Sorø, blev 1627 Rektor i Nexø, 1640 Rektor i Rønne og 1654 Degn i

Aaker. Skulde han en Tid, før han blev Degn her, have boet i Aakirkeby? Nok er det, den følgende Præst Diderik Carstensen (*Colding*¹⁾) kom til at bo paa den ny Præstegaard. Om end alt skulde være i Orden, saa var der dog noget galt fat med Skjelstenene. Vandre selv kunde de jo ikke, men det ligger nær at tro, at de alligevel skulde have taget sig en Spaseretur under en Jordrystelse, thi „Anno 1629 den 6te Decbr. skeede her et stort Jordskælv paa Borringholm, saa at Biergene og Husene rystedes derover“. Nok er det, man mente, at det var galt fat med Stenene og andet mere, og der maatte en Ottemandsforretning til for at faa alt i Orden. Denne lyder i Udtog saaledes:

Efter Sognepræst Diderich Castensens Begæring paa den ene Side og Willich von Westhofen, Cannich i Lund og Patron til Aakirke og hans Fuldmægtig *Hans Jensen Slotsskriver*, som svarer for *Arrist Poulsen*, som boer i Cannichegaarden, paa den anden Side, ere vi otte Mænd (heribl. nævnes *Albret Hansen, Borgmester i Aakirkeby*) komne sammen Onsdagen den 3die Marts 1630 for at besigtige det Markeskel, der var sat i den forrige Præsts, Morten Laursens Tid, og hvorom der fandtes Antegnelse i Tingbogen af 9. Juni 1624. De otte Mænd komne til det Resultat, at det maa blive ved samme Kendelse, som da var afsagt og de føje til: „Hvad Vanding anlangendis til bæggens deris qvæg, skal de have tilfælles udi den Dam næst hos Cannichegaarden, dersom de og med Gærde ville skifte dennem samme Vanding imellem“.

¹⁾ Vistnok lig Theodorus Chastenii, der blev inscriberet ved Kbh.s Universitet 1620 fra Roskilde Skole. Var Præst i Aaker fra 1624 til sin Død 7/11 1638. Gift med Christine Stefansdatter († 9/8 1667). Hun 2 Gg. g. m. Efterm. i Kaldet Rasmus Jensen Middelfart, 3. Gg. med Hans Andersen Ravn, Præst i Poulsker og 4. Gg. med sidstnævntes Eftermd. Mikkel Thomsen.

Den hidtilværende Ejer af „Skriveregaarden“ i Aakirkeby, Arist Poulsen blev nu idetmindste Bruger af Kannikegaarden, men vistnok ogsaa snart Ejer mod at svare en bestemt Afgift til Lunds Domkapitel, i det mindste er Familien noget efter 1660 bleven Ejere af Gaarden. Skrivergaarden brændte en Del Aar efter; den har muligvis ligget omtrent, hvor Avlsbruger Hans Peter Ridder († $\frac{6}{1}$ 1879, 85 Aar gl.) boede, og hvor senere Ludvig Dams Mejeri var (det nedlagdes for nogle Aar siden). Degnegaarden havde den Gang et Stykke Jord beliggende mellem Skrivergaarden og Præstegaarden; dette blev under 12. Juni 1655 mageskiftet bort og kom til at tilhøre Arist Poulsen. Mageskiftebrevet er saalydende:

„Vi efterskrevne *Niels Pedersen* Raadmand, *Tobias Dechner*¹⁾ Byfoged, *Mikkel Ingemandsen*, *Hans Rasmussen*, Borgere udi Aakirkeby, *Jep Laursen*, Kirkeværge og *Rasmus Pedersen*, Tingbud udi Aaker Sogn, kendes og hermed for alle vitterligt gør, at Aar efter Guds Byrd 1655 Tiisdagen den 12 Juni vare vi forsamlede efter venlig Begæring, paa den ene Side af vores Sognedegn *Rasmus Rafn* og paa den anden Side af *Arist Poulsen* udi Cannichegaarden i Aakirkeby til at være overværende og dennem at imellem ligne andlangende et støche Jord, som hidtil haver været rette Tilliggende til Degnegaarden hersteds, hvilket støche Jord er bevilget og samtykt af Erlig og velfornemme Mand *Peder Pedersen*, Borgmester

¹⁾ Tobias Dechner er f. i Thüringen 1612, kom i en ung Alder til Bornholm og blev Byfoged i Aakirkeby og Herredsfoged i Bhs Sønder Herred, † 1670. Hans Gaard i Aakirkeby med Besætning brændte $\frac{6}{4}$ 1666 lidt før Dag. Han er Fader til 3 Sønner, der bleve Embedsmænd her paa Bornholm og alle afsatte paa Grund af uredelig Embedsførelse. En fjerde S., Johan, der boede i Rønne, blev for Tyveri dømt til Bremerholm, men rømte af Landet.

udi København, nu Patron til Aakirke, efter hans skriftlige Samtykke derpaa dateret København den 11 May 1655, at maatte henskiftes“.

„Og eftersom samme Jordestøche er liggendis næst op til Præstegaarden paa den ene og Arist Poulsens Gaard, som er Skrivergaarden til den anden Side er det paa alle Parter bevilget, at af samme Jordestøche er efterladt saa megen Plads, at Præsten kan have sin fri Kiørsel til og fra sin Gaard, og er nu sat Mærke og Kendetegn paa Stæden, hvorvidt samme Rum nu her efter til evig Tid sig strække skal, hvilket Jordestøche Arist Poulsen og hans Arvinger med Rette til evindelig Eje efter dette Mageskifte udi sin Længde og Brede, som det nu er forfatted, beholder. Derimod skal efterskrevne Jord Degnegaarden til evig Tid tilhøre, som Arist Poulsen af sin fri Købejord har igen givet til Mageskifte, først et Stykke Jord liggende op til Degnens Lykke udi sin Længde og Brede, som det nu forfatted er, strækkende sig i Sønder og Nør; dernæst et Stykke Jord liggendis Nord for Aristis Myre, næst Norden op til Degnestykket, strækkende sig i lige Maade Sønder og Nør, efter som det nu af os er udmærket og dennem fuldkommen i alle Maader imellemlignet udi Sognepræsten Hr. Niels Madsens Overværrelse“

Samme Jordestykke fører en meget omskiftelig Tilværrelse. Nu blev det altsaa lagt ind under Arist Poulsens Gaard, Skrivergaarden; senere, da Kannikegaarden fuldstændig bliver frit Eje, bliver Skrivergaarden afbrudt eller brænder, og dens Jord gaar over paa andre Hænder. Arist Poulsens Datter Kirstine bliver gift med Kapitain og Raadmand i Aakirkeby Jens Pedersen, og han faar bl. a. Jordestykket i Medgift med sin Hustru. Under 30. Januar 1685 gaar det dog paa Vandring igen,

„Jeg undertegnede Kapitain og Raadmand i Aakirkeby Jens Pedersen aflænder herved, med min Hustrues Kirstine Aristes Datters Minde og Samtykke, til Sognepræst Diderik Svendsen Funch og Hustru Nille Clemeds Datter og deres Born og Arvinger et Stykke Jord beliggende Øst for Præstegaarden og Syd for den Gaard, hvor jeg nu bor paa, strækkende sig i Længde i Øst og Vest fra Præstegaarden og til Skriverstollen og i Brede i Sønder og Nør fra Udgjærdet og til Præstens Dam tilligemed den Lod og Del, som jeg undertegnede Jens Pedersen har haft i den Dam, som ligger Øst for Præstegaarden og Sønden for berørte Stykke Biug Jord, efter derom Sten og Stabels Udvisning“. Præsten lover saa videre i Kjølebrevet, at Jens Pedersen skal nyde fri Vanding af ommeldte Dam for sit Kvæg baade Vinter og Sommer; dog saaledes, at om Sommeren, naar Jordestykket er besaaet, skal Jens Pedersen drive ad sin egen Jord, som ligger Øst for bemeldte Jordestykke.

Til Forstaaelse af den følgende Tids Begivenheder nødes vi til her at indføre nogle Bemærkninger dels om Byens daværende Topografi Ø. og N. Ø. for Aaker Præstegaard, dels om Præstegaardens Beboere. Omkring Tiden 1650—1700 ja i Grunden midt op i det 19de Aarhundrede danner Byens Sydgrænse paa dette Sted en skraa Linie (dog ikke ganske lige) trukken fra det sydøstlige Hjørne af Isenkræmmer Mads Kofoeds Facadebygning (Matr. Nr. 12) og ned til Nordenden af Skellet mellem det nuv. Matr. 31 h og 32 b (dette er nu Forsamlingshus). Derfra bøjede Købstadgrænsen om i omtr. sydlig Retning (dog lidt til Vest). Den nuværende „Smedegaard“ ved Smedegade, som ses paa Byens Matrikelkort af 1817, var da heller ikke til, ligesom der heller ikke førte nogen Gade øster paa, hvor Smedegade 1817 ses at være. Ø. for det sydøstre Hjørne af Præstegaardshaven laa i

gamle Dage som nu „Præstedammen“ med sin Omgivelse „Grønningen“, to Faktorer, der i Forbindelse med foran- nævnte Jord mellem „Skriverstællen“ og Præstegaarden skulde blive et Stridens Æble mellem adskillige af de i vor Skildring nævnte Personer.

Angaaende Præstegaardens Beboere: Efter D. C. Col- dings Død 1638 kom *Rasmus Jensen Middelfart*. Blev Student fra Odense 1631, kaldet til Præst her 1638, indsat i Embedet $^{20}/_1$ 1639, † $^{12}/_3$ 1651. — *Svend Lar- sen* (benævnes i Ravns Chronica Svend Lauritzen Bore), var en Søn af Præsten i Rønne Lars Olsen, blev Student fra Sorø 1645. Præst her til $^{6}/_4$ 1654, døde af Pest. Var g. m. Margrethe Colding, Datter af D. C. Colding, hun 2. G. g. m. Eftermanden. En Søn, Lars Svendsen (Laurentius Svenonis) blev 1673 Student fra København og $^{11}/_{11}$ 1682 Spr. til Bodilsker og Nexø. En anden S. se nedenfor. — *Niels Madsen Lund* blev kaldet til Præst her $^{28}/_4$ 1654; hans Kaldsbrev findes aftrykt i Thura's Bornholm S. 188—89, † $^{17}/_8$ 1676. Hans Enke begr. $^{18}/_2$ 1705; havde 5 Børn. En Søn, Svend Nielsen, f. $^{23}/_7$ 1656 i Aaker, Student 1678 fra Kbh. og $^{2}/_4$ 1687 Spr. i Nyker. — *Diderik Scendsen Funch*, S. af ovenn. Svend Larsen, blev indnatr. 1674 ved Kbhvns Universitet som Student fra Rostock, $^{23}/_5$ 1676 Præst i Aaker, † her $^{5}/_6$ 1687. Gift $^{24}/_9$ 1676 i Rønne med Nille Klemensdatter, f. i Rønne $^{11}/_1$ 1661, begr. $^{4}/_1$ 1741, D. af en Klemen Rasmussen i Rønne. Hun blev anden Gg. g. m. Efter- manden. Funch mindst 2 Børn: 1. En Søn, Klemens Dideriksen Funch, f. i Marts 1681, blev Student fra Rønne Skole $^{16}/_7$ 1700, † som Præst i Østermarie $^{28}/_2$ 1732. Har flere Efterkommere. 2. En Datter, Kristine, blev $^{14}/_{12}$ 1703 g. i Aa Kirke med Kristian Rasmussen (Marcher), Gaardejer i Ringeby i Vestermarie.

Det var altsaa sidstnævnte Præst i Aaker Diderik Svendsen Funch, der købte før nævnte Jordestykke Øst for Præstegaarden, men han havde vistnok adskillig anden privat Jordejendom foruden. Dette bragte Enken sin anden Mand i Medgift. Denne hed *Thue Larsen Lyster*; han var sikkert en Nordmand. Hans Broder Mathias, som omtrent samtidig blev Præst i Poulsker, var ialfald Student fra Bergen. $\frac{22}{2}$ 1688 blev Thue Lyster altsaa gift med sin Formands Enke. De var gift i 17 Aar og havde 4 Sønner og 3 Døtre. Den ældste Søn, Lars, blev Student fra Rønne 1710, var fra 1711 til 1723 Degn paa Kristiansø og blev siden Præst paa Sjælland. En Datter, Malene Margrethe (begr. $\frac{8}{4}$ 1764, 64 Aar gl.) blev gift med en Diderik Pedersen her i Aaker (begr. $\frac{27}{9}$ 1775, 79 Aar gl.); om de andre Born vides intet bestemt for Tiden.

Ved Skiftet efter Lyster blev hans Privatjord solgt til Ancher Antoni Müller (d. Ældre), Ejer af Vallensgaard og flere andre Gaarde paa Bornholm. Sin Jord i Aakirkeby og nære Omegn afhændede han imidlertid snart til Lysters Eftermand i Præsteembedet. Købeprevet, der blev indført i Tingbogen til Aakirkeby Tings Ret Folio 125, lyder saaledes:

„Jeg *Ancher Müller* til Wallensgaard, Landsdommer paa Bornholm, bekendtgør og gør vitterligt, at jeg haver solgt, skiodt og afhændt, saasom jeg og hermed aldeles sælger, skioder og afhænder fra mig og mine Arvinger til Sognepræsten for Aakirkeby Menighed, den ærværdige, hæderlige og vellærde Mand Hr. *Claus Clausen Flyng* og hans Arvinger, en mig tilhørende og ndi Aakirkeby beliggende Gaard, som *Jens Laurson Bech* og *Jochum Tønnesen* Smed nu bebor og bestaar af 3 Huslænger, en ud til Gaden, lige i Øst og Vest, den anden i Sønder og Nør, hvilke af Jens Laurson Bech beboes og bruges, den tredie Længe bag i fornævnte Gaard, ligeledes i

Øster og Vester og beboes af Jochum Tønnesen. Noch haver jeg solgt og afhændet til velbemeldte Hr. Claus Flyng et stoche Biug Jord liggende Øst for Aaker Præstegaard, Raadmandsstoche kaldet, og haver jeg bekommet samme Jord paa Skiftet efter Sal.Hr. Thue Lyster, fordum Sognepræst til Aakirke Menighed Item 4 Skp. Land købt af Hans Wiens, fordum Borger i Lübech, 2 $\frac{1}{2}$ Td. Ld, købt efter afdøde *Tønnes Jochumsen*,¹⁾ Smed i Aakirkeby, 8 Tdr. Ld. købt af Raadmand Jens Pedersen, samt et Stykke købt af Peder Erichsen i Vestermarie

„Item for den oven specificerede Jord Hr. Claus Flyng haver fuldkommen fornojet mig der ved, at han til mig har udgivet sin Obligation paa 398 Slettedaler, hver beregnet til 64 Sk., som han lover til mig at betale udi contante Penge med dansk slagen smaa Mynt, og det, vi ellers vare accorderede om, som kunde beløbe sig til 30 Slettedaler, haver han strax til mig betalt, thi bekender jeg Ancher Müller haver jeg dette Skøde med egen Haand skreven og underskreven og mit sædvanlige Signet hostrykt udi Suaneke²⁾ den 16. Marts 1714“.

Om Claus Clausen *Flyngs* Herkomst vides intet; han blev Student fra København 1697 og var Præst i Aaker fra $\frac{23}{6}$ 1705 til sin Død $\frac{21}{11}$ 1719. Han var ved sin Død endnu en ung Mand, kun c. 40 Aar gl., og det var

¹⁾ Vi træffe her en Række af Smede i Aakirkeby; denne er altsaa død før 1714, Sønnen, nævnt ovenfor, var Smed; dennes Søn igen, Tønnes Jochumsen, der blev begr. 1. Aug. 1762, 40 Aar gl., var ligeledes Smed her i Byen. En Broder til Tønnes Jochumsen den ældre, ved Navn *Tobias Jochumsen*, tjente hos Præsten Niels Madsen Lund fra 1660 til 1676 og hos hans Efterfølger i 2 Aar; kom siden til at bo i Bodilsker.

²⁾ Der ejede han nemlig Hus; Kongen boede hos ham 1687, da han besøgte Bornholn. Se Thura, S. 157.

den eneste Virkeplads, han havde havt. Han var vistnok en velstaaende Mand og tillige en virksom Mand. $15/6$ 1706 var han bleven gift i Gentofte med *Dorthea v. Alpen*, en Datter af Johan v. Alpen, Borger og Handelsmand i Kbh., og dennes Hstr. Maren Plum (f. c. 1640, $\dagger$ $9/10$ 1713; se „Slægten Plum“, S. 35). Det er, naar man ser hen til hendes Faders Stilling, ikke umuligt, at hun kan have bragt Flyng nogen Medgift. De havde idetmindste 2 Børn, en Søn Claudius (f. 1709, blev Student 1732) og en Datter ved Navn Claudia. Hun var f. 1712 og blev $8/12$ 1730 g. m. Ejeren af Eskildsgd. i Pedersker, Hans Hansen Koefoed, fra hvem der endnu er enkelte Efterkommere i lige mandlig Linie.

Som man vil have set i det foregaaende, var det i de Tider ofte Skik, at Eftermanden i et Præsteembede giftede sig med sin Formands Enke, eller da i det mindste med en Datter, om der var en; ja det var ligefrem en Undtagelse fra Reglen, naar noget saadant ikke fandt Sted; det skulde da være, om en Søn fik Embedet. Det er ganske interessant at betragte dette „Konserverings-system“, og det fandt akkurat Sted her paa Bornholm lige saa regelmæssigt som andre Steder i Danmark. Det er en tragikomisk Melange, der laves sammen, naar man ser en Yngling paa 25—30 Aar tage en Enke, der for Alderens Skyld godt kunde være hans Moder eller maaske endog Bedstemoder; han søger ogsaa at genoprette Ligevægten ved, naar han gifter sig anden Gang, da at tage en Ungmo paa maaske kun 20 Aar. Hvordan skulde Fabrikanterne af vore Dages mange romantiske Kærlighedshistorier have klaret sig i de Dage med at finde Modeller til deres Helte og Heltinder?

Dorthea salig Claus Flyngs fulgte kun indirekte den givne Regel. Den ny Præst, der kom her i Aaker, var nemlig gift. Men det gjorde heller ikke noget til Sagen,

da hun kort efter blev gift med Præsten nede i Poulsker, Peder Madsen *Katkier*. Denne var f. c. 1680, blev 1704 Stud. fra Nykøbing p. F.. ¹⁸/₅ 1705 Baccalaur, skal en Tid have været pers. Kapellan og blev ¹²/₈ 1707 Præst i Poulsker. Den ny Præst i Aaker hed Adolf *And.* Enkelte ville maaske undre sig over Navnet And og betragte det som en Forkortelse f. Ex. af Andersen. Dette er ikke Tilfældet. Hans Navn nævnes i Snesevis af Gange paa nævnte Maade. Han var f. i Kristiania omtr. 1680, blev cand. theol. ¹⁶/₅ 1699 med haud, antagelig senere Hører i sin Fødeby og ²/₂ 1720 Præst i Aaker, altsaa i en Alder af omtr. 40 Aar.

Det var intet hyggeligt Hjem, And og hans Hustru Else flyttede ind i den Sommer. Forholdene havde forandret sig slemt, siden „Chronica Borringiacæ“s Dage, hvor det var den skønneste Præstegaard paa Bornholm. Bygningerne vare nu meget brøstfældige og daarlig vedligeholdte; der havde været Tegltag paa den ene Længe; det havde Cl. Flyng taget af og lagt Straatag paa i Stedet. Det var dog ikke det værste. Kort efter Naadensaarets Udlob var en anden Længe helt falden om. Det blev for galt for Ad. And. Han søgte Peder Katkier i Poulsker til „paa sin Kierestes Vegne“ at erstatte Skaden med 239 Sldlr. 4 Mk. 13 Sk., hvilket den af 4 Mænd var vurderet til. Landstingsdommen, der afsagdes 18. Juni 1721 af Landsdommer Michel *Nansen*,¹⁾ lød paa, at med Hensyn til Tegltagets Ombytning med

¹⁾ Er f. i Kbh. ²/₉ 1687, Søn af Præsidenten Hans Nansen d. Yngre, blev ³/₆ 1716 Landsdommer paa Bh. Bopæl i Svaneke, begr. her ¹⁴/₃ 1747. Var 2 Gg. gift. 1 ~ ¹³/₅ 1717 Agnethe Elisabeth Müller, en Datter af hans Formand i Landsdommerembedet Ancher Müller. 2 ~ ¹⁴/₇ 1725 Karen Wolfsen fra Svaneke. En Søn af det sidste Ægteskab kom til Norge og er Oldetader til den verdensberømte Nordpolsfarer Fridtjof Nansen.

Straatag, saa var intet at sige dertil, „da Tegltaget var meget brøstfældigt, og det havde næsten ikke været til at bekomme Kalk og Sten i de vanskelige Krigstider“ (det var Frederik IVs Deltagelse i den store nordiske Krig 1709—20). Derimod blev P. Katkier „paa sin Kierestis Vegne“ nødt til at betale „den Brøst, som nu fandtes paa Gaarden, thi om Salig Claus vilde give noget bort af sit, saa var det derfor ikke sagt, at hans Successor vilde gøre lige saa, hvorfor jeg paa denne Post ikke anderledes kan kende, end at Hr. Peder Katkier bør til Hr. Adolph And at betale for Præstegaardens Brøst 40 Sldr. 3 Mk. 8 Sk. efter de 4 Mænds Sætning, og der foruden den Længe, som strax efter Madame Katkiers Naadsensaars Udgang er nedfalden, 15 Sldr. Iligemaade betaler Hr. Peder Katkier Processens Omkostninger til Hr. Adolf And med 12 Sldr. Hvilket alt inden 15 Dage uden videre Ophold bør at efterkommes under Rettens Tvang Udi det øvrige frikendes Hr. Adolph And, hans Kieriste og Arfvinger for at svare til ovenmeldte Tegltag, om hans Efterkommere det skulde præterendere, thi som han ey andet for sig haver fundet end Straatag, saa bør han, hans Kieriste og Arfvinger ey heller til andet at svare. Og som det er bevist, at Peder Kuuris iboende Hus¹⁾ har hørt til Præstegaarden, saa bør det og fremdeles at tilhøre Aakirke Præstegaard“

Den Poulsker Præst skulde altsaa nu udrede Erstatning for Aaker Præstegaards Skrobeligheders Skyld. Pengene kom ikke i rette Tid, hvorfor der blev foretaget en Udlægsforretning d. 26de Juli 1721. Herredsfogden Jakob *Lorentzen*,²⁾ 2 Mænd samt Fuldmægtig

¹⁾ Et Lejehus, der har hørt til Præstegaarden.

²⁾ Byfoged i Nexø og Aakirkeby og Herredsfgd. i Sønder H.

*Gregers Kristensen*¹⁾ vare mødte dertil. P. Katkier var ikke hjemme, men hans „Kieriste“ var hjemme, og da hun ikke kunde betale de paagældende 74 Sldlr. 1 Mk. 12 Sk. (heri ogsaa medregnet Betaling for Udlægsforretningen), foretoges Udlæg i „en liden aflang Kaaber Kiedel for 1 Sldlr. 2 Mk., en Brændevinspande i Mur for 16 Sldlr., 4 Skpr. Land Biug Jord Østen Præstegaarden i Aaker med Sæden paa sambt Dam og Damsted for 34 Sldlr.“ samt flere andre Genstande, „og der gaves Hr. P. Katkier Relation at indløse det Udpantede i Løbet af 14 Dage“.

Men der kom heller ingen Penge, da de 14 Dage var omme, og som Følge deraf mødte Herredsfogden d. 11. Aug. og medtog de udpantede Løsørengenstande. Hverken Peder Katkier eller „hans Kieriste“ var hjemme, kun „Tienestebudet Katrine Tønnes Daatter“ var til Stede. Samme Dag blev det Udpantede imidlertid udløst af P. Katkier med 74 Sldlr. 1 Mk. 12 Sk.

Saa fik Præsten i Poulsker vel Lov til at leve i Fred og Ro? Ja, akkurat 2 Aar, saa var der en ny Proces under Opsejling fra samme Kant. Under 16. Aug. 1723 sendte Ad. And følgende Skrivelse ud til Amtmand *Niels West*²⁾ i Rønne:

¹⁾ Stadskapitain i Aakirkeby, Prokurator. Begr. ²⁵/₁₁ 1737, 75 Aar gl. Gift m. Ane Nielsdatter.

²⁾ Niels Madsen West f. Jan. 1666 paa Skjoldemose i Stenstrup S. i Svendborg A., S. af Forvalter og Forpagter dersteds Mads Westesen, deltog i flere Felttog i Irland og Brabant, var med ved Belejringen af Vismar og i Slaget ved Gadelbusch, blev ²¹/₇ 1717 Oberst i Kavalleriet, ¹⁸/₃ 1722 Kommandant og ²⁰/₃ s. A. tillige Amtmand paa Bh., ¹¹/₁₀ 1728 Generalmajor i Kavalleriet. Entlediget fra begge sine Embeder her paa Gr. af uredelig Embedsførelse ⁸/₃ 1739. † ²⁵/₃ 1752 i Rønne. Gift 2 Gange. 1 ~ c. 1707 *Michelle Otilie Klein*, døbt ³⁰/₃ 1688, † ⁶/₆ 1727, Datter af Amtsforvalter Peter Klein i Aalborg og Katrine Ravn. 2 ~ ¹⁶/₂ 1728

„Højædle og velbaarne Hr. Oberst, ober Commandant og Amtmand over Borringholm!

Som jeg haver tilstrækkelige Beviser om, at en Dam, tillige med nogen Jord liggende Sydøst for Aakirke Præstegaard, fordum har været bemeldte Præstegaard til Brugelighed tilhørende, hvilket dog velærværdige Hr. Peder Katkier paa sin Hustrus Vegne nu vil tilholde og bemægtige sig, da jeg tror, han ingen Adkomst skal kunne fremvise derpaa. Altsaa maa jeg saadant Deres Velbaarenhed som Landets gunstige Øvrighed tilkendegive, ydmygeligt formodende, De tager Præstegaardens Ejendomme i Forsvar, og paa hvad Maade De det bedst kan eragte sørger for at faa det samme tilbage kaldet, at i Fald det skulde blive Hans kgl. Majestæts allernaadigste Villie selv at vilde lade bruge Præstegaarden, den da kunde findes i den Stand, som den burde være og haver været af forrige Tider“

Den i herciterede Memorial nævnte Dam er den, der i vore Dage kaldes „Præstedammen“, og Pladsen deromkring kaldes „Grønningen“. Den laa tæt Syd for Raadmandsstykket og har maaske før den Tid været regnet med dertil, og grænsede mod Øst til „Skriverstellen“ og mod Vest til det sydøstre Hjørne af Præstegaardshaven. Amtmanden afgiver følgende Resolution, dateret 17. Aug. 1723:

„Af foranskrevne Klage, hvori ses, at Aakirke Præstegaard i sin Herlighed skal være fornærmet, da som vi ikke kan lade sligt henfalde, mens i Anledning

Mette Margrethe Sonne, f. ²⁵/₁₀ 1700, † ¹⁶/₁₁ 1774. Hun havde været g. 2 Gge. før og var en Datter af Spr. *Hans Oulfsen Sonne* til Bodilsker og Nexø. I første Ægteskab havde West mindst 2 Børn: 1 S., *Peder West*, der blev Ejer af Tybjerggd. i Præstø A., og en Datter, *Katarina*, der 1736 blev g. m. Amtsforvalter *Kristoffer Schrøder* i Rønne.

af Hans kgl. Majestæts allernaadigst udgangne Lovs 2—12—6, altsaa haver Hr. Capitain Gregers Christensen det snarest mulig være kan, efter lovlig foregaaende Stevnesmaal til Vedkommende paa Hans kgl. Majestæts Vegne inden Tinge at lade opkræve 8 u-villige Mænd, som derpaa lade skønne, og derpaa Sagen paa sin rette Maade at forfølge “

Den 27. Aug. 1723 valgtes følgende 4 Mænd paa Bytinget i Aakirkeby, nemlig Formand Oluf Dideriksen, Rasmus Jensen Kormager (denne † 1728), Hans Jørgensen og Laurs Olsen Ridder. Paa Sønderherredsting valgtes d. 31. Aug. fra Aaker Sogn Hans Nielsen¹⁾ Værmøllegaarden, Jesper Pedersen Munch, Jens Ibsen i Kastelgaarden og Laurs Lassen. Stævning var udtaget til P. Katkier om at give Møde begge de nævnte Dage. Denne lød saaledes:

„Ærværdige, hæderlige og vellærde Hr. Peder Katkier, Sognepræst til Pouls Kirke Sogns Menighed!

Hermed gives Eder lovlig Kald og Advarsel til at møde for Aakirke Byting d. 27. August førstk. til 4 Mænds Opkrævelse, saa og for at møde til Sønderherreds Ting d. 31. Aug. i lige Maade til 4 Mænds Opkrævelse, hvilke 8 Mænd have at oplede ell. skelne og sætte Mærkestene og Stabel, som dem synes Ret kan være, imellem Aakirke Præstegaards og Eders Jorder, som er beliggende næst østen fornævnte Gaard, og med Eder tage hvis Adkomstbrev, som I paa ommeldte Jord kan

¹⁾ I Aaker Ministerialbog kaldes han noget før Hans Nielsen *Sort*; hvornaar han er død vides for Tiden ikke. Hans Hustru Boel blev begr. 18. Maj 1734, 77 Aar gl. Man havde i den Tid mange Personer i Aaker af Navnet *Sort*. Jørgen S. nævnes 1720 som g. m. Boel Hansdatter; de har 5 B.: Mads, Bærild, Anne, Henrik og Karen. Peder Henriksen S. blev ²⁹/₁₀ 1702 g. m. Berete Jensdatter, D. af Jens Ibssøn i Egeby; Hans Jensen S. blev f. 1690 o. s. v.

have, at deraf kan ses, hvorvidt den strækker sig, og om deri er indesluttet den derhos liggende Dam, og at anføre de Vidner, Beviser og Dokumenter, som i denne Sag bliver ført derom, saa og at svare til de Spørgsmaal, samt hvis Paastand i Sagen fores, og efter denne Sags Beskaffenhed at lidê Dom, paa hvis Grund de 8 Mænd synes, at fornævnte Dam er beliggende og hvem den med Rette tilhører, saa og hvorvidt Eders fornævnte Jord, som er 4 Skpr. Land Biugjord, strækker sig Sønder og Vester, samt om denne Sags Bekostning bør at betales. Ellers tilbydes Eder, at om I i Mindelighed vil frasige Eder den Jord, som I har ladet oppløje Vesten fornævnte Dam, samt Dammen og Grunden som den ligger, da kan denne Sag uden videre Bekostning ophæves, hvis ikke og I bliver dømt til nogen Bekostning at betale, da maa I tilskrive Eder det selv, ellers have de 8 Mænd at afsige deres Forretning og Dom inden Sønderherredsting i denne Sag.

Aakirkeby den 20. Aug. 1723.

Gregers Christensen.“

Hermed var saa paabegyndt en Retssag, der ikke naaede luldstændig ud af Verden før 7 Aar efter,

saa man dog her ud af kan statuere,
at det dog ikke ganske er Kommers,
hvad salig Baggesen og vel med hannem flere
har sagt, og det endog paa Vers,
at „saare lang er Rettens Vej“ — desværre!

Ja, der blev afholdt „Aastædesforretninger“, Parterne mødte paa Sønderherredsting i Aakirkeby om ikke hver Tirsdag, saa dog i det mindste hveranden. I de Tider holdtes nemlig Sønderherredsting hver Tirsdag i Aakirkeby, hvorimod Aakirkeby Byting holdtes hver Fre-

dag og Nexø Byting hver Torsdag. Vidner tilsagdes i Mangfoldighed, de kom endog fra Knudsker, Østermarie og Ibsker; og gamle Dokumenter fremlagdes i Massevis paa Rettens Bord. End ikke Kvinderne slap for at afgive deres Besyv i Sagen lige fra Nille Salig Hr. Tue Lysters og Karen ¹⁾ Mads Hansens i Møllegaarden i Vestermarie til Lisabet Laurs Juels og Signe Jep Juilmagers i Aakirkeby; de maatte dog vel sagtens, mente man, kunne huske, hvor den eller hin Skelsten havde staaet, og hvor Præstens Karle havde plojet for en Menneskealder siden. Men medens de fleste vel kunde have mange Aar paa Bagen, saa var det dog ofte smaat bevendt med deres Hukommelse. Han eller hun kunde huske, at Morten Jensen havde sagt ét og Peder Eriksen et andet, men hele Tiden har man dog en Følelse af, at de gode Aaker Sogneboere og Aakirke Byboere staar trolig paa deres Sognepræsts Side, vistnok lidt mere end egentlig tilladeligt. Flere Gange gav Peder Katkier ikke Møde paa Grund af den lange Afstand fra Tingstedet og de Tidens daarlige Veje, en enkelt Gang ogsaa paa Grund af, at han Søndagen før havde prædiket i Vakance i Olsker og Allinge. To Mænd fra Poulsker, enten Morten Pedersen eller Laurs Pedersen, gave da Møde for ham, medens skriftlige Indlæg fra Katkiers Side gerne vare forfattede af Sognedegn *Bendt Jacobsen* ²⁾ i Poulsker. Derimod gav „ædle og mandhafte“ Kapitain Gregers Kristensen stedse Møde for Adolf And; kun en enkelt

¹⁾ Hun var en Datterdatter af Præsten Diderik Carstensen Col-ding i Aaker og dennes Hstr. Kristine Stefansdatter.

²⁾ Det vides ikke bestemt, naar han blev Degn her; han er f. 1679 og † ²⁸/₃ 1734, begr. ²/₄, 55 Aar ÷ 1 Uge 2 Dage gl. — I Ravns „Chronica“ nævnes *Peder Nielson* som Sognedegn her 1671, men der vides slet intet om ham, eller om der skulde have været en Degn mellem ham og Bendt Jacobsen.

Gang (d 11te Jan. 1724) gav han ikke Møde paa Tinget, fordi han den Dag ikke var „fresk“.

Den 8 Februar 1724 blev saa Ottemandsdommen afsagt. „Hvor paa de 8 Mænd, efter at de havde leveret fra dem til Skriveren¹⁾ alle de Breve og Ducumenter, Sagen vedkommende, og forhen her udi Dommens act ere indførte, afsagde deris Forretning og

DOM.

„Eftersom vi otte Mænd ere opmeldte af ædle og mandhafte Capitain Gregers Christensen, efter hoyædle og velbaarne Hr. oberster, ober Commandant og Ambtmands Hr. Niels West, hans skriftligorder angaaende den Sag mellem Aakirke Præstegaard og velherværdige Hr. Peder Katkier til St. Pauls Sogns Menighed, om nogen omtvestede Jord og Dam med mere, som Omkrævelsen omformælder af dato 27de og 31te Augusty 1723; altsaa haver vi Forretningen os foretaget og den befunden og paakendt som følger:

Capitain ædle og mandhafte Gregers Christensen for os i Rette lagde et Tingsvidne udstæd af Aakirkebys Byting d. 27 Aug. 1723, hvilket stadfæster, at de 4 Skpr. Ld. østen for Præstegaarden, som Sal Hr. Claus Flyng købte, ikke har været længere pløjet, førend det blev købt, i Sonder end imod den brede Sten og til Dammen; ligeledes er af Capt. for os i Rette lagt en Copi af et Mageskiftebrev af 12te Juni 1655, hvis Original velærv. Hr. P. Katkier haver os tilstædt, hvoraf ses, at det Jordestøche, nemlig de 4 Skpr. Ld., som Hr. Peder Katkier i Poulsker Sogn haver, uden nogen Dam er mageskift fra Aaker Sogns Degnegård, og ydermere er i Rette lagt

¹⁾ Otto Frederiksen *Koch*, begr. 15/2 1746, 64 Aar gl., var By-skriver i Aakirkeby 1720—1738.

et Kiøbebref af 30te January 1685 udgivet af forðum Raadmand og Capt. Jens Pedersen, hvilket indeholder et Køb og Salg om et Jordestøche, som strække sig af Længde i Ø. og V., af Breden i N. fra Udgiærdet og i S. til Præstens Dam, samt al den Lod, Del og Part, han har i Dammen. Men ikke udtrykkelig mældes og forklares, hvori den Lod, Del og Part bestaar, enten $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ell. $\frac{1}{6}$ ell. $\frac{1}{10}$ Part, Dammen self, ell. og dermed ikke nu forstaas end som en vanding for sit qvæg og bæster, som han siden i Skiødebrevet accorderet; noch i Rette lagdes tuende Skiftebreve, det ene oprettet efter Sal. Hr. Diderich Svendsen Funch, som sig refererer til bemeldte Kiøbebref, det andet oprettet efter Sal. Hr. Tue Laursen Lyster, som udlæg sker et Jordestøche med tilliggende Dam; hvilket vi 8 Mænd forundrer os paa, hvorledes den Dam kan komme tillige at udlægges med Jorden, efterdi vi 8 Mænd har ikke fundet udi Kiøbebreve hverken det, som er gaaet imellem Hr. Diderich Svendsen Funch, som Aakirke Præstegaard beboede, og imellem Raadmand Capt. Jens Pedersen uden aleniste en Dampart, Lod og Del, men er for os enfoldige 8 Mænd u-begribelig, eftersom ingen Vidnesbyrd og Vished for os 8 Mænd er fremvist, hvad som skal forstaas ved Dampart, Lod og Del, end som en Vanding, eftersom Capt. og Raadmand Jens Pedersen i sit udgivne Skiøde har begæret og er bleven stæd som en Vanding, ikke heller kan vi 8 Mænd finde noget det ringeste om nogen Dams Kiøb eller Salg i det af velbyrdige Hr. Landsdommer Ancher Müller til Sal. Hr. Claus Clausen Flyng udgivne Skiøde, men meget mere for os siunes, at Hr. Cl. Flyng siger sig fra ikke vilde kiøbe, ikke har kiøbt nogen Dam, idet han i Brædden paa Hr. Diderichs Skiftebref, der udi Inuentaris bliver opført dette Jordestøche med Damsted, med egen Haand har skrevet: Ey kan jeg ell.

mine Efterkommere noyes med sligt, med mindre jeg endnu ser Formandens Skiodebref. — I lige Maade har og velerv. Hr. Peder Katkier i Rette lagt 2 Tingsvidner af Aakirkebys Byting udstæd, hvilket vi grundelig efter yderste Forstand overvejet, og befinder ikke noget af anførte Vidne saa kraftig at være, efter hvilken Dammen kan tilkendes Hr. Peder Katkier, og Fiskeriet i Dammen at have som nu er og siden her-efter Aakirke Præstegaards Beboere at have Fiskerideri, som det af Arilds Tid været har. Nu angaaende den omtvistede Jord, som ligger mellem Dammen og Præstegaardens søndre Hauge, da som Capt. Gregers Christensen fremstillede paa Aastæden, vidnet *Tobias Jochumsen* for os 8 Mænd, som efter Loven har aflagt Ed, og udviste fra den brede Sten og ligefrem N. om Dammen i Ø., hvor han viste en høj Sten har staaet til March ved den ostre Ende. I lige Maade begyndte han ved den brede Sten og viste i Nør, vesten fra Raadmandstøchet, endnu et March lige fra i Nør, et Trin østen den nordre Præstens Hauge, som med Mageskiftebrevet synes at være ensstemmende. Saa og vidnet *Tobias Jochumsen* for os 8 Mænd paa Aastæden, at den omtvistede Jord laa u-ployet og var som en grøn Eng, der Præsten lod tøyre sine Bæster paa, naar han om Natten silde hjemkom fra Sognebud eller anden Steds fra. — Desligeste fremstillede Capitainen paa Aastæden Vidnet *Esber Laurson*, som ligeledes aflagde Lovens Ed, som vandt ¹⁾ det samme, som Tob. Jochumsen om den omtvistede Jord vundet haver. Den 17de Januar 1724 var af velærværd Hr. Peder Katkier 4 Vidner opmældte, af hvilke de 2 mødte for os 8 Mænd paa Aastæden, som ommeldt var, at udvise Marchesten, af hvilke *Daniel Michelsen* frem-

¹⁾ Datid af „at vidne“. Jeg vidner, jeg vandt, jeg har vundet.

kom og udviste 2 Trin østen for den brede Sten og sagde: Her laa en March,¹⁾ som en Dreng, der tjente i Præstegaarden, ved Navn *Hans Mogensen* optog og kastede den til Præstens Haugegierde. Siden viste Vidnet fra i øster til en Sted, som endnu et March har staaet, norden midt for Dammen, som efter hans Vidnesbyrd var opkørt med en Dyrge Slæbe; og siden viste Vidnet hen til Nord øster Damhjørnet. — Ilige Maade var vidnet samme Tid paa Aasteden for os 8 Mænd efter deres Opmældelse, nemlig *Niels Pedersen* og *Hans Hansen*, begge af Aakirkeby, og som *Peder Buch* ikke ved samme Tid var til Stede, har han for os den 1 Febr. 1724 gjort sin Udvisning, af hvilke tvende sidste Vidner vi finder os ingen Oplysning. I det øvrige har Capt. for os i Rette lagt 3 Indlæg af Indhold og Mening, at Præstegaardens Beboere bør have og nyde den omtvistede Dam til Fiskeri og Blege-Dam og Vanding, sambt et lille Jordestøche mellem Dammen og Haven at høre til Præstegaarden, saa og at nyde Betaling for Processens Bekostning med Rejser, Forsømmelser Kost og Tæring med videre samme Indlægs Formeldelser. —

Derimod Hr. Peder Katkier ligeledes i Rette lagde 3 Indlæg i Mening, at han, efter hans i Rette lagde Documenter og Forretning og Contravidner, bør nyde og have den omtve Dam og Jord med Processens Bekostning, som videre hans Indlæg udviser. Da vi 8 Mænd nogle Gange har været paa Aastæden saavel i Parternes Hos- som Fraværelse, og en Del af Vidnesbyrdenes Ud-

¹⁾ En March, et March, gl. Dansk Tegn eller Mærke. Marchesten d. e. Skelsten. I Gengivelsen af Dommen er Datidens Skrivemaade væsentlig brugt hvad Stavemaaden angaar, hvorimod Navneordene fordetmeste ere skrevne med stort, da der i Haandskriftet ingen bestemt Regel er fulgt, idet samme Ord snart er skrevet med lille snart med stort Begyndelses-Bogstav.

visning samt og deres Vidnesbyrd hørt haver, og der efter have vi 8 Mænd gransket og grundelig overvejed og betragtet begge Parternes førte Beviser, Vidne- og Contravidner, sambt selv med Flid overseet og begransket den omtve Dam og Jord — saa finde vi otte Mænd for Ret at være saa som ingen u-tryckelig Adkomst af ingen af Parterne til Dammen for os er fremvist, at denne omtve Dam bør være for Præstegaarden og dens Beboere til Fiskeri, Blegedam, qvæg- og bæstevanding, som den efter Alders Tid været har; dog at foruden de 4 Skpr. Ld., kaldet Raadmandsstøchet af Præsterne købt er, dog at efter Hr. Peder Katkiers og Capteinens egne forte Vidnesbyrd ikke egentlig fornemmes det de af Alders Tid haft haver. Sambt kende vi 8 Mænd, at en Vej norden om Dammen bør ligge saa bredt, at en Mand med en Vogn kan køre til Dammens Brug efter Vidnesbyrdenes Udsigelse og Udvisning. I det øfrige bør Hr. Ped. Katkier inden 15 Dage efter Dommens Datum drage sit Fiskeri af beme Dam, om han noget deri haver; og det, som findes deri, siden tilhører Præstegaarden i Aaker Sogn, dens Beboere og Efterkommere. — Desligeste kende vi 8 Mænd for Ret at være, at den omtve Jord, som ingen Adkomst af Parterne for os 8 Mænd til Underretning er fremvist, bør være under Præstegaardens Hævd, som det af Alders Tid været har, indtil bedre Oplysning efter Lovens 5—5—1.

Hvad angaar vor Opkrævelse om formælder at sætte Marchestene, saa kan vi 8 Mænd ikke befatte os dermed uden vor Over-Dommeres Nærværelse og begge Parternes Villie og Sambtyche. Og hvad sig Processens Omkost-

ninger angaar, da kende vi 8 Mænd for Ret at være, at Hr. Ped. Katkier bør at betale 5 Rdlr. til Amtmanden, saasom han foraarsagede denne Rettergang. Alt saadant som for skrevet staar af os 8 Mænd efter yderste Forstand og god Samvittighed er dømt og paakendt, bekræfte vi med vores Signeter eller Hænders Underskrivelse. Denne Dom er saaledes af os 8 Mænd afsagt, som vi agter udi god Samvittighed at forsvare“.

„Datum vær Møllegaard udi Aaker Sogn den 5te February Anno 1724“.

Rester af 6 Segl findes endnu. Af Navnene kan læses: „Jesper Pedersen“, Laurs olssen Rider“, „Lars lassen“ og „Jens Ibsen“.

„Læst inden Landstings-Retten¹⁾ d. 9de August 1724.

Testerer P. Harding.

„Rigtig udfærdiget efter Ting-Protokollen og de af Parterne i Rette lagde Documenter“.

Testerer Gurris Ancher²⁾.

Men — Pastor Katkier var selvfølgelig ikke tilfreds med denne Afgørelse og lod derfor Sagen gaa til Landstinget. Dennes Akter begynde saaledes:

„*Mogens Clausen Torn*, Kongelig Majestæts Byfoged i Hasle, Herridtzfoged i Nørre Herred og Birkefoged til Hammershuses Birk paa Bornholm,³⁾ samt beordrede Dommer ved Landstingsretten i efterfølgende Sag. Gør

¹⁾ Sagen gik, som man vil se, til Landstinget. Dette holdtes indtil $27/12$ 1776 i Aakirkeby, siden i Rønne; ophævet ved Reskript 29. Juni 1813.

²⁾ Byskriver for Svaneke samt Herredsskriver for Øster og Sønder Herred $20/2$ 1722— $14/2$ 1727.

³⁾ Mogens Clausen Torn, Byfoged i Hasle o. s. v. $12/8$ 1718—1736, var af Amtmanden konstitueret som Dommer i denne Sag paa Grund af Landsdommeren Michel Nansens Bortrejse. — Han boede i Sandvig.

vitte ligt, at Aar 1724 d. 9de August har jeg efter høyaedle og velbaarne Hr. oberster, Commandant og Ambtmands Niels Westes Ordre af 18de Juli 1724 antaged Retten at betiene udi en benævnte Sag, med videre Memorialen og Hr. Ambtmands om formælder, som blev læst og paaskrevet“ „hvorpaa bemeldte *Peder Thiesen*¹⁾ paa Hr. Peder Katkiers Vegne producerede en udtagen Landstingsstevning, hvormed var indstevnet: De 8 Mænd, nemlig Hans Nielsen i Værmøllegaarden og Medfølgere tilligemed velærværdige Hr. Ad. And og Capt. Gregers Christensen angaaende en Dam og nogen Jord i Aakirkeby's Frihed med Videre, som samme Stevning indeholder“

Stævningen dat. 20de Juli 1724 var forkyndt 24de Juli af Stævningsmændene Jørgen Pedersen og Rasmus Sørensen.

„Velbemeldte Hr. Capt. Gr. Christensen producerede et Indlæg imod Velærv. Hr. Peder Katkiers i Rette lagde Landstingsstevning fornemmelig til Mening, at efterdi der ikke er navngivet nogen i bemeldte Stevning at være stevnet paa derist Kongel. Maj.s Vegne, og som høyaedle og velbaarne Hr. oberst og Ambtmd. Hr. N. West i Anledning af Lovens pag 202, 6te Art. ved sin Resolution af Dato 17de Aug 1723 har beordret forne Capt. Gr. Christensen at føre en Sag paa højstbeme Kgl. May.s Vegne, saa formener Captainen, at efterdi Stevningen ikke formelder, at nogen paa Kgl. May.s Vegne er stevnet, tilmed at Captainen ikke heller er Fuldmægtig for velærv. Hr. Ad. And, som Stevningen omformelder. hvorfor Captainen formener, at Stevningen bliver underkendt, herom til beviste at Capt. er anordnet

¹⁾ Peder Thiesen, boede i Svaneke, var af Amtmanden autoriseret som Sagfører for Peder Katkier.

paa Kgl. Mays Vegne at føre Sagen, blev i Rette lagt velbaarne Hr. obristers Resolution af 17de Aug. 1723, som tilligemed bemeldte Indlæg blev læst og paaskrevet“

„Hr. Ad. And mødte for Landstinget og til forne Stevnemaal svarede saaledes: at efterdi han i denne Sag ikke er stevnet til Sønderherredsting, hvor Sagen er agerit og Dom afsagt, ikke heller har ladet stevne eller enten i egen Person eller ved sin Fuldmægtig førte nogen Tiltale eller Genmæle; Ja ingen Fuldmægtig enten af ham er begæret eller paa hans Vegne anordnet at gaa i Rette for ham, saa formoder han ikke lovlig at være stævnet til Landstinget, hvilken hans Mening grunder sig paa Hans Kgl. Mays allerne Loves Pagn. 39. art. 22, der med sine klare og tydelige Ord har givet ham de visse Tanker, at han burde have været først stævnet til Underretten der at lide Dom, før nogen havde ham for noget ved højere Ret at tiltale, formoder derfor at Landstingsstevningen i saa Maade bliver underkendt og af ingen Kraft at være, og at derefter for beme Hs. Kgl. Mays Loves 29 og 30 Pagina — 1 art — ingen Rettergang mod ham her kan stædes“.

Peder Thiesen paa Hr. Peder Katkiers Vegne paa stod og formente, at den erhvervede Landstingsstevning er saa lovlig, som den bør at være, helst og fordi den af Capt. Gr. Christensen her for Landstingsretten i Rette lagde oplæste Memorial dateret Aakirke Præstegd. den 16. August 1723 er af Hr. Ad. And til Amtmanden indgivet om bemeldte omtve Dam og Jord, hvoraf udførlig ses, at Hr. Ad. And er Begyndere og Aarsage til denne Proces, hvilken Memorial med sin Paaskrift findes i Dommens act indført paa Folio 2, der næst skal og bevises med samme Doms act fra Folio 38—41 Hr. Landsdommer Nansens inden Bornholms Landsting d. 18. Juni 1721

respektive afsagde Landstingsdom med dens paategnede Namsøgning d. 26. Juli s. A., at beme^e omtve^e Dam og Damsted tilligemed 4 Skpr. Ld. Biugjord derhos beliggende, med mere Namsøgningen indeholder, er Hr. Ad. And tillagt. Hvad sig Capt. Gr. Christensens Paastand at ingen her til Landstinget er stevnet eller navngivet, saa er jo Stevningen tydelig nok derom, at han som Fuldmægtig er stevnet, saa velbeme^e Hr. Ad. Ands, saavel som Capt. Gr. Christensens gjorde Paastande med Stevningen nok som falder af sig selv, og den anordnede Landsdommer kender Stevningen i saa Maader ved Magt, og Sagen at nyde sin Fremme. Hr. Ad. And refererede sig til det forrige indførte; og hvad Seigneur P. Thiesens Paastand angaar, da kan han ikke her til Landstinget endnu blive ansat og dømt for Begyndere til Sagen, førend han om det samme bliver stevnet til under Retten, hvilket naar sker, skal om hver Post blive bestemt. — Capt. Gr. Christensen refererede sig til sit forrige indførte, og som ses af forne^e Resolution, at han paa Kongens Vegne er anordnet at føre Sagen for de 8 Mænd, hvilket og sket er; saa vil Capt. formode, at der bør lovlig Stævnemaal at ske til Vedkommende paa Kongens Vegne, saa som Sagen er dreven frem paa Kongens Vegne paa slet Papir og uden Dom og Skriverpenge, og som før anmeldt begærede Dommerens Kendelse. — Den beordrede Landsdommer M. C. Torn meldede: at Landstingsstevningen ikke i Dag bliver afslagen, helst og fordi Hr. Ad. And, saa og Capt. Gr. Christensen haver taget Genmæle i Sagen, og tillades af Retten, at den Otte Mands Dom, som af Ped. Thiesen er i Rette lagt, maa blive oplæst for de 8 Mænd, om de den vil vedstaa eller fragaa, og hvis videre Parternes Paastand skal blive observeret til næste Landsting, som holdes i Dag 14 Dage; de 8 Mænd vare samtlige til Stede for

Retten og vedstode deres Dom, og videre vil de til næste Landsting svare ved skriftlig Indlæg i Sagen; bem^e Hjemtingsdom blev i Retten læst og paaskrevet“.

Anden Retsdag i Landstinget. Den 23. Augusti næst efter, da Bornholms Landsting holdtes, Peder Thiesen af Suanniche paa sin Principals velærv. Hr. P. M. Katkiers Vegne vil tjenstlig formode, at den Sag mellem velbemeldte Hr. P. Katkier og hans Contraparter nyder sin fulde Fremgang efter næstledne Landsting derom af Fuldmægtigen gjorde Paastand; Saa og at de 8 Mænd efter Anlovelse nu i Dag i Rette lægge deres Indlæg og Svar imod Stevningen. — Formanden for de 8 Mænd foregav, at de ikke kunde i Dag i Rette lægge noget Indlæg, eftersom det var saa kort imellem dette og forrige Landsting, men lovede at ville give deres Svar til næste Landsting. — Dommeren paaberaabte, om nogen paa Hr. Ad. Ands Vegne var til Stede for Retten med videre Svar, men der var ingen paa hans Vegne til Stede. Capt. Gr. Christensen var paa Kongens Vegne til Stede og ervarted efter Kendelse paa Stevningen, om den blev vedt Magt eller ikke, og naar det er sket, vil han svare, hvis han det nødig eragter. — Dommeren herpaa gav sin Kendelse, og ser ikke for billigt, at Landstingsstevningen bør at afvises, mens bør at være i sin fulde Valeur og have sin Fortgang; end ydermere befinder Dommeren, at Angiveren velærv. Hr. Ad. And, saavel som Capt. Gr. Christensen efter højgunstig Ordre paa Præstegaardens Vegne, at ikke nogen af dem haver observeret deres Kgl. Mays allernaadigste Forordning af 31te Marts 1719, den 4de Posts Indhold, at udi alle Ejendomssager og Aastædstrætter, som angaar Grænser og Skel udi Mark, Skov Fiskevand, Mølle dam o. a. desl., saa vel som udi Købstæder om Tagrender, Rendestene, Fortov etc, være tilforpligtede af kyndige

og upartiske Folk at lade gøre Afridsning paa Stederne, som de trætte om, hvoraf de i alle Retterne kan betjene sig“

Tredie Retsdag i Landstinget. „Den 20de Septbr. 1724 fremlagdes et skriftligt Indlæg i Landstinget fra Formanden Hans Nielsen og Medfølgere, som har dømt imellem Ad. And og Ped. Katkier“ Ligeledes fremlagde Gr. Christensen et skriftligt Indlæg, samt den i forrige Retsdag begærede Afridsning af den omtve Jord og Dam hvilken Afridsning var udført af Ingeniørkapt. Adolph Tobias *Herbst*¹⁾. Af Afridsningen skulde ses, at den omtve Jord og Dam, der ligger S. Ø. for Præstegaarden, ikke hører til de omtve 4 Skpr. Land, men til Præstegaarden.

„P. Thiesen paa sin Principals Vegne tilspurgte Formanden Hans Nielsen, hvem der havde conciperet deres Dom, som de om Sagen har afsagt; for det 2det, hvem der har den renskreven, nemlig Domslutningen Hvortil Fmd. Hans Nielsen svarede: at Degnen *Fr. Key*²⁾

1) Kaldes i Wibergs Præstehistorie II, 245: „Centurio et machinator regius“, var gift m. Anna Margrethe Pedersd. Lobedantz (en Præsted. fra Fredericia), havde bl. a. en S. Valdemar (f. her paa Bh. ¹³/₉ 1711), der blev Præst i Kongsted paa Sjælland.

2) Frederik *Key*, f. ¹²/₈ 1683, Stud. fra Kbh. 1701, indskreven ²⁵/₆ 1703 (Fredericus Kay); kaldet til Degn i Aaker af Biskop Worm ¹⁶/₁₂ 1722 og var her til 1755. Ludvig Harboc, der paa Biskop Herslebs Vegne holdt Visitats her 1740, siger i sin Visitatsberetning om ham, at han var „en venerabel, vakker Degn“. — Begr. i Aa K. ¹⁶/₁ 1760, 77 Aar mindre end 7 Mndr. og 7 Dage gl. — ~ . . . Maren *Faber*, † pludselig ¹⁰/₄ 1755, 63³/₄ Aar gl. Hendes Moder, Malene . . . , † her ²/₃ 1730, 68 Aar gl. — De havde mindst 2 Børn:

a 1. Dorteaa Key, f. c. 1728 i Aaker, † paa Kannikegd. i s. Sogn ⁵/₄ 1815. Gift 2 Gge.:

1. ~ ²⁹/₁₁ 1754 i Aa K. Rasmus *Hjort*, Degn i Aaker, begr. ²⁸/₁₂ 1761.

her til Aakirke har samme Concept skrevet og conciperet efter de 8 Mænds Begæring i Hans Jørgens Hus her i Byen, som er en af de 8 Mænd; medens *Serjiant Diderich Diderichsen* har renskrevet Domslutningen, som blev afsagt inden Sønderherredsting i indbenævnte Sag. Endnu efter Spørgsmaal tilstod Formanden, at Degnen Fr. Key har conciperet og renskrevet det i Dag af de 8 Mænd i Rette lagde Indlæg, og blev det for dem oplæst og underskrevet i Capt. Gr. Christensens Hus, hvorom de andre tilstode det samme, efter at de vare separerede og for dem oplæst, som Fmd. svaret og udsagt haver. P. Thiesen paa sin Principals Vegne begærede Udtog af

2. ~ $26\frac{2}{3}$ 1764 i Aa K. Anders *Pedersen*, Ejer af Kannikegd. i Aaker, begr. $21\frac{1}{4}$ 1785, 68 Aar gl. Han første Gg. g. m. Sidele . . . , begr. $5\frac{1}{2}$ 1760, omtr. 37 Aar gl. — Anders Pedersens S. i første Ægteskab, Jeppe *Andersen* (begr. $22\frac{1}{12}$ 1798, 45 Aar gl.) blev $28\frac{1}{12}$ 1781 ~ Johanne Katrine Olsdatter *Sonne* († $1\frac{1}{7}$ 1824); hun 2. ~ $5\frac{1}{7}$ 1799 Hans Kristian *Ellebye* fra Vesterm. († $19\frac{1}{9}$ 1845, 74 Aar gl.), Ejer af Kannikegd. og Sandemd. i Aaker.
- a 2. Kristian Key, Snedker, Fændrik ved Borgerskabet i Aakirkeby, begr. $14\frac{1}{3}$ 1795, 76 Aar gl.
~ $5\frac{1}{4}$ 1771 i Aa K. Bodil Jensdatter (begr. $28\frac{1}{6}$ 1793, 45 Aar gl.). 3 Børn:
 - b 1. Mariane Kristiansdatter Key, døbt $11\frac{1}{3}$ 1772.
 1. ~ $23\frac{1}{6}$ 1797 i Aa. K. Ungkarl Jens *Jensen* fra Vallensgaardshusene, siden Ejer af 2. Vg. i Vesterm., † der $16\frac{1}{3}$ 1819, 47 $\frac{1}{2}$ Aar gl. — En Søn af dette Ægteskab: Kristian Key Jensen, siden Ejer af 2. Vg. i Vesterm., † der $9\frac{1}{7}$ 1841, ca. 39 Aar gl., ~ $23\frac{1}{7}$ 1823 i Vesterm. K. Maren Kirstine Andersdatter paa 17. Sg. i Vesterm.
 2. ~ $27\frac{1}{8}$ 1819 i Vesterm. K. Hans Andersen, Ungkarl af 1. Vg. i Bodilsker, f. ca. 1792.
 - b 2. Malene, døbt $13\frac{1}{10}$ 1782.
 - b 3. Dorthea Kirstine, døbt $10\frac{1}{10}$ 1789, † i Pedersker $8\frac{1}{8}$, 1853, ~ Udbygger Hans Mogensen paa 9. Sg. Gr. i Pedersker.

det, som de 8 Mænd saa vel som Capteinen har i Rette lagt, til at besvare i lovlig Tid, naar Capt. Gr. Christensen faar svaret paa den erhvervede Landstingstevning. Videre begærede P. Thiesen at laane den i Rette lagde Afridsning, hvilket tilstodes ham“.

Fjerde Retsdag i Landstinget. „Den 18de October 1724, da Landstingsretten holdtes i Rette lagde Capt. Gr. Christensen et Tingsvidne af Dato d. 8. Septbr. 1724, som blev paaskrevet“. Det gik ud paa, at P. Katkier var stevnet til at møde i Aakirkeby's Ting, men P. Thiesen af Svaneke mødte som Fuldmægtig for ham og forment, at der ingen Tingsvidne her af Retten kan stædes mod hans Principal, da det afhjemlede Kald og Varsel ikke stemmede overens med Lovens Pag. 32, 5te Art. Capt. Gr. Christensen forment, at beme Kald og Varsel bør staa ved Magt, da det udtrykkelig deraf kunde ses, at Ped. Katkier er stevnet for at erhverve et Tingsvidne. Byfogden afgav den Kendelse, at Ped. Katkier kun er stevnet „til Tingsvidnes Erhvervelse og ikke til Vidnesbyrd“, og saa maatte Gr. Christensen lade sig nøje med det den Dag. — Den 22de Septbr. holdtes saa atter Ret i Aakirkeby. P. Thiesen, som var mødt paa P. Katkiers Vegne, ankede over, at Stevningen var forkyndt ved en militær Person (Constabel Michel Diderichsen) og en Tjenestekarl (han tjente hos Ad. And), og at Sagen ikke blev ført paa stemplet Papir. Capt. Gr. Christensen sagde, at dette sidste nok skulde ske, naar Sagen udkrævede det. *Henrik Pedersen* af Aakirkeby vidnede at Hr. Niels (o: N. M. Lund) og alle Præster efter ham drog Fiskeri af den Dam Sydost for Præstegaarden, og han vidste ikke, hvem Dammen hørte til, enten Præstegaarden ell. nogen anden, men „Aakirkeby's Folk har haft deres Vanding i samme Dam saa mange, som boer saa nær, samt med Klæders Blegning . . .

havde hørt, at Dammen var baade kaldt Skriverdam og Præstedam. Angaaende Jorden, som ligger Ø. Præstegaarden, da blev den pløjed i Sønder til den store Sten, som ligger næst østen Præstegaardens søndre Have, og blev pløjed i Sønder saa vidt, at der var en Sti mellem Jorden og Dammen, Norden Dammen, og det af Raadmand Jens Pedersen her i Aakirkeby, og var der ikke videre Rum mellem Jorden og Præstegaarden, end som en Agevej“ „Hvor gammel Vidnet var, da Hr. Niels døde, vidste Vidnet ikke. Den Jord mellem Dammen og Præstegaardens Have laa upløjed og gold i Hr. Nielses Tid, og han lod sit qvæg og bæster gaa der over til Vanding baade Vinter og Sommer“.

Peder Thiesen ankede over, at dette Vidne ikke var afhørt, før Underrettsdommen faldt, men Capt. Gr. Christensen sagde, at han først var kommen paa Tanke om ham bag efter.

Hans Laursen af Knudsker fremførte af nyt, at Hr. Niels lod tøjre qvæg og bæster, naar der kom nogen hjem af Marken, paa den Jord, der laa mellem Dammen og Præstegaarden, og „at der var en liden bide, som altid laa gold, saa vel som de Kuler Sonden Dammen, som kaldes Præstekulerne“.

P. Thiesen vil ikke agte paa dette Vidne, fordi han har begaaet Tyveri, og at „han ey har nogen vis Værelse eller Bopæl, at man kan søge ham til at føre Vidnesbyrd imod, om hans Bedrifter og Forhold“. Gr. Christensen mener, at Hans Laursens Vidne bør staa ved Magt, „saa længe ikke nogen kan overbevise ham om at være lovforsvunden for nogen u-ærlig Sag“.

Derpaa blev fremlagt en Efterretning af Aakirkes Journal og Tegnebog, der udviste, at Diderich Svendsen Funch af Provsten blev indsat i Em-

bedet her „Dom. 23 p Trin 1676“¹⁾ og døde d. 5te Marts 1687. Dernæst en Attest fra Landsdommer Ancher Müllers Søn, Poul Antoni *Müller* paa Vallensgaard, udstedt d. 16de Octbr. 1724, om at der ved Jordsalget til Claus Flyng ikke nævnes noget „om Damspart, Damstæd ell. Dam til beme Jord at høre“.

Videre i Rette lagde Capt. Gr. Christensen paa Ad. Ands Vegne et skriftligt Indlæg af Dato 18. Octbr. 1724, hvoraf Punkt 4 lyder saaledes: Beskylder Hr. Peder Hr. Adolph for at have paakastet ham Sag; dertil svares, at efter de Beviser, som Hr. Adolph har fremført, turde han ikke andet end efter Loven at andrage det for Kongens Befalingsmand, naar nogen „vilde tilsnige sig fra Præstegaarden det, som dertil har været i Hævd og Brug, som meldt er, saasom Præstegaarden er Kongens,²⁾ saa jeg formener, Hr. Adolph for sin Angivende staar ikke derfor til at fortænke, helst naar der var saa god og kraftig Bevis som den i Rette lagde Doms act udviser“.

„Dernæst i Rette lagde Capt. Gr. Christensen det udi beme Indlæg mentionerede Tingsvidne af Dato 6te October 1724“ af følgende Indhold: P. Katkier var stevnet men ikke mødt. P. Thiesen var mødt paa hans Vegne og gjorde Indsigelse mod Stevningens Lovlighed, men Byfogden afsagde den Kendelse, at Kald og Varsel var lovlig afhjemlet, hvorefter Capt. Gr. Christensen paa Ad. Ands Vegne i Retten producerede tvende Vidne-Attester skrevne paa stemplet Papir:

¹⁾ Samme Dag findes ogsaa anført i C. Th. Christensens „Uddrag af Aaker Kirkebog 1651—82“, der er optaget i „Kirkehist. Samlinger“ 4. R., 1. Bd., S. 469—480.

²⁾ Forhandlinger paa Roskilde Landemøde 1578 i „Ny kirkeh. Samlinger“ 2. R., 4. Bd., S. 372: „Thi det er og bliver kgl. Maj.s fri Præstegaard“.

1, *Else Hr. Ad. Ands* vidner under 8. Septbr. 1724, at hendes Mand ikke har fisket i Dammen før „den 4de Marts i dette Aar, som var næste Løverdag efter Fastelavns Søndag“.

2, *Ad. Ands Søstersøn Adolph Laursen Stub*,¹⁾ der kom til Præstegaarden d. 20. Aug. 1723, vidner det samme som *Else Hr. Ad. Ands*.

P. Thiesen protesterede paa sin Principals Vegne imod disse Vidne-Attesters Lovlighed, særlig mod *Ad. Laursen Stub*, der ikke er nærmere kendt for Landstingsretten. — *Capt. formente* derimod, at „deris Vidnesbyrd maatte anses som andre fornemme folchis Vidne“. *Anders Jensen Rørum*, boende paa Vallensgaards Gr. og Skrædder, vidnede som *Else Ad. Ands. Laurs Jespersen* i Aakirkeby vidnede, at „Præsten drog Fisk om Løverdagen næst førend *Hans Bærildsen* gjorde sin Datters Fæstensøl,²⁾ som var næste Onsdag der efter, hvilken Datter var den, der sidst blev gift, som var i dette Aar“.

Mads Jørgensen, der tjente hos Præsten, havde været med at drage Fisk af Dammen om Løverdagen efter Præstens Begæring og i Præstens Overværelse (tilligemed *Laurs Jespersen*). Det var baade „Sudere och Carusser, och de fangede vel omtrent $\frac{1}{2}$ Tønde af begge Slags, hvoraf nogle bleve bortsendte en og anden Steds, til Rønne och anden Steds, og nogle bleve satte i en anden Dam, der kaldes Kalleløchedammen, som til-

¹⁾ Han opholdt sig flere Aar i Præstegaarden. $\frac{6}{10}$ 1726 stod han i Aa K. Fadder til *Kapt. Kristian Pedersen Dams Datter Katrine*.

²⁾ *Hans Bærildsens Datter, Ane Hansdatter*, blev 8. Marts 1724 g. m. *Svend Hansen*. *Hans Bærildsen*, Ejer af *Ellesgd.*, begr. $\frac{4}{1}$ 1738, 68 Aar gl.

hører Præstegaarden“. De have ogsaa imellem fanget en Aal deri siden.

Femte Retsdag i Landstinget. „Den 15de Novbr. 1724, da Bornholms Landsting holdtes, P. Thiesen igen leverede Hjemtingsdommen til den anordnede Landsdommer, som han af Retten havde laant, Saa og derhos i Rette lagde sit skriftlige Indlæg dateret 15de Novbr. 1724 og derhos mentionerede Dom afsagt inden Sønderherredsting d. 10de Decbr. 1709. Indlægget, der omfattede 17 Foliosider, slutter med at sige, at „det er ogsaa forunderligt, at Ad. And i sin Memorial til Amtmanden af 23de Febr. 1723 beder om at købe Jord og Dam og vil have Skøde paa Damspart af P. Katkier, naar den skal høre Præstegaarden til“. Derpaa gøres bl. a. Paa-stand paa, „at de 8 Mænd i Mulet betaler 5 Rdlr. samt 40 Rdlr. i Sagens Omkostninger, og Ad. And betaler de optagne Fisk med 20 Rdlr og for at forekomme videre Proces og Pengespilde mellem os, haver jeg¹⁾ med min Kieristes (Consens²⁾) tilbødet Hr. Adolph And, at jeg vil afstaa til ham Gaarden i Aakirkeby med al Jorden, Eng og Dammen, som min Sal. Formand Hr. Claus Flyng af Sal. velbyrdige Hr. Landsdommer Ancher Müller i Aakirkeby's Frihed købt haver d. 16de Marts 1714, for Penge 500 Sldlr. og min Kieriste en respektive puterlig³⁾ Skodegave, enddog det har kostet min Sal. Formand og mig mere, hvoraf kan ses, sluttes og fornemmes, at jeg elsker Fred og Rolighed og ikke til Proces eller Rettergang inclinered“

Dommen, der fremlagdes i Retten, var afsagt af Herredsfoged J. Lorenzen i Nexø over forne Hans Laursen, som den Gang (1709) boede i Aaker Sogn. Denne haver

1) s: Peder Katkier. Indlægget er jo skrevet paa dennes Vegne.

2) Overensstemmelse.

3) Forkortning af reputerlig, s: hæderlig, anstændig.

bekendt sig skyldig i at have stjålet en Skp. Rug fra Christian Hansen i Aakirkeby, men „eftersom han havde taget samme Rug udi sin Vildelse udi hans Svaghed, og Sagen ikke er af stor Værdi, frifindes han for Christian Hansens Tiltale og efterdags at afsky sig fra saadanne Gerninger“.

„Capt. Gr. Christensen vil svare paa dette i Rette Indlæg og Dom til næste Landsting, saa vidt Kongens Sag er angaaende, og ligeledes paa velærv. Hr. Ad. Ands Vegne“.

„De 8 Doms mænd med Fmd. Hans Nielsen i Rette lagde deris skiftlige Indlæg i denne Sag, dateret d. 13de Novbr. 1724“.

Sjette Retsdag i Landstinget. „Den 13de December 1724, som Landsting da holdtes, Hr. Ad. And mødte og lod protocollere, at han holdt sig til endnu, hvad som han baade selv, saa og Capt. Gr. Christensen paa hans Vegne [: angaaende Fiskeriet :] paastaaet haver, at derpaa ikke ved denne Landstingsret kan blive kendt, men maa henvises til nyt Stevnemaal. Capt. Gr. Christensen lod ved sin Søn *Diderich Gregevsen* i Rette lægge sit skriftlige Indlæg af 13de Decbr. 1724¹⁾ contra Hr. P. Katkier, som blev læst og paaskrevet: „ men at Retten ikke skal fordunkles af disse hans (nemlig P. Thiesens) mange Forklaringer og Udtydninger, maa jeg det kortest ske kan besvare dem men paa det han kan føre brave Folk i Tanke om denne Sags Vranghed, paa Præstegaardens Side, saa véd han ikke bedre Fundament at bruge end utilbørlig beskyldte og indføre Hr. Adolph for et hadefuldt Gemyt“ (med Hensyn til Ad. Ands Forfølgelser, lige fra han kom til Kaldet). Det var derimod Enken paa Kaldet, Ped. Katkiers Kieriste, som

¹⁾ Det omfattede 22 Foliosider.

da var forlovet, der „fandtes fortrædelig og ubillig i alle Maader“. „Men alligevel de vilde holde det latterligt og saasom urimeligt, at Damme kan vidne om hinanden, fordi de har intet Maal ell. Mæle, saa tror jeg, at Hr. Peder véd langt bedre, end han siger, og han som en lærd Mand forstaar vel den gemene Talemaade, at Tingene ofte kan tale for sig selv, saa jeg holder det kun for Raillerie i deres Indlæg at bruge i Retten, som dog strider imod Loven; men Hr. Peder maa frygte for, at dersom han med Uret kunde vinde denne Dam fra Præstegaarden samt den omtve Jord, der da ikke alene maatte faa Mund at tale med, men og skrige mod Hr. Peders u-lovlige Adkomst Hvad det andet Brev angaar, som efter Patronens Willich von Westhofens Tilladelse er oprettet mellem Præstegaardens og Cannichegaardens Beboere, da vedkommer det ikke denne Sag, thi der er siden efter samme Patronens ordres købt mere Jord til Præstegaardens Ejendom, saasom den Grund, Præstegaarden og muligt Dammen tillige, staar paa nu. Omendskønt de Adkomsbreve er nu borte, som er oprettede derom, saa kan vel Præstegaarden ikke miste det derfor, som den har havt i Hævd fra gammel Tid, saa Hr. Peder Katkier kunde nu med lige Ret søge at tilvende sig Præstegaardens Grund, som den omtve Dam og Jord“.

„Hr. Adolph søger ej intet for sig eller sine Arvinger, men alene at fuldkomme sin Pligt, som en, der har Kongens Præstegaard i Forlening, at han ikke bør lade forkomme noget af dens Ejendele“.

Derpaa gør Capt. Paastand paa, „at Hr. Peder skal bøde 40 Rdlr. til Deling mellem de 8 Mænd og mig, og de 20 Rdlr. at tilkomme Hr. Adolph, fordi Hr. Peder har ikke, som han lader indføre i sit Indlæg, oplavet Fiskeriet i Dammen, mens mere med sine Folk Anno 1723 Dagen før Pinsedag næsten lade den hele Dag igennem afdrage

al den Fisk, som de kunde bekomme i Dammen, og i Tonder bortføre, og aldrig hverken før ell. siden efter, at Hr. Adolph er kommen til Præstegaarden ladet nogen Fisk sætte i Dammen“. — Saa fortæller Capt., at før de 8 Mænds Dom faldt i Sagen, rejste Hr. Adolph ned til Poulsker og bød Hr. Peder 45 Sldlr. for de 4 Skpr. Ld., hvilket var en saa stor Sum, at man derfor kunde købe dobbelt saa megen Jord i Aakirkeby's Frihed, hvilket Tilbud han slet ikke gjorde af Frygt for Sagen, men alene for at skaffe Præstegaarden sin Dam igen. Men Hr. Peder forlangte 100 Sldlr. for de 4 Skpr. Ld., for hvilken Sum man kunde købe 5 Tdr. Ld. Biugjord. Og nu udbyder Hr. Peder sin Gaard i Aakirkeby til Købs for 500 Sldlr. foruden en Skødegave til hans Kieriste omendskont Hr. Claus dog ikke gav mere for Gaarden og Jorden, som Købebrevet udviser, end 428 Sldlr. „Og Gaarden er desforuden siden saaledes forringet, at den nordre Længe, som Jochum Smid boede i, er borttagen, som var 13 ell. 14 Stolperum, og Stuehuset, som der var forsvarligt Tag paa den Gang, er nu saa man kan se Hul igennem det, og næsten overalt de bare Tækkekæppe. Jorden er ogsaa bleven forbrugt“ „Thi søger Hr. Peder ved dette dyre Køb, paa hvilket Hr. Adolph i det mindste maatte tage 100 Sldlr. Skade, alene at forøge den Mulkt mere end 3 Gange, som han tilforn vil have dømt Hr. Adolph udi, og forresten var det kun at forfordele sin Broder i Handel. Paa den Maade kan Hr. Adolph ikke indgaa noget Forlig men bliver endnu ved den første Resolution at ville give ham for Raadmandsstykket, som er kun 4 Skpr. Ld., de tilbudne 45 og i det højeste 50 Sldlr., for hvilke Penge Hr. Peder i Aakirkeby's Frihed ved Lejlighed kan købe sig 2 Tdr. Ld.; saa har han u-billig Profit, naar han faar mere end dobbelt. Men vil Hr. Peder

ikke føje sig her til er jeg endelig efter ordres som Sagsøgere en retmæssig Dom og Kendelse begærende“.

„Ellers fremlagde beme Capt. Gr. Christensens Søn nogle Documenter i Retten, som Dommeren ikke vilde imodtage af Aarsag, at de alle tilforn udi Landstings-acten indførte og der paaskrevne. Men den Afridsning, han havde laant af Retten, leverede han igen til Dommeren.

„P. Thiesen paa Hr. Ped. Katkiers Vegne, paa Capt. Gr. Christensens ved sin Søn en liden Dreng i Rette lagde vidtløftige paa 3 Ark slet Papir opsatte Indlæg, holder for unødigt at svare, uden alene Capt. Gr. Christensen bemøyer sig med samme Indlæg, at Thiesen for Samvittigheds Skyld ikke tør gøre sin Ed paa, at den Sag, han har paataget sig at udføre, er retfærdig, hvilket P. Thiesen holder spodsk, saa den han tilforn her inden Retten i Sagens Begyndelse har erbødet sig efter den i Loven af Capt. citerede 1—9—10 og 11 tilholdt at vil og kan gøre sin Ed, at han af Sagens Beskaffenhed og de i Rette lagde ældgamle Documenters Udvisning ikke véd andet, end denne Sag, han har fort her til Lands-tinget paa Hr. Peders Vegne, jo er en retfærdig Sag“.

Derpaa indstillede P. Thiesen Sagen til Doms.

Anno 1725 den 17de Janvarij da Lands-tings-Rættten var Satt og holdtis Blef udi denne Sag imellem Parterne effter alt huis skriftlig og mundtlig ført og i rette lagt er afsagt følgende

DOM.

Som mig er gifven Høygunstige Hr. obrist Commandant og Ambtmand høyaedle og velbaarne Niels Westes ordre og Anordning af Dato den 18de Juli 1724 at udstede Landstingsstevning og dømme i en Sag imellem hæderlige og vellærde Mand Hr. Peder Katkier i Poulsker Sogn paa den ene og hæderlige og vellærde Mand Hr. Adolp And i Aakersogn paa den anden Side angaaende en Dam og nogen Jord beliggende østen for Aakirke Præstegaard, som disse begge hæderlige Mænd haver Proces og Delemaal om, Saa haver jeg grundig igennemset og læst under Rettens de 8 Mænds Dom og gjorde Forretning, nemlig Hans Nielsen Da befinder jeg den beme Domsacta at være meget vidtløftig og numered og er 85 Ark fuldskreven.

Saa haver denne Proces sin Oprindelse af en skriftlig Klagemaal, som Hr. Ad. And d. 16de Aug. 1723 haver indgivet til Hr. Amtmand Niels West „Disse mangfoldige Vidnesbyrd mellem disse tvende hæderlige Mænd ere over et ens, som jeg for Vidtløftigheds Skyld ikke gøres fornøden at anføre, da deres Vidner stemmer overens tilligemed de gamle Breve, som ommeldt er, tillige den af ædle Capt. Adolph Tobias gjorde Afridsning, som skal med Hr. Peders Dom i fæstes, saavelsom hans Hjemtings de 8 Mænds Dom ogsaa maa til denne min Dom fæstes, naar Hr. Peder den tager beskreven. Der er og adskilligt i Sagen ført af begge Parter baade for de 8 Mænd og mig udi Landstingsretten med Indlæg og mere Anførsel, som ikke er nogen lovlig Bevis om til denne Sags rette Oplysning, uden de, jeg haver ovenmeldt, som ikke heller for Vidtløftigheds Skyld speci-

ficeres, men dog i Dommens acter skal indføres, til hvilken Part den tager beskreven. Mens befindes fuldkommelig, at: den omtvistede Dam og Jord er ikke Præstegaards Grund og Ejendoms Tiliggelse,—men er Købsteds Gods og Ejendom som er beliggende til Aakirke Byes Frihed. — Og den omtve_ Dam og Blegeplads Sonden Dammen alle Tider haver været til fælles Brug imellem Borgerskabet og Præstegaardens Beboere til Vanding for deres Creaturer, Klæders Tvætning og Blegning Sonden Dammen som meldt er, dømmer jeg for Ret at være, at Hr. Peder Madsen Katkier, hans Hustru og deres Arvinger, ell. de, som Raadmands-Jorden ejer, bør at have Prioriteten for nogen anden ene at have sit Fiskeri i Dammen og ikke nogen anden, mens Dammen og Blege-Jorden Sonden Dammen bør at være mellem Borgerskabet, saavelsom Præstegaardens Beboere, udi Aakirkeby og Nyby til fælles Brug med Vanding, Klæders Tvættelse og Blegning, som meldt er Sonden Dammen, som ligger Norden rette Præstegaardens tilhørende Grund og Ejendom“.

„Hvad det Fiskeri angaar, som Hr. Ad. And skal have draget af Dammen for Hr. Ped. Katkier, er ingen Dom for mig vist at være gangen for Underretten, hvorfor jeg ikke i denne Part dømmer. Men denne Sags Bekostning skal til Hr. Peder Katkier betales, eftersom hannem er denne Sag og store Bekostning paaført uden nogen Aarsag, helst fordi, at Hr. Ped. Katkier ikke haver forment hverken Hr. Ad. And ell. nogen anden Vandets Brug udi Dammen, ell. Blegebanen hindret“.

„Saa bør de 8 Mænd: Hans Nielsen i Værmøllegaarden og alle 7 hans Meddomsmænd for deres uretfærdige Dom at give til Hr. Peder Katkier i Poulsker Sogn enhver af dennem til Omkostning = 2 Rixdaler,

ligeledes og at betale de af dennem tildømte Omkostninger til Amtmanden de 5 Rixdaler, som de har dømt Hr. Peder at betale, og i saa Maader dømmes de bemeldte 8 Mænds Dom under død og magtesløs i deres Domsslutning; og Hr. Adolph And bør til Hr. Peder Katkier at betale Omkostning med 12 Rixdaler, fordi han havde ikke nogen Aarsag at lade denne Sag rejse, Hr. Peder Katkier til stor Bekostning, Rejser og Umag samt Pengespilde, hvilken Omkostning haver Hr. Adolph And og de 8 Mænd at betale til Hr. Peder Katkier inden 15 Dages Forløb, efter denne Dom er lovlig forkyndt, ell. lide Namb i deres Bo efter Loven. Dette bekræftes under mit Signet“.

Actum Anno die et loco ut Supra

(Locus Sigillæ)

„Bemeldte Landstings Dom er mig forevist d. 6te April 1725, hvilken fornævnte Dom jeg for Landstingsretten, da den var afsagt, begærte beskrevet til Apellation“.

Datum ut supra Aakirkeby

Gregers Christensen.

„Denne Dom er mig og anvist d. 6. April 1725, og indskyder jeg mig til Højesterets Dom og Kendelse“

Aakirkeby ut supra

Adolph And.

„Ligeledes er denne Dom forkyndet for de 8 Mænd den 5te og 6te April 1725 af os underskrevne tvende Mænd“.

Jens Jensen Sofus Sørensen.

Som man heraf ser, vilde Ad. And og hans Fuld-mægtig ikke nøjes med denne Veuding, Sagen tog. Sagen gik altsaa til Højesteret, hvor det tog 4 Aar at vurdere den. Megen Forandring kunde ske paa den Tid og det skete ogsaa her. Ad. And døde 1727, og hans Enke maatte siden bære den tunge Byrde, som Resultatet i Højesteret medførte. M. Cl. Torn (som Sættedommer i Landstinget) og de 8 Mænd (med Hans Nielsen som Formand) bleve stævnedes til Højesteret for at forsvare deres afsagte Domme. En af de 8 Mænd, nemlig Rasmus Jensen, var ogsaa død i Mellemtiden. I meget forkortet Uddrag lyder Højesteretsdommen saaledes:

„*Vii Friederich den Fjerde af Guds Naade* o. s. v. gjøre vitterligt, at Aar 1729 Mandagen den 16de May førtes vores højeste Ret; fremkom os elskelig *Hans Scavenius*, vores Cancelliraad samt Cancelli- og Hofrets Assessor, som allerunderdanigst androg, hvorledes *Gregers Christensen*, Stads-Captain udi Aakirkeby paa vort Land Bornholm, som af os elskelig *Niels West*, vores Oberst af Cavalleriet, Ambtmænd og Commandant paa beme Bornholm, anordnet paa vores Vegne til at indtale Aakirke Præstegaards tilhørende Herlighed og Jord, høyligen havde været forarsaget for os udi vores Højeste Ret til Svækkelse, Forandring og Underkendelse, at indstevne en af *Mogens Clausen Torn*, Byfoged i Hasle o. s. v., som udi denne Sag anordnet Sættedommer d. 17de Jan. 1725 inden Borringholms Landsting afsagde Landstingsdom, imellem Citanten paa den ene og Hr. Peder Katkier paa den anden Side angaaende en Fiske-dam og noget Jordsmon, som Aakirke Præstegaard havde været tilhørende og alle Tider af Præsterne til Aakirke Menighed bleven brugt og benyttet til for nogen Tid siden, da Hr. *Peder Katkier*, formedelst en liden til Dammen grænsende ham tilhørende Jord, formente sig dertil

at være berettiget og desaarsag sig samme omtve Dam og Jordsmon til Brug og Nytte fremdeles vilde henvende, hvorfor Citanten ved fornævnte hans Dom fandt sig paa Vores Vegne højligens fornærmet, paastaaende at den omtve Dam og Jord burde være Præstegaardens rette tilliggende Grund og Ejendom Og var hermed indstevnet forne Byfoged Mogens Clausen herom i Rette at møde for os udi vores alm. højeste Ret i vort Rige Danmark forne sin afsagde Landstingsdom at til- og forsvare og Dom at modtage. Saa var og stevnet Hr. Peder Katkier til Sagen at svare og Dom at lide.

Thi blev i Rette lagt den indstevnte og paa Borringholms Landsting den 17de Januar 1725 saaledes ergangne Dom

Dernæst blev produceret den forhen i Sagen paa Sønder Herreds Ting d. 8de Febr. 1724 af de 8 Mænd saaledes givne Dom

Hvorimod til Sagen at svare for os udi Retten mødte Procurator *Laurits Munck* og allerunderdanigst androg, hvorledes Hr. P. M. Katkier havde været forarsaget med denne vores Contra-Stevning, for os udi Højeste Ret, dels til Confirmation og Skærpelse og dels til Forandring, allerunderdanigst at lade indstevne en Dom, som M. Clausen Torn som anordnet Sætte-Dommer i denne Sag dømt og afsagt havde imellem Contra-Citanten paa den ene og Hr. Ad. And som rette Autor og Stifter i denne Sag og Gr. Christensen beordret Fuldmægtig paa den anden Side angaaende, saa det noksom var erfaret, at Hr. Ad. And under prætext,¹⁾ at denne Fiskedam og Jord efter hans u-rigtige Andragende skal tilhøre Aakirke Præstegaard, havde søgt at tilvende sig det, han ikke med Rette til-

¹⁾ Prætext o: Paaskud.

kom, og som forne^e constituerede Landsdommer havde befunden, at denne Dam og omtve^e Jord alle Tider havde været destingueret¹⁾ fra Aakirke Præstegaards Ejendom, og Contra-Citanten og hans Formand particulièrement²⁾ som en aparte tilkøbt Ejendom at have været tilhørende, saasom det og er ganget i Arv og Skifte, havde han rettelig kendt, at Contra Citanten alene var berettiget til den saakaldede Raadmandsjord og til Fiskeriet i Dammen, desaaarsag han formodede, hans Dom forsaa-vidt af os i vor Højeste Ret skal vorde confirmeret, men forsaavidt han havde tilkendt Nybyes Beboere at nyde Vanding i samme Dam, som dem ikke vedkom, og ikke givet Contra-Citanten regres til Hr. Ad. And for det bemægtigede Fiskeri, Contra-Citanten allerunderdanigst forhaabede, at han skal vorde tildømt en tilstrækkelig Erstatning for ubeføjet paaførte Proces og aftvungne store Omkostninger, alt efter den yderligere Demonstration og Paastand, som han derom for os i vores højeste Ret allerunderdanigst lod gøre“

„Som Capt. Gr. Christensen som Fuldmægtig for Hr. Ad. And i sin til vores højeste Ret erhvervede Stevning ganske havde forbigaaet Hr. Ad. And, som var Stiftere og al Aarsag til denne Sag og derfor af ham burde været indstevnet til højeste Ret, om han havde nogen retmæssig Sag at paastaa. Saa for des Aarsag var stevnet Hr. Ad. And for at bevise sine Memorialer og videre at tilsvare, hvad Contra-Citanten mod ham kunde have at lade paastaa og derefter Dom at ervarte. Endelig var stevnet Gr. Christensen, som havde ladet sig bruge i Sagen som Fuldmægtig, dels i vores Navn og dels i Hr Ad. Ands Navn, for sin Procedures Maade

¹⁾ destingveret o: skelnet fra, adskilt fra.

²⁾ particulièrement o: særskilt, privat.

at stande til Rette. I lige Maade Hans Nielsen i Værmøllegaarden med de andre 7 Mænd for at forsvare deres afsagte Dom“. De fremlagde et skriftligt Indlæg paa 9 Foliosider (underskrevet af de 7).

Med flere Ord og Tale, Parterne imellem faldt og allerunderdanigst vare Dom begærendes“.

„Da efter Tiltale, Gensvar og denne Sags forefundne Beskaffenhed, blev Tirsdagen den 17de Maj 1729 herom for Ret kendt og

Afsagt“.

„*Hr. Peder Katkier* bør for Stads-Capitain *Gregers Christensen* og *Hr. Adolph And's* Tiltale i denne Sag fri at være, og bør den omtvistede Jord og Dam tilhøre *Hr. Peder Katkier* og forbeholdes ham som lovlig regres til *Hr. Adolph And* for det udi samme Dam forøvede Fiskeri. Udi Processens Omkostninger betaler *Hr. Adolph And* til *Hr. Peder Katkier* Et Hundrede Rixdaler, saa bør han og til Kongens Fiscum betale det stemplede Papirs Værdi, som udi Sagen havde været brugt, saa og til vedkommende Rettens Betjente deres tilbørlige Gebyr, samt for u-nødig og u-grundet Trætte bøde til vor Frelsers Kirke Tiuge Rixdaler.

Datum ut Supra Nostro sub Sigillo. Teste Fideli et Delecto Magno Cancellario Nostro“.

(Locus Sigillæ)

U. A. Holstein¹⁾.

„De Et Hundrede Rixdaler, som *Hr. Ad. And* ved den højeste Rettens allernaadigste Dom er tildømt at betale udi Omkostning til *Hr. Peder Katkier*, haver bemeldte *Hr. Ad. And's Enke* til mig som forne *Hr. Peder*

¹⁾ Ulrik Adolf Holstein (1664—1737) var Storkansler 1721—30.

Katkiers Fuldmægtig, betalt, hvorpaa aparte Quittering paa stemplet Papir er meddelt“.

Kiøbenhavns d. 28. May 1729.

L. Munck.

„For indbemeldte 100 rdlr. har Monsieur Munck igen gjort mig god Rigtighed paa min Mands Vegne efter min derfor meddelte quitering“.

Hafnia d. 5. Juni 1730.

Dorte Peder Katkiers.

„Denne min Kieristis Qvitering tilstaar jeg i alle Maader“.

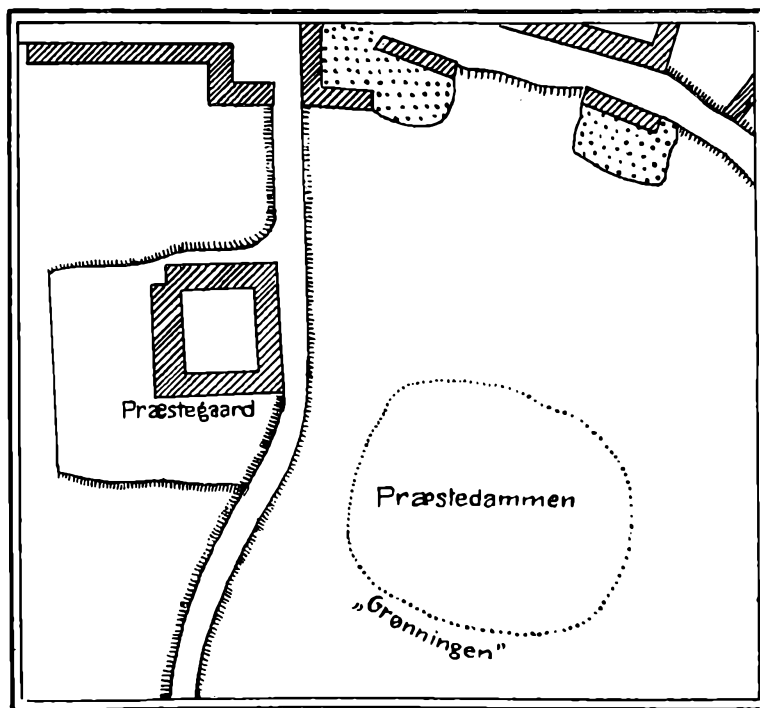
Peder M. Katkier.

„Dommen forevist for den efterfølgende Præst i Aaker P. Rasmussen d. 31. Jan. 1731“.

„Dommen ligeledes forevist for Gr. Christensen d. 1. Febr. 1731“.

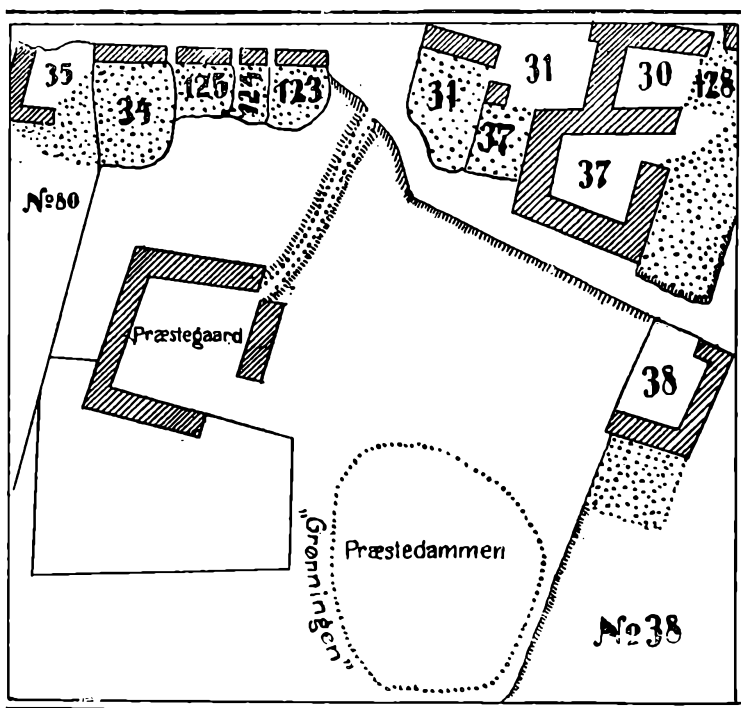
Det var den lange Processes Finale. Den var naturligvis ikke helt lystelig for den stakkels Præsteenke, da 120 Rdlr. i de Tider ikke var nogen lille Sum. Men hvad er der bleven af de her saa ofte nævnte Jordestykker? Ja, de bleve alle, da Aaker Præstegaards Beboere nu en Gang havde fundet dem uundværlige, indkøbte til Embedet. „Præstedammen“ med „Grønningen“ hører endnu dertil, og er af Embedet mod godt Vederlag udlejet til Aakirkeby Købstad for af denne at benyttes som Markedsplads ved de 2 Markeder, der aarlig afholdes, hvorimod „Raadmandsstøchet“ med lidt af „Skriverstællen“, ialt et Areal af 13000 □ Al. af Embedet bortsolgtes 1868 til

et Interessentskab med Lieutenant H. C. Kofoed (f 1829, † 1902) som Repræsentant. Ifølge Indenrigsministeriets Skrivelse af 20. Juli s. A. blev det tilladt, at nævnte Areal saavelsom den nordlige Del af Vejen fra Præstegaarden til Aakirkeby blev indlemmet under Aakirkeby Købstad. — Men hvor Raadmanden Jens Pedersens Køer og Faar fordum græssede, bor nu 12 Familier omgivne af det 20de Aarhundredes Bekvemmeligheder.

Aakirkeby før 1754.

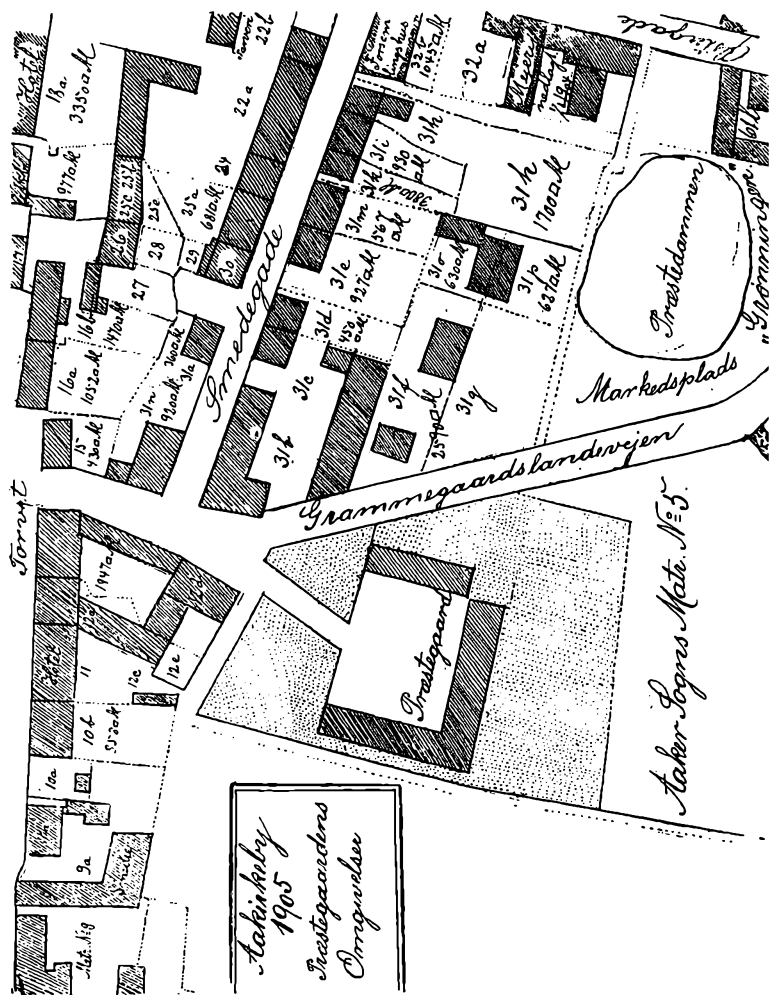
Præstegaardens Omgivelser; efter Thura.
Kan dog maaske ikke betragtes som fuldstændig nøjagtig.

Aakirkeby 1817.

Gl. Matr. Nr. 30	=	nyt Nr. 18.
" " 31	=	" " 16 a og b.
" " 34	=	" " 13 og 10.
" " 35	=	" " 9
" " 37	=	" " 21 og 22.
" " 38	=	" " 32 a b.
" " 123	=	" " 12 a.
" " 124	=	" " 11.
" " 125	=	

Præstegaardens Omgivelser; efter Matrikelkortet.

Fra Rønne Dilettantcomédie, de første 75 Aar.

AF DR. KABELL.

I 1893 skjænkede jeg Rønne Theater en skreven Beretning om de dengang forløbne 75 Aar af Dilettantcomédiens Liv, en Beretning, der optog c. 1200 Foliosider, og som baade paa Grund af dette store Omfang og den Omhu, hvormed den bevogtes, neppe har fundet en eneste egentlig Læser, om vel end endel have kigget i den.

Da man nu har været saa god at ønske et Uddrag af denne Bog til „Bornholmske Samlinger“, efterkommer jeg det forsaavidt gjerne, som jeg tænker mig, at der vil være adskillige i Rønne, der kunne ønske at læse det. Om det ogsaa vil kunne paaregne Interesse udenfor Rønne, ved jeg ikke, men man vil i alt Fald ikke nægte, at den er en bornholmsk Mærkelighed, denne Rønne Dilettantcomédie, som nu har havt en 87-aarig Bestaaen, og, vel at mærke, en sammenhængende Bestaaen, saa at den endog, om end i ganske ringe Grad, har havt lidt af det, som man ved et stort Theater vilde kalde kunstnerisk Overlevering. Der er naturligvis mange Byer i Danmark, hvor man spiller, og navnlig har spillet, Dilettantcomédie, men det har været i Ny og Næ i veldædigt Øjemed; saa vedholdende som her og med saa stor Betydning for Publicums dramatiske

Underholdning have Dilettanter sikkert ikke virket noget andet Sted i Landet. Jeg holder mig her udelukkende til min før nævnte Bog. Tiden efter dens Afslutning har ikke været gunstig for Dilettantcomedien, og heller ikke medført Forandringer af nogen Betydning ved Theatret.

I. Fra Comediens Begyndelse til Krumms Død.

Saison 1817-18

„Den første Impuls til Oprettelsen af et dramatisk Selskab her i Byen blev given af 3 unge Mænd, Lars Winsløw,¹⁾ Mads Stender²⁾ og Adolf Dam,³⁾ der, forat bringe Afvexling i de sædvanlige Fastelavnsloier, forenede sig med flere andre, forat gaa til Byens Embedsmænd og mere velhavende Borgere, og give enkelte

Lars Winsløw.

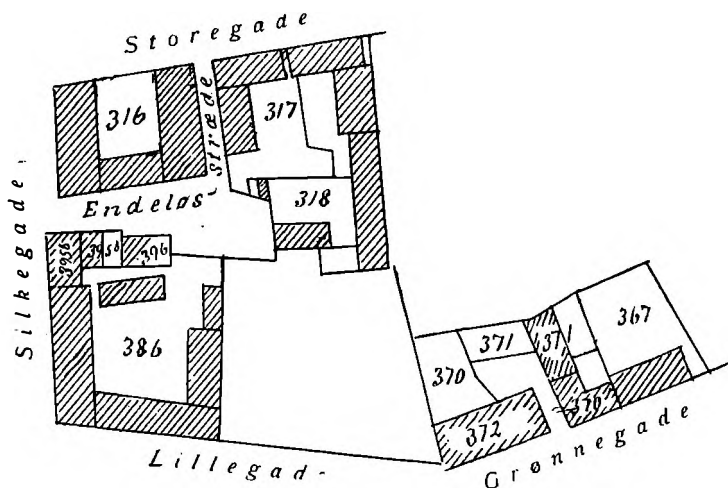
Billeder ere ellers -- naar de da have været til at skaffe -- kun anbragte, hvor vedk. har virket særlig meget ved Theatret: naar der alligevel her gives et af Lars Winsløw, der har virket saa lidt, saa er det, fordi det ikke var muligt at faa noget Billede af hans Broder Marinus, der var særlig udmærket blandt den Tids Skuespillere, og fordi jeg saa syntes, at det dog maaske kunde interessere at se Familjetrækkene. Det maa ogsaa indrømmes, at det er et godt Theateransigt det her fremførte Billede viser.

²⁾ Mads Stender, f. $\frac{2}{12}$ 1800 af Kbm. i Rønne Jørgen Stender og Michelle Christiane f. Müller, $\sim \frac{28}{3}$ 21 i Rønne m. Louise Georgine Cathrine Rasch, Dtt. af Generalkrigscommissær, By- og Herredsskriver i Rønne Andreas Fuglsang Rasch og Ingeborg Christine f. Nansen. St. eiede en Gaard i Elleby, som han byttede bort mod Ladegaard i Clemensker, der nu eies af hans Sønnesøn. $\dagger \frac{28}{5}$ 55. Spillede Comedie 13 Gange 18 $\frac{16}{23}$.

³⁾ Adolf Müller Dam, f. $\frac{4}{7}$ 1800 i Nexø af Kbm. i Rønne Peder

¹⁾ Lars Winsløw, f. $\frac{2}{10}$ 1797 af Præst i Povlsker Christian Winsløw og Marie f. Gad, $\sim \frac{18}{2}$ 25 i Rønne m. Anna Cathrine Sonne, Dtt. af Artillerikpt. i Rønne Frederik Sonne og dennes første Kone Cathrine f. Sonne (Søster til H. P. Marchers Kone, se denne). Han blev Præst paa Seierø, siden Østerlarsker, siden Østermarie, siden Harlev og Framlev, og entl. i Harlev $\frac{26}{3}$ 70. $\dagger \frac{18}{11}$ 73. Spillet Comedie 6 Gange 18 $\frac{18}{24}$.

Scener af Holbergs „Jean de France“. Denne Plan udførtes ogsaa Fastelavns Mandag $\frac{2}{2}$ 1818, Andreas Kofoed¹⁾ blev i Forveien sendt om til Familjerne, for at melde Ankomsten af Troupen. Den Lykke, Udførelsen af disse Scener gjorde, gav de agerende Mod til at opføre Stykket i sin Helhed. Denne Forestilling blev given paa Md. Wolffsens Sal (senere Nr. 1053 i Silkegade),

Christian Dam og Anna Cathrine f. Møller, ~ $\frac{10}{8}$ 29 m. Juliane Marie Thomsen (spillet Comedie 5 Gange $\frac{27}{29}$), Dtt. af Møller i Vordingborg Adolf Thomsen og Hustru Erasmie. Han havde Gjestgiveri, blev i Fyrreerne Kæmner, fik Gaarden i Krystalgade efter Broderen Peder Christian Dam. † $\frac{20}{8}$ 68 i Rønne. Spillede Comedie 87 Gange 18 $\frac{18}{40}$.

Adolf Dam.

¹⁾ Andreas Kofoed, f. i Rønne $\frac{1}{12}$ 1800 af Skp. og Kbm. i Rønne Per Kofoed og Mette Cathrine f. Stender (Søster til Mads Stender, derfor se denne), ~ $\frac{11}{3}$ 26 med Kirstine Margrethe Westh, Dtt. af Lt. Westh, Spageregd., Nylarsker, og Martha Margrethe f. Mahler.

efterat man først med megen Flid havde forberedt sig paa samme i næsten en hel Maaned. Istedetfor Coulisser brugte man Skærmbredter, og for Fortæppe sammen-syede Lagener, der bleve trukne tilside. Bænkene til Tilskuerne bestode af Brædder, som man havde lagt over Fjerdinger, Kasser etc. Orchestret bestod af 2 Musikanter, Violin og Fløite. Tilskuerne bleve inviterede og de spillende bestrede selv Udgifterne.

Interessen for disse dramatiske Øvelser voxede imidlertid i den Grad, at der den $\frac{4}{4}$ samme Aar oprettedes et dramatisk Selskab, der fik Navnet: „Ei blot til Lyst“, og allerede $\frac{8}{4}$ blev den første Forestilling efter Selskabets Oprettelse given (ligeledes paa Md. Wolffsens Sal), dog var den allerede tidligere bestemt og forberedt.“

Det anførte er et Citat af en kort Oversigt over Theatrets Virksomhed, som Adolf Marius Söderberg Curdts ¹⁾ skrev i „Bornholms Tidende“ ²⁹/₁₁ 1873, 50 Aars Dagen efter den første Forestillings Opførelse paa det nuværende Theater. Adolf Curdts havde levet sammen med flere, der havde overværet den fortalte første Begyndelse paa det dramatiske Liv i Rønne, af disse, særlig af hans egen Fader, Krigsraad Johan Clement Curdts, som tog activ Del i den første Comedie, kan han have hørt om denne, og hans Beretning er derfor nok rigtig. Hele det Hjørne af Bygningen, der nu vender ud til Silkegade og Lillegade, tilhørte senere Md.

Hans Moder eiede den Gaard paa Torvet, hvor nu „Fremtiden“ er, havde Beværtning og var en Tid Værtinde for Klubben. Han arvede Gaarden efter hende og solgte den til Kpt. Rasmus Marcher (Theaterdirecteur), boede siden overfor Commandantboligen paa Storegade og havde lidt Avl. Skrev tidt Roller af for Theatret, og var Regisseur. Hans Datter var Svigermoder til Bogbinder Jepsen, der siden spillede meget Comedie. Kofoed † ¹⁷/₉ 61 i Rønne. Han spillede Comedie 52 Gange, mest Kvinder, i 18¹⁸/₃₄.

¹⁾ Om Adolf Curdts se senere.

Wolffsens Søn, den i Theatrets Historie meget bekendte Toldinspector og Ridder Caspar Henrik Wolffsen¹⁾. De omtalte Scener af „Jean de France“ vare ifølge en Optegnelse af Jørgen Curdts,²⁾ Adolfs Broder, saaledes besatte:

Jean de France	L. WINSLØW
Jeronimus	M. WINSLØW ³⁾
Frands, Jeans Fader	P. ARBOE ⁴⁾
Magdalene, hans Kone	M. STENDER
Arv	A. DAM
Antonius	J. C. CURDTS ⁵⁾
Elsebeth, Jeronimus' Datter	P. SONNE ⁶⁾

1) Om Wolffsen se senere. 2) Om Jørgen Curdts se senere.

3) Marius Christian Winsløw, f. $23/10$ 1795, Broder til Lars (derfor se denne), ugift, Skibsfører, boede først hos Moderen i Laxegade, siden hos Jørgen Gad Winsløv, siden igjen hos Kbm. Hans Predbjørn Olsens Enke, Abel Sofie Elisabeth Heiberg f. Wiinsløw, hans Søster. Han kom i Slutningen af Trediverne til Nexø som Strandingscommissær og døde der $9/5$ 44. Spillet Comedie 74 Gange 18^{18/38}.

4) Peter Christian Arboe, f. $21/1$ 1791 af Borgerkpt. Uhrmager Jørgen Peter Arboe og Marie Sofie f. From. ~ 22 m. Henrikine Michelle Toxverd, Dtt. af Skibsfører Toxverd, Kbhvn. Han var Skibsfører, flyttede vist til Kbhvn. i Slutningen af Tyverne. † der $18/1$ 40. Broder til den senere ofte nævnte Otto Arboe. Spillede Comedie 6 Gange 18^{18/22}.

5) Johan Clement Curdts, f. i Thüringen $20/11$ 1788 af Amts- og Bergschirurg Johann Georg Curdts og Anne Marie f. Hornschuch, kom til Kbhvn. 1804, Compagnichirurg 5, char. Bataillonschirurg ved Bornholms Militz $7/12$ 9, Licenciat efter Tentamen ved chir. Academi 16, Garnisonschirurg paa Christiansø $19/4$ 18— $22/3$ 29 (altsaa ikke reist strax efter Ansættelsen), Krigsraad, praktiserede i Rønne fra 29. † $10/10$ 61. ~ $14/1$ 14 m. Agnete Cathrine Stender, Søster til Mads Stender (se denne), ~ 2. Gang $16/5$ 38 m. Margrethe Kirstine Klinge, Dtt. af Sømmand i Rønne Anders Nielsen Klinge og Margrethe Kirstine f. Hansen. C. skal have interesseret sig meget for Comedie paa Christiansø. Her kun spillet 3 Gange 1818. Fader til de senere omtalte A. og J. Curdts.

6) Peter Harding Sonne, f. $4/6$ 1784 af Uhrmager i Rønne Edvard Sonne og Karen Nielsdatter f. Gummeløs, ~ $24/11$ 9 m. Barbara Olsen, Dtt. af Didrik Olsen og Anna f. Predbjørn (Eiere af Theatergaarden). ~ 2. G. $14/12$ 18 m. Martha Catrine Olsen († 25), Dtt. af Herman Olsen og Marie f. Predbjørn (Søster til før nævnte

og efter samme Kilde var den hele Comedie, der efter Yttringer hos Curdts'erne maa antages at være spillet i Slutningen af Februar, for nævnte Rollers Vedkommende besat paa samme Maade, hvortil saa kom:

Espen, en Tjener.....	R. MARCHER ¹⁾
Martha, en Pige	A. KOFOED
Pierre, Tjener	R. JENSEN ²⁾
En Spiller	H. CHRISTIANSEN ³⁾
En Dreng	C. L. WOLFFSEN ⁴⁾

Anna). ~ 3. (t. $\frac{2}{12}$ 28 m. Karen Marie Rosing, Dtt. af Høker Rosing, Kbhvn., og Hustru Karen. Var Skibsfører, kom siden bort fra Rønne og fik en Bestilling, jeg ved ikke hvad eller hvor, kom tilbage hertil og døde her $\frac{21}{11}$ 58. Han har som senere omtalt ciet Theatergaarden, da Theatret byggedes, var Actionær, og hørte med til de Assisterende, af Comedie har han derimod kun spillet den her nævnte Rolle.

¹⁾ Rasmus Marcher, f. $\frac{26}{4}$ 1794 af Skp. og Kbm. i Rønne Herman Hansen Marcher og Elisabeth f. Rasch, ~ $\frac{27}{11}$ 16 m. Karen Margr. Dam, Dtt. af Kbm. Peter Chr. Dam (Fader til Adolf) i Rønne og Anna Cathrine f. Müller. Borgerkpt., Kbm. i Rønne, † $\frac{4}{6}$ 65. Han var Broder til Directeur Hans P. Marcher (se senere) og Fader til Directrice Fru Petrea Lund (se senere). Han spillede kun denne Rolle.

²⁾ Rasmus Østrup Jensen, f. $\frac{23}{3}$ 1799 af Amtsprøbst Jensen i Rønne og Ellen f. Lund, ~ $\frac{13}{12}$ 24 i Rønne m. Anna Dortha Heiberg, Søster til Lars Ipsens Kone (se denne). Han var først Styrmænd, havde siden Gæstgiveri i Krystalgade, hvor nu Sagfører Janus Olsen boer, blev saa Toldassistent i Skagen, † Sommeren 53 af Colera. En Broder spillet Comedie 18 $\frac{18}{31}$, selv spillede han 18 $\frac{18}{31}$ 27 Gange, var desuden Souffleur.

³⁾ Hans Henrik Christiansen, f. i Rønne 1789 (døbt $\frac{1}{4}$ 89) af Skrædder Christian Hansen og Vibeke Cathrine f. Hansdatter, opdraget hos Lars Madsen Schou, Farfader til Skomager Hans Christian Schou, der senere spillede meget Comedie. ~ $\frac{31}{1}$ 12 m. Barbara Olsen Wolffsen, Dtt. af Kbm. Herman Olsen W. og Martha Marie f. Predbjørn. Han var Skibsfører, kom siden til Toldvæsenet, † som Toldassistent i Ebeltoft 41, Enken døde i Rønne 64. Spillede Comedie 3 Gange 18 $\frac{18}{26}$.

⁴⁾ Christian Leegaard Wolffsen, f. $\frac{14}{2}$ 1785, Broder til Theaterdirecteuren Caspar Henrik (se derfor denne), ~ 7 m. Agnete Marie Sonne, Dtt. af Kbm. Herman Magnus Sonne, Nexø, og 2. Kone Bertha f. Dam. Skibsfører i Rønne, † $\frac{6}{9}$ 36, spillet Comedie 3 Gange 18 $\frac{18}{26}$.

Efter denne Begyndelse oprettedes altsaa $\frac{4}{4}$ 1818 det dramatiske Selskab, den konstituerende Generalforsamling holdtes den Dag i Klubbens Locale, der eiedes af Md. Kofoed, Moder til Theathrets første Pernille, Andreas Kofoed.

Denne Klub var stiftet $\frac{2}{10}$ 1814 „da det Ønske var opstaaet, at Rønne igjen fik en Klub“, som det hedder i et Brudstykke af den gamle Klubprotocol, der er i mit Eie. Det bestemtes fra først af, at der skulde være ikke over 50 faste Medlemmer og 20 reisende Medlemmer, Kontingentet for de første var 7 Rdl. Navneværdi (vistnok varierende, omtrent $\frac{1}{2}$ — $\frac{2}{3}$ af den reelle), for de sidste det halve. Den første Bolig var hos Billardholder Hans Ølsted (Storegade 1029, han var Fader til Skp. Ølsted, der i Halvfjerserne havde Handel paa Hjørnet af Provstegade og Ruden), der leverede 3 opvarmede Værelser 2 Gange ugentlig for 333 Rdlr. 2 Mk. Navneværdi aarlig. Foruden denne Udgift var der andre, deriblandt 50 Rdl. aarlig til et Bud, og da Selskabet begynder med 45 faste Medlemmer, ser man, at Budgettet strax staar paa svage Fødder. Man kom sammen 2 Gange ugentlig, passiarede og spillede Gnav, hvilken sidste Adspredelse sees at have givet Anledning til en Strid. Der sporges nemlig, hvorledes man har at forholde sig, naar et Selskab spiller Gnav, og andre komme til, der ville spille høiere eller lavere end de første, hvilket vanskelige Spørgsmaal til sidst afgjøres paa en Generalforsamling saaledes, at de nye tilkommende skulle rette sig efter de tidligere spillende eller ogsaa „etablere nyt Spil, til hvilken Ende der bliver at anskaffe en ny Gnavpose“. Der er forskellige Mulcter for Udeblivelse fra Generalforsamling, Nattesæde efter Kl. 12 osv., og disse Mulcter ere i Forhold til Kontingentet mærkelig høie, indtil 16 Rdl. Nv. Desuden haves en Bøsse, der paa $\frac{1}{2}$ Aar kan

give indtil nogle og tyve Rdlr., hvorledes sees ikke. Efter $\frac{1}{2}$ Aar flytter Klubben til Md. Kofoed, hvor Selskabet faar Værelser og Beværtning for 300 Rdl. Nv. aarlig, men selv maa bekoste Inventar og Varme. Paa den Tid er Klubben i Fart, og det vedtages at forøge Medlemstallet, men snart gaar det ned ad Bakke, Kontingentet nedsættes til 5 Rdl. og Udgifterne forringes til 100 Rdl. aarlig Leie og 32 Rdl. til Budet, hvad dog formodentlig ogsaa har været begrundet i Pengenes stigende Værdi. Tilsidst bringer Spørgsmaalet om man skal søge Fritagelse for den Afgift til Frue Kirke, som skal svares ifølge Forordning af $\frac{20}{10}$ 19, en Splittelse i Selskabet, hvoraf ca. 30 Medlemmer melde sig ud. Afgiften var heller ikke uden Betydning, idet den i 2 Aar sees at have udgjort 16 Rdl. Sølv og 184 Rdl. 4 Mk. 8 Sk. i Sedler og Tegn. I April 1823 bestemtes saa Klubbens Opøsning, Inventaret foræres til det dramatiske Selskab, og Kassebeholdningen anvendes til en Afskedsfest.

Jeg har taget denne lille Klubskildring med, dels fordi Klubben har haft noget at gjøre med det dramatiske Selskab dels som et lille Tidsbillede.

I den omtalte Leilighed afholdtes altsaa $\frac{4}{4}$ 1818 den konstituerende Generalforsamling for det dramatiske Selskab, der kom til at bestaa af følgende 64 Herrer:

1. Christian Rasch, vel sagtens den senere som Actionær nævnede Snedker Christian Rasch.
2. Snedkermester Gouvertz. Didrik Rasmussen G., f. $\frac{1}{5}$ 1784, vistnok i Kbhvn., hvor han skal have været Snedker paa Nørrebro, gift i Tyverne med Kirstine Pihl, en Pige fra Povlsker. Snedker i Rønne, † her $\frac{22}{9}$ 63. Theatrets første Maskinmester, var det i al Fald endnu $\frac{3}{4}$ 48.

3. Toldkasserer Heiberg. Ulrik Frederik H. f. 1850, Toldkasserer her 18 $\frac{5}{19}$, † her $\frac{2}{11}$ 19. ~ m. Johanne Scheppeleern (f. 1860 † $\frac{30}{1}$ 35.
4. Lt. Rasmus Marker, se foran.
5. Overkrigscomm. Rasch, nævnet under Mads Stender (se denne), ~ $\frac{26}{1}$ 1795 m. Ingeborg Christine Nansen, Dtt. af Oberst og Vicecommandant Hans Nansen. Skal være død c. 34. Han spillede Bratsch i Orchestret.
6. Overlærer Myhre. Johan Andreas M. ved Rønne Middel-skole, ~ m. Christiane Hansen.
7. Kbm. Philip Rasch, boede i senere 1025, Storegade, f. Juli 1784, Søn af Tønnes Rasch, ~ 1870 m. Ane Grøn fra Norge, ~ 2. G. 12 m. Caroline Cecilie Louise Rogert, † $\frac{2}{1}$ 47, Kbm. og Borgerkpt.
8. Kbm. Otto Arboe. Otto Henrik A., f. $\frac{26}{11}$ 1785 af Borgerkpt. og Uhrmager Jørgen Peter Arboe og Marie Sofie f. From, ~ 11 m. Barbara Elisabeth Rasch († 22), Søster til Agent Ole Peter Rasch, ~ 2. G. $\frac{1}{7}$ 26 m. Olivia Elisabeth Saxtorph, Dtt. af Prest i Nexø Ole Christian Saxtorph og Johanne f. Borch. Han var Consul og Kbm. i Rønne, † her $\frac{6}{8}$ 53. Theaterdirecteur 20—45. I Familie med flere spillende.

Otto Arboe.

9. Oberstlt. Hoffmann. Poul Magnus H., f. $\frac{21}{5}$ 1778 af Apotheker og Postmester i Maribo Johan Christoffer H. og Wibeke Wichmand, ~ $\frac{2}{3}$ 12 m. Catharine Stenbæch, ~ 2. G. $\frac{2}{9}$ 20 m. Anna Cathrine Jespersen, Dtt. af flg. Commandant paa Bh., R. af Db. og Dbm. † her $\frac{30}{4}$ 42.
10. Cancelliraad Jespersen. Peder Dam J., f. $\frac{11}{3}$ 1772 af Herredsfoged Niels J. og Bertha Marie Dam, ~ $\frac{31}{1}$ 1792 m. Barbara Kirstine Bohn. J. var Byskriver i Nexø, siden Kbm. i Rønne. † $\frac{28}{9}$ 35.
11. Kpt. Wichmann sen. Jacob Nicolai W., døbt $\frac{11}{2}$ 1759, ~ $\frac{26}{2}$ 1800 m. Magdalene Margrethe Rasch, Søster til

- Nr. 7, † ¹⁵/₁ 34. Vistnok Værtshusholder paa lille Plads, Fader til Bageren, Seilmageren og Jernstøberen.
12. Mads Stender. Omtalt foran.
 13. Christoffer Bohn. Tidligere Forvalter paa Christiansø, boede nu hos Jørgen Gad Wiinsløw, eiede en smuk Fuglesamling, som han forærede Skolen.
 14. Kpt. H. B. Rasch Herman Bohn R. boede Storegade overfor Commandantboligen, Fader til Nr. 18.
 15. Gad Hjorth. Var Skibsfører, maaske ogsaa i Toldvæsenet.
 16. Forvalter Siersted. Hans Nicolai S., ~ m. Christiane Frederikke f. Olsen. Proviant- og Materialforvalter paa Christiansø, Fader til Theatrets første Vært, se denne.
 17. Cand. jur. Kløcker. Muligt en v. Kløcker sen., der boede hos forrige, spillede 8 Gange Comedie 18¹⁸/₂₂.
 18. O. P. Rasch. Ole Peter R., døbt 1790, Søn af Nr. 14 og Ingeborg Olsdatter, ~ m. Karen Marie Stender, Kbm. † ²¹/₆ 75.
 19. Apotheker Mangor. Johan Peter M. ~ m. Inger Margrethe Bredahl.
 20. Regimentschirurg Panum. Jens Severin Nathanael P., ~ m. Charlotte Louise Lahde. Fader til den berømte fysiologiske Professor.
 21. Kpt. Hans Grønbech, Kbm., eiede det senere 855, Torveg., Fader til Hans Julius G., se denne.
 22. Kbm. Møser. Guldsmed August Frederik M.
 23. Hans Predbjørn Olsen. ~ ²⁶/₁₁ 17 m. Abel Sofie Elisabeth Heiberg Wiinsløw.
 24. Studiosus Lars Wiinsløw. Se foran.
 25. Kbm. Jørgen Gad Wiinsløw. Se senere.
 26. Styrmand Marius Wiinsløw. Se foran.
 27. Kbm. A. F. Michelsen. Broder til Niels M., se denne.
 28. Cancelliraad Lohmann. Se senere.
 29. Procurator Arboe. Vistnok Svoger til fgde., se denne, kom siden til Nexø som Byfoged.
 30. Mads Kofoed.
 31. Andreas Kofoed. Se foran.

32. Generalkrigscom. Kohl. Johan Heinrich August Valentus v. K. ~ m. Janusine Kirstine f. Arboe.
33. Kpt. Hans Colberg. Kbm. og Skp. Hans C. ~ m. Valborg Kjersten f. Jensdatter. Fader til senere Theaterdirecteur Peder Hansen C. og Farfader til Directeur Jeppe Jørgen C.
34. Kbm. Tønnes Rasch, Broder til Nr. 7, døbt $16/11$ 1791, ~ m. Karen Kirstine Rømer. Strandingscomm. + 45.
35. Kbm. P. C. Dam. Peter Christian D., Broder til Adolf Dam, se denne, ~ $2/11$ 10 m. Karen Elisabet Kofoed. + $11/10$ 19. Svigersøn til Nr. 37.
36. Adolf Dam. Se foran.
37. Kbm. H. A. Kofoed Hans Ancher K. ~ m. Cathrine Charlotte Wolffsen.
38. Kbm. Christian Schou. Maaske Chresten Schou, der boede paa St. Plads, hvor Harboe senere boede, og var Farfader til senere Brændehandler Niels Schou paa Søndergade.
39. Kpt. H. P. Sonne. Formodentlig den under Theatrets Bygning omtalte Peter Harding S., se foran, da denne nævnte Sted ogsaa benævnes H. P.
40. Kbm. A. Colberg. Anders C. boede paa Lille Plads, hvor nu Baptistkirken er, Søn af Nr. 33.
41. Kbm. H. I. Munch. Eier af (senere) 485 paa Lille Plads.
42. Kbm. P. H. Rønne sen. Peder Hansen R. ~ $27/4$ 14 m. Juliane Westh.
43. Kpt. Gabriel Kofoed. Siden Major. ~ m. Kirstine Hansdatter, f. Rømer, Eier af (senere) 304 ved Hovedvagten.
44. Kpt. H. H. Christiansen. Se foran.
45. Kpt. H. P. Marcher. Theaterdirecteur, se senere.
46. Kbm. Peter Sonne. Eiede en stor Gaard, der bestod af (senere) 996—999 i Ruden.
47. Kpt. Edvard Sonne. Se foran.
48. Lt. Jens Rømer. Avlsbruger, Lt. ved Borgervæbningen, Eier af (senere) 103 Østerg., Svigerfader til Theatrets mangeaarige Kasserer Edvard Marcher, se denne.
49. Lt. Frederik Sonne.

50. Major v. Mossin. I Militzen.
51. Toldkasserer Brandt. ~ m. Johanne Nicoline Cathrine Lohmann.
52. Exam. juris Landt. Søn af Præst i Olsker, blev vist Herredsfoged i Jylland og døde som Procurator i Roskilde.
53. Amtsprovst Jensen. Fader til Rasmus J., se foran, døde her.
54. Styrmand Rasmus Jensen. Se foran.
55. Kpt. S. M. Bohn. Søren Mathiesen B., f. i Hasle 1787 (Stamtavlen, efter Kirkebogen døbt $^{15}/_{10}$ 88, efter Avisen f. 1789), af Kbm. i Hasle Martin B. og Martha Marie, f. Stender. ~ m. Karen Wolffsen, Søster til Caspar Henrik, se denne, Kpt. i Militzen. † $^{1}/_{6}$ 55. (Kirkebogen).
56. C. Wolffsen. Maaske foran omtalte Chr. L. Wolffsen, maaske Caspar Henrik.
57. Kpt. I. P. Arboe.
58. Styrmand Peter Arboe. Se foran.
59. Lt. Niels Sonne. Urmager, døbt $^{26}/_{8}$ 1768, ~ m. Margrethe Arboe, Søster til Nr. 8. † $^{17}/_{6}$ 1839.
60. Kpt. H. C. Boss. Vist Eier af (senere) 917—18 Store Torv.
61. Apotheker Paulsen. Johan Andreas P. f. 1781 i Tønder,

Apotheker Paulsen.

- hvor hans Fader var Skriver paa Herredscantoret. Denne døde ung, og da Moderen giftede sig paany, opdroges P. paa Lygumkloster, ~, sandsynligvis 16, m. Bodille Catharine Spendrup, Dtt. af Destillatør S. og dennes første Kone. $^{13}/_{9}$ 16—22 Apotheker i Rønne, saa Svigerfaderens Forretning i Kjøbenhavn, † her $^{3}/_{2}$ 56.
62. Bataillonschirurg Curdts. Se foran.
63. Krigscancellisekretær Sehestedt. Christian Ludvig S. f. $^{18}/_{1}$ 1777 af Postcontrollør Johan Rantzau Kaas v.

Sehestedt og Hustru, f. Børgesen. $\sim$ $^{26}/_3$ 11 m.
 Karen Børgesen. Amtsforsvalter paa Bornholm, † $^{30}/_{10}$
 48 i Kjertemunde. Fader til flere Spillende.

64. Krigsraad Lambrechts. Carl Peter L., f. $^{30}/_6$ 1788 i Kbhvn.
 af Foged, siden Stiftsamtsskriver i Bergens Stift,
 Nicolai Lambrechts og Else Didrike, f. Hjorth, blev
 Student 1806 i Bergen. Candidat $^{15}/_1$ 12, Cancellist i
 Generalstabens Bureau 13, $\sim$ vistnok 16 m. Sofie
 Caroline Clemens. Byfoged i Rønne 17, Herredsfoged
 i Vesterherred og Krigsraad, døde her $^{16}/_6$ 19.

Til Direction valgtes: Apotheker Poulsen 22 St.
 Bataillonskirurg Curdts 17 St.
 Sekretær Sehestedt 13 St.
 Krigsraad Lambrechts 8 St.

Til Kasserer enstemmigt Kbm. Jørgen Gad Winsløw¹⁾,
 Selskabets Navn blev som nævnt „Ei blot til Lyst“.

Det blev overladt til Direktionen at vælge en Lov-
 commission til at forfatte Love, hvad ogsaa skete $^{9}/_4$
 1818. $^{30}/_4$ var der igjen Generalforsamling, hvor Be-
 styrelsen foreslog at faa Md. Tønnes Raschs Pakhus
 (Grønnegade 1056) indrettet til Theatret, hvad ogsaa
 vedtoges, men ikke blev til noget, formodentlig har Over-
 slaget vist sig at være for dyrt.

Dette er taget af Theaterprotocollen, et Aktstykke,
 der udmærker sig ved sin Uregelmæssighed, somme Tider
 vidtløftig bred, somme Tider gaaende fuldkomment i Staa,
 for det meste mager, og altid, som sagt, uregelmæssig,
 de Sider af Virksomheden, man omtaler det ene Aar,
 omtales ikke det næste osv. Her i Begyndelsen kunde

¹⁾ Jørgen Gad Winsløw, Broder til de alt omtalte Winsløw'er,
 $\sim$ $^{19}/_4$ 11 m. Benedicte Marie Bohn, f. Thiesen (Enke efter Herman
 Bohn, med hvem hun blev gift $^{29}/_{11}$ 1797), Dtt. af Kbm. i Svaneke
 Jochum Th. og Maren Schor. Med hende fik han i Medgift en
 Kjøbmandsgd., den nuværende Commandantbolig, var Kbm. og
 Consul i Rønne, † her $^{8}/_2$ 41.

man have ønsket at se noget om, hvorledes det dramatiske Selskab havde tænkt sig at virke, men derom findes intet. Formodentlig har Tanken været ved Medlemmernes Bidrag at bestride afholdt nogle Forestillinger, hvortil saa kun Medlemmerne med Familje afgave Tilskuerne. Det første Formaal, Selskabet satte sig, var at finde et Hjem, og det første mislykkede Forsøg herpaa er omtalt.

$\frac{8}{4}$ opførtes „Sparebøssen“ Comedie i I Akt af Kotzebue og „Hvem veed hvad det er godt for“ do. af do. Der var først bestemt „Julestuen“ og „Didrich Menschen-schreck“, men de maatte opgives, fordi Lars Winsløw blev syg. Besættelsen af de spillede Stykker omtaler jeg ikke for ikke at blive for vidtløftig.

$\frac{9}{4}$ omtales nogle Udgifter, hvoraf jeg nævner 6 Rdlr. til 6 Hoboister og 5 Musikanter ved Forestillingen, og 5 Rdlr. til Md. Wolffsen for Værelser og Ulejlighed ved do. $\frac{23}{5}$ vedtoges at betale Md. Wolffsen 6 Rdlr. for Opbevarelse af Selskabets Inventar.

Der maa have været andre Udgifter til Forestillingen end de nævnte, der udgjorde ca. 20 Rdlr., Inventaret maa vel, i al Fald tildels, have bestaaet i Rekvisiter til den, og kan jo ikke have været saa lille, da det kostede 6 Rdlr. at opbevare. $\frac{12}{8}$ vedtoges, at hvert Medlem betaler 1 Rdlr. Nv., „hvoraf Directionen har at afholde løbende Udgifter saavel som de alt paa Selskabet hæftende Udgifter“.

Af den forud nævnte Direction var J. C. Curdts udtraadt, hans Afrejse til Kjøbenhavn omtales $\frac{23}{5}$, og det nævnes, hvem man vil foreslaa i hans Sted. Dette Valg fandt imidlertid ikk Sted paa Grund af de for Selskabet uheldige Forhold, der nu indtraadte.

Saison 1818-19

I Saisonen 18 $\frac{18}{19}$ gives ingen Forestillinger af Dilettanter. $\frac{21}{12}$ 18 afholdes en Generalforsamling, der er besøgt af 38 Medlemmer. Der er intet gjort for at

skaffe Locale. Lovene er skrevne, men man foreslaar at lægge dem ad acta, til Selskabet faar „fornøden Fasthed“. Derpaa stemmes om, hvorvidt Selskabet straks skal hæves, eller der skal holdes en ny Generalforsamling om 3 Maaneder. Det sidste vedtages enstemmigt. Endelig vedtages at laane Inventaret ud til hvem, der vil spille, og at søge en Sammenslutning med Klubben.

Denne sidste Beslutning var ikke saa unaturlig, da Medlemmerne for største Delen vare de samme.

Det er lidt underligt at se denne Sløjhed og Modløshed saa hurtigt efter, at Selskabet er stiftet. Hovedgrunden er vel nok, at man ikke har kunnet finde Locale, Udgifterne til et saadant have vel vist sig at ville blive større, end man havde tænkt sig. Noget kan det vel ogsaa have havt at sige, at den rette Mand til at puste Liv i den tilstedeværende Lyst til at spille Comedie ikke endnu var kommen. Der findes hos Jørgen Curdts en Blyantsnotits om, at „Jeppe paa Bjerget“ er spillet 1818 af et reisende Selskab. Forholder dette sig rigtigt, saa at der altsaa dengang har været reisende Skuespillere her, saa kunde det jo ogsaa have været en Grund til, at Dilettanterne have trukket sig tilbage og at Spørgsmaalet om egne Comedier er blevet mindre brændende.

^{22/3} 1819 afholdes saa den tidligere omtalte Generalforsamling. Locale er endnu ikke fundet, og Directionen er ikke videre, end at den foreslaar, at den skal se sig om efter et saadant, og faa Overslag over, hvad Indretningen vil koste. Det forlanges, at hvert Medlem skal svare mundtlig. Dette har vel nok havt til Hensigt at binde Medlemmerne til mulige Bekostninger og havde til Følge, at 7 udmeldte sig. Tidligere havde allerede 8 udmeldt sig, og af Directionen, som alt manglede Curdts, underskriver Lambrechts ikke denne Gang, er altsaa

ndmeldt eller maaske syg, han døde $16/6$ 19. Sehestedt underskriver denne Gang, men melder sig ud senere i 19, det sees ikke bestemt naar.

Directionen meddeler tillige, at den tidligere foreslaaede Sammensmeltning med Klubben har fundet Sted, men hvad Virkning, det har haft for det dramatiske Selskab ses ikke. Af Klubbens Protocol ses det, at Sammensmeltningen bestemtes $2/3$ 19, men heller ikke med Hensyn til Klubben ses det, hvad Virkning den har havt.

Saison 1819-20

I Saisonen 18¹⁹/₂₀ spillede Dilettanterne:

12. og 13. Jan	„Abracadabra“	III Holberg.
	„De tre Feil“	I Jerome Pointu
ved Bruun.
27. og 29. Jan.	„Didrich Menschenschreck“	I Holberg.
	„Julestuen“	I Holberg.
13. og 15. Febr.	„Virtuosen Nr. 2“	I P. A. Heiberg.
	„Hvem veed, hvad det er godt for“	I Kotzebue.
5. og 6. Marts	„Fire Skildvagter paa een Post“	I Vogel.
	„Galningen“	III Kotzebue.
Slutn. af Marts
(eller i April)	„Den lille Hyrdedreng“	I Oehlenschläger.
	„Den lige Vei er den bedste“	I Kotzebue.

$13/10$ 19 skriver Paulsen i Protocollen, at Sehestedt har udmeldt sig som Directeur, og at han selv er bleven staaende for at passe paa Inventaret, som Major Mossin gratis har givet Husly.

Da saaledes Sagen var gaaet i Staa, besluttede nogle unge Mennesker, dels Medlemmer, dels ikke Medlemmer, nemlig:

Mads Stender,
 Adjutant Lt. v. Koefoed¹⁾,
 Marius Winsløw,
 P. Lorentzen,²⁾
 Adolf Dam,
 Andreas Kofoed,
 Jens Jensen³⁾

og v. Kløcker

selv at tage Initiativet. De skaffede sig Locale hos Md. Olsen, Østergade, det var Kbm. Didrik Olsens Enke, Anna f. Predbjørn, der eiede den store Gaard paa Østergade, hvor siden Theatret, og i den nyere Tid tillige Hr. Lohmann, fik Bolig. Hendes Datter, Martha Catharine Olsen, blev senere gift med Niels Johannes Siersted, Søn

¹⁾ Marcus Conrad Koefoed f. 7/10 1792 af Artillerimajor Mads Koefoed, Nexø og Malene Kirstine f. Larsdatter Fyhn, ~ 19/1 27 m. Hermantine Cecilie Sonne, Dtt. af Kpt. Herman Olsen Sonue, Loftsgaard, Olsker, og dennes tredie Kone Cecilie Funch f. Prahl. Han var Artillerikpt. og Tømmermester i Rønne, Rd. af Db., † 30/9 57 her, Fader til en senere Theaterdirecteur. Spillede 2 smaa Roller 18 20/24.

²⁾ P. Lorentzen veed jeg intet andet om end at en har ment, at han vist var Styrmand, og at J. Curdts har en Bemærkning om, at han vist har spillet oftere med i Begyndelsen.

³⁾ Jens Jensen f. 3/16 1797, Broder til Rasmus Jensen, se denne, ~ 29/11 23 (Kirkebogen) m. Ellen Christine Munch, Dtt. af Kbm. Hans Jensen Munch (se foran det dramatiske Selskabs første Medlemmer). Han var Skibsfører, blev Krydsbetjent, uvist hvor, senere Toldassistent i Frederiksværk, saa i Nakskov, † der 13/9 77. Spillede 18 Gange 18 18/31.

Jens Jensen.

⁴⁾ Om v. Kløcker se det dramatiske Selskabs første Medlemmer.

af Nr. 16 af de før nævnte Mænd, der stiftede det dramatiske Selskab, og denne N. J. S. blev saaledes Theatrets første Vært. Der blev spillet i Salen paa Hjørnet af Theaterstræde og Østergade, Theatrets nuværende Hjørnesal. De omtalte unge Mennesker bestemte, at det dramatiske Selskabs Medlemmer skulde have fortrinlig Adgang til Forestillingerne, og henvendte sig til Paulsen om at laane Selskabets Inventar, hvad ogsaa blev dem tilstaaet. Samtidig anmodede de Paulsen om at have Opsyn med Stykkernes Opførelse, og han blev altsaa den første Directeur, medens Jørgen Gad Winsløw gik ind paa at fungere som Kasserer.

Udgifterne bestredes ved Indsamling bagefter mellem Tilskuerne, som det vil sees af følgende Skrivelse fra Paulsen til disse:

„Forat kunne være skadesløse for de til Skuespilopførsel medgaaede Udgifter, er det, vi herved anmode de ærede Herrer, som vare nærværende ved Opførelsen af de tvende Stykker i Onsdags og Torsdags Aftes hos Md. Olsen, at bidrage til dette Øjemed. Vi tro, at den moderate Betaling for enhver Chapeau med Damebillet iberegnet 3 Mk. i Tegn ikke vil synes formeget, i Særdeleshed da vi tro at kunne fritage enhver, som denne Gang giver Bidrag, næste Gang for Udgifter. Iøvrigt staar det enhver frit for at forøge det ovenfor anslaaede efter Behag. I sin Tid skal der vorde aflagt Regnskab over Anvendelsen af det indkomne.

Rønne 14 — 1 — 1820.

J. A. Paulsen.“

Man ser af denne Skrivelser Indhold, at det strax var Meningen at give en Række Forestillinger, som jo ogsaa skete. Der indkom 42 Rdlr. 3 Mk., idet af 64 Herrer, derimellem ogsaa de spillende, nogle gave 1 a 2

Rdlr., de fleste de fastsatte 3 Mk. Derefter spilledes saa de næste 2 Gange.

^{17/2} 20 udsendes en ny Anmodning om Penge „støttende sig til det Bifald, man har vundet og ønskende at give flere Forestillinger“. Udbyttet er lidt forøget, idet 56 Herrer give 54 Rdlr., og de fleste af de spillende have nu ogsaa, som billigt var, fritaget sig selv for at give Bidrag. Derefter gaves saa de næste 2 Forestillinger, og dermed endte Saisonen, i Slutningen af hvilken Paulsen, uvist naar, er ophørt at fungere. Om han end ikke har været meget activ, saa er han dog den af det saa stort opspringende og saa sørgeligt nedfaldende dramatiske Selskabs Directeurer, der har gjort den bornholmske Thalia mest Gavn.

Af Økonomien bemærkes kun, at der er kjøbt et nyt Bagtæppe til Gadedecorationen, et Skilderhus, Coulisser til „Galningen“, og 2 Træben til Invaliderne.

Tilskuerne synes at have været omkring 100 ad Gangen, men de ere formodentlig kun mødte den sidste Aften, medens den første har været givet for Tjenestefolk og Born, saaledes som det senere sees at have været Tilfældet.

I Saisonen 18^{20/21} opføres:

Saison 1820-21

27. og 29. Oct	„Landstedet ved Kongeveien“	I Kotzebue.
	„Kildereisen“	I Holberg.
18. og 19. Nov.	„Enken og Ridehesten“	I Kotzebue.
	„Henrik og Pernille“	III Holberg.
20. og 21. Dec.	„Den Stundesløse“	III Holberg.
3. og 4. Jan.	„Kvækerne“	I Kotzebue.
	(2. Gang) „Den lige Vei er den bedste“	I Kotzebue.
29. og 30. Jan.	(2. Gang) „Den lille Hyrdedreng“	
		I Oehlenschläger.
	„Den taknemmelige Søn“	I Engell.

13. og 14. Febr. „Jacob von Tyboe“ V Holberg.

15. Febr. (2. Gang) „Jacob von Tyboe“ V Holberg.

Ved denne Forestilling er der solgt Billetter til hele Tilskuerpladsen, det er altsaa første egentlig offentlige Forestilling i Rønne. Den er udenfor Abonnement til Indtægt for Theaterkassen.

1. og 2. Marts (2. Gang) „Jean de France“ V Holberg.

18. og 19. Marts „Gevinsten i Classelotteriet“

I Hagemeister.

„Den Sansesløse“ I Kotzebue.

21. Marts gjentages denne Forestilling i veldædigt Øiemed.

Det veldædige Øiemed angives saaledes i Protocollen:

„— — — til Indtægt for Esber Pouls' Enke, som der Dagen før mistede sin Mand i Kolleværket, og til en Mand ved Navn Hans Riis, som udstod meget for om muligt at kunde Ræde den anden, og har siden Lag Syg, derefter“.

Enken fik 30 Rdlr., Riis 6 Rdlr.

Hidtil ere Forestillingerne, som man vil forstaa af Tidsmellemrummene, snart henlagt til en snart til en anden af Ugens Dage.

Som forhen anført var i forrige Saison den sidste af det dramatiske Selskabs oprindelige Directeurer, Apotheker Paulsen, ophørt at fungere, og formodentlig er saa Otto Arboe valgt til hans Efterfølger, i al Fald er det ham, der i denne Saison tager den økonomiske Ledelse i sin Haand. Nogen artistisk Direction omtales endnu ikke, Winsløw vedbliver som Kasserer. Virksomheden foregaar paa samme Maade som i forrige Saison, Initiativet udgaar fra de spillende, og Pengene skaffes tilveie ved Indsamling. Arboe skriver saaledes:

„Da endel unge Herrer bleve enige om at opføre Skuespil paa Md. Olsens Sal, tog jeg mig den Frihed d. 20. October at lade en Subscriptionsliste udgaa til Selskabets Medlemmer og øvrige Familjer, som forrige Aar vare med, forat indsamle Bidrag dertil“.

Paa denne Liste tegnede 74 Personer sig for 124 Rdlr. $\frac{8}{1}$ 21 udgik en ny Liste, der gav 72 Personer med 113 Rdlr. 2 Mk., og endelig $\frac{27}{4}$ 21 en tredie, der ikke viser Personantallet, men gav 76 Rdlr.

Man vil se, at Interessen for Theatret voxer, idet der baade spilles oftere, er et større Publicum, og gives et større Bidrag. Formodentlig har Toldkasserer Krumm¹⁾ der fra næste Saison spiller en stor Rolle ved de dramatiske Forestillinger, den største Andel i denne livlige Virksomhed, i al Fald deltog han allerede i denne Saison i Comedierne.

Theatrets Indtægt har været:

Ved Indsamling	313 Rdlr. 2 Mk.
Forestillingen $\frac{15}{2}$	37 — „

350 Rdlr. 2 Mk.

¹⁾ Chresten Krumm f. $\frac{23}{6}$ 1783 i Drammen af Kbm. Jacob Kayser, der antog Navnet Krumm, da han giftede sig med Jacoba Krumm. Han var først Toldkasserer i Nysted siden i Rønne, hvortil han kom $\frac{2}{9}$ 20. Han blev $\frac{11}{10}$ 17 ~ m. Maren Thue, Dtt. af Kbm. i Arendal Jens Thue og Hannah f. Juul. Han var efter min Mening den i dramatisk Henseende mest virksomme af Directionen paa den Tid, og som andetsteds oplyst skylder Theatret denne Direction og Lohmann sin Tilblivelse. Han var Directeur $18\frac{21}{30}$ og spillede i denne Tid, og lidt før ialt 77 Gange mest Dameroller. Hans Datter var senere Directrice ved Theatret.

Chresten Krumm.

og for disse Penge er der altsaa spillet 8 Gange 2 Aftener og en Reprise 1 Aften. Desuden er der 1 Aften givet en Reprise i veldædigt Øiemed. Tilskuerantallet har antagelig været ca. 150 pr. Aften.

Saison 1821-22. I Saison 18²¹/₂₂ spille Dilettanter:

25. og 26. Nov. „Saragossas Beleiring“ IV Kotzebue.
 16 og 17. Dec. (2. Gang) „De tre Feil“ I Jerome Pointu.
 „Skibbruddet“ I Alex. Duval.
 2. og 3. Jan. „Skatten“ ell. „Staa ikke paa Lur“
 I Hoffmann.
 „Brandskatten“ I Kotzebue.
 20. og 21. Jan. „Borgmesterfamilien“ IV Kotzebue.
 30. og 31. Jan. „Mentzikoff og Dolgorucki“ III ved Bruun.
 10. og 11. Feb. (2. Gang) „Landstedet ved Kongeveien“
 I Kotzebue.
 (3. Gang) „Gevinsten i Classelotteriet“ I Kotzebue.
 19. og 20. Feb. (3. Gang) „Jacob von Tyboe“ V Holberg.
 9. og 10. Marts (2. Gang) „Kvækerne“ I Kotzebue.
 (3. Gang) „Den lige Vei er den bedste“ I Kotzebue.
 27. og 28. Marts „Den honette Ambition“ III Holberg.

¹/₁₀ 1821 udgik en Indbydelse, hvis Ordlyd her i det væsentlige anføres, et Par Stavelser ere ulæselige og replacerede med Prikker:

„ . . Undertegnede har forenet sig om at bestyre de dramatiske Øvelser for . . staaende Vinter, ere blevne enige om at bestemme følgende:

1: at istedetfor at der i de foregaaende Vintre ved Subscription for de der have taget Del i disse Øvelser enten som Tilskuere eller som spillende, er bleven indsamlet Bidrag til Udgifternes Bestridelse, bliver for i Vinter bestemt en vis Pris for Entrebilletterne, og da man formoder, at man i denne Vinter vil blive sat istand til at give ligesaamange

dramatiske Øvelser eller Forestillinger som i forrige Vinter, der da beløb sig til 9 Skuespil¹⁾, saa har man derefter gjort det nødvendige Overslag over de Bekostninger som samme vil medtage, og saaledes bestemt Prisen for en Entrébillet, der gjælder for hele Vinteren til 2 Mk. Sedler.“

2: forbigaaes som uden Interesse.

„3: Til Generalprøven kan Eierne af Entrébilletterne overlade disse til deres Børn og Tjenestetyende, og da forsynes Billetterne med et Omslag, hvorpaa disse er anførte.

4: Der vil blive sørget for, saavidt Rummet tillader, et vist Antal Billetter for Fremmede og Reisende, som enhver af Medlemmerne, der ønske samme, kan rekvirere hos Bestyrelsen, men hvortil dog de, der den Aften give Rolle, har fortrinlig Adgang“.

Derpaa følger en Indbydelse til „enhver der ønsker at deltage“ til at tegne sig for Billetter. Skrivelsen er underskrevet af Krumm, Wolffsen²⁾ og O. Arboe.

¹⁾ Rigtigere 8 Forestillinger a 2 Aftener og 2 Gjentagelser a 1 Aften.

²⁾ Caspar Henrik Wolffsen, Ridder W., som han almindeligt kaldes, var f. ¹⁶/₁₂ 1781 af Skibsfører i Rønne Christian Leegaard W. og Else Cathrine f. Boss, var Skibsfører, blev i Krigen 1807 Maanedslst., og fik Kaperbrev, men mistede sin Skonnert „Skuld“ ved Forlis tæt udenfor Rønne Havn. Derpaa drev han i nogen Tid Fiskeri, kom i Tyverne ind i Toldfaget, nævnes ¹⁴/₇ 29 i Avisen som constitueret Toldinspecteur og døde ²⁰/₁₁ 36 i Rønne. Rd. af Dh. under

Caspar Henrik Wolffsen.

Krigen. Skal have været en jovial levelysten Mand, velset af Frederik VII, da han som Kronprins besøgte Bornholm. ~ 1804 m. Marie Elisabeth Undahl, Dtt. af Kmh. Commandant paa Bornholm, Andreas Undahl og Charlotte Dortha f. Roeder. Hun døde 8.

Man ser, at det dramatiske Selskab ikke omtales mere. Hvad der forstaas ved Ordet „Medlemmerne“ er ikke klart, det kunde maaskee betyde, at et vist Antal unge Herrer have sluttet sig sammen om at spille Comedie, hver Aften var saa nogle i Activitet, andre ledige.

Tidligere have de spillende taget Initiativet, denne Gang ser det efter Ordene ud som om det var en selv-lavet Bestyrelse, men det kan dog ogsaa være, at de 3 Navne staa som Repræsentanter for en saadan Sammen-slutning som nævnt, og ere valgte af den. Med Ind-førelse af Abonnements- og Salgsbilletter er der nu truffet en mere forretningsmæssig Ordning istedetfor den tidligere Gaaen med Tiggerposen.

Paa Indbydelsen have 116 Personer tegnet sig for 202 Billetter.

Directionen er altsaa Krumm og Wolffsen samt Arboe som økonomisk Directeur. Winslow er fremdeles Kasserer.

Priserne for Salgsbilletter have første Gang været 2 Mk. 4 Sk., siden 2 Mk. og ens over hele Tilskuer-pladsen. Der er solgt 133 Billetter til alle 9 Forestillinger, færrest, 4, til første, flest, 22, til 4. Hele Indtægten har altsaa været 448 Rdlr. 3 Mk. Tilskuerantallet har ved Hovedforestilling gjennemsnitlig været 217.

Naar man ser, at der gjentagende har været spillet med 10 Dages Mellemrum, faar man det Indtryk, at de spillende have været meget virksomme, og ogsaa Til-skuernes Mængde vidner om Interesse for Sagen. Denne

~ 2. Gang ²⁵/₆ 11 m. Johanne Sabine Behrens, Dtt. af Kleinsmedem. Behrens, Pilestræde, Kbhn. og Hustru f. Rydendahl. W. var en kraftig energisk Mand, der udadtil skaffede Theatret Støtte ved sine Forbindelser med Selskabet i Byen. Han var Theaterdirecteur 18²¹/₃₆, spillede Comedie 18²⁰/₃₃ 77 Gange, baade Cavaller- og komiske Roller.

større Livlighed skyldes sikkert Krumm og Wolffsen. Wolffsen skal have været den væsentlig repræsenterende overfor „Selskabet“ i Byen, hvad jo ogsaa hans tidligere Ægteskab med Commandantens Datter kan have gjort ham egnet til. Krumm var vistnok mest Organisatoren. Man ser i det følgende i Protocollen, at der jævnlig træffes Ordninger og Omordninger af de dramatiske Forhold, men disse Forhold vise sig ogsaa den Gang som saa ofte senere, at høre til en anarkisk Republik, der ikke ret længe lade sig binde af noget Lovbud, men kun for en kort Tid beherske af en enkelt Mands personlige Indflydelse

I Saison 18²²/₂₃ spille Dilettanter:

Saison 1822-23.

19. og 20. Oct. et Helaftenstykke, hvilket vides ikke.

19. og 20. Nov. „Skorstensfeieren“ I

„Ægtemanden ved en Hændelse“

II Lambert.

8. og 9. Dec. (2. Gang) „Kildereisen“ I Holberg.

(2. Gang) „Brandskatten“ I Kotzebue.

22. og 23. Dec. (2. Gang) „Abracadabra“ III Holberg.

„Den forvandlede Brudgom“ I Holberg.

1. og 2. Febr. „Henrik d. 4.s første Kjærlighed“ III

„Pistolskuddet“ I Kotzebue.

10. og 11. Febr. (2. Gang) „Didrich Menschenschrech“

I Holberg.

(2. Gang) „Julestuen“ I Holberg.

23. og 24. Febr. (2. Gang) „Galningen“ III Kotzebue.

2. og 3. Marts „Erasmus Moutanus“ V Holberg.

11. og 12. Marts (2. Gang) „Menzikoff og Dalgorercki“

III ved Bruun.

Uvist naar i Marts „Herman v. Bremen“ V Holberg.

Denne Forestilling udenfor Abonnement til Fordel for Garderoben.

¹⁴/₈ 22 udsendte Krumm, Wolffsen og Arboe en Indbydelse til Billettegning til de samme og paa de samme Betingelser som forr. Saison. 117 Personer tegne 202 Billetter.

²³/₁₁ samme Aar holdes en Generalforsamling af de spillende, hvis lidt uforstaaelige Beslutninger, der væsentlig dreie sig om Fribilletter, forekomme mig at have mindre Interesse. Kun skal bemærkes, at her altsaa første Gang lovbestemmes, at de spillende og assisterende (de saakaldte „opvartende Herrer“, det var Billetteurer, Controlleurer, Lampist osv.) skulle have Fribilletter, og disse henlægges her alle til Generalprøven, hvorved altsaa saamange maa være berøvede Tjenestefolk og Børn. Fribilletterne vare talrige, der forbeholdtes i Alt 130.

Man vil have set, at den dramatiske Virksomhed vedbliver med samme Livlighed i denne Saison som i forrige. Directionen er den samme.

I denne Saison udstedes Indbydelse til Actietegning i et Theater, hvad nærmere vil blive omtalt i næste Saison, hvor Theatret bliver færdigt og tages i Brug.

Salgsbilletterne koste 2 Mk., der er solgt 124 Billetter til de 9 Forestillinger, mindst til 1., 17, flest til 2. og 7., 21 til hver. Indtægten er af Salg og Abonnement 445 Rdlr. 2 Mk. og fra Garderobeforestillingen 63 Rdlr. 2 Mk. Tilskuerantal gjennemsnitlig 216.

Saison 1823-24 I Saison 18²³/₂₄ spille Dilettanter:

29. og 30. Nov. „De onde Luner“ IV Kotzebue.

Dette er første Forestilling paa det egentlige Theater.

13. og 14. Dec. „Jeppe paa Bjerget“ V Holberg.

3. og 4. Jan. „Gulddaaasen“ V Olufsen.

10. og 11. Jan. (2. Gang) „Skibbruddet“ I Alex. Duval.

(3. Gang) „De tre Feil“ I Jerome Pointu.

31. Jan. og 1. Febr. „Brevet fra Cadix“ III Kotzebue.

(2. Gang) „Fire Skildvagter paa een Post“ I Vogel.

7. og 8. Febr. (2. Gang) „Ægtemanden ved en Hændelse“
II Lambert.

(2. Gang) Skorstensfeieren“ I

14. og 15. Febr. „Barselsstuen“ V Holberg.

Denne Forestilling udenfor Abonnement til Fordel for Garderoben.

28. og 29. Febr. (2. Gang) „Herman v. Bremen“ V Holberg.

6. og 7. Marts „Munterheds Triumf“ V Reynold.

20. og 21. Marts „Wellingtons Uniform“ I Kotzebue.

„Arrestanten“ I Kotzebue.

11. Juni „Den pantsatte Bondedreng“ III Holberg.

„Gert Westfaler“ I Holberg.

Denne Forestilling udenfor Abonnement til Fordel for Theaterkassen

Besættelsen af Stykkerne fra denne Tid ere mere eller mindre mangelfuldt bekendte, og da der fra den her sidst nævnte Forestilling tilfældig er opbevaret en næsten fuldstændig Personliste, skal jeg derfor, for at gribe Leiligheden til at præsentere nogle af de spillende fra den Tid, anføre denne.

DEN PANTSATTE BONDEDRENG.

Leerbeutel, en forgjældet Mand	WOLFFSEN.
Pernille, hans Pige	J. KLØCKER ¹⁾ .
Leander	SIEMSEN ²⁾ .
Bondedrengen Per Nielsen	A. DAM.
Værten Mester Jacob	SØRENSEN ³⁾ .
Peiter, hans Staldkarl.	
En anden Vært	N. MICHELSEN ⁴⁾ .
Første Raadsherre	J. JESPERSEN ⁵⁾ .
Anden Raadsherre	LUND ⁶⁾ .
Niels Persen	J. WINSLØW.
Gjertrud	L. IPSEN ⁷⁾ .
Md. Staabi	KRUMM.
En Juveler	SOMMER ⁸⁾ .
En Musikanter	WESTH ⁹⁾ .

Peter, Christoffer, Lakaier, en Postkarl.

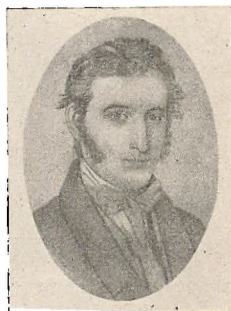
(Se Side 86 og fig S.).

J. Kløcker.

1) Jacob Nicolai K., f. $\frac{3}{5}$ 1805 i Rønne af Skp. siden Skolelærer Christoffer Herman K. og Karen Sofie (efter Kirkebogen, efter Familien Sofie Ingeborg) f. Marcher, $\sim \frac{15}{10}$ 1827 m. Christine Dorteaa Ellebye, Dtt. af Kbm. Anders E. i Rønne, Skolelærer og Kirkesanger i Rønne. $\dagger \frac{4}{10}$ 1864, Broder til spillende Bager Christoffer Herman Kjøllet i Rønne, der 1849 udvandrede til America, og Broder til Sofie Ingeborg Kløcker, $\sim$ m. Henrik Gottlob Herold Bager i Rønne, samt Fader til spillende Johanne Dorteaa Kløcker, $\sim$ m. Peter Thorvald Martinius Galskjøtt, Birkedommer paa Holsteinborg. Kløcker spillede $18\frac{22}{43}$ 55 Gange i 44 Roller indtil 27 mest Kvinderoller, Elskerinder og andre.

2) Hans Henrik S., Theaterdirekteur, $\frac{56}{57}$, en Tid Theaterarkivar, f. $\frac{31}{3}$ 1799 i Rønne af Skp. fra Lybeck, siden Kbm. og Lerkakelfabrikant i den senere Amtmandsbolig i Rønne, Hans Henrik S. og Ane Cathrine (i Stamtavlen Margrethe), f. Schou. $\sim \frac{9}{9}$ 1823 m. Lovise Rebekka Kofoed, Dtt. af Artillerikpt. Kofoed, St. Skrubbegd. Cl. $\sim$ 2. G. som gammel m. Andrea Andersen, Dtt. af Smed A. fra Aakirkeby, skulde efter Sigende været Læge, hvis Faderen ikke var gaaet Fallit, nu blev han først Sømand, siden dansk Jurist og Fuldmægtig hos Byfoged Pingel, Rønne, siden Skoleholder, var desuden Artillerikpt. og Tøimester, Rd. af Db. $\dagger$ Rønne $\frac{20}{6}$ 66. Fader til spillende Blanca Agathe Clarence Eulalia Siemsen, der spiller en Rolle 1854 og blev gift med Carl Frederik Hvilsager Bloch, Fuldmægtig. Siemsen var desuden Fader til den bekendte homøopatiske Læge i Kbhvn, og til Naalemager Andersens Enke i Rønne. Han spillede 99 Gange i 68 Roller $18\frac{20}{55}$, mest Anstandsroller.

H. H. Siemsen.

3) Lars Severin Sørensen, f. Christianshavn $\frac{8}{6}$ 1797 af Hustømrer Sørensen og Hustru (fra Norge), $\sim \frac{12}{12}$ 1820 m. Christiane Margrethe Sørensen, Dtt. af Bager Thor Sørensen ved Kirken i Rønne, og dennes første Kone, kom som Svend til Rønne, siden Snedker paa

egen Haand, boede paa Kirkepladsens søndre Side, blev tidlig døv. Spillede 38 Gange i 26 Roller, Smaating. Han var Svigerfader til Kbm. Christensen paa Nørregade, Rønne.

4) Niels Michelsen, f. $\frac{9}{8}$ 1799 i Rønne af Snedker Rasmus M., ~ 1826 eller 27 m. Broderen Andreas Frederik M.s Enke, Bodil Kirstine, f. Dam, Dtt. af Skrædder, siden Kbm. og Brænderieier i Rønne, Jørgen Dam, han var Lt. og Kbm. i Rønne, † $\frac{23}{4}$ 1841, Fader til spillende Carl Peter M., Rodemester i Kbhvn., der spillede $18\frac{58}{30}$, Stedfader til spillende Marine Marikke M., gift med Provst Jork, Povlsker, hun spillede en enkelt Rolle 1844, videre Stedfader til spillende Rasmus Peter Michelsen, Herredsfoged i Rønne, der spillede en enkelt Rolle 1845, og videre Stedfader til Jørgen Michael M., der spillede en enkelt Rolle 1853, blev Kbm. et Sted, og kom tilbage hertil og døde $\frac{6}{5}$ 60. Niels Michelsen spillede 13 Gange i 13 Roller $18\frac{23}{26}$, Smaating.

5) Jochum Bohn Jespersen, f. $\frac{23}{12}$ 1800 af Cancelliraad Peter Dam J. og Barbara Kirstine Bohn, ~ $\frac{30}{7}$ 30 m. Vita Bolette Fischer (der spillede 2 Gange $18\frac{24}{29}$), Dtt. af Kbm. J. J. Fischer og Bodil Cathrine Hoffmann, Kammerraad, eiede Kannikegd. i Bodilsker, boede siden St. Mortensgade i Rønne, † her $\frac{26}{1}$ 1871. Han var i Familie med mange spillende, spillede selv 10 Gange i 9 Roller, mest smaa Roller.

6) Peter Christian Lund, f. 1803, af nu ubekjendte Forældre, menes at være kommen til Rønne 1820, var Fuldmægtig hos Sehestedt, kom siden til Nexø som Fuldmægtig hos Byfogden, nævnes i Avisen som const. der $\frac{28}{12}$ 30, men maa dog 31 have været i Rønne. $\frac{1}{6}$ 39 nævnes en anden som const. i Nexø, saa da maa han ikke længere være Fuldmægtig. Blev Toldbetjent, vist ogsaa i Nexø, men forflyttedes i al Fald snart til Nysted, kom saa tilbage til Nexø og blev Opsynsmand paa Fattiggården, ~ i Nexø $\frac{11}{6}$ 34 m. Kirstine Cathrine Kjøller, Dtt. af Sømmand Morten Larsen Kjøller og Birgitte Kirstine Kjøller (om født saaledes, vides ikke), † Nexø $\frac{21}{3}$ 49. Spillede 52 Gange i 40 Roller $18\frac{21}{31}$, oftest Smaaroller, en enkelt Gang Kvinde.

Lars Ipsen.

7) Lars Ipsen, f. $2/9$ 1803 i Rønne af Toldbetjent Ole Ipsen og Hustru, $\sim$ $15/4$ 29 m. Abel Angel Heiberg (der spiller en enkelt Rolle $27/28$), Dtt. af Cancelliraad, Byfoged i Frederiksstad, Norge, forhen Svaneke, Andreas Michael Heiberg og Margrethe, f. Prah, blev Toldbetjent i Rønne $21/2$ 22, Krydsbetjent $33/34$, Toldassistent, Nørrejylland 35 , Overbetjent, Vejle 36 , constit. Toldinspektør, Kbhvn. $25/5$ 48, virkelig do. $29/7$ 49, Overtoldinspektør $28/11$ 60, entlediget som Etatsraad $27/3$ 69, Rd. af Db. $1/1$ 56, † Frdbg. $26/3$ 74. Spillede 58 Gange i 45 Roller $18^{21/34}$, fordetmeste Smaaroller, men dog enkelte større, enkelte Gange Kvinderoller.

8) Mogens Sommer, f. $16/11$ 1791 af Skp. og Kbm. i Nexø Hans Andersen Sommer og Christine f. Holm, $\sim$ $1/10$ 22 m. Karen Sofie Sonne, Dtt. af Lt. Urmager i Rønne, Niels Sonne og Margrethe f. Arboe (Søster til Directeur Otto A.), kom $16/11$ 18 til Rønne, var Adjunct her ved den lærde Skole, og † som entlediget $8/7$ 83. Fader til spillende Christine Vilhelmine Sommer, der spillede nogle faa Gange i $18^{43/51}$. Sommer spillede 15 Gange i 10 Roller, $18^{20/35}$, mellem disse Stygotius.

9) Hans Pedersen Westh, f. $1/11$ 96 af Kpt. Lars Hansen Westh, Lille Loftsgd. Vm. og Agnete Elisabeth f. Kofoed, $\sim$ $9/2$ 23 i Rønne m. Cathrine Elisabeth Jørgensen (der tjente hos Krumm), Dtt. af Væver Peter Jørgensen (Broder til den bekjendte kjøbenhavnske Original Jomton Jørgensen), i Maribo og Hustru Karen W. Kom til Rønne Januar 1819, blev Adjunct ved Skolen, † $21/9$ 53. Tog megen Del i Theaterlivet, foruden at spille 97 Gange i 56 Roller, nogle Gange

H. P. Westh.

Elsker og andre Roller, men mange Gange Henrik og Oldfux, virkede han tillige med i Orkesteret i de første Aar. Han var ved Theatret $18^{20/51}$, var Fader til spillende Hans Peter W., Terracottadreier, der senere kom til Maribo, og spillede en Mængde Smaaroller $18^{43/53}$, videre Fader til spillende Claudine W.,

der spillede et Par Roller 18⁵¹/₅₃, senere blev gift med en Sømand Springer fra Hamborg.

GERT WESTFALER.

I. Holberg.

Mester Gert Westfaler	WESTH.
Gunild, hans Moder	KRUMM.
Gilbert, Apotheker	J. WINSLØW.
Leonora, hans Datter	MICHELSSEN.
Pernille, hans Pige	J KLØCKER.
Leonard, Destillatør	JOCH. JESPERSEN.
Henrik, hans Tjener	SIEMSEN.
En Apothekersvend	SØRENSEN.
Jesper, Apothekerdreng.	
Tobias, Procurator	LUND.
Gothard, Gilberts Broder	SOMMER.
Notarius	L. IPSEN.

I Juli Maaned 1824 spilledes som en Del af en Fest for Prins Christian, den senere Christ. VIII., der var her i 8 Dage, og i al Fald var her ²⁴/₇ 24,

DEN LILLE HYRDEDRENG.

I. Oehlenschläger.

Werner Foged	WOLFFSEN.
Caroline, hans Hustru	Fru LAMBRECHTS ¹⁾ .
Frits, deres Søn	VITA FISCHER ²⁾ .
Babli, Hyrdinde	Jfr. COLLIN ³⁾ .
Reinald, Vandrør	SOMMER.
Augustin, Præst	KRUMM.
Werners gamle Fader	WESTH.
Hyrder.	
Hyrdinder	mellem disse { MD. WOLFFSEN ⁴⁾ MD. KRUMM }

¹⁾ Sofie Caroline Lambrechts, som tidligere anført Byfoged Lambrechts Kone, † Kbhvn. 65, spillede kun denne ene Gang. Hun holdt en Tid Skole i Rønne.

²⁾ Vita Bolette Fischer, som foran anført gift med Jochum Bohn Jespersen til Kannikegd., Bodilsker, spillede kun denne Rolle og

Jeg anfører Besættelserne af dette Stykke, da det spiller en saa fremragende Rolle, det var første Gang (og bliver vel sidste), at Rønne Dilettantcomédie ansaas for at være en kongelig Fornøjelse. Som man ser, spillede den Gang Damer med, hvad de ellers ikke gjorde før 1826.

$\frac{4}{9}$ 1823 afholdes Generalforsamling af de spillende og „Theatrets Embedsmænd“ (vel sagtens Direction og Revisorer og Kasserer). Indbydelsen til Subskription drøftes, og der vedlægges Protocollen en Copi, der dog nu er bortkommen. Fortegnelsen over det af Klubben til det dramatiske Selskab (man ser at dette dog fremdeles existerede) forærede Inventar oplæses og en Copi vedlægges, ogsaa den er nu bortkommen. $\frac{11}{4}$ 22 bestemtes det i Klubben, at Klubben skulde ophøre og Inventaret skænkes det dramatiske Selskab, $\frac{1}{5}$ 22 ophører Klubben at existere, en ny Klub synes dog samtidig at opstaa hos Theatrets Vært.

Virksomheden vedbliver at være livlig endog i en forbausende Grad. Man lægge Mærke til at der spilles $\frac{1}{2}$, $\frac{8}{2}$, $\frac{15}{2}$, $\frac{20}{2}$, $\frac{7}{3}$, $\frac{21}{3}$, altsaa med snart en Uges, snart 14 Dages Mellemrum, og paa disse 6 Gange opføres 5 nye og 4 gamle Stykker. Med denne Saison bliver Lørdagen den sædvanlige Dag for Generalprøven og Søndagen for Hovedforestillingen. Der spilles de 9 Gange, der var lovede Abonnenterne og desuden 1 Gang

en til i 1829, var Moder til spillende Vita Jochuma Jespersen (siden ~ m. Skovrider Søren Ludvig Tuxen Hansen), der spillede en enkelt Rolle 1863.

³⁾ Vilhelmine Charlotte Collin, f. $\frac{13}{5}$ 1799 af Præst i Callundborg, Jonas Collin og Hustru, f. Flindt, ugift, Lærerinde under Fru Lambrechts, † $\frac{9}{10}$ 84, St. Hans Hospital, spillede kun denne Rolle.

⁴⁾ Hustruer til Casper Henrik Wolffsen og Christen Krumm, se disse. De spillede begge kun denne Gang.

for Garderoben og 1 for Theaterkassen, endelig Festsæften. Det er naturligt at det nye Theater opfordrede til en bedre Forsyning med Dragter, og der er ogsaa kjøbt en Garderobe i Kbhvn, formodentlig Ting der af en eller anden Grund — et reisende Selskabs Fallit f. Ex. — ere gaaede til Auction. Hvad den har kostet vides ikke, men Forestillingen i forrige Saison til Fordel for Garderoben gav 63 Rdlr. 2 Mk, den i denne 93 Rdlr. 3 Mk. 12 Sk, begge Dele brutto. Det har ogsaa været nødvendigt at gjøre en Extraanstrengelse for at dække et Hul, der, som siden skal fortælles, var opstaaet ved en uberegnet Forøgelse af Udgifterne til det nye Theater.

Directionen er den samme.

Abonnementerne have ikke længere Ret til Generalprøvebilletter, de der ikke bruges til Fribilletter, sælges a 8 Sk. Til Hovedforestillingen sælges nu ogsaa noget mere. Det største Besøg synes at have kunnet være ca. 400 ved Proven og 250 ved Hovedforestillingen.

Med Saisonen 18²³/₂₄ toges den nye Theaterbygning i Brug, og jeg anfører derfor her hvad der er opbevaret angaaende Tilveiebringelsen af denne. Begyndelsen gjordes med en Indbydelse til Actietegning, der foruden af Theaterbestyrelsen tillige er undertegnet af Lohmann ¹⁾,

¹⁾ Christian Gotfred Ditlev Lohmann, f. ¹⁶/₂ 1786 af Cancelliraad, Toldinspecteur A. C. V. Lohmann, der eiede Rahbekkegd. ved Rønne, og Anna Cathrine, f. From. ~ ¹⁸/₂ 12 m. Dorothea Magdalene Arboe, Dtt. af Byfoged og Byskriver i Hasle og Birkedommer i Hammershus Birk, Mads Høg Petersen Arboe og Anna Dorothea f. Bidstrup, ~ 2. G. ²⁰/₉ 26 m. Elisabeth Cathrine Wassard, Dtt. af Grosserer Hans Mathias Wassard til Marienlyst. Lohmann var Cancelliraad, Toldinspecteur i Rønne fra 1814. † Foraaret 28.

C. Lohmann.

med hvem førstnævnte formodentlig har allieret sig for at faa større Indflydelse i Byen.

Indbydelsen lyder saaledes:

„Lysten til at bivaane de dramatiske Øvelser er hvert Aar tiltaget saaledes, at, nagtet Locallet flere Gange er udvidet og hvert Stykke spillet 2 Gange, have dog mange anholdt om Billetter uden at deres Ønske er blevet opfyldt, formedelst det indskrænkede Locale, som nu haves, dette har foranlediget Under tegnede til at fremkomme med dette Forslag til Indretning af et Skuespilhus, der maatte indrettes med saamegen Økonomi og Simpelhed, at de Midler, der dertil kan tilveiebringes, blive tilstrækkelige, dog bør Huset være saa stort, at deri kan rummes 3—400 Tilskuere, saa at hvert Stykke ikkun behøvede at spilles én Aften ad Gangen, fordi derved spares en stor Del Udgifter til Musik, Belysning etc., som nu ere en Følge af, at ethvert Stykke maa spilles 2 Gange. Vi ansee det for hensigtsmæssigt, at Bygningen opføres fra nyt af paa en dertil kjøbt Grund, og da denne nu er at faa ved at købe et Stykke af sl. D. Olsens Gaard, saaledes at Skuespilhuset kan bygges norden for Stuelængen, hvor den østre Længe nu staar, saa vilde man derved opnaa at Skuespilhuset var i samme Gaard som Klubben, og at denne derved erholdt et bedre Locale, vi have derfor med Eieren af bemeldte Gaard, Kpt. H. P. Sonne, indgaaet en Kontract, som han har forpligtet sig til at vedstaa i 3 Maaneder, men som vi imidlertid kan ophæve, dersom vor Plan ikke finder Bifald og Understøttelse, efter denne Kontract sælger Sonne et Stykke af ovennævnte Gaard, omtrent 20 Alen bredt i Øst og Vest, samt saa langt Gaardens Grund rækker i Nord fra Stuelængen, paa Gaardens Grund staar nu Gaardens østre Længe, 19 Fag lang og 4 Fag af den nordre Længe. For hvilke Bygninger tilligemed den anførte Grund Sonne er accorderet 400 Rdlr. i Sedler, hvilket Kjøb vi ansee for meget fordel-

agtigt, fordi de fleste Materialier, Mur- og Teglsten samt endel af Tømmerværket kan afbenyttes til den ny Bygning; desuden kan nogle Fag i den nordre Ende af den østre Længe blive staaende til deri at indrette Paaklædningsværelser og Garderobe.

Ovenanførte Plan formene vi at kunne udføre med 200 Aktier, som bestemmes til 10 Rdlr. Stykket, forat Enhver, der yndede tilsigtede Vinterfor nøielser, dertil kan bidrage ved efter Evne at tage en eller flere Aktier, hvortil vi herved give os den Frihed at indbyde paa efterfølgende Conditioner.

Aktieeierne skulle faa deres Billetter for et moderat Contingent, saaledes at Enhver, der erholder en fast Billet, og ikke er Aktieeier eller af de spillende, maa betale $\frac{1}{6}$ mere end disse. For bemeldte modereret Betaling kan den, der har en Aktie, erholde indtil 2 Billetter, og den, som har 2 eller flere Aktier, saamange Billetter, som han ønsker for sig og sin Familie. Et Aar efter at den første Comedie er opført paa det nye Theater, og siden aarlig til samme Tid, udtrækkes 10 Aktier, som udbetales Ihændehaverne og forsynes med Paa-tegning for Betalingen. Skuespilhuset tilligemed Inventarium og Garderobe er Aktieeiernes Eiendom, og vedbliver at være det endogsaa efter at alle Aktier ere udtrukne og betalte. De spillende Herrer ved de dramatiske Øvelser have vedtaget, at det nuværende Theaters Garderobe og Inventarium skænkes til det ny Theater, og bliver altsaa Aktieeierne tilhørende tilligemed hvad der herefter anskaffes. Hvis imod Forventning det bestemte Antal Aktier ikke skulde blive tagne, eller den calculerede Summa maatte findes utilstrækkelig, saa vil man søge at erholde det manglende ved et Laan paa første Prioritet i Bygningen og Inventariet, i Tilfælde af at et saadant Laan bliver nødvendigt, har altsaa Aktierne kun Prioritet efter Laanet. Af Aktierne betales ingen Rente, da den modererede Contingent maa ansees som tilstrækkelig Godtgjørelse derfor. Da der ved selv at eie Locale, paa

Leien og ovrigte Udgifter spares aarligt mere end 10 Aktiers Værdi, saa er der Haab om, at flere Aktier end de bestemte 10 Stykker aarlig vil kunne udtrækkes og betales, naar nogle Aar ere hengaaede, hvor Garderobens Forøgelse kan foraarsage større Udgifter end sædvanlig, men forat tilveiebringe flere Aktiers Betaling, maa Contingenten paa ingen Maade forhøjes, saa at den overstiger for en Aktie-eier 2 Rdlr. for Billet til alle Comedierne for en Vinter, men der kan intet være imod at der for aparte Betaling gives 1 eller 2 Beneficeforestillinger til særskildt Indtægt for Theaterkassen. Endskjøndt Bygningen med Inventarium bliver Aktieciernes Eieendom, saa bestemmes det dog, at den aldrig maa sælges eller anvendes paa anden Maade end efter dens første Bestemmelse, forinden Bygningen i 3 paa hinanden følgende Aar har staaet ledig uden at nogen Forening har dannet sig til at opføre dramatiske Øvelser. Under Bygningens første Bestemmelse forstaaes, at deri gives ikke allene Comedier og Concerter, men endogsaa Baller og Conversation.

Enhver, der har tegnet sig for Aktier, betaler Halvdelen i næste Maaned, saasnart vi kan skjønte, at et tilstrækkeligt Antal Aktier blive tegnet, den anden Halvdel betales inden forstkommende Mai Maanedes Udgang, bemeldte Betaling erlægges til Hr. Cancelliraad Lohmann, der derfor udsteder Interimsbeviser. — De, der have betalt deres Aktiers første Halvdel og ikke indfinde sig med den anden Halvdel i det seneste forinden første August dette Aar, kan ikke vente at erholde Aktier for hvad de have betalt, eller at erholde samme tilbagebetalt, men maa finde sig i, at det saaledes betalte beregnes Bygningen til Indtægt. Vi forbinde os herved til at lade Bygningen opføre, indrette og udsire paa efter vor Forening“ (Forening?) „hensigtsmæssigste og mest økonomiske Maade, og over Omkostningerne aflægge nøiagtigt Regnskab til Aktieeierne, som vi i den Anledning skulle sammenkalde til en Forsamling, saasnart Bygningen til næste Efteraar er færdig, ved denne Forsamling skulle Aktieeierne

mellem sig udvælge tre Repræsentanter, som for Eftertiden skulle have Tilsyn med Bygningens Vedligeholdelse og Anvendelse, samt aarlig til oven bestemte Tid foranstalte Aktieeierne sammenkaldte til en Forsamling, hvori den forudbestemte Udtrækning af Aktier kan foretages. — Hvorefter de hos Kasseren ved de dramatiske Øvelser modtager de udtrukne Aktiers Beløb og indbetaler samme til Eierne, hvorom paa Aktiebrevene gjøres Paategning. Bygningens Assurance og Vedligeholdelse foranstaltes og betales af de Medlemmer af de dramatiske Øvelser som de spillende Herrer maatte dertil committere. De her omtalte Mænd, som Aktieeierne have vist den Tillid at vælge til sammes Repræsentanter, kunne vedblive deres Bestilling, saalænge de opholde sig heri Byen og ikke selv ønske deres Afgang. Ved Vacance besættes de ledige Pladser ved nyt Valg blandt Aktieeierne, hvilket Valg saavidt muligt bør ske ved den bestemte aarlige Forsamling, som holdes forat udtrække de Aktier, som efter Planen skulle betales.

Ved alle Forsamlinger blandt Aktieeierne afgjøres alting efter flest Stemmer, saaledes at Eierne for hver Aktie har 1 Stemme, de som ikke møde i Forhandlingen, maa være tilfreds med hvad de mødende Aktieeiere bestemme, medmindre de til Repræsentanterne ville indsende deres Votum skriftligt. Repræsentanterne skulle ved en skriftlig Indbydelse sammenkalde Aktieeierne (forsaavidt disse efter deres Anmeldelse om Aktiernes Kjøb ere dem bekendte) saavel til den bestemte aarlige Forsamling som til de Forsamlinger, de maatte ansee, at indtrufne uforudsete Omstændigheder udkræver. Indbydelsen til enhver Forsamling bør altid udgaa 14 Dage førend Forsamlingen skal finde Sted, og desuden indeholde, hvad der skal delibereres om, forat de fraværende kunne afgive deres Votum skriftligt, hvis de ønske at votere. — Til den forud bestemte Tid, naar Bygningen er fuldført og Regnskabet aflagt, skal tillige Aktiebrevene blive udstedt og deri anført om der paa Prioritet i Bygningen er

optaget noget Laan, og i saa Fald hvor stort samme, samt hvor stort et Antal Aktier der er taget og betalt, forat enhver Aktieeier kan vide hvad Andel han har i Bygningen m. m. — Enhver Aktie bliver forsynet med et Løbenummer til Afbenyttelse ved Udtrækningen af de Aktier, som aarlig skulle betales. — Aktiebrevene lyde paa Eiernes Navne men kunne sælges og transporteres til enhver anden uden- eller indenbyes Mand, og denne erholder da de Rettigheder og den Adgang til de dramatiske Øvelser, som Aktiens første Eier har havt, medmindre han ved sin Opførsel maatte have gjort sig uværdig til at bivaane Selskabets Fornøielser, hvorom i Tilfælde af Tvivl de spillende Herrer afgive endelig Dom. Enhver som er transporteret en Aktie og derfor i den paafølgende Vinter vil have Billetter for den modererede Betaling, som hans Aktie hjemler ham, maa forinden samme Vinters første October forevise det erhvervede Aktiebrev for det Medlem af de dramatiske Øvelser, som dertil uddeler Billetterne forat den nye Eiers Navn kan blive indført i den Protocol, som holdes over Aktiernes Eiere.

De Herrer, som bære Yndest for de tilsigtede Vinterfornøielser, og som bifalde ovenstaaende Forslag, saavel indenbyes som udenbyes boende, ville herpaa behage antegne deres Navn, tillige med det Antal Aktier de ville tage.

Rønne, d. 15. Februar 1823.

Lohmann. Krumm. Wolffsen. Otto Arboe."

Til ovenstaaende meget mangelfuldt interpuncterede, og ogsaa paa anden Maade hist og her morsomme Aktstykke, skal jeg føje et Par Bemærkninger. 1: Af den Maade, hvorpaa de spillende Herrer disponerer over det til „det dramatiske Selskab“ skænkede Inventar, forstaar man at dette Navn foran er brugt ikke som Egennavn, men som Artsbetegnelse. 2: Man ser, at der, som tidligere anført, nu er en Klub i Gaarden, hvor Theatret

bygges. 3: Frk. Siersted ¹⁾ Datter af Niels S., paastaar, at den her omtalte Gaard, da Olsens Enke var død, gik directe over til dennes Svigersøn, Niels Siersted ²⁾, medens her nævnes H. P. Sonne. Frk. Siersted husker feil, Sonnes Navn findes paa Skjødet (han hedder dog P. H. Sonne), og har altsaa havt Gaarden en Tid før Niels S. fik den. 4: Det sees, at de spillende havde samme Adgang til modereret Betaling for Billetter som Aktionærene. Dette bør dog erindres, naar de senere ophævede denne Moderation, det var altsaa ikke Aktionærene alene de gjorde Uret, de bare den ogsaa selv. Naar denne Moderation er hævet, kan ikke sees nu, det er maaskee heller aldrig sket udtrykkeligt ved Lov. 5: Man vil endvidere lægge Mærke til Udtrykket „uden at nogen Forening har dannet sig til at opføre dramatiske Øvelser“, dette synes altsaa at have været Maaden dengang.

Ellers er i Almindelighed at bemærke, at den for Theatret opstillede Rentabilitetsberegning kunde være ret naturlig, man tænkte sig, at den livlige dramatiske Virksomhed vilde vedblive, og forudsaa ikke, at de større Forhold paa det nye Theater ogsaa paa mange Maader vilde medføre større Udgifter. Derimod var Calculen over Bygningens Opførelse daarlig, den blev mere end dobbelt saa dyr som paaregnet.

¹⁾ Diderikke Christiane Siersted, f. 24/6 1821 i Rønne af Niels Johannes S., Teatrets første Vært, og Martha Cathrine Predbjørn, f. Olsen, havde en Pigeskole i Rønne, og lever endnu der ugift. Hun var Theaterdirectrice 1889—92. Broderdatter af Christiane Frederikke Henriette S., Datter af den mellem det dramatiske Selskabs oprindelige Medlemmer nævnedes Forvalter Siersted, spillede nogle faa Roller i 1825/26.

²⁾ Niels Johannes Siersted, Søn af den mellem det dramatiske Selskabs første Medlemmer nævnte Forvalter Siersted, se denne. Fader til her nævnte Frk. Siersted.

$\frac{3}{3}$ 1824 afholdtes Generalforsamling for at modtage Regnskabet. Bygningen var færdig og havde kostet 4,444 Rdlr. 1 Mk. 12 Sk. Til at betale dette med havdes 2,150 Rdlr. Aktiekapital og et optaget Prioritetslaan fra Vesterherreds Overformynderi stort 862 Rdlr. 3 Mk. 13 Sk., der manglede altsaa ¹⁾ 1348 Rdlr. 3 Mk. 15 Sk. For at betale dette Underskud foresloges, at hver Aktie skulde give et Laan paa 6 Rdlr., som skulde forrentes med 4 % og afdrages aarligt med 12 %. Dette vedtoges, men medens største Parten ogsaa indbetalte Laanet, ja Byfoged Pingel endog gav 10 Rdlr. pr. Aktie, nægtede nogle Aktionærer at være med. Laanet, der altsaa skulde være blevet 1290 Rdlr., blev paa den Maade kun 1138 Rdlr. Theaterkassen anvendte saa yderligere sit Overskud fra $\frac{23}{24}$, 150 Rdlr. og 60 Rdlr. 3 Mk. 15 Sk. af det for $\frac{24}{25}$ tegnede Abonnement.

Paa en Generalforsamling $\frac{12}{12}$ 24 fremlægges saa det liquiderede Regnskab, og der vælges 2 Revisorer samt 3 Repræsentanter for Aktionærerne. De sidste bleve Toldinspecteur Lohmann, Kpt. Ridder Wolffsen og Kbm. Otto Arboe. Aktielaanet skulde forrentes fra $\frac{1}{12}$ 24.

Aktiebrevene kom til at lyde saaledes:

„Anden Klasse Stempel for Sum indtil 100 Rdlr. Sølv incl. Betales med 6 Sk.

Actie Nr. n. n.

Undertegnede Repræsentanter for Theatret i Rønne

tilstaar herved, at N. N. har en Aktie i Theatret som er betalt med 10 Rdlr., skriver Ti Rigsbankdaler Sedler, og eier derfor en To Hundrede og Femtende Del i Theatret, saavel dets Bygninger som Inventarium, efterat den paa samme hvilende Gæld forlods er betalt, nemlig 1) til Vesterherreds

¹⁾ Det uberettigede i dette „altsaa“ maa formodentlig forklares saaledes, at Theaterkassen forud har betalt 83 Rdlr.

Overformynderi, 862 Rdlr. 3 Mk. 13 Sk. og 2) til endel af Aktionærerne 1,138 Rdlr.

Efter Planen for Theatret gjælder blandt andet følgende Bestemmelser:

1: Aktieeierne erholde Billetter til de dramatiske Øvelser for modereret Betaling, nemlig $\frac{1}{6}$ mindre end andre Deltagere betale.

2: Hvert Aar udtrækkes og betales 10 Aktier, hvorom gives Paategning paa Aktiebrevet, men de saaledes betalte Aktier beholde desuagtet deres Andel i Theatret.

3: Ved alle Forsamlinger af Aktieeiere Theatret vedkommende afgjøres alle Ting efter fleste Stemmer, saaledes at hver Aktie har een Stemme.

4: Aktiebrevene lyde paa Eiernes Navne, men kunne sælges og transporteres til enhver anden Mand, som da erholder de Rettigheder og den Adgang til de dramatiske Øvelser, som Aktiens første Eier har havt. Enhver som er transporteret en Aktie og derfor i den paafølgende Vinter vil have Billetter for den modererede Betaling, som hans Aktie hjemler ham, maa forinden samme Vinters første October forevise det transporterede Aktiebrev for at den nye Aktieeier kan blive opført i den Protocol, som holdes over alle Aktieeiere.

Da de her anførte Bestemmelser ikkun er anførte i Udtog saa er det en Selvfølge, at, hvis der om sammes Fortolkning skulde reise sig nogen Strid, der da ene og allene bliver at forholde i Overensstemmelse med den af Aktieeierne vedtagne Plan for Theatret, dat. 15. Februar 1823.

Rønne d. 1ste Januar 1825.

Lohmann. C. H. Wolffsen. O. Arboe.“

Aktiebrevene ere udstedte til Følgende (efter Navnene anføres Numrene paa Aktierne, disses Antal og Summen af hvers Andel i Aktielaaet):

	Aktienumre	Aktie- Antal	Laan
Cancelliraad Pingel	1—25	25	250
Kjøbmand P. H. Rønne sen.	26—40	15	90
Overkrigscommissær Rasch	41—45	5	30
Kjøbmand A. F. Michelsens			
Enke	46—60	15	90
„ H. Grønbeck	61—65	5	30
Oberstlt. v. Hoffmann	66—75	10	60
Kjøbmand Peder Colberg	76—85	10	
„ H. H. Colberg	86—90	5	30
„ Anders Colberg	91—96	6	
„ O. P. Rasch	97—99	3	18
Kpt. H. P. Marcher	100—102	3	18
„ S. Bohn	103—104	2	12
„ H. B. Rasch	105—108	4	24
Studiosus Adolf Stender	109—110	2	12
Kammerraad Sehestedt	111—115	5	30
Kjøbmand H. I. Munchs Enke	116—125	10	
Apotheker Laurberg	126—128	3	18
Cancelliraad Jespersen	129—130	2	12
Kjøbmand F. Møser	131—132	2	
„ Mads Engell	133—134	2	12
Pastor A. A. Møller	135—136	2	
Kpt. Jens Rømer	137—138	2	12
Major v. Mossin	139	1	6
Kjøbmand J. H. Rønne	140—141	2	12
Skp. Niels Madsen	142—143	2	
„ Hans C. Bidstrup	144—145	2	
Regimentschirurg Panum	146—147	2	12
Kpt. Maler Herman Boss	148—149	2	
„ Ole Boss	150	1	
„ Christoffer Boss	151	1	
Forvalter Siersted	152	1	6
Skomagern. L. Bidstrup	153	1	6
Strandingscommissær Rasch	154—157	4	24
Kjøbmand Peder Nielsen	158—159	2	12
	1—159	159	826

	Aktienumre	Aktie- Antal	Laan
Transport	1—159	159	826
Kjøbmand Hans Jensen	160—161	2	12
Tafelurm. Nels Espersen	162	1	6
Lieutn. F. Sonne	163	1	6
Rector Bohr	164—165	2	12
Overlærer Beyer	166—167	2	
Amtsprovst Jensen	168—169	2	12
Major v. Pedersen	170—171	2	12
Procurator Marckmann	172—173	2	12
Major G. v. Koefoed	174—175	2	12
Kjøbmand H. P. Olsen	176	1	6
Formand I. N. Schou	177	1	6
Adjunkt Sommer	178	1	6
Kpt. P. H. Sonne	179—180	2	12
Cancelliraad Pingel ¹⁾	181—182	2	12
Kjøbmand P. H. Rønne jun.	183—184	2	12
Toldbetjent L. Ipsen	185	1	6
Kjøbmand J. G. Winsløw	186—188	3	18
Lt. Rasmus Marcher	189—190	2	12
Lt. Adjutant M. v. Koefoed	191	1	6
Kpt. Ridder Wolffsen	192—193	2	12
Toldkasserer Krumm	194—196	3	18
Teglfabrikant Hansen	197—198	2	12
Kjøbmand Otto Arboe	199—202	4	24
Cancelliraad Lohmann	203—206	4	24
Lt. L. J. Dam	207	1	6
Skp. Jochum Schrøder	208	1	6
Mad. Elisabeth Rasch	209	1	6
Snedker Christian Rasch	210	1	6
Politibetjent Jacobsen	211	1	6
Snedkerm. H. Bidstrup	212	1	6
Institutbestyrer Siemsen	213	1	6
Ljøidsagent Siemsen	214	1	
Kpt. Jacob N. Wichmann	215	1	
	1—215	215	1138

¹⁾ Pingel havde foruden sin egen oprindelige store Forpligtelse tillige senere overtaget en andens, uvist af hvad Grund.

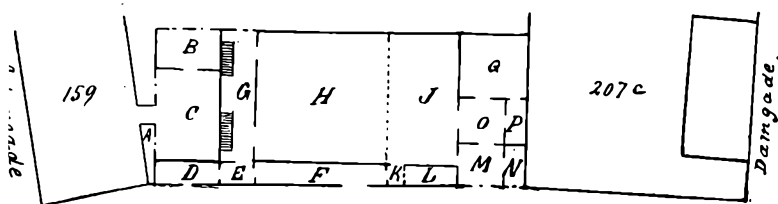
Den indgaaede Forpligtelse til Udtrækning af 10 Aktier aarlig opfyldtes kun 2 Gange, nemlig $\frac{2}{2}$ 25, hvor Nr. 183, 124, 130, 33, 170, 198, 189, 99, 117 og 118 udkom, og $\frac{15}{3}$ 26, hvor Nr. 30, 190, 186, 21, 2, 175, 79, 95, 180 og 64 udkom.

Paa Aktielaanet skete 4 Afbetalinger, nemlig $\frac{11}{12}$ 25, 26, 28 og 29. Rente betalt $\frac{11}{12}$ 25, 26, 27, 28 og 29.

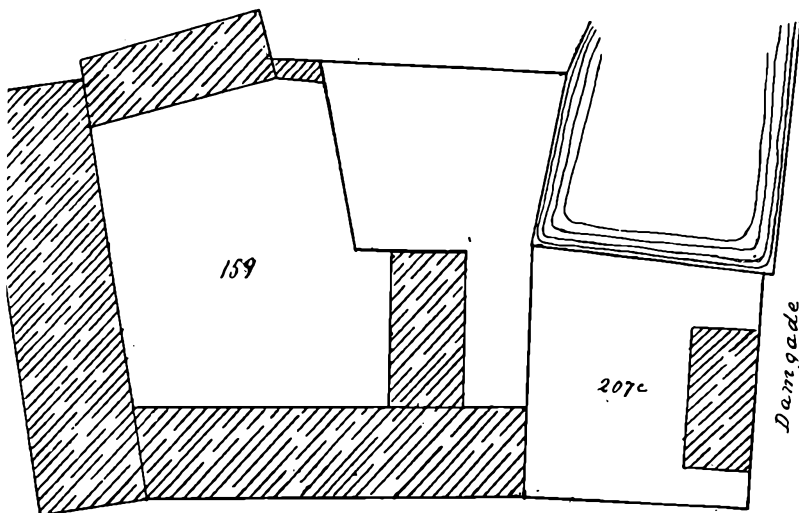
Hermed har jeg paa eet Sted samlet, hvorledes Theatret oprettes, og hvorledes det snart viser sig umuligt at opfylde de dermed indgaaede Forpligtelser.

Det Theater, der dengang byggedes, var ikke saa stort som det, vi nu kjende. Hjørnesalen tilhørte ikke Theatret, Mellemrummet mellem den og Punchesalen, som den fra gammel Tid kaldes, var under aaben Himmell, i den østlige Ende af det, en meget smal Gang, foregik Billetsalget. Punchesalen var delt i 2 Værelser, et mindre (Skillerummet formodentlig der, hvor Skorstenen nu er) vestligt ud til Haven og et større øst derfor, der fik Lys fra 2 Vinduer ud til det før omtalte Billetrum. Disse 2 Værelser brugtes i Begyndelsen af Klubben, Adgangen til dem har maaske været den samme, der nu findes fra Hjørnesalen eller, som ogsaa nu, fra Corridoren ud til Theaterstræde, eller begge Dele. Ovenpaa Punchesalen var den egentlige Garderobe, Rummet var bredere end nu, idet Midtlogens inderste Del og tilstødende Corridorstykker hørte dertil. Den øverste Del af Tilskuerpladsen var overalt, ogsaa midt for, delt i 3 Rækker Bænke, og der var ingen Adskillelse i Midtloge og Sideloger. Imellem Punchesalen og Tilskuerpladsen var en ret bred Gang, der optog Pladsen omtrent til hvor Bænkene med Firsnumrene nu er, den gik i Øst og Vest og i hver Ende var en Trappe op til Galleriet. Ind i denne Gang kom man fra den lange østlige Corridor, vistnok der, hvor der ogsaa nu er en Dør fra denne ind til Tilskuerpladsen.

Tilskuerpladsen, der altsaa var kortere end nu, havde derimod samme Bredde som nu og samme Grænse mod Scenen. Bænkene var hele, der var ingen Midtgang. Den lange Corridor langs Gaden var omtrent som nu.

Theaterstræde

Theaterstræde

Nederste Kaart er fra 1818. 159 Olsens Enkes Gaard, hvor siden Theatret, og i den nyere Tid ogsaa Hr. Lohmann, fik Bolig. 207c Kjærlings Lod, der senere er kjøbt af Theatret. Øst for denne er afsat et Stykke af den Dam, der gav Damgade sit Navn,

Scenen var ca 5 Alen mindre dyb end nu, og meget smallere, idet den vestre Ydermur var ved de nuværende Coulisser Yderkant (hvor det gamle Tømmer endnu staar), og mellem denne Ydermur og de daværende Coulisser (som vist vare smallere end nu) var en smal Gang. Mod Gaden optoges Pladsen fra Ydermuren og til de nuværende Coulisser Yderkant af en mindre Garderobe, og mellem denne og Coulisserne var ogsaa her en Gang. Nærmest Corridoren afbrødes Garderoben af en Nedgang til Kjælderen. Passagen fra venstre til højre Side var bag om Bagtæppet. Scenens nordre Ende var halvveis Ydermur, halvveis fortsattes den i en lille Enetages Bygning, 9—10 Alen i Kvadrat, der indeholdt 2 Rum til Herrerne, 1 til Damerne og Kjøkken. Pladsen indenfor denne Bygning laa ubrugt hen. Forøvrigt henviser jeg til omstaaende Rids, der er gjort efter den

og senere udfyldtes og gav Plads for Sildetorvet, der senere igjen deltes mellem de to her nævnte Lodder.

Øverste Kaart er et Udkast af Forfatteren paa Grundlag af mundtlige Meddelelser, det forestiller Forholdene paa den østlige Del af de 2 her omtalte Lodder efter Theaterbygningen 1823.

A. Billetrum.

B. og C. Klubbens Værelser. Om Adgang som tegnet fra 159 eller ogsaa fra D. vides ikke.

D. E. F. Corridor.

G. Corridor med Trapper til Galleriet, om Trapperne have ligget ganske saaledes, vides ikke.

H. Tilskuerplads.

I. Scene.

K. Passage til Scenen med Lem ned til Kjælderen.

L. En mindre Garderobe.

M. og N. Herrepaaklædningsværelser, det mindre kaldtes Adolf Dams.

O. Damepaaklædningsværelse.

P. Køkken. Paaklædningsværelserne have vist havt en egen Tilgang udefra, maaske som tegnet til Q.

Q. Ubebygget Grund tilhørende Theatret.

Forklaring, Folks Erindring har givet, og derfor kun maa betragtes som en Orienteringstegning uden mathematisk Nøiagtighed i Enkelthederne.

I Saison 18²⁴/₂₅ spille Dilettanterne:

Saison 1824-25.

12. og 13. Dec. „De to Grenaderer“ III Patrat.

13. og 19. Dec. (4. Gang) „Gevinsten i Classelotteriet“
I Hagemeister.

(3. Gang) „Brandskatten“ I Kotzebue.

8. og 9. Jan. „Educationsraaden“ I Kotzebue.
„Den frivillige Landstorm“ I

15. og 16. Jan. (2. Gang) „Jeppe paa Bjerget“ V Holberg.

29. og 30. Jan. „Krigsretten“ V Bruun.

13. og 14. Feb. (2. Gang) „Gulddaasen“ V Olufsen.

19. og 20. Feb. „Hexeri og blind Allarm“ V Holberg.

26. og 27. Feb. (4. Gang) (udenfor Abonnement)
„Jacob v. Tyboe“ V Holberg.

12. og 13. Marts (2. Gang) „Virtuosens Nr. 2“
I P. A. Heiberg.

„Nr. 777“ I Lebrun.

24. og 25. Marts (2. Gang) „Skatten“ I Hoffmann & Mahul.
„De to Sedler“ I Florian.

Som man ser, fortsættes den rastløse Virksomhed, men Besøget, der ikke nøiagtig kan sees, er ikke stort, næppe over 150 til Hovedforestillingen og mellem 3 og 400 til Prøven, begge Dele gjennemsnitlig.

Under ⁹/₁₂ 24 ser man i Protocollen, at man søger at begrænse Begrebet „Aktionærernes Familje“ med Hensyn til disses Adgang til Prismoderation, denne Ret maa vel altsaa være bløven misbrugt.

Det sees ikke, hvor stort Abonnementet har været, Bestyrelsen er den gamle, Krumm, Wolffsen, Arboe og Winsløw som Kasserer.

Saison 1825-26 I Saisonen 18²⁵/₂₆ spille Dilettanterne:

5. og 7. Nov. „Pebersvendene“ IV Iffland.
 19. og 20. Nov. „Slægtskabet“ V Kotzebue.
 13. og 14. Dec. „Brødrene paa Prøve“ III Pelletier &
 Volmeranges.
 14. og 15. Jan. en ubekjendt Forestilling.
 27. og 29. Jan. „Soldaterne“ V Arresto.
 5. og 6. Feb. (3. Gang) „Jeppe paa Bjerget“ V Holberg.
 21. og 22. Feb. (3. Gang) „Abracadabra“ III Holberg.
 4. og 5. Marts „Kong Salomon og Jørgen Hattemager“
 I J. L. Heiberg.
 Formodentlig et Stykke til (udenfor Abonnement).
 11. og 12. Marts (2. Gang) „De onde Luer“ IV Kotzebue.
 8. og 9. April (2. Gang) „Nr 777“ I Lebrun.
 Sikkert et Stykke til.

$\frac{6}{9}$, 25 afholdes Generalforsamling af Directionen og de spillende, hvor der vedtages følgende Lovbestemmelser:

1: Directionen skal allene være overdraget at bestemme de Comedier, der skal udføres, og hvorved det er sammes Pligt ved Valget af Stykker at tage Hensyn saavel paa det spillende Personale som de havende Decorationer.

2: Ligeledes skal Directionen være bemyndiget til at besætte Rollerne efter bedste Overbevisning, og det saaledes, at enhver af de spillende saavidt muligt erholder Rolle, han uden at prostituere sig kan udføre.

3: Directionen, der saaledes er overdraget saavel Valget af Stykke som Rollernes Besættelse, skal være forpligtet til at have Rollerne saa betimeligt afskrevne, at de idetmindste inden 3 Uger forinden Stykket er bestemt til Opførelse, kunne være vedkommende tilstillede.

4: Naar en spillende saaledes som foran er bestemt, erholder sin Rolle 3 Uger forinden Stykket

skal gives, formodes ogsaa, han som Følge deraf vil have lært sin Rolle saa godt, at han paa første Prøve vil kunne spille samme ved Hjælp af Souffløren, saa har man paa Grund heraf bestemt Prøvernes Antal til 2 foruden Generalprøven, dog med Undtagelse af saadanne Comedier, hvori Stillingerne skulde være saamange, og saa vanskelige, at de ei godt kunne laves paa 2 Prøver, thi i saa Fald maa det være de spillende i Forening med Directionen overladt at bestemme en tredie Prøve.

5: Den spillende, som har modtaget Rolle, men formedelst indtrufne Forhindringer ei kan møde til den bestemte Prøve, skal være forbunden til saa betimeligt at anmelde dette for en af Directionen, at Theaterbuddet kan gaa om til de medspillende, for at give disse Underretning om Prøvens Udsættelse til en anden Aften.

Derefter vælges den gamle Direction. Det er vel rimeligt, at dette naive Lovarbejde, der naturligvis ingen praktisk Betydning faar, skyldes Rivninger mellem Direction og spillende, saadanne kunne jo let komme, hvor Directionen vedblev at være den samme, og Virksomheden saa anstrængt.

Damer ere i denne Saison begyndt at optræde i de yngre Roller, dog endnu afvexlende med Herrer.

Da der i denne Saison første Gang foreligger Regnskab, skal jeg anføre et Par Enkeltheder fra dette. Først findes der en Liste over Fribilletter — det er den eneste Saison, hvor en saadan findes —, hvoraf sees, at der Abonnementsaftenerne gives de spillende og assisterende Fribilletter baade til Generalprøven og Hovedforestillingen. Disses Antal have varieret fra resp. 10 og 2 i første Forestilling for en stor Rolle eller stor Assistance til paa samme Maade 6 og 2 og 5 og 2 i de andre, mindre for mindre Roller og Assistance. Ialt bliver der saaledes en Mængde Fribilletter, til første Forestilling

f. Ex. 178 til Prøven og 31 til Hovedforestillingen. Beværtningen ved Prøverne er Øl og Brændevin og nogle faa Tvebakker, ved Hovedforestillingen kommer dertil en Bolle Punch. Kun ved „Kong Salomon“, hvor der formodentlig har været Damer i Choret, anføres The og Kager til Damerne. Belysningen af Scenen sker ved Lys. Al Assistance som Billetteur, Controlleur, Lampist, Regisseur og Souffleur besørges af Selskabets egne Medlemmer (de opvartende Herrer). Snedker Gouwertz er Maskinmester og faar Betaling i Fribilletter, Lindtner¹⁾ er Musikdirecteur. Abonnement er 2 Rdlr. for 1 Billet. Salgsprisen er ved Hovedforestillingen 2 Mk. og 8 Sk. for en Voxen, 1 Mk. 4 Sk. for et Barn, ved Generalproven 8 Sk. for alle. Da der for Fremtiden fortløbende findes Regnskab, skal jeg senere give en Oversigt over hele Virksomheden med Hensyn til Forestillingsbesøg og -ballance og enkelte andre Punkter.

Saison 1826-27

I Saison 18²⁶/₂₇ spille Dilettanterne:

25. og 26. Nov. „Den 11. Juni“	V Holberg.
22. og 23. Dec. (2. Gang) „Den Stundesløse“	III Holberg.
6. og 7. Jan. (3. Gang) „Nr. 777“	I Lebrun.
(2. Gang) „Kong Salomon og Jørgen H.“	I J. L. Heiberg.
27. og 29. Jan. „Maleren og Ligene“	III Dieulafoy.

¹⁾ Johan Caspar Lindtner, Dirigent fra Comediens Begyndelse til hans Død, født 1772 i Rønne af Organist Lindtner, en tydsk Indvandrer, og Hustru, c. 1812 ~ m. Marie Kofoed, Dtt. af Bager Kofoed i Rønne. L. † her ²⁷/₃ 46. Han var egentlig Directeur for Militærmusiken, men deltog ofte som første Violin i den Kvartet eller Kvintet, der accompanerede Sangen. Fader til flere af Orkestrets senere Medlemmer.

17. og 18. Feb. (3. Gang)	„Didrich Menschenschreck“	
		I Holberg.
	„Sganarels Reise“	I Holberg.
25. og 26. Feb.	„Strandretten“	I Kotzebue.
	„Stakket Dans snart sprunget“	
		I Barré og Ouroy.
10. og 11. Marts (2. Gang)	„Brødrene paa Prøve“	
		Pelletier og Volmeranges.
17. og 18. Marts	„Stregen i Regningen“	IV Jünger.

Paa en Generalforsamling $\frac{9}{10}$ 26 udbeder Directionen sig 2 af de spillende til Meddirecteurer, for at lette sig Arbejdet, der valgtes Adjunkt Westh og Adolf Dam. I Indbydelsen til Abonnement vedtages det ikke at love noget bestemt Antal Forestillinger. Dette viser atter en Tilbagegang i Iveren. At have en fast Abonnementspris og et ubestemt Antal Forestillinger er naturligvis en Modsigelse, men unægtelig passer Abonnement slet ikke til Dilettantforhold, falder ogsaa snart bort. At Directionen kunde føle sig træt, kan man godt forstaa, men naar man kjender noget til Forholdene ved Dilettant-comedie, vil man vide, at den størst mulige Tilnærmelse til et Eneherredømme er den heldigste Form for Bestyrelse.

Herrerne optræde endnu i ældre Dameroller og enkelte yngre, navnlig Holbergske.

Fra nu af bruges ved Belysningen af Scenen ogsaa Olje.

I Saisonen 18²⁷/₂₈ spille Dillettanterne:

Saison 1827-28

24. og 25. Nov. „Deserteuren af sønlig Kjærlighed“ III Stephanie.
8. og 9. Dec. (3. Gang) „Galningen“ III Kotzebue.
„Det arabiske Pulver“ I Holberg.

22. og 23. Dec. (5. Gang) „Gevinsten i Classelotteriet“
 I Hagemester.
 (3. Gang) „Julestuen“ I Holberg.
 12. og 13. Jan (4. Gang) „Nr. 777“ I Lebrun.
 (3. Gang) „Skatten“ I Hoffmann & Mehul.
 27. og 30. Jan. „Originalerne“ III Balthasar Bang.
 16. og 17. Feb. (3. Gang) „Den politiske Kandestøber“
 V Holberg.
 8. og 9. Marts (2. Gang) „Slægtskabet“ V Kotzebue.
 27. og 28. April (2. Gang) „Borgmesterfamilien“
 IV Kotzebue.

¹⁶/₁₀ 27 bestemmes paa en Generalforsamling, at Bævertingen for Fremtiden skal være 1 Glas Øl og 1 Snaps. Det forekommer mig dog, at Regningerne væsentlig se ud som tidligere. ¹⁵/₁₁ 27 bestemmes, at Sidegallerierne skulle skilles fra Midtlogen og sælges til nedsat Pris af 1 Mk. 8 Sk.

Hidtil har Theaterregnskabet indeholdt en Indtægtspost for Klubben stor 15 Rdlr., denne bortfalder fra nu af. I Regnskabet for ³¹/₃₂ opføres dog en „Rest af Klubregnskabet“ med Indtægt 23 Rdlr. 5 Mk. 5 Sk.

Bestyrelsen er stadig den samme, idet de valgte Meddirekteurer ikke anføres.

Saison 1828-29 I Saisonen 18²⁸/₂₉ spille Dilettanterne:

2. November „Prolog“.
 „Eremiten paa Fornentera“ II Kotzebue.
 Forestillingen anføres givet i Anledning af Prinsesse Vilhelmines og Prins Frederiks Formæling.
 23. November „To om een Kjole“ I efter fransk.
 14. December (4. Gang) „Den lige Vei er den bedste“
 I Kotzebue.
 (3. Gang) „Kong Salomon og Jørgen H.“
 J. L. Heiberg.

28. December (2. Gang) „Soldaterne“ V Aresto.
 11. Januar (2. Gang) „Saragossas Beleiring“
 IV Kotzebue.
 1. Februar „Prolog“.
 „Aabenbar Krig“ III Dumaniant
 i Anledning af Kongens Fødselsdag.
 15. Februar (2. Gang) „Munterheds Triumf“ V Reynold.
 28 Feb. og 1. Marts (3. Gang) „Gulddaaen“ V Olufsen.
 21. og 22. Marts (5. Gang) „Jacob von. Tyboe“ V Holberg.

²⁰/₉ 28 bestemmes, at Adgangen til Generalprøven skal forbeholdes nogle faa Personer, der skulle anmodes om at censurere Præstationerne. Til Gjengæld for den saaledes ophævede billige Forestilling skal der til Hovedforestillingen indrettes en 2. Plads til billigere Pris. Priserne bestemmes sat saaledes:

Fast Abonnement	I Plads	2 Rdlr.
do.	II Plads	1 — 3 Mk.
Entrebillet	I Plads	0 — 2 —
do.	II Plads	0 — 1 — 4 Sk.

⁹/₁₀ 28 bestemmes, at de spillende skulle have personligt Adgangskort i Saisonen. Maaske er hermed Fri-billetterne bortfaldne. Samme Dato vælges de Personer, der skulle censurere, det bliver: Rector Bohr, Cancelliraad Lohmann, Kbm. O. P. Rasch, J. Winsløw, Kpt. H. P. Marcher, Oberslt. Hoffmann, Overkrigscom. Rasch, Cancelliraad Pingel, Pastor Garde, Provst Hjorth, Procurator Marchmann, Kbm. Grønbeck, Fru Sehestedt, Fru Wolffsen, Md. Krumm, Md. Philip Rasch, Fru Bohn, Fru Goos, Md. Sommer, Md. Arboe, Jfr. Trine Munch, Jfr. Lettier, Jfr. Thomsen og Md. Kjelan (det sidste Navn, som er mig ulæseligt, læser A. Curdts for Keilow, hvad vel nok er rigtigt, det var en Søster til den senere omtalte Keilow).

Disse skulde anmodes om vekselsvis at være tilstede og angive de Spillende deres Mening om Rollens Udførelse.

Denne Indretning med et censurerende Elitepublicum — jeg antager, den skyldes Krumm — er morsom. Jeg troer nok, det er tilladt at tvivle paa nogle af de udvalgte Competence som Censorer, men selv om de havde været tilstrækkelig dygtige til Hvervet, var det naturligvis en høist naiv Ide, der heller ikke har holdt sig udover næste Saison. Der kunde forsaavidt være Grund til at opgive den offentlige Generalprøve, som der jo altid derved spares nogle Udgifter, medens paa den anden Side Besøget til begge Aftener ikke var større, end at Theatret nogenlunde kunde rumme det paa een Aften, men naar den offentlige Generalprøve alligevel snart igjen indførtes, har Grunden vel været den, at een Aften altid giver færre Tilskuere end to, og at det var kjedeligt for de spillende at have den store Ulejlighed blot for een Aften. Den egentlige Grund til denne Reform som til de to tidligere omtalte var vel nok den, at man begyndte at blive træt baade paa den ene og anden Side af Lampe-rækken.

Saison 1829-30

I Saisonen 18²⁹/₃₀ spille Dilettanterne:

1. November (3. G.) „Henrik d. 4.s første Kjærlighed“. II.
(2. Gang) „Stakket Dans er snart sprunget“

I Barré og Ourry.

22. November „Kvaksalveren“ III Lebrun.

6. December (2. Gang) „Brevet fra Cadix“ III Kotzebue.

3. Januar (2. G.) „Maleren og Ligene“ III Dieulafoy.

31. Januar „Prolog“.

„Sandhed har Løn“ IV Kotzebue

i Anledning af Kongens Fødselsdag.

21. Februar (4 Gang) „Den politiske Kandestøber“
V Holberg.
21. Marts „Freias Alter“ III Oehlenschläger.
12. April (3. Gang) „Kildereisen“ III Holberg.

I denne Saison dør Krumm. Det er vistnok ikke urigtigt at betragte ham som den væsentlig styrende i de 10 Saisonen, han var Directeur. Han skal vistnok have Skyld for de organisatoriske Bestemmelser, Protocolen i disse Aar indeholder og som mere røbe en god Mening end et praktisk Greb, men han skal da ogsaa have Æren for først at have bragt den dramatiske Virksomhed i en ordentlig Gænge, og for at have holdt denne Virksomhed vedlige med en sjælden Energi, gennemsnitlig 9 Forestillinger i Saisonen, noget intet senere Tidsrum i Theaterhistorien har naaet for saa mange Aar efter hinanden. Endelig staar Theaterbygningen, til hvilken Initiativet sikkert er udgaaet fra Theaterbestyrelsen, som et Vidnesbyrd om hans Interesse for Sagen, og den Kraft, hvormed han virkede for den.

Han støttedes ivrigt af Wolffsen og Arboe og for Bygningens Vedkommende af Lohmann, og det er ikke disse Mænds Skyld, at Theatret blev insolvent. Ser man hen til de smaa Udgifter til Forestillingerne, gennemsnitlig ikke stort over 40 Rdlr. til hver, det store Brug af ulønnede Kræfter, Sparsommeligheden paa Beværtningsraadet osv., saa maa man vist sige, at der blev gjort hvad der kunde gøres, og at det er Publicums Lyst til at se paa Comedien det har skortet paa.

Naar vi saa skulle danne os et Begreb om, da ogsaa denne Comedie var værd at se paa, saa finde vi naturligvis først, at det maa have været løierligt og en stor Mangel at se Herrer spille Damer, ikke blot som nu i Studentercomedier, i lystige Farcer, men ogsaa i

alvorlige og rørende Stykker, og jeg tænker mig tilmed, at flere af de først optrædende Damer næppe have ydet stort kunstnerisk Bidrag, saa Stykkernes kvindelige Roller have vist kun været udførte saa som saa, maaske med sjældne Undtagelser. Dernæst have vi set, at 2 Prøver bleve anset for tilstrækkelige til et nyt Stykke, Antallet blev vel nok jævnlig overskredet, men det anførte har dog sikkert været Regelen, og dette, i Forbindelse med hvad ogsaa sees, og kan skjønnes jævnlig at have været Tilfældet, at nogle Roller først uddeltes 10, ja ned til 6 og 5, Dage før Opførelsen, gjør det umuligt at tro, at Scenegangen og Sømmespillet kunne have været gode. De enkelte Præstationer i Herrerollerne have derimod vistnok for de vigtigste Rollers Vedkommende ikke været daarlige. Marius Winsløw har vistnok, saavidt jeg har forstaaet, været den bedste, eller en af de bedste, spillende, der nogensinde har været ved vort Theater, en fin Comiker og Characterskuespiller, Wolffsens Comik har vistnok været noget mere farceagtig, men ogsaa han skal have været god, ligesaa Adolf Dam i det lavt comiske Fag, som Arv f. Ex., og til disse sluttede sig nogle andre, der som Andreas Kofoed, Adjunkt Westh, J. Kløcker, Siemsen, Krumm, C. Lund og flere, vel ikke ere saa opbevarede i Erindringen, men dog have spillet saa meget med, at de i al Fald maa have erhvervet sig endel Routine, og havt megen Lyst, derfor formodentlig ogsaa nogen Evne. Nogen Interesse har dog altsaa vistnok den Tids Tilskuere kunnet finde, men en anden Sag er, at man vistnok har spillet for ofte og med for lidt Afvexling til at kunne paaregne nogenlunde at fylde Theatret. Det var jo dog vel nok for største Delen det samme Publicum, der skulde give Møde hver Gang, og saa 99 Forestillinger i 11 Saisoner (fra $19/20$ — $29/30$), og Saisonen væsentlig kun varende 4

Mdr., det var noget meget, saameget mere som af de 137 Stykker, der i den Tid spilledes, de 64 vare Gjen-tagelser, i 40 Tilfælde spilledes for anden Gang, i 17 for 3die, i 5 for fjerde og i 2 endogsaa for 5te Gang. Stykkevalget kunde ogsaa have været mere afvejlende, Holberg spilledes 38 Gange, andre danske Forfattere 16, Kotzebue ogsaa 38 Gange, og andre fremmede 47.

II. Tiden fra Krumms Død indtil 1892.

Efter nu Skridt for Skridt at have fulgt Dilettant- Saison, 1830-36 comedien fra dens Begyndelse til Afslutningen paa dens første Blomstringstid, tænker jeg Læserne ville være tilfredse med at slaa ind i et lidt hurtigere Tempo, jeg vil derfor for Fremtiden tage flere Aar ad Gangen, og til at begynde med Tiden fra 1830 Efteraaret til 1836 Foraaret, det vil sige til Wolffsens Død, han døde nemlig $\frac{29}{11}$ 36. Overskriften over disse 6 Saisoner kunde være „Uorden“, der er Uorden i Protocoltilførelsen, hvad der rigtignok saa ofte er, der er Uorden i Regnskabet med forskellige Regnskabsperioder og jævnligt Underskud, der er Uorden i Bestyrelsesforholdene, Wolffsen er bleven staaende, men har aabenbart tabt Interessen, Arboe er ogsaa forbleven, men ellers nævnes forskellige Directeurer dels med artistisk, dels med økonomisk Virksomhed. Det gik saa vidt, at man besluttede at betale en Mand for at være Directeur, og bestemte at Kunstdreier N. Sørensen¹⁾ skulde have Halvdelen af Netto-

¹⁾ Niels Sørensen, Directeur fra $\frac{25}{10}$ 30 uvist hvorlænge, maaske $\frac{32}{33}$ med, siden igen $\frac{48}{49}$, født $\frac{2}{11}$ 1800, Kbhvn., Faderen var Skibsfører Søren Nielsen, ~ 26 m. Marie Kass, Dtt. af Axel Kass, Sønderborg. Sørensen er vist kommen til Rønne før eller i 26, var Dreier og Lt., † her $\frac{21}{7}$ 50. Spillede meget Comedie, 81 Gange i 69 Roller i 18 $\frac{26}{49}$.

indtægten for dette Arbeide. I Praxis har det dog vist indskrænket sig til 5 Forestillinger, siden har han været Directeur et Par Aar og vel faaet en enkelt Benefice. En anden Mand knyttedes i denne Tid til Directionen, vist egentlig kun valgt som Repræsentant for Aktionærerne, men i Virkeligheden fungerende som artistisk Directeur, det var Apotheker Laurberg¹⁾. En erindrer, at han sendte Smørrebrød til de spillende, en anden at han sagde: „Ja, naar det kun kommer an paa min Datter, saa svarer jeg for at Stykket kan gaa“, og den hjælp-somme Velvilje, som disse Erindringer give Billedet af, har vist ogsaa været den Egenskab hos ham, der i al Fald i nogen Tid af de mange Aar 18^{33/44}, han var knyttet til Theatret, gav ham Betydning for det som holdende lidt sammen paa Virksomheden.

Den kunstneriske Virksomhed bestod i 22 Forestillinger fordelt med 5, 1, 5, 5, 2, 4 paa de 6 Saisoner, imellem dem maa mærkes 10/5 1835 „Røverne“ V Schiller. At en Opgave, der laa saa høit over Dilettantskuespilleres Evne, valgtes, skyldtes jo nok den Omstændighed, at Forestillingen gaves til Fordel for en Skuespiller fra det Ehlerske Selskab, der det Aar gav Forestillinger i Rønne. Hans Navn var Christian Ludvig Hansen, f. Kbh. 1/11 1816, Faderen, Murmester Hansen, blev gift her 23/1 35 med Skuespillerinde Dorothea Elisabeth Jennerik, Dtt. af Murmester Carl J. i Kbhvn. Han blev senere Directeur ved Theatret i Bergen, og spillede senere Comedie paa Casino, reiste senere igjen i Provinserne, kaldtes

1) Carl Frederik Laurberg, f. 8/5 1791 i Svendborg af Toldkasserer Laurits L. og Ellen Cathrine Hatting f. Laurberg, ~ 8/10 21 m. Sofie Marie Thyhsen, Dtt. af Apotheker Nicolai Thyhsen og Sørine Hallenson. Han blev Apotheker her i Tyverne vistnok efter Paulsen, † her 18/6 50. Fader til spillende Julie Elvine Cathrine Laurberg, der spillede nogle faa Roller 18^{44/50}.

Syl paa Grund af hans hyppige og gode Udførelse af denne Rolle. Hans Søn Gustav Hansen og hans Svigersøn Warming besøgte 18^{76/77} og senere Rønne som reisende Skuespillere. H. † Marts 73 i Kbhvn. Hansen og Hustru maa have vundet megen Yndest her i Rønne, siden det i Avisen sees, at ved deres Barns Daab $\frac{1}{4}$ 35, som der jo ellers kunde have været nogen Grund til ikke særlig at festligholde, optraadte som Faddere Fru Goos, Frk. Kohl, Rector Bohr, Justitsraad Sehestedt, Procurator Marckmann og Consul Arboe.

Fra Regnskabet i den her forløbne Periode kan mærkes at Abonnementet ophører, Priserne ere derefter ofte forandrede lidt fra Forestilling til Forestilling, almindeligst 2 Mk.—2 Mk. 8 Sk. for første Plads, 1 Mk.—1 Mk. 8 Sk. for 2. Plads, Børn 10—12 Sk. og Prøven 8—12 Sk.

Saison.

Herefter kunde maaske samles under eet de følgende 36-37—44-45. 9 Saisoner, der have det fælles Karaktermærke, at den vedvarende Bestyrelse egentlig kun repræsenterer Virksomhedens økonomiske Side, det var Laurberg, O. Arboe og H. P. Marcher, Kasserer Winsløw, og efter den sidstnævntes Død, $\frac{8}{2}$ 41, de to første med H. P. Marcher til Kasserer. Denne Bestyrelse svarede altsaa nærmest til de 3 Repræsentanter for Aktionæerne, der fra først af vare forudsatte, og Økonomien holdes ogsaa i Orden, der er ingen Underballance, men der spares ogsaa endel paa Inventar og Bygning, hvorfor den ny Direction i 1845 strax maa købe endel Inventar. Som alt omtalt fungerede vistnok Laurberg som en Slags artistisk Directeur, og han assisteredes af 3 af de spillende Herrer, der hyppigt skiftede, ogsaa fra Forestilling til Forestilling. Denne Ordning er naturligvis daarlig, der kan

ikke blive nogen ordentlig Forbereden af Stykker til Opførelse og ikke gjøres den rette økonomiske Brug af de spillende Kræfter, og særlig uheldigt bliver det, hvis den Del af Directionen, der ikke skifter, mangler afgjort Interesse eller Sans for den kunstneriske Del af Virksomheden. Man har derfor ogsaa i denne Tid det Særsyn, at der kun gives 40 Forestillinger i 9 Sæsoner, medens det dog aabenhart ikke har manglet paa gode og brugbare Kræfter. Af Herrekræfter, der kommer til i dette Tidsrum og kort før nævner jeg Keilow¹⁾, (42 Gange 18³⁵/₅₃) mest mindre Roller, og i lavere comisk Genre, Karle og Drengene f. Ex., Wulff²⁾ (18³⁵/₄₁ ialt 27 Gange) synes mest at have havt Anstandsroller, Olsen³⁾ (18³⁵/₃₈

J. Kellow.

¹⁾ Jacob Johannes Keilow, f. 11¹/₅ 1817 i Stege af Bager og Møller Niels Bøge K. og Ane Kirstine, f. Laurberg, Søster til Apothekeren her i Rønne, ugift, Farmaceut her hos Onklen, eiede siden det efter ham benævnte Brænderi i Rønne, † her 14¹/₇ 72, sminkede endel ved Theatret.

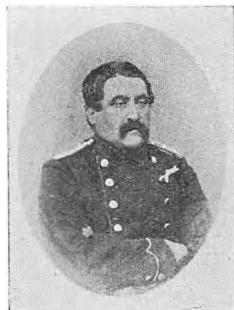
²⁾ Theodor Emil Wulff, f. 12¹/₄ 1810 i Stubbekjøbing af Kbm. V. M. W. og Inger Cathrine f. Vesterfleth, ~ Juli 33 m. Cathinca Marie Henriette Berg, Dtt. af Toldinspecteur i Stubbekjøbing Cancelliraad Johan Peter B. og Dorthea f. Mathiesen, nedsatte sig her 1¹/₁₁ 34 som Garver, var Kbm. og Garver her til 41, købte saa Plugged. i Nyker, hvor han ogsaa havde Garveri, kom tilbage til Rønne, † her som Kbm. 26¹/₃ 55 (efter Stamtavlen 14¹/₃ 55), Fader til 3 spillende Damer og 1 Herre, som kun spillede et Par enkelte Roller.

³⁾ Anders Sebastian Rosenkrantz Olsen, født 8¹/₆ 1811 af Kbm. og Gartner i Aalborg Ole Anders Olsen og Hustru, ~ 25¹/₁₁ 36 m. Magdalene Ipsen (spillede 2 G. i 1844) Dtt. af Kbm. Peter Ipsen i Rønne og Ane Marie f. Berg, Skuespiller ved Ehlers Selskab, blev Skomager i Rønne, siden Kbm. i Hasle, siden Controlleur ved Alhambra og Redakteur af et Blad, kom her tilbage

spillede ikke meget, 11 Gange) men har jo vistnok som professionel Skuespiller været til endel Nytte i den Tid, Herman Marcher¹⁾ (18³⁵/₆₆ 124 Gange) yndedes meget i Helte- og Anstandsroller, Norup²⁾ (18³⁵/₅₂, 66 Gange) mest borgerlige Fædre, Thranum³⁾ 18³⁶/₅₂, 56 Gange) komisk Talent af nogen Betydning, sammenlignes i Erindringen med den følgende, som dog vistnok de fleste

og stillede sig som Rigsdagsmand, men faldt, † ⁸/₆ 77 paa Commune-hospitalet, Kbhvn.

1) Herman Marcher, f. ²⁹/₈ 12 af Oberstlt. Hans Peter M. (Theaterdirecteur) og Karen Elisabeth f. Sonne, ugift, Kpt. i Artilleriet, Rd. af Db., † ²/₆ 67 i Rønne, han var Theaterdirecteur i ³⁸/₅₉ og siden i ⁶¹/₆₄ og Broder til 3 af de spillende samt til Kbm. Edvard Marcher, Theatrets mangeaarige Kasserer.

H. Marcher.

2) William James Washington Norup f. i London ²¹/₉ 1816 af dansk Sømand Søren Rasmus Norup og Charlotte Margrethe f. Gray fra England, ~ ²⁹/₄ 43 i Kbh. m. Hansine Marie Borgine Gundersen, Dtt. af engelsk Sproglærer og Contorist G. og Ane Kirstine Rollemann f. Ilum, han var i Otto Arboes Handel, siden Kbm. og Consul i Rønne, † her ⁹/₄ 52. Theaterdirecteur ⁵¹/₅₂.

3) Poul Christian August Thranum, Fødsel og Forældre mig ubekjendte, kom som Bogbindersvend til Lauritzen (spillede 2 Roller 18³⁴/₃₆) i Rønne, blev siden Kbm. paa Torvegade her, og reiste ¹⁷/₃ 54 til Melbourne, hvor han kort efter døde. ~ ¹⁸/₁₂ 41 m. Kirstine Margrethe Andersen Sorth, tidligere gift med en Smith, Dtt. af en Gaardm. Anders Andersen (en Tid i Aaker) og Hustru Karen Cecilie.

foretrak, Grønbeck¹⁾ (18³⁶/₄₈, i alt 37 Gange), mindes med megen Roes, skal have havt meget Lune og en ualmindelig smuk Sangstemme, hvorfor han tænkte paa at komme an ved det kgl. Theater, hvad dog hans bornholmske Dialect skal have forhindret, Høyer²⁾ 18³⁹/₈₀ 163 Gange), havde endel Talent som Skuespiller, jeg har kun set ham i de gamle Roller, som han kunde spille baade morsomt og stemningsfuldt, men tidligere spillede

H. Grønbeck.

¹⁾ Hans Julius Grønbeck, f. 1³/₇ 14 i Rønne af Kbm. her Hans Madsen G. og Margrethe f. Bidstrup, cand. jur., Copist i Cancelliet, † ugift i Kbhvn. 1852. Billedet efter en Blyants-tegning.

²⁾ Ludvig Marius Theodor Høyer, f. 20/₅ 15 i Kbhvn. af Coffardikpt. Søren H. og Hustru, ~ 20/₅ 53 m. Laura Christiane Amalie Marckmann (Søster til Theaterdir. Kæmner M.) Dtt. af Godsforvalter W. M. (ogsaa Procurator) Assens og Sigrid Cathrine Hedvig, f. Grønwald, ~ 2. G. 4/₁₁ 65 m. Enke eft. Apotheker Fischer Elise Beate Charlotte f. Andrup, vistnok Dtt. af Vinhandler A., Kbhvn., siden skilt fra hende. Han var Bogbinder i Rønne, † her 27/₉ 83, hans Søster spillede et Par Roller 18³⁸/₄₀, hans Datter meget 187⁵/₈₃.

L. Høyer.

han ogsaa yngre, ogsaa Elskere, Hoffmann¹⁾ (18⁴⁰/₇₃, i alt 126 Gange) havde en smuk Stemme og Ydre, passede især i ældre Roller, Adolf Curdts²⁾ (18⁴³/₇₂ 133 Gange) mest Smaating og i lavere comisk Genre, Vilhelm Espersen³⁾ (44/₈₀ 80 Gange), ogsaa mest Smaating og i lavere

J. Hoffmann.

²⁾ Adolf Marius Søderberg Curdts, f. ⁶/₁₁ 25 af Krigsraad Johan Clement C. (Theaterdirecteur) og Agnete Cathrine f. Stender, ~ ²⁸/₇ 48 m. Petrea Andrea Christine Ellebye († 49) Dtt. af Kbm. i Rønne Christian Marcher Ellebye og Ane Christine f. Ipsen, ~ 2. G. ²²/₁₀ 51 m. Roberta Margr. Lund (spillet Comedie ⁴⁹/₇₁) Dt. af Kbm. i Hasle Hans Svane Lund (spillet Comedie en enkelt Gang 1826) og Ulrikke Christine f. Kam. C. var Fajancefabrikant i Rønne, siden Lærer ved Borgerskolen her og Kirkesanger. † her ²⁰/₁₂ 79. Han saavel som Broderen Jørgen Curdts interesserede sig meget for Theatret og havde samlet endel Stykkebesættelser, de have i den Henseende næsten været min eneste Kilde til Theaterhistorien for Tiden før 70.

³⁾ Vilhelm Espersen, f. ²/₁₂ 21 af Skrædder i Rønne Christian Espersen og Margrethe f. Pedersdatter, ~ ⁹/₁₁ 49 m. Anna Cathrine Mathea Due, Dtt. af Urmager i Rønne Christian Due og Elsebeth Marie f. Holm. Han var Skrædder i Rønne, † her ¹⁴/₆ 90. Han spillede Fløite i Orchestret ⁴⁶/₉₀, en Broder medvirkede i Orchestret, en anden spillede en enkelt Rolle 1846.

¹⁾ Jochum Ancher Stenbæch Hoffmann, f. ¹⁷/₁₂ 13 af Commandant paa Bornholm Oberst Paul Magnus v. H. og Catharine f. Stenbæch, ~ ³/₁₁ 41 m. Methea Benditte Jespersen, Dtt. af Cancelliraad Peter Dam J. og Barbara Kirstine f. Bohn, cand. phil. pharm., eiede Rahbekkegd., levede siden i Rønne som Particulier, † her ²/₈ 78. Directeur ⁴⁵/₄₈ og ⁵²/₅₅, Fader til 3 af de spillende Damer. Ogsaa en Broder spillede et Par Gange.

Ad. Curdts.

comisk Genre, Henrik Lund¹⁾ ($\frac{45}{90}$ 91 Gange) en efter Billedet smuk Mand, der spillede godt, baade lystige Elskere og senere de comiske gamle. Kvindesiden har ikke saamange Repræsentanter, men dog nogle, Methea Benditte Jespersen²⁾ ($\frac{27}{73}$ 42 Gange) spillede godt Dame-roller, Hannah Krumm³⁾ ($\frac{27}{82}$ 75 Gange) mest de skikkelige gamle, Fru de Torné⁴⁾ ($\frac{35}{75}$ 86 Gange) faar Roes for hendes fine Comediespil, var særlig Elskerinde, Hanne

H. Lund.

¹⁾ Henrik Magnus Lund, f $\frac{19}{12}$ 23 af Artillerikpt. Hans Henrik Lund og Karen Christine f. Kjøller, $\sim \frac{18}{2}$ 57 m. Petrea Christiane Marcher (en Tid Directrice) Dtt. af Kpt. Rasmus Marcher (en Tid Directeur) og Karen Margrethe f. Dam. Han var Adjunkt ved Rønne Skole og Landinspecteur, siden i Kbhvn., først Revisor i Matrikelcontoret, derpaa ansat i det kgl. Theaters Contor, fra 89 igjen i Rønne, † her $\frac{19}{10}$ 1900.

²⁾ Methea Benditte Jespersen, f. $\frac{4}{8}$ 17, $\sim$ m. Jochnm Ancher Stenbæch Hoffmann, se denne, lever i Kjøbenhavn, Directrice $\frac{59}{61}$ og $\frac{64}{70}$.

³⁾ Hannah Jacobine Nicoline Krumm, f. $\frac{11}{8}$ 19 i Nysted paa Lolland af Toldkasserer Chresten Krumm (Theaterdirecteur) og Maren f. Thue, ugift, holdt efter Forældrenes Død Skole i Rønne for Smaadrenge, der forberedtes til Realskolen, † her $\frac{9}{5}$ 88. Directrice $\frac{65}{76}$ og $\frac{78}{82}$.

Frk. Krumm.

⁴⁾ Julie Pauline Martine Frydendahl, f. $\frac{30}{3}$ 15 af mig ubekendte Forældre, kom her til Rønne med en Moder og en Moster, af hvilke

Arboe¹⁾ (⁴³/₆₁ 25 Gange) havde et tiltalende Ydre og skal have spillet de livlige unge Piger godt. Foruden de her nævnte var der en Mængde andre, hvoraf nogle vistnok meget brugbare, men kun kort Tid her i Rønne, og derfor ikke nævnte her. Ser man nu, hvormeget de nævnte have spillet senere, saa kan det ikke være Lysten der har manglet, der maatte derfor sikkert kunde været drevet en livlig Virksomhed, naar der havde været en dygtig og interesseret Bestyrelse. Hvad den kunstneriske Virksomhed ellers angaar, saa kjendetegnes Stykkevalget ved en Tilbagegang for Holberg (3 Gange) og Kotzebue (4), der spilles 21 Gange danske Stykker, deraf flest af Overskou og J. L. Heiberg, 25 Gange franske, derimellem Scribe, 8 Gange andre fremmede og 2 Gange mig ubekjendte Stykker. Ellers er der af mærkeligt, at „Palnatoke“ af Oehlenschläger, der ¹/₅ 35 er spillet af Skoledisciplen med Assistance af de spillende, opføres af de spillende 14. og 15. Januar 1837 med et Besøg af 162 Voxne og 41 Børn foruden Fribilletter og en Bruttoindtægt af 31 Rdlr. 2 Mk., og atter 21. og 22. Decbr.

den ene annoncerer sig som Modehandlerinde her ²⁹/₈ 34, ~ ⁵/₃ 43 m. Alexis Pierre Jean de Torné (en Tid Directeur) Søn af Joseph de Torné, fransk Emigrant, og Birgitte Vilhelmine f Madsen, hun † ¹⁸/₁ 87 i Rønne, Directrice ⁶¹/₆₂ og maaske de næste 2 Saisoners. Moder til 3 af de senere spillende. Billedet efter en Tegning af Ibsen.

¹⁾ Johanne Barbara Arboe f. ²⁹/₃ 27 (Kirkebogen, paa Graven 28), Fader Otto Arboe, se denne, ~ ⁵/₉ 51 m. Apotheker

Frederik Adolf Schmigelow Rønne, Søn af Læge paa Holsteinborg Krigsassessor Frederik Joachim S. og Mathea Edebold f. Bødtcher (efter et andet Opgivende Ingeborg Cathrine f. Madsen). Hun † Communehosp. ²⁷/₄ 66.

Fru de Torné.

1844 med et Besøg af 302 Voxne og 121 Børn foruden Fribilletter og en Bruttoindtægt af 75 Rdlr. 5 Mk. 8 Sk. Sidste Gang udførtes Palnatokes Rolle af den bekendte Dr. Dampe,¹⁾ der havde faaet sit Fængsel paa Christiansø forandret til Forvisning til Rønne. Endvidere at „Tordenskjold“ af Oehlenschläger opføres 2 Gange, og at der $\frac{24}{3}$ 45 gives „Scapins Skalkestykker“ som gratis Forestilling. Der er en Tilbøielighed til at give længere Forestillinger end tidligere, og begynder en Tilbøielighed til at bruge Theatret til Veldædighedsforestillinger, hvilket i et senere Tidsrum i endnu høiere Grad bliver Tilfældet.

En anden Mand, der gjorde sig bemærket ved sit Liv, men rigtignok paa en mindre fordelagtig Maade end Dr. Dampe, optraadte ogsaa i dette Tidsrum, det var den som Kjøbenhavnseroriginal bekendte Arboe Mahler²⁾ der spillede 5 Gange i 18^{43/44}.

Af Regnskabet fra det her behandlede Tidsrum mærkes, at Priserne ere som før, dernæst at Theatrets Gjæld til Overformynderiet, der oprindelig var noget over 862 Rdlr. i Saison ^{43/44}, reduceres til 800 Rdlr. ved Udbetaling

¹⁾ Jacob Jacobsen Dampe f. $\frac{10}{1}$ 1790 af Skrædder Jacob Frandsen og Anna Gjertrud f. Christensdatter, Student 4, cand. theol. 9, Dr. phil. 12, Bods- og Dydsprædikant 18—19, fængslet $\frac{16}{11}$ 20, og dømt fra Livet for i et Foredrag at have tilraadet Forandring i Forfatningen, benaadet med haardt Fængsel, 6 Aar Kbhvn., 14 Christiansø, kom 41 til Rønne som interneret her, 48 helt fri, ~ 11 m. Dorthea Kirstine Bøye, Adoptivdatter af Justitsraad Hans Bøye, † $\frac{22}{12}$ 67.

²⁾ Mathæus Theodorus Arboe Mahler f. 12 af Præst i Hasle Constantin Borby Mahler og Christine f. Prahl, ugift, Litterat, bekendt kjøbenhavnsk Original under Navn af Kammerjunker de Busch (se Davidsens: Gamle Kjøbenhavn). Han var en Tid ansat hos Redacteur Tryde og redigerede Avisen fra $\frac{2}{5}$ 49 til $\frac{29}{8}$ 49, blev saa sammen med en Typograf Stahleberg beskyldt for at lave falske Penge, men frikjendt. Død sindsvag paa St. Hans Hospital 49.

af det overskydende, og endelig den lille Curiositet, at Theatret i $\frac{42}{43}$ indkøber en Aktie i Theatret, hvorved det viser sig, at Prisen for denne sættes til 1 Rdlr. 0 Mk. 4 Sk.

Der kommer nu 9 Saisoner, hvor Virksomheden er meget livlig, idet der gives resp. 8, 9, 6, 10, 12, 11, 12, 12 og 14 Forestillinger om Aaret, altsaa i alt 94, men derved er rigtignok at bemærke, at de 15 ikke ere egentlige Forestillinger, men Sangforeningsunderholdninger, hvor der gaves Musik og Sang og kun en lille Enacter eller endnu mindre dramatisk Bagatel ved Siden af. Disse Sangforeningsaftener begynde i Saisonen $\frac{46}{47}$, gives i denne og følgende, saa ikke i $\frac{48}{49}$, men igjen fra $\frac{49}{50}$ til $\frac{55}{56}$, saa ingen indtil $\frac{61}{62}$ og saa igjen i denne og de følgende 4 Saisoner, hvorpaa atter Stansning til der i $\frac{76}{77}$, $\frac{77}{78}$ og $\frac{78}{79}$ gives en i hver Saison og dermed Punktum, i alt 30. I Sangforeningen, der vel maa være stiftet i 1846, var i de første Aar Adolf Curdts Sjælen.

Saison.
45-46—53-54.

Endvidere vare 25 af Forestillingerne dels personlige Beneficer dels givne i andet veldædigt Øiemed.

Foruden de alt nævnte Kræfter, der debuterede i forrige Tidsrum, men jo virkede med i dette, maa der af nye bemærkes Jørgen Stender Curdts¹⁾ ($\frac{46}{74}$ 144

¹⁾ Jørgen Stender Curdts f. $\frac{10}{2}$ 17 af Johan Clement Curdts (Directeur) og Agnethe Cathrine f. Stender, $\sim \frac{24}{11}$ 52 m. Juliane Margrethe Grønbeck, Søster til Hans Julius G., se denne. Curdts var i 5 Aar Privatlærer paa St. Croix, kom her tilbage 45, havde en kort Tid Opsigt med Teglværket ved Rønne, blev 55 Lærer ved Borgerskolen her, † Rønne $\frac{3}{12}$ 74. Directeur $\frac{48}{51}$ og $\frac{53}{59}$. Skrev Optegnelser om Forestillingerne og deres Besættelse.

J. Curdts.

Gange), der væsentlig spillede gamle Roller med en lidt djærv Comik, Birkedommer Krans var i min Tid hans bedste Rolle, samt de to professionelle Kræfter Peter Bloch¹⁾ ($\frac{49}{63}$ 102 Gange), der skal have spillet morsomt, men med en lidt grov Comik, og A. R. Ibsen²⁾ ($\frac{49}{63}$ 123 Gange, der var en meget brugbar om end lidt sød-laden Elsker, et Fag, det altid kniber med at faa besat. Af Damer var der Petrea Marcher³⁾ ($\frac{46}{65}$ 42 Gange) der mest brugtes til de mere alvorlige og romantiske Elsker-inder og spillede disse godt, Thora Wulff⁴⁾ ($\frac{47}{54}$ 47

¹⁾ Peter Bloch f. 13 af mig ubekjendte Forældre, blev i Tre-diverne gift i Aalborg m. Skuespillerinde Jfr. Sichlau, Datter af Paryknager Gottlob Sichlau paa Christianshavn. En Toldfunktionær, der var hans Rival, skrev dengang i Aalborg Avis: „Hør Bloch, jeg si'er Dig eftertrykkelig, gør Jfr. Sichlau lykkelig!“ Dette mislykkedes for ham, da han kom herover med Bechers Selskab, var de skilte, og da hun optraadte som Md. Sichau Bloch, kaldte man ham her Peter alene Bloch. Da Selskabet opløstes her, forsøgte han sig i forskellige Leveveie saaledes som Vinhandler. † her $\frac{12}{4}$ 63.

²⁾ Andreas Richter Ibsen f. Oct. 10, Søn af Skibskpt. Ibsen, ~ 30 (siger Sønnen) m. Gjertrud Marie Neve, Dt. af Barber Johannes N. Aalborg, var som Bloch en Levning fra det Becherske Selskab. Han ernærede sig her ved Portraitmaling, tog siden (63?) Arbejde paa kgl. Porcellænsfabrik, † $\frac{23}{7}$ 81. I Theaterverdenen kaldt Amor Ibsen.

Fru Lund.

³⁾ Petrea Marcher f. $\frac{13}{6}$ 29, ~ m. Henrik Magnus Lund, hvorfor se denne. Directrice $\frac{59}{60}$, lever i Kbhvn.

⁴⁾ Thora Wulff f. $\frac{22}{10}$ 19 Christiansø af Commandant der, Kpt. Hans Emanuel Wulff og Anna Marie f. Søderberg, ~ $\frac{8}{10}$ 56 m. Præst i Krummerup og Fugle-

Gange) meget morsom i gamle Jomfruer og lignende Roller, Fru Bager¹⁾ ($\frac{52}{60}$ 20 Gange) mest bekendt fra „Den svage Side“, som Falletsen indstuderede, Henriette Terp²⁾ ($\frac{52}{61}$ 25 Gange), der spillede forskellige Elskerinderoller, og endelig Jette Larsen³⁾ ($18\frac{54}{66}$ 48 Gange), der spillede livlige Elskerinder. De Stykker, der spilledes vare 59 Gange danske, imellem disse træffes nu Stykker af de for Dilettanter saa værdifulde Forfattere Hostrup

bjerg Christian Peter Nicolai Brandt, S. af Præst i Gamtofte, Fyen, Gomme Jacob Brandt og Christine Magdalene f. Haasum.

Frk. Wulff.

¹⁾ Laura Elisabeth Bayer, f. $\frac{20}{3}$ 26 Kbhvn. af Fuldm., siden Procurator Søren Sørensen og Louise f. Dein, $\sim \frac{9}{7}$ 47 m. Toldcontrolleur i Ribe, siden Rønne, Johan Thorbjørn Bayer (en Tid Directeur), Søn af Strandcontrolleur Carl Gotfred Bayer i Kbhvn. og Jensine Helene Marie Thorbjørnsen. Hun og Manden kom til Kbhvn., hvor han gik af $\frac{1}{4}$ 78 og fra 80 blev Directeur for Statistiken i det forenede Dampskibsselskab, han døde 1905.

²⁾ Henriette Isidora Amalie Terp f. $\frac{24}{3}$ 35 Taasinge, af Toldinsp. Christen Terp (Dir.) og Christine f. Hoppe, $\sim \frac{15}{3}$ 61 m. Carl Magerius Bidstrup (Dir.), Søn af Kbm. i Rønne Hans C. Bidstrup (Aktionær) og Karen K. f. Rønne, Kbm. paa St. Thomas, siden amerikansk Consul i Rønne, $\dagger \frac{31}{10}$ 61 her.

Jette Larsen.

³⁾ Marie Henriette Larsen f. $\frac{29}{3}$ 41 af Malermester Christoffer Larsen og Ellen Laurentia Larsen (om født saaledes vides ikke), $\sim$ m. Bogholder hos en Boghandler i Kjøbenhavn J. P. C. Bonum, Søn af Overvagtimester i Randers Johan Christian Bonum og Hustru Marie Barbara.

og Erik Bøgh, 51 Gange franske, deraf 17 Gange Scribe, 13 Gange andre fremmede og 5 Gange mig ubekjendte Stykker. Som yderligere betegnende for Virksomhedens Livlighed anføres, at der 81 Gange vare Nyopførelser og 30 Gange Helaftensstykker, dog maa bemærkes, at disse skyldes de professionelle Kræfter og disses Beneficer. Der var nemlig i dette Tidsrum i Saison ⁴⁸/₄₉ engageret Familien Wimmer og en Md. Adelaide Holm, der var kommet hertil som et reisende Skuespillerselskab til i nævnte Saison at medvirke sammen med Dilettanterne mod et meget beskedent Honorar, disse reiste igjen bort efter Saisonens Slutning, og senere tillige P. Bloch og A. R. Ibsen, der ligeledes vare komne med reisende Selskaber, men forbleve her i flere Aar, og fik nogle Beneficer som en Slags Løn for deres Medvirken.

Den sidst nævnte Omstændighed skyldes det ogsaa fornemmelig, at man mellem Stykkerne fra dette Tidsrum finder flere, der ligge over Dilettanternes Kræfter, jeg nævner mellem disse kun Farinelli, dels fordi dette ikke skyldes de fremmede, men opførtes udelukkende af „vore egne“, dels fordi det giver mig Anledning til som Curiosum at anføre en Udstyrsregning, der skriver sig fra dette Stykke, og lyder saaledes:

4 Par Bomulds Pantalons	9 Rdlr. 2 Mk. 00 Sk.
Sort Shirting	0 — 1 — 07 —
Pudset en Allongeparyk	0 — 2 — 00 —
9 Alen Bomuldsfløil	4 — 1 — 14 —
9 ³ / ₄ Alen coulørt Shirting . . .	1 — 1 — 05 —
³ / ₄ streng Silke	0 — 2 — 04 —
¹ / ₈ engelsk Traad	0 — 1 — 00 —
12 Alen høirød Merinos	6 — 0 — 00 —
7 do. fint coulørt Shirting . .	1 — 1 — 14 —
12 ¹ / ₂ sort fint Saxoni	1 — 2 — 02 —
Papir og Silke	0 — 1 — 04 —

Summa lateris 24 Rdlr. 5 Mk. 02 Sk.

	Transport	24	Rdlr.	5	Mk.	02	Sk.
Skrædderløn		7	—	2	—	12	—
3½ Alen rødt Shirting		0	—	0	—	06	—
Forgylt Hoffmans Kappe og							
Slæb 7 Alen langt		1	—	3	—	00	—
Forgylt Grønbechs Kjole		0	—	3	—	12	—
		34	Rdlr.	3	Mk.	00	Sk.

Hoffmann var Gil Perez og Grønbeck Farinelli. Der har sikkert i Garderoben været endel Holbergske Dragter, der ere brugte ved denne Leilighed, saa at Regningen vist kun har dreiet sig om Tillæg til Kongens, Gil Perez', Farinellis samt nogle Soldaters Dragter, men man ser dog, det er beskedne Fordringer, der have været stillede til Stykkets Udstyr, dets Udførelse har derimod vistnok, efter Navnene at dømme, været god.

At anføre Navnene paa de skiftende Directioner i dette Tidsrum, vil formentlig mangle Interesse, der fandtes flere af de andre Steder fra i Theaterhistorien kjendte, saaledes Hoffmann, Jørgen Curdts, H. P. Marcher og andre, jeg nævner kun særlig Zahrtmann,¹⁾ Directeur ⁴⁹/₅₃, fordi jeg mener, det var ham, der var den egentlig le-

¹⁾ Carl Vilhelm Zahrtmann f. ²⁶/₈ 10 i Viborg af Provst Henrik Christian Z. og Bodil Jacumine f. Tetens, Student 28, chir. Examen 34, med. Ex. 36, paa Fred. Hosp. ³⁷/₃₉, karakteriseret Bataillons-chirurg ved Livcomp. ²⁹/₄ 35, Regiments-chir. (Overlæge) ved Bornholms Væbning ²⁷/₃ 40, Districtslæge og fung. Fysicus ²³/₁₀ 65. Rd. ²⁶/₅ 67, afskediget som Districtslæge og Fysicus 86, samtidig Etats-raad ³¹/₃, Afsked som Overlæge ³¹/₃ 90, Dbm. ²⁶/₃ 90. ~ ²⁹/₄ 42 m. Laura Pauline Jespersen, Dtt. af Cancelliraad Peder Dam J. og Barbara Kirstine f. Bohn. † ²⁴/₇ 99.

C. V. Zahrtmann.

dende ved Theaterrestaurationen, som jeg nu skal fortælle om.

Som alt foran bemærket, er der i forrige Tidsrum sparet endel paa Theatrets Bygning og Inventar, og der kommer derfor ogsaa nu endel Udgift dertil, der kjøbes Inventar til Paaklædningsværelserne, der sørges for bedre Belysning og nogen Afpudsning, der repareres ude og inde, og som en Slags Afslutning paa denne større Omhu for Materiellet tegnes der i ⁴⁷/₄₈ Assurance paa: Møbler og Effecter 140 Rdlr., Lamper 60 Rdlr., Arkiv 300 Rdlr. og Garderobe og øvrige Rekvisiter 460 Rdlr. — Decorationer vil ingen assurere. Men alt dette er kun Smaating, i 1850 kommer den egentlige Restauration, hvor Scenen udvides og der dannes nye Paaklædningsrum. Fra April 1850 findes i Theaterprotocollen følgende:

„Da Bestyrelsen i længere Tid har ønsket at udvide Scenen og tillige forskafe de spillende Herrer og Damer større Plads og flere Bekvemmeligheder end Theatrets indskrænkede Plads hidtil har tilladt, turde den ikke tabe af Sigte, at Theatret ved en paatænkt Udvidelse ikke vilde komme til at eie en eneste Kvadratalen Jord udenfor sine Mure. Forat raade Bod derpaa, har den henvendt sig til Eieren af den nord for Theatret beliggende Have, Hr. Snedkermester Carl C. Kjærling, forat erholde 3 Alen Jord langs med Theaterbygningen af bemeldte Have tilkjøbs. Hr. C. Kjærling lod sig ogsaa finde villig til at overlade den attraaede Jord, dog ikke mod Penge, men mod at han erholdt 6 Alen af det til hans Have grænsende Sildetorv¹⁾ i dets hele Bredde og mod at Bestyrelsen lod hans Gjærde flytte ud om den nye Grund. Bestyrelsen indgik derfor med en Skrivelse til Borgerrepræsentationen, hvori den af de ovennævnte Grunde bad de Herrer Re-

¹⁾ Formodes at have været den opfyldte Dam Vest for Kjærlings Have, se Kortet Side 103.

præsentanter at overlade Theatret 6 Alen Jord af Sildetorvet paa muligst favorable Vilkaar, og modtog kort efter den Underretning, at bemeldte Jord kunde overlades Theatret mod 20 Sk. pr. Kvadratalen og Henstand med Betalingen i 3 Aar. Skjønt disse Vilkaar ikke forekom Bestyrelsen meget favorable, har den dog troet, da det er den eneste Maade paa hvilken den høist trængende Udvidelse af Theatret kan finde Sted, at burde gaa ind paa dem, og har den derfor tilkjøbt sig omtalte Jord, og gjort det omtalte Mageskifte med Hr. C. Kjærling, hvilket den i Arkivet beroende Contract udviser, saa at Theatret nu er i retslig Besiddelse af 3 Alen Jord nordenfor dets nuværende Eiendoms hele Bredde.

April 1850.“

Ovenstaaende med dets i logisk Henseende snurrige Slutningssætning er en Meddelelse, Bestyrelsen giver i Protocollen. ¹⁵/₅ 50 afholdes saa Generalforsamling af Aktionærer, hvor Theatrets Udvidelse i Sommerens Løb „efter den for de tilstedeværende udviklede Plan“ bestemmes. Af 63 repræsenterede Aktier stemte 52 for, 11 imod. Der valgtes to Medlemmer til at staa Bestyrelsen bi, nemlig Tøimester M. Koefoed og Tømmestermester Nielsen. H. H. Colberg jun., repræsenterende 7 Aktier, og P. H. Rønne, repræsenterende 4, lod tilføje Protocollen: „at ingen større Bekostning maa gjøres ved Theatret end at den kan dækkes ved den nuværende Kassebeholdning, og at førend Theatret sættes i større Gjæld, bør Directionen udbetale Tilskudslaanet af 6 Rdlr.“

Kort Tid efter modtog Bestyrelsen en Protestskrivelse fra P. H. Rønne (3 Aktier), H. C. Bidstrup (3), H. Grønbeck (5), H. H. Colberg (7), H. A. Colberg (6), J. Munch (3), M. Munch (5), H. Jensen (2) og Margrethe Madsen (3), hvis Indhold i Korthed gik ud paa, at den opsparede Kapital skulde anvendes til at indløse Aktier med, og

at de vilde have Billetter til nedsat Pris. Udvidelsen protesterede de imod, og secundært mod, at den blev dem selv til Udgift. Sluttelig proponerede de, hvis Udvidelsen skulde finde Sted, at den da bekostedes ved Udstedelsen af nye Aktier.

Foruden den gamle Ret, Aktionærerne havde til at fordre deres Laan tilbagebetalt, var der den yderligere Grund til Misfornøielsen, at det umiddelbart før den nu besluttede Brug af Pengene, nemlig $15/9$ 49 var vedtaget paa en Generalforsamling, at Laanet skulde søges betalt, og derefter Aktierne udtrukne. Det er vel ogsaa denne paa sin Vis berettigede Misfornøjelse, der er Skyld i den senere lidt krakilske Modstand, Bestyrelsen fandt for sine Byggeplaner, som jeg siden skal fortælle.

Paa den refererede Skrivelse svarede Bestyrelsen, at Udvidelsen var bestemt paa en Generalforsamling med afgjørende Majoritet, og derfor ikke kunde forandres. Spørgsmaalet om nye Aktier og nedsat Pris for Billetter skulde blive forelagt en kommende Generalforsamling. Tilsidst udtaltes, at Udvidelsen ikke antoges at koste mere end hvad Theatret med egne Midler kunde udrede i et Par Aar.

$7/6$ 50 blev saa Tømmerarbeidet og Murarbejdet hver for sig udbudt i Licitation. Kun paa det første kom der et meget billigt Tilbud fra Jens Rasmussen, der blev antaget.

$8/7$ 50 afholdes igjen Generalforsamling, hvor det tilledes at udstede 52 nye Aktier, hvilken Tilladelse dog ikke brugtes, og hvor igjen nogle Aktier protesterede imod, at der skulde blive forlangt yderligere Tilskud til Theatret. Her maa vel ogsaa være bestemt — men glemt tilført Protocollen — den Prisnedsættelse af 25 % i Billetpriisen, der af Regnskabet ses at være tilstaaet Aktionærer fra nu af indtil Saison $53/54$ iberegnet.

Derefter følger i Theaterprotocollen følgende Meddelelse fra Bestyrelsen:

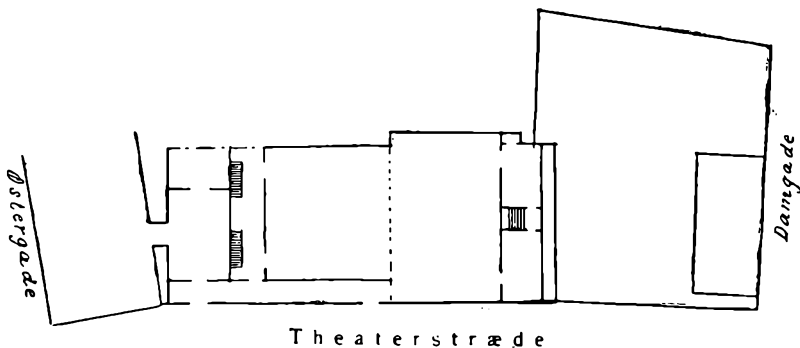
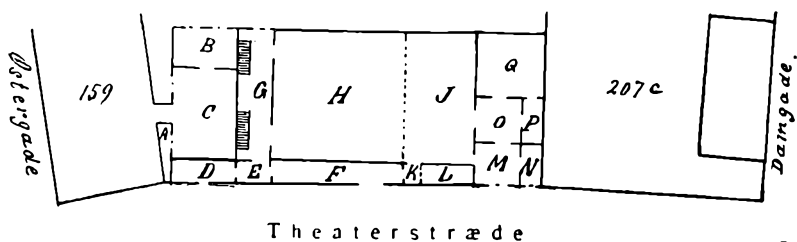
„Nogen Tid efter den afholdte Generalforsamling begyndte Bestyrelsen den paatænkte Udvidelse af Theatret paa den af Carolus Kjærling tilkøbte Grund, ligesom ogsaa paa det af Hr. Gjæstgiver Sørensen ifølge Contract af 25. Juni 1850 afstaaede Jordstykke. Da ingen Stenarbeider vilde paatage sig Arbeidet ved Fodmuren og Jordkjørslen paa Accord, blev dette Arbeide udført paa Dagløn. Det til Bygningen nødvendige Tømmer er hovedsagentlig taget paa Credit hos Hr. Kbm. H. P. Rønne, men endel er taget hos andre Kjøbmænd. Ved Tømmermand Jens Rasmussens Uordholdenhed blev Arbeidet meget forsinket, og da han endelig fik Tømret reist, blev der af Gjenboerne indgivet Klage til Politimesteren, fordi Stolperne vare høiere end den tilgrænsende Gade“ (s. Bredde) „hvorfor Bestyrelsen saae sig nødsaget til at indgaa til Justitsministeriet med en Ansøgning om Dispensation fra Forordningen af 6te April 1832 § 14 B. Denne Ansøgning blev anbefalet af Bygningscommissionen med Undtagelse af Hjulmand H. I. Kofod, dog blev den ikke indgivet, da man frygtede for at Resolutionen vilde falde saa sent, at Arbejdet ikke vilde kunne fremmes tilbørlig inden den tilstundende Theatersaison, derimod besluttede Bestyrelsen at indgaa til Bygningscommissionen med en Forespørgsel, om det var tilladt at overskjære Stolperne, og ved en Kvist opnaa samme Hoide som oprindelig bestemt. Dette bifaldt Bygningscommissionen og sendte Bestyrelsen for Theatret den attraaede, af Amtmand Wegener approberede Tilladelse under 24. August 1850. Da Bestyrelsen havde modtaget denne Skrivelse, søgte den af al Magt at fremme Arbejdet, og den 19de September lykkedes det den at bringe Bygningen under Tag. Saasnart Tømrerne vare færdige med Undertømret, begyndte Murer And. Dick at udføre Murarbeidet paa Dagløn, men da han i længere Tid kun gik

langsomt frem med Arbejdet, sluttede Bestyrelsen en Contract med Murer Jens Mauritzen, hvorved han forpligtede sig til at fuldføre Murarbeidet saa vidt, at Theatret kan benyttes til at give Forestillinger paa efter den 19de October, og at hele Bygningen, hvad Murarbeidet angaar, skal være færdig til Udgangen af October Maaned“.

Den her besluttede og udførte Ombygning af Theatret, der væsentlig bestod i en Udvidelse af den Del af Bygningen, der tjente til Scene og Paaklædningsrum, var sikkert godt begrundet. Pladsen oppe ved Scenen var overordentlig trang, kun en smal Gang paa hver Side, og da tillige Paaklædningsrummene vare altfor smaa, saa at en af de daværende spillende erindrer, at de ved enkelte Leiligheder maatte klæde sig paa paa den anden Side af Gaden, er det lidt ubegribeligt, hvad de have gjort med deres Sceneudstyr i den Act, hvor det ikke brugtes. Erindres maa det jo rigtignok, at netop Fordringerne til Sceneudstyret ere stegne meget siden den Tid. Udvidelsen maa ogsaa siges at have været godt tilmaalt, at vi nu saamange Aar efter trænge til en ny, er en anden Sag.

Jeg skal nu, lidt tydeligere end det fremgaar af foranstaaende, søge at fremstille den Forandring af Theatret, der dengang fandt Sted, idet jeg henviser til hvad jeg har sagt ved Theatrets Bygning, og en Sammenligning mellem de der og her fremstillede Kortrids. Først kjøbtes altsaa af den til Theatrets Vestside stødende Have, der tilhorte Gjæstgiver Sørensen, en Strimmel Jord langs Scenen, c. 2 Alen bred, c. 18 Alen lang, hvad den har kostet, har jeg ikke fundet. Dernæst foretoges det beskrevne Mageskifte med Kjærling, hvorved Theatrets Grund udvidedes med en Strimmel Jord langs dets Nordgrænse, der var 3 Alen bred og 21 Alen lang, og paa

den foran berettede Maade kom til at koste 38 Rdlr. 4 Mk. 8 Sk. Den Del af Theatret, der omfattede Scene og Paaklædningsværelser, reves saa ned. Jeg har ikke kunnet skaffe Vished for, at den reves ned helt til Grunden, i saa Fald skulde altsaa det gamle Tømmer, der staar ved de nuværende Couliissers Yderkant, være flyttet derhen dengang, og af dets Plads kunde da intet udregnes, men det forekommer mig det sandsynligste efter hvad jeg har hørt, at antage, at noget, særlig noget Tømmer, har faaet Lov til at blive staaende, og jeg tror derfor det omtalte staar paa det gamle Sted, hvor det i sin Tid var Del af respektive vestre Ydermur og Indermuren mellem den lille Garderobe og Scenen.

Den nye Bygning optog Theatrets tidligere ubebyggede Grund, hele den af Sørensen købte og c. 1 Alen af den af Kjærling købte. Høiden over Scenen er vistnok blevet større, saameget formodentlig som den nuværende Scenebygning er høiere end den nuværende Bygning over Tilskuerpladsen, og i den nordre Gavlede, hvor før den lave enetages Bygning stod, blev der nu i hele Bredden 3 Etager. Paaklædningsværelserne bleve herved flere og langt større, de 2 egentlige i nederste Etage paa resp. 55 og 38 $\square$ Alen, og 2 derover af omtrent samme Størrelse, egentlig bestemte til Theatrets Bibliotek og Scenemøbler, men ofte tillige brugte til Paaklædning, naar Stykkepersonalet var stort. Ovenover de sidste var et Loftsrum, der senere er indrettet til Garderobe. Adskillende Værelserne var og er en smal Corridor med Trappegang, men medens denne nu i nederste Etage rummer en lille Vadske, havde den dengang Dør ud til Kjærlings Gænge, hvortil man kom ned ad en høj Trappe.

I denne Bygning, hvor saa den lille hidtidige Garderobe afskaffedes, var altsaa Plads til en større, og særlig en langt dybere Scene end tidligere, men da der ved Restaurationen ⁵⁷/₅₈, der egentlig kun betragtes som en Fortsættelse af den her omtalte, anskaffes et helt Sæt nye Decorationer (vistnok 3 Stuer og Skov), og er store Regninger for Arbejde paa Scenen, saa anser jeg det for afgjort, at der ikke nu har fundet nogen indre Omordning Sted, men at man i de første Aar har brugt den gamle indre Scene. Det er jo ikke rimeligt, at der er foretaget Omordninger to Gange saa nær efter hinanden, og de gamle Decorationer kunde jo ikke bruges til større Forhold end de vare lavede til. Ved Saisonen ⁵⁷/₅₈ skal jeg saa omtale, hvorledes den nye Scene har forholdt sig til den gamle.

Der kunde ogsaa af pecuniære Grunde være Anledning til at standse paa Halvveien, Ombygningen havde nemlig kostet over 1200 Rdlr., og heraf havde man endda kun kunnet betale 741 Rdlr. 2 Mk. 7 Sk. (stod derhos i Restance med endel af Skatterne og Renten til Overformynderiet), i de 3 næste Sæsoner betales der resp. 114,1,11—191,3,5 og 165, og saa kommer der endda i $\frac{55}{56}$ en lille Udbetaling af „Renter til Rønne 24,0,2“ som jeg ikke kan forstaa andet end hører herhen, skjøndt Overlæge Zahrtmann rigtignok mener at der ikke er betalt Renter.

Efter det skildrede Tidsrum følger et andet paa 12 Sæsoner, der forløber væsentlig paa samme Maade som forrige, forsaavidt som Virksomheden er ret livlig, om end ikke saa livlig, 7, 5, 7, 9, 10, 9, 9, 7, 6, 6, 7 og 6 Forestillinger, og forsaavidt som en saa forholdsvis stor Del af Virksomheden kommer andre Formaal tilgode. Af de 88 Forestillinger ere 12 Sangforeningsunderholdninger og 25 dels personlige Beneficer dels givne i andet veldædigt Øiemed. Det gaar saa vidt i den Retning at der i den første Sæson af dette Tidsrum kun gives $1\frac{1}{2}$ (Indtægten af en Forestilling delt mellem Theatret og et veldædigt Øiemed) Forestillinger for Theatret og i anden kun 1. Økonomien er i det hele daarlig varetaget, hvad jeg senere ved Fortællingen om Theatrets fortsatte Restauration nærmere skal omtale.

De spillende i dette Afsnit ere væsentlig de gamle der ogsaa deltog i det forrige, det er kun faa nye, der kommer til. Jeg nævner Ancher¹⁾ ($\frac{59}{67}$ 39 Gange), Jep-

Sæson.
54-55—65-66.

¹⁾ Johan Andreas Ancher, f. $\frac{22}{2}$ 37 af Hans Michael Ancher, St. Almegaard, Knudsker, og Elisabeth Kirstine f. Rasch, $\sim \frac{21}{12}$ 60 m. Roberta Karoline Quintus, Dtt. af Brændevinsbrænder og Avlsbruger i Rønne Niels Peter Quintus og Kirstine Cathrine f. Robbertsen, Prlt., udmærkede sig som bekjendt i Krigen $\frac{63}{64}$, $\dagger \frac{27}{1}$ 76, spillede fordetmeste de store Elskerroller.

pesen¹⁾ (⁵⁹/₉₂ 152 Gange) og Eberhardt²⁾ (⁶⁴/₆₆ 20 Gange og af Damer Laura Hoffmann³⁾ (⁵⁹/₇₈ 34 Gange) og Thrine Ellebye⁴⁾ (⁶¹/₈₂ 22 Gange). Der kunde være enkelte andre at nævne, men vi komme nu til dem, der fremdeles leve her i Byen, og senere ogsaa til saadanne, der endnu virke med ved vor Dilettantcomedie. Jeg har ment det rigtigst slet ikke at nævne saadanne, der er vel et Par af de allerede nævnte, der endnu leve, men de ere baade i Tid og Sted saa langt fjernede, saa jeg tænker ikke, de tage mig det fortrydeligt op, eet Sted skulde man imidlertid drage Grænsen, og saa har jeg fundet, at det passede bedst her.

N. N. Jeppesen.

¹⁾ Niels Nielsen Jeppesen, f. ⁵/₁₁ 37 af Vognmand Niels Jeppesen, Kbhvn., og Karen f. Nielsen, ~ ²⁷/₁₂ 63 m. Martha Margrethe Kofoed, Dtt. af Avlsbruger Andreas Kofoed (Søn af Theatrets første Pernille og Kirstine Margrethe f. Westh, kom til Rønne som Svend hos Bogbinder Lauritzen, siden selv Bogbinder her. † ²⁶/₂ 93. Havde en egen pudsig Comik, der kunde være meget morsom, og bør ogsaa noteres som en af de faa, der altid mødte nysgert paa Prøverne.

²⁾ Hans Christian Eberhardt, f. ¹⁵/₈ 40 i Thisted, Søn af Kjøbm. E. der, kom med Pflugmachers Selskab til Rønne, hvor han blev og fandt et tarveligt Levebrød særlig som Fotograf. † ³/₁₂ 66 her af Brystsyge. Skal have spillet godt Comedie.

³⁾ Laura Mathilde Hoffmann f. ¹²/₉ 42 af Jochum Ancher Stenbæch Hoffmann (omtalt foran) og Methea Benditte f. Jespersen (ogsaa omtalt foran) ugift, † ²⁶/₉ 93, spillede godt Dameroller.

⁴⁾ Inger Cathrine Ellebye f. ⁵/₉ 46 i Rønne af Kbm. Christian Marcher E. og Marie Magdalene Møser (Dtt. af den Kbm. Møser, der nævnes mellem det dramatiske Selskabs første Medlemmer), ~ ¹²/₃ 86 m. Jens Frederik Ludvig Anton Jacobsen, Bogholder i Landmandsbanken, Søn af Guldsmied i Kbhvn. Christoffer Glerup Jacobsen og Jacobine f. Timmermand. Hun spillede især Dameroller godt.

Forestillingerne frembød 71 Gange danske Stykker, 67 fremmede, deraf de 51 franske. 61 Gange var det Førsteopførelser, 77 Gjentakelser, 25 Gange Helaftensstykker eller hvad der burde have været Helaftensstykker, thi et Par Gange var der foiet en overflødig Bagatel til.

Hvorledes have nu disse Forestillingers kunstneriske Værdi — sit *venia verbo* — været i dette og forrige Tidsrum? Jeg tager dem samlede, fordi det væsentlig var de samme Kræfter, og jeg ser bort fra Sangforeningsunderholdningerne, der i dramatisk Henseende vare Bagateller, spilledes af for største Delen andre Kræfter, og vistnok næsten alle vare extra dilettafmæssige. Ja man kan vel nok have Lov til at gaa ud fra, at Forestillingerne, hvad Sceneudstyr og Sammenspil angaar, have staaet meget tilbage for de sidste Aars Dilettantcomedie her. Det var ikke Brug i de Tider paa rigtige Theatre, end sige her, at have noget større Sceneudstyr, og her forbød det sig i al Fald indtil Ombygningen af sig selv, fordi der ingen Plads var at sætte det tilside paa, det eneste Sted, hvor man kunde slippe af med det, var egentlig Kælderen. Hvad Personudstyret angaar, saa har jeg tidligere anført en Regning fra Farinelli, der gav lidt Fingerpeg i den Retning, jeg skal her meddele en lille Erindring fra Opførelsen af „Maskeraden“ af Holberg i Saisonen ⁵⁶/₅₇: Det har jævnlig generet saadanne, der ellers ikke spillede med, at skulle optræde paa Scenen i Knæbenklæder, og den unge Mand — han hed Lauritzen — som Bestyrelsen her havde faaet til at være Drengen, der bringer et Brev ind til Leonard, nægtede, da Aftenen kom, bestemt at vise sine Strømper frem. Der var ikke andet for end at lade ham gaa ind med lange Benklæder, men Jørgen Curdts, der spillede Leonard, hævnedes vittigt Theatret ved, da han modtog Brevet, at sige „mange Tak, Hr. Lauritzen!“ Et Par lange Ben-

klæder i et Holbergsk Stykke, selv om de i dette Tilfælde skyldes en Nødstilstand, tyder ikke paa stor Agtelse for Costumer, og hvad Garderoben indeholdt, da jeg i 1872 lærte den at kjende, skulde ogsaa vanskelig kunne slaa til til blot eet Stykkes gennemført Herrecostumering. Damerne gik det bedre med, de sadde flittigt og syede og forandrede flere Dage, før et Costumestykke skulde frem. Sammenspillet har neppe heller været godt, en af den Tids spillende har sagt mig, at det for det meste var de enkelte overladt selv at vælge sine Stillinger. Fallesens Ankomst hertil Byen, hvor han boede som Commandant, indtil han blev Theaterdirecteur, og de enkelte Stykker, han i 1859 satte i Scene og brugte indtil 20 Prøver til, maa have gjort en stor Forandring heri.

Naa, Scene- og Personudstyr er nu noget, der i vore Dage — jeg taler om de rigtige Theatre — har faaet Lov til at brede sig altfor meget, og tildels kan dette ogsaa siges om det finere Sammenspil, den egentlige Kjærne i dramatisk Kunst bliver dog Gjengivelsen af de enkelte Roller og i saa Henseende have disse to Tidsrum, mener jeg, været høit stillede, baade have de Personer jeg har nævnt, været gode spillende, og der har været mange af dem. Jeg troer derfor, man kan sige, at Dilettantcomedian har været god dengang.

Der finder ogsaa i sidste, her egentlig omtalte Tidsrum den daarlige Skik Sted, at der betales for noget af Medvirkningen. Det er i Saison ⁵⁹/₆₀, at man ser, at før omtalte A. R. Ibsen engageres til Medvirkning for 10 Rdlr. for Forestilling og en Benefice, og næste Saison gjentages dette, og der sees desuden i flere Saisoner at have været personlige Beneficer til de professionelle Kræfter Bloch og Eberhardt, og ogsaa til 2 Damer, hvorefter den ene senere blev professionel.

Directionen var, hvad der er det sædvanlige, meget skiftende, og nævne alle disse Personer, der i 3 eller færre Aar have været med i Bestyrelsen, mener jeg, vil savne Interesse. I den første Saison er den tidligere Direction bleven staaende imod sin Vilje, fordi ingen anden kunde findes, og i den næste er den gaaet sin Vei tiltrods for, at der endnu ingen fandtes, Lysthavende have saa henvendt sig til Kassereren og leiet Theatret, der er jo ogsaa, som foran nævnt, kun spillet et Par Gange for selve Theatret i disse to Saisoner. Den Direction, der saa kommer frem i $^{56}/_{57}$, kommer ogsaa karakteristisk nok frem med den gamle Idee, der var den gældende i Theatrets Barndom, at danne et sluttet Selskab, jeg antager af baade spillende og Tilskuere. Det vedtages, men bliver ikke til noget, det fik, som man vil have set, ikke lang Varighed i den gamle Tid, og i den nyere og nyeste vil det vist endnu vanskeligere kunne faa praktisk Betydning. Er der Lyst og Evne til at spille Comedie, saa vil Virksomheden blive større, end det samme Hold Tilskuere vil være med til, og findes de omtalte Betingelser ikke, saa ville Tilskuerne snart blive kjede af at give Penge.

Jeg skal kun af Directionen i det her omhandlede Tidsrum nævne 3 paa Grund af deres lange Medvirken, Edvard Marcher¹⁾, der var Kasserer fra $^{59}/_{60}$ til $^{90}/_{91}$, A. P. Colberg²⁾, der var økonomisk Directeur $^{61}/_{64}$ og

¹⁾ Edvard Marcher f. $^{21}/_7$ 14 af tidligere omtalte Oberstlt. Hans Peter Marcher og Karen Elisabeth f. Sonne, $\sim$ $^{25}/_{10}$ 65 m. Ane Cathrine Rømer, Dtt. af Kpt. Brændevinsbrænder Jens Rømer i Rønne og Agnethe Cathrine f. Dam, fransk Consul og Kbm. i Rønne, $\dagger$ $^{12}/_3$ 91.

²⁾ Anders Peter Colberg f. $^{21}/_9$ 20 af Kbm. Peder Hansen Colberg (Directeur i 32, hans Fader er den i Medlemslisten 1818 nævnte Hans Colberg) og Kiersten Margrethe f. Hansdatter, $\sim$ $^{21}/_9$ 41 m.

siden igjen $^{70}/_{81}$ og endelig Postmester Henningsen¹⁾, der var artistisk Directeur $^{63}/_{66}$, maaske ogsaa $^{65}/_{68}$, saa $^{69}/_{72}$ og endelig $^{80}/_{81}$. Ellers er at bemærke, at fra $^{59}/_{60}$ kommer Bestyrelsen tillige til at rumme kvindelige Medlemmer, og naar den er fuldstallig, bestaar den saa af 2 artistiske Directeurer, 2 Directricer, 1 økonomisk Directeur og 1 Kasserer. Directricerne skifte endnn hyppigere end Directeurerne, og af længere vedblivende kan egentlig kun nævnes den tidligere mellem de spillende omtalte Frk. Hannah Krumm $^{65}/_{76}$ og $^{78}/_{82}$.

I Saison $^{57}/_{58}$ foretages den tidligere omtalte afsluttende Restauration af Theatret, den omtales ikke i Protocolen, men af Regningerne kan man nogenlunde slutte sig til, hvad der er sket. Tilskuerspladsen er bleven udvidet, idet Gangen ved den søndre Side — se Bygningen af Theatret — er nedlagt, Trapperne op til Galleriet formodentlig omlagte, og Gangens Rum lagt til Tilskuerspladsen. Samtidig er Midtlogen fordybet til 6 Rækker Bænke, og Logerne er til Gjengjæld for den nedbrudte Mur blevene forsynede med bærende Jærnstolper. Maaske dengang, maaske tidligere, ere de to gamle Clubværelser forenede til eet, hvorfra der saa er blevet Indgang til Tilskuerrummet, dette og Mellemsalen have derefter faaet den Skikkelse, de have nu. Endelig er der blevet anskaffet et helt Sæt Decorationer fra Kbhvn. fra Theater-

Michelle Christiane Curdts, Dtt. af Krigsraad Johan Clement Curdts og Agnethe Cathrine f. Stender, Kbm. i Rønne, siden Eier af Teglværket her, † $^{6}/_{6}$ 84.

1) Carl Egholm Henningsen f. $^{5}/_{9}$ 27 af Klædekræmmer i Kbhvn. Carl Friederich H. og Sofie Dorthea f. Egholm, ~ $^{14}/_{5}$ 58 m. Hansine Henriette Petersen, Dtt. af Toldkasserer Postmester i Nysted, Hans Henrik P. og Louise Vilhelmine f. Thyhsen, Postmester i Rønne, 89 forflyttet til Odense. Var virksom som Directeur, og ogsaa værdifuld, fordi han bragte i Orden, og i mange Aar holdt i Orden, Theatrets Garderobe og Archiv.

maler Bornemann, for hvem Bestyrelsen bekostede den Reise herovor, forat han med egne Øjne kunde se Forholdene. De Decorationer, der ved den Leilighed ere blevne anskaffede, have vistnok været den røde, blaa og mørkegule Stue, Skovdecorationen og formodentlig ogsaa Fortæppet. Da der findes en stor Regning fra Maskinmesteren, er sikkert ogsaa det faste Inventar paa Scenen, der holder Coulisserne, anskaffet nu, Scenen har altsaa faaet den Størrelse, den har nu.

Hvor stor den gamle Scene har været, har jeg ikke kunnet faa klaret, den har været 5 Alen mindre dyb, det er vist, men Bredden? Staar det gamle Tømmer ved vore Coulisser Yderkant der, hvor det altid har staaet, hvad jeg er tilbøjelig til at antage, saa har der altsaa indenfor det, mellem det og de daværende Coulisser Yderkant været en Gang, det var en meget smal Gang, sige de Folk fra den Tid, jeg har talt med, men smallere end en Alen kan den dog ikke godt have været, og da de daværende Coulisser vistnok have været $\frac{5}{4}$ Alen, medens de nu ere 2 Alen, saa maa Scenen have vundet i al Fald $\frac{1}{2}$ Alen i Bredde og maaskee noget mere. Meget kan det ikke være, da Prosceniumslogerne ikke bleve forandrede, men ere de samme nu som dengang, og der ogsaa maa lægges nogen Vægt paa, at de spillende fra den Gang, som jeg har talt med, ikke kunne mindes, at Scenen blev bredere. Jeg er derfor tilbøjelig til at tro, at Scenen er bleven $\frac{1}{2}$ —1 Alen bredere, en Tilvæxt, som man jo ikke lægger saa meget Mærke til.

Restaurationen nu, der forekommer mig at have været mindre økonomisk end den første Del i 1850, har kostet ca. 2000 Rdlr., deraf Decorationerne 372 Rdlr. 4 Mk. foruden en Reise for Bornemann, der kostede 8 Rdlr. 4 Mk. Pengene bragtes tilveie dels ved Theatrets egne opsparede Midler, der med næste Saison beløb sig til

ca. 980 Rdlr., dels ved et privat Laan paa 300 Rdlr., hvoraf der svaredes 8 $\frac{0}{10}$ (!) og dels ved at lade et Beløb paa 716 Rdlr. blive staaende som Gjæld hos Leveranterne. Disse Gjældsbeløb blive saa under de følgende Tidens daarlige økonomiske Styrelse staaende uforandrede i flere Aar, først i $\frac{65}{66}$ udbetales de 300 Rdlr., og først i $\frac{75}{76}$ udbetales Resten af Creditgjælden.

I Saison $\frac{58}{59}$ findes en Statusopgjørelse, det er vist den eneste i Theatrets Annaler, den lyder saaledes:

Theatret eier	50 Aktier.
„ skylder Overformynderiet	800 Rdlr.
„ „ P. F. Michelsen.	500 „
„ „ Edvard Marcher.	216 „
„ „ J. Curdts	300 „

(Sidste Gjældspost er Laanet fra Restaurationen, som forøvrigt et andet Sted benævnes „Gjælden til Grønbeck“ (J. Curdts var gift med en Grønbeck som omtalt forud). De to foregaaende Gjældsposter er Creditgjælden fra Restaurationen).

Assurancen lyder paa:

Møbler og Rekvisiter af Theaterinventar	300 Rdlr.
Bøger, Roller, Musikalier	400 „
Garderobe	700 „
Maskineri og Decorationer	1600 „

I Saison $\frac{59}{60}$ fik Theatret sine første Love, og jeg synes, de bør meddeles, skjønt ganske vist mellem Theaterfolk og i Theaterforhold har Love ikke saa forskrækkelig megen at sige, disse lyde saaledes:

LOVE FOR RØNNE THEATER.

- § 1. Aktieihænderne ere, forsaavidt disse med Transporten af ældre Aktier have meldt sig til Kassereren, Eiere af Theatret og dets Inventarium, men kunne ikke fordre nogen af Delene realiserede før end Theatret i 3 paa hinanden følgende Vintre har staaet ubenyttet.
- § 2. Mod Indbetaling af 5 Rdlr. kunne nye Aktionærer optages. Disse opnaa ikke Medeieendomsret i Theatret, men have Ret til Saisonkort i Lighed med de ældre Aktionærer.
- § 3. Aktierne give ingen Rente og kunne ikke fordes tilbagebetalte. Saasnart Theatrets Indtægter tillader det, indtræder den i ældre Aktiebrev indeholdte Bestemmelse, angaaende Udtrækningen af disse Aktier.
- § 4. Aktionærerne have Ret til, forsaavidt de have meldt sig hos Kassereren senest d. 24de September med skriftligt, til Directionen stillet, Forlangende, at erholde for hver Aktie et Saisonkort, der gjælder for 6 Hovedforestillinger, og betales ved Modtagelsen med 2 Rdlr. Et Saisonkort giver Adgang enten til Midtlogen eller Parkettet til hvilket af disse Steder det ønskes, maa udtrykkelig anføres i den ovennævnte Skrivelse. For saavidt der i en Saison ikke maatte gives 6 Hovedforestillinger, erholdes en Tilbagebetaling af 32 Sk. for hver resterende Forestilling.
- De ældre Aktionærer have Ret til at erholde enkelte Billetter til Hovedforestillingen for $\frac{5}{6}$ af Prisen mod Forevisning af Aktiebrevet.
- § 5. Theatret giver en Extraforestilling Fastelavnsmandag. Til denne Forestilling samt til Baller og Maskerader kunne Saisonkortene ikke anvendes.
- § 6. Ikkeaktionærer kunne, mod at melde sig til samme Tid og under samme Betingelser som Aktionærer, erholde Saisonkort for 2 Rdlr. 48 Sk.
- § 7. Den første October foretages offentlig paa Theatret en Trækning, hvorved Pladserne bestemmes for

dem, der have Saisonkort til Parkettet, saavel som for dem, der have Adgangskort til samme Sted (se § 17). I Urnen lægges saamange Lodder, som der findes Indehavere af Kort. Lodderne mærkes Nr. 1, 2, 3 osv. Efter endt Trækning vælger først den, der har erholdt Nr. 1 Plads (eller Pladser), dernæst vælger Nr. 2 osv.

§ 8. Directionen bestaar af: a) en økonomisk Directeur, der vælges af Aktionærerne, b) 2 artistiske Directeurer og c) 2 artistiske Directricer, der vælges af de spillende.

§ 9. Samtlige Directionsmedlemmer vælges paa eet Aar og ved skriftlig Afstemning.

Økonomidirecteuren vælges paa Generalforsamlingen 1 Maaned efter Saisonens Slutning (se § 15). De 4 artistiske Medlemmer af Directionen vælges paa et Dagen før den nævnte Generalforsamling stedfindende Møde af de spillende, af Orchesterkvintettens Medlemmer samt de afgaaende Directeurer.

(Ved spillende forstaaes saadanne, der i Løbet af den sluttede Saison have haft hvad man i Theatersproget kalder en Rolle).

§ 10. Directionen har Opsynet med Theaterbygningen og Inventaret; den sørger for Udførelsen af Generalforsamlingens Beslutninger; den bestemmer de Stykker, som skulle spilles, og besætter dem, den fordeler Forretningerne mellem sig efter Overenskomst, og har Nøglerne til Theatret.

§ 11. Directionen er berettiget, uden at afhøre Aktionærerne, til at foretage Forandringer ved Bygningen, Anskaffelse af Apparater osv., forsaavidt intet Tilskud fordres af Aktionærerne. Dog maa ingen enkelt Udgift andrage mere end 200 Rdlr. Enhver Regning skal være paategnet af Økonomidirecteuren, førend Kassereren (se § 13) kan udbetale den.

§ 12. De Forslag, Directionen agter at forelægge Generalforsamlingen, skulle 3 Uger forinden fremlæg-

ges til Eftersyn for Aktionærene efter forudgaaet Bekjendtgjørelse.

13. Paa Generalforsamlingen efter Saisonens Slutning vælges, ved skriftlig Afstemning, en Kasserer paa 3 Aar. Han fungerer tillige som Overkontrolleur. Kassereren fører nøiagtig Bog over Indtægt og Udgift, og gjør det mulige Overskud frugtbringende efter Directionens Ordre.

Regnskabet fremlægges og overleveres til Revisorerne (se § 14) paa Generalforsamlingen efter Saisonens Slutning.

14. Paa Generalforsamlingen efter Saisonens Slutning vælges hvert Aar 2 Revisorer og 1 Decisor.

Paa Generalforsamlingen i October (se § 15) fremlægges Regnskabet revideret med Kassererens Besvarelse af mulige Antegnelser og med Decision, hvorpaa det kvitteres.

15. Generalforsamlingen afholdes ordinært: a) 1 Maa-ned efter Saisonens Slutning, b) i Begyndelsen af October, samt ekstraordinært, naar Directionen anser det for fornødent eller 30 Stemmer fordre det.

16. Til at lede Forhandlingerne vælges en Dirigent udenfor Directionen. Alt afstemmes ved Haandsoprækning, hvorom ikke anderledes her i Lovene er bestemt. Forlanges Afstemning ved Aktier, og saadant vedtages ved Haandsoprækning, giver 1-4 Aktier 1 Stemme, 5-10 2, 11 og derover 3. De af de spillende valgte Medlemmer af Directionen ere, om de end ikke ere Aktionærer, berettigede til at være tilstede, og have da hver 2 Stemmer, foruden de Stemmer, de muligen maatte have som Aktionærer.

17. De, der i forrige Saison have spillet en Rolle, erholde ved Saisonens Begyndelse et Adgangskort til Theatrets egne Forestillinger i Saisonen. Enhver der i Saisonens Løb overtager en Rolle, erholder et Adgangskort for Resten af Saisonen. Adgangskortet kan kun benyttes af den paa hvis Navn det lyder.

- § 18. Til hver Forestilling erholde de Rollehavende, Directionens Medlemmer, samt Kassereren, hver en Fribillet, der kan benyttes enten til Hovedforestillingen eller til Generalproven. Orchesterkvintettens Medlemmer erholde derimod hver 2 Billetter, saavel til Hovedforestillingen som til Generalproven. Statister erholde i Almindelighed ingen Fribillet.
- § 19. Theaterpriserne ere ved Forestillingen: Midtloge 3 Mk., Parket 2 Mk. 8 Sk., Parterre og Sideloge 2 Mk.
 Børnebilletter til Midtloge 24 Sk., Parket 20 Sk., Sideloge 1 Mk.
 Ved Generalproven er Prisen til hele Huset 1 Mk. 8 Sk., Børn 1 Mk.
- § 20. Fra 1ste October til 1ste April maa Theatret ikke udleies paa mindre end 14 Dage, i hvilke vedkommende Leier skal være forpligtet til at give mindst 4 Forestillinger.
 Ved Bortleie af Theatret overlades det Theatret at tage Betaling fra 6 Rdlr. til 12 Rdlr. Leie for hver Hovedforestilling, samt for hvert Blus hvad Directionen maatte bestemme. Leieren er forpligtet til at benytte Theatrets Maskinfolk, Lampist samt Nattevagt.
- § 21. Oversættere og originale Forfattere have, forsaavidt Forslag om Opførelse af deres Arbejder indbringes af dem selv eller andre, Tilladelse til at oplæse Arbeidet paa de spillendes Møde (se § 9). Kun i Tvivlstilfælde behøve de at udtale deres Ønske om, hvo der skal give en omspurgt Rolle i deres Arbejder, men er da deres Ønske afgjørende.
- § 22. Med Hensyn til de spillendes indbyrdes Forhold samt deres Forhold til Directionen kunne de selv i Forening udarbejde Love i Henhold til Bestemmelserne af $\frac{6}{9}$ 20¹⁾.

Enstemmigt vedtagne $\frac{7}{9}$ 59.

Direktionen.

¹⁾ Hvad herved forstås, ved jeg ikke.

I disse Loves første 7 Paragraffer indeholdes dels en taknemmelig Erindring af Theatrets Stiftere, der kun sees at have været i faa Saisoner, dels et Forsøg paa at lokke ubefæstede Sjæle til at blive Aktionærer, hvad ikke synes at være lykkedes i noget Tilfælde, dels endelig en Abonnementsindretning, der har været brugt nogle faa Saisoner. § 21 og 22 vides ikke nogen sinde at have faaet praktisk Betydning.

Den nye Direction, der underskriver disse Love, synes som adskillige andre at have begyndt med Lyst til at være virksom og Lyst til hyppige Protocoltilførsler og har som adskillige andre hurtigt tabt denne Lyst. Af dens Protocoltilførsler anføres her:

At Bestyrelsen indbyder til 3 Assembleer i Saisonen, ved hvilken Leilighed der anbringes en Tombola til Fordel for Theatret. Den sees af Regnskabet at have givet 15 Rdlr.

Om Fastelavnsforestillingen, der holdes Søndag, ikke som i Lovene forudsat Mandag, anføres:

„Efter gammel Sædvane gaves paa Theatret efter endt Forestilling en lille Fest, hvor samtlige Medspillende, Orkestrets Medlemmer og Theatrets Functionærer deltog, og hvortil desuden samtlige Damer og Herrer, der havde assisteret i indeværende Vinter, vare indbudte“.

Det var dengang Brug at holde denne Sammenkomst paa Scenen for oprullet Tæppe, og flere Tilskuere bleve siddende og saae paa den, i al Fald paa Begyndelsen.

¹⁹/₁₀ bestemmes at forsyne de 3 første Rækker i Midtlogen med Ryg og polstrede Sæder, og samtidig nedsætte Prisen for de 4 bagerste til 2 Mk. og for Sidelogen til 24 Sk.

Af Protocoltilførslerne 18^{61/62} sees Billetantallet og Prisen at have været:

Til Prøven	32 hvide Concordia	a 2 Mk.
	292 blaagrønne for voksne	a 1 — 8 Sk.
	124 Børn	a 1 —
Til Forestill	32 Nummerbilletter	a 3 —
	40 unummererede	a 2 —
	202 Parket	a 2 — 8 —
	41 violet concave til Børn	a 1 — 4 —
	76 Parterre	a 2 —
	59 Sideloge	a 1 — 8 —
	49 lyserøde Børnebill.	a 1 —

Fuldt Hus i alt: Prøven 326 V. 124 B. = 450 = 104 Rdlr. 5 Sk., Forest. 409 V. 90 B. = 499 = 170 Rdlr. 1 Mk 12 Sk. Da Billettallet ikke er ens de 2 Aftener, maa det vel antages, at 2 Børn til Tider have kunnet gaa paa 1 voxen Billet. Antallet af Pladser kan vel saaledes omtrent sættes til 450 og Bruttoindtægten ved fuldt Hus i de 2 Aftener til ca. 260 Rdlr.

Som man maaske vil erindre, fortalte jeg, hvorledes der, efter at endel nye Kræfter havde vist sig eller vare tilflyttede Byen, i Saisonerne ⁴⁵/₄₆—⁵³/₅₄ var en livlig Virksomhed, og hvorledes denne, om end med noget mindre Intensitet, og væsentlig med de gamle Kræfter, fortsættes i Saisonerne ⁵⁴/₅₅—⁶³/₆₆. Derefter ere saa de fleste af de gamle blevne trætte, og da der ikke er kommet videre nye Kræfter til, kommer der nu en, heldigvis kortvarig, Slaphed, der især er fremtrædende i Saisonerne ⁶⁶/₆₇—⁶⁹/₇₀, i ⁶⁶/₆₇ spilles der slet ikke, et rejsende Skuespillerselskab breder sig i hele Saisonen fra ⁷/₁₀—²⁶/₅, af og til under en kurios Samvirken med Sangforeningen, i ⁶⁷/₆₈ spilles 1 Gang for Theatret, 2 i veldædigt Øiemed, i ⁶⁸/₆₉ 2 Gange for Theatret, 1 Gang

i veldædigt Øiemed, og i $69/70$ 2 Gange for hvert. I disse Aar indeholder Protocollen ogsaa saa godt som intet, indtil den i sidste melder, at $22/1$ 70 sammenkalder Bestyrelsen en Aktionærgeneralforsamling og tilbyder at gaa af, da den ikke er i Stand til at faa nogen Forestilling sat paa Benene, saa kommer dog de nævnte 4, hvoraf den første, der gives til Fordel for den daværende Musikdirecteur Nicas Stibolt ¹⁾, vistnok i sin Sammensætning er enestaaende, den bestod af „Slægtningene“ og „En Søndag paa Amager“. I de 2 næste Saisoner $70/71$ og $71/72$ kommer der saa nogle unge Mennesker til Byen og bringer Liv i Theatervirksomheden, et Liv, der dog først rigtig faar Leilighed til at udfolde sig fra og med Saison $72/73$ samtidig med en fortsat Tilflytning af fremmede. I de to før nævnte Saisoner spilles der 5 Gange i hver, og Interessen for Theatret viser sig yderligere ved at der alle 10 Gange spilles til Fordel for det. I $70/71$ bestemmes, at Theatret skal have $1/4$ Nettoindtægt af de veldædige Forestillinger, en meget fornuftig Bestemmelse, som mærkelig nok overholdes endnu. I $71/72$ stod stor Kamp, den gamle Gaard, Theatret i sin Tid var udskilt fra, gik til Salg,

N. Stibolt.

¹⁾ Nicatius Stibolt, Musikdirigent ved Theatret vistnok fra 50 til sin Død, var født $15/12$ 19 af Bager Hans Andersen Stibolt i Rønne og Karen Marie f. Jensdatter, $\sim$ $1/9$ 41 m. Cathrine Jensine Berg (der som gift spillede en Del Comedie med) Dtt. af Skibsfører paa Ostindien Jens Bergh og Jensine Storm. Han var Maler, men holdt meget af Musik, og skjøndt hans Uddannelse vist ikke var stor, forstod han dog at arrangere den Musik, man havde Brug

for, paa en saadan Maade, at man kunde hjælpe sig dermed, og han holdt meget af Theatervirksomheden. † her $26/2$ 75.

og med sin complete Mangel paa Grund udenfor sine Mure, vilde det ganske vist været det ene rigtige, at Theatret havde købt den, det indsaa de unge ogsaa, men naar de gamle modsatte sig det, saa maa det dog erindres, at de med Aktielaanet, ikke at tale om Aktieudtrækningen, i Minde, og vidende, at der endnu skyldtes 470 Rdlr. af Gjælden fra $57/58$, ikke kunde have store Tanker om Theatrets Solvens. De unge maa vel heller ikke have forstaaet at føre Kampen paa rette Maade, ellers skulde man dog tro, at en Sammenslutning med Klubben eller en Smule personligt Offer maatte have kunnet klare Sagen. Alt hvad de fik udvirket, og det maa man ogsaa være dem taknemmelig for, var, at Theatret købte den Del af Eiendommen, som skilte det fra Østergade, nemlig den nu saakaldte Hjørnesal. Den nye Køber overlod Theatret den for 550 Rdlr. og paa lette Afbetalingsvilkaar.

Fra $71/72$ af har Theatret maattet løse Bevilling paa Ret til Opførelse af Comedier, og faaet en saadan meddelt for 5 Aar ad Gangen.

Der kom i de 2 foregaaende Aar og kommer i de første Par Aar af dette Tidsrum ca. en Snes Mennesker til Rønne, som have havt nogen Betydning for Dilettantcomedien, de 8 endogsaa megen, jeg nævner dem ikke, fordi jeg, som forhen sagt, mener at burde afholde mig fra Omtale af de levende. Det er, som jeg siger om dette Tidsrum i den af mig her refererede Theaterhistorie, ganske morsomt at se, hvorledes næsten hele Theatrets spillende Personale fornyes, Jørgen Curdts hører op 74, Laura Hoffmann 78, Høyer 80, Jeppesen og en Dame blive ved hele Tiden, men med Undtagelse af disse er alt nyt.

Der gives i de her omhandlede 10 Saisoner 83 Fore-

stillinger, altsaa mere end 8 i Gjennemsnit, ved disse gives 81 danske Stykker, 56 fremmede, deraf de 45 franske, kun 53 ere Førsteopførelser og 25 Helaftensstykker.

29. og 30. November 1873 gaves en Festforestilling i Anledning af Theaterbygningens 50-aarige Jubilæum, den bestod af:

Et Forspil skrevet i Dagens Anledning.

„Indkvarteringen“ I Hertz.

„Intrigerne“ I Hostrup.

„Kong Salomon og Jørgen Hattemager“ I Heiberg.

Af de 83 Forestillinger ere de 66 givne til directe Indtægt for Theatret, og ogsaa paa anden Maade er der glædelig økonomisk Fremgang, hvad dog vistnok mest begrundes sig i, at det i det hele er opadgaaende Tider. Theatrets løse Gjæld, ogsaa den, der er forarsaget ved Ejendoms købet, afbetales paa 50 Kr. nær, der forsvinder i næste Saison, og ved Siden deraf er der paabegyndt Dannelsen af et Byggefond, som ved Slutningen af dette Tidsrum eier over 5000 Kr. Desuden er der et Par Gange foretaget større Reparationer og Forandringer, saaledes navnlig i Saison ⁸⁰/₈₁, da Theatret selv overtog Belysningen (der hidtil var leiet hos en Mand i Byen), og forandrede den fra Sidebelysning til Oveubelysning, samt indrettede den nuværende Garderobe i den øverste Etage i Bygningens nordlige Ende, to Forandringer, som jeg dog troer kunde have været foretagne med mere økonomisk Sans end Tilfældet var. Paa denne Tid indførtes ogsaa Betaling for Musiken, der hidtil var betalt med Fribilletter.

Af andre Meddelelser i Protocollen skal jeg anføre, at der i Saison ⁷²/₇₃ skrives nye Love, som jeg ikke her vil trætte mine Læsere med udførligt at gengive,

kun kan bemærkes, at alt Hensyn til Aktionærerne udover den praktisk talt formelle Eiendomsret strøges. Lovene vare forøvrigt bedre skrevne end de alt refererede, men indeholdt med Hensyn til Forretningsgangen væsentlig det samme.

Fra Saison ⁷⁶/₇₇ kan bemærkes, at Theatret brugtes til Locale for den Diner, som Byen gav Drs. Maj. Kongen og Dronningen samt Prins Valdemar og Prinsesse Thyra med Suite ²⁵/₈ 76, ved hvilken Lejlighed Theatrets Tilskuerrum og Scene vare omdannede til en Løvhal med Udsigt til Fredensborg.

Sluttelig skal bemærkes, at Theatret i dette Tidsrum første Gang blev ubehagelig overrasket ved at maatte betale — et forøvrigt meget beskedent — Forfatterhonorar for et Stykke. Vi havde hidtil været vant til, at Forfatterne saae gennem Fingre med at vi opførte deres Stykker, som vi jo heller ikke havde anden Indtægt af end hvad der behøvedes til en tarvelig Reparation af vort fattige Theater.

Saison.
1882—89.

Det her følgende Tidsrum viser en Aftagen af Virksomheden begrundet paa de kun faa (4) nye tilkommende Kræfter, der have nogen Betydning, og paa de gamles Forsvinden eller Træthed. Som ogsaa ellers i Theaterhistorien viser den større Slaphed sig tillige i, at der forholdsvis ofte spilles i andre Øjemed end for Theatret, nemlig 12 Gange af 44. Virksomheden er dog endnu respectabel, lidt over 6 Forestillinger i Saisonen. Der spilles 45 Gange danske Stykker, 30 fremmede, deraf 21 franske, 28 Gange er det Førsteopførelser, 18 Gange Helafstensstykker. Af Forestillingerne kan bemærkes, at der ³/₁₂ 84 gives „Barselsstuen“ til Erindring om Holberg (200 Aar efter hans Fødsel). Kan tillige bemærkes „Micadoen“, der opførtes i ⁸⁷/₈₈,

og som jo er en mærkelig Opgave for Dilettanter, men som disse forresten skilte sig godt ved.

Af Økonomien omtaler jeg kun, at Billetpriserne forhøiedes noget fra Saison ⁸⁸/₈₉ af, og at i denne Saison Theatret ved Hjælp af Byggefondet købte den nord for den daværende Theatereiendom beliggende Lod, Kjærlings, for 3000 Kr.

Saa kommer tilsidst den erklærede Træthed, der gives i disse 3 Saisoner 8 Forestillinger, de 6 for Theatret, og kun 2 Gange gives ved disse en lille Nyopførelse af en Enacter ellers stadig Repriser

Saison.
1889—92.

I Saison 18⁹¹/₉₂ udbetales af Hensigtsmæssighedsgrunde Overformynderilaanet, Udbetalingen sker af Byggefondets Midler.

Ved den sidste af disse Saisoner har jeg i den her refererede Theaterhistorie en mere almindelig Omtale af Dilettantcomedien, som jeg skal tillade mig at gengive her

Det i Theaterhistorien omhandlede Tidsrum, særlig da de sidste 20 Aar ¹⁾, har for Bornholm i det hele været en stærk Overgangsperiode. Fra den isolerede Ø, kun lidt paaagtet af det øvrige Danmark, med sit fra Fortiden nedarvede stille nøisomme Liv, og sin tarvelige Forbindelse med Kjøbenhavn, der hvad Persontrafikken angik, indskrænkede sig til 2 Gange ugentlig Dampskib fra Rønne om Sommeren og en uregelmæssig Jagtfart om Vinteren, er den nu blevet et yndet Reise-maal for Tourister, med daglig Postforbindelse fra Rønne foruden 4 Gange ugentlig Dampskib fra Østkysten og begyndende Persontrafik paa Tydskland, og med et tæt Telefontæt, for kun at tage dette ene Udtryk for, at vor Ø er kommen med i Nutidens ivrige,

¹⁾ Altsaa før 1892.

lidt hæseblæsende, Forretningsliv. Den stærke Overgang i Indbyggernes Liv, Syn paa Livet, og Fordringer til dette, som derved har fundet Sted, ikke mindst for Rønneboernes Vedkommende, har ogsaa havt sin store, delvis gavnlige, men mest skadelige, Indflydelse paa Dilettantkomedien.

Fordringerne til Comedien ere stegne: Det gamle Stykkevalg holdt sig til hvad der forelaa i Trykken, og havde saa ogsaa Hals- og Haandsret over dette, ingen litterær Eiendomsret gjordes gjældende overfor Dilettantbrugen deraf. I de senere Aar er i Modsætning dertil mange Nyheder blevne anskaffede i Afskrivning, og der er blevet forlangt — ganske vist beskedne — Honorar til Forfattere, Oversættere og Komponister.

Udstyrelsen til Scenen har ogsaa stillet større Fordringer til Finantserne, dels fordi den i og for sig skulde være bedre og mere historisk sand, dels fordi det blev mere og mere vanskeligt som tidligere at faa Møbler og Gjenstande tillaans, saa at Theatret har maattet begynde at skaffe sig eget Sceneinventar. Kostbarere endnu end Sceneudstyrelsen er Personudstyrelsen blevet. Jeg mindes i 1873 at Baron d'Aubernay i „et Giftermaal ved Trommen“, repræsenterede l'ancien regime med sit eget kortklippede Haar let pudret og en smal Guldtræse syet langs Kanten af sin egen henskkaarne Spadserefrakke. Det var dengang ikke Brug at leie Parykker og uhørt at leie Costumer, siden er dette blevet mere og mere almindeligt, saa at der nu ikke gives nogen Forestilling uden at der leies flere Parykker, enkeltvis ogsaa til Damer, og enkelte Forestillinger have kostet indtil 100 Kr. alene i Dragtleie. Ja en enkelt Forestilling, Micadoen, der jo rigtignok ogsaa i enhver Henseende er en stor Undtagelse for

os, har i samtlige Udgifter naaet det for en Dilettant-comedie enorme Beløb 1100 Kr. — den indbragte 900.

Denne almindelige Stigning af Udgifterne, af hvilken en senere skematisk Oversigt skal give et Talbillede, er naturligvis en stor Vanskelighed for Dilettantcomediens Fremtid, maaske dog ikke nogen uoverstigelig, Besøget er, som det vil ses paa samme Sted ogsaa steget, og en passende Prisforhøjelse for Entreen maatte saaledes kunne skaffe Balance. Naar den Forhøjelse, der indførtes i 1888, foreløbig er fulgt af en Aftagen af Besøget, saa skyldes dette næppe særlig denne, det har altid været saaledes i Theatrets Besøg, at aftagende Comedieiver bragte aftagende Besøg. En anden Sag er det, at det større Budget vil føre Dilettantcomedien ind under mere forretningsmæssige Former, og stille den endel anderledes end under dens tidligere fordringsløse Tilværelse.

Som forhen berørt, maa der med Fallesens Ankomst hertil være kommet en stor Forandring i Theaterprøverne, idet han ved at lede Indstuderingen i et Par Stykker lærte de spillende, hvilke Fordringer der maatte stilles til Memorering, Udførelse og Sammenspil. Siden den Tid ere disse Fordringer vel ikke stegne, men mere og mere blevne indlevende hos Publicum, saa at enkelte uheldige Rollehavende, for stærk Sufflørbrug, Smaastandsninger, eller Keitetheder i Arrangementet, der tidligere kun fremkaldte et Smil eller Latterudbrud, og ikke væsentlig generede Fornøielsen, nu stærkt kritiseres. Mange se heri en stor Fare for Dilettantcomediens Fremtid, hvad jeg dog ikke kan indrømme. Fordringerne ere berettigede, og betinge de end noget større Anstrengelser, saa føre de paa den anden Side Fornøielsen ved at spille Comedie ind under ædlere Former, idet Interessen ved at løse en Opgave efter

Evne correct bliver Hovedsagen, og ikke det selskabelige Samliv paa Prøverne. Naar nogenlunde gode Kræfter fandtes, have ogsaa de senere Aars Dilettanter ved flere Leiligheder vist, at de vare i Stand til at naa op i Høide med disse Fordringer. Men dette Spørgsmaal, om nogenlunde gode Kræfter findes, det bliver vel det vanskeligste at besvare betryggende med Hensyn til Fremtiden.

Det ivrigere Forretningsliv, der, som foran berørt, fra den øvrige Verden nu ogsaa har grebet Bornholm og Rønne, berøver Theatret mange Kræfter. Da jeg kom til Rønne, i 1872, skete Varetransporten til Byen hovedsagentlig ved Jagter, og laa en Del af Vinteren næsten helt stille. Kjøbmanden maatte man ofte søge i hans Dagligstue, naar man vilde købe noget i Boutiken, der var Fred og Ro i Handel og Skibsfart og hvad dermed stod i Forbindelse, og saa ogsaa i det øvrige Forretningsliv. I de lange Vinteraftener, hvor Byen laa begravet i Mørke, og kun faa Beboere ledede sig frem gennem Gaderne ved deres Haandlygter, var der god Tid til at lære Roller, Lyst til at anstrenge sig lidt for en Fornøielse, og ikke mange saadanne at faa tilkjøbs. Nu varer Forretningslivet til Kl. 6—7 om Aftenen, og saa skal først Posten besørges, det er Handels- og Forretningsmændene, det er Told- og Postvæsenet osv. osv., der er saaledes optaget, det kan ikke andet end knibe paa Tid til en Fornøielse som Comedie-spil, der kræver saamegen. Og dertil kommer, at „den ædle græske Kunst at nyde Livet“, som Møller taler om i „Hr. og Fru Møller“, den trives kun i magelige Tider, intet arma silent musae. Tiden, der hidser til Kapløb om Pengene, medfører ogsaa sit simple Fornøjelsesmarked, og der falder det Tidens Børn naturligere at købe sig en let Adspredelse for nogle Penge,

end at anstrænge sig for selv at skabe sig en Fornøjelse, selv om denue derved blev af en ædlere Art.

Det er imidlertid gaaet op og ned for Theatret, kommer der Folk frem, der have nogen dramatisk Evne, saa kommer vel ogsaa Lysten, og saa forsvinder maa-ske igjen den døde Tid, men at Virksomheden for en længere Tid skulde kunne blive saa livlig som den har været i Fortiden, det synes mig ikke rimeligt.

Jeg har nu kun tilbage at give et Par Oversigter og Statistiker, men vilde dog først gjerne nævne en Mand, der i lang Tid har været knyttet til Theatret. Der er saa mange udenfor de spillendes egentlige Kreds, der have haft med Theatret at gøre, Directeurer og Musikdirecteurer, Regisseurer og Arkivarer osv., men at nævne disse mange Mennesker — jeg mener altsaa kun de døde af dem —, troer jeg ikke vil kunne paa-regne Læserens Interesse. Jeg har haft Lejlighed til at nævne de vigtigste af Directionen, ogsaa de 2, der længst Tid styrede Orkestret, dermed faar det være nok, der er kun en Mand, der aldrig har vist sig paa Scenen og dog har talt gennem saa mange, mange spillendes Munde — desværre —, som jeg vilde have med, det er vor forhenværende gamle Souffleur, og jeg citerer derfor hans Omtale fra Theaterhistorien:

Mathias Møller, f. $16\frac{1}{8}$ 19 i Kbhvn. af Arbeider paa en Tobaksfabrik Heinrich Christian Møller og Karen Kirstine f. Westh, $\sim \frac{8}{12}$ 47 Cecilie Westh, Datter af Gaardeier Hans Westh i Smøenge, Bornholm, $\sim$ 2. G. 52 Karen Marie Andersen, Dtt. af Arbd. Andersen ved Sorthat Kulværk.

M. Møller.

Han var Barber i Rønne, blev 43 Souffleur, og holdt ud paa denne alt andet end behagelige Post i ca. 50 Aar. Han døde ¹⁵/₁₀ 95.

Statistik og
Oversigter.

I de 75 Aar, hvorom her er Talen, er der ialt af Dilettanter optørt 387 Stykker paa Rønne Theater foruden 3 Gange Dele af Stykker. Disse fordele sig saaledes efter Nationaliteten: 173 ere originale danske, 191 Oversættelser og om 23 er det mig ubekjendt, hvad de ere. Oversættelserne ere i 133 Tilfælde fra Fransk, 40 fra Tydsk, 10 fra Engelsk, 4 fra Italiensk, 2 fra Svensk og 2 fra Norsk.

Af de mere bekjendte danske Forfattere er der spillet følgende Antal Gange:

Erik Bøgh	24	Stykker	64	Gange
Holberg	24	"	61	"
J. L. Heiberg	13	"	39	"
Hostrup	11	"	41	"
Hertz	10	"	24	"
Øhlenschläger	5	"	10	"

De Stykker, der ere opførte flest Gange, ere:

- 7 Gange: Et Giftermaal ved Trommen, Gevinsten i Classelotteriet, Eventyr paa Fodreisen og Nei.
- 6 Gange: Intrigerne, Kong Salomon og Jørgen Hattemager, Soldaterløier, To Naboer og Tre for En.
- 5 Gange: Adolf og Henriette, Barselsstuen, Brandskatten, Debatten i Politivennen, Declarationen, Den lige Vei er den bedste, De tre Feil, En Spurv i Tranedans, Gjenboerne, Guldkorset, Jacob v. Tyboe, Jeppe paa Bjerget, Kildeisen, Recensenten og Dyret og Stakket Dans snart sprunget.
- 4 Gange: Abracadabra, Babiole og Joblot, Den første

Kjærlighed, Den politiske Kandestøber, Den Stundesløse, Den Trekantede, De Sanseløse, Didrich Menschenschreck, Don Cæsar de Bazan, Emilies Hjertebanken, En Nat i Roeskilde, En Søndag paa Amager, Et Løfte, Et Uhyre, Farinelli, For Alvor, Fregatkapteinen, Galningen, Gulddaasen, Indkvarteringen, Kunstnerliv, Munterheds Triumf, Narret April, Onkel, Poul Clifford, Skifteretten gør Udslaget, Slægtingene og Til Sæters.

Der har været givet 500 Forestillinger, af hvilke 200 have bestaaet af 1 Stykke, 300 været sammensatte af 2 eller af flere Stykker, eller et Stykke, i Forbindelse med Sang, Dans eller Musik.

Med Hensyn til Formaålet, saa have 369 Forestillinger været givne til Fordel for Theatret, dels indgaaende i dettes Drift, dels bestemte til enkelte, nærmere angivne, dette vedrørende, Formaal, saasom Garderobe, Maskineri, Byggefond osv. 131 have været givne med andre Formaal. Af disse have 30 været givne af de til forskjellige Tider bestaaende Sangforeninger, 20 have været personlige Beneficer, der kunne betragtes som Løn, eller Del af Løn, de paagjældende fik som medspillende ved Theatret, 73 have været givne i velgjørende Øiemed til enkelte Personer, Familier eller Institutioner, og 8 have endelig været givne i andre Øiemed, mest som Dele af Theaterfester.

Fordelingen af disse Forestillinger paa de enkelte Saisoner vil ses paa hosstaaende Skema, hvortil her kun bemærkes, at den første hele Opførelse af Jean de France er regnet til 1818 samt at en Forestilling paa 3 Aftener kun er regnet for en enkelt, selvfølgelig er 2 Aftener — Generalprøve og Forestilling — kun reg-

net for een Forestilling. Man vil paa Skemaet lettere se den tidligere omtalte Gang i Dilettantvirksomheden. Efter de første vaklende Forsøg kommer Theatrets Blomstringsperiode under Krumm i $^{20}/_{30}$, udmærkende sig baade ved de mange Forestillinger, og ved at disse næsten helt gives for Theatret. Dernæst kommer en Tid til 45, der er mindre virksom, undertiden ved at gaa i Staa som i $^{31}/_{32}$, $^{34}/_{35}$ og $^{39}/_{40}$, til Tider igjen hævende sig til det respectable som i $^{36}/_{38}$. Saa kommer 20 Saisoners til $^{65}/_{66}$, hvor Virksomheden gjennemgaaende er god, men for lidt kommer Theatret tilgode. Saa igjen et Par svage Aar, indtil Virksomheden igjen med 72 bliver livligere indtil de sidste 3 Saisoners, i Begyndelsen virkende ivrigt for Theatret, siden igjen spredende sig formeget paa andre Opgaver.

Saison	Antal Forestillinger	Helaftens	Sammensatte	Theatret	Sang- foreningen	Beneficer	Veldædige	Andet
1817-18	2	1	1	2				
18-19								
19-20	5		5	5				
20-21	10	4	6	9			1	
21-22	9	5	4	9				
22-23	10	5	5	10				
23-24	12	6	6	11				1
24-25	10	6	4	10				
25-26	10	6	4	10				
26-27	8	5	3	8				
27-28	8	5	3	8				
28-29	9	6	3	9				
29-30	8	7	1	8				
30-31	5	4	1	5				
31-32	1		1	1				
32-33	5	5		4		1		

Saison	Antal Forestinger	Helaftener	Sammensatte	Theatret	Sang- foreningen	Beneficer	Veldædigt	Andet
1833-34	5	4	1	3			2	
34-35	2	2					2	
35-36	4	3	1	2			1	1
36-37	6	3	3	6				
37-38	6	3	3	5			1	
38-39	5	1	4	4			1	
39-40	2	1	1	2				
40-41	5	3	2	3			2	
41-42	3		3	3				
42-43	4	1	3	3			1	
43-44	5	1	4	3			2	
44-45	4	3	1	2			1	1
45-46	8	5	3	4			4	
46-47	9	3	6	6	2		1	
47-48	6		6	3	2		1	
48-49	10	4	6	8		1	1	
49-50	12	8	4	7	1	2	2	
50-51	11	4	7	7	1	1	2	
51-52	12	5	7	7	3	2		
52-53	12	3	9	7	2	1	2	
53-54	14	2	12	5	4	1	4	
54-55	7	1	6	1 $\frac{1}{2}$	3	2	1 $\frac{1}{2}$	
55-56	5		5	1	2	1	1	
56-57	7	4	3	4		1	2	
57-58	9	2	7	6		2	1	
58-59	10	3	7	7		1	2	
59-60	9	2	7	7		1	1	
60-61	9	3	6	6		1	2	
61-62	7	3	4	4	1		2	
62-63	6	2	4	2	2	1	1	
63-64	6	1	5	2 $\frac{1}{2}$	2	1	1 $\frac{1}{2}$	
64-65	7	2	5	5	1		1	
65-66	6	2	4	5	1			
66-67								
67-68	3		3	1			2	

Saison	Antal Forestillinger	Helaftens	Saumnensatte	Theatret	Sang- foreningen	Beneficer	Vældeligt	Andet
1868-69	3		3	2			1	
69-70	4	1	3	2			2	
70-71	5	1	4	5				
71-72	5	3	2	5				
72-73	7	4	3	6 $\frac{1}{2}$			$\frac{1}{2}$	
73-74	9	2	7	8				1
74-75	8		8	8				
75-76	10	3	7	9			1	
76-77	9	2	7	8	1			
77-78	7	2	5	5	1		1	
78-79	8	3	5	6 $\frac{1}{2}$	1		$\frac{1}{2}$	
79-80	6	2	4	4			1	1
80-81	10	4	6	6			4	
81-82	9	3	6	5			3	1
82-83	5	2	3	5				
83-84	7	3	4	4			2	1
84-85	5	3	2	4			1	
85-86	7	2	5	4			3	
86-87	7	2	5	5			1	1
87-88	7	4	3	6			1	
88-89	6	2	4	4			2	
89-90	2	1	1	1			1	
90-91	3	1	2	3				
91-92	3	1	2	2			1	

Forat give et Overblik over Gangen i Økonomien følger saa næste Skema. Forestillingsantallet stemmer her ikke med Antallet paa forrige Skema, idet her kun er medtaget Forestillingerne som gaa ind i Theatrets Drift. Med Hensyn til de Forestillinger, hvor Indtægten er delt, og som paa forrige Skema figurere som halve, saa ere de enten ikke opførte, og den halve Indtægt opført som Indtægt under „Dramatisk Leie“, eller opførte,

og den halve Netto lagt til Forestillingsudgifterne. Da det kun drejer sig om 4 Forestillinger, har denne lille Inconsekvens, der har sin Oprindelse i Theaterregnskabet, ikke meget at sige. Skemaet er i det hele ikke nogen stemmende Regnskabsoversigt, idet flere smaa Beløb, som figurere i Regnskabet under „Andet“ og „Diverse“, ikke er medtagne, men Oversigt over Gangen i alle Theatrets væsentlige Indtægter og Udgifter. Det begynder med Saisonen $^{25}/_{26}$, den første, fra hvilken der foreligger et ordentligt Regnskab, og er fra $^{27}/_{28}$ for Oversigtens Skyld samlet i Perioder paa 5 Aar. For Bygggefondets Vedkommende, Rubriken „Opsparet Formue“, ere kun de af Theatrets Drift gjorte Indskud medtagne, ikke dissers Renter eller de andre Indtægter, Fondet har havt, og heller ikke ere de Summer opførte, som ere brugte til Kjøb af Kjærlings Sted og Indfrielse af Overformynderigjælden.

Man vil af Skemaet bemærke, foruden den tidligere omtalte Vexel i Forestillingsmængde, at, naar vi se bort fra det sidste Femaar, Besøget har været ret jævnt stigende fra og med $^{62}/_{67}$, Indtægten fra og med samme, men især fra og med $^{72}/_{77}$, og Udgiften ligesaa, men i stærkere Forhold, saa at Nettoindtægten er dalet stærkt de sidste 10 Aar. Begrundet herpaa var det, at man i 88 besluttede en Prisforhøjelse, og den har maaske nok havt nogen Andel i, at Besøget i sidste Femaar er dalet.

Leien, der i Begyndelsen var uden Betydning, er siden voxet stærkt, men i de sidste Femaar igjen dalet meget, hvad for den udramatiske Leies Vedkommende har sin Grund i, at der andetsteds i Byen er indrettet 2 store Forsamlingslocaler.

Udgiften til Bygning og Inventar er, som man vil se, ogsaa i den senere Halvdel af Tidsrummet meget større end i første.

Theatret har altsaa først maattet fragaa sine Forpligtelser mod de oprindelige Aktionærer, men derefter har det betalt sin øvrige Gjæld, forøget sin Grundeien-
dom og dannet et Byggefond, der med sine andre Indtægter fra Renter og en Bazar etc. er steget til 4136 Kr. 33 Øre¹⁾ ligesom Bibliotheket, nu over 800 Stykker med Roller og Musikalier, samt Garderoben, er blevet rigere i Indhold, og Bygningen holdt i ret ordentlig Stand. Imidlertid, naar Hensyn tages til, at det er de samme Decorationer, der anskaffedes for over 30, ja til-
dels endnu flere, Aar siden, som nu benyttes, og naar hele Bygningens skrøbelige Tilstand tages i Betragtning, saa er man i Grunden ikke gaaet frem, men nærmer sig mere og mere den Tid, da en Fornyelse bliver paa-
trængende nødvendig, en Fornyelse, der vil koste saameget, at det opsparede Byggefond kun vil være af ringe Betydning, og Gangen i Theatrets Økonomi er kun et lidet lovende Udgangspunkt for Tilveiebringelsen af nye Midler.

¹⁾ I 1892.

Saison	Forestillings Antal	Gjennemsnitligt Besøg	Forestillinger				Leien		Renter og Skatter	Bygning og Inventar	Afdrag paa Gjæld	Opsparet Formue
			Gjennemsn. Indtægt	Gjennemsn. Udgift	Gjennemsn. Netto	Samlet Netto	dramatisk	udramatisk				
1825-27	18	341,17	139,36	82,13	57,23	1030,14	"	84	406,24	14,99	740 n)	"
27-32	31	216,40	105,82	72,65	33,17	1028,27	102	"	689,17	80,14	270 n)	"
32-37	15	300,58	115,97	76,15	39,82	597,30	432	"	820,50	197,30	"	"
37-42	17	331,91	145,82	83,03	62,79	1067,43	170	"	786,85	339,13	"	"
42-47	18	279,80	154,74	115,17	39,57	712,26	648,41 e)	"	578,22	560,12	125,60 o)	"
47-52	32	343,76	200,25	141,33	58,92	1885,44	771,69 e)	"	575,43	2033,05 g)	"	"
52-57	19	358,123	259,94	154,46	105,48	2004,12	896,51 e)	"	685,04	1164,48 h)	"	"
57-62	31	390,120 a)	285,32	204,80	80,52	2496,12	664,75 e)	262,74 e)	899,91	3362,31 i)	"	"
62-67	13	365,111	271,64	213,52	58,12	755,56	1366,02	222,66	1287,36	536,54	600	"
67-72	15	414,103 b)	326,62	219,35	107,27	1609,05	349,90	310,16	1055,64	678,23	592	"
72-77	40	577,103 c)	422,23	314,87	107,36	4294,40	1004,30	841,82	914,80	2244,15 k)	1390	1000
77-82	23	532,70	457,18	384,05	73,13	1681,99	1899,98 f)	2683,09 f)	818,06	2511,18 l)	500	2050
82-87	21	601,73	485,83	454,53	31,30	657,30	2124,36 f)	1599,40 f)	745,85	2777 m)	50	850
87-92	15	498,65 d)	471,24	408,20	63,04	945,60	828,47 f)	392,90 f)	777,58	1043,06	"	"

- a) beregnet af 18 Forestillinger, Bilag mangle.
- b) beregnet af 13 Forestillinger, Bilag mangle.
- c) beregnet af 31 Forestillinger, Bilag mangle.
- d) I denne, 3die, Række angiver Tallet foran Commaet Voxne, Tallet efter Børn.
- e) Her er Indtægten af Lampeleie medregnet baade i den dramatiska og udramatiska Leie, uden at Udgift til Pasning og Olje er fradraget, hvad der altsaa gjør Summerne lidt for store.
- f) Fra Begyndelsen af ⁸⁰/₈₁ overtog Theatret igjen Lamperne, og Leierne maatte betale 4 Øre pr. Blus pr. Time. Det er i disse Saisoner nogenlunde let at se Indtægt og Udgift paa denne Conto, og her er saa kun Nettoindtægten lagt til Leien, fordelt mellem dramatisk og udramatisk Leie efter disses indbyrdes Størrelsesforhold.
- g) I dette Femaar finder Ombygningen ⁴⁹/₅₀ Sted. Den koster henved 2400 Kr. og deraf afbetales i dette Femaar ca. 1700 Kr.
- h) I dette Femaar udbetales Restgælden fra Ombygningen.
- i) I dette Femaar finder Restaurationen ⁵⁷/₅₈ Sted. Den koster ca. 2500 Kr. strax, hvoraf 600 Laan, og efterlader desuden en Creditgæld paa ca. 1500 Kr.
- k) Denne Sum skriver sig fra flere Restaurationer, dels mere indgribende af Paaklædningsværelserne og den nye Hjørnesal, dels Maling af Tilskuerpladsen og Decorationer.
- l) Den store Sum her skriver sig tildels fra Indkjøb af Lamper og Indretning af Formørkelsesskjærme.
- m) I dette Femaar fandt ⁸⁵/₈₆ en mere indgribende Restauration af Tilskuerpladsen Sted.
- n) De her udbetalte Summer ere indløste Aktier og Afdrag paa det oprindelige Aktielaan.
- o) Denne Sum skriver sig fra Converteringen af Overformynderigjælden fra 862 Rdhr. 3 Mk. 13 Sk. til 800 Rdhr.

De bedst besøgte Dilettantforestillinger have været:

Tre Aftener i Træk (Prøve og 2 Forestillinger).

Januar 1882 „Fregatkaptainen“ 1300 Voxne 144 Børn.

November 1886 „Elverhøi“ 1055 „ 111 „

To Aftener i Træk (den sædv. Prøve og 1 Forestilling):

Februar 1877 „En Curmethode“ og „Han er gruelig gal“

831 Voxne 155 Børn.

„ 1873 „En Spurv i Tranedans“ 800 V. 183 B.

„ 1876 „En fattig ung Mands Eventyr“ 812 V
121 B.

Der er i de omhandlede 75 Aar i Dilettantcomedien optraadt 343 Herrer, deraf 54 20 til 195 Gange, og 249 Damer, deraf 41 12 til 86 Gange.

En bornholmsk Mordsag

fra det 17de Aarhundrede.

Af J. A. JØRGENSEN.

I det sydvestlige Hjørne af Østerlarsker Sogn ligger tæt op til Højlyngen den første af Sognets Vornedegaarde, Nygaard kaldet. Her boede i den sidste Trediedel af det 17de Aarhundrede en Mand ved Navn Mads Jørgensen, som for Mords Skyld blev halshugget. I Bornholms Øster Herreds Thingbog findes derom paa Siderne 28—30 følgende:

[Bornholms Østerherreds Tingbog dat. 1. Decbr. 1674
Fol. 28—30].

Anno 1675 d. 2. Augustj. Igien Øster Herredz Ting udi forschreffne, Tingfoget och Schriff sambt effterschreffne Stochemend: Øster Laurschier Sogn Niels Laursen och Hans Eschelsen, Østermarcher Sogn Per Zadsersen, Hans Jensen, Mads och Hans Esbens Söner, Ibschier Sogn Jep Mortensen och Ødber Laursen.

.
Kongl. Mayst. Ridefoget Hans Christensen loed fremstille en Fange ved Nafn Mads Jørgensen paa Nyegaarden i Øster Laurschier Sogn som formedelst

sin begangne Morderi paa ett Quindfolch ved Nafn Ludtsie kommen fra Schaanne och ingenstedts sin visse Tillhold hafde, men løb om i Landet fra En og till en Anden, ungefer nest afvigte d. 18. Martj paa Liungen udi Øster Laurschier Sogn norden for Nyegaarden myrddt haffuer, och i Rette fremstillet tuende Vidnesbiurd som vedstoed en deres udgiffuen Vidnesbiurds Zeddel som di ved Eed med opragte Finger effter Lougen afhiemlede dat. 1675 d. 29. Julj. Lest och paaschreffuet. Ydermeere bekiendte forn Fange her for Retten at hand samme Quindfolch som myrddt er slog ihjel norden for hans Gaard paa Liungen samme Sted som hun blef funden med en Kiep paa di Tiider som omvundet er och det af Aarsag som Fangen beretter at den døede eller drebte Quindfolch paa hannem hafde en slem Mund af Aarsage han hinde for Tiuffueri beschylte som hun schulle haffue beganget hoes hans Hustru-Fader Jørgen Laursen i forn Sogn och iche hafde troed at samme Slag af samme Kiep i hindes Hoffuet hafde taget saa hart, mens der hand slog till hinde styrt hun strax neder till Jorden, da gich hand fra hinde och strax lidet dereffter gich till hinde da var hun døed, och bleff hun saa liggendis i Liungen paa fembte Ugge, och ingen fremmet hinde fandt, saa gich hand ud till hinde och groff hinde under Jorden med Kleder och alt samme drebte Quindfolch som Ridefogden beuiste med fire Mend nembliq Niels Laursen, Hans Eschelsen, Hans Mortensen och Jep Laursen som samme Korpus d. 12. Julj der hun om Dagen till forn af Born som gich i Marchen blef funden och af Hunde opreffuen da laae hun i sinne Kleder och intet kunde see mere en det enne Albue var i Støcher och muligt af Hunde

atreffuet, icke mere Schade kunde paa hinde see, och om hindes Hoffuet och Hals var ett Forklede ombunden som var gangsche blodigt, saa kaste di Jord paa hinde igien och ginge fra hinde, huilchet forⁿ Dammemend ved deres Sallighed Eed bekrefftet sandt at vcere. Ydermere bekiendte Hans Eschelsen och Laurs Persen i Øster Laurschier Sogn, at di nest forgangen d. 21. Julj effter Ridefogdes Befaling med hans Underschrift och Velbr. Frue Rigitze Grubes Tienere vaare ved forⁿ myrde Mennische som det laae och schulle lege hinde udi en Kiste, huor da befandtes icke vidre af hindes Leggeme, først ett half Been med Foden hoes, der foruden 6 Støcher smaa och store Been, ett Par nye Schoe, 1 Vandte, hindes Hoffuet Haar med Snør Hat om, men Hoffuedet och alt det Andet var borte. Ridefogden tillspurte Fangen om hand icke sielffer samme Legeme saavit som borte var sielfr hafde forflyt, huilchet hand aldelles benechtet. Iligemaade benechtet hand och effter Spørsmaall med hinde ingen legemlig Omgicngelse haffde hafft som hannem till denne Gierning kunde haffue bragt. Ridefogden endnu tillspurde hannem ud af huad Aarsage hand det drepte Quindfolch till sig paa Liungen loed vedkalde och hinde [udi] Enrom som och beuist er formyrdt, huortill hand suarede, hun kom til hannem, der hand gich och kiænde sit Queg uformodentlig och icke hafde Bud effter hinde, och der hun var dødslagen tog hand Intet fra hinde cy heller vidste endten hun hafde Penge hoes sig eller icke. Effter huilchen Leylighed Ridefogden foregaf saa som forⁿ Mads Jorgensen med Raad og Raads Hue frjvilligen sin hiefn Chresten och Guds schabte Billede mordersche Vis haffr nederlagt som hand

aldrig igien kand opreyse, satte derfor efter Vidnesbiurdens Formelding saavel som hans egen Bekien-
delses vidre Indhold saa korteligen ifor Herretz-
fogden med sinne otte Tingmend udi Rette, om forⁿ
Mads Jørgensen iche for saadan sinne uchrestelig
Begiengelse bør at straffes paa sitt Liff till Steill
och Jull, hans Boesloed udi hans Hoesbund Vold,
andre saadanne Mordere till Exempel och Afschye,
var saa Dom begierendis.

Mads Jørgensen herimod suarede och begierte
Naaden och iche Retten at eftersom det hannem
uformodentlig och ey hafde troet at hun af det Schlag
schulde haffue dødt. Herretzfogden med di 8te Stochemend loffde Domb till idag otte Dage. Blef fornⁿ
Fange endnu ydermere tillspurdt, om Ingen med
hannem udi denne hans Gierning haffdr med veren
dellagtig, huortil hand suared, at hand vidste Ingen,
der med hannem veret hafde uden hand allene.

Anno 1675 dend 9. Augustj holdtes igien Øster
Herretzting udi forsch^r Herretzfoget och Schriffuers
Neruerelse och efftersch^r Stochemend: Øster Laurs-
chier Sogn Niels Laursen, Hans Eschelsen, Øster
Marcher Sogn Hans Jensen, Mads Esbensen, Hans
Esbensen, i Per Zadsens Sted Per Ibschier Sogn
Jep Mortensen, i hans Sted Jachob Mortensen och
Ødber Laursen.

Ridefogden igien idag her for Retten udi velb.
Hr. Oberstt^r Neruerelse loed fremstille Fangen Mads
Jørgensen, da bekiente fornⁿ Fange at hand hafde
hafft legemlig Omgiegelse med hinde ude paa Liungen
for nogen Tied siden for hand hinde ihielslog for
den Schyld slog hand hinde ihiel, och Hans Lodsen(?)
som offuer haunem vundet haffuer sielffuer hannem

haffuer tillbragt till præsviderit samme Mord at begaae ided hand sagde till hannem: Jeg vill schaffe dig hinde ud paa Liungen och er iche mere Synd at slaa hinde ihiel end at tage en und Urt aff Ageren, huilchet hand och holdt forsende samme Quindfolch paa den bestemte Tied ud paa Liungen till hannem som hand Mordet begich; ydermere bekiend at hand trej Uggers Tied effter at Landet offuer gich var med at slog en Suensch Soldat ihiell, huortill Per Södbersen var Medhielper som nu af Landet borte er. Fangen suarde at hand i den Part iche hafde stort Uret giort, mens bad om Naaden och iche om Retten. Ridefogden tillspurdte Morten Joensen om hand paa velb. Frue Rigitze Grube och sin Hosbunds Vegne noget paa denne Fanges Vegne at hafue at prætere Justizen angaaende, begierer derpaa hans Suar, huortil hand suared Indtet vidre end Lands Lou maae och bør at haffue sin Gienge. Effter ald saadan Beschaffenhed eschede Ridefogden paa hans kongl. Maytz, Rettens och vores gunstige velb. Hr. Stadsherres Vegne effter forrige Irettesettelse Domb.

DOMB:

Effter Kongl. Maytz. Ridefoget velfornehme Mand Hans Christensens Irettesættelse och Mads Jørgens egen Bekiendelse och førde Vidnesbiurd tillfinder vi fornⁿ Mads Jørgensen for saadan hans uchrestelig och morderische Gierning at lide till Steill och Hiull, hans Hoffuet afhuges och settes paa en Stage och hans Legeme partes i fire Parter, huer Part paa sin Steille och hans Boesloed at være forbrudt till hans Herschab.

At denne Dom blev exequeret, ses af en Bemærkning i Aaker ældste Kirkebog, eller rettere en Extract af de ældste Kirkebøger, skreven af Præsten Tue Larsen (1687-1705). I denne hedder det bl. a.:

1675, 9. Augusti blef Maz Jorgensen i Østerlarskersogn henrettet for et Mord begangen paa et Quinfolk, som hand self havde beligget.

I det foran meddelte Forhør over Fangen nævnes flere Gange velb. Fru Rigitze Grubbe. Hun, som 1678 blev forvist til Bornholm, hvor hun havde Skatterne og anden Herlighed af en stor Del Gaarde, navnlig i Nyker og Østerlarsker, hvor der kun var ganske faa Gaarde udenfor hendes Jurisdiktion i Skatte- og Bødesager, holdt sin egen Ridefoged, men det var kgl. Majestæts Ridefoged, som fremstillede Fangen for Retten, skøndt Rigitze Grubbe paa den Tid Mordet skete var Fangens Herskab, og det var da ogsaa hende, der gav Ordre til, at hendes Folk skulde lægge Resterne af Liget i en Kiste.

Morderens under Forhøret afgivne Bekjendelse, at han omtrent 3 Ugers Tid efter Bornholms Befrielse, altsaa vel omtrent ved Nytaar 1659, var med til at slaa en svensk Soldat ihjel, hvorved han dog ikke mente at have gjort nogen stor Uret, kan have bidraget noget til, at det Rygte kom ud og holdt sig lige til vor Tid, at Bornholmerne havde dræbt de Svenskere, der vare fordelte omkring paa Landet hos Bønderne, men mere bidrog maaske en Fortælling, som er indført Østerlarsker Sogns Kirkebog og lyder saaledes:

[Øster Larsker Sogns Kirkebog 1701-1751, Fol. 275]

1741 . Remarqvable Ting iblant de Døde:

[Jens Hansen i Bromme].

En gift Mand — 91 Aar — som hafde levet i Ægteskab med sin Hustrue udi 59 Aar. — Hand kunde læse i Bøger og hafde og selv lært alle sine Børn at læse i Bøger. At hs Alder, som hd. foregafv var rigtig, er deraf at slutte, thi hd. sagde, at hd. var 8 Aar gl. da Prinzenschiold blev ihielschudt her paa Landet (hvilchet skeede Aar 1658) og sagde, at hd kunde huske, hvad som skeede samme Dag om Aftenen silde: Thi da kom Naboen til hs Faders og banchede paa, da gich hs Fader og Moder begge ud til Dørren, og hd fulte med dem, og da Dørren blefv oplugt, sagde Naboen til hs Fader: nu i Dag er Printzenschiold ihielskudt og nu i Natt skal enhver af os over heele Landet ihielslaae sine Svenske som de har tilhuse, hvor over hs Moder som en forsagt Qvinde sagde: Gud bedre os, vi har haft (?) ondt hidindtil, mens . ? . faaer (?) vi verre nu herefter — men hs Fader mente det hafde ingen Fare. Dette sagde hd, kunde hd huske saa vel som det var passeret i Dag.

Denne Meddelelse lyder helt utrolig, thi det kan absolut ikke være muligt, at en Husmand paa Lyngen ved Bromme faa Timer efter, at Printzenskjold var skudt, skulde vide dette, samt at han allerede vidste, at „nu i Natt skal enhver af os over heele Landet ihjelslaae sine Svenske, som de har tilhuse“. Det var forresten kun 1 svensk Furér og 11 svenske Musketerer, som hin Aften var ude paa Landet; de andre svenske Soldater

var endnu ikke tagne til Fange og ikke fordelte omkring over hele Landet. Som Følge deraf kunde der ikke endnu være givet Ordre til at slaa dem ihjel. Ved at efterse den nævnte Kirkebog i Provinsarkivet faldt det mig da ogsaa straks i Øinene, at denne Anmærkning er skrevet med en anden Haand og at Skriften, baade hvad Bogstavernes Form og Ordenes Stavemaade angaar, synes at være fra en helt yngre Tid.

Formodentlig har en eller anden Præst hørt denne utrolige Fortælling, der i hine Tider har gaaet fra Mund til Mund og er bleven troet uden Kritik. En saadan Præst kan have hørt den mange Aar efter, har ejheller anvendt fornuftig, ja absolut selvfølgelig Kritik, og har saa tilføjet Anmærkningen i Randen af Kirkebogen paa det Sted, hvor den 91-aarige Hans Hansen i Bromme er indført som begravet.

Nogen anden Tydning synes ikke mulig.

Bornholmiana.

Under ovenstaaende Rubrik vil man søge i Slutningen af hvert af de Hefter, Bornholmsk Samfund udsender, at hidsætte bornholmske Ordsprog, Talemaader, Sange, Viser osv. Rektor M. C. Koefoed har paataget sig Redaktionen af dette Afsnit; der vil delvis blive benyttet Lydskrift, for at den trykte Tekst kan blive bragt Udtalen saa nær som muligt. De Lydbetegnelser, der vil blive brugt, forklares nedenfor; de vil blive optrykte i hvert Hefte.

a = den mellem *a* og *å* liggende bornholmske Lyd, f. Eks. H*a*ns.

δ = det stemte (bløde) *d* (f. Eks. i glad).

· efter en Vokal betegner den som lang, f. Eks. li·ðin.

men = Hunkøn af min; mæn = Bindeordet men; me'n = Mén, Skade.

NB. *Ja* kajn — *ja* kujnje — *ja* hæ'r kujnjað.

— ska — skujlie — — skujliað.

og } skrives åj.
øj }

Bornholmsk Tale.

(Samlet af M. K. ZAHRTMANN)

1. Når moer dær jema fekke deð svarer: „Ja kajn ikje!“ sa' hon: „Sæt kajnan hæn, men Pibel, å ta me hænnarna!“
2. Røsa tøsa! så får ijn gaun å'na. (Man skal rose en Tosse! Saa faar man . . .)
3. Fi skamma dai, Hæns! Liðin e du, å sjiðin e du, å irla ser du ud; bårsarna e tjærada, å stævlana e kalkada; åm sammarijn går du me hana, å åm vintarijn går du me hat, å altið e du imoð troen. Fi skamma dai, Hæns.
4. Deð e alt gât, (h)va Goð gjer, ojnæns tyjn söva (en af Mælk og Øl bestaaende Søbemað) te språkna (= sprukne) sjer.
5. „De va gât, de traf ejn, sãm kujnje töla'ð,“ (= taale det) sa' Vævst, hajn hade fåð pryð.
6. Liðin å vauijn (forvoven) e bær æjn stor å dauijn.
7. Liðin å vess sãm pöver (Peber) å pess.
8. Dær går sjæjljan (sjælden) pæst paa edernæjljer (Brændenælder).
9. Ju mere kattana rives, ju flera onga ble'r dær å.
10. Ju mera ejn ströjer ijn kat på ryggin, dæs højere sætter hajn râmpan.
11. E du hujn (= Hund), ska du gnava ben.
12. Ja e ente gå's, for deð ja e grå.
13. Deð kâmmær ente smårr (Smør) ver (ved), (h)va kâlijn e feðer å.
14. Næt å'skabruð går sjiðen kjærkebruð.
15. Hø's vås (os) lov ikje Fanijn væðeræjn (Vædderend) me vanned jenem röstahalmijn. (Halm brugt som Rist ved Brygning).
16. „Ja, Kaptainijn hæ'r en lið læt hân; hajn slo mai

- mæn (kun) ejn Gång, å så lå ja i Gråven (Groften),“ sa Nels Kuttelsen.
17. „Vår hærre har gjed mai ijn aparta lætter gång,“
sa gamla moer Tule, hon va halt på bægie ben.
„Ja har nåk udgåd mina sko, mæn nu går ja mod
hemlijn, å dær træin(g)jes (trænges) ikke sko.
 18. „Ijn ska vænka lænt, får (førend) ijn går ben å
saj,“ sa Pær Mark, hajn gjek påst. Å: „Ijn har
væl to ben, mæn ijn kajn mæn gå ejn stai (Sti).“
 19. Vel (vil) ejn gå på tijingsta å tygja, ska hajn ta
ma d me saj.
 20. De d går stort te te Massa (hos Madses); i da sy
di pæss (Poser), i mæn ska di gå a lan(d)ed å
tygja.
 21. Når stakla ska te gjæstabods, saa ble r ed al(d)ri da.
 22. Svöltijn kro
har al(d)ri ro;
spræinder tærm
har varre hærm.
 23. Go(d) sje lau å tak får mædin!
Hæde dær væd (været) mer, hæde ja tæd'in.
Mæn ente mera ja fek, æ'nte mera dær i mai gjek.
Va (var) ikke mædin slæppeð,
saa hæde min mæva sprækkeð.
 24. „Ja e'nte kræsiin,“ sa sænagår(d)smæjn; „når ja
fær me øst på, me kjød på, me smærr på, å så ijn
syp te, så kajn ja ijnjerli gæt hæd.
 25. „Sæst du, men hjarta! ja vænt,“ sa mæjn, når hajn
slo kæn (Konen) i gælled (Gulvet).
 26. Præstijn satte i ævisan: Ja gjær (gor) bekjænt, ja,
a (at) ja vel in(g)jena bælla hæ i ærterna, æjlæs fær
ja in(g)jena bælla på ærterna.
 27. Hæjt æp i Skærpeska
dær e'd gæt æ varra (være):

- dær går åta (otte) hæsta får ijn plou
å fira får en harra.
28. „De tyska e et ujnliet språg“, sa hærrijn (Dren-
gen), hain kâm me sin farsa (Faders) jajt frå Lybæk,
„får flæsk kajla di spæk, å kjöd kajla di flæsk, å
de dajlia, vælsajnaða lammakjöd kajla di de skab-
bua flæsked.“
29. „Å! balra nu din Sætan!“ sa Nels Rabæk, hain
hade rajt (rakt, naaet) Sajrsgår(d)sportijn, då hain
løv får torden.
30. „Å ja, Harregoð! Dæjn væjn (den Vej) ska vi ju
ajle (alle),“ sa Marna Væst, høn så bröjlöp (Bryllup)
i kjærkan; høn dö lie gât jâmfu.
31. Ijn kajn ikje fårsparra (forsporge) saj, mæn ijn kajn
nömt fårgjårra saj.
32. Høn va så mil sâm ijn spæer (spæd med Hankøns-
endelse) snågaonga.
33. Deð e så rivenes kält, så næsan gjâr mujn (Mun-
den) gjæstabod. Deð e'nte spilt, (h)va dær går frå
næsa te mujn.
34. Næt klær væl, deð kâsta, (h)va deð kajn.
35. Då Klæmedsker præstagår(d) brænde, å alt mæst
va frambi, kâm amtmajn kjørenes. Hain kâmmæ-
derde, å hain regjerde, å hain vele (vilde) ta saj
de hela på. Så ga di ijn en döst å språjtan. „(H)va
Sætan e deð, språjten i på maj, majna (Flertal af
Mand)?“ sa amtmajn. „Ja, dæmme, hær e ju ikje
ajned å språjta på,“ sa Paul möllara.
36. Ola Gadis å Anna Viva di kjigades.
„Du e en vinkeltitta! du sjævar (skæver) væster
på me de ena ivað (Øjet) å sön(d)erpå me de
andra.“
„Ja, mæn du e dâvelstyggjer, söden ijn som du blær
al(d)ri ijn kæragaar(d)s kar.“

- „Tjivsa Tjavsa va te kjærkes i søndes (Søndags);
sâ du'na dær?“
- „Naj!“
- „Ajle di andre sâ'na.“
- „Ja e kjiv (ked) â â hœra på det (dit) tjavs, ja hœr
ajneð â sjœða (at bestille).
- „Ha ræt, krægla.“
37. Ka'ga kâmmær nåk, når kâna (Kone) vel (vil).
38. Deð e mað te Mâns, ikje te tjivahœnsa (Tyve-
hanses) hârra.
39. Dær ska låkka (Held) te â lægja gâmpahœns i no'ranvijn.
40. Fjælstaunijn (en Art Nattergal) sjœnger: „Stek (stik)
stuðin! slâ hârrin! kjœr jem (hjem), kjœr jem, tip
tjurr!“
- Svalan sjœnger: „Jâmfru Marja, Jâmfru Marja ga
mai sisara (Saks), sœlkjesærkj! ijn sœlkjekluð âm
halsin â en sajs i min gâmp.“
41. Sœðgrœðin sajær: „Ta' en sje' â sœv hœs! ta' en sje'
â sœv hœs!“
- Van(d)grœðin sajær: „Ta' din hat â gak! ta' din hat
â gak!“
42. Vivan (Viben) sa: „Krâga, krâga, (h)vâ'r ska du hæn?“
- Krâgan: „Ja ska te Vajlanskjær (Vallens-kær), dær
ligjer en dø mær.“
- Vivan: Kâmmær du fârijn (førend) ja, hakka (saa
hak!) bæ'g, hakka bæ'g, — ivað e fet (fedt), deð e
met (mit).“
43. Når deð blier et barnœst (stygt) væ'r på mærken, då
sajær lammeð: „La vâs gå jem, la vâs gå jem!“
- mæn fâ'reð sværar: „Bia! (vent) la mai plåkka
dæjna tauan â fârst.“
44. Præstijn prækar sâ lænt (langt) sâ'm frâ hælveðe
te hemeræje (Himmerige); kjæ'lingjapræt går frâ
hemeræje te hælveðe.

45. Træskoklæmpa á vaunjaul (Vognhjul) á brosten, di slíðes; önn kánnes (Kones) mun (Mund) hinar (naar) alt á slíðes æjndá (endda) al(d)ri.
46. Dæjn dæin (den Dag) kámmur nák, dá koen fær sen (sin) ræmpa behæu.
47. Ijn kajn lisá gät (godt) behæva'ð, sæ Gre'ta Jens Hæns, dá majn (Manden) hæð sæjnt (sænket, druknet) saj.
48. „Deð e hæjltut (rart) á seða (sidde) æjnkja på Blikábbagá'r(d),“ sæ Kjest(e)na Boline, ho'n hálte bröjrlup me sin treðe majn.
49. „I mæn naj, Harrego'ð, a ja æu (ogsaa) skujlje fá deð á se!“ sæ Ana Lærs Pærs, dá majn stárte (styrtede) ner (ned) frá tíleð (Løftet) á slo i(h)jæl saj.
50. „Píbel (Pige)! tá tji tan (Spanden) á gá på tíleð á hænt slömmur (Bygaffald) á gje gjy'tan“ (ung So). „Hárra! gá på tíleð, hænt kaurijn (gammelt udslidt Tøj) á hö'l (læg) på píblin! ho'n ligjer i hæjlned (Sovekammeret) á fry'ser i(h)jæl saj.“
51. Kjæ'linjen ho'n sto tilia áþ,
bægte fær(æ)jn (forend) ho'n herte (hedede),
tau to katta for en slæv (stor Ske),
kjöre, så di ble sveta (svedte).
52. „Deð e et sakramænskeðes (forbandet) líðerlit vær æu (ogsaa)!“ sæ majn, „deð va'nte huseðs sjyl (Skyld), naj men gån (min Sandten), a de stárte (styrtede) ner på ejn.
53. Dær ska mera te plæu (Plov) æjn visp (Pisk).
54. „Ja dajnte, ja dajnte målevet me risamadammen,“ sæ skreðarijn, „vi dajnte på dælegål (Brædegulv), á gállæd deð hævaða saj á hævaða saj, á vi dajnte frá'm á tebæges, vi dajnte imo'ð hinajn á frambi hinajn á i(g)jennem hinajn.“

55. Bælla gjærta bællagjærtnijer, te di e halfjærstentive år; sin (siden) gå di i barnål.
56. „Ijn ska færa i mæg, så går ente jælen (Hjulene) å,“ sa majn, hajn stansaða får å ta saj ejn syp (Snaps).
57. Vi skjæle ha foltes (fulgtes) ad, då va vi kammed hausa a sta, sa røbojælen, nu lå vaunijn i brøðan. (Bakken).
58. „Du kujne veda (vide) å ble (blive) idå (ude af) ærterna aa, du rønnakjælinj,“ råfte hælslebællana.
59. Noranvijn å kjælinjadajns får al(d)ri ænna (Ende).
60. „Ja tæjnkjer nu såm så, ja — å dæmme (derfor; — kan her ikke oversættes) søðan tæjnkjer ja,“ sa rijngarakjælinjen.
61. På å tugga skro ska ingjin datla (overgaa) mai.
62. „Deð e et vist or (Ord), a lan(d)et e stør,“ sa Mirkjel Månsen frå ön (Christiansø); „mæn så stør såm ha ved, naj deð e’ð Fæijn dævle maj ikke.“
63. Ijn ska’nte vîsa bælla halfaðað arba(d).
64. Kallamæða (Maaden at behandle Kalve paa) å bælla-mæða ska gamla fælk veda.
65. Pelsurt å pæjngsurt (to Ukrudtsplanter) å sjit-å-lort å lausurt (gul Okseøj), deð e ajlvarden run(d)t.
66. Ola Marker va ijn nærier knark. Då nabojn vele (vilde) låna hansa o (Fiskenet), sa hajn: „Ja, mæn ho’n e mæn (kun) hæl (Hul) i hæl,“ å så vele nabojn ente ha’na.
67. Læðer (den lade) bæ læðer, å læðer bæ sin dræjngi, te sist måtte læðer smårra stævlana sæl.
68. „Naj, nu e ja kjiv å’ð,“ sa lyjuggår(d)skattin, hajn sæ i brøjn i van(d) te halsin.
69. „Ja hæ mæn e’n færel“ (lavet Ental af Forældre), sa Måns, „å dæjn hæder Kjestna,“ så nævndes hajn Måns Kjestensen hela set (sit) liv.

70. „Kajn du stava te Kreståffer Paul Hansen?“
 „To pijnja i et le sajer kre — præstijn mæ set (sit) åffer sajer ståffer — Kreståffer. Ijn lort på en skaul sajer Paul. Hanajn iblan hõnsen sajer Hansen.“
70. „Å kjöra frå Najse te slåtted e lænt, mæn ja skjule mena, ded e læjngere æjndå å kjöra frå sen (sin) staua å te kjærkegårin,“ sa Pær vaunmajn.
72. „Hær går ja ud å ijn (ind), får hær boer ja,“ sa Tjivahans udanfor arræsten.
73. Pær vaunmajn kjore får amtmajn, å amtmajns hårra drellada hannem. Då sa hajn: „Ded e ujnjelit, sãm tofællad (Tilfældet) rår; nu e vi tre vi'sa hær på vaunijn.“ „(H)vådan ded?“ spore amtmajn. „Jo,“ sa Pær, „amtmajn e vælvi'ser, ved ja, å ja e vajvi'ser, ved ja, å amtmajns hårra, hajn e men sajn næsevi'ser, ved ja.“
74. „Præstijn kajn au li'va,“ sa Jens bød-kara; „hajn sa, a kjærkan lå i sønner (Syd) frå råstauan (Raadstuen), mæn hørn ligjer nu ilæl sydö'stan dærfrå, ved ja.“
75. Jens bød-kara kãm te Kjøvenhaun, å då vele hajn ijn (ind) å se en åpera på den kængelia kãmædjan. Hajn kjænde ikke, va ded va, mæn ijn ska præva alt å vælla ded bæsta. Då hajn gjek derfrå ijen, sa hajn: „E ded åpera, så sji'der ja på åpera.“
76. „Ja sa nåk, ja hade ente haud (Hoved) te å stiv'a aska, mæn ded sakramænskedes vajlapakked (en Slægt i Nyker og Vestermarie) vel ente la saj rå,“ sa Pær Harmen, hajn skar gre'nijn å, sãm hajn sad på, så hajn stårte ner.
77. Når læn går jem (hjem), seðer barrana (bare Bagdelen) ijen.

78. Kråga sad på porta
gjora stora lorta.
Kjælinjen udå vijnued så:
„Gje maj ejn å biða på.“
Ja vel ikje li va,
om hær står fire tji ve.
79. Byfaudijn: „Du va nåk me i aftes te å (g)jåra spe(k)-
takkel på storegåda?“
Annars Tåvt: „Ja, (h)væm kajn saja ded? Ja va
æjlies (ellers) ente i Bojn i aftes, ja va i Klæm-
medskersen.“
Byfaudijn: „(H)va sjötte (bestilte) du dær?“
Annars Tåvt: „Ja vel naue (neppe) saj'ed, får ded
skujle varra (være) hæmmelit te jy'l, mæn ja va
ho's en paja, sãm ja e lið kjærest me.“
Byfaudijn: „Så sætta vi ded i Protekåln.“
Annars Tåvt: „Ja, di ska'nte skriva'd, får ded e'nte
ræiti ågjort inu.“
80. „(H)va e ded, Pær Harmen! Du sjöder ju ijnjen
Tijng?“
„Horsbonijn ved nåk, a (h)vår dær e många åm
et arbaj, må alti(d) ejn ha tesyn.“
„Å ded har Pær Harmen?“
„Ja, ded har ja.“
Saa fekke Pær Harmen tesyn ver målti'd, mæns
di andre åd.
81. Dær e mæn tyjnja hær paa stakkalijn.
82. Hajn går i husabesöj lisom præstens orna.
83. „Godæ, søster! Du vele se maj, ijnjan du dör.
Est du nu au bered te å møða dærrappa?“
„Å jo, ja har læst å læst, så ja kajn både kätte-
kjesmesen å salmebågen udanad.“
„Ded fårslår pinalakkena (pinedød) ikje. Du må
kujnja ajle Filippænsarna me, å når du kajn

dām (dem), då kajn du gjærna dö. Sjekke (send)
sā bodd (Bud) ætte maj, så ska ja fölla daj te
jorn som ijn elefant.

84. Majn kre'v (krøb) åp i ijn hyl(d) å plåkkaða pærer
å ijn pil, saa falte dær en pæra mæjllem hansa
skålrabla, så hans ena skosyl språng åp å blö.
85. Dær kāmmer ijn(g)ien ko på i'sijn, så læn(g)je rām-
pan seðer på ta'ged.
86. (Et Slaan): Li'la Lörtta sad på stötta me ijn træ'pijn
i ænnajn.
(Et Eneris til at feje Bagerovnen med): Ijn (ind)
kām grön, ud kām rö, nekkade me haud å va
næstan dö.
87. Skadajn seðer på ta'ged å snakkar får sina onga:
De'd e bæst, vi resa (rejse) te Kjoventhaun å kjøva
sko får en hal(v) mark, vi frysa åm våra fæder
(Fødder).
88. Då kaptainijn hálte öfröl får sen (sin) kånna,
skar hajn sæ'l gåsen itu. Horn va fe'd å gle'd
ud idå Fa'd, mæn hajn fekke Lákka (Lykke, Held)
te å fånga'na mæjliem sina knæ. Ila berörder å
dæjn feða gåsen, sa' hajn: „I, Harrego'd får mina
næstbæsta bájser“. Då nu gåsen gjek runt, sa'
hajn: „Spisen nu, bælla, de'd e'nte (h)vær da'
mo'er dö'r.“
89. Når mali'san va samlað på gallykjan te eksis, då
kåmmederde kaptainijn: „Na, i Go'ds navn, kara!
Pi'varna idå mujn, pungijn (Tobakspungen) ujnje
hattana. Retten jær nu, kara! Hæl imod hæl, et
kvater imæjl, de'd sen i sæ'l, de'd klær så væl!“
90. (Bornholms Milits afløstes 1867 af den nuværende
Væbning, hvis unge Mandskab har faaet sin Tjeneste-
uddannelse i København, Helsingør eller Næstved.
En tjentsivrig gammel Militskaptajn havde lært sig

til nogle nye Kommandoord, som brugtes i den danske Hær, og vilde prove deres Virkning under de hjemvendte Soldaters Øvelser paa Galløkken).

„Mod Angreb fald ned! dæk!“, kammederde hajn å ajle karana knælede ner i græsed. Kaptainijn gjek ader å fram (frem og tilbage) får (h)vær dām (hver af dem) å va så mij-ler (mild) ver ded, (ved det), a ded gjek så galant. Li-ð ætte (efter) li-ð gjek hajn lan(g)såmmere, å te sist sto hajn stelle å sa helt sjemo-dier: „Nu kajn ja men gån (min Sandten) ikke hausa, (h)vådan (hvordan) ja ska få jær åp ijen, kara!“ „Kaptainijn kajn mæn saj(a) (sige): „Resen jer åp, majna!“ mende flåjmajn, å dærme kām såldæterna ijen på ben

91. Kjæft, kjælijn! Kåmmedantijn e i gârijn!“ råfte Majorijn te sen kænna.
92. Når kængijn kom, då skulje dær sjudes, å låjt-nantijn hade sajt dom te å sjudæ, når hajn kåmme-derde: „Nu!“ Mæn hajn hakkada i'ed, å så bleð te, a hajn sa: „N-n n-n-nu e'ð får sent, majna!“
93. „Hade vi ente hat di sji-de hællidæna, så hade ja nu hat mina arter i jørn“, sa præstijn (Provsten).
94. „Dær ska ti-ð te alt, au (ogsaa) te å læjnjes“, sa Måns, hajn sto ujnje (under) galgan.
95. „Naar bornijn e fujljer, så vaular (gaar og laller) hajn jem (hjem),“ sang Paul, då hajn gjek fræn gjileð.
96. „Djære (Gjærde) e dyrt, mæn ijnjeð djære e dyrere“, sa kanseliræðijn, hajn hâlte fred på sen (sin) mark.
97. „Du kujnje veða å ri va maj dær, (h)vær ded bi-der, au (ogsaa)!“ sa hærrijn, hansa mo'er kløde hannem får lurs.
98. „Dær ska to te å farres (gøre Alarm, strides),

- å ja' gjår'ed ente", sa' majn, hajn tævaða sen (sin) kånna.
99. På et sa'nströð stauégål: „Dæjn, sám spijljer salt, hajn möster (mister) alt; dæjn, sám spijljer smárr, får mera æjn hajn hade får (för).
100. (H)vår fanijn sjiðer, sjiðer hajn i stora stakka.
101. Manga stjærner små —
syjnjan vijn vi få.
102. Når deð fryser me syjnjan
fryser tappijn idå tyjnjan (Tønden).
103. Deð tör i bækjá,
saa ijn kajn bæra van(d) i sækjá.
104. Hajn dauver ente så majed sám ta' maj deð beved
idå skæved.
105. Altijng fãrgá'r, å værðen fãrgá'r, mæn al(d)ri fã'r
gå's træsko.
106. Hær ska ja' seda sám en Tæva på et dja're (Gærde).
107. Ijn onger (ung) kajn snæ'rt dö, å ijn gammal kajn
ente læjn(g)je læva.
-

Samlinger af bornholmske Mundheld og Fyndssprog ere tidligere udgivne af Pastor A. P. Adler i hans „Prøve paa et bornholmsk Dialektlexikon“ (København 1856) og af Uhrmager I. P. Møller i hans „Folkesagn fra Bornholm“ (Kbh. 1867). Til den sproglige Behandling af nærværende Samling har Rektor M. C. Koefoed ydet værdifuld Bistand.

Det lønner sig at sysle med disse Samlinger. De give os et Billede af Bornholmeren, tegnet af ham selv i mange Smaatræk fra hans daglige Liv. Vi se ham færdes i Stuen, i Køkkenet, Bryggerset, Laden, ude paa Marken og i Lunden. Han leger for sine Born, han kives lidt med sin Kone! han vrovler i Gildelag, han

møder frem ved Bryllupper og Begravelser; han snakker med Stadens borgerlige og militære Embedsmænd, han staar selv i Militseren; han ynkes over Fattigmand, og han mener alle det inderlig godt. Kommer han ud for Slagsmaal eller Dødsfald, tager han dem med sindig Ro.

Han er madkær og tager sin Dram; men ogsaa Arbejdet tager han fangen. Han har en god Forstand og gemmer ofte stor Visdom ind i sine knappe Ord. Han ejer en vaagen Sans for Livets Smaating; han lægger sin Mening ind i Husdyrenes Mæle, i Fuglenes Sang og Skrig, ja, selv ind i Eneriset, som svides i Bageovnen. To Sider af sit Sind, sit Trosliv og sine Forelskelser, gemmer han bort og lader kun svagt komme til Orde i sit daglige Liv.

I Bunden af al hans Tale, som den møder os her, ligger et muntret Vid, der er uslideligt som selve Bornholms Klippegrund. Det lader sig ikke kue, hvad der end kan gaa paa. Det er lunt og hjærtensgodt, derfor tager det Læseren med sig.

Som Bidrag til en Skildring af Bornholmerens daglige Liv og Tanker ere saadanne Samlinger af hans Fyndord og Smaakrøniker værdifulde, og derfor,

Åm vi sa kånner æjlje mæjn
 på andra rægla ha' fårstan(d),
 då skriv dåm (dem) ner å sjek dåm hen
 tel læge M. K. Zahrtmann.
 Hajn bo'r i Kjøbenhavn,
 då (g)jårren i go gaun!

En ny á fæ'sli (forskrækkelig) ho'sam (for-nem) jy'la-a'utans-vi'sa.

Fir sjelljng får en vi'sa, saks vi'ser
får en mark,
ijn helu eð får þæjnjá; hæ'r e jn et
kvart ark.

Dá ja va ganske liðin, ja va mæn á'ta á'r,
ja mätte uð på bájðen, þræ'va á vauta får;
ám armijn mör tau maj á lunkaða asta
me maj hæ'n te Þær Larsa, hæ'n auer långa ma'. ¹⁾

Þær Larsen va'(i)kkje (h)jemma, hajn va nu gáijn
te kraus,
deð fikj ja sin á veða — di kalte'ð „te Þær Laus“;
mæn mör tau imoð maj á sa': „(H)vár du ser uð,
kajn sœðen'ijn væl vauta, mássen, ²⁾ liðin snörsnuð?“

Ja mente maj ijn helu, ³⁾ ja haðe hauga pá,
æjlja brogte vi bælla me þarra hauden gá;
hássarna va toða ⁴⁾ á sko pá fãðarna,
många gjek alt pá ðæjn leen ámkreijn á flintaða. ⁵⁾

Dá van(d)gröðijn va slágijn, ⁶⁾ á fálken va i sæju,
vár fær hajn kãm frá krauijn, (h)jemvra'vlandes me dræjnj.
Á ja, sám lá á lyðes, fikj höra et stahaj:
„Vi andre gå á skæ'va, du þarra fyjlar daj.“

Ám mærnijn tau ja fárn uð, ðær va nu ijn(g)jin væ'r;
di brogte majeð lána, kajn ja fártælla jær. —
di va mæst ajle go'a, ðæjn ena va lið skál, ⁷⁾
mæn ja fikj snart kore'tna, ja haðe ejn go þal.

Så gjek hon væl á lenkaða ⁸⁾ i á'ta, fjaurtan ða,
mæn (h)va ðær nu gjek a'ðna, ja va'(i)kje ðæjn, som sa';
ðæjn enesta, sám vest'ed, va pajan — uðan maj;
mæn hon va ijn(g)jen slaðra — deð má ja hæjnjæ saj.

Då ja nu hade voutad i to tre øggers tid.
— ded va væl knapt så læjn(g)je sin⁹ ja va kammijn hið,—
ja kjænde ajle krajtun, ja hade et å tjiv,¹⁰
å ajle nabobællana å Jensa långa kniv.

Då klåkkan hon va åta å far va gâijn sin vaj,
vi gjore, (h)va vi vele, å Jens kâm hæn te maj,
å fârn, di gjek i havrajn, vi lå ibærg ijn torn,
ja larvada en mølla, hajn snev¹¹) et liðed korn.¹²)

Mæn ejn gång snev vi bægie, ded va nu fædåmt¹³) gjort,
får far fikj ont i mavajn, gjek uðanfår sin port.
Hajn kujnje ikje se vår, mæn så vår fâraflåk
i havrajn å røj på maj me ijn långer kvalkaståk.¹⁴)

Ded gjore ælja ijn(g)jed, får havrajn va(i)kje vår,
mæn far va nu unetta,¹⁵) som ded så ota¹⁶) går;
di andre stå dâm sajta,¹⁷) mæn hârrijn ska ha pryl;
ja had'ed ælja hæljut¹⁸) å ble dær mæst te jyl.

Nu ska ja li'van tælla, (h)vådan ded gjek ejn gång,
ded har nu ælja ijn(g)jed å gjarra me min sang.
Ja va nu mæn ijn bælli, mæn hade långa örn:
— dær va en li'den sprekka på pajekammersdörn.

Vår far gjek nu ijn a utan å snöjada¹⁹) åmkraejni
å gjore saj et ærne, då pajan kâm isæjnj.
Ded va så dævla mårrit, ja kujnje ijn(g)jed se,
å saja, (h)va ja høre, få ni maj ikje te.

1) Engdrag. 2) mons Tro. 3) en hel Del. 4) vaskede. 5) gik
med bare Ben. 6) slugt. 7) lumsk. 8) haltede. 9) siden. 10) tyve.
11) sov. 12) Smule. 13) meget dumt. 14) Knortekæp. 15) gnaven.
16) ofte. 17) sagtens. 18) rart. 19) snusede.

Halstødiñ. ¹⁾

Mel.: Paa Søren, naar den skummer vred.

Hør, Ælse, ja vel (g)jefta maj, å dærsåm du vel hæ maj, så ved ja deð me sænt å saj, a ja'nte ska bedrað daj. Ja hæ'r iñ dajli solstäv,²⁾ ja hæ'r arrað³⁾ ætte mo'er, dæjn ska te jagaa⁴⁾ du hæ, å hajn e pen å go'er.

Å a ja e iñ præjti kar, de tårr ja (g)jærna saja, fær dær ska iñ(g)jin gjærna narr uðå maj på å maja; ja sænde⁵⁾ ju te Ne'ls ifjor, så hajn fikj ont i mavajñ, åm o'tare⁶⁾ hajn (g)jår saj stor, så ska ja ræjti la-va'jñ

Ælse:

Dæjn stå-vijn, sãm du gro'tar⁷⁾ å, vel ja'(i)kje ejñ gâng aja, behåjli iñ sæ'l å drek idå, når du ska uð å maja; de e'(i)kje stort å skræppa å, a Ne'ls fikj ont i mavajñ, mæn taksvært⁸⁾ va'ð, ifajli sai så du kujñje ta å la-va'jñ.

Naj, ja hæ'r hørt å tro'er au, du e, sãm fålk di saja, et sakkermænskens skåbatrau,⁹⁾ sãm ikj'e vær å aja; du måtte ræjti he'ra¹⁰⁾ daj, du kajñ'nte hæ'ra¹¹⁾ sajsijn, å søden iñ vel (g)jefta saj, jo dær ble ræjti ajsijn.¹²⁾

Hajn:

Ja kajñ nåk veda, (h)vårfor a du ble'r så kå'rt fær hålleð,¹³⁾ deð e, fær Ne'ls å du ni va ifjor i ha'uragålled; ja ha'usar nåk, (h)vådan du lå å hæj(g)jada¹⁴⁾ åp a'ð iñ, me daj de skrå-ved va ju då na'd fa'lia beladijn.¹⁵⁾

Hon:

Nu ble'r du ju plaserlier å ræjti kar i snudan, behåjli mæn hæjlijer dæjn plaser å bæ'r'na ner te skudan,¹⁶⁾ te Bajnta me sin sura tå, ja æjlie te Bojli Furta, dær ved ja ju du ommerå¹⁷⁾ hæ'r lið a du ska nuta.¹⁸⁾

Hajn:

Så Farnijn pisk' å ga'l i de'ð, (h)væm dær kajn ja'(i)kje veda
ha'r løved daj i snudan me', ja (g)jennem Massa¹⁹⁾ leða²⁰⁾
(h)jalp Bajnta me' en kjita²¹⁾ van(d); hæen te vås kåm

Bojli Fu'ta,

mæn de.ð e låjn a ja iblan ha'r hat nad dær å nu'ta.

Så gjek hajn gna'drijer²²⁾ sin vaj, ho'n ga' saj te å grina
å løv saa (h)jem å spo'de²³⁾ saj, færtalde'ð får Bojlistina,
(h)vådan ho'n ha'de do't ijn å²⁴⁾ mæn spe' kaj ti(ð)snåk

kåmma

får spåttars ajen da'r,²⁵⁾ deð må vi ståppa i vår låmma.

Får sin då to'l²⁶⁾ tre år gjek åm, ho'n to'sa va å tau'ijn,
et kræjn(g)jelse va'ð, (h)vår hajn kåm, å ijlia Fa'nens
dauijn;

då fikj ho'n råt får ijlia søð²⁷⁾ hajn ujn'd'na'(i)kje ma'dijn,
hajn dre'v'na u'ð, ho'n lå i hø'ð å græ'ð, ho'n skujlje tæ'ð ijn.

1) en halvstor Dreng. 2) Sølvbæger. 3) arvet. 4) Fæstengsgave.
5) sendte fra Læset. 6) oftere. 7) praler. 8) værd at takke for.
9) Skubbetrug. 10) være stor paa det. 11) skærpe (en Le). 12) en
net Historie. 13) stødt, fornærmet. 14) kælede. 15) vældig over-
hængt. 16) Øgenavn til den nedenfor omtalte. 17) altid. 18) tage
Vare. 19) Ejeform af Mads. 20) Begyndelsen til lille Madsegade.
21) Spand. 22) gnaven. 23) skyndte. 24) ydmyget ham. 25) for
Spotters egen Dør. 26) to eller. 27) raat for daarlig kogt, c: hun
kom af Dynen i Halmen.

Smaating, vedrørende bornholmske Personer og Forhold.

PASTOR TRANDBERGS ANMELDELSE AF SIN VIRKSOMHED PAA BORNHOLM.

Højærværdige Hr. Provst Meyn!

Undertegnede var i disse Dage i Rønne at tale med Dem, men fik at vide, at De var i Kjøbenhavn. Siden har det ikke været mig belejligt mundtligt at tale med Dem, jeg tillader mig da herved skriftligt at gjøre Dem en Annældelse. — Der er en for mig alvorlig Sag, hvortil jeg har følt mig dreven i mit Hjerte, hvorom jeg har henvendt mig til flere alvorlige og dygtige Præster og andre kristeligsindede Mænd, hvis Tilskyndelse jeg har modtaget; jeg har ogsaa anmeldt den for Kultusministeren og Biskoppen. Det er min Tanke (i Tillid til at det er Herrens Villie) at benytte den Religionsfrihed og religiøse Forsamlingsfrihed, som Grundloven giver, til at arbejde en Tidlang som en omrejsende Ordets Prædiker saaledes, at jeg vilde blive på et Sted 2 à 3 Måneder og holde 1 à 2 à 3 Prædikener om Ugen. Jeg havde i Sinde med Guds Hjælp at begynde min Virksomhed i Aaker Sogn. — Dette skal jeg ikke undlade at annelde for Deres Højærværdighed. —

Aakirkeby, d. 8de Juli 1860.

I kristelig Kjærlighed
P. C. Trandberg, Præst.

BREV FRA LIEUTENANT J. ANKER, SKREVET UNDER KAMPENE VED DYBBØL OG ADRESSERET TIL

Velbaarne Hr. Ritmester J. Holm.

Ronne, Bornholm.

Kjære Svoger.

Jeg vilde gjerne fortælle Dig mange Nyheder, men Tiden tillader mig det ikke. — Jeg sender en preusisk Riffel, som jeg har taget udenfor min Skandse 2den Paaskedag — opbevar den for mig til jeg engang kommer hjem og ser Du mig ikke mere da behold den til Erindring om Din altid hengivne

Svoger

J. Anker.

Sønderborg brænder og har brændt i 3 Dage. Mage-
løs Jammer. — Mødre med deres Børn paa Armen flyg-
ter. — Plyndring overalt. — Slag over hele Linien. Preu-
serne har taget vore Skyttegrave og Stillingen er i stor
Fare — dog vi holder den til sidste Mand.

Nu sprang vort Magazin i Skandsen Nr. 7 i Luften
— hellige Guds Moder hvad skal vi nu. Batteriet Fallesen
er kørt op. — Gud skee Tak der kommer Batterierne
Kauffmann og Johansen -- saa har det ingen Nød, vort
Infanteri stormer og tager vore Skyttegrave tilbage.
Gud velsigne vort gamle Danmark vi har atter vor Stil-
ling. — Lad mig høre fra dig med det første. Min
Adresse er 3die Fæstnings Compagni Skandsen No. 2
Dybbøl.

Din J. Anker.

Hils alle som gider at være hilset fra mig.

D. 6te April.

Jeg gratulerer Thrine.

Originalen til ovenstaaende Brev opbevares i Bornholms Museum.

INDHOLD:

	Side
M. K. ZAHRTMANN: Det ældste paa Dansk trykte Skrift om Bornholm	1
N. HANSEN: Aaker Præstegaard i 200 Aar	7
Dr. KABELL: Fra Rønne Dilettantcomédie, de første 75 Aar	59
J. A. JØRGENSEN: En bornholmsk Mordsag fra det 17de Aarhundrede	169
Bornholmiana	177

BORNHOLMSKE SAMLINGER

ANDET BIND

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

RØNNE

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG (KNUD JØRGENSEN)

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

1907

BORNHOLMSKE SAMLINGER

2. BIND.

BORNHOLMSKE SAMLINGER

ANDET BIND

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

RØNNE

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG (KNUD JØRGENSEN)

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

1907

INDHOLD.

	Side
A. KR. KRISTIANSEN-TÅRUP: „Printzenskjoldsvisen“ . .	1
J. A. JØRGENSEN: To gamle bornholmske Skifter . . .	33
H. ST. HOLBECK: Kongebesøget paa Bornholm 1851 . .	57
KARL A. GRÖNWALL: Natur, Naturskønhed og Kultur .	83
J. BULMER: Højlyngen. Almindingen. Udmarksjorderne .	101
HANS KJÆR: Om Bornholm i Jernalderen	111
KAY LARSEN: Da Rønne fik Natvægtene	154
E. VEDEL: Bornholms Oldtid	157
J. A. JØRGENSEN: De gamle bornholmske Herreds- og Sognesegl	193
Bornholmiana	199

„Printzenskjoldsvisen“.

Ved højskolelærer A. KR. KRISTIANSEN-TÅRUP,
VALLEKILDE.

Middelalderens fine folkevisepoesi, der skød så frodige skud i det øvrige Danmark, synes ikke ret at have slået rod på Bornholm. Vel har man — som det efterfølgende vil vise — *også her haft kendskab til den gamle folkevis*; men her frembragtes dog ikke en eneste vise om bornholmske begivenheder. Grundene hertil kan være flere, og navnlig må man her lægge mærke til, at ligesom der endnu den dag i dag ingen herregårde findes på Bornholm, således har der heller ikke i middelalderen været adelige gårde eller ridderborge, kun frie bønder. — Men borgen var folkevisens rette hjemsted. Her trådte svende og jomfruer dansen til dens toner, og her blev den bevaret og optegnet.

Det er da først i visedigtningens efterblomstring eller — om man vil — dens efterklang, at Bornholm møder frem med sin „folkevis“. Den blev fremkaldt af den største historiske begivenhed, som overhovedet har tildraget sig på den lille ø, og hovedpersonerne i dramaet er landshøvdingen Printzensköld og Bornholmeren Jens Kofoed. Som Printzensköld er bleven

Bornholmernes „Grev Gert“, således er Jens Kofoed bleven deres „Niels Ebbesen“; og ligesom man ved en af de mest berømte folkeviser søgte at flette en strålende mindekrans om Niels Ebbesens navn, således søgte også Bornholmerne at forherlige deres helt ved en vise, der dog ikke tåler en sammenligning med den ypperlige folkevisen om Niels Ebbesen. —

De fleste kender Printzenskjoldsvisens historiske baggrund: Oberst Johan Printzensköld, der efter freden i Roskilde 1658 indsattes som svensk befalingsmand på Bornholm, blev hurtigt genstand for Bornholmernes had på grund af de hårde byrder, han efter Karl Gustavs befaling pålagde dem. Den 8 December 1658 red han fra Hammershus gennem Hasle ned til Rønne, hvor han tog ind hos borgmesteren. Men straks efter kom en lille skare af sammensvorne Bornholmere bevæbnede til byen for på en eller anden måde at gøre Printzensköld uskadelig. Deres virksomste leder, Jens Kofoed, sammen med et par andre trængte da ind hos borgmesteren, hvor de fangede Printzensköld; men da de kom ud på Storegade, forsøgte han at flygte fra dem, og en af de sammensvorne, Jens Kofoeds søstermand Villum Klausen, skød ham da resolut ned. Endnu finder man mellem Storegades brosten nedlagt en stor, flad sten med indhugget årstal: 1658. Den minder om, at på dette sted faldt Printzensköld.

Nu lod man stormklokkerne ringe trindt om over hele øen, og i løbet af natten samledes store skarer af bevæbnede Bornholmere oppe foran det stærke Hammershus. Allerede inden næste dags aften havde den fåtallige besætning overgivet sig, og Bornholmerne havde udført deres storværk i løbet af 24 timer —

vistnok uden at så meget som en eneste af deres folk blev såret.

De tro Bornholmere sendte nu nogle af deres bedste mænd over med brev til kong Frederik den tredje og overgav øen til ham og hans slægt i „evin-
delig Arv og Æyendom“. Herpå svarede kongen med et meget nådigt brev, hvori han til gengæld lover, at han vil Bornholmerne „med saadanne Privilegier og benaadninger forsyne, baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader hvorved Landets bæste og Opkomst søges“. ¹⁾

— Dette er Bornholmernes største krigsbedrift; og det er denne ærefulde begivenhed, som er udsmykket i deres sagn og i den vise, her meddeles. — En skreven beretning om opstanden — den såkaldte „Relation“, der efter historikernes mening med urette giver sig ud for at være affattet af Jens Kofoed — har mange træk til fælles med visen og står sikkert i et nøjere forhold til den. Disse to mærkelige fremstillinger forekommer nøjagtig samtidigt i de opbevar-ede håndskrifter, og det kan desværre ikke sikkert afgøres, hvilken der er ældst. Men at den ældste med sit indhold i høj grad har påvirket den yngste er utvivlsomt.

Relationen er dog ikke så bloddryppende som visen og kender intet til den berygtede „store svineslag-ning“. — Når visen med stærke farver udmaler denne tildragelse, da Bornholmerne „slagtede“ de svenske soldater så koldblodigt, som vi nu slagter svin, er dette selvfølgelig — og heldigvis — en overdrivelse af de gode Bornholmere. Sandheden er, at foruden

¹⁾ Se J. A. Jørgensen: Bornholms Historie, I, 235—38.

Printzensköld blev næppe mere end en halv snes svenske soldater dræbte under hele opstanden.

Men som M. K. Zahrtmann har gjort opmærksom på¹⁾, er sagndannelsen ikke saa uforklarlig, som det ved første øjekast kunde se ud til. Der omkom virkelig en gang, nemlig ved den svenske transportflådes forlis under Bornholms kyst i natten mellem 4 og 5 December 1678, omtrent 1200 mand svenske tropper, og der siges, at Jens Kofoed, som netop var på færde ved den lejlighed, i sit fanatiske Svenskerhad skal have forsøgt at få alle de reddede Svenskere dræbt — noget, som heldigvis mislykkedes. Ganske vist gik denne tildragelse først for sig 20 år efter opstanden; men alt som tiden gik, blev mindet om de enkelte begivenheder mere og mere udvisket; kun henlå de svenske fællesgrave med de forulykkede tropper fra 1678 som talende vidner på øens kirkegårde. Det var da en let sag for en sagnfortæller eller for visens digter at slå de to begivenheder sammen til én.

Efter dette vil det være klart, at visen intet værd har som historisk kildeskrift til forståelse af selve begivenheden 1658. Zahrtmann kan med rette sige om den, at den er „aldeles forbløffende usandfærdig“. Når derimod Skovgård i 1834 helt byggede sin fremstilling i „Bornholms Saga“ på visens indhold, idet han i indledningen henviste til Anders Sørensen Vedels sætning: „Alle Eventyr ere Løgn og alle Viser sande“, — da var dette selvfølgelig ganske forfejlet. Og når han mener, at visen „endog vinder i historisk Paalidelighed ved sin Usselhed fra poetisk Side betragtet“, da

¹⁾ Historisk Tidsskrift, 6 r. V, 232—33.

vil nutidens kritiske historieskrivere næppe finde denne begrundelse fyldestgørende.

Men derfor er en sådan vise dog ingenlunde uden historisk betydning. Den vil i lighed med ethvert folkesagn have kildeværdi som lævning fra fortiden, idet vi gennem den får et troværdigt billede af forfatterens og hans samtids syn på tildragelsen.

— Om visens æstetiske værd skal her ikke anstilles vidtløftige betragtninger. Enhver vil kunne se, at den har sine store mangler. Men man må ikke glemme, at den fremstod i det mest poesifattige tidsrum, vi overhovedet har haft, og dertil kommer, at som dens ophavsmand nævnes udtrykkelig „en Bonde paa Bornholm“ ¹⁾. Ganske vist nævnes intet navn, og adskillige betænkkeligheder kan vel fremføres imod rigtigheden af dette udsagn, men dog næppe nogen af afgørende betydning. Det *står* der nu engang og giver, trods alt, visen en kulturhistorisk interesse, som man ingenlunde må overse.

Nu og da falder visen ind med en tone, der er en efterklang af den gamle folkevisen fra middelalderen, og man kan pege på ganske bestemte træk, som åbenbart er lånte her fra. Der er således visens omkvæd: „Hvad hjælper det, man rider?“ Det har jo en påfaldende lighed med omkvædet til „Elverskud“ i Karen Brahes foliohåndskrift: „Hvad hjælper det, vi kvider?“ Og Th. Laub har sikkert ret, når han anser „rider“ for at være en vilkårlig omdannelse af den ældre vises „kvider“ ²⁾. Han mener derfor tillige, at vi i melodien, som er henført til Printzenskjoldsvisen, har den op-

¹⁾ Ny kgl. saml. 4°, nr. 2314.

²⁾ Danske Studier, 1904, s. 206.

rindelige melodi til den ypperlige form af „Elverskud“, der findes hos Karen Brahe. — Ved en nøjere undersøgelse af Printzenskjoldsvisen støder man da også på talrige ord og vendinger, der må være hentede fra „Elverskud“ — som f. eks.: „Hvi monne de Klokker saa sørgelig gaa?“ (Elverskud: „Huy mone alle dy kloker saa gaa?“) og „Men aldrig skal du leve dend Dag“ — (Elverskud: „Rett aldrig skallt du den dag løffne“. ¹⁾ —

Det ser således ud til, at Printzenskjoldsvisen er digtet til tonerne af „Elverskud“, så den gamle, udmærkede melodi på denne måde er bleven bevaret. Havde Printzenskjoldsvisen ikke optaget den, vilde den sandsynligvis være gået til grunde.

Men Printzenskjoldsvisen låner desuden flere træk fra den senere visedigtning. Sammenholder man den således med visen om Frederik den anden i Ditmarsken — i følge Svend Grundtvig „den yngste af Danmarks gamle historiske Folkeviser“ ²⁾ — vil man finde meget påfaldende lighedspunkter. Printzenskjoldsvisen har endogså i den ene af optegnelserne et indledningsvers, der næsten ord til andet er en omskrivning af den nævnte vises første vers. I Printzenskjoldsvisen lydet det:

„Prindsenskjold sidder paa Hammershuus,
han holde med Svenden en god Ruus“.

Visen om Fr. 2:

„Koning Frederich hand sider paa Koldinghus,
med rider och suenne dricher hand gaat rus“.

¹⁾ Svend Grundtvig: Danmarks gl. Folkeviser, II, 112—14.

²⁾ Sv. Grundtvig: D. g. F. III, 674 ff.

Et andet vers i Printzenskjoldsvisen:

„Til Hasle-bye reed den Herre gesvind,
Med Høyen Hat og Rosen Kind“.

Visen om Fr. 2:

„Koning Fredrich rider i Dyttersken ind
med høigen hat och rosens-kind“.

— En endnu mærkeligere omstændighed kom mig rent tilfældigt for øje. Jeg gennemlæste det gamle satiriske digt fra reformationstiden „Broder Rus“, hvori fortælles om, hvorlunde Fanden i en munks skikkelse vandt indgang i et kloster og nær havde ført abbeden og alle munkene til Helvede, før han blev opdaget og drevet på porten. Det slog mig da, at dette digt ikke blot har versemaal og mange enkelte ord til fælles med Printzenskjoldsvisen, men at man gang efter gang møder den samme udtryksmåde bægge steder. — Her gengives af „Broder Rus“ efter C. J. Brandts udg. i „Eldre danske Digtere“ I:

„Brodes Rus“, s. 17:

„Paa Abbedens Dør han klappede fast,
Abbeden lod op med en Hast“.

(sml. Printzenskjoldsvisens vers 31 og 60).

Side 19:

„Broder Rus det er mit Navn,
Der gaar udaf fuldvide Sagn“.

(sml. Printzenskjoldsvisens vers 26).

Dette blot et par eksempler mellem mange.

Hvis vore seneste folkeviser og de gamle digte fra reformationstiden blev gjorte til genstand for en grundigere undersøgelse med sammenligning af lighedspunkterne, vilde dette muligvis kunne bringe både overraskende og værdifulde oplysninger.

— — Der kan ikke være tvivl om, at visen i sin oprindeligste form er skabt af én digter; men hvor stor dens egentlige kerne har været, ved man intet

om. De ældste, nu kendte opskrifter har 148 vers; men P. N. Skovgård fortæller¹⁾, at han har haft en afskrift for sig på ikke mindre end 365 vers — ja, han påstår endogså at have set Printzenskjoldsviser, „som havde flere end 400 Vers, og som dog savnede Noget af det oprindelige Digt“! Med erfaringen for øje stiller man sig imidlertid noget tvivlende overfor Skovgårds udsagn, i det mindste da overfor det sidste. Adskilligt taler for, at han virkelig har haft de 365 vers; dog har det næppe, som han mener, været visen i dens ældste form, men efter alle solemærker at dømme netop i en yngre form. Et bevis for, at visen på 148 vers er ældre end Skovgårds på 365, turde vi have i den kendsgerning, at seks af de ældste eksisterende håndskrifter ganske overensstemmende har 148 vers, mens de af Skovgård kendte opskrifter alle synes at have haft et højst forskelligt versantal.— Hvis det er så, at Printzenskjoldsvisen ved folkeomdigtningen og -tildigtningen efterhånden har vokset sig større og større, da stemmer dette også ganske overens med, hvad der gælder for de gamle folkeviser. De har netop som oftest et mindre versantal i deres ældste former og vokser sig først lidt efter lidt større ved tildigtning.²⁾

Da den originale opskrift ikke kendes, ved man intet om, hvornår visen er digtet. Skovgård taler om en afskrift fra 1659, og dette falder sammen med opgivelser i tre af håndskrifterne, der henlægger visens

¹⁾ Indledningen til „Bornholms Saga“.

²⁾ Talrige eksempler herpå kan findes i Sv. Grundtvig: Danm. gl. Folkeviser.

affattelse til samme år¹⁾. Denne tidsangivelse i så sene afskrifter vejer dog kun lidet imod selve sproget, der gør indtryk af at være yngre. Zahrtmann mener, den har været sunget på øen omtrent fra 17-hundredtallets begyndelse.²⁾ — Derimod er den gamle melodi som foran omtalt sikkert meget ældre.

— — Visen findes i 9 forskellige håndskrifter. Af disse opbevares de 8 på det kgl. bibliotek og det ene i rigsarkivet:

- a. Gl. kgl. saml. 8°, nr. 3597. — „Anmerkninger om Bornholms Land. Tid efter anden samlede ved Fr. J. V. Dauw der ieg sammesteds hos hr. General-Major Niels West conditionerede Ao. 1728 & 29“. — (Heri har vi den ældste af de kendte optegnelser. Den vil nu blive fuldstændig aftrykt nedenfor, *som den findes i håndskriftet*, og på de steder, hvor der i de andre viseopskrifter findes afvigelser af betydning, vil dette blive bemærket ved fodnoter).
- b. Kall'ske saml., nr. 53 fol. (1745).
- c. Gl. kgl. saml. 4°, nr. 3227 b. — Et af etatsråd Niels Foss' pyntelige håndskrifter. — Niels Foss død 1751).
- d. Ny kgl. saml. 4°, nr. 726 b. — (Urnes håndskrevne tillæg til L. de Thuras Bornholms beskrivelse. Udk. 1756).
- e. Fr. Thårups „Bornholmiana“ V (Rigsarkivet. — Fr. Thårup var amtmand på Bornholm 1804—1809).
- f. Ny kgl. saml. 4°, nr. 2314 (Nyerups „Collectanea ang. Folkeviser og deres Melodier“).
- g. En gammel bornholmsk visebog uden forfatternavn,

¹⁾ Gl. kgl. saml. 4°, nr. 3227 b. — „Dansk folkemindesaml.“, nr. 17 (Det kgl. bibliotek). — Fr. Thårup: Bornholmiana V (Rigsarkivet).

²⁾ Historisk Tidsskrift, 6 r. V, 231.

vistnok fra tiden før 1730. Mangler de tre første vers. („Dansk folkemindesaml.“, nr. 17: Nye og gamle bornholmske optegnelser, sendte til Svend Grundtvig fra adjunkt Hasselriis, Rønne).

- h. Hans Larsen Snekkers visebog. (Sammesteds. — Som det efterfølgende vil vise, har denne opskrift mange folkelige omdannelser og misforståelser og bærer præg af at være opskrevet af en Bornholmer — formodentlig en jævn håndværksmand, der ikke har været meget forfaren i skrivekunsten. — Mangler enkelte vers).
- i. „Søren Peters“ opskrift. (Sammesteds. — Mangler også enkelte vers. Har oplysende henvisninger til afvigelserne i et nu ukendt håndskrift af
- k. Esber Ipsen Holm).

Vi vil nu i det efterfølgende lade disse bogstaver være betegnelse for de enkelte viseopskrifter.

— Så vidt vides har Printzenskjoldsvisen aldrig før været trykt i en blot nogenlunde fuldstændig form. I „Minerva“ for 1819 er optrykt 10 af visens 148 vers. Rasmussen, Nyerups medarbejder, formentligeledes, „at dersom den har Celebrité paa Bornholm, bør den nævnes, og et Par vers anføres“ ¹⁾, og de to lærde mænd har derfor medtaget hele 10 vers i deres „Danske Viser fra Midten af det 16de Aarhundrede til henimod Midten af det 18de“. Og endelig har Skovgård indstrøet 59 af sine 365 vers i „Bornholms Saga“. Men det er det hele. Derfor kunde det vel være på sin plads nu at fremlægge den i fuldstændig form for offentligheden, samtidig med at der bliver

¹⁾ „Nyerups Efterladenskab“. Add. 65 4°, h, N, 6, II (Universitetsbiblioteket).

gjort rede for det opbevarede visestof; og dette skal da være den egentlige opgave her. Visen fortjæner at kendes som lævning, som folkeminde. — En vise, der efter forfatternes og de nulevende Bornholmeres samstemmige vidnesbyrd har spillet en så stor rolle på Bornholm som folkevise, bør ikke gå i glemme. — Nu er den omtrent glemt af alle. Selv om alle har hørt fortælle om den og kender dens indhold fra sagn, som endnu går mellem folk, så er dens viseform dog tabt, og kun ganske få husker endnu et enkelt vers af den. Men for et hundrede år siden kunde man høre vogterdrengene stemme op med den, når de vogtede kvæg på marken, og pigerne nynne på den i køkkenet, mens de skurede gryder og kar.¹⁾

— — Begivenhederne på Bornholm formede sig jo næsten som et æventyr, og visedigtningen fører den derfor ind i det overnaturlige. Selve hovedpersonen Printzensköld og hans frue bliver efterhånden i folkebevidstheden til rene sagnskikkelser og kommer da også til at danne midtpunktet i et lille bornholmsk folkesagn.²⁾

Alt dette har i høj grad bidraget til at vedligeholde befolkningens gamle nag til Svenskerne. Endnu den dag i dag ser Bornholmerne lidt skævt til dem som deres gamle „arvefjender“. Og vé den, der vover at beskyldte den stolte Bornholmer for at tale „Svensk“ — han, der taler et ægte, gammelt dansk sprog, og som ved sin trofasthed og tapperhed mere end én gang har vist, at han føler lige så varmt for Danmark som de bedste „ovre fra“!

¹⁾ P. N. Skovgård: Bornholms Saga (Indledn.).

²⁾ I. P. Møller: Folkesagn og andre mundtl. Minder fra Bornh., s. 43.

„EEN LYSTIG HISTORISKE VIISE

om

Dend Svendske Herre, som heede Printzenschiold,
 hvorledes Hand blef ihielslagen paa Bornholm ved
 List og Behendighed og angik Sagen efter Hr. Capi-
 tain Iens Kofoeds udgivne ordre. — Meget lystig at
 siunge med denne Melodie:

Min Moder gaf mig saa gammel een Mand
 Ret ingen Lyst hafde jeg til ham! ¹⁾

Ao 1659 blef Landet Bornholm indtagen af de
 Svendske, og samme Aar var Svendsken for Lübeck.²⁾

1.³⁾ Printzenschiold raaber paa Svennene toe,
 De skal sadle mig Gangeren graae.
 Hvad hielper det mand riider.

2. Printzenschiold satte sig paa sin Hest,
 Secretarius Cantzler fulgte hannem nest.
 Hvad hielper, etc.

¹⁾ Denne vise kendes ikke; men i E. T. Kristensens „Et hundrede gamle danske skæmteviser“, nr. 7, H har vi sandsynligvis en beslægtet form (se Svend Grundtvigs skæmteviseregistrant, nr. 65 og 108).

²⁾ Opskrifterne vakler mellem år 1658 og 59. Skal være 1658. — Ang. overskriften i sin helhed må bemærkes, at den hyppigst har ovenstående form. Dog har enkelte kun en del af den, og *c* og *i* har noget afvigende former.

³⁾ *h* har et firelinjet, *i* et tolinjet vers forud for vers 1.

h: „Prendsenskiold sider paa Hammers Huus
 hand Leger med Guld det Røde
 det er saa fast udi hans Sind
 Bornholm at læge øde“.

i: „Prindsenskjold sidder paa Hammershuus
 han holde med Svenden en god Ruus“.

3. Ad ¹⁾ Hammershuus Slot reed den Herre vel snar,²⁾
Hans Hest heede Schiold som hannem bar.
4. Til Hasle-bye reed den Herre gesvind,
Med Høyen Hat og Rosen³⁾ Kind.
5. De Borger i Hasle bye var saa fromme,
De toge saa vel imod Printzenschiolds Komme:
6. I Gevehr de alle for Printzenschiold stoed,
De agtet at see Hands Hierte blod.⁴⁾
7. Tredivé mand fra Hasle Bye saa frij⁵⁾
Skulde følge den Herre til Rønne Bye.
8. Dog⁶⁾ gjorde de Printzenschiold saa stor ære
De fulde Hannem frem med fulde⁷⁾ gevere.
9. Saa lidet kom det udj Printzenschiolds Sind
At Hand skulde blegnet den Dag om Kind.
10. Printzenschiold reed ad Rønne Bye ind,
Borgemesters Huus Hand giested gesvind.⁸⁾
11. Hør du Borgemester i Rønne Bye,
Nu skal du have Svendske ordre paa nye.⁹⁾

¹⁾ De fleste „Af“.

²⁾ h: „fort“.

³⁾ h: „Røden“.

⁴⁾ h: „I Gevær ikke alle for Prendsenschiold stod,
De var alle Rede at see hands hierte blod“.

⁵⁾ h: „Rede fri“.

⁶⁾ g: „Da“.

⁷⁾ Kun a: „latte“.

⁸⁾ h: „ind“.

⁹⁾ h: — „faae ordre paa ny“.

12. Svendske ordre dem skal i strax bekomme
Og det skal blive eder saa bedsk¹⁾ til fromme.
13. Schiold min Hest i Stalden indlede,
Høe og Havre du for Hannem brede.
14. Secretarius Cantzler hands Hest ey glemme,
Baade Høe og Havre du lad for Hannem svemme.²⁾
15. Hør du Borgemester og Byens Raad,
Du skal ey raade mere i denne Sta[a]ld.
16. Baade Borger og Bønder paa Bornholms Land,
Skal nu tienne Kongen i Sverrigs Land.³⁾
17. Nu skal J have mere Ære,⁴⁾
Een Flint paa Nacken den skal J bære⁵⁾
18. Borgemester hand svarede J kiære Lands-Konge,
J fælder alt for svare Domme.
19. Vil Gud Vor Herre med os staae,
Dend Glæde skal J ret aldrig faae.
20. Midlertid denne Tale forhandlet var,
Havde Capitain lens Kofoed giort sig klar.
21. Hand gjorde sig klar med Rytter og Heste,
Hand agtet Printzenschiold at gieste.

¹⁾ c og f: „lidet“. g: „til liden fromme“.

²⁾ h: „Seketerius Kansler hans hest I ey for glemmer
men hauvre og høe de for hannem svemmer“.
— Har også på de andre steder formen „Seketerius“ (sml.
Jeppe i Holbergs „Jeppe på Bjærget“).

³⁾ h og i: „Kongen af Sverig for sand“.

⁴⁾ c: „Nu skal J ei have mere ære“.

⁵⁾ g: „en flint l'aa marken —“. i: „Musketten —“.
h: „Moskytten paa —“. i: „Musketten —“.

22. I Rønne Bye i Store Stræde,
Der stode de Borgere med latte Gevehre.
23. Og ingen af dennem rørde¹⁾ sin Tromme,
De venter alt efter den Herre skulde komme.
24. De Porter i Byen i Laas monne slaae,
At ingen fra Landet der skulde indgaae.
25. For Printzenschiolds Hest var Laasen sat,
At ingen kunde tage dend ud om Nat.²⁾
26. Hesten heede Schiold det var hands Navn,
Af ham gick der saa hviide Savn.³⁾
27. Hvad Printzenschiold talte⁴⁾, Hesten forstod,
Hand var icke bliid at komme imod.
28. Capitain Iens Kofoed hand tog tolf Mand til sig,⁵⁾
J følger mig efter og stander mig bj.
29. Tolf Borger med Jens Kofoed frem gick,
De vare baade stercke, modig og kiek.
30. De vare icke⁶⁾ blide at komme imod,
De agtet at skue⁷⁾ den Svendske Herres blod,
31. Til Borgemesters Huus de søgte saa fast,
Secretarius Cansler grebe med Hast.

¹⁾ *h*: „torde røre“.

²⁾ *h*: „At ingen skulde tage den at Ride om Nat“.

³⁾ Skal være „sagn“; dette findes også i *c*, *d* og *f*. — *h* har:
„saa lidet Savn“. *h*: — „saand saun“.

⁴⁾ *h*: „tilstaand“.

⁵⁾ *i*: „lokked Folk med sig“.

⁶⁾ *h* tilføjer: „alle“.

⁷⁾ *h*: „De vilde beskue“.

32. De funde den Herre i gaarden at staae,
De monne Hannem strax til Døde slaae.¹⁾
33. Saa ginge²⁾ de ind udj Borgemesters Stue,
De vare alle saa vrede i Hue.
34. Iens Kofoed han ind om Døren trind,
Hand var saa modig i Hue og Sind.
35. Hør du Printzenschiold hvad ieg siger dig,
Og vil du have qvarter³⁾ af mig.
36. Qvarter det var vel got for mig,
Mens fulle⁴⁾ ieg tager det icke af dig.
37. Iens Kofoed hand svarede hannem med ære,
Ey længe skal du vor Lands Herre være.
38. Nu haver du drucket den klare viin,
Nu skal ieg lære dig at siunge anden latin.⁵⁾
39. Da blegnede Printzenschiold, som een gast,
To pistoler hand rygte fra beltet⁶⁾ med Hast.
40. De vare med Sølf Knapper⁷⁾ ladt,
Hand fick icke tiid⁸⁾ at fyre dem af.

1) I *a* senere rettet til: „de Herrer“. — „Dennem“.

2) *f*: „gikke“.

3) „Qvarter“ *o*: overgive sig mod at skånes på livet.

4) „mens“ *o*: men. — Afskriverne har omtrent alle vaklet ved udtrykket „fulle“ og har åbenbart ikke forstået det. Enkelte skriver „fuller“, andre „fula“; én lader pladsen stå ganske tom. — *h* og *k* har: „Men fula for Gud tar jeg det ei af dig“. — Ordet skal sikkert enten betyde „Fule“ *c*: den fule, Djævelen („for Djævelen“. — Se „Svenskt dialekt-lexikon“ af J. E. Rietz, 1867) — eller måske blot „fuldelig“.

5) *h* og *i*: „Men nu skal jeg være Mauden din“.

6) *h*: „Bordet“.

7) *h*: „sølv Kuler“.

8) *h*: „rom“.

41. Iens Kofoed hand saae icke længe der paa,
Hand slog til de pistoler saa de fløy i Vraa.
42. Iens Kofoed hand greb den Herre saa brat,
I Rønne-bye skal du sove udj nat.
43. De Borgere kom ind udj Stuen saa tyck,
Printzenschiold skiød under Bordet sin Ryg.
44. Borgemesters Bord som var af steen
Det tog hand paa Rygen, og slog efter dem.
45. Printzenschiold var saa Rasker paa fod
Hand sprang fra dennem alt som een Hiort.
46. Printzenschiold raabte med høyer¹⁾ røst,
Hvor est du Schiold²⁾ min gode Hest?
47. Hesten hand skreg saa fæl og slemt,
Han merckte sin Herre med Sorrig var beklemt.
48. Der Printzenschiold merckte sin Hest var giemt,
Da blef hands Hierte med Sorrig beklemt.
49. Han brugte strax Foed³⁾, tog Gaden fat,
Der stoede de Borger med flinterne ladt.
50. De skiøde paa Hannem med Kugle og Krud,
Men icke saa agtet hand deres Skud.
51. Der de bemercket dend Herre var saa haard,
De brugte Sølf Knapper og⁴⁾ vel snar.
52. De skare Sølf Knappe af Kiøle og Veste,
Det blef icke for dend Herres beste.

¹⁾ h tilføjer: „end“.

²⁾ h: „Skiolden“.

³⁾ i: „Han brugte sin Fod“.

⁴⁾ h tilføjer: „det var“.

53. Med Sølf Knapper de fyrdte gesvind
Og treffet dend Herre ved høyre Kind¹⁾.
54. De treffet dend Herre jeg siger for sand,
Hands blod saa stridig fra Hannem rand.
55. Iens Kofoed hand raabte strax med gesvind,
J slæber dend Herre paa Raadhuuset ind.²⁾
56. De Borger i Rønne holdte sig braf,³⁾
Slet ingen paa Landet viidste deraf.
57. Iens Kofoed hand svarede med en Hast,
Nu haver vj dræbet dend leede gast.
58. Nu haver vj fanget Slots Katten i Nat,
Nu ville vj have Slods Muusen fat.⁴⁾
59. De Borger svarede alle saa frj,
Vi følger Eder efter og stander Eder bj.
60. Iens Kofoed hand stoed og grundet⁵⁾ saa fast,
Her vil nu tænkes eet andet Raad med Hast.⁶⁾
61. Rønne haver vi vundet med Ære,
Mens Landet endnu tilbage monne være.
62. Og vinder vi icke Landet i Nat,
Da bliver vi alle ødelagt.⁷⁾

1) k: De traf den Herre ved røden Kind“.

2) h: „Slæber hannem paa“.

3) h: „bra“.

4) h og i: „Nu haver vi faaet Slots Katten fat
Nu ville vi have Slods Musen i Nat“.

5) h tilføjer: „— sig om“.

6) h: „andre Raad og med hast“.

7) h: „Saa er vort Liv forloret og Plat“.

63. Da gick Iens Kofoed paa Raadhuset ind,
Hand skref strax ordrer med Gesvind.¹⁾
- 64.²⁾ De ordrer hand skref, de var icke god,
Det gielder de Svendskes Liv og Blod.
65. Der ordrene vare færdig, da raabte hand fast,
Hvor er de Post-Rytter, som rider med Hast.
66. Der kom baade Borger og Bønder i flæng,
De reede deres Heste i fuld got Spring.
67. De Bønder paa Landet fik order saa brat,
At hveer skulde slagte sine Sviin i Nat.
68. Og hvilken Bonde som først bliver klar,
Skal hielpe sin Naboe gaard fra gaard.
69. De Bønder de ordre saa vel forstoed,
Vi gjør slet ingen Pølser af det Blod.
70. Dog skal vj giøre det beste vj kand,
I helser Iens Kofoed dend fromme Mand.
71. I hilser Iens Kofoed een Mand saa bliid,³⁾
Naar Klockerne ringe da gjør vj vor flid.
72. De Borger i Rønne holdte god Vagt,
Naar Klockerne lyde⁴⁾, gaf de nøye agt.
73. De bade til Gud med største flid,
Gud hielpe de Bønder at vinde den Strid.

¹⁾ *h*: „— med hast gesvent“.

²⁾ *c* har dette og det følgende vers i omvendt rækkefølge.

³⁾ *h*, *c*, *d*, *e* og *k*: „I hilser Capitain Jens Kofoed saa bliid“.

h: I hilser Iens Kofoed saa bliid“.

⁴⁾ *b*, *c*, *d* og *f*: „ringte“.

74. Og vinder de Bønder icke Landet i Nat,
Da er vort Lif forloret plat.¹⁾
75. Da svared Iens Kofoed, som hos dem stod,
Han trøstet de Borger og gaf dem²⁾ Mod.
76. J skulde befinde inden Morgen-Stunden,
De Bønder haver Bornholm vunden.
77. Der Klocken var Tolf jeg siger for sand,
Da ringet de Klocker paa Bornholms Land.
78. De Borger stode og lyde derpaa
Hvi monne de Klocker saa sørgelig gaa?
- 79.³⁾Iens Kofoed hand svarede saa hastelig
Det betyder, de Svenske ere lagt udj Liig.
80. Iens Kofoed hand var saa modig udj Sinde,
Hand trøstet baade Mand og Qvinde.
81. Da striide de Bønder paa Landet med Liste,
Saa mange Svenske deris Lif monne miste.⁴⁾
82. Da Klockerne ringer, da stode de klare,
De dræbte for Foed, slet ingen de spare.⁵⁾
83. De striide dend Nat baade Mand og Qvinde,
Sønner og Døtre og Huus Gesinde.
84. De vare alle i Huen saa vrede,⁶⁾
De sparet ingen udi deris qvarteere.

1) h: „forloret og Plat“.

2) b, c, d, f og g tilføjer: „frit“.

3) b, c og e ombytter dette og det følgende vers.

4) h: „Monne Miste deres Liev“.

5) h: „Da Rindte de Klockerne de forstode
de dræbte de Svenske slet ingen sparede“.

6) h: „De vare alle saa vrede i sind“.

85. Og hvilken Bonde som først bliver klar,
De hialp sin Naboe gaard fra gaard.
86. De sloge de Svenske paa Sengen som de laae,
Stoch, øxer, Jern Stenger der dansede da[a].
87. De Bønder de holt hvad Jens Kofoed skref,
Der fantes hos dem slet ingen Sviig.
88. Natten bortgick og Dagen oprand,
Da fick Jens Kofoed ordre ¹⁾ paa Stand.
89. Udi de ordres skrefvet stoed,
De Svenske i Natt haver mist dæris Mod.²⁾
90. Nu haver vi slaget de Svenske ihjel
Og nu raader vi for Landet self.
91. Paa Landet ligger slagen Svendske Mænd,
Nie hundrede Tredesindstyve og femd.
92. Tolv Svenske Mænd der findes i Live,
Som Vi behaget quarteer at give.
93. Nu haver Vi vundet Landet med Ære,
Nu skal Jens Kofoed vor Landsherre være.
94. J dag Vi gjør vor største Fliid
At lade begrave de Svenske Liig.
95. Nu haver Vi dræbet det Svenske Blod,
Men Bornholm stander der nu i floer.³⁾

¹⁾ c: „Brev“; og i næste vers: „Udi det Brev —“.

²⁾ c: „blood“.

³⁾ Dette mindre vellykkede vers fremtræder under forskellige former. Første linje ser således ud hos i:

„Nu haver vi dræbt de Svenske ihjel“.

d, e og f har dobbeltformerne:

96. Jens Kofoed drog Printzenschiolds Kappe paa sig
Og nu vil Jeg være Landsherre for dig.
97. Iens Kofoed satte sig paa Printzenschiolds Hest,
Saa reed hand til Nye-Kircke Præst.
98. God dag Hr. Jacob i Eders Huus,
I Rønne der ligger dend store Barduus.
99. Nu ligger dend Tyran, og rinder der Blood,
Men Bornholm stander der udi Floer.¹⁾
100. Nu haver vi slaget dend stoere Helt,
Nu vil vi ligge for Slottet i Telt.²⁾
101. Hør du Herr Jacob hvad Jeg siger dig,
Og du skalt riide paa Landet med mig.
102. Og du skalt riide paa Landet med mig,
Og lade begrave de Svendske Liig.
103. Herr Jacob hand blef i Kinderne saa rød,
Gud vil vist betale dend blodige Død.
104. Mine ord J mercke og tage i Gemme,
Kongen af Sverrig dend død vil hefne.

„Nu har vi {druket} det Svendske blod
{Men} Bornholm stander (det) nu i floer“.
{Med}

Sidste linje hos *h*:

„Og nu stander Bornholms land i flor,“

— Naturligst og smukkeste er den i *b* og *g*:

„Men Bornholm stander nu udi floor“.

¹⁾ Hvad der gælder for sidste linje af vers 95, gælder også helt igennem for sidste linje af vers 99. Kun har *g*:

„Men Bornholm stander udi flor der imod.“

²⁾ *h* og *i*: „Og nu ligger vi for Slottet fælt“.

105. Hr. Iacob hør du, hvad Jeg siger dig,
Hvi staar du saa fast med de Svenske Liig.
106. Herr Iacob, Jeg kiender saavel din Afkom,
Din Fader var Møller udi Stockholm.¹⁾
107. Men aldrig skal du leve dend Dag,²⁾
At Kongen af Sverrig skal Bornholm faae.³⁾
108. Og var du icke een geistlig Mand,
Aldrig skulde du boe paa Bornholms Land.
109. Iens Kofoed hand raabte de Bønder til sig,
Hvem vil nu begrave de døde Liig.
110. Baade Borger og Bønder sig finde loed,
Og lagde de Svenske Liig under Jord.⁴⁾
111. De skyndte sig alle og gjorde sit beste,
De hastet til Slottet dend Frue at giæste.
112. Sex Hundrede Mand paa Slottet laae,
Som icke viste hvor det var tilgaaed.
113. De skicket ordre⁵⁾ paa Landet ud,
At høre fra Printzenschiold ordre og Bud.

¹⁾ I følge Wibergs „Dansk Præstehistorie“ II var Jacob Peder-
sen Fresløw virkelig fra Sverige.

²⁾ *h*: „Men aldrig skal du Leve den dagen saa god“.

³⁾ *d*, *e* og *f* har dobbeltformen: $\left\{ \begin{array}{l} \text{hævne den Sag.} \\ \text{Bornholm faa.} \end{array} \right\}$ *c* udelader
„Bornholm faa“ og antager den nye form.

⁴⁾ *i*: „Baade Bønder og Borgere sig indfinde lod
de begrov de Svenske under Jord“.

k: „Baade Bønder og Borgere sig færdig gjorde
og lagde de svenske Lig under Jorde.“

⁵⁾ *c*: „Mænd“. — *f*: „Bud“.

- 114.¹⁾ Saa mange Post Rytter de skickede frem,
Slet ingen kom der tilbage igien.
115. De Svenske tenckte sig om saa brat,
Mig tyckes det er ret underlig fat.
116. Dend Frue paa Slottet blef bange i Sind,
Jeg frygter min Herre er blegnet om Kind.²⁾
117. Hun sørged og græd saa jammerlig,
Jeg frygter min Herre er slagen med Svig.
118. For Kugler og Krudt var han vel fri,
Dersom hand er slagen, da er det med Sviig.
119. De Svendske de toge sig strax til Fahre,
Med Kugler og Krudt de gjorde sig klare³⁾
120. Jungen saa turde fra Slottet udgaae,
Og ingen Tidender saa kunde de faae.
121. Dend 12 April⁴⁾ Jens Kofoed monne komme,
Med heele Landsfolket lod røre sin Tromme.

¹⁾ *b* og *e* ombytter dette og det følgende vers.

²⁾ *h*: Den Frue paa Slottet blef bange og sagde saa fri
Jeg frygter min Herre er slaget med svig“.

³⁾ *h*: „De Svendske de toge sig strax forre
Med Kugler og Krudt gjorde de sig klare“.

⁴⁾ Dette er urigtigt. Det skete natten mellem 8 og 9 Decbr.;
h og *i* har 22. November; *c*, *d*, *e* og *f* har 12. December;
men alle disse opgivelser er uden historisk hjemmel. — *g*,
som her følger *a*, har givet visen følgende efterskrift: „Dette
Findes ey overens stemmende med hinanden at i vissen staar
der, at det var I April og I Storgen [i: historien. — Hermed
sigtes måske til „Relationen“, som netop findes afskrevet i
denne visebog.] at det var I December. Hvilket skal mand
Troee at værre Sandhed —“

122. Iens Kofoed hand reed paa Printzenschiolds Hest,
Hand hafde i Sinde dend Frue at gieste.
123. Sydvest¹⁾ fra Slottet deris Telte monne slaae,
Og lod saa Bud til Slottet indgaae.
124. Jens Kofoed hand skref Feidebref saa fort,
Og lader dem skicke til Slottens Port.²⁾
125. Dend Landsfrue fick de Breve at see,
Hun læste dem ud og blegnet derved.
126. Tids nock fik Jeg dee Tidender Nye,
Min Herre er slagen i Rønne Byc.
127. Iens Kofoed er bleven Landsherre igien,
Hand skriver, hand vil os³⁾ haardelig klemme.
128. Enten skal Vi rømme det Slott saa brat,
Eller hand vil lade det springe med Hast.
129. Strax svarede en Obrist paa Slottet saa,
Fangen Vi os give maa.
130. Fangen Vi os give maa,
Om Vi vores Lif kand frelse⁴⁾ endda[a].
131. Dend Frue svarede strax paa Stand
Gud hielpe mig vel af dette Land.⁵⁾
132. De skrefve strax Breve tilbage igien
Med fiire Trompeter, som bare det frem.

¹⁾ *h* og *i* har „Sydøst“, som må være det rigtige.

²⁾ *h* og *i*: „Jens Kofoed skrev strax 4 breve med Hast
og lod dem skikke til Slottets Port.“

³⁾ Kun *a* har „og“.

⁴⁾ *h*: „beholde“.

⁵⁾ *b*: „det er det beste i gjøre kand“.

133. Iens Kofoed hand læste de Breve paa Stand,
Det er det beste I giøre kand.
134. Det er det beste I giøre kand,
Fangen at være er ingen Skam.
135. Udi de Breve der skrefvet stoed,
Jens Kofoed Vi falder Eder¹⁾ tilfoed.
136. Slottet det skal I gierne faae,
Om Vi vort Lif beholde maae.
137. Da skref Jens Kofoed tilbage igien,
Ilde haver Jeg da Krigen tient.
138. Ilde haver Jeg da fahret i Krigen frem,
Om Jeg lod dræbe fangne Mænd²⁾
139. De Svenske gave sig fangne paa Stand.
Under Jens Kofoed paa Bornholms Land.
140. Sex Hundrede Mand fra Slottet udkom,
Mens ingen Gevæhr de hafde udi Haand.³⁾
141. Aatte Borger fra Bornholms Land
De reiste over til Kiøbenhafn.
142. For Kongen og Raadet de komme strax frem,
Forærede Landet tilbage igien.

¹⁾ Kun *a* udelader „Eder“.

²⁾ *b, c, d* og *f*: „Ilde haver jeg da Krigen tient“.

i: „Ilde havde jeg Kongen tjent

Om jeg skulde dræbe en fangen Mand“.

h som *i*, kun „Krien“ i stedet for „Kongen“.

k: „fremmede“ i stedet for „fangne“.

³⁾ *h*: „og ingen af dem hafde deggen i haand“.

- 143.¹⁾ Saa kom strax Skibe²⁾ fra Kiøbenhafn,
Og sendte de Fanger fra Bornholms Land.
144. De Borger som førte de Tidender frem
De gick icke tomhændet tilbage igien.
145. Ydermere dend Frihed monne gives,
At ingen paa Landet skulde udskrives.
146. For Dannemarcks Krone, som vi har tient troe,
Skal Vi fredsommelig bygge og boe.³⁾
147. Tack have Kongen i Dannemarck,
Som os haver givet dend Frihed saa sterk.⁴⁾
148. Gud give, vor Konge lycksalig monne staa,
Dend danske Krone falde Vi ey fra[a].
Hvad hjælper det mand Riider“.

De 59 vers, som Skovgård har føjet ind i sin „Bornholms Saga“, skal her gengives, for så vidt de er forskellige fra de kendte opskrifter:

1. „Prindsenskjold raaber paa Svenne to,
Min Ganger I sadler i Fred og Ro.
Hvad hjælper det man rider?“
-

¹⁾ c har rækkefølgen: 144, 145, 143.

²⁾ h: „Skrivelse“.

³⁾ h: „fra Danmark Conge som vi havde tiendt Tro
skulle vi i fred som ing byge og boe“.

⁴⁾ k: „Tak saa vor Frederik af Danmark“.

h: „tak saa havde Congen af Danmark
som os havde givet den frighed saa sterk“.

2. „Prindsenskjold red sig ad Vejen fram,
Og Ingen var der, som hindrede ham“.
-

3. „For mig Kvarteer da var vel godt,
Men faae det af Dig var mig stor Spot.
4. Jens Kofod gav Prindsenskjold Svar med Ære,
Du længer ej skal vor Landsherre være.
5. Lad derfor af fra det store Mod,
Du falde skal snart for vor Fod.
6. Om Du end drikker klaren Vin,
Saa skal jeg snart lære Dig anden Latin.
7. Jeg siger Dig Prindsenskjold, før Du veed
Skal Du til Jorden fældes ned“.
-

8. (a-opskriftens vers 41).
-

9. „Prindsenskjold skjød under Bordet sin Ryg
For at ihjelslaae sin' Fjender tryg;
10. Thi Bordet, som da var udaf Sten,
Slog han efter dem og var ikke sen,
11. At Bordet da isønder gik;
Den Herre Prindsenskjold de ej fik.
12. Prindsenskjold gav sig paa Gaden ud
Saa flink og rask af sorrigfuld Hu“.
-
13. „Han raabte saa højt, som han kunde best,
End havde jeg Dig, min gode Hest.

14. Og havde jeg Dig, min gode Hest,
Det skulde ej blive for Bornholms Best.
15. Hesten han skreg, som han best kan,
Da Herren var stedt udi Sorgestand.
16. Men havde han faaet sin Hest da fat,
De havde ej faaet ham Dag eller Nat“.
-
17. „De skøde paa ham ret kraftelig,
Men alle Kuglerne fra ham veg“.
-
18. „Giv hid Sølvknappe-Kjole og Sølvknappe-Vest,
Som blive skal nu Prindsenskjolds Pest“.
-
19. „Villem Klausen stod i sin Gavl,
Han sled en Sølvknap af sin Kjol.
20. Frem da gik den store Klaus Høg;
Han Prindsenskjold til Jorden skød“.
-
21. „Og Bønderne alle fik Ordre, at
De skulde slagte deres Svin den Nat“.
- 22 og 23. (a: 68 og 69).
-
24. „Men der at Klokken om Natten var tolv,
Begyndte den Ringen paa Bornholms Land“.
-
25. „Naar som de [o: Bønderne] Svenskerne drukne
faaer
Og i Søvn, de til hverandre gaaer.

26. De toge da med sig hvad de fandt,
Stokøkser, Jernstænger, jeg siger for Sandt.
27. Enhver af de Svenske tildøde de slog,
Og det udi Sengen sovendes dog.
28. Der var ikke nogen i Bondestand,
At de jo strede Kvinde og Mand;
29. En Søn sin Fader til Hjælp da kom,
En Datter og Moder da strede from.“
30. (a: 83).
- 31 og 32 (a: 85 og 86).
-
33. „End er de døde Svenske Mænds Tal
Ni hundrede fem og tres overal,
34. Som nu kold ere og ganske stiv,
og alle er skilt ved deres Liv“.
-
35. (a: 122).
36. „Til Gæst han havde i Sinde daa
At komme den Frue paa Slottet saa,
37. Hun Gæster fik før hun det veed,
Om hun havde Noget tilberedt
38. At tage mod dennem, som gæstede,
Ellers saa fik de det at see,
39. Hvad det for Hensigt have vild'
Foruden Traktering at gjøre Gild“.
-
40. „De Breve, som var skrevne daa,
I deres Indhold løde saa:

41. „Da Svensken ganske aatte vort Land,
Hans Grumhed vi vel indsee kan.
42. Aldeles med sin store Magt
At ødelægge os var hans Agt;
43. Hvorfor vi alle samtlig dog,
Var nødt at kaste af dette Aag,
44. Ved det at tage Landet igjen,
Som ganske rent var givet hen.
45. De Svenske har vi slaget ihjel;
Nu raade vi for Landet selv.
46. Din Mand ihjel er ogsaa skudt;
Hans store Mod det var hans Spot;
47. Men nu skalt Du vide Mening min,
Den Herre er slagtet med Folket sin;
48. Og nu skalt Du fangen give Dig,
Om Du vilt spare selv Dit Liv,
49. Med Dine folk, som Du har her,
Om ellers Du dem haver kjær;
50. Og vilt Du ikke, da skalt Du see
Hvorledes vi vil spille med de,
51. Som her paa Slottet ere hos Dig,
Som Sandhed er, tro Du kuns mig;
52. At Du skal blegne død forsand
Og de, som gjøre her Modstand“.
-
53. „Naar I vil fangne ud til os gaae,
I Livet da beholde maae.

54. Jeg aldrig dræber nogen Mand,
Som rigtigt er i fangen Stand.
55. Det ganske var urigtigt daa,
Om jeg skuld' alle de Mænd nedslaae,
56. Som fangne ere og til os gaae,
Og i deres bare Hænder staae,
57. Og nedlagt have deres Gevær,
Og nu paa Pladsen stande her.
58. Nu ere de faldne os tilfod,
Saa vi maa være dem alle god“.
-
59. „Gud give vor Konge maa lykkelig staae!
Danmarks Konge vi falde ej fraa!“
-

DEN GAMLE MELODI.

(Efter Urnes optegnelse i Ny kgl. saml. 4°, nr. 726b. — Fin-
des også i Ny kgl. saml. 4°, nr. 2314 og „Dansk folkeminde-
saml.“ nr. 17. Aftrykt i Rasmussen og Nyerups „Danske Viser
fra Midten af det 16de Aarhundrede til henimod Midten af det
18de“. — I omarbejdet form i Weyse: „Halvtredsindstyve gamle
Kæmpeviser Melodier“ II og Fr. Brun: „Bornholmske Melodier“. Desuden har Th. Laub benyttet den i musikken til „Elverskud“
i „Danske folkeviser med gamle melodier“).

To gamle bornholmske Skifter.

Af J. A. JØRGENSEN.

Vore gamle Skifteprotokoller, saavel for Landdistrikterne som for Byerne, ere i flere Henseender en uvurderlig Skat; de høre foruden tinglæste Synsforretninger, Købekontrakter m. m. til de paalideligste Kilder til Oplysning om, hvorledes Bygningerne vare indrettede, hvorledes Værelserne vare udstyrede med Møbler og Husgeraad, og om, hvad man ejede af Sengeklæder, Linned, Gangklæder og „Ifareklæder“, o: de bedste Klæder, samt af Tintøj, Messingtøj, Kobbertøj og Sølvtoj.*) For Landets Vedkommende endvidere om Heste, Køer, Faar, Svin og Smaakreaturer, samt om Jordstykker, Skov og Eng. Forud for det endelige Skifte, der foretoges paa selve Stedet, hvor den Afdøde havde boet, gik i Reglen Registrering og Vurdering. Var det et stort Bo, saa varede denne Forretning flere Dage, og naar den 1ste Dag var tilendebragt, plejede Skifteskrivaren gerne at skrive i Protokollen, at saasom Dagen nu var forgangen, saa holdt man op, men tog fat igen imorgen. Vurderingen

*) Se ogsaa Jørgen Olriks „Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden.“

af Boets Inventarium, af Besætningerne paa Landet, af de Avlsredskaber, man havde, og desl. er af stor Interesse for en Sammenligning, hvad Priserne angaar, imellem da og nu og forøvrigt for Bedømmelsen af hele Kulturlivet i svundne Aarhundreder. I vor Tid have vore Historieskrivere faaet Øjet op for den rige Skat, vi eje i vore gamle Skifteprotokoller, og Personalhistorikere finde her de mest uomtvistelige Beviser for, hvorledes Slægtskabsforholdene vare, naar der er enkelte saadanne, som af forskellige Grunde ønskes beviste. Vurderingsforretningen, samt Beskrivelsen af Boet udførtes med en forbavsende Nøjagtighed, selv de mindste og næsten værdiløse Ting, f. Eks. „et Møgbrædt“ til at trille Gødningen fra Stalden ud paa Møddingen, toges med, om det saa kun var $\frac{1}{2}$ Skilling værd. Herved fyldte Beskrivelsen i Protokollen i et stort Bo ofte mange Ark, ja, flere Bøger Papir in folio. Der var mange, som forlangte en Afskrift af Skifteprotokollen, og der henligger derfor vistnok endnu mange saadanne Afskrifter, „Skiftebreve“, saavel i Byerne som paa Landet.

Her skal nu meddeles en Afskrift af Vurderingen etc. paa et saadant Skifte i Rønne, eller rettere et Uddrag deraf, afskrevet af mig efter Rønne Skifteprotokol for Aarene 1736—1754, som opbevares i Provinsarkivet for Sjællands Stift i København. Endvidere en Afskrift af Jens Pedersen Koføeds Skifte (Bornholms Befrier).

1736, d. 8. Januar Kl. 4 om Morgenen, døde i Rønne Amtsskriver Christopher Horn. Skifteretten bestod af Byfoged Caspar Lorentz Borris, Major, Commandant Niels Westh (for ham mødte Fuldægtig Monsieur Søren Lunge), den beordrede

Skriver, Henning Olsen, Vurderingsmændene Hans Abraham og Villum Hermansen, alle i Overværelse af Stervboets Fuldmægtig, Regiments Quartermester Monsieur Linderod. Da forsegledes et Skrive-Schatol af Byfogden, endvidere et Fyrreskab med adskillige Bøger i, — en Sælskinds-Koffert med nogle Breve i, et stort Egeskab med to Døre med en Del Sølvi, hvoraf blev udleveret fem Sølvskeer, men Skabet forseglet, en Del Linned og Hørgarns Lagener forevistes, fem Pudevaar, 2 store Dreils Duge og to smaa do. Endnu fandtes i bemeldte Storstue en brun anstrøgen Dragkiste med 4 Skuffer, som blev forseglet, en anden Dragkiste, som daglig brugeligt Linned var udi, 2 store Speile, et Fyrre Klædeskab, en sælskinds jærnbunden Koffert, en stor, grøn, rund Egekiste, som alle forsegledes, endnu et stort Speil, et lidet, brunt anstrøgen Bord med 4 dreiede Stolper, 10 Stykker Bagstole*), 1 Loi Bænk, *paa hvilken Liget laa*. — En Ege, jernbeslagen, anstrøgen Kiste, en jærnbunden, rund Koffert af Fyrretræ, som blev uden Forsegling staaende.

Et Fyrretræs Skab, hvori fandtes 300 Kvitte-ringsbøger og 2 Hundrede Rigsdaler i rede Penge, som dog blev uden Forsegling, formedelst Monsieur Linderod foregav at behøve dem til Landets Bønder og Officerers Betaling, og desuden befandtes ogsaa en Del Documenter, som Linderod efter Løfte vilde svare til, eftersom han samme til Embedets Forretning behøvede. Endnu 3 tomme Coffertter uden Besegling. Noch udi Portkammeret, som en Deel adskilligt blev indlagt i, og Døren forseglet af Retten.

Saa og udi Hans Kongl. Majestæts Magazin forefandtes Sæde Vahrer, nemlig Rug, Byg og Havre og 18 Tønder Straabaandstønde-Salt. Nøglen til velbemeldte Magazinhuus blev Høy og Velbaarne Hr. General Maior, Commandant og Amtmand Westh's

*) Man skjældede imellem Bagstole a: Stole med Ryg og Endestole a: Stole uden Ryg.

Fuldmægtig Monsieur Søren Lunge til Ansvar leveret, og var saa ei videre dennesinde herved at observere. Det saaledes som foreskrevet staar paa bemeldte Tid og Sted at være passeret udi fornævnte Personers Høi og Overværelse bekræftes af os undertegnede.

Stervboet ut Supra.

Caspar L. Borris.	Paa høiædle og vel-
Henning Ottosøn.	baarne Hr. General Major
Lars Andersen.	og Amtmand Wesths Vegne
Villum Hermansen.	Søren Lunge.

1736 d. 16. April holdt Skifteretten atter Møde og af Beretningen udskrives følgende:

Først aabnet et Fyrreskab udi den daglige Stue, hvori var indlagt følgende Sølv, nemlig:

En Sølvkande af lybsk Sølv, vægtig $55\frac{1}{2}$ Lod a 2 Mk. 12 Sk. = 38 Sletted. 10 Sk. En Sølvskaal med 2 Øren af lybsk Sølv, vægtig $24\frac{1}{2}$ Lod a 2 Mk. 12 Sk. er 16 Slettedl. 3 Mk. 6 Sk.

Et Sølvbæger af Kiøbenhavnsk Sølv, vægtig 14 Lod mindre 1 Qvintin a 3 Mk. er 10 Slettedl. 1 Mk. 4. Sk. En Sukkerbøsse af Kiøbenhavns Stempel, vægtig 14 Lod a 3 Mk. 4 Sk., er 11 Slettedl. 1 Mk. 8 Sk.

3 Sennops Sølv Kander, vægtig 32 Lod a 3 Mk. 4 Sk., dito Stempel, er 26 Slettedaler.

Et Sølvkrus af Kiøbenhavns Stempel, vægtig 16 Lod a 3 Mk. 4 Sk., er 13 Slettedaler. En liden Sølvbøsse af lybsk Sølv, vægtig 6 Lod og $\frac{1}{2}$ Qvintin a 3 Mk., er 4 Slettedaler 2 Mk. 6 Sk. Tvende Sølv Salt-Kar af lybsk Sølv, vægtig $14\frac{1}{2}$ Lod, er 9 Slettedl. 3 M. 14 Sk., en Præsenter Tallerken af lybsk Sølv, vægtig 36 Lod $1\frac{1}{2}$ Qvintin a 3 Mk., er 27 Slettedl. 1 Mk. 12 Sk. En Palar-ské af Kiøbenhavns Sølv, vægtig 11 Lod 1 Qvintin a 3 Mk. 4 Sk., er 9 Slettedl. 9 Sk. Sex Sølvsker

af Københavns Sølv, vægtig 22 Lod a 3 Mk. 4 Sk., er 17 Slettedl. 3 Mk. 8 Sk. Noch 6 Sølvskeer af Københavns Sølv, vægtig 20 Lod 3 Qv. a 3 Mk. 4 Sk., er 16 Slettedl. 3 Mk. 7 Sk., 5 Sølvskeer. som var tilforn udleveret, og fremdeles blev i Brug, af lybsk Sølv, vægtig 17 Lod a 2 Mk. 12 Sk., er 11 Slettedl. 12 Sk., 5 Theskeer og 1 Skumske, af Københavns Sølv de 2de, men Resten anses som lybsk Sølv, vægtig 3 Lod 3 $\frac{1}{2}$ Qv. a Lod 3 Mk., er 2 Slettedl. 3 Mk. 10 Sk.

Beløb alt ovenskrevne Sølv den Summa 216 Slettedaler.

TINTØL.

Otte Stykker Fade af Cronetin, 2 Pottemaal, 3 flade Fade, Cronetin, 1 Tin Bord-Crants*), 5 Tinfade af Mangut**), 3 flade do. af Cronetin, 1 Dusin Tintallerkener med en Engel bag paa, 1 Dusin do. af samme Sort, 3 smaa engelske Tintallerkener, 8 Stykker Tintallerkener med 3 Stempel bag paa af Cronetin, 3 mindre do. af Københavns Tin, 1 do., vægtig 2 Pd., af engelsk Tin, 3 Stegpander af Mangut, 1 Tinskaal med Laag, en Pakke Tin Lysestager, 1 Tin Halvpotte.

KOBBER (Kaaber!)

En Fjerdingskedel med Jærngreb, 1 Kobber Spands Kedel, 1 Kobberkedel med Laag, 1 mindre do., 4 Casseroller med Jernskaft, 1 gammel mindre do., 1 gammel Thekedel af Kobber, 1 mindre do., 1 Kobberpotte med Kobberfødder og Hank, 1 Kaaber Fyrfad, 1 stor Tertepande af Kobber, undtagen Fødderne og Hanken (disse have været af Jern), 2 Slettedlr., 1 anden do., 1 Kobberkedel udi Muur (Murpande) paa 1 $\frac{1}{2}$ Tønde stor, vægtig 3 Lpd. 7 Pd. a Pd. 1 Mk. 12 Sk., er 24 Slettedaler 4 Sk., en Brændivinspande i Muren (indmuret ligesom de almindelige Mur-

*) brugtes til at lægge paa Bordet og derpaa at sætte Karret med den varme Mad

**) Navnet paa en Slags Tin.

pander eller Murgryder) med Hat samt Tønde ungefær paa 1 Tønde, sat for 21 Slettedaler 3 Mk. 8 Sk.

MESSING.

En liden Messing Kedel, ungefær paa 5 Potter stor, en Metal Morter med Støder, en liden do. med Støder, en gl. ubrugelig do., veier 5 Pd., 2 Messing Lysestager, 1 Kande, 1 do., 2 smaa Messingstager med 6 runde Fødder, 2 gamle do., 1 Messing Lyseplade, 2 Messing Skumskeer, 1 Messing Fyrfad.

JERN VARER.

En stor Jern Stegepande, en do., en mindre do., et gammelt Pandejern, en gammel Jern Trefod, en mindre do., et Bradspid med Buk, et Fyrfad med Fod under, en stor Jernkakkelovn i Stuen, af Moss Værk, sat for 8 Slettedaler, en Vindovn i Sovekammeret med Jernfod under neden op til Skorstenen, vurderet til 20 Slettedaler. Udi Stuen en Bilægger Kakkelovn af Marie Mynster med vredne Jernfødder under, sat for 16 rdl.*), udi Kjølne (et Rum ved Skorstenen, hvor man tørrede Malt) en Jernkakkelovn, som er brosten (brusten), Sidepladerne sat for 10 Slettedaler, udi Skrive Stuen en Rytterkakkelovn med Jernfødder, sprukken Ovenplade, sat for 18 Slettedaler, udi det nye Hus ved Gaarden en liden Jernkakkelovn, sprukken, Forpladen sat for 8 Slettedaler, en stor Jerngryde med 3 Ben 1 Slettedlr. 1 Mk., en mindre do. 3 Mk. 8 Sk., en do. 2 Mk. 8 Sk., en do. 1 Mk. 8 Sk. En 4 Lispunds Jernbismær 1 Slettedaler 2 Mk., hos Skipper Thomas Bogesen eller Boiesen 2 Jernkakkelovne af Marie Mynster Stykket for 16 Slettedlr., en Jern Ildskuffe 8 Sk., en do. do. 1 Mk., en stor Ildtang 1 Mk., en mindre do. 12 Sk., nok en mindre 8 Sk., 1 Jernrist 1 Mk.

LINNED.

Tvende smaa Blaargarns Lagener, et Par nye do., et Par halvslidte do., et Par Blaargarns Lagen med Lapper paa begge, et Par Blaargarns Lagener, et Par halvsledne, et Par Blaargarns do., et Par do., et Par do. Et Par Hørgarns og 6 andre Par ialt 7 Par til forskellig Værdi.

*) En Slettedaler var saameget som 2 Kr. 13½ Øre i vore Penge.

En Rdlr. for den Tid derimod 3 Kr. 20 Øre.

PUDEVAAR.

4 Par Hørgarns Pudevaar, 2 enkelte med Strik.

BORDDUGGE.

1 Damaskes 7 Alen lang, 1 Dreils do., 2 smaa Dreils, en grov Koppedreils do., en do., en do., en ny do., 11 Alen lang, 8 dels nye, dels brugte Borddugge, 4 andre Koppedreils Borddugge.

SERVIETTER.

5 Dusin og 4 Stykker Damaskes Servietter til forskellig Værdi.

HAANDKLÆDER.

Ialt 17 Stykker Haandklæder, grove og finere, til forskellig Værdi.

SKJORTER.

3 Dusin Hørgarnsskjorter.

NATTRØIER.

3 Stykker Kippe Cattuns Nattrøier.

TRAAD-STRØMPER.

1 Par hvide Traad-Strømper (d: strikkede Strømper i Mod-sætning til syede).

HALV-ERMER.

22 Par af Lærred, og de 6 Par af Musselin.

HALSKLUDE.

6 Stykker til dagligt Brug, 1 rysk (russisk) Halsklud med Fryndser, 4 Stykker med Udsyning.

HØRGARN.

4 Pd. vundet, 10¹/₂ Pd. ukogt Hørgarn, 1 Lpd. 13 Pd. vundet Blaargarn, 1 Lpd. 12 Pd. do., 12 Pd. hasped roedt Blaargarn, 8 Pd. vundet do.

SENGEKLÆDER.

1. En blaa ranuet*) Olmerdugs Dyne.
2. En blaa Bolster Overdyne, noget ældre.
3. En blaa ranuet do. med Lapper.
4. En blaa ranuet Dantzie Bolster Underdyne.
5. En blaa do. do.
6. En gl. Bolster blaaranuet Underdyne.
7. En blaa ranuet Underdyne.
8. En brun ranuet Bolster Underdyne med Fryndser.
9. En rødtranuet Olmerdugs Overdyne.
10. En gl. blaa ranuet Bolster Underdyne.
11. En blaaranuet Bolster Underdyne.
12. En blaaranuet Bolster Hoveddyne.
13. En blaa do. do. større.
14. En blaa ranuet Bolster Hoveddyne.
15. En blaa Olmerdugs Hoved Dyne.
16. En blaa ranuet Bolsterdyne.
17. En hvid Bolster Hoveddyne.
18. En blaa ranuet do. do.
19. Tvende Hoved Bolsterdyner.
20. En liden blaa ranuet Olmerdugs Dyne.
21. En blaa ranuet Hovedpude med Lapper.
22. En brun ranuet do.
23. En do. do. do.

I Pigekammeret.

24. En lille blaa ranuet Olmerdugs Overdyne.
25. En brun ranuet Olmerdugs Overdyne.
26. En hvid linned Hoved Dyne.
27. En brun ranuet Olmerdugs Hoveddyne.
- 28.—29. Almindelige lignende Sengeklæder.
30. En hvid linned Hoveddyne.
31. 6 Stykker ranuede Vinduesgardiner med 3 smaa Kapper.
32. Et Stykke graa ranuet Bolster Tøj Dyner, 44 Alen langt.

*) stribet.

I Storstuen var der 6 Vinduesgardiner og 1 Stykke Lærreds Gardiner med 3 Kapper.

1. Et stort Fyrreskab med 2 Døre, brunt anstrøgen, laasfast, med 2 Rum 6 Slettedaler.
 2. En Dragkiste af Eg med 4 laasfaste Skuffer 6 do.
 3. Et stort Krydderiskab med 8 do. do. 5 do.
 4. En grøn, jernbeslagen Egetræskiste 3 do.
 5. En liden, brun anstrøgen Egekiste..... 7 do.
 6. En brun anstrøgen Ege Kiste, jernbeslagen og med fladt Laag 4 do.
 7. Et rundt, brunt anstrøgen Egehollandsk Bord 2 do.
 8. Et lidet rundt Foldebord af Fyr..... 1 do.
 9. Et lidet rundt, anstrøgen Thebord..... 1 do.
 10. 5 Stykker Bagstole med høj Ryg og brunt Læder overtrukken a 2 Mk. 2 Slettedaler 2 Mk.
 11. 6 Stykker mindre Bagstole, overtrukken med Ryslæder a 2 Mk. 8 Sk..... 3 do. 3 Mk.
- NB. Herefter udelades Priserne undtagen for enkelte værdifulde Stykker.

5 Stykker Bagstole med Ryslæder.

2 do. do. do.

2 Lænestole, den ene overtrukken med Ryslæder, den anden med hvidt Lærred.

1 Uhrværk med grønmalet Kasse, 22 Slettedaler 2 Mk.

1 stort Spejl med sort Ramme og forgyldt Blomsterrække,
10 Slettedaler.

1 do. do. ringere, som er lidt anløben paa Glasset,
8 Slettedaler.

Udi Skrive Kammeret op til Skorstenen et lille Uhr med grønmalet Uhrkasse, som repeterer, er sat for 30 Slettedaler.

Et Skrive Schatol med Skuffe og Døre laasfast, 15 do.

4 Sandkoste og 4 Stykker Vinduesgardiner med Kappe.

1 Stykke Lærred og et Ulspeils*) Skillerum.

6 Stykker Bildhugger Lyseplader.

4 Stykker forgyldte Pyremier af Billedhuggerarbeide.

(NB. o: trekantede Hylder eller Amagerhylder, som endnu her kaldes Pyremier. 8 Sk. Stykket var en meget billig Pris).

*) bevægeligt Skillerum af Træ.

6 Stykker Landkjøbstæder (Billeder) med Glas for og med forgyldte Rammer.

6 Stykker Storm-Billeder (Sø-Stykker).

4 Stykker mindre Billeder.

1 Solskive, kaldtes Vertiol.

1 do. mindre i Storstuen.

Paa Salen.

Et stort Speil med forgyldt Ramme om, og Billedhuggerarbejde paa Rammen.

Et lidet Fyrrebord med 4 vredne Stolper og Skuffe.

Et lidet, anstrøgen Thebord.

4 Stykker Bagstole med flammet Overtræk af uldent Tøi og Linned.

En Skak-Seng af Fyr med Omhæng.

En antik Fyrre Coffert.

6 Ruller engelsk Tobak in alles 1 Lpd. 8 Pd.

15 Ruller gemen Tobak „ „ 3 Lpd. a Pd. 8 Sk.

En brun anstrøgen, jernbeslagen og laastfast Fyrre-Coffert med Ryslæder paa Laaget.

En liden Dantzier Kuffert med Sælskind paa Laaget.

En Fuglebøsse og en Riffelbøsse med 8 Kanter.

En gl. Carabin og et Par Flintpistoler.

En liden Rævebøsse.

Udi et Klædeskab fandtes:

En Klædes Kjole med Vest og Buxer, med Knapper af Carmel-Blached Couleur.

En askegraa Klædning, Kjole, Vest og Buxer.

En graa Stofs do. do. do. do.

En fin sort Klædes Klædning (ny), Kjole, Vest og Buxer, sat for 30 Slettedaler = 64 Kr. 5 Øre.

En feldbered Trøje uden Knapper med Multum.

9 Stykker rinsk (Dyre?) Kalveskind.

Et Par nye Støvler med Træafsæt, 1 Slettedaler.

Et Flaskefoder med 6 Flasker, do.

En Sølvbeslagen Hirshfænger, 9 Slettedaler.

En spansk Pokenholtz Knap.

En sort Mandshat.

18 Sølvknapper, vægtig 3½ Lod.

4 Ruller Tobak, vægtig 1 Lpd. 7 Pd. a Pd. 8 Sk.

12 Alen Lærred.

3 Stykker Parykker, en af dem med Pisk.

En Paryk Kasse.

En den salig Mands Rocaleur*) af blankt Klæde.

Klædekammeret næst op til Salen.

En Fyrreseng med Himmel, 1 Slettedl. 2 Mk., derom et Omhæng af Vadmel, 3 Stykker og 1 Kappe, 1 Slettedl, (alt, hele Himmelsengen med Omhæng, 2 Slettedl. 2 Mk.)

Et lidet Fyrrebord med en Skuffe og 1 Bielke.

Et lidet, beslagen Egeskrin.

Et Skjermbrædt med 4 Sider.

En Madkasse.

Udi Skrive Stuen.

En grønmalet Himmelseng, 4 Slettedl, Rost Ruder, 4 Stk. og 1 Kappe med Fryndser, tilsammen 2 Slettedl., altsaa hele Himmelsengen 6 Slettedl.

Et stort, nyt Fyrreskab med 2 Døre og Laase, til at lægge Breve i, 4 Slettedl.

Et lidet Fyrrebord med Skuffe og laasfast.

Et lidet, gammelt Thebord.

En jernbeslagen Dantzier Coffert.

En jernbeslagen, 8-kantet Coffert, laasfast, med 2 Hasper.

Et lidet, rundt Fyrrebord med Krydsfod.

Udi Nye Huset sønden for Gaarden:

Et lidet Egebord med fire smaa Krutzfødder (3: Krydsfødder), med Skuffe under.

6 Stykker grønne, forgyldte Sædes Bagstole a 1 Slettedl.

*Et rødt anstrøgen Fyrre Skak Sengested med Kroege**), dertil sribede Dantzier Gardiner af 3 Stykker.*

Et Speil med brun Ramme.

I et Kammer næst op til samme Nye Hus:

En stor, jernbeslagen Ege Kiste, 6 Slettedl.

*) En Rocaleur var en Reise- eller Regnkappe (Kaval).

**) Der var Forskel paa Himmelsenge og Skaksenge, saa vidt vides fæstede de sidste i Væggen eller en Krog af Stuen og kunde ikke staa frit.

En Karm Vogn, hvoraf Faddingen er ny, men Underdelen gammel, 20 Slettedl.

Et Flaskefoder med 11 store Flasker.

Paa Loftet fandtes efterskrevne:

3 Bundter grov Hør vog 1 Lpd. 5 Pd. a Pd 3 Mk. 8 Sk., er 3 Slettedl. 3 Mk. 2½ Sk.

I Drengehuset:

En Stenrulle, 3 Slettedaler.

Paa Loftet over Stuen til Gaden:

En rød anstrøgen Seng med Himmel og Carnis med Bond, 5 Slettedaler.

En ny malet Kiste af Fyrrebræder med Laag, 5 Slettedl.

En mindre med Laag, Hængsler og Hasper.

En Kongens Maals Skieppe.

Paa Brøggers Loftet:

Et Slædekar med Tilbehør, under Mederne Jern, 6 Slettedl.

En Stokkeslæde med Jernstivere og andet Tilbehør.

Ti Stykker Ege Standtønder og 1 Øltønde.

I Ahmestuen:

Et Bord og en Træbænk.

Udi Brøggerhuset fandtes:

Et stort Ege Ølkar, ungefær paa 3 Tønder, 2 Slettedl.

Et Ryste Kar og et nyt Egekar samt 1 Ege Standtønde med 4 Jernbaand.

En Hjemkværn med Tilbehør og 1 Saae med 3 Jærnbaand.

Udi Salte Huset:

Et stort Saltkar med Laag.

I Meelhuset:

Et stort Fyrre Deigntrug og et mindre do.

I Gaarden:

En ny, Jernbeslagen Vogn med Ringe om Navene, 10 Slettdl.

En ældre do. og 4 gamle, jernbeslagne Vognhjul samt 2 Vogn Ree (Red).

En grønmalet Carosse, 16 Slettedaler.

En do. Cariol med Hindertøj, som dertil hører, med Messingbeslag, forgyldt, 9 Slettedl.

2 Bidsler med Jagetøjler, 6 Slettedl.

En Jagtsadel med grøn Skaberak og 2 Læderpunge.

En Ryslæders Sadel med grøn (. . . ?) under, uden Skaberak.

En sort Læders Sadel med gammel Læders Skaberak uden Underfod.

En do. gammel med do. gammel Skaberak af grøn Coleur.

Et nyt Bidsel og 2 gamle.

Herefter kommer Besætningen.

Denne bestod af:

En rød Ko, 5 Slettedl., en rødbrøget, 5 Slettedl., 1 hvid Ko, 4 Slettedl., og 1 graa Ko, 4 Slettedaler.

Det var hele Besætningen, hvad angik Køerne, men til Gengæld var der saa mange des flere Heste, nemlig:

En gul, norsk Hest,	12 Slettedaler,
En stor, sort Hest,	6 do.
En mindre do.,	6 do.
En stor, graa,	5 do.
En brun do., mindre,	4 do.
En hvidgraa, ung Hoppe,	4 do.
En brun Ungfohlen,	14 do.
En brunstjernet Hoppe,	4 do.

Derefter kommer flere Smaating uden Interesse, hvorfor de ikke opregnes her. Af større Interesse er Beskrivelsen over Bygningerne.

Bygningerne:

Den vestre Længe, som er 12 Stolperum med Portrum. Derudi alt befattet med Døre og Tilde (Loft) samt Vinduer i alle Værelser og 2 Skorstene, a Stolperum 9 Slettedl. = 108 Slettedaler.

Den nordre Længe (Nørre), 21 Stolperum (har været selve Stue-Længen), derudi befattet Storstuen ud til Gaden, Forstue, Kjøkken, Thestuen og Brøggershus og Saltehus med Tille, Vinduer og Døre samt 2 Skorstene, og paa samme Længe en

liden Baggaard for Enden paa Længen, Stolperum sat for 18 Slettedl., er 378 Slettedaler.

Staldlængen var den østre Længe, som er 11 Rum med Portummet østen ud til Strædet, sat hvert Stolperum for 7 Slettedaler, er 77 Slettedaler.

Den søndre Længe paa Gaarden kaldes Nye Huset. 7 Stolperum med een Skorsten, hvert Stolperum 15 Slettedaler = 105 Slettedaler = 224 Kr. 17 Øre.

Gaardsrum og Husplatz med 2 Brønde og 1 Brøndvinde, (Ind- og Udkørsel fra Øster—Vester,) sat for 20 Slettedaler.

Endnu et Stykke nyt Hus østen Længen, opbygget og fæstet i Staldlængen, som er 5 Stolperum uden Tille, a Stolperum 14 Slettedl., er 70 Slettedaler. Alle foran nævnte Længer ere med Tegl behængte.

En Hauge Norden Strædet, som gaar fra Gaardens østre Grændse, langs med velbaarne Frøken Rosenkrantzes og By-skriver, Monsieur Bruuns Hauge, fra et Vandløb igennem sal. Amtsskriverens Hauge, og i Vester ud til Gaden imellem sal. Amtsskriverens og Søren Skomagers Længe. Derudi nogle smaa Frugtetræer med een Fiskedam samt tilhørende Dobbelt Stengierde ud mod Strædet til Niels Jønsen og Madtz Lars Hauge med een laasfast Laage for, 24 Slettedaler.

(NB. Derefter kommer Sædejorden, men da det er uden Interesse, afskrives det ikke her).

14 December 1737 var Skifteretten atter mødt for at holde Skifte og Deling efter Velbaarne Hr. Amtsskriver Horn, imellem hans Efterleverske, Madame Anna Magdalene Rasmusdatter, sal. Horns, og deres tvende levende Børn, en Søn og en Datter.

Sønnen var Monsieur Christopher Frederik Horn, paa 7de Aar, som Morbroderen, Monsier Diderich Busch af Bodilsker Sogn (St. Kannekegaard), blev Værges for.

Datteren var Mademoiselle Meselle Ottelie Horn, paa 12te Aar, som Seigneur Peder Hansen Splitz paa Skovsholm blev Værges for.

Saa kommer en lang Fortegnelse over Dødsboets Tilgodehavende over hele Øen.

Efter Opgørelsen blev imidlertid Resultatet, at Boets Midler og Formue var 9,924 Slettedaler 2 Mk. $3\frac{1}{4}$ Sk., men Boets bortskyldige Gjæld fordelt over hele Øen og i baade Lybæk, Hamborg og flere Steder beløb sig til 9,430 Slettedaler $6\frac{3}{4}$ Sk., saa der blev kun 494 Slettedl. 1 Mk. $12\frac{1}{2}$ Sk. til Deling

Det har været et for hine Tider meget værdifuldt Dødsbo, som her blev behandlet af Skifteretten. For et saa stort Beløb som 9,430 Slettedaler kunde man dengang kjøbt et stort Antal Gaarde. Til Sammenligning kan anføres, at 1744, da samtlige Vornedegaarde og en Del Selvejergaarde, tilhørende Kongen, af denne solgtes ved offentlig Auktion, solgtes i Vesterherred ialt 43 Gaarde og 2 Huse for et Beløb af ialt 10,106 Slettedaler*). I Værdien af Amtsskriver Christopher Horns Bo manglede der altsaa kun 676 Slettedaler for, at Beløbet havde været lig med det, som betaltes for 43 Gaarde og 2 Huse.

At Boets Gæld var saa uhyre stor, at der af al den Herlighed kun blev 494 Slettedl. til Rest, turde tyde paa, at der har været ført en ualmindelig flot Husholdning, selv om man gaar ud fra, at Amtsskriveren ifølge sin Stand og Stilling maatte henregnes til Byens fineste og fornemste Folk. Hans Hustru var en Datter fra Kannikegaarden i Bodilsker, hendes Forældre vare Major Rasmus Nielsen og Anna Margrete v. Gutzou, der ogsaa vare fornemme Folk, som vistnok ogsaa førte en kostbar Husholdning, men de

*) Mk. og Sk. ere udeladte.

beboede og drev dog kun en almindelig stor Bondegaard, og deres Husholdning maa dog rimeligvis have været nogenlunde indrettet derefter. Her maa altsaa Datteren, som blev gift med Amtsskriveren, have lært Husholdning af sin Moder, der skal have været en dygtig og bestemt Kvinde. Inventariet eller Indboet i Amtsskriverens Hus gør ogsaa Indtryk af, at hun har forstaaet at forsyne sit Hus med alt, hvad der behøvedes i Kælder, Køkken og alle Værelserne. Men dette beviser jo rigtignok intet om, at hun har været husholderisk.

Skiftet efter Jens Pedersen Kofoed, Bornholms Befrier.

Af Landdistrikternes Skifteprotokol for Aarene 1690—94 Side 73.
Skifte 22de Juni 1691.

Jens Pedersen Kofoed beboede ved sin Død Maglegaard i Østermarie, hvilken han som bekendt fik af Kongen til Brug i sin Livstid som Belønning for hans Færd 1658. Ved sin Død efterlod han sig følgende Arvinger af 1ste Ægteskab med Margrete Sandersdatter. *)

Sønner:

1. Hans Jensen Kofoed, var dengang Fændrich ved Maria-Regimentet i Kjøbenhavn, blev senere Kapt. ved Bornholms Milits, og boede paa 22de Selvejergaard, Sjøleggaard, i Østermarie.

*) Se Bidstrup: „Stamtavle over Familien Kofoed“.

2. Zander Kofoed ved Hs. Excellence Generallieutenant Schades Regiment i Kjøbenhavn.
3. Jørgen Jensen Kofoed, Sergeant ved Maria-Regimentet i Kjøbenhavn.
4. Detlef Kofoed var dengang paa en Rejse til Ostindien, paa hvilken Rejse han døde; han var ngift.
5. Mathias Kofoed var dengang 19 Aar. Lieutenant paa Fæstningen Christiansø.

Døtre:

1. Margrete, gift 2den Gang med Hans Olufsen.
2. Sidzele, gift 2den Gang med Hans Jensen i Aaker.
3. Lisebeth, gift 2den Gang med Jens Olsen, en Søn af Olaf Jensen Aalborrig, Sognepræst til Clemmesker og Viceprovst paa Bornholm. De beboede Kjøllergaard i Ibsker, som hun ejede efter sin første Mand, Hans Kjøller.
4. Anna Kofoeds 5 Børn (hun havde været gift med Lorentz Tyrevalt).
5. Magdalene Kofoeds 4 Børn; hun var gift med Kaptain Christen Nielsen paa 30. Selvejergaard i Ibsker. Ved Skiftet var han dog endnu kun Corporal.
6. Kirsten Jens Kofoedsdatter, som var til Ægteskab trolovet med Peter Thiesen af Svaneke.
7. Karen Jens Kofoedsdatter 16 Aar gl.
8. Johanne Jens Kofoedsdatter 16 Aar gl.

} Tvillinger.

I andet Ægteskab med Elisabeth Acheleye havde Jens Pedersen Kofoed 3 Børn; de to vare døde, da Skiftet holdtes, men det ene og ældste af dem alle tre, Margrethe Elisabeth, levede, og var saaledes Medarving efter sin Fader; hun var, da han døde, 10 Aar gammel.

Da den Gaard, Maglegaard med tilliggende Jorder, han beboede, ikke var hans, men tilhørte Kongen, nævnes hverken Bygningerne eller Jorderne i Skiftet, som kun kom til at omfatte hans Ind- og Udbo samt Besætningen af Heste og Kreaturer m. m.

Af Kreaturer var der 7 Stude, 1 Tyr og 11 Køer samt 8 Kvier, som gik ude paa Lyngen, 2 Kvie-Nød, 3 Kviekalve og 1 Tyrkalv.

HESTE OG HOPPER.

En brun blisset Ganger,	6	Slettedaler.
En hvid Gilling,	8	do.
En hvidskimlet Ganger,	10	do.
En rød Gilling,	6	do.
En brun do.,	6	do.
En brun do.,	12	do.
En „ do.,	12	do.
En sortgraa, ugilled Fole	10	do.
En brunblisset Hoppe,	6	do.
En gulblisset Hoppe,	11	do.
En hvid Hoppe,	7	do.
En sortstjernet Hoppe,	6	do. 2 Mk.
En brunblisset Hoppe,	4	do.
En sortbrun Hoppe,	6	do.

Der var 25 Faar, a Stk. 3 Mk.

20 Lam,	„	1	„
6 gamle Gæs,	„	1	„
20 Gæslinger,			
6 Galt-Svin a Stk.,	1	„	8 Sk.
Et Sosvin,	1	„	8 „
En hvid So,	2	„	
En rød So,	3	„	
En hvid Orne,	1	„	8 Sk.

BOSKABSVARER.

1 gammel, beslagen Vogn med Behør,	7	Slettedaler.
1 „høreder“,	do.	3 „

- 1 liden Stigevogn med Hammel og Halvsele, 3 Slettedaler.
 2 Slæder med Kar, 3 Mk. Stk.
 4 Aar med Bihler paa,*¹) 1 " "
 2 Plouge med Tilbehør paa, 6 Mk. Stk.
 3 Harver, " 1 Mk.
 Nye Hjul med Vognred, 3 Slettedl. 2 Mk.

Derefter kommer en lang Række af andre Sager henhørende til Indboet, saasom Tønder, Kar o. desl.

- 1 Ege Halvkiste med Jerubslag, 5 Slettedl.
 1 laasfast Fyrreskab, 2 Mk.
 Et grønt Himmelsengested, 2 "
 Et andet, 4-kantet Sengested, 6 "
 Et Fyrrebord, 3 "
 En liden Stol med nyt Tøj overtrukken, 3 Mk.
 Et Bord med Fod, 3 Slettedaler.

GEVÆR.

- Et Par Flintpistoler med Hylster, 4 Slettedaler.
 Et Par do. uden " 2 "
 Et Par Fyrpistoler, 3 "
 En Stutzer**²) Riffel med Staal, 4 "
 En " med Messing Bøiel, 3 "
 En liden Bøsse, 1 Mk.
 En polsk Crum-Sabel, 3 "
 En forgyldt Partisan, 3 Slettedl.
 En Flintebøsse, 3 do.
 En Stucet,**³) 1 do. 2 Mk.

NB. Man ser, at Jens Pedersen Kofoed har været godt forsynet med Vaaben, men mærkeligt nok savnes i Listen over dem Ryttersabler, hvilke han dog utvivlsomt har haft, og i hvert Fald 1658 brugte eftertrykkeligt, naar han sloges med en Svensker, som ikke vilde overgive sig.

*) Et Redskab til at opbryde hidtil uopdyrket Lyngjord med; det var en Slags Plov; den bruges endnu i Sverrig, og det kaldes dér at „aardle“, naar man har den i Brug. Som oftest brugte man Stude til at trække den.

**²) Stutzer maa være et særligt Navn paa en vis Slags Rifer.

**³) Navnets Betydning kendes ikke i Provinsarkivet, men det maa være et Vaaben.

4 gamle Stole, med Ryslæder overtrukken a 3 Mk.
 3 Træ Bagstole a 1 Mk. 12 Sk.
 1 Kistebænk, 3 Mk.
 1 do. med Laas for, 3 Mk. 8 Sk.
 Et Slagbord, 1 Slettedl.
 En Bænk under Vinduerne, 1 Mk.
 En Bænk nørre til i Stuen, 2 Mk.
 Et Klædeskab, 3 Slettedaler 2 Mk.
 Et lidet Ege Vraaskab, 6 Mk.
 En Jernkakkelovn i Stuen, med Fod, 15 Slettedaler.

I Kammeret ved Stuen.

En Kistebænk med Laas for, 2 Mk.
 Et gammelt Fyrre Madskab, 6 Mk.
 En Coffert med Laas for, 4 Slettedl.
 En liden Jernkakkelovn med Fod under 9 " "
 Et gammelt Himmelsengested, 6 Mk.
 3 Stykker gamle Sparlagen med en Kappe, 3 " "
 En hvid Bolster Underdyne
 En fiskskaftes Overdyne, 2 Rdl. 2 Mk.
 En blaa ranuet Underdyne (Bolster), 4 Daler,
 o. s. v. med Sengetøj.

Derefter forskellige Sager, og iblandt disse en gammel spansk Stucat (vistnok et Stødvaaben) til en Mk. 5 Spinderokke fra 8 Sk. til 3 Mk. 8 Sk. Stykket. I Lille Kammer ved Siden af Loftet (Salen) var der 4 Sengesteder med Sengeklæder i; de kaldtes den vestre, østre, søndre og nordre Seng. Senere nævnes nordøstre og sydøstre Seng med Sengeklæder i, det var de sædvanlige ranuede, 3: bredstribede Overdyner, Underdyner og Hovedpuder, dels af Uld, dels var det Bolster og Lærreds Klæder. Hvor der var saa mange Børn, maatte der jo ogsaa være mange Senge og Sengeklæder.

Endvidere nævnes en Mængde Hynder og Agedyner. Saa kommer Kobbertøjet: Kedler, Pander og Potter, og deriblandt en Destilerpande med Hat og Pibe, 7 Slettedl. 2 Mk. Metalgyder, Mortere og desl. Endvidere Messingbækkener og Messingfade.

Derefter anføres 3 Stykker gamle Silke-Sparlagen med Kapper, 3 do. af Kattun, 3 do. hjemmegjorte Blaar Sparlagen med Kappe.

TINTØI.

1 Theflaske, halv ubrugelig, 1 gammel Natpote af Mangut, 1 Tinkande, Mangut, 1 Tinflaske, Mangut, 2 store Tinfade, Mangut, 2 mindre do. do., 3 maadelig store Fade og et lidet, Mangut, 2 dybe og 1 lidt fladere Fad, 11 smaa og store Tintallerkener (ubrugelige), 11 nye, brugelige, Mangut, o. s. v.

SØLVTØI.

En Sølvkande, 28 Lod, paa 3 palle (Pægle) stor, a 3 Mk., er 21 Slettedl., en mindre Sølvkande, 23 Lod, paa $\frac{1}{2}$ Pot stor, a 3 Mk., er 17 Slettedl. 1 Mk., 3 Sølvbægere, hver vægtig 9 Lod, giver 27 Lod, a 3 Mk., er 20 Slettedl. 1 Mk., 3 do., vægtig hver 4 Lod, gjør 12 Lod, a 3 Mk., er 9 Slettedl., 15 Sølvskeer, vægtig 38 Lod, a 3 Mk., er 28 Slettedl. 2 Mk.

BØGER.

Den danske Lovbog,	3 Slettedl.
Christian Qvarts Bibel,	4 do.
En dansk Huspostille,	3 do.

Blandt de Sager, som vurderedes paa Skiftet, var der bl. a.:

10 Dusin Filigran Sølvknapper og en anden Knap, vægtig 32 Lod, a 3 Mk. 4 Sk., er 26 Slettedl., 29 smaa Sølvknapper til en Vattrøje, 2 Slettedl. 1 Mk. 6 Sk., en Mængde usyet Dreil og desl., som deltes mellem Døtrene.

Boets Løsøre og rørende Gods vurderedes til 963 Slettedaler 2 Mk. 12 Sk.

JENS KOFOEDS KLÆDER (Ifareklæder).

En graa Klædes Kjole med sort Underfoder, 10 Slettedaler. En sortfoeret Hufvue, 2 Mk.. En gammel, grøn Klædes Kjole, underfoeret med Ræveskind, 5 Slettedl. Et Par graa Klædes Buxer, underfoeret med Lærred, 6 Mk. Et Par gamle, feldberedt Skind-Underbuxer, 1 Mk. 8 Sk. Noch var der en sort

Klædning, som Sønnen Mathias bekom, samt en Hat, et Par Strømper og et Floer blev ialt sat for 6 Slettedaler. Summa 25 Slettedl. 1 Mk. 8 Sk., som deltes mellem den salig Mands Børn (Arvinger), 5 Sønner og 9 Døttre.

ELISEBETH ACHELEYES, hans 2. Hustrus IFAREKLÆDER.

En sort Klædes Kaabe	8 Slettedl.
En sort Fløiels Halvkjole	6 "
En sort Fiskskaftes Kjole	3 "
En rød, ulden, knyttet Nattrøie	1 "
Et grønt floriitz*) Snørliv, med 11 Par smaa Sølvmallers udi, er taxeret for 2 Slettedl.	
Et sort baratis (eller barabis) Skjørt,	3 Slettedl.
Et rødt Satzis Skjørt,	8 do.
Et gammelt, blommed Fiskskafts Skjørt, blaåt og gult, 14 Mk., samt en sort Silke graatgrøns Hue, 6 Mk.	

Jens Pedersen Kofoeds hele Bo blev vurderet for

	1356 Slettedl.	2 Mk.	12 Sk.
Gælden var	905 do.	3 "	13 "
Rest	450 Slettedl.	2 Mk.	15 Sk.

Deraf fik Enken den halve Part, 225 Slettedaler 1 Mk. $7\frac{1}{2}$ Sk. Da de gifte Børn ved deres Udfart havde faaet Hjemgift, blev man enig med dem om, at de ugifte Børn kunde dele de 225 Slettedl. 1 Mk. $7\frac{1}{2}$ Sk., der ellers skulde fordeles mellem alle 9 Søkende. De ugifte Børn fik derved for en Broderlod 32 Slettedl. 12 Sk., og for en Søsterlod 16 Slettedaler $6\frac{1}{4}$ Sk.

Præsten fik for Begravelsen	22 Slettedaler,
Degnen for sin Tjeneste	11 "

*) Benævnelse paa en Slags Fløjl.

Blandt Gældsfordringerne var der en fra Vice-Landsdommer Ancher Anthoni Müller, Øens rigeste Mand paa den Tid. Han skrev til Skifteretten:

. . . hafver jeg at fordre efter ædle og mand-hafte, nu sal. Hr. Kapitain Jens Kofoed, som bøde paa Maglegaard i Østermarie Sogn, Trey Hundrede Slettedaler, som har staaet ubetalt ofver 20 Aar, regnes dog ikke længere end fra den Tid Skifte holdtes efter min sal. Formand.

Det var kun lidt Jens Pedersen Kofoed efterlod sig, men det maa erindres, at da han modtog Maglegaard, var den afbrændt og Jorderne vistnok usselt drevne. Da han tilmed havde en ualmindelig stor Børneflokk, af hvilke en Del altid maa have været hjemme, saa er det ikke til at undres over, at han sad smaat i det, og havde han ikke haft sin Captains Gage, 200 Rdlr. aarligt, kunde det bleven svært nok for ham at klare sig. Ifølge sin Stilling og ifølge den Glans, der var over hans Navn siden 1658, maatte han føre et standsmæssigt Hus om ikke en flot Hus-holdning, hvortil der umuligt kunde blive Raad. Det kan endelig næppe være andet, end at Kofoed ikke interesserede sig særligt for Avlsvæsen; han var Soldat fra Top til Taa, en rigtig Hugaf, for hvem Tjenesten som Captain var det vigtigste, Landbruget maaske vel nærmest et nødvendigt Onde. Det er ret betegnende, at der, da Skiftet holdtes, i Boet kun fandtes tre Bøger, en Lovbog, en Bibel og en Huspostille, hvis de da alle ere optegnede. Læsning og Skrivning var næppe hans Lyst. Han tilhørte en af Øens ret velhavende og ansete Borger- og Bonde-slægter, og maatte, foruden at omgaaes disse sine

Slægtninge, vistnok ogsaa dele Selskabslivet med fornemme Slægter paa Øen. Til Skovsholm, hvor Macca-bæus boede, kom han vistnok ofte, og her fandt og vandt han jo sin anden Hustru, Elisabeth Acheleye. Af hans efterlevende Born, kom de fleste ret godt i Vej, om end ingen af hans Sønner ses at have udmærket sig særlig. Hans Enke vedblev, ifølge et Kongebrev derom, at bebo Gaarden. Omtrent $1\frac{1}{2}$ Aar efter Kofoeds Død, 21. Oktbr. 1692, giftede hun sig igen og døde først 1743, ca. 80 Aar gl.

Kongebesøget paa Bornholm 1851.

AF H. ST. HOLBECK.

Efterfølgende Skildring af Frederik den Syvendes og Grevinde Danners Besøg paa Bornholm i Dagene fra den 7de til den 16de August 1851 hviler dels paa samtidige Avisreferater, særlig i *Bornholms Avis* (24de Aargang), dels paa Festkomitéens i Raadstuarkivet i Rønne opbevarede Regnskab med tilhørende Bilag, dels endelig paa Meddelelser fra ældre Bornholmere, som herved bedes modtage min bedste Tak. Ligeledes takker jeg Herr Manufakturhandler *Waldemar Holm*, der har henledet min Opmærksomhed paa den omtalte Dokumentsamling, samt Herr Borgmester *Olivarius* for den til Afbenyttelsen velvilligt givne Tilladelse.

Sommeren 1851 var en meget bevæget Tid for Bornholmerne. Allerede i Maj Maaned begyndte der at gaa Rygter om et nærforestaaende Besøg af Hs. Majestæt Kongen. Omtrent samtidig fremkaldte en Afhandling af Rektor Whitte i „Rønne lærde Skole“s Indbydelsesskrift en livlig Debat om den af Regeringen foreslaaede Nedlæggelse af nævnte Skole. End-

videre nedlagde Folketingsmanden for Bornholms 1ste Kreds, Toldkasserer, Kammerraad Heggelund, paa Grund af Embedsforflyttelse sit Rigsdagsmandat, og gav saaledes Anledning til en Valgkampagne med tilhørende Sindsbevægelse.¹⁾ Og endelig indtraadte der en Begivenhed, der — om den end ikke tør siges udelukkende at have angaaet Bornholmerne — dog af disse omfattedes med den største Interesse, nemlig den totale Solformørkelse d. 28de Juli.

At det var Kongebesøget, der maatte blive Sommerens „Begivenhed“, følger af sig selv. Det udtales da ogsaa i Bornholms Avis (23. Maj) at „Glæden vil vorde stor; thi det er henved 200 Aar siden, at en dansk Konge har gæstet vor Ø.“²⁾

Allerede i Kraft af sin Sjældenhed maatte da et Kongebesøg have Krav paa den største Opmærksomhed, saa meget mere i et Tilfælde som dette, da jo Bornholm vilde blive den første Provins, som Kongen beærede med sit Besøg efter Treaarskrigens Afslutning, der yderligere havde forøget Frederik den Syvendes allerede ved Grundlovens Udstedelse saa stærkt rodfæstede Folkegunst.

Skønt det ikke tør paaståas, at der til Kongebesøget er knyttet nogen Erindring om gennemgribende Begivenheder, og skønt Besøget vel i alt væsentligt maatte forme sig som saa mange lignende rundt om

¹⁾ Ifølge indenrigsministeriel Skrivelse af 19de Juli berammes Valget til den 19de Septbr.; valgt blev Uhrmager Findanus Petersen med 387 Stemmer. Hans Modkandidat Toldinspektør Terp erholdt 90 St.

²⁾ Det var nøjagtigt 164 Aar siden, at en dansk Konge, Christian V, havde besøgt Øen. (Thura: Bornholms Beskrivelse S. 263). Derimod havde baade Christian VIII og Frederik VII besøgt Øen som Prinser.

i Landet, turde det dog have sin Berettigelse at forsøge en Skildring deraf, ikke mindst ved det Lys, som derved vil kunne kastes over bornholmske Samfundsforhold for halvhundrede Aar siden, samt over Befolkningens Følelser og Stemninger ved en Løjlig-hed, som var særlig egnet til at give disse et fyldigt Udtryk. Men dersom et saadant „Tidsbillede“ skal blive nogenlunde fuldstændigt, vil det være nødvendigt at gaa ind paa mange Enkeltheder, som i sig selv er af meget underordnet Betydning, men som dog, naar de ses i Sammenhæng, forhaabentlig vil findes at være paa deres Plads her. Mangt og meget vil tillige forekomme Nutidsmennesker komisk; det maa imidlertid erindres, at Forholdene var saare primitive og Midlerne ringe; Viljen derimod var sikkert den bedste.

Det hed sig oprindeligt, at Kongen vilde sætte et Besøg paa Bornholm og Christiansø i Forbindelse med en Rejse til Hertugdømmerne; men snart efter meddeltes det i „Berlingske“, at Rejsen til disse var udsat indtil videre, hvorimod „Allerhøjstsamme om kort Tid agter at gøre Turen til Bornholm.“ Planen gik ud paa, at Kongen ombord paa sit Dampskib „Ægir“ vilde forlade Hovedstaden d. 13. Juni; først skulde Christiansø besøges, dernæst Bornholm. Ankomsten til Rønne vilde sandsynligvis finde Sted d. 15. Juni. Saaledes meddeltes der i Bornholms Avis for den 3. Juni.

Man begriber, at Efterretningen vakte den største Bevægelse paa Bornholm. I samme Nummer finder man da ogsaa et Avertissement fra Rønne Kommunalbestyrelse, hvori „samtlige Indvaanere anmodes om at afgive Møde paa Raadstusalen Onsdagen d. 4. Juni Kl. 6 Eftermiddag i et offentligt Øjemed.“

Selvfølgelig var det Kongebesøget, som stod paa Dagsordenen, og der har sikkert ikke været Mangel paa Deltagelse, selv om det just ikke blev „samtlige“ Indvaanere, der gav Møde; aabenbart har der været adskillige, som ikke har læst deres Avis med den tilbørlige Grundighed, (skönt Formatet just ikke var af de mest afskrækkende) og som derfor gik Glip af Mødet. Antagelig har de bagefter ærgret sig grundigt og, — som det saa ofte er Tilfældet — søgt sig en eller anden Syndebuk, over hvem de kunde lade deres Ærgrelse gaa ud. Det blev Kommunalbestyrelsens Formand, Adjunkt Hasselriis, som valgtes til dette mindre behagelige Hverv; men i det følgende Nummer af Bladet afviser han alle Angreb ved følgende Erklæring:

„Paa Grund af Omstændighederne finder jeg mig foranlediget til at bringe til mine Medborgeres Kundskab, at det ikke af mig er bleven lovet at lade Trommen gaa Onsdag Eftermiddag i Anledning af det paa Raadhuset samme Dags Eftermiddag berammede Møde.“

Resultatet af Forhandlingerne fremgaar af følgende Avertissement i samme Nummer:

„De, der maatte ønske at deltage i et Bal i Anledning af Hans Majestæt Kongens Nærværelse ville behage at tegne sig paa en hos Farver Marckmann henlagt Liste. Naar Ballet holdes, vil nærmere blive bekendtgjort; rimeligvis vil det blive mellem den 20. og 24. ds.

Rønne d. 6. Juni 1851.

Hasselriis. Marckmann. Wichmann.“

Der maa altsaa i Tiden mellem d. 3die og d. 6te Juni være indløben Meddelelse om en Forandring i Rejseplanen med Hensyn til Tidspunktet; men derved skulde det ikke blive.

Den 17de Juni skriver Bornholms Avis nemlig: „Et Rygte om, at Kongens Rejse maaske blev forhindret, har vakt almindelig Bedrøvelse, saa meget mere, som man trygt har hengivet sig til det glade Haab at se Hs. Majestæt i vor Midte og modtage ham og hans Omgivelser med den Kærlighed, som en saa folkelig Konge har Grund til at vente for sig og dem, som han har hævet op til sine Nærmeste. Dog kunne vi meddele den glædelige Efterretning, at det rimeligvis kun er en ganske kort Udsættelse paa Grund af Statsforretninger, der har foranlediget dette nedslaaende Rygte.“

Denne Notits har bl. a. Interesse ved den deri forekommende, rigtignok i meget forsigtige Vendinger indhyllede, Hentydning til Kongens Gemalinde.

Som bekendt havde Frederik den Syvende et Aars-tid i Forvejen (7. August 1850) i Frederiksborg Slotskirke af Biskop J. P. Mynster ladet sig vie til Jomfru Louise Rasmussen, der i den Anledning var bleven ophøjet til Lehnsgrevinde af Danner. „Denne Begivenhed“ — skriver A. Thorsøe — „havde vakt almindelig Sorg hos den fintfølende og oplyste Del af det danske Folk; thi Grevinde Danners Fortid var, bortset fra hendes Forhold til Kongen, ingenlunde pletfri, og den offentlige Menings Dom om hende var i det hele af den Beskaffenhed, at Frederik VII ved at kaare hende til sin Hustru kun kunde svække sin Kongeværdigheds Glans og Vægt.“ ¹⁾

¹⁾ Biografisk Leksikon IV S. 480.

Saaledes lyder den upartiske Historieskrivnings strænge Ord om denne Forbindelse. Det kan derfor ikke undre os, om man paa Bornholm stod noget usikker med Hensyn til den Holdning, der vilde være at indtage overfor Grevinden. Der fandtes jo intet tidligere Forbillede at gaa efter, idet Bornholmsrejsen vilde blive den første Rejse, paa hvilken Kongen ledsagedes af Grevinden. I den Henseende er da Besøget paa Bornholm ikke uden en vis historisk Interesse; dette har sikkert, ikke blot fra Kongens, men ogsaa — og vel navnlig — fra hans „Omgivelsers“ Side, været betragtet som et Experiment, hvis Udfald kunde faa Betydning for Fremtiden, og som derfor utvivlsomt har været imødeset med en vis Spænding.

At Statsforretninger anførtes som Aarsag til Rejsens Udsættelse var ingenlunde en tom Talemaade. Netop paa hint Tidspunkt førte den danske Udenrigsminister, Kammerherre Reedtz, nogle vigtige Forhandlinger i Warschau med den russiske Kejser, Nikolaj I. Uden denne mægtige Mands velvillige Imødekommenhed vilde det, paa Grund af Vanskelighederne i Hertugdømmerne, være umuligt at faa det danske Monarkis statsretlige Forhold ordnede paa en for Nationens Værdighed tilfredsstillende Maade. I Slutningen af Juni kom Reedtz hjem fra sin Rejse, og under den Drotelse, som hans Meddelelser nødvendiggjorde, fik Kongen andet at tænke paa end at rejse til Bornholm. Forhandlingerne medførte endog en langvarig Ministerkrise, der først endtes d. 13. Juli ved „Juliministeriets“ Udnævnelse. Dette blev nærmest en Rekonstruktion af det foregaaende Ministerium („Novemberministeriet“), dog med den ikke uvæsentlige Ændring, at den nationalliberale Professor H. N. Clausen gav Plads

for den konservative Karl Molkte. Derimod forblev Madvig, efter Kongens udtrykkelige Ønske i Ministeriet; ganske at afbryde Forbindelsen med det national-liberale Parti vilde Frederik VII grumme nødig, da han kunde forudse, at et Brud med dette vilde koste ham en ikke ringe Del af den Popularitet, som — det være sagt til hans Ros — var ham en Livsbetingelse.¹⁾

Først efter at disse Forhold var bragt i Orden, kunde Rejseplanen genoptages og d. 22. Juli læser man i Bornholms Avis, at Kongen „ifølge paalidelig Efterretning“ kunde ventes til Rønne d. 26. Juli, og atter kunde da Festkomitéen udsende sin Indbydelse, der denne Gang lød saaledes:

„Da Lystballet i Anledning af Hs. Majestæt Kongens Nærværelse vil blive afholdt Søndagen d. 27. ds. ville D'Herrer, som fremdeles ønske at deltage, behage at tegne sig paa en hos Farver Marchmann henlagt Liste, hvorefter det nærmere vil blive bekendtgjort, naar og hvor Billetterne kunne afhentes.

Hasselriis. Marckmann. Wichmann.“

Men ak! Heller ikke denne Gang skulde *Lystballet*²⁾ blive til Virkelighed. Thi i det næste Nummer af Avisen meddeles det, at „Hs. Majestæt ikke efter Bestemmelsen kan ventes her til Landet (s: Bornholm) d. 26. ds., da Allerhøjstsamme har faaet et Stød paa Benet, paa Grund af hvilket Lægen har erklæret det for aldeles nødvendigt, at Kongen forholder sig roligt, formodentligt tilsengs. Vi ere imidlertid bemyndigede til at forsikкре, at vor dyrebare Konge, saasnart

¹⁾ Nærmere om den politiske Situation findes i: N. Neergaard: Under Junigrundloven S. 546—554.

²⁾ Muligvis foreligger dog her en Sætterfejl for „Festballet“.

han bliver restitueret, forhaabentlig om en 8 Dages Tid, vil tiltræde Rejsen, der skal lige (!) ham meget paa Hjærte “

Saaledes paa Bladets første Side. Paa dets sidste Side findes der et Avertissement, som staar i en langt intimere Forbindelse med hin sørgelige Efterretning, end man ved første Øjekast skulde falde paa. Avertissementet lyder kort og vemodigt saaledes:

„20 Par Hummere ere tilkøbs. Bogtrykkeriet anviser.“ Der vil siden blive Lejlighed til nærmere at lære disse ulykkelige Hummeres Skæbne at kende.

Videre var man altsaa ikke naaet i Lobet af de 2 Maaneder, der nu var hengaaede siden Rygterne om Kongebesøget begyndte at versere. Intet Under, om Stemningen efterhaanden var bleven noget trykket som Følge af disse idelige Alarmeringer med paafølgende Skuffelser.

Det maa derfor siges, at Tidspunktet var heldigt valgt, da den totale Solformørkelse indtraf d. 28. Juli og — om man tør bruge et saadant Udtryk — for et Øjeblik lyste op i de formørkede Sind. En begejstret Indsender skildrer Dagen efter i Avisen Fænomenet som „det højtideligste og mest storartede, Mennesket kan tænke sig.“ „Alles Øjne var rettede mod Solen, hvor man saa Maanen omgiven af en Glorie, hvis Lige ikke kan tænkes skønnere.(!) Alle følte det højtidelige og storartede i Øjeblikket og udbrød med Entusiasme og Beundring: Hvilket skönt og himmelsk Syn!“

Men snart straaede Solen atter, og faa Dage efter kunde Avisens Hovedstadskorrespondent meddele, at Kongen havde forvundet Følgerne af sit Uheld; og

den 3dje August anløb selve „Ægir“ Rønne Havn, medbringende den glædelige Efterretning, at det nu vilde blive til Alvor med Besøget, og at Kongens Ankomst kunde ventes at ville finde Sted d. 7de August. Hertil føjer Avisen følgende inderlige Ønske: „Maatte nu saa sandt Vejret blive godt, da tør vi glæde os til, at Hs. Majestæt med Følge vil befinde sig vel paa denne Kongehuset tro hengivne Ø.“

Belært af Erfaringen holdt Festkomitéen sig dog klogelig tilbage. Først Lørdag d. 9. August, efter at Kongen var ankommen til Rønne, rykker den for sidste Gang ud med sin Indbydelse:

„De fra Land og By, som ønske at deltage i det i Anledning af Hans Majestæt Kongens Nærværelse arrangerede Bal, der er berammet til at afholdes i Theatrets Lokale førstkommende Fredag d. 15. Kl. 8, ville behage at tegne sig paa en hos undertegnede Marckmann henlagt Liste. Billetter afhentes Torsdag og Fredag Formiddag.

Rønne d. 9. August 1851.

Hasselriis. Marckmann. Wichmann.“

Trængslernes Tid var nu forbi, og Festlighederne i fuld Gang.

Den 7de August henimod Aften ankom „Ægir“, ført af Kaptain Grove, til Rønne fra Christiansø. Selvfølgelig havde alle Byens civile og militære Autoriteter i Forening med en meget stor Menneskemængde, givet Møde paa Havnen. Derimod havde Embedsstandens Damer gennemgaaende holdt sig hjemme, hvilket naturligvis maatte opfattes som en Demonstration imod Grevinden. Da Skibet havde lagt til, viste Kongen sig og modtog den første jublende Velkomsthilsen.

Efter et Øjeblik's Forløb forsvandt han atter, men kom snart efter tilsyne med Grevinden ved Haanden. Staaende paa Dækket og ombølget af fornyede Hurraaab slog han ud med Haanden og udtalte, da der var tilvejebragt fornøden Stilhed, med høj og klar Rost følgende:

„Mine kære Bornholmere! Maa jeg forestille Jer min Kone; hun havde Lyst til med mig at besøge og se Eders smukke Ø.“

Vældige Hurraraab hilste disse Ord, og Kongen, der stadig førte den smilende Grevinde ved Haanden, gik nu over den smykkede Landgangsbro i Land og hilsende til alle Sider, kortede han, efter særlig at have hilst paa Autoriteterne, under Mængdens Jubel til Amtmandsboligen.¹⁾

En Del af Borgerskabet, med Prokurator Fog i Spidsen, fandt imidlertid, at Modtagelsen for Grevindens Vedkommende havde været temmelig kølig. Det bestemtes derfor, at en stor Deputation af Damer skulde søge Foretræde for hende, og man henvendte sig herom til Amtmand Wegener. Da denne hørte, at der vilde komme mindst hundrede Damer, og da Værelserne i Amtmandsboligen ikke havde den fornødne Størrelse, besluttedes det, formodentlig efter Samraad med Kongen og Grevinden, at Modtagelsen skulde finde Sted i Haven, hvilket ogsaa skete. Med Fru Fog som Ordførerinde overbragte Damedeputationen Grevinden deres Hilsen. Hun modtog Damerne med megen Elskværdighed og underholdt sig med dem en halv Timestid.

¹⁾ I Kongens Følge befandt sig Kammerherrerne Irminger, Worsaae og Berling.

Som man ser, var Initiativet til denne Hyldestbevisning — sikkert den mest udprægede, der blev Grevinden til Del under hendes Ophold paa Øen — udgaaet fra selve Borgerskabet og uden ringeste Foranledning fra hendes Side. Man kan derfor ikke med Rette beskyldte hende for ved denne Lejlighed at have „boret“ sig frem, som det ofte er bleven sagt.

Den følgende Formiddag overværedes ifølge Avisens Referat „en Skønnerts Aflobning paa vor dygtige Skibsbygmester Bechs Værft“; — og samme Dag kørte de høje Gæster gennem Hasle til Allinge. Ved den vanskelige Indkørsel til sidstnævnte By blev Hestene for Kongens Vogn sky, og et Øjeblik var Situationen ret uhyggelig. Det lykkedes dog Vognmand Rottensten, der kørte Kongens Vogn, i Forbindelse med to haandfaste Mænd,¹⁾ der uden at agte Faren greb til i rette Øjeblik, at hindre et Ulykkestilfælde. Kongen og Grevinden stod nu ud af Vognen for at tilbagelægge Resten af Vejen tilfods. Da Mængden anmodede om at maatte faa Lov til at trække Kongen ind i Byen, udbød han: „Folket skal ikke trække mig. Jeg kan godt gaa“ — Ord, der ligesom hans Udtalelse ved Ankomsten til Rønne gjorde Indtryk ved den Blanding af Værdighed og gemytlig Jævnhed, som saa ofte prægede Frederik VII's Fremtræden, og som var hans Kongehemmelighed.

De følgende Dage benyttedes til Besøg paa alle de naturskønne Steder paa Øens Nord- og Østside. Overalt modtoges Kongen med overordentlig Begejstring, og ved Ankomsten til Byerne — Svaneke, Nexø og

¹⁾ Den ene af disse, Havnefoged Hansen, belønnedes i denne Anledning med Sølvkorset, hvilken Hædersbevisning ogsaa senere blev Rottensten til Del.

Aakirkeby — fandt der højtidelig Mogtagelse Sted med Taler, Sang, Æreporte, hvidklædte, blomsterstrøende unge Piger o. s. v. Tirsdag Aften ankom Kongen til Almindingen, hvor han tog ind hos Skovrider Fasting paa Rømersdal. Den følgende Dag samledes store Menneskemasser fra alle Kanter af Øen i den smukke Skov, hvor Partiet omkring „Christianshøj“ med Mindestøtten¹⁾ som Midtpunkt var prydet med Guirlander og Flag. Om Aftenen var alt festligt illumineret med kulørte Lamper.

Da Kongen efter Tallet ankom til Festpladsen, var denne ganske opfyldt af Mennesker, hvoraf mange var forsynede med Fakler. Staaende paa Pavillonens Veranda paahørte Kongen den Tale, hvori Øens Landstingsmand, Kammerjunker, fhv. Amtmand Krabbe paa Befolkningens Vegne udtalte dennes Glæde over det høje Besøg samt forsikrede om dens Taknemlighed „for den store kongelige Gave, Deres Majestæt i Danmarks Riges Grundlov har skænket Folket.“ Borgerrepræsentant Balle (fra Aakirkeby) henvendte dernæst nogle hyldende Ord til Grevinden, idet han, iøvrigt ret behændigt, gjorde gældende, at „hvad der var kært for Kongen, var ogsaa kært for Bornholmerne.“ Af en derpaa afsungen Sang hidsættes et Par Vers

Konge med det djærve Hjærte
Og det danske Sind,
Se! Dit Folk med Sang og Kjærte,
Glædens Blus paa Kind,
Kommer hid i Aftenstunden,
Hilser Dig med Fryd i Lunden;
Dejlig den i Sommerglansen
Rækker selv Dig Kransen.

¹⁾ Reist til Minde om Prins Christian Frederiks Besøg 1824.

Vel som Christians Søn Du vundet
 Har vor Kærlighed.
 Men, o Konge! Selv Du grundet'
 Vor Taknemlighed.
 Hil Dig! Danmarks lyse Sommer
 Nu med Fred og Frihed kommer —
 Hil Dig! For Din skønne Have
 Leddet er i Lave!

Dybt bevæget udtalte Kongen sin Tak til Bornholmerne, tilføjende en højtidelig Forsikring om, at „som Folket vil være med Kongen, saaledes vil ogsaa Kongen være med Folket.“

Efter den vellykkede Fests Afslutning ledsagedes Kongen af den fakkelbærende Mængde til Rømersdal, hvor man skiltes, dog først efter fornyede Ovationer.

Den næste Dag, Torsdag d. 14., hen paa Eftermiddagen vendte Kongen med Følge tilbage til Rønne. Ved den østre Indkørsel til Byen fandt der en højtidelig Modtagelse Sted ved en i Dagens Anledning rejst Æreport. Velkomsttalen holdtes af den for sin Veltalenhed og sit ægte demokratiske Sindelag højt ansete Garver Th. E. Wulff.¹⁾ Der kørtes direkte til Amtmandsboligen, hvor der holdtes Taffel. Efter Tafflet foretog Kongen og Grevinden tilhest en Tur rundt i Byen for at tage Illuminationen i Øjesyn. „Selv i den simpleste Vraa, den mest afsides Krog flammede Glædesblus.“ Særlig fremhæves Arrangementerne hos Smedemester Holm, Kammerjunker Krabbe, Bogtrykker Tryde, Glarmester Boss og Skibsbygmester Bech.

Et enkelt Sted havde man dog ikke villet boje sig for den herskende Opinion. Saaledes havde Prov-

¹⁾ Han skal have afslaaet en ham i Anledning af Kongebesøget til-tænkt Udmærkelse. Se iøvrigt Bornholmske Samlinger I S. 118.

sten undladt at illuminere, væsentlig paavirket af Provstinden, der var en Søster til Indenrigsminister P. G. Bang, og som ikke havde kunnet bekvemme sig til at anerkende Grevinden som Landets første Dame. Denne Fasthed maatte hun bøde for, idet en Del af Façadens Ruder — som et Øjenvidne beretter — „med ét Slag“ blev slaaede ind.

Fredag Formiddag benyttedes til Besøg paa Raadhuset, hvor „Borgerrepræsentationen“ — som det den Gang hed — havde givet Møde tillige med forskellige kommunale Embedsmænd. Aarsregnskaberne fra det forrige Regnskabsaar fremlagdes for Hans Majestæt, som besaa dem „med Velbag“ paa Grund af den Orden og Akkuratesse som prægede dem. „Uopfordret yttrede Hans Majestæt sig om vor nuværende lærde Skoles Stilling og lovede at lægge sig denne Sag paa Hjærte.“¹⁾ Derefter besaas Asylet, Fattighuset og forskellige andre Institutioner samt d'Hrr. Curdts's og Sonnes Fajancefabrikker.

Om Aftenen afholdtes det tidt nævnte Festbal, som vel tør betegnes som Festlighedernes egentlige „clou“.

Det havde ingenlunde været nogen let Opgave at træffe saadanne Forberedelser, at man med Udsigt til et nogenlunde tilfredsstillende Resultat kunde fejre Kongen ved en Fest i større Stil. Der fandtes i hele Byen kun ét Lokale, om hvilket der kunde være Tale, nemlig Theatret, der bl. a. havde den Fordel at staa i Forbindelse og delvis at have Lokaler fælles med

¹⁾ Muligt har Kongen da haft direkte Andel i, at der tilvebragtes et Kompromis, saa at Skolen blev en „højere“ Realskole, der kunde føre studerende Elever frem til 1ste Del af Artium. 1892 blev Skolen atter „lærd“ og 1903 „højere Almenskole“ med den særlige Betegnelse: Statsskolen i Rønne.

„Rønne Klub“. Det stod imidlertid Komitéen klart, at Klubvæerten, Gæstgiver Sørensen, ikke vilde magte et saa stort Foretagende, som det her vilde komme til at dreje sig om. Man ordnede sig da saaledes med ham, at han blot overtog Beværtningen for Festedeltagernes Vedkommende, hvorimod Komitéen selv paatog sig at arrangere alt vedrørende det kongelige Taffel.

At bringe alt i Orden maatte kræve baade Tid, Arbejde og Penge; og det maa siges, at Komitéen ikke sparede paa nogen af Delene.

Allerede i Juni Maaned havde man — ved den første Meddelelse om det forestaaende Kongebesøg — udsendt en Liste med Indbydelse til Festen. Dette Aktstykke findes endnu, og det hedder heri bl. a.: „Der vil blive sørget for, at Belysning, Musik og Beværtning vil blive saa godt som Omstændighederne tillade; der serveres som sædvanlig med Vesperkost, Smørrebrød, Kage, Punsch, afbrændt Rødvin, Kaffe og Frokost. Da Indretningen af Festlokalet, sammes Dekoration, Hs. Majestæts Taffel m. m. vil medføre betydelige Udgifter, har man ikke ment at turde sætte Betalingen lavere end til 4 Rbdlr. Parret, 16 Mark for en Herre, 8 Mark for en Dame. Det er kun ved et talrigt Selskab, at Kommunen, i hvis Navn vi fremtræde, vil kunne blive i Stand til at vise vor folkelige Konge en passende Opmærksomhed.“

Af Festkontingentet skulde Gæstgiver Sørensen have 2 Rbdlr. 4 Mark for Parret (10 Mark for en Herre, 6 for en Dame); Restsummen skulde anvendes til Dækning af de andre Udgifter, hvilket man mente vilde kunne lade sig gøre, saafremt Tanken mødte en passende Tilslutning. Paa denne kan der ikke klages. Naar heuses til den for hin Tid vistnok ret

betydelige Sum, maa det nærmest forbause, at der tegnede sig henved 250 Deltagere (124 Herrer og 119 Damer), hvilket forudsætter, hvad ogsaa Listens Navne bekræfter, at selv de jævne Lag var rigt repræsenterede. Desuagtet skulde det snart vise sig, at en temmelig betydelig Underballance vilde blive uundgaaelig, idet Teatrets Indretning og Udsmykning slugte adskilligt mere, end man havde tænkt sig.

Straks i Begyndelsen af Juni Maaned havde man gjort det første Skridt, idet man fra København havde forskrevet Kongens Buste, der i Regnskabet figurerer med 6 Rbdlr. (Transport iberegnet). Længere naaede man dog ikke for denne Gang, og hele Sagen stilledes i Bero, indtil man i Juli fik ny Besked.

Blandt de mange opbevarede Aktstykker findes der et højt kuriøst Dokument, som til en vis Grad gør det muligt at følge Arbejdets Gang. Det er en Regning fra Gæstgiver Sørensen, og den bærer som Overskrift disse Ord: „S. T. Efter Komiteens Forlangenge Leveret til Det assisterende Personale ved Theatrets Dekoration ved Konge Ballet.“ Regningen omfatter c. 60 Poster, af hvilke den første lyder paa „2 Snapser $\frac{1}{2}$ Øll,“ og den sidste paa „1 Bitter $\frac{1}{2}$ Øll.“ Alt det mellemliggende er ganske af samme Beskaffenhed. Det fremgaar nu af Regningen, at Snapseriet — og dermed antagelig Arbejdet — begyndte d. 22. Juli for atter at standses efter 3 Dages Forløb, idet man jo d. 24. erfarede det Uheld, der var tilstødt Kongen. Først den 30. Juli tages der atter fat, og nu arbejdes der støt Dag for Dag indtil d. 9. August, da man aabenbart har faaet alt i Orden, dog at der den 14. (Dagen for Festen) maatte lægges en sidste Haand paa Værket, siden der —

ifølge den omtalte Regning — følte Trængsel til endnu „en Bitter og $\frac{1}{2}$ Øll.“ Arbejdet synes at have kulmineret den 8. August, for hvilken Dag Regningen udviser et Forbrug af

- 1 Bitter 1 Snaps $\frac{1}{2}$ Øll
- 1 Genever 1 lille Glas Øll
- 3 Snapser Dansk 1 Øll
- 1 Cognac $\frac{1}{2}$ Øll.

Heldigvis var det ikke de allerfineste Mærker, der benyttedes; den hele Regning løber kun op til 6 Rdlr. 10 Sk.

Endelig blev der — efter Festen — anvendt 3 Dage for at bringe Theatret tilbage til dets normale Skikkelse.

Den Arbejdsstyrke, som benyttedes, omfattede 21 Mænd, 1 Kone og 1 Dreng, med en Arbejdstid, der varierer fra $\frac{1}{2}$ Dag til 18 Dage; ja, den omtalte Kones Regning lyder endog paa 18 Dage og én Nat.

Det var da ogsaa en grundig Proces, man underkastede Theatret i dette Øjemed. For at selve Festlokalet kunde faa de nødvendige Størrelseforhold, var det nødvendigt at lægge et Gulv i Højde med Scenen, hvorved man indvandt dennes Plads. Materialet til dette Gulv kostede over 50 Rdlr., og det kom i det hele til at koste henved 100 Rdlr. Dernæst skulde Loftet betrækkes med Lærred, hvoraf der anvendtes 192 Alen, og dette skulde atter dekoreres paa forskellig Maade. Lokalerne skulde dernæst prydes med Guirlander, hvortil medgik 1 Læs Egeløv og 4 Læs „Grand“; fra Tojhuset hidskaffedes saa mange Vaaben og andre „krigerske Emblemer“, at Transporten til og fra Theatret krævede 4 Mands Arbejde a 1 Rdlr. pr Mand. Tænker man sig hertil den før nævnte Buste, endvidere 11 nymalede Vaabenskjolde, 2 Øxer af Blik, 2 Spyd af samme Materiale og 2 Messing-

rosetter, og tænker man sig det hele straale i et Lys-hav, fremkaldt ved Anvendelsen af 35 Pd. Stearinlys, leverede af Glarmester Boss, vil man sikkert finde, at Bornholms Avis er meget moderat, naar den i sit Festreferat betegner Arrangementet som „smagfuldt“. Æren derfor tilkom for en stor Del en vis Skuespiller Bloch¹⁾, som for 5 Rdlr. havde overtaget Ledelsen af Dekorationsarbejdet.

Var hele denne Side af det forberedende Arbejde af Betydning, var det om muligt endnu vigtigere at tænke paa det kongelige Taffel, som skulde dækkes i den for Klubben og Theatret fælles Hjørnesal. Ogsaa her fik Komitéen nok at tage Vare paa, og saa fik den endda Arbejdet to Gange. Da nemlig Efterretningen om Kongens Sygdom indløb (d. 24. Juli,) havde man allerede indkøbt de fornødne Madvarer, hvoraf endog adskilligt var tilberedt; saaledes var antagelig Suppen kogt, siden man den følgende Dag var i Stand til at forære Asylet en større Portion kogt Oksekød, hvilket jo var meget smukt gjort, om det end maa siges, at man her gjorde en Dyd af Nødvendighed. Det vilde imidlertid betyde et temmelig stort pekuniært Tab, dersom man saaledes skulde forære alle de indkøbte Sager bort. Det blev da besluttet at redde, hvad reddes kunde. Saaledes faar det tidligere omtalte Hummer-Avertissement sin naturlige Forklaring. De 20 Par Hummere, der var købt i København for 3 Mark 8 Sk. Parret, solgtes nu for 4 Mark Parret. Dette vilde jo have været en udmærket Forretning for Komitéen, dersom den blot havde faaet hele Partiet solgt. Men Hummer var aabenbart „Kaviar“ for den store Hob; kun tolv Par

¹⁾ Se Bornholmske Samlinger I. S. 126.

fandt Afsætning, og det var udelukkende Embedsstanden, der optraadte som Liebhave; paa Regnskabet findes nemlig ikke blot de opnaaede Priser anførte, men tillige i hvert enkelt Tilfælde Køberens Navn. Det maa siges, at Komitéens Formand, Adjunkt Hasselriis, gik i Spidsen med et heroisk Eksempel, idet han købte ikke mindre end 18 Pd. Kalvekød a 10 Sk. pr. Pd. Salget omfattede endvidere nogle Ænder (der solgtes a 1 Mark pr. Stk.) samt Høns, Appelsiner og Meloner. Det hele „udbragtes“ til 13 Rdl. 3 Mrk. 8 Sk.

Da man 14 Dage senere atter skulde gøre Indkøb, undgik man omhyggeligt Hummer, der konverteredes til 100 Krebs.

I Theatrets Kælder fandtes der et Køkken, hvor Maden tilberedtes af 4 Kogekoner, under Overledelse af Fruerne Hasselriis og Heggelund.

Hvad der i hele dette Madspørgsmaal har mest Interesse for os, er Prisforholdene. Nutidens Husmødre vil sikkert med en Blanding af Forbauselse og Vemod erfare, at Smørret den Gang ikke kostede mere end 24 Skilling pr. Pd., Æg c. 20 Sk. pr. Snes o. s. v. i samme Forhold.

Da Selskabet var samlet i Festlokalet, ankom Hans Majestæt med Følge Kl. c. 9. Han indførtes i Salen af Festkomitéen, og efter at han havde taget Plads begyndte Festen med Afsyngelsen af følgende Sang:

Kong Fredrik stod ved Danmarks Ror
 I Stormens Brag,
 Mens Lynet om Europa fo'r
 Og tændte Flammen vild og stor,
 Der rasede frem med Vold og Mord
 I Folkets Sag.
 Hist Troner styrted', Blodet flød,
 Men her i Kærlighed frembrød
 Vor Friheds Dag!

Og hvad Du gav i Kærlighed
 Med Troens Mod,
 Har baaret Frugt i Herlighed
 Thi frie Mænd ved Danmarks Led
 For Dig som Oldtids Helte stred,
 Med Friheds Mod!
 Og hvor Du færdes i Dit Land,
 Med Jubel Folket hilse kan
 Sin Konge god!

Forfatter til denne Sang var Bogbinder L. Høyer.¹⁾ At han ikke blot som Digter men ogsaa som Bogbinder ydede sit bedste ved denne Lejlighed, tør sluttes deraf, at Regningen paa de to elegant indbundne Eksemplarer, som overrakte Kongen og Grevinden, lød paa 3 Rbdlr. eller 9 Mark pr. Eksempplar.

Efter Sangens Afsyngelse tog Adj. Hasselriis Ordet og bød paa Byens og Borgernes Vegne Hs. Majestæt Velkommen. Talen endte med et „Leve“ for Kongen. Denne takkede meget hjærteligt, idet han forsikrede, at han var altfor rørt til at kunne svare saaledes, som han følte Trang til at svare; han vilde blot udtale, at han altid skulde have Bornholmerne og den ham givne Modtagelse i kær Erindring. Avisens Referat beretter dernæst, at „Ballet aabnedes af Kongen og Grevinden med en Polonaise, hvorefter Allerhøjsamme behagede at glæde sig ved at se paa de andres Munterhed med Undtagelse af nogle faa Danse, hvor han selv deltog.“ Ved Taffet udbragtes Kongens Skaal af Byfoged Garde, medens Viceformanden for Borgerrepræsentationen, Marckmann, udbragte Grevindens Skaal, hvorved han dog mere fulgte Pligtens Bud end Hjærtets Trang. Kongen tog nu Ordet,

¹⁾ Bornholmske Samlinger I S. 120.

takkede endnu en Gang og endte saa med en Skaal for Amtmand Wegener, hvem han takkede for, hvad han havde virket, først paa Fyen¹⁾ og senere paa Bornholm; „og“ — fortsætter Avisen med Selvfølelse — „det maatte glæde baade Kongen, der udbragte Skaalen, og Amtmanden, hvem denne Naade bevistes, at den fandt Genklang hos et Publikum, paa hvis Mening der fra begge Sider vistnok sættes Pris.“ Efter Taflet genoptoges Dansen. Blandt andre Danse dansedes der ogsaa en bornholmsk Sekstur. Man havde anmodet en af Byens Borgere, Løjtnant Holm ved Borgermilitzen, om at føre denne Dans op. Holm var en høj, kraftig Mand, bred og gemytlig, kort sagt en af dem, der vanskelig lader sig imponere. Efter Komitéens Ønske gik han nu hen og bukkede for Kongen og udbad sig Tilladelse til at danse med Grevinden. Kongen svarede hertil: „Gærne for mig, naar hun blot kan klare sig!“ „Det skal nok gaa, Deres Majestæt,“ svarede Løjtnanten beroligende, bukkede saa for Grevinden og bad om, at hun vilde forunde ham den Naade at træde en Dans med ham. Grevinden takkede, men ytrede Frygt for, at hun ikke magtede den hende ganske ubekendte Dans. Det lykkedes imidlertid den djærve Løjtnant at overvinde alle hendes Betæneligheder, og Dansen begyndte. I Begyndelsen kneb det for Grevinden, men hendes Kavalér var stadig parat med Vink og Vejledning; af og til maatte han dog, ved et fast Tag i hendes Skulder, dreje hende omkring, naar hun selv glemte at gøre omkring. „Denne Vej, Deres Naade,“ lød det hyppigt fra Løjtnanten, med en Kommandostemme, som gjal-

¹⁾ W. havde været Sekretær hos Fr. VII., da denne som Prins var Guvernør paa Fyn.

dede gennem hele Salen til lige stor Fornøjelse for Kongen og Publikum. Disse Ord: „Denne Vej, Deres Naade!“ blev i lange Tider en staaende Talemaade i Rønne. Efter Dansen var Grevindens Skobaand gaaet op. Hun henvendte sig nu til en af de fineste Bourgeoisidamer med Anmodning om Assistance. Tilfældigvis var den paagældende just en af dem, der havde udtalt sig allerskarpest imod Grevinden. Ikke desto mindre lagde hun sig nu hulsaligt smilende paa Knæ og ydede Grevinden den ønskede Assistance, uden at der sporedes mindste Tegn paa Uvilje.

Først paa den anden Side Midnat — Avisen siger „henad Kl. 4“, men dette turde være Overdrivelse — forlod Kongen Ballet „som Han saalænge bærede med sin Nærværelse (uagtet han vistnok ikke er fuldkommen restitueret i Foden), fordi han under sit Ophold paa Bornholm befandt sig, som det behagede Ham at yttre — saa vel og tilfreds, som ikke længe havde været Tilfældet, og fordi Han vidste, at Borgerne glædede sig ved at have Ham i deres Midte.“

Den følgende Dag (d. 16.) gav Kongen paa Raadhuset en Déjeuner, ved hvilken samtlige Byer paa Bornholm og „alle Stænder“ var repræsenterede. Skaalen for Kongen udbragtes af Amtmand Wegener, medens Adj. Hasselriis talte for Grevinden.

Samme Dags Eftermiddag Kl. 7 fandt Afrejsen Sted. Kongen fulgtes „af Indvaanernes varmeste Ønsker og Velsignelser og i deres Hjærte efterladende sig et uudsletteligt Indtryk af hans ædle Personlighed.“ Ved Afrejsen var der bleven overrakt Kongen en af 400 Borgere i Rønne underskreven Adresse, forfattet af Prokurator Fog. I Adressen havde man endnu en Gang givet Udtryk for Bornholmernes Kær-

lighed til Kongen, „en Kærlighed, som er beredt til ethvert Offer for Dig og Fædrelandet, hvis Vel Du har kaldet os til med Dig at arbejde for.“

I det hele taget forsømtes ingen Lejlighed til at takke for 5. Juni-Gaven, hvorved Friheden var bleven Folket til Del. Denne Taknemmelighedsfølelse har sikkert været det afgørende Element i den Begejstring, hvormed Kongen hyldedes overalt paa Bornholm; af hin Følelse udsprang og besjæledes alle de mange Taler, Adresser og Sange, — naar disse da ikke var det rene Kling-Klang, som f. Ex. følgende „Afskeds-hilsen“, hvormed Kongen hilstes, da han forlod Allinge:

Danmark dejligst Vang og Vænge,
Lukt med Bølgen blaa!
Gid vor Konge leve længe
Frejddigt virke maa!!!
Himlens Fred! Du blid omhøgne
Dannevangen allevegne!!
Sign vor Konge!! Folkets Lykke
Er hans bedste Smykke!

Digteren har, som man ser, ikke sparet paa Ud-
raabstegn; men Udraabstegnene gør det visselig ikke,
selv om de optræde i nok saa store Flokke.

Forinden sin Afrejse havde Kongen udstedt føl-
gende „Allerhøjeste Reskript“ til Amtmand Wegener:

„Vi ville herved have Dig paalagt, at Du bringer
„til vore troe og kjære Undersaatters Kundskab
„paa Vort Land Bornholm, at vi med Allerhøjeste
„Paaskønnelse og Erkendtlighed have modtaget de
„talrige Ytringer af Troskab og Hengivenhed, som
„dagligen ere viste Os under vort Ophold her paa
„Landet, og at vore troe Bornholmeres Vel til alle

„Tider vil være Genstand for vores særdeles Kongelige Omsorg.“

Befalende Dig Gud!

Givet i Vor Stad Rønne paa Vort Land Bornholm den 16. August 1851.

FREDERIK R.

Under sit Ophold havde Kongen udnævnt Amtmand Wegener til Kammerherre, Skovrider Fasting og Amtsforvalter, Kammerjunker Lerche til Riddere af Dannebrog, og Krigsraad Garde til Justitsraad.

Af Festkomitéens Medlemmer blev Hasselriis nogle Aar senere udnævnt til Postmester i Aabenraa, i hvilken Stilling han forblev til 1864. Han døde 1869. Marckmann, der et Par Aar efter Kongebesøget blev Kæmner og Forligskommissær i Rønne, blev 1861 udnævnt til Toldkontrollør i Allinge. Senere (1870) føjedes hertil den ulønnede og lidet taknemmelige Stilling som Borgmester i nævnte Kommune. Efter at have taget sin Afsked henlever han nu sine Alderdomsdage i Svaneke.¹⁾

Selvfølgelig glemte Kongen ikke Øens Fattige. Ved sin Afrejse tilstillede han Amtmanden 400 Rdlr. til Fordeling iblandt dem; og Grevinden fulgte hans Eksempel, idet hun for sit Vedkommende ydede 175 Rdlr. til samme Formaal. Endvidere havde hun, i Anledning af den afværgede Katastrofe udenfor Allinge, skænket Byen 1000 Daler til et Legat for „Huusarme“. Endelig skænkede Kongen 600 Rdlr. til Anlæg af en Spadseresti gennem den smukke Skov „Sandflugten“ nord for Rønne.

Tilbage stod nu for Komitéen Regnskabets Op-

¹⁾ Fyldte nylig 87 Aar, men er trods sin høje Alder rask og frisk paa Legeme og Sjæl. Det tredje Medlem af Komitéen, Bager Wichmann, døde 1885.

gørelse. Indtægterne havde udgjort 764 Rdlr. 5 Mk., heri medregnet, hvad der indkom ved Salg af Madvarerne og af det til Dekoration af Theatret benyttede Materiale samt Kommunens Tilskud (200 Rdlr.). Det viste sig imidlertid, at Udgiften havde været 873 Rdlr. 4 Mark 4 Sk.; der blev altsaa yderligere et Underskud paa 110 Rdlr., som selvfølgelig maatte dækkes af Byens Kasse.

Forskellige Vanskeligheder synes at være opstaaede forinden alt kunde siges at være afviklet. For det første mødte Theaterbestyrelsen op med en af Overlæge Zahrtmann forfattet Besværing til Festkomitéen i Anledning af den Skade, som Festen havde medført paa Theatrets Inventarium. Skaden specificeredes gennem et langt Synderegister, og med Major Marcher som uvildig Opmand fastsattes Theatrets samlede Erstatningskrav til en Sum af 14 Rbdlr. 5 Mark 8 Sk. Det var heller ikke saa ganske lidt, der var bleven molesteret, som det vil ses af følgende Opregning: En Trappe, en Skydedør, 3 Skærme, nogle Bænke, Sufforkassen, et Tralværk, Lampebrædtet, 2 Dørgreb, „Skyerne“ og nogle Kulisser; endelig var 3 Lysestager, en Nøgle og en Saks ganske forsvundne.

Det ses ikke af de foreliggende Aktstykker, ej heller af Dr. Kabells Theaterhistorie, hvorledes dette Mellemværende blev ordnet.

Ogsaa med Gæstgiver Sørensen maa der have været Vanskeligheder, da Opgørelsens Dag kom. Det er jo muligt, eller vel endog sandsynligt, at den opstaaede Meningsforskel har drejet sig om Vurderingen af det Tab, som ogsaa han maatte lide ved Besøgets Udsættelse. I Komitéens Regnskab er Godtgørelsen for dette Tab ansat til 30 Rdlr., men det synes, som

om Hr. Sørensen ikke har været tilfreds med denne Afgørelse; først længe efter, at alle andre Udgifter var klarede, fik man dette Mellemværende ud af Verden; der findes nemlig en af Gæstgiveren den 6 Oktober 1852 udstedt Erklæring, ifølge hvilken han meddeler Kvittering for at have modtaget, hvad der tilkom ham i Anledning af Festballet; selve Hovedregnskabet var ellers afsluttet og revideret et helt Aar før.

Bornholmerne havde haft Ære af deres Anstrængelser. Alt var gaaet efter Ønske og efter Programmet. Kongen havde udtalt sin Tilfredshed i de stærkeste Udtryk, og heller ikke Grevinden havde Grund til at beklage sig. Selv de knuste Ruder maatte jo opfattes som en Ovation. „Experimentet“ kunde da siges at være lykkedes, endog over Forventning.

Eftertiden vil formentlig, naar den erindrer de smaa Forhold og Bornholmernes Uvanthed med Arrangementer i større Stil, nærmest undre sig over, at man med saa ringe Midler kunde løse den stillede Opgave paa en saa fyldestgørende Maade. Da Frederik d. Syvende atter besøgte Øen i Aaret 1856 for at indvie det paa Rytterknægten til Minde om de uforglemmelige Kongedage rejste „Kongeminde“, eller senere, da Christian den Niende 1876 besøgte Bornholm, havde man de indhøstede Erfaringers og den skabte Traditions solide Grund at bygge paa, hvorimod man jo i 1851 stod paa bar Bund. Og dog har der maaske i det foregaaende af og til været et Smil at skimte mellem Linjerne. Dersom dette er Tilfældet, vil dog sikkert Enhver let have indset, at dette Smil blot har været et Udslag af den velvillige Forstaaelses uvilkaarlige Munterhed — ikke et Udtryk for en misforstaaet Overlegenheds ganske uberettigede Satire.

Natur, Naturskønhed og Kultur, nogle Strøtanker.

I vor Tid hører man hyppig og stadig mere indtrængende det Krav fremsat, at Naturen til en vis Grad bør beskyttes, saaledes at karakteristiske og ejendommelige Naturformer bevares. Det er ikke alene naturskønne Partier, som man derved søger at frede mod Hærværk, men ogsaa Naturejeendommeligheder, som man ønsker at skærme mod at blive ødelagte ved Kulturens Fremadskriden.

Saadanne Bestræbelser maa dog føres frem med en vis Skønsomhed; ved at stille for vidtgaaende Krav kan man let skyde over Maalet og opnaar end ikke det, som ellers med Lethed kunde naas. Alt i Naturen er levende, en tilsyneladende ubetydelig Indgriben i dens Husholdning for at bevare et Stykke Natur saaledes, som man er vant til at se det og saaledes, som man holder af at se det, kan let have saadanne Følger, at man opnaar omtrent det modsatte af det, man tilsigter. En stejl Strandklints lodrette Vægge er som oftest afhængige af, at Bølgeslaget stadig fører det bort, som fra oven falder ned til Klintens Fod, og derved holder den ren. Et Klit-

landskab er i Grunden dødt og livløst som saadant, naar Plantevæksten faar Magt over Sandflugten. En Slugt, der modelleres ud af en rivende Bæk, vil falde sammen og til sidst forvitre, hvis Bækkens Vandmængde aftager, saa den ikke længer kan føre de Stene med sig, der fra Slugten Vægge falder ned i dens Bund.

Overfor uforstaaende Behandling af Naturen staar man hyppig værgeløs. Den, som elsker og forstaar Naturen, kan som oftest kun gribe ind ved en venkabelig Henstilling; enten det er Ejermænden eller nogen anden, der mishandler Naturen, kan den villige Naturven meget let blive afvist som Uvedkommende, og kun i ganske sjældne Tilfælde kan der være en Mulighed for, at Øvrigheden kan tage Affære.

Det bedste Værn for Naturen og dens Skønheder er en oplyst Befolkning, der kender og elsker sit Land, og saaledes er og bliver Spørgsmaalet afhængigt af den almindelige Aandskultur og dens Standpunkt. Ved Lovparagrafer og Vedtægter opnaar man ikke meget, og tilbage bliver egentlig kun, at de mere interesserede og fremskredne ad privat Vej, eller endnu bedre ved Sammenslutning, tager sig af Sagen og virker for en Værnen om Naturens Skønheder og Ejendommeligheder.

En Sammenslutning i denne Hensigt, hvad enten det er en Forening eller en Komité, vil næppe faa Lejlighed til at gøre mange positive Skridt; dens Virksomhed bliver vel nærmest oplysende, kritiserende og modificerende, og navnlig vil den kunne virke ved i det enkelte Tilfælde at paakalde den almindelige, oplyste Opinions Hælp mod Uforstand eller Geschæft.

For at virke for en Beskyttelse af Naturmindesmærker og Naturejendommeligheder i Danmark har de naturvidenskabelige Foreninger i København, den botaniske, den naturhistoriske og den geologiske, nedsat et Fællesudvalg, der skal overveje, hvad der kan gøres i denne Retning, og navnlig give en Oversigt over, hvad her findes i Landet af Naturmindesmærker, der behøver og fortjener at beskyttes, og senere fremkomme med Forslag til Sagens videre Fremme.

Ogsaa for Bornholms Vedkommende rejser sig saaledes Spørgsmaalet om Værn for Naturen, og saavel den Udvikling, som Bornholm i de senere Aar har gennengaaet, som enkelte velkendte Begivenheder har gjort Sagen mere aktuel. Nogle Strøtanker om Bornholms Natur og om Natur og Naturskønhed i al Almindelighed i dens Forhold til Kultur og Dyrkning har jeg nu betroet Papiret i Haab om, at de dog kan finde Genklang hos nogen og saaledes gøre deres Gavn.

De naturskønne Steder paa Bornholm, som man alt længe har kendt og besøgt for at glæde sig derover, er ikke faa, i ethvert Tilfælde ikke saa faa, at man kan tænke sig at beskytte og bevare dem ved et Indkøb af dem eller kun nogle af dem til Stats- eller Kommune-Ejendom, navnlig siden den stadig stigende Turisttrafik har forøget de paagældende Steders Værdi i saa betydelig Grad.

Om man foretager sig lidt indgaaende at analysere Glæden og Nydelsen ved at betragte et skønt Landskab, mærker man hurtig, at Fornemmelsen er langt

mere kompliceret, end man til en Begyndelse er tilbøjelig til at antage. Det er ikke alene Glæden over skønne og rene Farver, harmoniske Linjer, en storslaaet Helhedsvirkning eller elegante Detaljer, det er ogsaa en Beundring af og en Nedfalden for Naturens Storhed, hyppig en andagtsfuld Dyrken af dens Majestæt. Dermed følger ogsaa, at mangen en Naturven helst vil beholde sine Følelser for sig selv og i Enrum yde Naturen sin Beundring og Hyldest. Ogsaa en anden Synsmaade kommer hurtigt nok ind i Naturbetragtningen. Et enkelt Parti, som man foretrækker, omfatter man snart med saa varm Kærlighed, at man anser sig for at have en aldeles speciel Ret dertil, at det bliver ens egen lille private Øjenlyst og Hjærtetryd. Har man selv i Skovens Dunkelhed eller paa Ødemarkens Vidder fundet sig et Sted, hvor man i Ensomhed glæder sig over Naturens Skønhed, da bliver denne særlige Ejendomsfølelse kraftigere fremtrædende. Selv om en saadan Betragtningssmaade kun gør sig gældende hos enkelte, maaske mere kræsne Individuer, forefindes der hos det store Flertal en anden Slags Ejendomsfølelse overfor Naturskønheden, der i denne Sammenhæng har langt større praktisk Betydning og som kun behøver lidt yderligere at fremdrages og styrkes for kraftig at bidrage til at beskytte og værne om Naturen i en Egn og dens Skønheder. Ved gammel Tradition er saa mange af Bornholms naturskønne Steder blevne Folkets Ejendom; det ene Slægtled efter det andet har gjort Sommerudflugter til Slottet, St. Hans-Ture til Almindingen, og — tidligere — Kilderejser til Rø Kilde og Heligdomsklipperne. Folket kender disse Steder og elsker dem, og hvis der nu rettedes Angreb mod eller gjordes

Hærværk paa noget af de kendte og elskede Steder, saa vilde Folkeaanden hurtig og kraftig reagere derimod og skynde sig til Forsvar for det truede. Vi saa det, da Helligdomsgaarden blev solgt til Tyskere.

Selv om de naturskønne Steder i sig selv næppe er udsatte for stor Fare ved rent Hærværk, er der dog noget, som er næsten lige saa farligt og endnu vanskeligere at afvende, nemlig alt det, som den moderne Turisttrafiks Udvikling bringer med sig. Først kan der opstaa Forhindringer for, at Udsigtspunkter og andre Udflygts- og Valfartspladser bliver i Befolkningens Fælleseje; selv om der ikke direkte tages Entré eller Bompeng, kan dog ved Udvækster paa Turisttrafikken saadanne Besøg meget vel blive forbundne med saadanne Vanskeligheder og saa mange Extraudgifter, at den stedlige Søndagsgæst i Virkeligheden bliver udelukket, og Stederne bliver saa godt som reserverede for Hotel- og Sommergæster, der forlenes med særlige Privilegier, og for den rejssende Turist, der vil „gøre“ Bornholm hurtig, og maaske rent ud føler sig forpligtet til at lade sig udnytte eller i hvert Tilfælde er nødt dertil. Lige saa vanskeligt er det at undgaa mispydende Reklamer, Udsalgskiosker, Automater o. l., der jo saa hyppig strider imod al god Smag og rent ud virker som et Slag i Ansigtet. Tænk f. Eks. paa Klippevæggene ved Randskløveskaaret malet et Skilt for nærmeste Restaurant enten i hypermoderne Stil i skrigende Farver eller endnu bedre et Interiør med Gæsterne samlede omkring Stedets velplejede og vel afkølede Øl, ved Kohullet en Grammofonautomat, der for 5 Øre forstyrrer Skovens Fred ved Valsen fra „den glade Enke“ eller ved en af Souza's Marscher, og oppe paa Fuglesangs-

klipperne en nydelig lille Ølkejpe, hvor man til Udsigten over Ekkodalen kan nyde sit Øl i Glæden over den udførte Daad og den vellykkede Bjærgbestigning. Jeg behøver ikke at fortsætte mere; dog truer denne Fare jo nærmest de Steder, der ganske er i privat Eje. Hvor Stat eller Kommune er Besidderen, har man næppe den Slags Udskejelser at befrygte.

For den interesserede Naturven vil jeg i denne Sammenhæng fremkaste den Tanke og give ham det Raad: Hvis de gamle Steder taber deres Behag enten ved for stor Turisttilstrømning eller af andre Grunde, saa søg nye Steder, hvor Naturens Herligheder endnu kan nydes i Ensomhed! Der er heldigvis paa Bornholm endnu mange Steder, der fortjener at kendes og ses. Jeg vil ikke være egoistisk nok til at beholde dem for mig selv, men tale lidt om nogle af dem.

Af egen Erfaring ved jeg, hvor faa der egentlig er, der tør sige „jeg kender Almindingen“, selv om Vedkommende fra de tidlige Barneaar har været der et Utal af Gange. I de senere Aar er sikkert Almindingen blevet udvidet i Folks Kendskab; man hører mange, der nyder en stille Eftermiddagstime ved Vettesmose eller Aasedammen eller beundrer Ædelgranerne og Skovbakkerne mellem Grønnevadsvejen og Landevejen ad Østermarie. At der endnu i Almindingen findes mange kønne Steder, der kun er kendte af nogle faa, er dog sikkert nok. Jeg behøver kun at nævne nogle enkelte.

Vest for den egentlige Alminding mod Vestermarie Plantage ligger et Par Klippedale, man ser dem fra Landevejen; den ene bærer Navnet Brudesengsdalen. Stejle Granitvægge gaar lige i Nord og Syd med

Skoven helt op til Klippen, midt i Dalbunden findes den grønneste og saftigste Eng, og i en Kant ligger et lille Vandhul, hvor baade den graa Granit og de lysegrønne Birke spejler sig.

Vest for Rytterknægten gaar der en lille Sognevej ned mod Vestermarie, saa stejl, at man fortæller, at man i gamle Tider bandt Baghjulene paa Vognen sammen, naar man korte sit Brænde hjem; jeg kender næppe noget Sted, hvor man fra Skoven har en saa storslaaet og liflig Udsigt over Sydlandet og Sletten; det skulde da muligvis være fra Aaker Plantage, øst for Almindingen.

Jeg gad vide, hvor mange der er, som plejer at gaa den lidt tunge Vej op ad Lynten, den ejendommelige Bakkeknold nord for Østermarie-Landevejen, for at nyde det smukke og ejendommelige Panorama, Bakkerne mod Nord, det flade Land mod Øst, i Syd de nyere Dele af Almindingen og helt ned over Sydlandet; men den, som deroppefra har beundret Solnedgangen over den Modsætning, som Bøgens og Ædelgranens mørke Masser i den gamle Skov danner imod de lysegrønne Birke i de ny Skovpartier — Indlægene —, han glemmer det sent.

Eller Rø Plantage med den dejlige brede Borgdal, der minder om de dyrkede og frugtbare Dale i et rigtigt Bjærgland, og Klevens Klippekløfter, især nærmest Splitsgaard, hvor i den smalle Spalte Træerne næsten naar op over Klippevæggen, men ogsaa i den nordøstlige Del, hvor den allerede temmelig brede Dal vider sig ud imod Spællingemosen.

Eller Kløvedalen, baade i Nordøst mellem Østerlars Landevej og Havet — hvor den nu er mere kendt som Kjeldse Aa — og i Sydvest ned imod Almindingen.

Eller Gyldensaaen, der maaske er det Sted, hvor man bedst kan se, hvorledes en Aa her oppe paa Nordlandet skærer sig sin Vej, naar den ikke har nogen Sprækkedal at følge; dejlig er den, navnlig en varm Sommerdag, naar man gaar der i dyb Skygge i dens forholdsvis brede Bund med de jævnt, skraanende Sider ganske klædte og fyldte med store Klippeblokke og bevoksede med blandet Skov, hvor Vandløbet risler mellem Stene og Træer.

Hvor mange kender de bornholmske Vandfald — med Undtagelse af Dyndalefaldet — der er jo Stavrehøl, et ved Stevelen og et i Bobbe Aa. Aldrig glemmer jeg, hvor det skummede og sprøjtede en klar Oktoberdag, da en Uges Regn havde fyldt Vandløb og Aaer; jeg sad der og drømte og tænkte paa, hvor godt det var, at ikke de samme Vandmasser løb der hele Aaret rundt, for da vilde de næppe have faaet Lov til saaledes frit at udfolde deres Skønhed, da var de sikkert blevne lænkebundne i Menneskets Tjeneste, hvor de ogsaa vilde have kunnet gøre et godt Arbejde.

Naar man taler om Aadale, maa man dog ikke glemme Sydlandet; der er Læs Aaens og Øle Aas Dale med deres kendte Skifervægge og særlig Lille Aa, der har Væggene mere stejle og Slugten smallere end de andre. Der er vanskeligt at komme derigennem, Brombær og Caprifolium snærer og binder en, men alligevel er det en Vandring, som man ikke fortryder og sent glemmer, fra Sosegaardene ned til søndre Landevej langs Lille Aa.

Et Landskabs øjeblikkelige Udseende er et Resultat af en Samvirken og en Strid mellem den oprindelige Natur og Kulturen og maa altid bedømmes

ud fra dette Synspunkt. En veldyrket Mark med Korn eller Græs bevirker et Indtryk af Tilfredshed, selv om den fremstiller sig aldrig saa kedelig og ensformig. De pragtfuldeste Farver, hvormed Ukrudtet pynter og smykker Markerne, ærgrer ikke alene en ivrig Agrar, men ogsaa en og hver, som har Sans for det økonomiske Fremskridt, selv om Farvepragten og Mangfoldigheden eller Blomsternes Skønhed taler det mest indsmigrende Sprog til hans Skønhedssans. Man bliver nødt til at anlægge Nyttens Maalestok i en Mængde Tilfælde, hvor man dog nødig gør det. En stenbunden og udyrket Mark midt inde imellem frodige Rug- eller Kløvermarker vil altid være Husholderen imod; men alligevel vil jeg gerne lægge et godt Ord ind for, at enkelte Partier kan undgaa Opdyrkningen og Kulturen.

Denne Vekselvirkning mellem Natur og Kultur giver nok et Billede af Nuet, men i vor Tid, da Opdyrkningen af al Mark gaar rask frem, er der snart næppe saa meget tilbage, at vi allevegne kan danne os en Forestilling om, hvorledes det har set ud hos os, inden Landet blev opdyrket. I det sidste Aarhundrede er heldigvis den historiske Sans bleven vakt og det saa godt som i alle Folkets Lag; man værner med Pietet om vore Oldtidslevninger og vore historiske Mindesmærker, baade ved at samle og bevare interessante og betydningsfulde Genstande i Museerne, og ikke mindst ved at frede og beskytte faste Oldtidslevninger, historiske Bygninger og lign.

Ved sammenlignende historiske og arkæologiske Studier kan man følge Kulturens Sejr over Naturen og Fremskridtene i Landets Bebyggelse og Opdyrkning. Nu findes der næppe mer i Danmark — uden-

for de jyske Hedeegne — store Stykker af Land, der ikke har været lagt ind under Kulturen, og som saaledes vil kunne vise os, hvorledes Danmark saa ud, dengang vore Forfædre tog det i Besiddelse. Hvis vi havde et Stykke Land, der havde faaet Lov til at ligge ganske uberørt af Kultur fra den Tid, da Isdækket smeltede bort fra vore Egne — iøvrigt jo kun et Tankeeksperiment —, hvor vilde det ikke være en Skat og en Guldgrube for Forskere i saa godt som alle Videnskaber. Er man nogenlunde beskeden i sine Krav, kan man opnaa en god Del i denne Retning. Der er nok af Landstrækninger og Steder, hvis Skønhed og Ejendommelighed man kan redde fra Kulturen og bevare som „Naturmindesmærker“, Mindesmærker om den Natur, der falder for Kulturen, og ligesaa gode Monumenter som de historiske. Saadanne fredede Naturgenstande vil altid være gode Kilder for Oplysning og Studium af Naturen, og saaledes maa det være et berettiget Formaål i Oplysnings, Kundskabs og Videnskabs Tjeneste at beskytte og forsvare Naturen mod den paa sin Maade fuldt berettigede Kulturs Angreb. Spørgsmaalet bliver da nærmest et økonomisk: Har vi Raad til at lade et Stykke Natur være uproduktiv og kun ligge hen til Syn og Beskuelse?

For Bornholms Vedkommende vil jeg nu belyse dette Spørgsmaal lidt nærmere. Som Udgangspunkt maa man tage to ganske selvfølgelige Sætninger: At lade Mark, der kan bære Afgrøde, ligge ganske udyrket hen, stemmer ikke overens med god Husholdning, hvor gerne man end ønskede at beholde et Stykke, der kunde vise, hvorledes Landet saa ud, forinden det

kom under Kultur. Det er ganske naturligt, at man her ikke kan forlange store Ofre af Enkeltmand, men maaske dog af Stat eller Kommune. Hovedsagen er, at Opmærksomheden bliver henledet paa denne Sag, og Interessen vakt for den. Paa Bornholm er der stenhunden Mark nok, der næppe med det første bliver opdyrket, men næsten allevegne er det Steder, hvor Granitklippen ligger temmelig nær, og hvor Jordsmonnets Kvalitet slet ikke er den bedste. Da Isdækket ved dets Afsmeltning forlod Bornholm, var Overfladen allevegne tæt bestrøet med større og mindre Stene, baade hvor Jorden var leret og gruset; kun hvor den var sandet, var Stenbestrøelsen sjældnere, eller maaske manglede den ganske. Selv Øst- og Sydlandets prægtige Lermarker var stærkt stenhundne, hvad de mægtige Stengærder bærer Vidne om. Kun paa meget faa Steder ligger der Mark udyrket hen, som nogenlunde viser, hvorledes Jorden har været, og hvor stort et Fremskridt og Arbejde Opdyrkningen har været. Jeg kan nævne f. Eks. i Nærheden af Tvillinggaard Trinbrædt i Vestermarie Sogn, i den sydlige Del af Nylars Sogn og lige i Udkanten af Almindingen og udenfor den ad Østermarievejen. Her er Marker, der enten hører til Almindingen eller til Østermarie Kommune, hvor det vel næppe vilde være ganske utænkeligt, at et større eller mindre Stykke kunde bevares fra Dyrkningen og ligge som et Mindesmærke om Naturen, men ogsaa liggende nær ved vel dyrkede og ydende Marker, som et Vidnesbyrd om det Arbejde, som Slægt efter Slægt har nedlagt for at bringe Agerdyrkningen op til dens nuværende Standpunkt.

Naturens Vidnesbyrd siger os, at Landet her

allerede tidlig har været skovbevokset; temmelig snart efter at Isen var smeltet bort, erstattedes den første tarvelige Vegetation af Planter, som nu kun lever længere mod Nord oppe i Fjældegnene, ved Krat og Skov af Bævreasp og Birk, hvor Elsdyrret levede, medens Rensdyret, der rimeligvis besøgte Landet, allerede da det højeste af Bornholm stak op som en Nunatak over Indlandsisens Vidder, søgte sig Standpladser i de nordligere Egne. Skovtræerne er senere indvandrede det ene efter det andet og med dem en oprindelig Dyreverden, og senere har Mennesket efterhaanden indført nye Træer og Husdyr og i mangt og meget sat sit Stempel paa Landet. Bornholms Plante- og Dyreverden har slet ikke nogen oprindelig Karakter; Skoven paa Bornholm i dens nuværende Stand er saa godt som helt og holdent plantet. Almindingens Historie er saa godt kendt, at jeg kun behøver at erindre om, hvorledes baade Almindingen og Højlyngen laa hen som fælles Mark, hvor Skoven fristede sit Liv udsat for Angreb af de Kreaturer, Heste, Hornkvæg, Faar og Svin, der blev slupne løs og fik Lov til at græsse i denne vide Egn, lige til Rømer for et Aarhundrede siden byggede det gamle Almindingsgærde op og derved gav Skoven bedre Kaar og beskyttede den imod Kvægets Huseren. Ligeledes er Højlyngen snart i hele dens Udstrækning fra Hammershus og Helledsbakkerne til Almindingen for den største Del omdannet til Skov eller rettere til Plantage. Hist og her ligger der dog nogle Strækninger, som man ikke har naaet at faa beplantet, eller hvor man maaske ikke har haft Held med sig. Saaledes ligger der f. Eks. paa Dele af Slotslyngen og paa Højlyngen SØ for Ølene samt paa Helleds- og Paradisbakkerne

endnu temmelig store Strækninger, hvor Lyngen helt klæder Marken, og hvor kun enkelte spredte Fyrretræer og Birke rejser sig; men ellers ligger Udsigten over Landet fri og aaben. Jeg vilde nu gerne rette en Opfordring til dem, det vedkommer, om ikke at være alt for ivrige med at dække disse aabne Pletter med Skovplantning. Man ser nok mange Steder, at der plantes Skov, naar man trænger til den som Læbælte, selv om Marken er saadan, at der ikke vokser meget af Skov, men man trænger jo til den. Dette gælder dog næppe for noget af de nævnte Omraader.

Da Slotslyngen sammen med Hammershus blev overgivet til Nationalmuseet, var der ogsaa indrykket i Bestemmelserne, at Skoven skulde behandles forstmæssig. Her netop haaber jeg, at man maa gaa frem med Forstaaelse. Hvor pragtfuld en Forgrund har ikke Hammershus paa det storslaaede Fodstykke, Slotsbakken, i de brune eller lilafarvede Lyngbakker, hvis ensfarvede Tæppe brydes af lyse Klippeblokke, der er strøede omkring, og af nogle enkelte Træer, og hist og her gennemskæres Bakkerne af Dalstrøg, hvor Krat eller lav Skov lyser op.

Den som en klar Sommer- eller Efteraarsdag har staaet paa Anhøj Bakke (ca. $\frac{1}{2}$ Mil Nord for Skovgaard i Bodilsker) og set ud over Lyngmarken, den mørke lige Flade, kun forstyrret af lyse Stene, der skinner igennem, og af enkelte graa, firskaarne Fyrretræer eller lyse, ranke Birke, og af Lavningen, hvor Øle Aas øverste Løb ved en rigere Vegetation lyser op i det mørke, han husker det længe, og han vil sikkert glæde sig over at faa Lov til at gense dette Landskab, saaledes som det nu er, og ikke dækket af forkrøblede Naaletræer, stift opstillede paa Geled.

Jeg tror heller ikke, at denne Strækning egner sig videre til Skovplantning, men selv om den gjorde det, vilde jeg dog haabe, at de Kommuner, der har Part i dette dejlige Stykke Lynghede, — vel nok det Parti, som bedst fortjener denne Benævnelse paa hele Bornholm — vil fare varlig frem med Beplantningen her.

Det tredje Sted, som jeg omtalte i denne Sammenhæng, var Paradis- og Helledsbakkerne. Paa dette vidstrakte Granitplateau ligger Klippen mange Steder bar og nogen i Overfladen, stikkende op igennem et tyndt Jordlag, og selve Plateauet er ved en Mængde dybe Spalter, der ganske regelmæssig løber i to bestemte Retninger — omtrent N-S og VNV-ØSØ —, skaaret i smaa Stykker. I den fugtige Bund i disse Spalteredale har der været bedre Kaar for Plantevæksten end oppe paa det tørre Plateau. Dalene danner ogsaa i Farve og Bevoksning en Kontrast til Plateauet. Netop et saa ejendommeligt Terræn behøver man lidt Overblik over, saa man kan se disse Kløfter paa Afstand og helst se over saa stor en Strækning, at man paa en Gang kan omfatte flere Spalter og helst af begge Retninger. Man har allerede plantet temmelig meget Skov paa Bakkerne, navnlig i deres sydlige og vestlige Del, men endnu er der ikke saa lidt, som ligger bart. Her kan man sikkert lade noget ligge frit og ubeplantet, saa at Bakkerne maa beholde saa meget som muligt af deres oprindelige Skønhed. Jeg tror heller ikke, at det har meget at betyde, hvorledes man realiserer et saadant Forslag, endog smalle Striber for Udsigten kan maaske være det nemmeste og det, som lettest opnaas. Og det vil næppe betyde noget her, at Skoven staar med sin skarpe Grænse og bryder Landskabets Helhed. Det

er ikke sjældent, at et Landskabs oprindelige Relief-forhold træder skarpere og tydeligere frem netop ved en Skovgrænse. Herpaa har man et godt Eksempel andetsteds paa Bornholm i Rispebjerg, hvor der navnlig paa Sydsiden findes plantet en Del Skov i lige, rektangulære Plantager; her fremtræder Bakkens bløde og bølgende Former særlig kønt og tydeligt, da man ser langs Bakkerne og over Modsætningen mellem Skov og Mark. Stengærderne giver hyppigt et vist Eftertryk til Reliefforholdene og understreger For-skellen i Landets Konfiguration.

En Strækning med ejendommelige Terrænforhold, men af en ganske anden Natur, som ogsaa kunde fortjene nogen Beskyttelse, er det Bakkestrøg, der gaar igennem Klemens Sogn, og som markerer en Stilstandslinie, hvor Indlandsisens Rand i nogen Tid har staaet stille under dens Tilbagevigen fra Bornholm. Bakkestrøget kan opløses i flere enkelte med Hovedretninger i Nord-Syd. Mellem disse er at mærke Torpebakkerne nordligst og længer i Syd Simblegaardsbakkerne og Bakkerne mellem Splitsgaard og Aarsballe. Dette store Bakkestrøg har en Del veludviklede og karakteristiske Partier, og det vilde være Skade, om det en Gang i sin Helhed blev dækket af Skov. Markens Beskaffenhed, den tørre Grus og Sandbund, gør det sandsynligt, at Dele af dette Bakkestrøg nok faar Lov til at ligge bare og vise Landskabets oprindelige Natur. Af kønne Partier her vil jeg fremhæve den nordøstlige Del af Torpebakken og Bakkerne ved Kofoedgaard og Hintsegaard i Klemensker.

Nogen egentlig Dyreverden har man ikke at værne om paa Bornholm, — hvorvidt den gamle born-

holmske Kvægrace er værd at beskytte og bevare, overlader jeg til dem, der er særlig kyndige paa det Omraade — alt viser Spor af Menneskets Indvirkning. Vi har i den sidste Tid endog set det Særsyn, at en Dyreart, der tilfældig er sluppet løs fra Fangenskab — Egernet —, har formeret sig i en uventet Grad, endog stærkere end man egentlig bryder sig om. Maaske skulde dog den rige Fauna af Svømmefugle, der ruger paa Græsholmen ved Kristiansø, behøve nogen Beskyttelse, men saa langt som den ligger fra det øvrige Land, er den rimeligvis godt beskyttet for Søndagsjægere, og sandsynligvis kræves der næppe særlige Foranstaltninger.

Nogen oprindelig Plantevækst findes der næppe paa Bornholm, alt har mer eller mindre været udsat for Kulturens Indvirkninger. Der findes dog Steder, hvis Plantevækst — Plantesamfund — kun har forandret ubetydeligt af deres oprindelige Karakter, f. Eks. paa Strandklipper den kønne Kratvegetation, som vi navnlig kende fra Randkløveskaaret og andre Steder paa Nordostkysten. Er denne Landskabsform forholdsvis lidt udsat for at modtage Indflydelse fra Naturen, er Forholdet anderledes med et andet Kystlandskab, Flyvesandets. Dette betragtes nu en Gang som en Fare for Kulturen og bekæmpes selvfølgelig med al Kraft. Klitlandskabets ejendommelige Skønhed vurderes stadig højere, og uagtet Bornholms Klitegn ved Dueodde er af forholdsvis ringe Udstrækning, frembyder den en forunderlig Mangfoldighed af Former. Saaledes som Stranden, der stadig forandres, vil der, hvor meget man end planter, og hvor omhyggeligt man end arbejder for at binde Sandflugten, stadig være et eller andet Parti, hvor man kan se, hvor-

ledes Sandet bevæger sig, og hvorledes Klitterne dannes. Men selv her, hvor man maa se at holde Sandet indenfor det Omraade, som det en Gang har indtaget, kan man nok være lidt skaansom og ikke beplante alt, men med Hensigt lade et lille Stykke ligge hen paa samme Maade, som ved Skagen Raabjerg Mile ligger fredet og ubeplantet.

De Skovstrimler, som følger Aaløbene, danner et af de mest karakteristiske Træk i det bornholmske Landskab, men i Grunden ikke noget oprindeligt; den Skov, der findes, er vel nok i de fleste Tilfælde en sidste Rest af større Skove, der har dækket den største Del af Landet, men i senere Tider er Skoven gentagne Gange blevet hugget ned og forynget baade paa naturlig Vis og ved Plantning. Paa de fleste Steder hører disse smalle Striber Skov til nærliggende Gaarde og passes nogenlunde omhyggeligt, — ja, mange Steder med en vis Kærlighed, saa man næppe behøver at befrygte, at dette Træk i Landskabet bliver udvisket; snarere kunde det ske, at disse Smaaskove tildels bliver omdannet til Park eller Have; i det store Hele har Naturen her den bedste Beskyttelse: Befolkningen kender, forstaar og elsker Naturen og dens Skønhed.

Naar Befolkningen har lært at forstaa Naturen og er kommen til den Erkendelse, at Landets oprindelige og udyrkede Natur kun til en vis Grad er en Modsætning til Kulturen, og at den kan og bør være ikke alene en Kilde til Nydelse og Adspredelse, men ogsaa en Genstand for Udforskning og et Vidnesbyrd om de Kræfter, der har opbygget vort Land og udformet de enkelte Træk i dets landskabelige Udseende, og endelig tillige et Monument over Kulturens

Fremskridt og Sejersgang, da kan man haabe, at ogsaa Enkeltmand bevidst tager Hensyn til den, i det mindste saa langt det kan forenes med hans økonomiske Interesser.

Foreløbig maa man indskrænke sig til at arbejde for det nærmest foreliggende, som kan være udsat for at gaa under for Kulturen eller lide Skade ved Uforstand eller af andre Grunde.

Det var i denne Hensigt, at de naturvidenskabelige Foreninger i København nedsatte det nævnte Fællesudvalg. Naar der fra dette for Bornholms Vedkommende gøres Forslag eller rettes Opfordringer om Beskyttelse af enkelte Steder og Partier, tror jeg nok, at der vil være et aabent og villigt Øre for saadanne Henvendelser.

Karl A. Grönwall.

Højlyngen. Almindingen. Udmarksjorderne.

Af Sagfører J. BULMER.

Efterstaaende kortfattede Bemærkninger om Højlyngen, Almindingen og Udmarksjorderne — om hvilke tre Benævnelser der ofte gør sig fejle Opfattelser gældende — tilsigter nærmest at tjene til nogen Oplysning for dem, der ikke er nøjere kendte med de paagældende bornholmske Forhold.

Som det er ret bekendt, er Størstedelen af Bornholm et bølgeformigt Højland. Kun Øens sydligste og sydvestligste Del er lavere. For omtrent et halvt Aarhundrede tilbage i Tiden fandtes inde paa Højlandet en stor, øde, flere Steder klippefuld Lyngstrækning, hvis Navn var *Højlyngen*. En Linie, dragen fra et Punkt lidt Sydvest for Ols-Kirke (paa Nordlandet) til Midten af Rø Plantage og videre til Midten af Almindingen og derfra mod Sydøst til Paradisbakkerne, angiver omtrentlig Højlyngens Midtlinie.

Efter at de saakaldte Udmarksjorder — hvoraf Højlyngen udgjorde den væsentligste Del — i forrige Aarhundrede var blevne delte mellem Staten og Sognene, er efterhaanden mere og mere af Højlyngen blevet skovbeplantet og opdyrket, saa at der nu kun er Rester tilbage af den store Højlyng. Om Udmarksjorderne handles nærmere nedenfor.

I nyere Tid læres imidlertid oftere, at der paa Bornholms Højland findes et Højdedrag med Navnet Højlyngen, hvilket Højdedrag man ogsaa lader omfatte Ruts-Kirke Bakke (den paa Nordvestlandet værende Bakke, hvorpaa Ruts-Kirke ligger). Denne Lære er vildfarende. Den virkelige Højlyng, som var smal i den nordligste Del, laa i betydelig Afstand fra omtalte Bakke, Øst for hvilken der desuden er en Sænkning i Terrænet. Det er altsaa i hvert Fald urimeligt at henregne Ruts-Kirke Bakke til Højlyngen. Men forøvrigt er der overhovedet ingen Anledning til at tale om et Højdedrag med Navnet Højlyngen. Navnet Højlyngen finder nu kun naturlig Anvendelse paa de tilbageværende Lyngpartier af den gamle Højlyng.

Med foranstaaende kan sammenholdes det i efterstaaende Note 3 om Højlyngen anførte.

*Almindingen*¹⁾ er Navnet paa en Skov paa Midten af Bornholm, hvilken Skov fra gammel Tid har tilhørt Kongen (Staten).²⁾ Bornholmerne har ikke haft

¹⁾ Efter almindelig bornholmsk Udtale maatte nærmest skrives *Almingen*, hvilken Skrivemaade ogsaa er anvendt i Panuus Bornholmsbeskrivelse af 1830.

²⁾ I Tiden før Grundloven kaldtes Statens Ejendom Kongens eller Kronens Ejendom.

nogen Brugsret til Almindingen som den Brugsret, de havde til Udmarksjorderne, jævnfor det efterfølgende.

Navnet Alminding har ikke været gældende for andre bornholmske Strækninger end her omtalte Skov.⁹⁾ En kgl. Forordning af 28. Juli 1739 skelner saaledes udtrykkelig mellem Udmarksjorderne og Almindingen, ved hvilken sidste Betegnelse alene sigtes til her omhandlede Skov. For Bornholms Vedkommende har der altsaa i Henseende til Navnet Alminding været en anden Sprogbrug gældende end den almindelige, ifølge hvilken Almindinger var et Navn for Strækninger, der som Udmarksjorderne ejedes af Kongen, men brugtes i Fællesskab af de omboende. Almindingen har dog paa en Maade svaret til sit Navn, idet den fra gammel Tid er bleven benyttet af Bornholms Befolkning til festlige Sammenkomster og deslige.

Almindingen, som tidligere havde været en stor og prægtig Skov, var hen mod Aaret 1800 — grundet paa daarlig Pasning og for stærk Skovhugst — bleven særlig forfalden. Senere er den undergaaet en stærk Udvikling. Særlig angaaende Almindingsarealet kan bemærkes: Det af Skovrider Hans Rømer — Almindingsens Genopretter — i den nærmeste Tid

⁹⁾ Fhv. Amtmand Thaarup udtaler ganske vist i sin Beskrivelse over Bornholms Amt og Christiansø, 1839, Side 143: „Udmarkerne bestaa af 1) Højlyngen, ogsaa kaldet Almindingen . . .“ Men hertil indeholdes bag i Bogen (Side 350) følgende Berigtigelse: „Ordene: „ogsaa kaldet Almindingen“ bør udgaa, da ved Benævnelse: „Højlyngen“ forstaas den uopdyrkede Hedestrækning, som løber tværs gennem Landet, og ved „Almindingen“ blot den Skov, der er fredet og indhegnet.“

efter Aaret 1800 indgærdede Almindingsareal udgjorde ca. 1400 Tdr. Land (hvoraf kun en mindre Del var dækket af Skov). Ved Udmarksjordernes Deling (begyndt i 1842) blev Almindingsarealet forøget med ikke mindre end ca. 3000 Tdr. Land⁴⁾ af Højlyngen, af hvilket Tillæg — der kaldes Indlægget, og hvoraf en Del endnu ikke er skovbevokset — Storstedelen kom til at ligge Østen for det tidligere Almindingsareal. Overensstemmende med det anførte udgør Almindingsens hele Areal nu op mod 4500 Tdr. Land.

Højlyngen samt forskellige andre udyrkede bornholmske Strækninger, navnlig ude ved Kysterne, blev indbefattede under Navnet *Udmarksjorderne*. Ifølge en gammel Retssætning om, at alt Øde tilhørte Kongen (Staten), ansaas Udmarksjorderne at tilhøre Staten, men saaledes at Bornholms Beboere havde Ret til i Fællesskab at bruge Jorderne især til Lyngslet og Græsning. De bornholmske Udmarksjorder svarede saaledes nærmest til, hvad der andet Steds er kaldt Almindinger. Staten ansaas imidlertid berettiget til

⁴⁾ Ifølge den i det efterstaaende omtalte kgl. Resolution af 1842 skulde der ved Udmarksjordernes Deling bl. a. udlægges til Staten til Skovopelskning ca. 2354 Tdr. Land i Forbindelse med Almindingen og ca. 1698 Tdr. Land omkring Lundehuset i Klemensker Sogn, (denne Ejendom, som tidligere var omgivet af Lyngmarker paa alle Sider, ligger nu inde i den vestlige Del af Rø Plantage). Imidlertid blev dette senere forandret, saaledes at der omkring Lundehuset kun blev udlagt (til Skovopelskning) noget over 1000 Tdr. Land (som nu dækkes af Rø Plantage), medens der i Forbindelse med Almindingen blev udlagt som ovenanført ca. 3000 Tdr. Land.

bl. a. efterhaanden at bortfæste Udmarksstykker til Enkeltmand.

Efterat der var blevet talt og skrevet en Del om en bedre Anvendelse af Udmarksjorderne, blev det ved en kgl. Resolution af 30. Maj 1832 bestemt, at ovenomtalte mellem Staten og Bornholmerne med Hensyn til Udmarksjorderne bestaaende Retsforhold (saakaldet „Fællesskab“) skulde ophæves, saaledes at Bornholmerne til Vederlag for Bortfaldet af deres hidtidige Brugsret skulde have udlagt en Del Udmarksjord til Ejendom. Den Deling af Udmarksjorderne, der saaledes skulde finde Sted mellem Staten og Bornholmerne, blev dog ikke iværksat de første 10 Aar. Under 25. Maj 1842 udkom en ny kgl. Resolution⁵⁾ om Udmarksjordernes Deling.

Almindingen — der ikke var at betragte som en Del af Udmarksjorderne — skulde naturligvis undtages fra omtalte Deling. Endvidere skulde fra Delingen undtages nogle andre Strækninger⁶⁾, hvoraf særlig kan nævnes den af Staten tilplantede Sandflugtsstrækning (Blykobbe Plantage) Nord for Rønne. Af Resolutionen af 1842 fulgte navnlig ogsaa, at de af Staten allerede bortfæstede Udmarksjorder skulde være udenfor Delingen.

Nogen Tid efterat Resolutionen af 1842 var udkommet, begyndte en Landinspektør og hans Hjælpere

⁵⁾ Begge ovennævnte Resolutioner findes trykte i den saakaldte store Reskriptsamling for 1842, Side 145.

⁶⁾ Hvad der skulde være udenfor Delingen fremgaar nærmere af ovenomtalte Resolutioner samt Rentekammerskrivelse af 19. Juli 1842 til Landinspektør Henckell, hvilken Skrivelse findes trykt Spalte 830 i Tillæg B til Rigsdagstidenden for 2. Rigsdagssamling (1850).

paa at iværksætte Delingen mellem Staten og Bornholmerne af de Udmarksjorder — over 20,000 Tdr. Land — som skulde være Genstand for Deling. Af nævnte Areal blev der forlods tilmaalt Staten en Del navnlig til Skovanlæg. Den af det øvrige Areal stedfundne Deling — som kun gav Staten en mindre Part — blev endelig fuldbyrdet ved Regeringens (Rentekammerets) Approbation (i Skrivelse til Bornholms Amtmand) af 19. September 1848. Hvert Landsogns Beboere fik ved Delingen udlagt en Del Udmarksjord til Fælleseje, hvilken Udmarksjord de kunde udskifte imellem sig, saaledes at hver Mand fik sit bestemte Stykke.

Udmarksjordernes omtalte Deling bevirkede paa forskellige Steder en betydelig Forrykkelse af de hidtil bestaaende Sognegrænser⁷⁾. Beboerne af nogle Sogne, som ikke naaede ind til Højlyngen, fik Udmarksparter udlagte i Højlyngen i betydelig Afstand fra nævnte Sogne. Og det ejendommelige var, at disse Udmarksparter ophørte med at være Dele af de Sogne, som de hidtil havde hørt under, og blev gjorte til særskilte Dele — med et Fremmedord: Enklaver — af de Sogne, hvis Beboeres Ejendom de skulde blive. Saaledes fik Rutsker Sogn en Enklave Nordvest for Rø Plantage. Nyker Sogn fik en Enklave langs Nord-

⁷⁾ Oprindelig havdes ikke bestemte Sognegrænser ude i Lyngen. Den i Aaret 1817 paabegyndte nye Matrikulering af Bornholm medførte imidlertid, at bestemte Sognegrænser blev gældende i Lyngen, hvilke Grænser ses paa et mindre Bornholms-Kort af 1824 (tegnet af Th. Gliemann). Eksempelvis nævnes, at efter dette Kort støder Klemensker og Rø Sogne sammen omtrent i Midten af det Areal, som nu udgør Rutsker Sogns Enklave.

vestsiden af Almindingen. Og Bornholms sydligste Sogne, Pedersker og Povlsker, fik hver sin Enklave i Højlyngen Nord for disse Sogne. De omtalte Sogne-enklaver kan ses afmærkede paa større Bornholms-Kort.

„Hartkornsejerne“ (Grundejerne) i de forskellige Sogne ansaa sig for eneberettigede til den Sogne-beboerne ved Udmarksjordernes Deling tillagte Udmarksjord og begyndte snart at udskifte denne imellem sig. Andre Beboere af Sognene, navnlig saadanne, som selv ejede Huse paa lejet Jord, hvilke andre Beboere blev henførte under Betegnelsen „Husmændene“, ansaa sig imidlertid ogsaa for lodberettigede i Sogneudmarksjorden. Aaker Sogns Husmænd anlagde en Sag for ved Dom at blive kendte berettigede til Andel i den Sognet tillagte Udmarksjord. Sagen gik helt til Højesteret, hvor den først blev paadømt den 1. December 1862. Overretten og Højesteret dømte,⁸⁾ at ogsaa Husmændene skulde være Lodtagere i Sogneudmarksjorden.

Skønt den omtalte Sag direkte kun angik den Aaker Sogn tillagte Udmarksjord, maatte dog som en Følge af Højesteretsdommen de af Hartkornsejerne i de andre Sogne — med Udelukkelse af Husmændene — foretagne Udskiftninger af Sogneudmarksjorderne anses for urigtige og ugyldige.

Medens det af Overretsdommen fremgik, at Sogneudmarksjorden skulde udskiftes mellem Lodtagerne i lige store Lodder, blev derimod ved Højesteretsdommen intet afgjort om, hvorledes Udskiftningen mellem Lod-

⁸⁾ De paagældende Domme findes i Højesteretstidende for 1862, Side 599 flg.

tagerne skulde ske, og efter at Højesteretsdommen var falden, stod det af forskellige Grunde som særdeles vanskeligt at naa til en rigtig Udskiftning af Sogdenes Udmarksjorder. Den saaledes foreliggende Nødstilstand førte til Loven af 9. Februar 1866 „angaaende Behandlingen af den Landsognene paa Bornholm tillagte Andel i Udmarksjorderne“.⁹⁾ I denne Lov bestemmes hovedsagelig, at de til Sognebeboerne ved Delingen med Staten udlagte Udmarksjorder skal for hvert enkelt Sogns Vedkommende overgaa til at blive Sognekommunens Ejendom, hvorefter den saaledes til Kommuneejendom overgaaede Udmarksjord skal — overensstemmende med nærmere Regler i en gennem Amtmanden udfærdiget Vedtægt — enten søges bortarvefæstet med Ret til at sælge og pantsætte¹⁰⁾ eller anvendes til Skovdyrkning. Af Loven fremgaar iøvrigt bl. a., at de af Hartkornsejerne foretagne Overdragelser af Lodder, som er tillagte dem ved de mellem dem udførte private — efter det ovenfor bemærkede ugyldige — Udskiftninger skal staa ved Magt, dog at Vederlaget for de overdragne Lodder skal tilfalde Kommunens Kasse. Loven bestemmer ogsaa, at Kommunalbestyrelsen aarlig skal aflegge et særskilt Regnskab over Indtægter og Udgifter af Sognets Udmarksjorder, og at Regnskabet skal fremlægges til almindeligt

⁹⁾ Det paagældende oprindelige Lovudkast med tilhørende Bemærkninger findes Spalte 859 flg. i Tillæg A til Rigsdagstidenden for 15. ordentlige Rigsdagssamling (1863—64.)

¹⁰⁾ Bortarvefæstning med Ret til at sælge og pantsætte er i Virkeligheden en Ejendomsoverdragelse, der imidlertid har det særlige, at Vederlaget (Købesummen) for en større eller mindre Del afgøres ved, at der af den paagældende Ejendom skal svares en vis aarlig Afgift (Arvefæstefgift).

Eftersyn i Sognet i 14 Dage. Ved Mellemkomst af en i Henhold til Lovens § 2 nedsat Kommission blev Loven anvendt noget anderledes i de 3 Sogne Ibsker, Olsker og Rø end i de 12 øvrige Sogne. —

Siden Udmarksjordernes Deling har Staten skovdyrket betydelige Højlyngsarealer. Rø Plantage (over 1000 Tdr. Land) og en stor Del af den nuværende Almindingsskov er saaledes anlagte paa Højlyngsarealer, som ved Udmarksjordernes Deling (forlods) tillagdes Staten. Desuden har Sognekommunerne i Henhold til omtalte Lov af 1866 skovdyrket betydelige Højlyngsarealer, navnlig mellem Almindingen og Paradisbakkerne.

Ved at Udmarkslodder er overdragne til Private¹¹⁾ er store Højlyngsarealer efterhaanden blevne forvandlede til Avlsmark. Blandt de mange nye Avlsbrug, der saaledes er opstaaede paa tidligere Højlyngsarealer, findes ogsaa nogle anseelige Gaarde. Den fornemste af disse er Gaarden Lyngholt Vest for Nordspidsen af Rø Plantage. Iøvrigt kan nævnes Mønstergaard Øst for Almindingen samt to Gaarde Syd for Rø Plantage, af hvilke den ene kaldes Skovsholm,¹²⁾ medens den anden skal være uden Navn.

Paa Højlyngsruten og andet Steds findes forskel-

¹¹⁾ Bortarvefæstning af Statens Udmarksjorder er sket i Henhold til en kgl. Resolution af 6. Maj 1850. — Nogle tildels historiske Aktstykker om de bornholmske Udmarksjorder, navnlig om Arvefæsteafgiften af de af Staten bortarvefæstede Udmarksjorder, findes Spalte 2113 flg. i Tillæg B. til Rigsdagstidenden for 58. ordentlige Rigsdagssamling (1905—06.)

¹²⁾ Ovennævnte Ejendom Skovsholm, som ligger i Klemensker Sogn, bør ikke forveksles med Proprietærgaarden Skovsholm i Ibsker Sogn.

lige klippefulde, endnu lyngbegroede Partier, som er uskikkede til Avlsmark, men vistnok egnede til Skovgrund.

Foranstaaende Bemærkninger indeholder ikke nær alt, hvad der kan siges om de behandlede Emner, og udelukker altsaa ikke, at disse Emner kan gøres til Genstand for yderligere Omtale i „Bornholmske Samlinger“.

Om Bornholm i Jernalderen.

Bemærkninger i Anledning af

Knut Stjerna: Bidrag till Bornholms Befolkningshistoria.

AF HANS KJÆR.

Det maa have været ganske ejendommeligt, da man for godt et Hundrede Aar siden begyndte for Alvor at drive Studier over de nordiske Oldsager. Det var som en nyfunden, ubeskreven Tavle, hvorpaa Videnskaben, rustet med Erfaringer om Midler og Metode fra beslægtede Fag, skulde til at skrive sine første Tegn. Stoffet var frisk og uberørt, og Folket lyttede til med ny og frisk Interesse, naar de Mænd talte, som fandt „det gamle Guld“. Forestillingerne om gamle Tiders Storhed og Kraft søgte Næring i at fremdrage Minderne om dem, kastede Poesiens Glans over dem, og man glædede sig over, at en ny og stor, national og i sin Rod saa ægte dansk Videnskab voxede frem. De store Førsteresultater fremgik af Forskningen saa hurtigt, at Forestillingerne endnu kunde bevares om den unge Naturens Søn, Aladdins-naturen, der hævede Skattene og fik Lampen til at skinne, saa den lyste over det hele Land og langt ud over dets Grænser. Til *Nyerup's* og gamle *Thomsen's* Navne, til den unge *Worsaae's* Navn blev Oldtids-

videnskaben knyttet, til Navne, der fik samme Glans, som de store Digteres, der i Poesien blev Bærere af den nationale Genrejsning.

Men allerede i Worsaae's Dage laa de gyldne Korn ikke længere paa Overfladen. Ploven maatte føres dybere ned, og Studiet af Oldtiden blev et Fag, som stillede større og større Krav til sine Dyrkere. Det blev ræsonnerende, kloge, dybt-tænkende Mænd, der traadte i de ældres Fodspor. Fagstudiet krævede stedse mere sin Mand, krævede et sikkert Blik for Iagttagelse, skærpet gennem Uddannelse, og krævede lange Nattetimers Syslen med Bøgerne.

Men den Forandring, som Oldtidsvidenskaben gennem Hundrede Aar har gennemløbet, er kun en Følge af dens egen Udvikling. Den er bleven mindre umiddelbar, den sender sine Rødder dybere ned, og dens Fagskrifter bliver ofte nok en temmelig svær Kost. Men samtidig sætter den stadig Blomst i store Almenfremstillinger, som finder Vej til Tusinder med aabent Øre. Saaledes er det allerede tidligere gaaet de fleste andre videnskabelige Fag, og saaledes maa det nødvendig gaa. De store Resultater bygges op paa en Mængde Detailundersøgelser, som det let bliver trættende for den, som ikke er Fagmand, at læse om, navnlig da kun en Del af Stoffet kan forelægges i Billeder. Og endda er Oldtidsvidenskaben her forholdsvis heldigt stillet og har lige indtil vor Tid stedse bestræbt sig for og virkelig evnet at meddele sig saaledes, at den var tilgængelig saavel for den snævrere Kreds af Lærde, som for den større Kreds af Almeninteresserede.

Tilbage bliver dog et lille Antal af arkæologiske Arbejder, som enten ved deres Form, ved over-

vældende Mængder af Detailundersøgelser, eller ved at være skrevne af fremmede Forskere i et fremmed Sprog og oftest gemte i et Tidsskrift, kommer til at ligge Almenheden noget fjærnere. Imidlertid er det naturligt, at der ogsaa ønskes Besked om saadanne Arbejder, naar de angaar ens eget Land. Fortrinsvis gælder dette, naar Talen bliver om et større Skrift, hvori der bringes nye Ideer frem, og ganske særlig, naar det ikke drejer sig om større eller mindre Kulturpaavirkning, der dog lader Folkets Kærne urørt, men om Spørgsmaal, der berører selve Nationaliteten. Af denne Art er nu et nyt, svensk Arbejde, der for en Tid siden har set Lyset, og som ved Siden af en Række Spørgsmaal af forholdsvis underordnet Natur behandler et ganske nyt og hidtil uomtvistet, om Bornholmernes Nationalitet.

Det Studiemateriale af Oldsager og Fundberetninger, som den danske Oldtidsforskning har tilvejebragt, er Gang paa Gang blevet Genstand for Studium ogsaa af Udlændinge. Mange tyske og skandinaviske Forskere gæster hvert Aar Nationalmuseet. Norske og navnlig svenske Arbejder af mere almen Art søger særdeles ofte til det danske Stof, og „Nordische Altertumskunde“, den tyske Udgave af *Sophus Müller's* „Vor Oldtid“, er den Bog, som oftest ses omtalt i den tyske Litteratur, der har set Lyset siden dens Fremkomst, og den er bleven Mønster for en hel Række lignende Skrifter om de enkelte Lande. Det er dog vistnok ikke tidligere hændet, at en udenlandsk Forsker ved et Universitet i sit Hjemland har erhvervet sig Doktorgrad ved et Arbejde, som næsten udelukkende tager Sigte paa danske Forhold. Dette er imidlertid nu sket. En svensk Arkæolog, *Knut Stjerna*,

har for nogen Tid siden i Upsala vundet de akademiske Laurbær ved en omfangsrig Afhandling, *Bidrag till Bornholms Befolkningshistoria under Järnåldern*.*) Forfatteren har i de sidste Aar, da han boede i Malmø, særdeles ofte besøgt Nationalmuseet i Kjøbenhavn, og hans Bog viser, at han ogsaa er vel hjemme i Museet i Rønne.

Det er nu vel forstaaeligt, at særlig Bornholms arkæologiske Forhold stærkt maatte opfordre en fremmed Forsker til Behandling. Der er i den forhistoriske Oldkyndighed næppe nogen Plet i Europa, Grækenland end ikke undtaget, der er bleven saa omhyggeligt behandlet som Bornholm, de Danskes østligste Hjem i vore Dage. Der er fra Øen fremdraget et et saa rigt Materiale, navnlig fra Jernalderen, at Konturerne for Udviklingen i de gamle Tidsrum her har kunnet optrækkes skarpere end i nogen anden Del af Landet, og saaledes, at der herfra kunde falde Strejflys over andre Landsdeles Kulturudvikling. Den højt fortjente Forskers Skarpsindighed og utrættelige Iver fandt i Bornholmernes Landsinteresse en frodig Jordbund og naaede i kort Tid og med smaa Midler til forbausende Resultater. Et Værk som *E. Vedel's Bornholms Oldtidsminder og Oldsager* (1886) og den dertil knyttede *Efterskrift* (1897), tilsammen henimod 600 Kvartsider, med en Mængde Afbildninger, vil med sin Forening af nøgtern Redegørelse for de faktiske Fundforhold og en overlegen, redelig Aands Fortolkning, lige fjærnt fra Torhed og fra rodløs Fantaseren, til alle Tider blive staaende som et af dansk Oldkyn-

*) Trykt i Antikvarisk Tidsskrift för Sverige; ligeledes selvstændigt, Stockholm 1905.

digheds Hovedværker. Det vil blive staaende som en Hovedkilde for den fremtidige Forskning, og den kloge Forsigtighed hos den Mand, der snarest kunde være fristet til at drage for vidtgaaende Slutninger af det Materiale, han selv havde tilvejebragt og gennem mange Aars Syslen faaet kær, bør mane ogsaa alle dem, der uden hans Førstehaands Forudsætninger behandler hans Stof, til rolig Betragtning. Teorierne forgaar, men Vedel bestaar.

Det skal nu først siges, at det i betydeligt Omfang er lykkedes Dr. *Knut Stjerna* at blive Herre over det omfattende Stof. En Hovedstøtte for ham har det naturligvis været, dels at selve det originale Materiale, samlet i Kjøbenhavn og paa Bornholm, har været let tilgængeligt for den flittige Museums-gæst, dels at han i Vedels Arbejde har haft et saa fortrinligt Grundlag. „Bidrag till Bornholms Befolkningshistoria under Järnåldern“ er en anseelig Bog paa henimod 300 Sider og med over 200 Afbildninger. Der er i Bogen nedlagt en meget stor Sum af flittigt Arbejde; der er gjort Rede for og sammenstillet Iagttagelser over Hundreder af Fund og Oldsager. De originale Fundberetninger er behandlede med megen Omhu, og Afbildningerne ere omhyggelig udvalgte til Støtte for de fremsatte Anskuelser. Men let at læse og let at tilegne sig er Bogen ikke. Det skulde synes, at det havde været muligt, ved en større Anvendelse af skematiske Opstillinger og af Anmærkninger med Detailstoffet, idet mindste noget at lette Fremstillingen. Henvisningerne til andre Skrifter er særdeles talrige, og det er i Virkeligheden umuligt at læse navnlig den første Del af Bogen, med mindre man stadig efterser Afbildninger m. m., navnlig i 2

større svenske Værker, *O. Almgreen*, Studien über *nordeuropäische Fibelformen* (der ersten nachchristlichen Jahrhunderte; Stockholm 1897) og *B. Salin*, *Die altgermanische Thierornamentik* (Stockholm 1904). For en stor Del maa Afbildningerne i disse Skrifter erstatte et endnu større Antal Billeder i *Stjerna's* Afhandling. Store Dele af Bogen er at betragte som selvstændige Bearbejdelser af Vedels Skrift, og til disse er der næppe stort at indvende. Men paa andre Steder fremsættes Theorier af en ganske betydelig Rækkevidde, til Forklaring af Oldsagernes forskelligartede Ejendommeligheder. Her er Forfatteren vistnok paa flere Punkter gaaet for vidt, i alt Fald langt videre end de danske Forskere er gaaede, og ud over, hvad selve Fundene berettiger til. Han er herved kommen ind paa en Vej, som ogsaa danske Forskere i andre Fag har betraadt, ved Skøn og Slutninger, som dog altid maa blive subjektive, at supplere, hvad Materialet endnu ikke godvilligt yder. Herved tilfredsstilles Trangen til at se store, positive Resultater, men de Bygninger, som opføres paa dette Grundlag, vil let vise sig at være mere beslægtede med poetisk Digtning end med sand Historie. Basis maatte i hvert Fald være en absolut sikker Kronologi. Navnlig gælder dette den betydeligste af *Stjerna's* Teorier, Antagelsen af, at der strax før Tiden om Aar 300 f. Chr. har fundet en Udvandring Sted fra Bornholm, at Øen derefter en Tid lang har været omtrent ubeboet og saa atter er bleven besat ved en Indvandring.

Det vilde være af den allerstørste Betydning, hvis der virkelig kunde bringes Forbindelse til Veje mellem arkæologisk Materiale og Omvekslinger i Befolkningen. Saadanne Forsøg er da ogsaa tidligere gentagne Gange

blevne gjorte, men det kan paa enkelte Undtagelser nær ikke siges, at de er faldne heldigt ud. Kun under ganske særlig heldige Forhold har Undersøgelser af denne Art ført til Resultater af blivende Værd. Saaledes er det hidtil forgæves, naar man har søgt i det arkæologiske Materiale at finde Afspejlinger af Folkevandringstidens Strømninger. *Stjerna* nævner selv, at noget saa ejendommeligt som Kimbrernes og Teutonerne Tog er uden arkæologisk Spor, og det skønt et saa isoleret Fænomen vel kunde ventes at have efterladt sig kendelige Tegn i Oldsager og Grave. Saa store og udprægede Kulturer, som dem, der ved den mellemeuropæiske Jernalders Begyndelse viser sig i Østrig og Sydtyskland og derfra udstraaler mod Nord, helt op til Skandinavien, er det i Virkeligheden ganske umuligt at bringe i Samklang med de historiske Efterretninger. Fra ny Tid er det med Rette blevet hævdet, at om det hændte, at alle historiske Efterretninger om Sydslesvigs Skæbne i nyere Tid gik tabt, og man alene ved Studiet af efterladte Sager vilde danne sig et Billede af Begivenhederne, vilde Tyskhedens langsomme Fremtrængen ikke kunne paavises, i alt Fald ikke paa Studiets nuværende Standpunkt og med de Hjælpemidler, der for Tiden er til Raadighed. *)

Reglen har da ogsaa fra arkæologisk Side været den, at man har ladet Spørgsmaalet om Nationalitet staa hen. Saaledes udtaler den højt fortjente svenske Arkæolog *Oscar Montelius* endnu i sit sidste store sammenfattende Arbejde, „Kulturgeschichte Schwedens“, der bærer Aarstallet 1906, sig med megen Forsigtighed om dette Spørgsmaal, og kræver gode Data for at antage Indvandring. *Sophus Müller* ud-

*) Johs. Steenstrup, i Hist. Tidsskr. 6 R. VI Bd. S. 114.

taler i „Vor Oldtid“ (1897) om Muligheden af Indvandring i Bronzealderen, hvor dog den store Overgang fra Sten til Metal og ogsaa Gravformerne kunde give visse Holdepunkter: „Spørgsmaalet om Indvandring eller Ikke-Indvandring i Begyndelsen af den nordiske Bronzealder maa saaledes indtil videre henstaa uafgjort“ og i „Urgeschichte Europas“ (1905): „Bærerne af den barbariske Bronzekultur var talrige forskellige Folk og Stammer, vel de samme som allerede i Stenalderen havde delt Landene mellem sig“. Men naar disse Forskere paa denne tilbageholdende Maade udtaler sig om Spørgsmaal, hvortil det er givet, at der ikke blot maa høre den største Kundskabsfylde, men tillige den største almindelige Kundskab om Lovene for Bevægelserne i Menneskers Kulturliv og Sædvaner, og den fineste Takt, da kræver det paa Forhaand Opmærksomhed, naar en Forsker, hvis Arbejder hidtil har bevæget sig paa snævrere Felter,*) paa dette vanskelige Omraade tror at have fundet en sikker Vej.

Det er nu ganske vist tidligere nogle Gange lykkedes paa enkelte begrænsede Felter at knytte de arkæologiske Fund sammen med historiske Efterretninger om Folkebevægelser. Men der har i saadanne Tilfælde altid været ganske særlig gunstige Forhold til Stede. Man kan i Italien betegne en stor Mængde Fund som *etruskiske*; dette Kulturfolks Frembringelser adskilte sig nemlig gennem lange Tider stærkt

*) *K. Stjerna*: Vendel och Vendelkråka: Arkiv för nord. Filologi, Ny Række, Bd. XVII. — Arkeologiska Antekningar til Beovulf: Månadsblad 1903—4. — Hjalmar og Sværd i Beovulf: Studier tillegnede O. Montelius (1903). — Svear og Gutar under folkvandringstiden: Svenska fornminnes föreningens tidsskrift 12 (1905.)

fra de omboende Folks, og de findes hovedsagelig i Egne, om hvilke man ad historisk Vej ved, at de var beboede af Etruskerne. Men etruskiske Oldsager findes, spredte ved Handel, ogsaa uden for disse Egne. Afgørende for Spørgsmaalet om en Grav er rent etruskisk, bliver da til sidst kun Sproget. Etruskerne havde en egen Bogstavskrift og eget Sprog. Kun Grave, paa hvis Vægge Indskrifter i etruskisk Sprog er malede, kan man med absolut Sikkerhed betragte som etruskiske; men disse bliver vejledende for Opfattelsen af andre Grave, som vel ikke tilfredsstiller dette Krav, men iøvrigt ved Beliggenhed, Bygning, Indhold og øvrige Forhold fremviser hermed ensartede Karaktertræk. *Worsaae* paaviste allerede forlængst ved Kombination af arkæologisk og historisk Forskning Minderne om de Danske i Normandiet og i England. Meget interessant er fremdeles en Undersøgelse angaaende Slaverne, der allerede for adskillige Aar siden meddeltes af *Sophus Müller**). Han paaviste nemlig, at der paa østtyske Gravpladser fra en bestemt Periode i Jernalderen, de nærmeste Aarhundreder efter Folkevandringstiden, fandtes Ringe af en ejendommelig Form, dannede af en Bronzetraad og i den ene Ende bøjede i ∞-Form, ligesom ogsaa andre Oldsager var ejendommelige for de samme Grave. Fremdeles paavistes, at saadanne Ringe var en national slavisk Prydelse, og at de just forekom over bestemte Strøg, Østtyskland, Bøhmen, Polen, Østrig-Ungarn, Rusland, netop de Strøg, om hvilke det ad historisk Vej er kendt, at de i de Aarhundreder, hvorom Talen er, var beboede

*) Schlesiens Vor Zeit in Bild und Schrift, 35 Bericht: Ueber slavische Schläfenringe.

af Slaver, og at Ringene ikke fandtes udenfor disse Strøg. Men Undersøgelsen arbejdede altsaa med et meget kombineret Stof, med de arkæologiske Fund, de bevarede Stednavne og det historiske Materiale, og just derved fremkom Resultatet. Saa smuk den hele Undersøgelse er, saa sikkert er det ogsaa, at den ikke havde været mulig ad arkæologisk Vej alene.

Dr. *Stjerna* har nu ogsaa selv haft Øje for, at han var inde paa en vanskelig Vej, naar han ved arkæologiske Beviser vilde godtgøre, at der paa Bornholm i Jernalderen har fundet en Forskydning Sted, ikke alene af Kulturpaavirkninger, men ogsaa af selve Befolkningen, en Ændring i Nationaliteten. Han udtaler selv i Begyndelsen af sit Arbejde, at det i de fleste Tilfælde er vanskeligt eller umuligt at konstatere, hvorvidt Folkeomflytninger har fundet Sted i forhistoriske Tidsrum. Ligeledes er det med fuld Ret, naar han fremhæver, at det særlig for Nordens Vedkommende vil være vanskeligt at foretage Paavisninger af den Slags. De nordiske Lande har ved deres geografiske Beliggenhed, i Begivenhedernes og i Kulturens Yderkreds, været mindre udsatte for voldsomme Indvandring end Lande med Beliggenhed nærmere ved Brændpunkterne for de store Begivenheder. For de ældre Tidsrum, Stenalderen og Bronzealderen, mener *Stjerna* ligesom ogsaa de andre nordiske Forskere, at man ikke kan paavise nogen Folkeforflyttelse. Kraniemaaling, Haarfarve og lignende antropologiske Kendemærker har hidtil ikke kunnet give vejledende Oplysninger af Betydning. Derimod mener den svenske Forfatter at kunne iagttage, at der indenfor Jernalderen, saavel inden for Oldsagstyperne som i Gravskikkene, paa visse Strøg inden

for det nordiske Omraade, i Kulturudviklingen kan paavises Spring og Brud, som peger i denne Retning.

At der inden for den nordiske Jernalder er større Ujævnheder og hurtigere Vekslen end i de ældre Tidsrum er nu ogsaa sikkert nok. Det staar i Forbindelse med den Udvidelse af Civilisationens Rammer, som fulgte med Udviklingen af Romerriget, særlig i Kejserdømmets Tid, og med den almindelige Uro, som i Folkevandringstiden kom over de mellemeuropæiske Folk. Dørene aabnedes for hurtigt vexlende Paavirkninger, der maatte vise sig paa forskellig Maade paa de nordiske Landes Dele, alt efter det Sted, hvor Bevægelsen opstod, den Vej den fulgte, og den Kraft, hvormed den kom. Et Udtryk herfor er det rigt vexlende Billede, som den nordiske Jernalder frembyder, selv inden for begrænsede Landsdele. Kulturudviklingens Veje har man alt længe søgt at udrede, og meget er gennem skandinaviske Forskeres Arbejde alt udrettet. *Stjerna* mener nu at kunne naa et stort Skridt videre frem. Han inddrager ogsaa Gravpladserne som arkæologiske Enheder under sin Betragtning.

At Indvandring har fundet Sted, paa et eller mulig flere Tidspunkter, mener *Stjerna*, er sandsynligt. Har en Indvandring fundet Sted, da er det rimeligt, at den nye Befolkning ikke har kendt de ældre Beboeres Traditioner; det maa da søges paavist, at en Række Gravpladser fra et bestemt Tidspunkt ikke mere er blevne benyttede, men at nye Gravpladser er blevne anlagte. Fremdeles maa den formentlige nye Tids Grave indeholde nye Oldsagstyper. „Den interne typologiske Udvikling maa vise sig afbrudt“, og de nye Former maa være de samme, som brugtes i det Land, hvorfra Indvandrerne kom. Helst maa det vise

sig, at de ældste af de nye Oldsagsformer viser sig at ligge paa et Punkt af Landet, hvorfra Forbindelsen med Moderlandet er nem og tager forholdsvis kort Tid. Er alle de nævnte Forhold til Stede paa et bestemt Omraade, findes der en *arkæologisk Discordans*. Forud og bagefter Discordanslinien maa den *typologiske Udvikling* til en vis Grad *være intern*, knyttet til Landet selv. Paa Bornholm findes Discordanslinien ved Aar 500 e. Chr. *Stjerna* antager, at der ved Tiden kort før Aar 300 e. Chr. har fundet en almindelig Udvandring Sted fra Bornholm; endnu frem i det sjette Aarhundrede har Øen været sparsomt beboet af Resterne af den udvandrede Befolkning. Ved Midten af det sjette Aarhundrede skulde saa Stammer fra Strækningerne ved Kalmarsund og Flokke fra Gotland have besat et af Øens vigtige Punkter og derfra ved Aar 800 have bredt sig over den øvrige Del af Bornholm. —

Teorien om den arkæologiske Discordans forlanges nu af *Stjerna* ikke opfyldt saa strengt som det ovenfor er fremstillet. Han indrømmer, at ogsaa andre Paavirkninger til enhver Tid kan have fundet Sted. Men ganske uanset, om man overhovedet vil indrømme Teorien i sin reneste Form saa stor en Beviskraft, som *Stjerna* tillægger den, maa det være ganske klart, at en Regel for Forhold af en saa vanskelig Art som den, hvormed Talen er, — vel nok de vanskeligste, som Arkæologen overhovedet kan blive stillet overfor —, kun kan have nogen Kraft, naar den kan gennemføres strengt. Der behøves ikke ret mange Forbehold, før den bliver ganske værdiløs, thi selv

nok saamange usikre eller halvt sikre Iagttagelser kan ikke tilsammen naa Værdien af blot en eneste helt sikker. Det maa da straks vække nogen Betænkkelighed, at *Stjernas* Skrift overvejende er bygget paa den særlig i Sverige stærkt udformede typologiske Undersøgelsesmaade.

Typologien er nu ingenlunde noget særlig svensk. Det er en Forskningsmetode, der almindelig anvendes i adskillige Videnskabsfag, saaledes i Myte- og Sagnforskning, Historien, Naturhistoriens forskellige Grene og tildels i Litteraturhistorien. Ogsaa paa det arkæologiske Omraade anvendes den af alle Forskere, men den er specielt udformet og benyttet af de svenske Videnskabsmænd og navnlig med Genialitet udviklet af (*O. Montelius*). Ligeledes tillægger man den i Sverige en overordentlig Rækkevidde.

Har Arkæologen til Undersøgelse en Række Genstande, helst ikke for faa, af ens Art, t. Eks. Bøjlenaale (Fibula'er), Sværd, Knapper, eller maaske Dekorationsmotiver, søger Typologien inden for hver Art af Genstande at ordne Materialet i visse Grupper, der har væsentlige Træk til fælles, *Typerne*, og søger derefter at bestemme disse Typers indbyrdes Udviklingsforhold, der antages at svare til Tidsforholdet. Herved anses som almindelig Regel det enkle og usammensatte, det, som mest tager Sigte paa det Øjemed, hvortil Tingen skulde bruges, for det ældste; det mere udformede, det stærkere sammensatte eller delvis allerede misforstaaede, for yngre. Metoden tager som den naturhistoriske Forskning stærkt Sigte paa Udviklingen og Kontinuiteten i menneskeligt Arbejde og forudsætter, at der findes en saadan Kontinuitet.

Det er givet, at der gennem denne Metode kan vindes Vejledning af saare værdifuld Art; men det synes tillige klart, at rent typologiske Beviser kun sjældnen kan have bindende Kraft til kronologiske Bestemmelser.*)

Dr. *Stjernas* Bog falder i 2 Hovedafsnit. I det første af disse behandles Bornholms Arkæologi indtil Midten af det sjette Aarhundrede e. Chr., altsaa en Periode af ca. 1000 Aar. I nær Tilslutning til Vedels Undersøgelser redegøres først for de bornholmske Gravformer. Ved *Bronzealderens* Slutning, henimod et halvt Aartusinde før Christi Fødsel, anvendes i det sydlige Skandinavien og i Nordtyskland gennemgaaende Ligbrænding. I Gravurnerne nedlægges de hvidbrændte Benrester, af og til tillige Oldsager af Metal, men ingen andre Rester efter Ligbrændingen. Omtrent samtidig med *Jærnets* Optræden kommer der blandt de germanske Stammer en ny Gravskik op.

„Medens tidligere kun de brændte Ben af Mennesket jordedes, værnede Gravdækket nu alle de brændte eller ubrændte Dele af Liget. Dette viser, at man nu begyndte at betragte hele Liget som helligt. Bag en saadan Skiften i Gravskikken ligger følgende en dybtgaaende Forandring i den religiøse Opfattelse.“ . . . „Denne radikale Ulighed i Gravskik, af dybere Betydning end Forskellen mellem Begravelse

*) Metoden er fremstillet af *O. Montelius*: Die typologische Methode, Stockholm 1903; den er dog anvendt af ham længe forud. En udførlig Kritik er givet af *Sophus Müller*: Mindre Bidrag til den forhistoriske Arkæologiske Metode I. Den svenske Typologi. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1884.

„med eller uden Ligbrænding, viser Differentiering „mellem Østgermaner og Vestgermaner allerede i „Jernalderens tidligste Perioder. En Bevægelse af „denne Art er en Kulturbevægelse og har tydeligt nok „intet med Indvandring at gøre. De Forandringer, „den medfører, berører kun Gravskikken.“

Dr. *Stjerna* har utvivlsomt Ret i at betegne en saadan Skiften i Gravskikken som Vidnesbyrd om en betydelig Ændring i den religiøse Opfattelse hos Datidens Mennesker. Ogsaa maa man heri se Udslag af en Kulturbevægelse af ikke ringe Betydning. Der ses dog ikke rettere, end at Dr. *Stjerna* overvurderer dette Forhold, naar han udtaler, at det er af større Betydning end selve Indførelsen af Ligbrændingen. Selv i vore Dage har dette Spørgsmaal, der til alle Tider maa have staaet i det nærmeste Forhold til Religionen, været i Stand til at fremkalde Konflikter af betydelig Rækkevidde. Det kan da ikke være andet, end at der samtidig med Overgangen til Ligbrænding maa være indtraadt gennemgribende Ændringer i de religiøse Forestillinger hos de Mennesker, der indtil da kun kendte til at nedlægge deres døde i store Stengrave eller i Jordens Skød. Det er ogsaa især paa dette Tidspunkt, at Forskerne har været mest tilbøjelige til at tænke paa en Indvandring. Men Oftring og Opbrænding af den dodes Ejendele, der skal følge ham, er i og for sig kun Udtryk for den logiske Konsekvens, det andet Skridt, der en Gang maatte følge efter det første, om det end kunde være særdeles længe. Og hvorledes Dr. *Stjerna* samtidig kan sige, at denne nye Skik er et Skelnemærke mellem Øst- og Vestgermaner, og tillige erklære, at det er en

Kulturbevægelse, der intet har med Indvandring at gøre, er ikke ret forstaaeligt*).

Paa Bornholm optræder denne nye Gravskik, som Dr. *Stjerna* videre udvikler, i 2 Former, dels som *Urnebrandgrav*, defineret som en Grav, hvori de brændte Ben og Baalresterne er nedlagte i et Lerkar, der nedsættes i Jorden, dels som *Brandplet*, hvor Baalresterne nedlægges uden at indesluttet i noget Lerkar. Der skelnes imellem Brandgrube og „Brandflak“, efter som Resterne er nedlagte i en lille Grube eller mere fladt udbredte. Brandgruben betragtes som en videre Udformning af „Brandflak“. Der redegøres for disse Gravformers Variationer, Udbredelse og antagelige Udvikling. Forholdene paa Bornholm sammenstilles med, hvad der kendes af tilsvarende Art fra det øvrige Danmark.

Fremdeles meddeles, at paa Øland kun „Brandflak“ kendes; paa Gotland optræder de i Begyndelsen af Jernalderen og vedvarer ret længe; lignende kendes

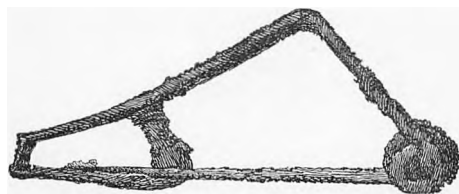

Fig. 1. Bøjlenaal, Jærn. Førromersk Tid. (400 f. Chr.—Christi Fødsels Tid). Bornholmsk Form. Lignende kendes bl. a. fra Preussen og Sverige.

fra Dalsland, Västergötland og det sydlige Norge. Som

Resultat af Undersøgelsen angives Bornholms Stilling ved Jernalderens Begyndelse

saaledes: „Begravelse med samt Baalresterne fremtræder [ved Jernalderens Begyndelse] i Omraadet

*) Heller ikke ses det, hvorledes Dr. *Stjerna* kan kalde Liget „helligt“. Det svarer ikke til, hvad næsten alle kendte Re-

„mellem Oder og Weichsel, i Sydsandinavien og paa „de store Øer i Østersøen, samt ligeledes i Sydnorge „og Vestdanmark. I de kontinentale Dele af dette „Omraade anvendes udelukkende Urnebrandgraven, i „de skandinaviske baade Urnebrandgraven og Brand- „flak'et, men, idetmindste paa Øerne i Østersøen, dog „særlig Brandflak. Bornholm bør saaledes i denne „Henseende ved Jernalderens Begyndelse henregnes til „den skandinaviske Del af det østgermanske Omraade.“

„I Tène-tid [den forromerske Jernalder] begravnes „paa Bornholm saa godt som udelukkende i Brand- „gruber. Urnegrube optræder som en meget sjælden „Undtagelse, og Urnebrandgraven er kun kendt fra „saadanne Tilfælde, hvor Urnen udgøres af et Metalkar. „Den Form, Brandgruben har antaget paa Bornholm, „bibeholdes senere.“ —

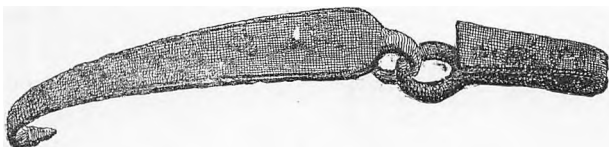

Fig. 2. Bæltehage, Jærn; almindelig i bornholmske Brand- pletter. Førromersk Tid.

Paa tilsvarende udførlig Maade redegør Dr. *Stjerna* for Bornholms Forhold i alle Afsnit af Jernalderen.

ligioner hævder nemlig, at Liget, og alt, hvad dermed staar i Forbindelse, er urent. Først Kristendommen anlægger Gravpladsen om Gudsdyrkelsens Tempel. — Med Hensyn til Hovedopfattelsen af Ligbrændingens Betydning henholder iøvrigt den svenske Forfatter sig til *Sophus Müllers* Udtalelser i „Vor Oldtid“, S. 330, og den tyske Forsker *Erwin Rohde's* i „Psyche, Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen“, 2. Opl. I S. 27 ff. — Sml. *Olshausen* i Zeitschrift f. Ethnologie 1892.

Fig. 3—9. Oldsager fra romersk Tid. (Chr. Fødsels Tid—300 e. Chr.)

Fig. 3.
Skjoldbule. Jern.

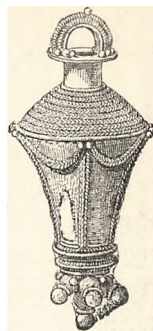

Fig. 4.
Berlok. Guld.

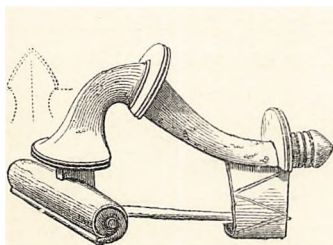

Fig. 5.
Bøjlenaal. Bronze.

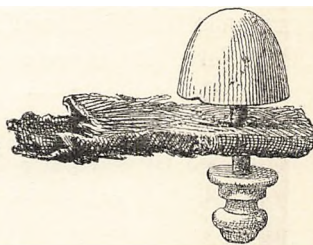

Fig. 6.
Parti af Skjoldhaandtag. Jern
og Bronze med Sølvbeklægning.

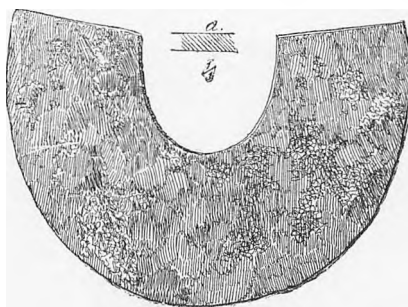

Fig. 7. Rundegget Kniv. Jern.

Alle fra Bornholm. Formerne tillige alm. i det øvrige Danmark.

Fig. 8.
Sværd. Jærn.

Navnlig udredes Oldsagernes Udbredelsesforhold meget omhyggeligt. Der er her tilvejebragt et særdeles nyttigt Supplement, dels til Vedels Bøger, dels fra nyere Literatur til Sophus Müllers Ordning af Danmarks Oldsager.

De med de ældste Brandpletter samtidige Skeletgrave omtales, og Modsætningen mellem de 2 Begravelsesformer udvikles (S. 17). Tiltagen af Fundene af Oldsager uden for Grave, *Mark- og Mosefundene*, sættes af Dr. *Stjerna* i Forbindelse med den ringe Mængde af nedlagt Gravudstyr i Gravene fra tilsvarende Perioder. Han tænker sig, at man, eller maaske vedkommende selv i levende Live, har nedlagt Redskaber og Vaaben paa andre Steder. Endvidere omtales de religiøse Forhold, og den Anskuelse fremsættes, at Dyrkelsen af Odin er indført paa Bornholm kort efter Aar 200 e. Chr. Fremdeles omtales Befolk-

*) Figurerne Nr. 1—11 og 20 er Gengivelser af Clichéer, der tilhører det kgl. nordiske Oldskriftselskab i Kjøbenhavn, og som velvilligt er overladte til Brug for dette Arbejde. Figurerne 12—19 er dels Originalbillederne selv, dels galvaniske Gengivelser efter Originaler til Dr. *Stjerna's* Arbejde. De er godhedsfuldt udlaaante af Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademien i Stockholm og benyttet med Dr. *Stjerna's* venlige Tilladelse.

ningsfordelingen paa Bornholm i den ældre Del af Jernalderen, og Grave og samlede Gravpladser opstilles i Grupper efter den Tid, hvortil de antages at høre. Særskilt omtales de bornholmske Møntfund. Fire Smaakort viser Gravpladsernes Fordeling paa Øen til de forskellige Tider.

Visse Lag af mørk Kulturjord, af samme Art som den ellers kendes fra Oldtidens Bopladser, betragtes, fordi der gentagne Gange er fundet ret kostbare

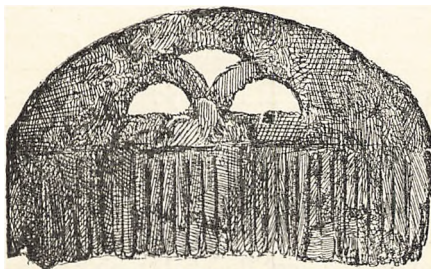

Fig. 9. Kam. Jern.

Genstande paa dem, som stammende fra Pladser, hvor Gudsdyrkelsen fandt Sted.*)

Fremdeles omtales (S. 70) Forbindelserne mellem Bornholm og

andre Omraader i det samme Tidsrum, først i den ældre, førromerske Periode (la Tène-tiden), derefter i den romerske Tid (S. 76) og i „den romersk-gotiske“ Periode (84). Forfatteren bestemmer Sjælland og Fyn som de Lande, hvorfra Kulturens Strømme ved denne Periodes Slutning**) fra Fastlandet breder sig ud over Norden (S. 86). Paa tilsvarende Maade behandles særskilt den „romersk-gotiske“ Periodes yngre Del, og endelig Folkevandringstiden, hvilken sidstnævnte Periode af *Stjerna* sættes til 400—550 (i Danmark til

*) Dette synes dog ikke at bekræftes af Undersøgelserne paa andre Punkter af Danmark.

**) Dr. Stjerna bestemmer dette Tidspunkt som ca. 200, danske Forskere til ca. 300 e. Chr.

300—500) e. Chr. Sine almindelige Slutninger om Kulturforbindelserne fremsætter Dr. *Stjerna* S. 118 o. flg. og her følger nu den vigtigste, før berørte Teori. Der udtales, at der paa et bestemt Tidspunkt, som sættes til ca. 300, indtræder en ret brat Forandring i den ældre Tids

Forhold. Gravpladsernes Benyttelse ophører over den største Del af Øen, og de ældre Aarhundreders Rigdom afløses af forholdsvis Fattigdom. Dette forklares ved en ny Teori om

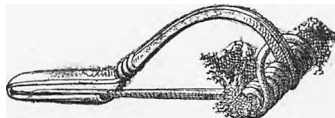

Fig. 10. Bøjlenaal, Folkevandrings-tid (300—500 e. Chr.) Fra Bornholm. Almindelig i hele Danmark.

almindelig Udvandring for Bornholm og sættes i Forbindelse med den gamle Idé om, at *Burgunderfolket* skulde stamme fra Bornholm. Da Kvindegravene er i Overtal, drager Forfatteren den Slutning, at den Del af Befolkningen, som blev tilbage, for en stor Del har været Kvinder. En Del Fund af forhøjede og forsætligt ødelagte Vaaben, uden at Spor af Liget, hvortil de skulde høre, kunde paavises, forklares som Tomgrave, Kenotafler eller Æreminder for dem af de bortdragne, om hvis Død Slægten paa Øen siden hen hørte. Vaabengravene tilhører imidlertid en noget ældre Tid, end den, der skulde ventes. Dette vil Dr. *Stjerna* forklare ved at antage, at man i nogle Tilfælde har haft Adgang til den Rustning, den Døde bar før Udvandringen, og har begravet den.*) Men en rum Tid senere, ca. 550 e. Chr., har en ny Folkestamme bredt sig over Øen (S. 128), først fra et Punkt paa den nordøstlige

*) Nogen fyldestgørende Tydning af disse mærkelige Grave er næppe endnu fremsat.

Kyst. Endelig fremsættes udførligere Teorien om Burgunderne (S. 132).

Bogens andet Hovedafsnit begynder med S. 137 og behandler Bornholm i Jernalderens sidste Halvdel (550—1000 e. Chr.) Det er Skriftets smukkeste, rigt

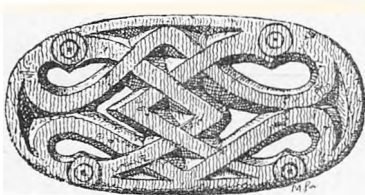

Fig. 11. Bøjlenaal. Efterromersk Tid (500—800). Fra Bornholm. Lignende i Vestdanmark.

gennemillustrerede Del med en typologisk Udredning af den ornamentale Udvikling af en Række forskellige Bøjlenaale, deres Udbredelsesomraade, specielt deres Forekomst paa Bornholm, Øland og Gotland, saavel Naa-

lene af mindre Størrelse, som de store, der mere ligner Spænder („Rygknapspænderne“) (S. 161). Fremdeles omtales de „næbformede“ Bøjlenaale (S. 170), de „ligearmede“ (174), pladeformede (179), D-formede og trefligede (182); endvidere de runde Spænder (185) og de ovale, skaalformede, der forekommer

i saa stort Antal over hele Skandinavien (194). Yderligere behandles en Række Beslag (205), Kædesmykker, Ringe, Naale og Spænder. Der opstilles en forholdsmaessig Tids-

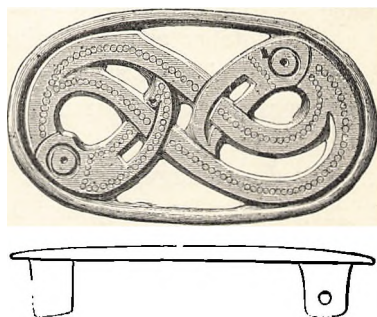

Fig. 12. Bøjlenaal. Bronze. Skaane.

bestemmelse for de forskellige Typers Rækkefølge (231); der søges herefter bestemt en virkelig Kronologi

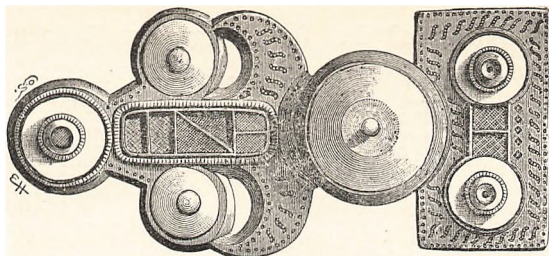

Fig. 13.

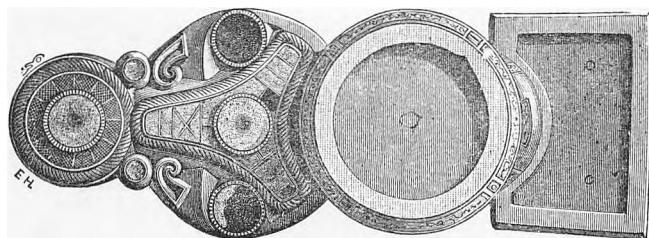

Fig. 14.

Fig. 13—14. Spænder med „Rygknapp“. Bronze med Granater.
Gotland (13) og Øland (14).

og et Omrids af den formentlige nye Bofæstnings Historie (242). Udgangspunktet bestemmes som Egnen om Gudhjem og „Indvandrerne“ Hjemstavn søges i Egnen om Kalmarsund, Øland og Gotland.

Fig. 15.

Spænde med „Rygknap“. Bronze med Granater. Fra Bornholm. Lignende i det øvrige Danmark. Mange lignende i Sverige og Norge.

Fremdeles paavises den særlige bornholmske Ud-
vikling, dens Art og Udstrækning. Det udtales, at
Hovedpaavirkningen paa
Bornholm udgaar fra de
nævnte svenske Land-
skaber, idet dog ogsaa
Forbindelsen med det
øvrige Danmark spores.
Bornholms „Discordans-
linie“ sættes ved Aar
500 e. Chr.

Fig. 16.

Rund Bøjlenaal, Bronze. Born-
holm. Grundformen almindelig
i de germanske Lande.

I Bogens Slutning om-
tales endelig *Stednavnene*,
og Dr. *Stjerna* fremsætter
den Anskuelse, at Sted-
navnene paa Bornholm
er meget yngre end i det
øvrige Danmark og daandede paa afvigende Maade.

Det hermed givne Resumé af den svenske Forfatters Hovedsætninger er i al sin Korthed tilstrækkeligt til at vise, hvor afvekslende Bogens Indhold er. Det er et Skrift, som arbejder med et omfattende Materiale af Oldsager og Fund fra hele det Omraade, der geografisk ligger om Bornholm. Det kan, uanset hvad man ellers kan have at indvende mod Bogen, i hvert Fald ikke bebrejdes den, at den lider under Mangel af Idéer. Meget snarere kunde det siges, at Idéerne, Teoriene er for mangei Forhold til Stoffet. Der er her paa Grundlag af et arkæologisk Materiale af begrænset Rækkevidde fremført en hel Række af Idéer, som i og for sig er interessante nok at læse og egnede til at vække Eftertanke; men det maa tilige strax udtales, at meget af hvad der saaledes er fremsat, ikke i Dr. *Stjernas* Bog har faaet en saadan Begrundelse, at det virker overbevisende. Dette gælder saaledes eksempelvis Antagelsen af Helligdomme i Nærheden af Gravpladserne, Bestemmelsen af Tidspunktet for Indførelsen af Odinsdyrkelsen, af Penges Betydning i Grave, og først og fremmest af en Lakune i Befolkningens Historie. Havde den svenske Forsker til Bunden uddybet blot et enkelt af de mange Spørgsmaal, der nu mere strejfes, vilde han have tilført sin Bog en Værdi af større Betydning end mange Teorier.

Det kunde være fristende at gaa nærmere ind paa

Fig. 17. Rund Bøjlenaal.
Gotland.

adskilligt af dette, der ikke sjælden rører ved Spørgsmaal, som hører til de vanskeligste i den forhistoriske Arkæologi og overhovedet i Studiet af Menneskers Kulturliv og de religiøse, grundlæggende Hovedforhold. I meget af dette forekommer det mig, at Dr. *Stjerna* uden tilstrækkelig Begrundelse fra, hvad der vides om ét Tidspunkt, opstiller Teorier om et andet, ældre, eller fra, at visse enkelte Træk tilsyneladende stemmer overens, slutter til Lighed ogsaa i det væsentlige. Det hedder saaledes i et bekendt Sted i „Ynglingesaga“, der nedskreves paa Island mellem 1220 og 1241, at man i Valhal kunde nyde, hvad man selv i levende Live havde nedgravet. Dette kan man maaske nok bruge til at forklare nogle af Fundene fra Mark og Mose fra de sidste Aarhundreder af Jernalderen. Men Dr. *Stjerna* gaar langt videre; han antager (S. 19), at man i den ældre Jernalders Begyndelse ikke længere tænkte sig den døde indesluttet i Graven; derfor nedlagde man, o: de efterlevende eller vedkommende selv i Live, Redskaber og Vaaben, ikke i Graven, men andetsteds; siden hen viser Fundene, at alle Levninger fra Baalet nedlagdes i Graven; dette forklares ved at antage, at Befolkningen nu igen troede, at Graven var den dodes Bolig; altsaa behøvede man ikke længere at nedlægge, hvad den døde havde Brug for, andetsteds end i selve Graven. — Dette er i Virkeligheden ganske ubeviseligt. Der er al Sandsynlighed for, at der ved Jernalderens Begyndelse fandtes religiøse Forestillinger af en ganske anden Art end dem, man kender saa nogenlunde godt fra Vikingetidens Slutning. Der kan have — og *har* sandsynligvis i de mere end Tusinde Aar, hvorom Talen er, *været* ganske forskelligartede, religiøse og ikke religiøse, Grunde til, at Ting gemtes

i Jorden; de Sager, der findes hengemte i Mark og Mose, er ofte just saadanne, som sjælden eller aldrig er fundne i Gravene. Og naar Dr. *Stjerna* mener, at Vekslingen i Fundenes Art og Indhold i og uden for Gravene kun („endast“) kan forklares ud fra Gravene selv, da er det en øjensynlig Overvurdering af Betydningen af Gravlægningen og hvad dermed staar i Forbindelse. Der vil ikke, selv i primitiv indoeuropæisk Kultur, kunne findes Basis for Antagelsen af, at Gravceremonier skulde have spillet en saadan dominerende Rolle. Jernalderen er i mindre Grad end noget af de andre forhistoriske Tidsrum en ensartet, rolig Udvikling. Vexlingen i Fundenes Karakter, mellem Ligbrænding og ubrændt Gravlæggelse, og imellem Sager, der vise mellemeuropæisk, romersk eller vesteuropæisk Paavirkning, staar utvivlsomt lige saa meget i Forbindelse med skiftende Forhold udadtil som med vekslende Strømninger i selve Landet.

Af lignende Art maa Standpunktet blive over for den i Skriftet fremsatte Opfattelse af de Skattefund, der fra en senere Del af Jernalderen er fremkomne i ret betydeligt Antal, og som indeholder Værdisager, dels Mønter, dels andre Genstande af ædelt Metal, Barrer, afhuggede Stænger og lignende, der tydeligt nok er Værdimetal, Betalingsmidler. Dr. *Stjerna* antager ligefrem, at man i Norden troede paa et Handels-samkvem i det tilkommende Liv, af lignende Art som i Livet paa denne Side Graven. Som Støtte for denne Antagelse anføres navnlig, at der fra Oldtidens Slutning kendes en Del Gravfund med Vægte (små, dannede af 2 flade Skåle, der ophængtes ved hver sin Ende af en Vægtstang), og endvidere den Omstændighed, at man i enkelte Grave har fundet Mønter.

Vægtene skulde vel altsaa bruges af den døde til at veje det Værdimetal, som var nedlagt andetsteds; thi i Graven selv er saadant Værdimetal næppe nogensinde fundet sammen med Vægtene. Af Møntfund fra Grave anfører Dr. *Stjerna* navnlig et Fund, der for nogle Aar siden skete paa Fuglie Kirkegaard i Skaane. Rent bortset fra, at Oplysningerne om dette Fund, der skete under eller lige ved en Kirkegaardsmur, er indhentede en rum Tid efter at Fundet skete, og saaledes, trods al anvendt Omhu, ikke kan have samme Værdi som et paa videnskabelig Maade optaget Fund, saa taber det overordentlig meget i Betydning ved at være fra den kristne Middelalder. Det indeholder nemlig 8 Mønter fra Oluf Hungers Tid (1086—95) og kan saaledes ikke ret vel have Betydning for en Tid, der ligger adskillige Aarhundreder længere tilbage. Tanken om et Handelssamkvem blandt de døde synes da ogsaa i sig selv saa mærkelig, at den for at blive trolig maatte underbygges med meget stærke Grunde.*) Gravfund med Mønter er fra tidlig Middelalder saa faa, at de vanskelig kan bringes ind under almene Synspunkter, og de faa Fund, der kendes fra Oldtidsgrave, bestaar kun af 1 eller 2 Mønter. I nogle Tilfælde er disse Mønter gennemborede eller forsynede med Øsken og har saaledes gjort Tjeneste som Smykker; i enkelte andre Tilfælde beror Tilstedeværelsen af Mønterne ligesaa utvivlsomt paa romerske Reminiscenser, der

*) Dr. *Stjerna* anfører til Støtte for sin Opfattelse af Betydningen af Fundene af Ædeltmetal en Udtalelse af den svenske Forsker, Dr. Osc. Almgreen. Paa dette anførte Sted, Svenska Fornminnesfören. Tidsskrift X, 232, udtaler Dr. Almgreen sig dog ret tilbageholdende.

har fundet Vej til Steder, hvor Romerne selv aldrig kom.*)

Dr. *Stjernas* Hovedteori om den bornholmske Folketomhed gennem et Par Aarhundreder, om den forudgaaende Udvandring og den efterfølgende Indvandring, beror hovedsagelig paa 2 Ting, nemlig at Gravene efter hans Antagelse efter Aar 300 blive faa i Tal, og at det overvejende Antal bliver Kvindegrave. Forudsætningen maatte være, at de bornholmske Gravfund i stor Udstrækning kunde saaledes tidsbestemmes, at der om Kronologien var Enighed blandt Forskerne og kunde opgives Aarstal, der ikke vaklede ret mange Aartier. Men dette er — desværre — endnu ingenlunde Tilfældet. Naar der i den forhistoriske Arkæologi tales om Kronologi, er det i en noget anden Betydning end den, hvori Historikeren anvender dette Ord. Historikeren daterer Aar for Aar, helst endda meget nøjagtigere. I de forhistoriske Tidsrum bliver der som Regel kun Tale om at søge *visse Hovedpunkter* saaledes bestemte, at Grænserne frem og tilbage i Tiden ikke varierer over mere end et halvt Hundrede Aar. Jernalderen har frem i Tiden en bestemt Grænse i Kong Gorms og Dronning Tyra's Dødsaar og de nærmest efterfølgende Begivenheder. Ligeledes kan man i Danmark ret nøje angive Tiden

*) Dr. *Stjerna* nævner i denne Forbindelse, at der i 2 af de store Mosefund fra Folkevandringstiden fandtes „Denarskatte“. Talen er om de 2 sønderjydske Fund. I Thorsbjerg Møse fandtes 37 romerske Sølvmønter, antagelig spredte mellem de øvrige Sager. I Nydam var der 31, hvoraf 13 og 7 laa samlede paa 2 forskellige Steder, de andre spredte. Det er kun lidet blandt Fundenes Tusinder af Oldsager og kan i hvert Fald næppe betegnes som „Skatte“, der skulde kunne spille en Hovedrolle ved Opfattelsen af Fundene.

for Jernalderens Begyndelse til ca. 400 f. Chr.)* Fremdeles kan man nogenlunde angive Tidspunkterne for de afgørende Vendepunkter, saaledes at den førromerske Periode sættes til 400 Aar, og efterfølges af den romerske Periode til 300 e. Chr. Folkevandringstiden sættes til 300—500 og den efterromerske Tid til 500—800; Vikingetiden, 800—1000, danner Overgangen til den historiske Tid.***) Mulig kan man ogsaa i Danmark ad arkæologisk Vej erkende Underafsnit under disse Perioder, men i hvert Fald har man ikke kunnet tillægge de bestemte Aarstal nogen Værdi herudover. Navnlig kan det ikke erkendes, at der ad egentlig typologisk Vej kan vindes virkelig kronologiske Bestemmelser, idet disse kun kunde være brugbare, hvis menneskelig Udvikling altid fulgte ganske regelmæssige og ensartede Veje, saa at en vis Grad af Udvikling altid tog et bestemt Aaremaal at gennemgaa. Dr. *Stjerna* opstiller i sin Bog 7 Udviklingstrin for en Række Oldsager og giver

*) Det smukke Bevis er fremsat af *Sophus Müller* i „Vor Oldtid“ og lyder kort gengivet saaledes: „Der findes i Nord- og Mellemitalien Grave med „keltiske“ Sager, der af en Række Grunde ikke kan gaa tilbage over Aar 400 f. Chr., da keltiske Stammer indtog Norditalien. Men ved Aar 200 blev Landet romersk. Altsaa ligger de keltiske Grave i Italien i dette Tidsrum. Saaledes kan de tilsvarende Oldsager i Danmark ikke være ældre end 400 f. Chr., men er sandsynligvis noget yngre.“

**) *Montelius* angiver i sit sidste Skrift, „Kulturgeschichte Schwedens“, nogenlunde overensstemmende hermed for Sverige Jernalderens Begyndelse til ca. 500 f. Chr., men regner den romerske Periode til 400 e. Chr. og samler *Sophus Müllers* 3. og 4. Periode til een, som kaldes Folkevandringstiden. I sine Specialundersøgelser mener *Montelius* at kunne adskille 8 Perioder. (Svenska Fornminnesfören. Tidsskrift, Bd. 9 og 10.)

hvert af dem en Varighed af 50 eller i nogle Tilfælde 25 Aar. Dette er lige saa ubeviseligt som selve Rækkefølgen synes vis, og det forbedres ikke meget ved Tilføjslen af Ordet omtrentlig. Eller, for at tage et andet Eksempel, naar Dr. *Stjerna* (S. 10) om en Række Grave siger, at de tilhører Jernalderens første Periode, da er det utvivlsomt rigtigt; men naar han derefter siger, at „den absolute tidsställning på Bornholm är sålunde härigenom bestämd,“ da drager han en Slutning, som næppe nogen nordisk Arkæolog vil medunderskrive.

Mangelen paa Overensstemmelse i den kronologiske Opfattelse gælder imidlertid ligesaavel enkelte Oldsager, som Tidsrummene som Helhed. Saaledes tilhører eksempelvis *Bøjlenaale* som Fig. 10 (S. 131) i Danmark kun Tiden efter 300, Folkevandringstiden, og forekommer bl. a. paa en Række sjællandske Gravpladser og i Thorsbjerg Mosefund, mens *Stjerna* sætter den til Tiden omkring og noget efter 200. De bekendte Guldbrakteater henføres af *Stjerna* til 4—5 Aarhundrede, medens den danske Forskning betragter dem som tilhørende væsentlig det 6 Aarhundrede og kun for en Del Aarhundredet forud og bagefter.

Der hører Mod til paa Basis af en saa omtvistelig Kronologi at opstille Teorier af vidtrækkende Betydning. Gennemlæser man Vedels Bøger, er der da heller ikke nogen Antydning af en Lakune i Fundene, endsige da en saadan Afbrydelse, at den kunde føre til med Dr. *Stjerna* at antage, at Bornholm gennem et Par Hundredaar laa saa temmelig ubeboet hen. Vedel følger i alt væsentligt den danske Kronologi som foran er omtalt. Han inddeler Brandpletterne i 3 Afsnit og fordeler de i „Bornholms Oldtidsminder og

Oldsager“ omtalte 2500 Brandpletter saaledes, at 700 henførtes til første Afsnit, 520 til en Overgangsperiode, 370 til andet Afsnit og 400 til tredje Periode, medens 570 ikke kunde tidfæstes. Brandpletterne strækker sig fra Jernalderens Begyndelse ned gennem den romerske Periode og ind i Folkevandringstiden, saaledes at Tiden 300—400 tilhører den tredje Periode. Men saaledes er der ingen Lakune paa det af Dr. *Stjerna* antagne Tidspunkt, ved 0: før Aar 300 e. Chr.

Herved er endda ganske bortset fra de sjældnere Gravformer. Yderligere standser Brandplettiden ikke helt, men fortsættes en Tid lang endnu med mere spredte Fund. Heller ikke kan der formentlig lægges nogen Vægt paa det tilsyneladende Overtal af Kvindegrave i visse Tidsrum. Mandsgrave er let kendelige, naar de indeholder Vaaben; men Vaabengravene er altid forholdsvis sjældne, og mangler Vaaben i Graven, bliver Henførelsen til Mand eller Kvinde betydelig vanskeligere. De sikre Kvindegrave udmærker sig ved at have mange Smykker og er afgjort og naturligt til Stede i større Tal end Vaabengrave, men Bøjle-naale, Smaaknive o. l. nedlagdes saavel i Mands- som i Kvindegravene, og af det store Antal ubestemmelige Grave er ganske utvivlsomt mange Mandsgrave. Saaledes var af de 2500 Brandpletter kun 110 med Vaaben; af de samtidige ubrændte Grave bestemtes 32 som hidrørende fra Kvinder, men kun 12 fra Mænd. Og det samme Forhold gentager sig i senere Jernalder, hvor dog ellers Mandsgrave, efter Dr. *Stjerna's* Teori om Indvandring, skulde ventes i Flertal. Fra „senere Jernalder“, 0: de 2 sidste Perioder (500—1000 e. Chr.) opfører saaledes Vedel i „Efterskrift“ 87 for Mænd, men ikke mindre end 161 for Kvinder. (For yngste

Jærnalder bestemtes af 190 Grave 9 som Mands-, 35 som Kvindegrave).

Dr. *Stjerna* nævner selv (S. 35 i en Anmærkning), at den relative Kronologi i Hovedtrækkene er fremstillet af Vedel. Der kan sikkert heller ikke rokkes meget ved den Ting. Men der kan utvivlsomt heller ikke paa Grundlag af Materialet indvendes noget synderligt mod Vedels absolutte 3: omtrentlige Tidsgrænser. Dr. *Stjerna* har da heller ikke forsøgt at føre noget Modbevis mod de tidligere fremførte Begrundelser og har formentlig ikke godtgjort, at det er berettiget her at indføre den svenske Kronologi. Hovedbeviset skulde da ligge i, at den Lakune, som fremkommer ved den nye Opstilling, naturligt forklarer historisk bekendte Forhold. Men dette Bevis holder heller ikke Stik, som det neden for skal søges paavist.

Nej, i den ældre Jærnalder er der hverken paa Bornholm eller i det øvrige Danmark nogen Lakune i Fundene. Heller ikke kan der fra Fordelingen af Gravene vindes nogen Støtte for en særlig Udvandrings- og Indvandringsteori for Bornholm. Ogsaa i det øvrige Danmark kan Gravpladserne fra t. Eks. den romerske Tid og Folkevandringstiden findes hver for sig, tilsyneladende uden synderlig Overgang eller Forbindelse. De store jyske Gravpladser fra den romerske Periode har en mærkelig ensartet Karakter og indeholder yderst sjælden yngre Grave. Hvis der i Begrebet „arkæologisk Discordans“, som det er bestemt af Dr. *Stjerna*, laa et virkeligt Bevis for Ud- og Indvandring, da kunde den langt snarere gøres gældende for andre Partier af Landet end for Bornholm, hvor Kontinuiteten synes større end noget andet Sted, —

sagtens dog kun fordi Forholdene her er saa meget bedre kendte.

Men ved *Aar 500* indtræder ganske vist en Nedgang i Antallet af kendte Gravfund, *saavel* for det øvrige Danmark, *som* for Bornholm, skønt mindst for denne Landsdel. Det er meget mærkeligt, men det beror vistnok kun paa, at Gravene er *lidet kendte*, ikke paa en virkelig Nedgang i Tallet. Hele det arkæologiske Materiale er jo endnu af saa overordentlig begrænset Omfang. Er der, som det synes at være Tilfældet, i denne Periode af Oldtiden indtraadt en Ændring i Gravskikkene, navnlig saaledes, at det Udstyr, der medgives de døde, bliver ringe eller helt bortfalder, da er det givet, at Antallet af kronologisk bestemmelige Grave maa gaa stærkt ned. Skulde der drages en Slutning ud fra en Sammenligning mellem Bornholm og det øvrige Danmark for dette Tidsrum og ud fra Antallet af Grave, da maatte det naturligt blive den, at Bornholm i mindre Grad end nogen anden Landsdel havde været udsat for voldsom Afbrydelse i Bebyggelsen.

Dr. *Stjerna* havde mulig ikke tillagt „Lakunen“ saa megen Betydning, om Teorien herom ikke var bleven knyttet sammen med den anden Teori, der drejer sig om *Burgunderne*. Dette gennem Sagn og Digtning berømte Folk var utvivlsomt af germansk Oprindelse. Lige saa vist er det, at de efter den historiske Overlevering boede i det nuværende Posen og Østpreussen. Det var en stor Folkestamme, der boede fast i disse Egne en Tidlang, men i Slutningen af det tredje Aarhundrede begyndte at vandre ud, først til Egnene om det nuværende Mainz og Worms. I Aaret 277 led de et Nederlag mod den romerske Kejser Probus.

Dette bestemte Aarstal er af ikke ringe Betydning som kronologisk Holdepunkt for Udvandringen fra de gamle Hjemlande. Siden hen dannede de omkring Worms det Rige, der er blevet saa berømt i Sagnene om *Nibelungerne*.

Dr. *Stjerna* hævder nu altsaa, at det var Burgundernes Udvandring, der fra sidst i det tredje Aarhundrede gjorde Bornholm delvis folketomt. Men det maa strax siges, dels at en saadan Burgunderteori ikke er ny -- den har været fremme før uden at kunne vinde Tiltro -- dels at de nye Grunde ikke gøre det mere sandsynligt, at der skulde være nogen nær Sammenhæng mellem Øen i Østersøen og Burgundernes Folk.

Det er først og fremmest ikke rigtigt, eller i det mindste misvisende, naar den svenske Forfatter siger (S. 285), at Burgundernes Navn filologisk afledes af Navnet paa Øen. Bornholms ældste Navn er *Borgund*. Men dette Ord er ikke i egentlig Forstand noget Egennavn. Det samme Navn (Borghund) bærer i Kong Valdemars Jordebog den lille Ø *Borren* ved Møen, der nu hører til Damsholte Sogn, og samme Navn bærer i det mindste 2 Lokalteter i Norge, det ene det bekendte Borgund med den ældgamle Kirke. I alle de nævnte Tilfælde er det Navnet paa en højtliggende Lokaltet og betyder noget saadant som Borgen, Højden.

Borgundernes Navn er mulig det samme Folkenavn, som i Formen „Briganter“ nævnes fra Egnene ved Bodensøen og andetsteds. Det er muligt, maaske sandsynligt, at baade Stednavnet Borgund og Folkenavnet Burgunder har deres Oprindelse fra samme Rodord, men selv om dette er Tilfældet, kan der ikke i Navneligheden søges nogen Støtte for en Teori om,

at Burgundernes egentlige Hjemstavn skulde være paa Bornholm. De historiske Efterretninger fra ca. 100 e. Chr. lyder paa, at Burgunderfolket boede i det nuværende Posen*) og maaske noget østligere, til Weichselfloden. Mulig kan de ogsaa have boet Øst for Weichselen, idet den græske Forfatter Ptolemæus (2. Aarh. e. Chr.) her omtaler et Folk, som kaldes Frugundionere og som mulig er det samme Folk. Selv regnede Burgunderne sig for at være af romersk Afstamning**) og søgte saaledes i hvert Fald deres Hjemstavn mod Syd. Ingen Oldtidsforfatter ved noget om, at de skulde have hort hjemme paa Bornholm. Paastanden herom er fra ny Tid og har, som alt nævnt, hidtil ikke formaaet at vinde nogen betydelig Fremgang.

Burgundernes Folk var, som ogsaa Dr. *Stjerna* siger, et stort Folk. Bornholm rummer nutildags med Kvinder og Børn ca. 40,000 Mennesker. I Oldtiden kan Øen i det højeste have haft et lignende Folke-tal, sandsynligvis dog snarere et langt lavere.***) Hvorledes skulde en lille Udvandrer-skare herfra kunne have givet det store Folk Navn? — Den hele Teori er i Virkeligheden opbygget paa Navneligheden. Thi i den *Handelsforbindelse*, der vitterlig fandtes i ældre

*) Næppe Hinterpommern, som af S. angivet.

**) Ammianus Marcellinus XXVIII, 5.

***) Dr. *Stjerna* synes endog at mene, at Øen skulde ikke alene være Burgundernes Hjemstavn, men ogsaa siden have kunnet yde dem Forstærkning. — Der kendes nu ca. 3,200 Brandpletter, der repræsenterer ca. 900 Aar. Det svarer til en Befolkning paa et Tusind Mennesker! Selv om Antallet i Virkeligheden har været nogle Gange større (ikke alle Brandpletter er jo kendte), bliver det dog forholdsvis smaa Tal.

Jernalder mellem Bornholm og Fastlandet mod Syd, kan der dog ikke ligge noget Bevis for denne Sag.

Om Teorien om Indvandring først fra Gotland, dernæst fra Egnene om Kalmarsund og fra Øland skal her kun lidet siges. Teorien bygger paa den Iagttagelse, at der i Oldtidens Slutning paa Bornholm og i de nævnte Landsdele, men iøvrigt ogsaa i Vestdanmark, om end mindre udpræget, udvikles ejendommelige ornamentale Former, der vise en vis indbyrdes Overensstemmelse. Men en saadan Overensstemmelse i visse Træk behøver ingenlunde at forklares ved en Indvandring; i saa Fald maatte man t. Eks. antage, at der i Folkevandringstiden var sket en romersk Indvandring i Sydøstsjælland. Det er klart nok — og det kan ses saavel af Vedels Bøger som af Sophus Müllers „Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen“, at Paavirkningerne udefra i Jernalderens Slutning ikke fulgte de samme Veje som forhen. Det vestlige Danmark levede sit Kulturliv væsentlig paa Grundlag arvede fra romersk Kultur, medens Bornholm ved Paavirkninger fra de østlige mellemeuropæiske Lande fik et særligt Plus og kom ind i en Udvikling, der en Tid lang i Oldtidens Slutning løb parallelt med Udviklingen paa de store svenske Øer. Dette har alt længe været erkendt; ny er hos Dr. *Stjerna* den omhyggelige Sammenstilling af de herhen hørende Træk og saa den derpaa opbyggede Teori. Men det er formentligt ganske uholdbart paa det nuværende Grundlag at opstille Teorier om Folkeflytninger.*) Meget af det, som har

*) Dr. *Stjerna* lægger megen Vægt paa, at den senere Oldtids Grave stundom have forstyrret de ældre. Dette skulde være fremkommet ved, at Indvandrerne ikke vidste Besked om

vakt Opmærksomheden, beror utvivlsomt kun paa, at Materialet til Studiet af den senere Oldtid foreligger saa ujævnt. Handelsforbindelserne har, som det af *Vedel* er fremhævet, sandsynligvis skabt sociale Forskelligheder med en faatallig Overklasse, hvis Grave kendes, fordi de var rigt udstyrede, og en talrig Underklasse, hvis fattigt udstyrede Grave kun sjælden kan erkendes. Dr. *Stjerna* bemærker ogsaa selv, at Forbindelsen med Danmark stadig spores.

Endelig skal nu omtales *Stednavnene* paa Bornholm. Dr. *Stjerna* søger ved en Gennemgang af Øens Navne at finde det Bevis for Nationaliteten, der ikke afgørende kan fores ad arkæologisk Vej. Der er i Virkeligheden i de gamle Stednavne paa Forskningsens nuværende Stade det eneste sikre Materiale til Bestemmelse af Nationaliteten forud for de historiske Tidsrum. Dr. *Stjerna* har selv haft Øje for dette Forhold og tillægger det den største Betydning.

Studiet af Stednavnene kræver nu saamange særlige Kundskaber og Forudsætninger af sproglig og historisk Art, at Arkæologen saare let kommer til at gribe fejl, og hele dette Studium kan som Regel ikke paahvile ham. Imidlertid var der dog her allerede ved Gennemlæsningen af Dr. *Stjernas* Fremstilling et og andet paafaldende, som maatte opfordre til nærmere Undersøgelse. Dette gjaldt saaledes en Paastand om, at man paa Bornholm ikke skulde kende de gamle *Herredsnavne*, men kun de nu anvendte, der har Navne

den gamle Befolknings Grave. Men dels siger Forfatteren selv, at Bornholm slet ikke blev folketomt (og i saa Fald maatte da de efterlevende af de gamle Beboere vide Besked), dels er det en Selvfølge, at jo større Afstanden bliver i Tid, des lettere vil Forstyrrelsen finde Sted.

efter Verdenshjørnerne. Denne Bemærkning var paa-faldende, naar blot et Blik paa Bebyggelseskortet i Danmarks Riges Historie (I S. 452—53) vilde have givet ham de gamle Navne: Rothnæ, Haslæ, Hænnings og Michlingæ. Det maatte vække nogen Mistro til Bevisførelsens Rigtighed, naar Forfatteren i Sammenhæng hermed hævdede, at Forraadet af Stednavne paa Bornholm skulde være ganske forskelligt fra det øvrige Danmarks. Det er nu saa heldigt, en paa dette Omraade særlig kompetent Mand, Grundlæggeren af hele dette Studium i Danmark, for nylig har taget Ordet og behandlet dette Spørgsmaal. Professor *Johs. Steenstrup* har om Sagen skrevet et Indlæg, der er af en saa afgørende Art, at næppe selv Dr. *Stjerna* vil modsige det;*) det skal derfor med Professor Steenstrups venlige Billigelse ogsaa her gengives, navnlig da det er trykt i et, saavidt vides, paa Bornholm endnu kun lidet udbredt Skrift.

Professor Steenstrup gør saaledes opmærksom paa, at selve Bornholms Natur har nødvendiggjort, at Bebyggelsesforholdene maatte faa en fra det øvrige Danmark noget forskellig Karakter. Paa det danske Sletteland, Skaane, Sjælland, og videre vestover har Befolkningen samlet sig i Landsbyer. Paa Bornholm derimod findes egentlige Landsbyer heller ikke nutil-dags. Reglen har været Enkeltgaarde, og paa Bornholm betegner Navne paa *-by* den enkelte Gaard, ligesom *-bø* og *-by* i Norge. Det viser sig iøvrigt ogsaa, at den Bebyggelse, der svarer til Stednavne paa *-by* i Østdanmark, er af betydelig større Omfang end mod Vest. Stednavne paa *-lev* og *-løse* betegner

*) Ugeskriftet *Danevirke* 1907, Nr. 10.

derimod egentlige Landsbyer og de kan følgelig slet ikke ventes paa Bornholm. Navne paa *-løse* findes heller ikke i Jylland, og af Byer paa *-lev* er der i Ringkøbing Amt kun 2, i Ribe Amt 4, men i andre Egne betydelige Antal. Da der ingen gamle Byer findes, mangler ogsaa de nyere Byer, *Torperne*, Udflytterbyerne. I Sammenhæng med denne Mangel paa Landsbyer lagdes Kirkerne særlig saaledes, at de blev langt synlige og bevarede deres Helgennavn.

Heller ikke kan man undres over, at Navne paa nordiske Guder kun findes i 2 bornholmske Stednavne. Ogsaa i det øvrige Danmark er saadanne Navne lidet almindelige.*) Iøvrigt maatte jo dog vel ogsaa Indvandrerne være Asadyrkere.

Prof. Steenstrup hævder fremdeles, at Stednavnene paa Bornholm just i høj Grad er Navne af samme Støbning og Alder som ellers i Danmark og henviser bl. a. til de fra Middelalderen bevarede Breve med gamle Navne. Der findes saaledes ikke faa Navne paa *-inge* (Blaasing, Kjelding**) og paa *-sted* eller *-sta*. (Listed, Ypnasted, Melsted; sidstnævnte sammenstiller Dr. *Stjerna* med Medelstad i Bleking, Melstaby paa Øland; mere ligner dog Melsted i Vendsyssel). Naar Dr. *Stjerna* savner Navne paa *-um* kan henvises til, at den gamle Form for *Gudhjem* er *Godiom*. Fremdeles findes saa gode danske Endelser som *-ager*, *-bakke*, *-hammer*, *-kol*, *-lyng*, *-mark*, *-tun*, *-vang*, *-toft*, og Professor *Steenstrup* ender med at erklære, at han ikke paa Bornholm har fundet et eneste Navn, som

*) Dr. S. synes ikke at have bemærket Prof. Steenstrups Afhandling: Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stednavne. Hist. Tidsskrift, 6 Række, 6 Bd. (1896).

**) Allinge, sml. Alling i Jylland.

særlig kunde pege andensteds hen end til andre danske Landsdele. Men naturligvis har Bornholm som andre Landsdele sine Ejendommeligheder, f. Eks. i Lydovergange og Tonefald.

Saavidt Professor Steenstrup. Men dette Resultat er altsaa af ganske samme Art, som det hvortil de arkæologiske Forhold, naturligt forstaaede, fører hen.—

Fig. 18. Pladeformet Bøjlenaal.
Bronze. Skaane.

Disse Bemærkninger have alt faaet et større Omfang end oprindeligt tilsigtet. Meget af hvad der er fremført, vil for Fagmanden være gammelkendt. Det er paa Tide at afslutte.

Men hvad bliver da det hele Resultat? Det kan sammenfattes temmelig kort. Der bliver først Indtrykket af den flittige og skarpsindige Forsker, med den store Arbejdsevne, med original Opfattelse og med Rigdom paa nye Tanker. Det bedste i Dr. *Stjerna's* Bog er Udtryk for de samme Grundværdier, som hos de bedste Mænd i svensk arkæologisk Forskning; det tør haabes, at der vil blive givet ham Lejlighed til at føre sine Studier videre frem og, som det er hans Hensigt, naa at give den sammenfattende

Fremstilling af Østersølandenes Kulturforhold i Oldtiden, hvoraf det foreliggende Skrift er et Brudstykke.

Med Hensyn til Bornholms og Bornholmernes Forhold i de senere Afsnit af Oldtiden bliver Resultatet, at der ud fra nye Synspunkter er vundet en værdifuld Bekræftelse af, hvad de bedste Kendere af Bornholms Fortid, først og fremmest E. Vedel og Sophus Müller, for Aar siden har udtalt. Bornholms Beboere har

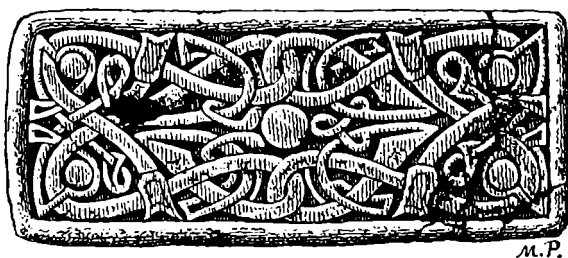

Fig. 19. Pladeformet Bøjlenaal.
Bronze. Bornholm.

gennem alle Jernalderens Tider, hvor Forholdene fremtræder med Klarhed, vist i udpræget Grad de Hovedegenskaber, som præger Folket i vort Lands Oldtid, Ulyst til Indestængning, Evne og Vilje til at se ogsaa det gode uden for egen Dørtærskel, Evne til at tage op, hvad godt er, og tilegne sig det, give det national Vækst og Særpræg, hvad enten det nu kom fra Syd eller fra andre Kanter. Og det er en naturlig Følge af Bornholms Beliggenhed, — noget som iøvrigt ogsaa gælder andre danske Øer, om end i mindre Omfang — at Udviklingen her blev noget mere særpræget, end den kunde blive det i et mindre afsluttet Landskab, t. Eks. Ribe Amt. Men der kan ikke i Jernalderen paavises Brud eller Spring i Ud-

viklingen, som med Rimelighed kunde tillade en særlig Indvandningshypotese. Gennem hele Perioden tyder alting paa, at Bornholm har været lige saa dansk som Sjælland og Skaane. Bornholmernes Danskhed har de dybe Rødder.

Fig. 20. Bantasten.

Da Rønne fik Natvægttere.

Kay Larsen.

(Efter utrykte Kilder).

Det er længe siden det skete. Men dog var det forholdsvis sent. Trindt om i Landets Byer havde man forlængst for den offentlige Sikkerheds Skyld maattet antage Vægttere til at patruljere i Gaderne om Natten, — dels for at skærme imod Skarns Folk, dels for at „vogte Lys og Ild“ og dels for at — „udraabe Tiden“.

I Rønne By føltes Trangen til offentlig Nattevagt først for Alvor langt op i det attende Aarhundrede. Byen var da allerede ret anselig og talte omtrent 2000 Indbyggere. Mand og Mand imellem drøftedes Sagen; der maatte gores noget. Ifølge det kgl. Reskript af 7. Febr. 1774 tillodes det „allernaadigst“ Byens Indvaanere selv at antage og lønne de fornødne Vægttere; Borgerskabet maatte altsaa selv tage Sagen i sin Haand. Der blev da ved frivillige Tilskud skrabt Løn sammen til een Vægter, Hans Olsen Kiøbeck, — men een Svale gør ingen Sommer, den ene Vægter nyttede hverken Fugl eller Fisk. Utilfredsheden steg, Bidragyderne faldt fra, og saa var man lige vidt.

Øvrigheden maatte træde til. Byfoged Friderich Faver konfererede med Amtmanden,*) og Generalauditor Andresen**) toges med paa Raad. De velvise Herrer blev da enige om, at Byfogeden skulde udsende et Cirkulære, og at Amtmanden og Generalauditøren skulde give det sin Paategning forat give

*) Johan Christian Urne, Amtmand paa Bornholm, Etatsraad.

**) Christian Andresen, Generalauditor, Regimentskvartermester, Amtsforvalter og Ridefoged paa Bornholm.

det yderligere Vægt. Disse interessante Aktstykker havde følgende Ordlyd*):

P. M.

Mange Høie og Lave synes underligt om at saa stoer en Bye som Rønne skal savne Vægtere paa Gaderne om Natten, som ere saa nødvendige, ikke alleene for Tiidens Udraab, men end og til Sikkerhed i allehaande paakommende ulykkelige Tilfælde, i sær Tyve Haand og Ildebrand; ~

Men, da intet ønskeligt kan ventes, uden ved foreenet Velvillighed, saa indbydes tjenstlig de samtlige Indvaanere til at tage Deel i saa høifor-nøden Orden og Sikkerhed, og at de til den Ende her paa ville tegne, eller tegne lade, hvad enhver til Vægterhold frivillig ugentlig ville give, at ieg derefter kunde gøre Overslag om 2 à 3 Vægtere kunde underholdes, da een alleene ikke til fornøielse (o: Tilfredshed) kan gjøre Tieneste over hele Byen, som sidste Prove med den brave *Hans Olsen Kiøbeck* udviste.

Rønne 21 Xbris (o: December) 1774.

F. FAVER.

Det senest indløbne kongelige allernaadigste *Reskript*, dat: 7 Febr. 1774, ophæver langt fra ikke Vægterhold i Byen, men alleene tillader Byens Indvaanere selv at maae antage og lønne de fornødne Vægtere; og hvem ville være uskiønsom paa Kongens allerhøieste Naade, og heller frievillig end ved Tvang, enhver efter sin Evne og Omstændigheder, *contribuere* til en saa vigtig Sag, der alleene sigter til hele Byens og hver Mands Frelse og Sikkerhed; helst da det ikke paatvivles Stædets Byefoged jo i henseende til Vægternes Antagelse, Inddeling, Belønning og Instruktion tager Byens Formænd og nogle kyndige Borgere af hver Quarteer i Raad og Overlæg med sig, at enhver derved kan betrygges, at hvad Penge der i denne Fald udlægges,

*) Rønne Raadstueprotokol.

virkelig anvendes til det destinerede Brug ~ i saadan Anledning vil vi have denne vigtige Sag hos samtlig Byens Indvaanere paa det bedste *recommunderet* ~ Enhver af os betaler som sædvanlig ugentlig 2 Sk., foruden Høitiids Tillægen.

I. C. URNE C. ANDRESEN.

Generalmajor Arenstorff* føjede denne Paategte-
tegnning til:

Skjønt ieg ei Gaard eller Huus eier, vil ieg dog for det almindelige Beste Skyld give 6 Sk. om Ugen i fald meere end een Vægter antages; men ellers kun 2 Sk. til een Vægter.

ARENSTORFF.

Borgerskabet fik et Par Dage til at tænke over Sagen. Saa holdt Byfogeden „tilligemed Kongelig Majestæts Byeskriver Adolph Müller“ Raadstuesamling. Det var om Aftenen d. 1. Januar Anno 1775. Foruden Byformændene mødte to kyndige Mænd fra hver af Byens fire Kvarterer, saaledes Jens Dreyer, Andreas Kofod, Rasmus Marcher, Mads Kofod Stender, Mads Clemen Engel og flere andre gode Borgere.

Byfogeden forelæste Cirkulæret, og saa drøftede man, hvorledes Vægterne skulde udføre deres Tjeneste, og hvorledes de indtegnede Bidrag skulde anvendes, — og det blev ikke omstændeligt. Kiøbeck blev fast antaget paa sin forrige Løn, 4 Mk. ugentlig om Vinteren og 3 Mk. om Sommeren, og saa var der lige knapt nok igen til een Mand. Valget faldt paa Jens Ibsen, der havde meldt sig til Tjeneste og nu blev præsenteret paa Raadstuen. Han blev godkendt og antaget, — og derved blev det saa for denne Gang.

— Saaledes fik Rønne sine første Natvægtere.

*) Frantz Ludvig v. Arenstorff, Generalmajor af Infanteriet, Kommandant paa Bornholm.

Bornholms Oldtid.

Af E. VEDDEL, forhen Amtmand.

I. Stenalder og Bronzealder.

Allerede medens Istidens Dække strakte sig ned over det Meste af Mellemeuropa, levede der syd for Isdækket Mennesker, hvis Spor navnlig ere fremdragne i Frankrig. Efterhaanden som Isen trak sig tilbage, udbredte Menneskeslægten sig nordpaa og naaede efter Aartusinders jævne Forløb op til Danmark, hvor

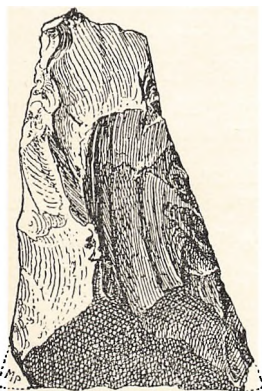

Fig. 1. $\frac{2}{3}$. Trekantet Flintøxc.

de store Skaldynger, „Kjøkkenmøddingerne“, give Vidnesbyrd om en ikke ganske ringe Befolkning i den saakaldte ældre Stenalder. Først henimod denne Periodes Slutning, vel i Begyndelsen af det tredie Aartusinde før Kristus, kom der ogsaa Mennesker til Bornholm, hvor de for den ældre Stenalder betegnende „trekantede“ Flintøxc. ere fundne paa Nordspidsen af Hammeren og paa

Frænne Mark ved Svaneke, dog paa begge Steder kun i ringe Antal. Det er uslebne Flintredskaber, smalle

og stumpe ved den ene Ende og bredere ved den anden Ende, hvor der er frembragt en skarp Æg blot ved en skraa Afkløvning fra den ene Side. Tillige fandtes grove Potteskaar med indprikkede Fordybninger samt Dyreben, der vel have været benyttede til Forfærdigelse af Benredskaber. Som Husdyr havdes rimeligvis kun Hunden. Om Befolkningens Forhold vides forøvrigt Intet, men den Omstændighed, at dens Spor kun findes umiddelbart ved Havet, viser hen til, at den væsentlig har ernæret sig af Havets Frembringelser, navnlig ved Fiskeri og Sællundefangst.

Selv paa de Steder, hvor der saaledes findes Efterladenskaber fra den ældre Stenalder, ere imidlertid Sager fra den yngre Stenalder, de slebne Redskabers Tid, langt overvejende i Antal. Det synes, som om man først har slebet blodere Stenarter, især Grønsten, og de deraf forfærdigede Øxer have en ejendommelig Form, idet de ere tykke med et næsten ovalt Tvær-snit. Snart lærte man imidlertid ogsaa at slibe den haarde Flint, og de deraf dannede Øxer vare flade med en but eller tynd Nakke og en bredere, noget krummet, skarpt tilsleben Æg. For at kunne benyttes bleve Flintkilerne stukne igjennem den tykke Ende af et Træskaff. Tillige bleve Spydspidser, Knive, Pilspidser, Skrabere, Bor og andre Redskaber gjorte af Flint, med eller uden Slibning, undertiden tilhugne med en ganske forbausende Færdighed, idet man forstod ved smaa parallelle Slag at afplatte Redskabernes Overflade, saa at de bleve ganske tynde. Flintflækker benyttedes i stor Mængde, vel især som Knive men ogsaa til Save, Pilspidser etc. Man finder ofte Flintblokke, hvoraf der paa alle Sider er frakløvet Flækker. Forøvrigt havdes Øxehamre af Grønsten

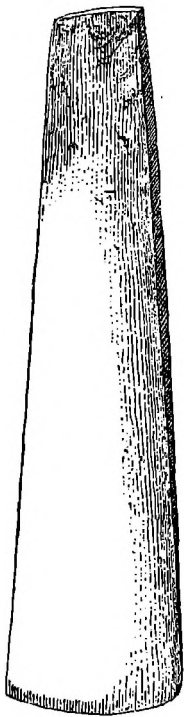

Fig. 2. $\frac{1}{3}$.

Fig. 3. $\frac{1}{3}$.

Fig. 4. $\frac{1}{3}$.

Fig. 5. $\frac{1}{3}$.

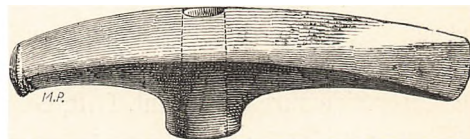

Fig. 6. $\frac{1}{3}$.

Fig. 2. Flintøxe. Fig. 3. Spydspids. Fig. 4. Dolk.
Fig. 5. Pilspids. Fig. 6. Øxehammer.

med Æg ved den ene Ende og en but Flade ved den anden samt en Gjennem boring til Anbringelse af et Skaft. Og af Ben eller Hjortetak dannedes mangfoldige Redskaber, ligesom ogsaa de mange Potteskaar med indprikkede Monstre vidne om en stærk Benyttelse af Lerkar. At man ogsaa har havt Brugsgjenstande af Træ, er utvivlsomt, men de ere i Tidernes Løb bortsmuldrede. Til Smykker anvendtes især Rav, snart uden synderlig Bearbejdelse, men oftest fint tilsløbet til Perler eller til smaa Dobbeltøxer. Et langagtigt Hængesmykke af Skifer forekommer ogsaa jævnlige.

Befolkningens Livsforhold vare i det Hele blevne rigeligere. Man havde baade Hornkvæg og Svin, maa ske ogsaa Faar og Geder, og der er neppe Tvivl om at man her henimod Stenalderens Slutning ligesom andetsteds i Danmark har drevet Agerdyrkning paa Hirse, Hvede og Byg (ikke Rug), hvoraf der findes Spor i forkullede Korn eller Aftryk deraf i Leret i Potteskaarene. Under disse Omstændigheder var det naturligt, at Befolkningen efterhaanden forlod Strandbredderne og flyttede op i Skovegnene, hvor der var bedre Betingelser for Kvægavlen saavel som for Agerdyrkningen; og de over hele det lavere Land spredte Begravelser fra den yngre Stenalder vidne ogsaa nok som om, at dette allerede den Gang har været stærkt beboet. Af selve Boligerne findes nu intet Spor, men naar henses til, at de store Stengrave udvise Bygninger med Sidemure i Firkant, Loft, Gulv, Dør og Tærskel, tør det formodes, at ogsaa de Levendes Boliger have været opførte paa lignende Maade, kun at Materialet har været Træ eller Grenefletninger tættede med Ler.

De Døde bleve i Stenalderen altid begravede ubrændte, som oftest simpelhen i Jorden uden særligt Gravgemme, men dog jævnlgt i smaa Stenkister, dækkede af en lav Forhøjning. Og henimod Tidsalderens Slutning opførtes de store og mærkelige Jættestuer eller Stenkamre til Fællesbegravelse for flere, ofte mangfoldige Afdøde. Det er firkantede Kamre, hvis Sider bestaa af mandshøje endestaaende Stene, og hvis Loft er dannet af vældige lange Stene, der med Enderne hvile paa Sidemurene; Gulvet er for det meste belagt med sammenpakkede Stenskjærver; paa en af Kammerets Sider er der en Aabning, ofte forsynet med en Tærskel og med en flad Stenplade som Dør. Kammeret er dækket med Jord enten kun op til Overliggernes Overflade eller ogsaa helt op derover, saa at det danner en anselig Høj. Fra Døraabningen fører saa en dækket Gang ud til Højens Udside. Den største bevarede Jættestue findes ved Tornegaard i Nylars Sogn, men der haves endnu adskillige andetsteds paa Øen, enten helt bevarede eller dog i kjendelige Levninger.

Medens Stenalderen, da man ikke benyttede Metaller, fortsattes paa Bornholm i en jævn Udvikling, vare Bronze og Guld komne i Brug højt op i Mellem-europa, og det er kjendeligt, at Sager af disse Metaller ikke ere forblevne ganske fremmede for Bornholms Befolkning, idet flere Redskaber, navnlig de smukke Dolke med flad, ganske tynd Klinge og afrundet Skaft, der forneden er udsvajet til begge Sider (se foran Fig. 4), tydeligt ere dannede efter sydpaa benyttede Bronzegjenstande. Man havde ikke Metallet men efterdannede Formen i den haarde Flint. Efterhaanden, vel omtrent tusinde Aar før Kristus, er imidlertid

Bronzen (og Guldet) ogsaa kommen op til Bornholm, men i lang Tid kun som Kostbarheder, der vare erhvervede af nogle faa velhavende Familier. Man finder mange og udmærket smukke Bronzesager, baade Vaaben og Smykker, i store Gravhøje, men i Menigmands Grave mangle de i lang Tid ganske. Saa længe imidlertid Bronze og Bronzesager kun vare tilstede i enkelte Mænds Eje, maa Benyttelsen af Stensager være vedbleven ganske som hidtil for den store Masse af Befolkningen og vel ogsaa tildels for dem, der havde erhvervet nogle Bronzesager. Der er ikke noget Tegn paa Indvandring af et „Bronzealdersfolk“, men tværtimod er det tydeligt, at der i den bosiddende Befolkning har dannet sig en Blanding af Stenalder og Bronzealder, hvor Stenen længe er vedbleven at yde det hovedsagelige Materiale til Redskaberne og Bronzen kun efterhaanden jævnt hen er bleven almindeligere.

Den ældre Bronzealder er paa Bornholm ogsaa mærket med et kjendeligt Tegn, nemlig ved de Afdødes Begravelse. I lang Tid fortsattes Stenalderens Gravskik, saaledes at de Døde begravedes ubrændte. Menigmands Døde ere rimeligvis simpelthen blevne nedlagte i Jorden, men da de ikke vare ledsagede med Bronzesager, kunne deres Grave ikke skjælnes fra Stenalderens. Velhavende Afdøde bleve derimod nedsatte i store Gravkister af kantstaaende flade Stene, dækkede af Stenplader samt af en Jordhøj, eller henlagte i en Jordhøj under et anseligt Lag af Stene. Store toppede Gravhøje have været tilstede i ikke ringe Antal, men de have paa Bornholm med faa Undtagelser kun været benyttede saa længe, som Begravelsen af ubrændt Lig vedblev. Bornholm er i den Henseende

forskjelligt fra det øvrige Danmark, hvor Gravhøje benyttedes igjennem hele Bronzealderen og endog ind i Jernalderen.

Overhovedet er det kjendeligt, at der ved en vis Tid, vel omtrent ved Midten af Bronzealderen, er foregaaet betydelige Forandringer i Livet paa Bornholm. Naar der i den yngre Bronzealder er bleven optaget en ny Gravskik ved Indførelse af Ligbrænding, en Skik, der rimeligvis kan føres tilbage til en Indflydelse fra Sydeuropa, da er dermed vistnok ogsaa fulgt en Forandring i Religionen og en Paavirkning af mangfoldige andre Ideer fra Beboerne af Østersøens sydlige Kyster. Tillige kan det ses af Gravfundene, at Bronzesager nu spredes iblandt den menige Befolkning, og idet de rige Grave næsten ganske bortfalde, tyder dette paa, at Formuesforholdene i Befolkningen ere blevne mere ensartede. Medens der tidligere havde været en Overklasse af velhavende Folk, rimeligvis større Grundejere, synes disse aristokratiske Forhold efterhaanden at forsvinde og at give Plads for et vist Jævnmaal, der tilsidst synker ned til en fælles Fattigdom.

Bronzealderens Vaaben vare især Sværd og Dolke, tildels meget smukke, endvidere smukke massive Øxer („Paalstave“) og Spyd. Dolkene have tilhørt baade Mænd og Kvinder, de øvrige Vaaben derimod kun Mænd. Af Knive fandtes to Slags, enten i almindelig Knivform med Skaft eller Grebtunge af Bronze eller dannede som et trekantet eller firkantet tyndt Blad, hvis ene Hjørne er udtrukket til et krumt Haandtag endende i et Hestehoved eller i en Snirkel. Disse sidstnævnte Knive formenes at have været Rageknive. Som Arbejdsredskaber har man anvendt hule Øxer

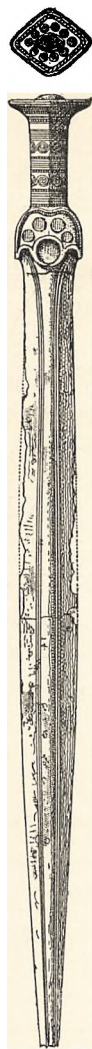
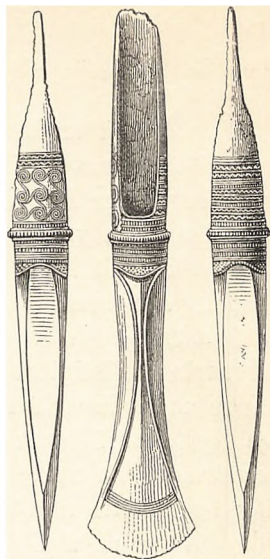
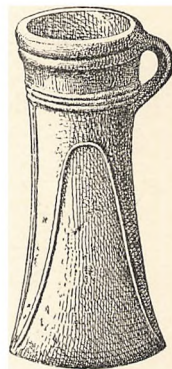
Fig. 7. $\frac{1}{3}$.Fig. 8. $\frac{1}{4}$.Fig. 9. $\frac{1}{3}$.Fig. 10. $\frac{1}{3}$.Fig. 11. $\frac{1}{2}$.

Fig. 7. Sværd. Fig. 8. Dolk. Fig. 9. Paalstav.

Fig. 10. Spydspids. Fig. 11. Celt.

(„Celter“) bestemte til Optagelse af Enden af et bøjet Skaft, hvorhos ogsaa de massive Bronzeøxer

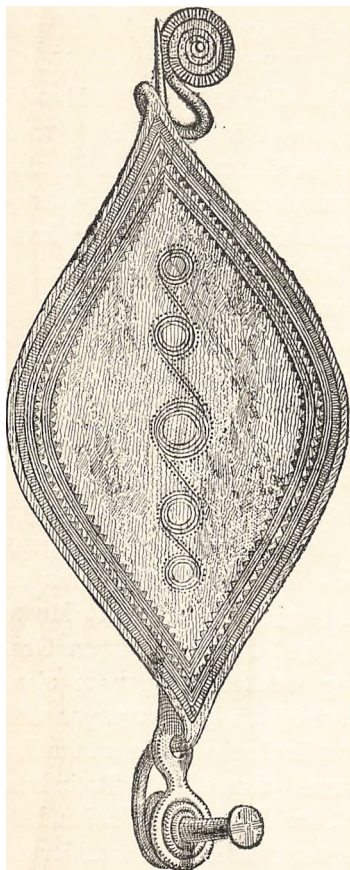

Fig. 12. $\frac{1}{2}$.

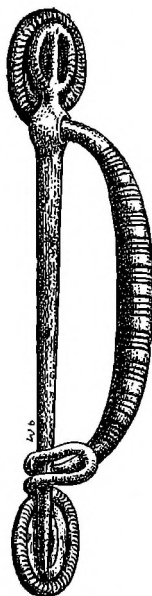

Fig. 13. $\frac{1}{4}$.

Fig. 12. „Bornholmsk“ Bøjlenaal. Fig. 13. Bøjlenaal.

synes at have været benyttede som Arbejdsredskaber. Smykkerne vare især Bøjlenaale til Sammenheftning

af Klæderne. Mange af dem vare meget store med en aflang Plade, der ganske dækkede selve Naalen (Fig. 12); disse store Naale, der kun benyttedes af Kvinder, findes næsten kun paa Bornholm og maa derfor antages at være forfærdigede der. Tillige forekomme Naale med en langstrakt smal Bøjle (Fig. 13) baade i Mands- og i Kvindegrave. Ogsaa store Naale uden Bøjle vare ret almindelige. Fremdeles havdes smukke Halskraver af en hesteskoformet Bronzeplade samt mange ringformede Smykker, baade massive Halsringe og Armringe, enten som lange Spiralbaand til Omslutning af Underarmen eller som Haandledsringe. En sjældnere Prydelse havdes i store, runde, stærkt prydede Bronzeplader, som Kvinderne bare foran midt paa Livet. Mindre Bronzeplader med en opstaaende Top paa Midten, „Tutuli“, benyttedes baade af Mænd og af Kvinder som Prydelse paa Klædedragten.

Som ovenfor berørt herskede der Lighbrænding i den yngre Bronzealder. De brændte Ben nedlagdes enten i en lille Stenkasse eller i et grovt Lerkar eller uden noget saadant Gravgjemme. For det Meste er der ikke over Jorden noget Kjendetegn paa Gravene, men ofte ere de dog dækkede af ganske ejendommelige cirkelrunde, lave og brede Stendynger med en Overflade som et lavt Kugleafsnit, de saakaldte „*Stenrøser*“. De have været dannede i Tusindvis, navnlig i de mindre frugtbare Egne opad Højlandets Skraaninger eller i Skovegnene. Efter Bronzealderens Slutning forekomme de endnu hyppigt langt hen i den ældre Jernalder.

Fra Bronzealderen hidrøre ogsaa de allerfleste af de mærkelige „*Helleristninger*“. Det er Mærker eller Figurer indhugne paa Klipper eller paa store løse

Stene. I Sverrig, navnlig i Bohuslen, ere de meget almindelige, og i Danmark udenfor Bornholm forekomme de enkeltvis. Paa Bornholm kjendes omtrent hundrede saadanne. For det Meste er der ikke indhugget andet end „skaalformede Fordybninger“ o: smaa

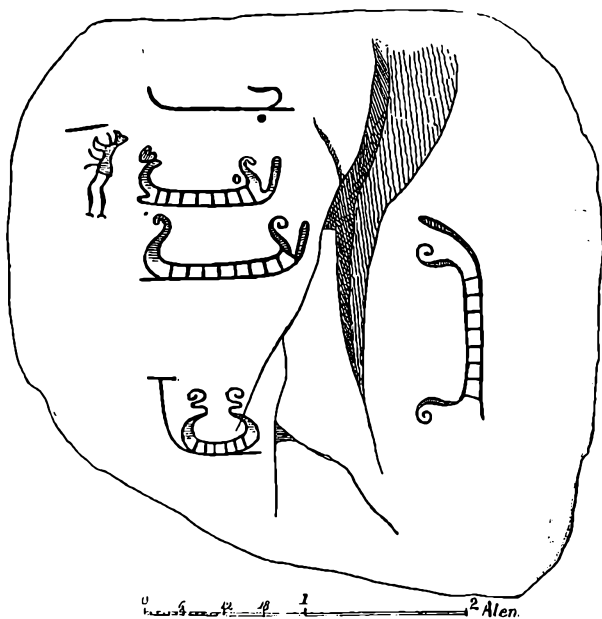

Fig. 14. Helleristning ved Allinge.

runde Huller af omtrent en Tommes Brede og en halv Tommes Dybde. Men af og til forekommer der ogsaa Figurer, især saadanne som antyde Skibe. Se hestaaende Fig. 14.

Ogsaa hidrøre fra Bronzealderen næsten alle de mangfoldige paa Bornholm oprejste *Bautastene*. De kjendes ikke fra Stenalderen; paa den anden Side forekomme de endnu i den ældre Jernalder, men kun sjældnere, og derefter er der et Mellemrum af adskillige Hundredaar, inden de atter vise sig i Skikkelse

Fig. 15. Bautasten paa Frænnemark.

af Runestenene. Af Bautastene har der været et meget stort Antal paa Bornholm; endnu haves en stor og smuk Samling i den lille Skovplet „Louisenlund“ i Nærheden af Svaneke og ligeledes i Skoven „Gryet“ i Bodilsker Sogn. De have undertiden staaet paa Grave, men langt hyppigere i store Grupper paa flad Mark. Indskrifter eller Figurer findes ikke paa dem.

Om Religionen paa Bornholm i Bronzealderen vides Intet. Men naar der i Sjælland er fundet en guldbelagt Bronzeskive forspændt med en Hest, ligeledes af Bronze, altsaa vistnok et Symbol paa Solen og dens tilsyneladende Bevægelse over Himmelen, saa er det rimeligt nok, at Solen ogsaa paa Bornholm har været Gjenstand for religiøs Tilbedelse.

2. Den ældre Jernalder.

Ligesom Stenalderen gled ganske jævnt over til den ældre Bronzealder og denne atter til den yngre Bronzealder, saaledes er der igjen en ganske jævn Overgang fra denne til den ældre Jernalder. Det var henad Slutningen af Bronzealderen efterhaanden bleven temmelig hyppigt, at der i Gravurnerne foruden de brændte Ben ogsaa optoges de kulholdige Rester af Ligbaalet, og disse bleve derhos ofte tillige anbragte som en sort Klump udenom Gravkarret. I Jernalderen lagdes nu de brændte Ben ikke i Lerkarret men blandedes imellem de sorte Baalrester, og for saa vidt et Lerkar havde været tilstede paa Ligbaalet, er det bleven sønderslaget, og Skaarene deraf findes da i den sorte Muld fra Baalet. Begravelsen blev saaledes kun en benblandet Muldklump. Disse Muldklumper, der ere blevne kaldte „*Brandpletter*“, findes paa Bornholm i Titusindvis, snart enkeltliggende men langt hyppigere i store Samlinger. Muligt er denne Gravform indkommen sydfra fra Nordtyskland, hvor den forekommer temmelig jævnligt, men dersteds findes der altid tillige mange benfyldte Gravurner, hvorimod Brandpletterne igjennem adskillige Aarhundreder have været aldeles eneherskende paa Bornholm. De vise sig som runde, omtrent $\frac{3}{4}$ indtil 1 Alen brede og omtrent halvt saa dybe sorte Pletter; oventil ere de flade og jævnlig dækkede af en flad Sten. De ligge næsten altid simpelhen under flad Mark tæt under Jordskorpen, men jævnlig ere de især i Begyndelsen anbragte under Stenrøser, og hyppigt findes de nedsatte ved Foden eller i Toppen af gamle Gravhøje, men ere aldrig Hovedbegravelsen i disse.

Den ældre Jernalder og dermed Brandpletterne antages at begynde omtrent 400 Aar før Kristus. Jernet tog strax saaledes Overhaand, at baade Bronzealderens Former og selve Bronzen ganske forsvandt. De ældste Brandpletter ere imidlertid meget fattige; indtil Kristi Fødsel eller det første Aarhundrede derefter indeholde de næsten kun grove Beltehager samt nogle Bojlenaale eller Fjederspænder af Jern i

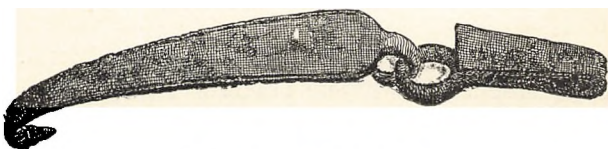

Fig. 16. $\frac{1}{2}$. Beltehage.

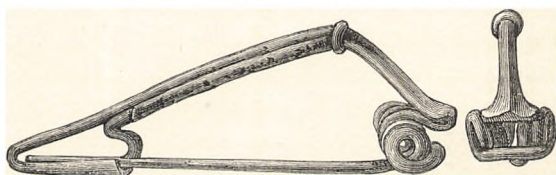
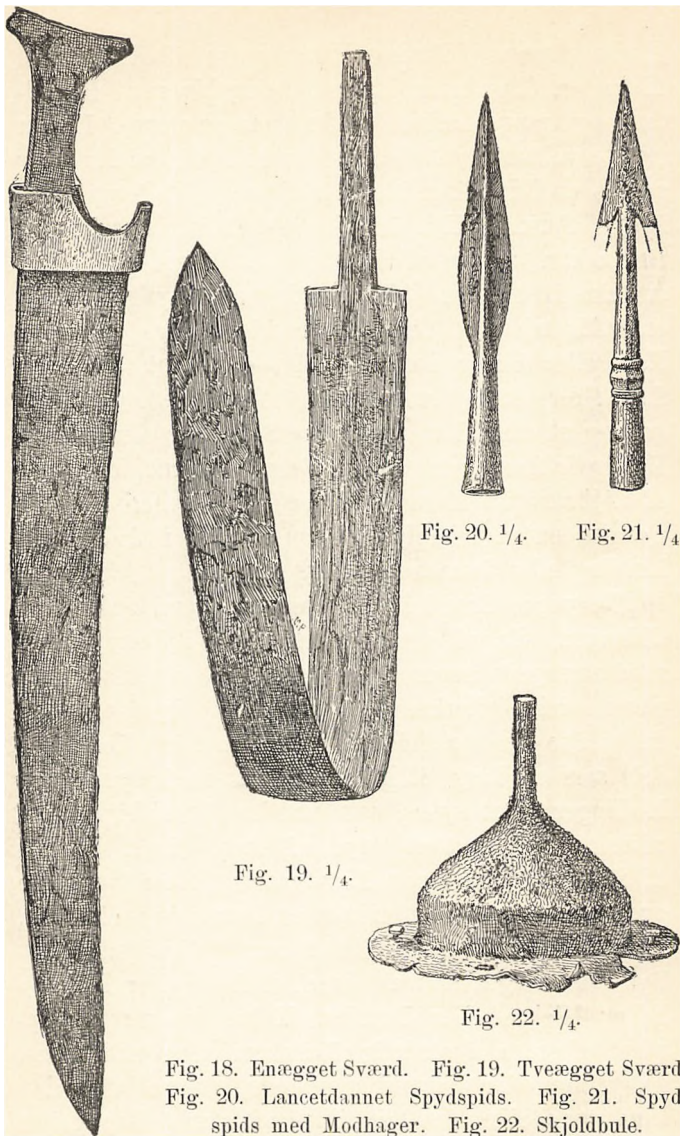

Fig. 17. $\frac{2}{3}$. Gammelt Fjederspænde af Jern.

en fra Syden indkommen og efter Stedet La Tène i Schweiz benævnt Form, desuden jævnligt smaa Lerkar, men ingen Vaaben eller andre Brugsgenstande. Henimod Kristi Fødsel bliver Indholdet imidlertid noget rigeligere; der viser sig Vaaben og enkelte Guldsager, dog endnu kun sjældent. Men omtrent ved Midten af det første Aarhundrede efter Kristus bemærkes en stærk Paavirkning af den igjennem Tyskland fremtrængende romerske Kultur. Foruden Vaaben og smukke Guldperler og Guldberlokker forekomme nu talrige

Fjederspænder af Bronze, Hængedopper til Kvindernes Livbelter, Glasperler, Nøgler, Svingskiver til Haandtene og mange Lerkar, baade smaa og større. Endnu senere, vel omtrent 300 Aar efter Kristus, kan der atter spores en Udvikling, idet der viser sig Fjederspænder i nye Former (Fig. 25 til 28), Drikkehornsbeslag, Bronzekar, Skaar af Glas og en Mængfoldighed af smukke Lerkar; det bliver endog en Regel, at der til en fuldt udstyret Grav hører mindst fire saadanne Kar (eller Skaar deraf), nemlig et meget stort med flere Ører, et højt vaseformet, et middelstort Hankekar og et eller flere hankeløse Smaakar. Omtrent et Hundrede Aar senere ophøre Brandpletterne, men Spor af Ligbrand forekomme dog enkeltvis senere i andre Former enten i benfyldte Urner eller i flade sorte Muldrag eller i smaa Stenkasser.

De yngre Brandpletter ere, som berørt, rige paa Oldsager. Sværd og Daggertter ere i Begyndelsen altid enæggede, senere ogaa tveæggede, og disse sidstnævnte blive efterhaanden hyppigere. Spydspidserne findes i to Former, dels lancetdannede uden Modhager, dels som en lang Stok, hvis Spids er forsynet med Modhager. Det synes, som om der til en Krigers Udrustning har hørt et Spyd af hvert Slags, det ene til Stød, det andet som Kastevaaben. Skjoldene have over Grebet paa Midten havt en fremspringende Bule, for det Meste som Fig. 22. Sporer findes ogsaa jævnligt i Mandsgrave, men hverken Buer eller Pile, ej heller Hjelme eller Brynjer. Knive ere meget hyppige, oftest i almindelig Knivform men undertiden halvrunde eller halvmaaneformede, skarpe langs den krummede Side; det har rimeligvis været Rageknive. Ogsaa Saxe i Skikkelse som Nutidens Uldsaxe fore-

Fig. 18. $\frac{1}{4}$.

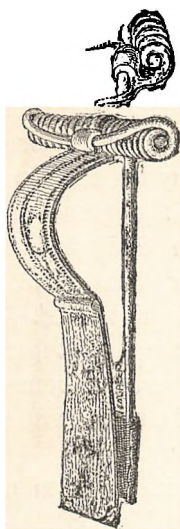
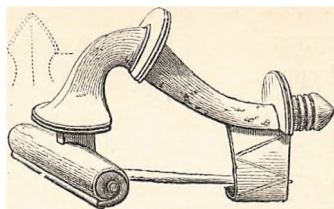
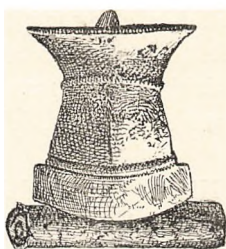
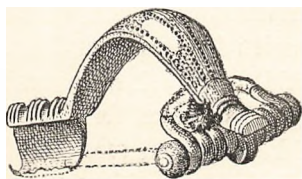
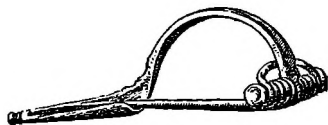
Fig. 23. $\frac{2}{3}$.Fig. 24. $\frac{2}{3}$.Fig. 25. $\frac{2}{3}$.Fig. 26. $\frac{2}{3}$.Fig. 27. $\frac{1}{1}$.Fig. 28. $\frac{2}{3}$.Fig. 29. $\frac{1}{1}$.

Fig. 23 og 24. Fjederspænder af Bronze i ældre Former.
 Fig. 25 til 28. Fjederspænder af Bronze i yngre Former.
 Fig. 29. Guldberlok.

komme jævnligt, ligeledes Niptænger og Naale; disse synes alle at have været Toiletredskaber; ogsaa findes hyppigt Redekamme.

Kvindesmykkerne i de yngre Brandpletter ere især Fjderspænder af Bronze til Sammenholdelse af Klæderne over Brystet. I Begyndelsen benyttes kun Formerne Fig. 23 og 24, men senere vise sig ogsaa Formerne Fig. 25 til 28, hidrørende fra Sydtyskland. Tillige benyttes kostbare Guldsmykker, baade Halskjæder af hule Guldperler og meget kunstigt forarbejdede Guldberlokker, der synes at have hængt paa Brystet under Halskjæden. Ogsaa Perler forekomme hyppigt, dels af ensfarvet Glas, dels af meget kunstig Glasmosaik.

Allerede ved Midten af Brandpletstiden begynder der at vise sig Begravelser af ubrændt Lig („Skeletbegravelser“), først sjældent men senere i tiltagende Antal, saa at de tilsidst ganske fortrænge Brandpletterne. De skyldes en Paavirkning sydfra, rimeligvis en i Romerstaten efterhaanden fremkommen Gravskik. Skeletgravene ere undertiden simpelthen anbragte i Jorden uden noget Gravgiemme, men for det Meste ere de indesluttede i dækkede Stenkister eller dog i en Ramme af kantstillede flade Stene; Oldsagerne, der ofte ere rigeligt tilstede, stemme overens med Indholdet af de samtidige Brandpletter, dog med nogle Tilføjelser, saasom snoede Halsringe af Sølv. De vise derhos, hvorledes Smykkerne have været anbragte paa de Afdødes Klæder. Udstyringen med Lerkar i fire forskellige Former findes ogsaa i de samtidige Skeletgrave.

Erfaringerne fra den ældre Jernalder ere hentede fra en Mangfoldighed af Gravpladser, iblandt hvilke

især maa fremhæves Gravpladsen ved Kannikegaard vest for Nexø. Der er dersteds fundet en sammenhængende Række af over 1200 Grave, som imod Nord begynde med gamle Brandpletter og derefter fortsættes imod Syd i en Længde af over 700 Alen og tilmed saaledes, at en Rækkefølge og derved tillige en Tidsfølge er kjendelig. Andre vigtige Gravpladser have for den ældste Tid især været Pladserne ved Kanegaard øst for Ronne og paa Mandhøj ved Ibs Kirke samt for den yngre Tid Pladsen paa Toppen af Slamrebjerg i Bodilsker Sogn og for Skeletgrave Heslegaards Udlod i Østerlars Sogn.

En Særstilling indenfor den ældre Jernalder indtage Gravene langsmed Strandbredderne. Ovenfor den Skraaning, der beskylles af Bølgerne, ligger der ofte store Flader bedækkede med løse Strandstene, især ved Salene vest for Gudhjem, eller lange Stenrevler, hidrørende fra en tidligere højere Vandstand, især nord og nordvest for Nexø. De indeholde en Mangfoldighed af Skeletgrave, enten blot nedsænkede imellem Stenene eller betegnede ved en lille rund Stendynge, der er udhulet i Midten, saa at der dannes en kredsformet Vold omkring Begravelsen („Voldgrave“). Oldsagerne, der ikke ere synderlig talrige, henviser til, at Benyttelsen af disse Strandgrave er begyndt ved Midten af Brandpletstiden og fortsat udover dennes Slutning, endog ind i den yngre Jernalders Tid.

Nedlæggelser af Vaaben, svarende til de store Mosefund i Sønderjylland og Fyn, ere fundne i Balsmyr ved Simblegaard og i Knarremosen (Rømere Mose) i Rutsker Sogn; men deres Indhold har ikke været betydeligt.

De 900 Aar, som den ældre Jernalder omfatter, ere et meget langt Tidsrum, og det er derfor naturligt, at Befolkningens Forhold have været afvejlende. I Tidsrummets første Halvdel, den forromerske Periode, indtil omtrent Midten af det første Aarhundrede efter Kristus, synes der navnlig i Begyndelsen at have hersket en almindelig og fattig Ensformighed uden Klasseforskel og uden synderlig Forbindelse med Udlandet. Derimod viser den romerske Periode indtil omtrent 300 Aar efter Kristus et stærkt Samkvem med sydligere Lande og en stedse tiltagende Velstand samt en begyndende Udsondring af en Overklasse med Skeletbegravelse som ny og særlig Gravskik. I Tiden fra Aar 300 indtil den ældre Jernalders Slutning ved Aaret 500 hidrører Paavirkningen ikke just fra Romerstaten men fra Sydtyskland, hvor der paa Grundlag af romerske Elementer havde udviklet sig de særegne Oldsagsformer, der efterhaanden naaede op til Norden. Rigdommen er foreløbigt fremdeles tiltagende i visse Grave, men Menigmands Grave blive ganske fattige; der er altsaa en stærkere Fremtræden af Klasseforskel; og tillige er det kjendeligt, at Velstanden, der tidligere var fordelt over hele Øen, nu især samler sig i en bestemt, rimeligvis for Handelen bekvemt liggende Egn paa Øens Østside omkring Nexø. Men henimod Slutningen af Perioden synes der atter at vise sig en Forringelse i Gravgodset. Den Bølge, som havde løftet den ældre Jernalder til Velstand, synes at have udtømt sin Kraft, og en ny stigende Bølge hævede sig først en vis Tid derefter i den næste Periode.

3. Den senere Jernalder.

Naar den ældre Jernalders Ophør og en senere Tids Begyndelse ansættes til omtrent 500 Aar efter Kristus, beror dette ikke paa Erfaringer fra Bornholm, hvor tværtimod Udviklingen er ganske jævn. Men for det øvrige Danmarks Vedkommende er denne Grænse bleven valgt, og herimod kan der fra Bornholm Intet have at erindre. Det Karakteristiske for den nye Tid er paa Bornholm en meget stærk Benyttelse af Dyreformer i Ornamentiken, medens en saadan indtil da havde været sjelden dersteds.

Overgangen fra den ældre Jernalder er, som bemærket, aldeles jævn, og den samme jævne Udvikling fortsættes fremdeles helt ned igjennem den senere Tid uden noget pludseligt Spring. Der er derfor ingen Foje til at dele Tidsrummet i flere selvstændige Afsnit. Men i den lange Tid af halvsjette Aarhundrede indtil de forhistoriske Forholds Ophør ved Kristendommens Indførelse ved Midten af det ellefte Aarhundrede er der dog foregaaet Forandringer, der paa flere Maader have givet sig til Kjende.

At der, som den svenske Forfatter Dr. Stjerna har udtalt sig for, skulde være sket en stor Indvandring af Folk fra Gotland og Sverrig i det sjette Aarhundrede, kan jeg imidlertid ikke finde Spor til i de bornholmske Fund.

Mændenes Tilbehør af Vaaben forbliver omtrent uforandret, som forud. Sværdene ere i Begyndelsen oftest tveæggede, senere mest enæggede, men i en ny Form, lange, smale og spidse. Der findes af og til to Sværd i samme Grav, et stort tveægget og et mindre enægget, undertiden endog tre Sværd. Spydene

ere altid lancetformede uden Modhager. Skjoldene have paa Midten en Bule i Form af en Halvkugle. Buer og Pile saavel som Hjelme og Brynjer ere fremdeles ukjendte; man gik sin Fjende paa Livet med Sværd og Skjold. Sporer findes heller ikke, men Bidsler ere ikke sjeldne og ere jævnlig prydede med smukke Bronzeplader til Anbringelse paa Siderne af Hestens Hoved. Vaaben forekomme meget hyppigt i Periodens Begyndelse, men synes at mangle i Gravene fra de to sidste Aarhundreder. Knive i sædvan-

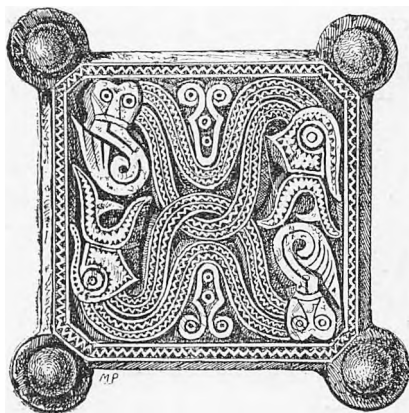

Fig. 30. $\frac{1}{1}$. Bidselplade af forsvøvet eller fortinnet Bronze.

lig Knivform ere hyppige; derimod forekomme de halvrunde og halvmaaneformede Rageknive ikke mere. Hvæssestene findes ofte. Af Mændenes Klædedragt kjendes kun nogle smukke Beslag til Livbelter

Kvindernes Smykker bære derimod Præg af vexlende Moder. Ved Siden af Halsringe og smukke Spiralringe til Underarmen samt massive Ringe til Haand-

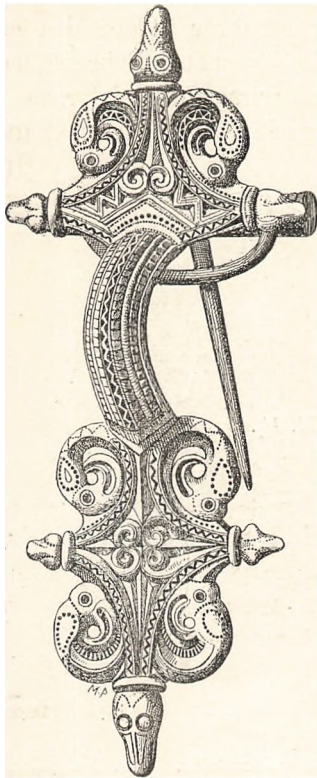
Fig. 31. $\frac{1}{1}$.Fig. 32. $\frac{1}{1}$.Fig. 33. $\frac{1}{1}$.

Fig. 31. Bredt bøjleformet Spænde. Fig. 32. Næbformet Sp.
Fig. 33. Fugleformet Sp.

ledet ere de mest fremtrædende Smykker de talrige Fjederspænder af Bronze og undertiden af Sølv. Af de ved den ældre Jernalders Slutning benyttede Former gik de med krum Bøjle og lang lige Spids (Fig. 28) og de ligearmede (Fig. 27) over til den nye Tid. Af de førstnævnte udviklede sig en stor og bred Form, som blev meget yndet og ofte pragtfuldt udstyret med Dyrefigurer og Forgyltning (Fig. 31) eller med Ind-

Fig. 34. $\frac{1}{1}$.

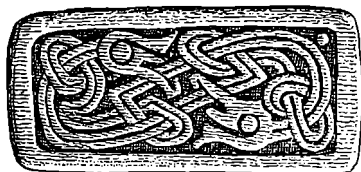

Fig. 35. $\frac{1}{1}$.

Fig. 36. $\frac{1}{1}$.

Fig. 34. Bredt Spænde med slebne Granater. Fig. 35. Aflangt pladeformet Sp. Fig. 36. Knapformet Sp.

lægning af slebne Granater (Fig. 34). Det er de smukkeste Fjederspænder, som Oldtiden overhovedet har frembragt. Samme Oprindelse have de meget ofte forekommende saakaldte „næbformede“ Spænder med en bagtil bred og fortil afrundet Bøjle (Fig. 32) samt

ligeledes andre i tydelig Skikkelse af en Fugl (Fig. 33).
Fremdeles benyttedes Spænder, hvor Bøjlen danner

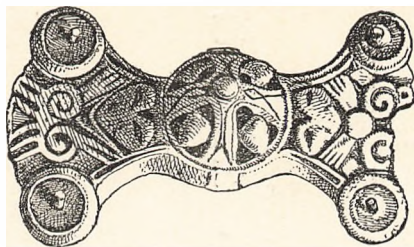

Fig. 37. $\frac{2}{3}$.

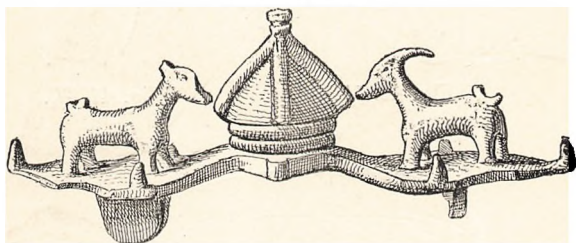

Fig. 38. $\frac{1}{1}$.

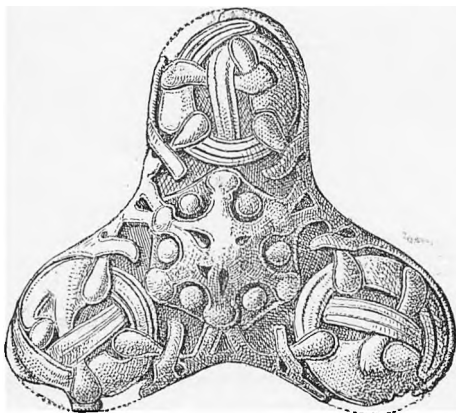

Fig. 39. $\frac{1}{1}$.

Fig. 37 og 38. Store ligearmede Spænder. Fig. 39. Trekantet Sp.

Fig. 40. $\frac{1}{1}$.

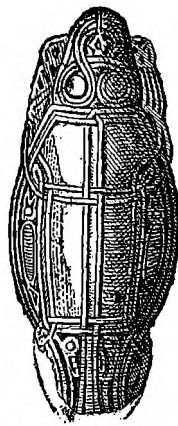

Fig. 41. $\frac{2}{3}$.

Fig. 42. $\frac{1}{2}$.

Fig. 43. $\frac{2}{3}$.

Fig. 40—43. Skaalformede Spænder.

en Flade, enten som en firkantet eller aflang Plade (Fig. 35) eller som en rund Knap (Fig. 36). Alle disse Former tilhøre især Begyndelsen og Midten af Perioden. Senere fremkom store ligearmede (Fig. 37 og 38) samt trekantede (Fig. 39) Spænder og endelig de skaalformede, der bleve den mest anvendte Prydelse henimod Slutningen af Hedenskabet. Oprindelsen til dem maa vistnok søges i et lille Spænde fra Kannikegaard, dannet i Skikkelse af en flad Krybdyrfigur (Fig. 40); deraf udviklede sig efterhaanden dels mere afrundede Krybdyrfigurer (Fig. 41) dels hvælvede Spænder med kjendelige Rester af Krybdyrfiguren (Fig. 42) og endelig ganske ovale og højthvælvede Smykker, i hvilke Krybdyrfiguren aldeles er forsvunden (Fig. 43). Disse Spænder synes paa Bornholm kun at have tilhørt Kvinder, men i Sverrig og Norge, hvor de store højthvælvede Former ere meget udbredte, have de ogsaa, og maaske endog fortrinsvis, været baarne af Mænd.

Foruden Fjederspænderne have Metalplader til Paa-syning paa Klæderne jævnlig været benyttede som Smykker. Undertiden have de været meget pragtfulde, saasom det her (Fig. 44) afbildede af forgyldt Bronze med rig Indlægning af slebne Granater.

Ogsaa Hængesmykker forekomme, især i Skikkelse af tynde, paa den ene Side prægede Guldplader („Brakteater“; se Fig. 45) eller som smaa hammerformede Gjenstande af Sølv, der formenes at afbilde Thors Hammer (Fig. 46).

Perler have været overmaade hyppige. Medens der kun er opbevaret 45 Glasperler fra Bronzealderen og ca. 1600 fra den ældre Jernalder, haves der næsten 4700 fra den senere Jernalder. Især i Begyndelsen af denne Periode forekomme gule eller rode

Perler af en porøs Masse, der synes at være brændt Ler; forøvrigt ere næsten alle Perlerne af Glas, tildels af en meget kunstigt sammensat Glasmosaik. Og-

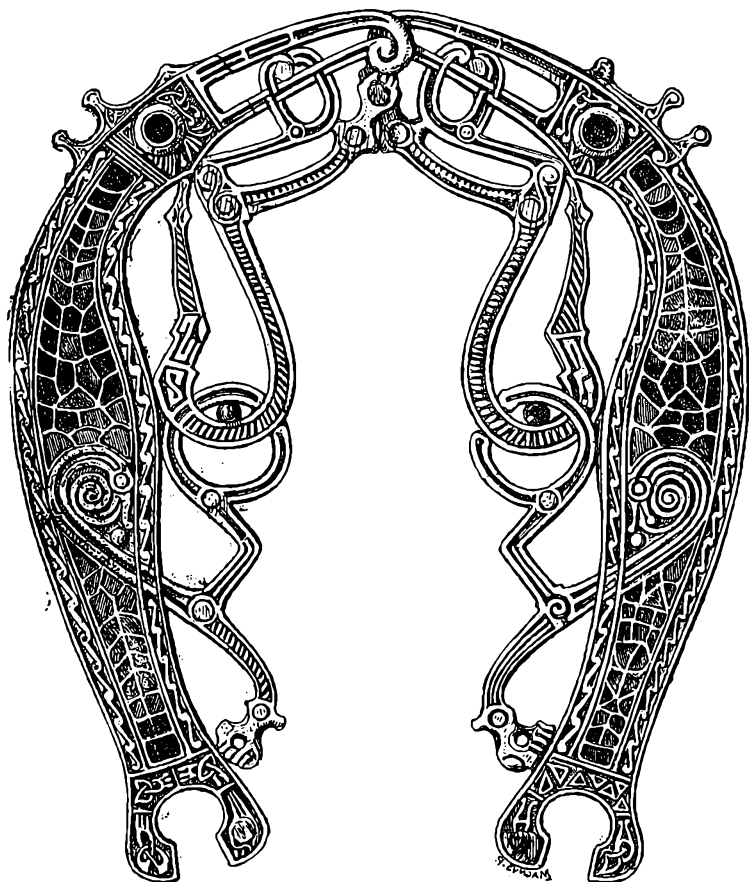

Fig. 44. $\frac{1}{1}$. Forgyldt Smykkeplade til Paasyning.

saa Bjergkrystal og Agat samt smaa Forsteninger i Kalk have været benyttede. Det største Antal Perler,

der er fundet i en Grav er 321, tolv Gange er der fundet over 100; for det meste er Tallet omtrent 40. De have næsten altid været benyttede til Halsbaand, undertiden i flere Rækker.

Lerkar vedbleve at forekomme, dog i meget ringere Antal end tidligere.

Kvindesmykkerne røbe i Tidens Løb en noget forskjellig Stil. Benyttelsen af Dyrebilleder er fælles for dem alle, men i Begyndelsen af den senere Jernalder fortsættes den i Slutningen af den forrige Periode sædvanlige germanske Stil (se f. Ex. Fig. 31) uden noget særligt Præg. Derefter viser der sig en meget kjendelig Paavirkning af en fra Irland eller Skotland indkommen Stil med lange, smale, bændelformede Dyrefigurer eller Fletninger af lange Bændler (se f. Ex. Fig. 35 og 36), og endelig fremkommer der i Periodens sidste Del en fra det karolingiske Rige i Frankrig udgaaet Benyttelse af korte og brede Dyrebilleder, navnlig Løver. Den karolingiske Stil kan antages at have hersket fra omtrent Midten af det niende Aarhundrede, og hvis den forudgaaende Tid af den senere Jernalder har været nogenlunde ligelig delt imellem den germanske og den irske Stil, maa denne sidstnævnte have gjort sig gjældende paa Bornholm henimod Slutningen af det syvende Aarhundrede.

Kjendskabet til den senere Jernalders Oldsager beror især paa Gravfundene, men tillige er der fremkommet mange Fund paa Bopladser fra hin Tid, af hvilke ikke faa endnu ere kjendelige, navnlig en Bakke kaldet „Sorte Muld“ i Ibsker Sogn, en skraanende Mark nord for Engen „Sylten“ i samme Sogn og en Mark nord for „Smorenge“ i Vestermarie Sogn. Imellem sort Muld, Brudstykker af brændt Ler og mange

Dyreben er der paa saadanne Pladser fundet en Mængde byzantinske Guldmonter, rimeligvis hengjente Skatte, samt de ligeledes byzantinske saakaldte „Guld-gubber“, smaa firkantede Guldplader med Menneske-figurer (Fig. 47).

Fig. 45. $\frac{1}{1}$.

Fig. 47. $\frac{1}{1}$.

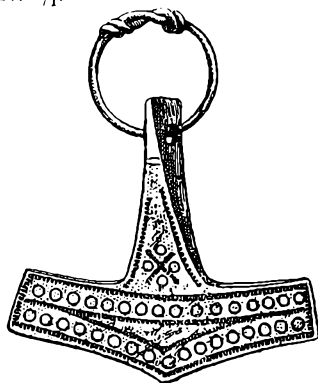

Fig. 46. $\frac{1}{1}$.

Fig. 45. Guldbrakteat. Fig. 47. „Guldgubbe“.

Fig. 46. Thorshammer.

Overhovedet viser den senere Jernalder en stor Mangfoldighed af hengjente Kostbarheder, dels til egen Benyttelse ved mulig Fornødenhed („Depotfund“), dels som Offer i et religiøst Øjemed („Votivfund“).

I Begyndelsen er det næsten udelukkende Guldsager, der saaledes ere hengjemte, enten byzantinske Guldmonter eller vægtige Halsringe og Armringe; senere, efter at Sølv et i den karolingiske Tid var bleven det sædvanlige Værdimetal, afløses Guld et af Sølv, og Skattefundene bestaa da dels af Sølvpenge, især tyske og engelske, dels af Sølvsmykker, ituhugne og ødelagte, saaledes at det er kjendeligt, at det ikke er Formen men kun Metalværdien, som har Betydning; mange af disse Sølvsmykker saavel som ogsaa mange Monter ere af osterlandsk Oprindelse.

Endnu skal det bemærkes, at den i Bronzealderen saa udbredte Skik at oprejse Bautastene kommer igen ved Slutningen af Jernalderen, og Stenene ere nu forsynede med Runeskrift. Man kjender fra Bornholm over 40 Runestene, og der findes stadigt flere, men de allerfleste hidrøre fra den kristelige Tid, saaledes som kristelige Emblemer eller Paakaldelse af Helgene nok som vise det. Det er kun faa, der kunne antages at hidrøre fra Hedenskabet, saaledes som den store og smukke Sten fra Brogaardsbroen ved Hasle, afbildet nedenfor Fig. 48.

Af Ligbrænding findes der kun enkelte Spor i Begyndelsen af den senere Jernalder; ellers er Begravelse uden Brænding ene herskende i hele Perioden. Ligresterne findes nu ikke i dækkede Kister men ofte i en Ramme af kantstaaende Stenplader eller under en Dynge af Rullestene. Gravene ere i Regelen $1\frac{1}{4}$ Alen dybe. Over dem findes ofte en lav Jordforhøjning eller en flad Stenlægning eller dog en Ramme af henlagte Stene. Henimod Periodens Slutning viser der sig imidlertid nye Former, navnlig omtrent fire Alen lange rektangulære Stenlægninger, hvorunder da Be-

nene findes i en meget ringe Dybde, saasom ikkun 9 Tommer. I hele Perioden har der i Regelen kun været nedlagt eet Lig i en Grav, men et Par Gange er der ovenover et rigt udstyret Skelet fundet Resterne af et ganske fattigt Menneske; da der nu tillige i disse Grave er fundet Ben af en Hest, der maa antages at være dræbt for at følge sin Herre, ligger den Tanke nær, at ogsaa det fattige Menneske er bleven dræbt og begravet for at være til sin Herres Tjeneste i de evige Boliger. Levninger af Heste ere forøvrigt ikke sjældne i Gravene, og Ben af Hunde ere ogsaa af og til forekomne.

De Grave, der kjendes fra den senere Jernalder, navnlig fra dennes første og mellemste Tid, have næsten alle vidnet om Velstand hos de Afdøde. Det har altsaa kun været en Overklasse, som har benyttet dem; af Menigmands Grave findes intet Spor, og de kunne ikke have været tilstede paa de samme Pladser som Overklassens Grave, idet disse ligge saa tæt sammen, at der ikke har været Rum for andre. Der synes saaledes at have hersket en udpræget Klasseforskjel i Befolkningen.

Endvidere kan det bemærkes, at Gravene, saasom ved Bækkegaard, Melsted, Kobbø og Lousgaard ere samlede omkring Gudhjem, samt at Skattefundene i Periodens senere Halvdel ligeledes især ere fremkomne i samme Egn og i det tilstødende Ibsker Sogn. Dette viser hen til, at denne stærkt begrænsede Del af Øen har rummet en langt mere velhavende Befolkning end det øvrige Land. Grunden hertil maa have været Handel fra Gudhjem Havn eller maaske tillige fra Melsted.

Af Boligerne i den senere Jernalder findes hyp-

pige Spor paa Bopladserne. Husene have været opførte af Stolper og Grenefletninger beklædte med Ler, altsaa med „klinede Vægge“, saaledes som det endnu i forrige Aarhundrede ikke var usædvanligt paa Landet. De store og stærkt bebyggede Bopladser tyde derhos paa, at der har boet mange Familier paa samme Sted, altsaa i et Slags Landsbyer, medens spredt Bebyggelse senere netop er bleven Skik paa Øen.

Bohavet i Husene er forsvundet med Undtagelse af nogle Kværnstene og mange Skaar af Lerkar. At man har haft store Skabe eller Forraadskamre fremgaar af de mange fundne Nøgler.

Fødevarerne have dels været Korn, som formalede til Mel paa Haandkværne, dels Kjød af Husdyr; der findes store Mængder af marvkløvede Ben af Oxer, Svin, Faar og Geder. Derimod er der ikke paa nogen Husplads fundet Hjortetakker eller andre Rester af Vildt.

Af den daglige Husgjerning er der for Mændenes Vedkommende ikke fundet noget Spor. Kvinderne have haft en væsentlig Gjerning i Spinding, eftersom deres Spinderedskaber (Svinghjul til Haandtenene) ere blevene medgivne dem i Gravene til Benyttelse i det kommende Liv. De vævede Tøjer, hvoraf der er fundet mange Smaastykker, deriblandt smukke Frynser, have vel iligemaade været Kvindernes Værk ligesom ogsaa Forfærdigelsen af de mange Lerkar.

Næringsvejene maa især have været Agerdyrkning og Kvægavl samt Fiskeri og Søfart. Haandværket har under saa primitive Forhold væsentlig maattet være Husflid; egentlige Haandværkere have næppe eksisteret undtagen maaske Smede, hvis Værktøj flere Gange er fundet i Gravene.

Men Søfart og Handel have havt stor Udstrækning. Medens de fundne store Mængder af vestevropæiske Solvmonter tyde paa en stærk Handelsforbindelse med Vesterlandene, enten direkte eller over Hedeby, (Slesvig), vise de kufiske Monter og de mange Solvsager fra Orienten og vel endog fra Indien hen til et livligt Samkvem med Østen. Volgafloden har fra det niende Aarhundrede tjent som Færdselsvej, og det er rimeligt, at Holmgaard, nu Novgorod, har været Stedet, hvor Udvexlingen af Varerne er sket. Handelen har været Byttehandel; de ædle Metaller have ikke været benyttede som Penge men som Bytteværdier. Hvad der fra Bornholm er givet i Bytte for de indførte Varer, er ikke klart; Øens egen Produktion kan næppe have været synderlig værdifuld, men det er sandsynligt, at Øens søfarende Befolkning har hentet Varer fra Østersøens Sydkyster og for disse indkøbt Produkter fra de nordlige Kyster, navnlig de kostbare Skindvarer, der da ere blevne givne i Bytte for Vestens og Østens Indførsler. Søfarten maa i det Hele have været kraftig; om den foruden Handelen tillige har været Middel til Vikingefærd, vides ikke, men naar Svenskerne omkring det ottende og niende Aarhundrede have gjort saa store og vellykkede Togter til Rusland, hvis Navn endog hidrører fra de under Navn af Russer indkomne svenske Erobrere, kan det være rimeligt nok, at Bornholmerne have deltaget deri. I Vesterviking ses der kun meget ringe Spor af deres Deltagelse. Derimod finde vi Bornholmere blandt Vikingerne i Jomsborg i det tiende Aarhundrede.

Medens Religionen i Bronzealderen vistnok har været en Soldyrkelse, er det utvivlsomt, at den i den

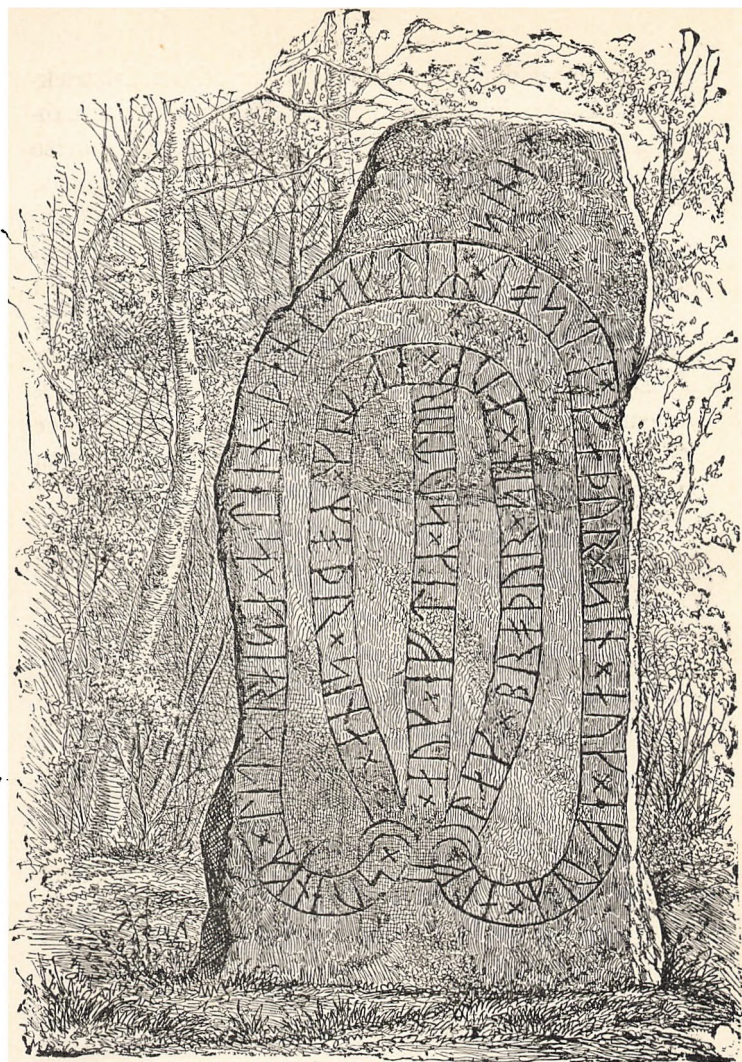

Fig. 48. $\frac{1}{24}$. Runstenen ved Brogaard.

„Svenkir lit raiſa ſtein þena aftir Toſta faður
ſin auk eftir Alflak bróður ſin auk eftir modr ſina
auk eftir ſyſtur ſina“.

senere Jernalder har været den fra de nedskrevne Sagn noksom bekendte Asatro. At der har været en fast Tro paa et Liv efter Doden, fremgaar allerede deraf, at de Døde forsynedes i Gravene med alle Redskaber til en fortsat Virksomhed, Mændene med deres Vaaben og Kvinderne med deres Spinderedskaber samt med deres bedste Smykker.

Om Sproget vide vi ikke Andet end, hvad vi kunne lære af Stednavnene og af Runeskrifterne, og begge disse Kilder vise hen til en fuldkommen Overensstemmelse med det øvrige Danmark.

Skrifttegn kjendes paa Bornholm just ikke fra nogen meget tidlig Tid; af det ældre Runealfabet findes kun faa og tvivlsomme Spor. Alle Runestenene benytte de yngre Runetegn. Indskrifternes Text er ikke meget betydelig, i Regelen kun en Angivelse af, hvo der har rejst Stenen, og efter hvem den er bleven oprejst. Beretninger om forefaldne Begivenheder findes ikke i Runeskrifterne.

De gamle bornholmske Herreds- og Sognesegl.

Af J. A. JØRGENSEN.

I Aaret 1685 indkom til Regeringen — eller Kongen — en stor Mængde Klager fra Bornholm. Disse Klager gik ud paa, at Befolkningen i høj Grad blev forurettet, særlig af tre Embedsmænd, Brødrene Dechner; den værste af disse var Amtsskriver Augustus Dechner. Der afsendtes derfor en Kommission, som skulde undersøge Forholdene, og denne fik et stort og vanskeligt Arbejde at udføre, men efter ca. 6 Aars Forløb endte dens Arbejde dog med, at Bønderne fik Ret og Brødrene Dechner deres velfortjente Straf. Augustus Dechner blev som bekendt dømt til at brændes med Tyvsmærke i sin Pande, kagstryges, og til at gaa i Slavelænker paa Bremerholm, hvilket han kun udholdt et Aars Tid, hvorefter Døden gjorde Ende paa hans Tilværelse i Aaret 1691.

Den Kommission, som 1685 paabegyndte Undersøgelserne imod Augustus Dechner, fik ogsaa adskillige andre Sager til Behandling, og en af disse var en Sag om de bornholmske Herreds- og Sognesegl. Man havde tre Slags officielle Segl: Kjøbstadssegl, Herredssegl og Sognesegl, og Bønderne havde ligefrem en Slags Overtro med Hensyn til deres Segl. —

Kommissionen fra 1685 afgav 31. August derom følgende Erklæring:

„De Herridz og Sogne Seigell, som Bønderne ere bevilgede, misbruges i mange Maader af dennem, idet saasnart dem siunis at mangle noget, kommer de til- sammen og forfatte adskillige Skrifter, saasom Klage- maal, Sognevinder om derris egen tilstand, Attester, Fuldmagter etc. formeenendis, at naar ichon (ikkun) disse Seigl staar der under, at det da er af stor Værdi hui af dennem forrettis. Huerfor vij paa Eders Kongl. Mayestets Allernaadigste Behag loed anbefale dem som disse Zeigl havde igiem, at de dennem skulde fra sig lefuere; Saa vilde vij dennem henlegge udj Landets Kiiste i goed For- varing. Mens saasom de satte en stor Tillid til disse Zeigel kom ingen af dem frem uden 3de, som vij deri Kirchen i et Skab lod Indlegge, Huerfor det icke schulde were vtjenligt til at forekomme de mange Sammenkombster, som ved disse Zeigl for- aarsagis, om det Eders Kongl. May^{tt} allernaadigst motte behage dem ved en Kongl. befahling enten gandsche at annullere eller saalediss forringe, at ingen af de Documenter som med dem var forseiglede skulle gielde eller antagis nogensledz uden Ampt- mandens Seigl stoed ogsaa der hoes . . .“

Bag i den Protokol, som Kommissionen udfærdigede, og som opbevares i Rigsarkivets 2den Afdeling, fandt jeg et lost Ark, paa hvilket nogle af Seglene var aftrykte i Lak. For Byernes Vedkommende manglede Ronne Segl, hvorimod alle Herredsseglene fandtes. For Sognenes Vedkommende fandtes kun 10, nemlig: Østerlarsker, Bodilsker, Vestermarie, Klemensker, Poulsker, Nylarsker, Pedersker, Aakirke Sogneseigl, Knudsker og Nyker. Derhos stod der skrevet paa Bladet: „Østermarie og Ibsker Sognemænd berette ei noget Segl at have haft.“ Ligesaa angaaende Ruthsker. Om Olsker og Rø Sogne fandtes ingen Oplysninger.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

Af de 18 her gengivne Segl er 1—4 Bysegl, 5—8 Herredssegl, Resten Sognesegl.

Indskrifterne er saaledes tydede:

1. SVANIKE. ANNO MDCX.
 2. NIXSE PAA BORENHOLM.
 3. S. CIVITATIS AKERKE IN INSVLA BORENHOLM. 1584.
 4. S. CIVITATIS HASLE IN INSVLA BORENHOLM.
 5. ECLE S. LAVRENTI. ECLE S. MARIA. ECLE S. IACO.
(Østre Herred.)
 6. SØNDER HERED PA BORENHOLM.
 7. WESTRE HERED PAA BORNHOLM.
 8. S. NORHERIDS IN INSVLA BORNHOLM.
 9. NILAVS SOGNESEGEL. (Nylars.)
 10. SIGILLVM SANCTI CLEMENTIS. (Klemensker.)
 11. WESTER MARI KIRCKE. (Vestermarie.)
 12. POLSKE SOGN 1657. (Povlsker.)
 13. SIGILLVM SANCTI BVTOLP (Bodilsker.)
 14. S. PEDERS KIRKE. (Pedersker.)
 15. LAVRS KIRKE S. (Østerlars.)
 16. SIGILLVM Ecclesiæ Sancti Johannis Baptistæ 1597.
(Aakirke Sogn.)
 17. SIGILLVM ECCLESIE S. CANVTI. (Knudsker.)
 18. AL HELGEN SOGN. (Nyker.)
-

Bornholmiana.

(Ved M. C. KOEFOED).

Da Videnskabernes Selskab i en nær Fremtid udgiver en Bornholmsk Ordbog (Rektor Espersens efterladte Manuskript), har jeg, da jeg velvillig har faaet et Eksempplar at laane, brugt den deri benyttede Orto-grafi og vil fremtidig bruge den, naar den bornholmske Dialekt skal benyttes.

1. Daj (Dejg) ska vi ha te brø,
brø ska vi ha te fø (Føde),
fø ska vi ha, te vi dø. —
2. (Om Forkølelse) Hon får på, mændn kriver (kryber) å.
3. Dæjn vreijn e ijlla spilt, som ijangjin sjøtter om.
(Den Vrede er (daarlig) spilt, som ingen bryder sig om).
4. Gjeft mændn (blot) karijn, så få vi nok snakt mæ'ijn.
5. „Gaddeli (passelig) pølsa e bæst,“ sa præstijn, di ofrada hannem dæjn stora mavapølsan.
6. Bælla e bælla (Børn), om ded e så kongabælla.
7. God(d) sje lau (Gud ske Lov) å tak for lid, ijn helu
(en hel Del) kajn ijn alti(d) få.
8. Ijlla gjek'ed, å væl va'd.

9. Præstijn å hujnn (Hunden)
tjæna fœn me mujnn (Munden);
dénijn (Degnen) å hanajn (Hanen)
ha samma vanajn (Vanen).
10. „Ju mera møj, des hære brø,“ sa Bydarijn (Egen-
navn med bestemt Kendeord).
11. Mårtijn knortijn
sad te vårt (i vort Hjem)
å spellada kårt (Kort);
hajn sad på ijn kânt,
hajn al(dri vânt (vandt);
hajn âd å drak,
så mavajn sprak,
å al(dri sa hajn majen tak.
12. Jyлаавтан å jyladâ
då e far å moer så majed brâ,
mænn bara ajn (anden) da jyl går ijn (ind),
så få di strais ed ainjed sijn (Sind).
13. Missujnder mäd smågar au (ogsaa) gott.
14. En lång svæлта (Sultetid) e ijn(g)jen go mädspåra.
15. Ded va dæjn gângijn (den Gang), då di vælte (væl-
tede) me vælijnjalassed (Vællingelæsset) å øste op
me spedder (Strikkepinde), å då ded blæste så star-
rit (stærkt), så sjæjggjed (Skægget) floj å tyggjarijn
(Tiggeren).
16. Ded va nue æved (netop), la se, ded åred, då præ-
stens hærua (spættet, om Kvæg) ko dø (døde).
17. Hon smilar som en mær i hæjn(g)jedyjn (en Hest,
Hoppe i Hængedynd).
18. Båra (blot) ja va (h)jemma å (h)jemma ded va hæ-
r (her), å madijn sto på bored (Bordet) å moer va'nte
sær (gnaven).

19. Hajn løvver dær som hujn paa en halldør (den nederste Del af en paa tværs overskaaren Dør).
20. En Gaade: Bøssan e lær (Læder),
Kulan e vær (Vejr),
segтар te hælijn, mænn rammer næsan.
21. Hajn dauер (duer) ikkje mer æjn (end) tâ maj bag.
22. Dær va ejngång ijn gast,
hajn satte saj fast
i en væjggj
me set (sit) sjæjggj.
Væjggjen begjynde å hæjlla (hælde),
å gastijn gâ saj te å gnæjlla (skænde).
Væjggjen stârte (styrtede) ner (ned),
gastijn ble fujller å ler.
23. Lârs Marker
e så starker,
a hajn kajn bæra sjöv sjæpper (Skæpper) arter
på sina stora flarker (Fødder),
så ded snarkar
i hela Væstermarker (Vestermarie).
24. Naar ijn flöjtar om avtanijn, flöjtar fanijn ejn i nakkajn.
25. Slæføre å (g)jæstabod ska tas nåred (naar det) fajller (falder, kommer).
26. Dær e tre tijng, ijn ska våra saj for, å ded e smaasyppa, plogkjæjll (Klatgæld) å hâslebo.
27. Sjita dén å lorta præst,
å møj få vi på stävnan læst.
o: En daarlig Degn, en daarlig Præst,
og slet vi faar paa Stævnet (o: Kirkest.) læst.
28. Klave — lave — lakkepijn
gjijkkj ud å ijnn å ud å ijnn
mæ raven fujll å pølsesijnn.

29. Til den, der har ondt i Maven siges:
 Hår du ont i mavajn,
 så gå te Pær i havajn,
 å vedd du, hva de' gjæjller, (af hvad Vigtighed det er)
 så sjid s'a de' smæjller.
30. Ria, ria rânka,
 hæstaskona blânka,
 ria vi te kongens går
 å fæsta voss en peia (en Pige).
31. Marripyta, marripytta fløj, fløj, fløj!
 Imarn få vi solsjinn å grant vær.
 o: Mariehøne ell. Agerhøne flyv, flyv, flyv!
 Imorgen faar vi Solskin og pænt Vejr.
32. Aged (kørt) ikkje få tæjnkja på, så røboijn.
33. Ded ska varra (være) ijn linner grød, ad ente ijn
 skræddara kajn dajusa på'ijn (en lind Grød, naar ikke
 en Skrædder skal kunne danse paa den).
34. „Ijn ajn (anden) får aldrri sådded (siddet) å hvilad“,
 så horriijn (Drengen); „om dâijun ska ijn gå, å om
 natten ska ijn liggja.
35. „Go(d)sjelov å tak for føen (Føden)“, sa tjøkka
 (tykke) Jørn, alt så åd hajn.
36. „Ijn ska gjorra ota (staa meget tidlig op)“, så Væstre-
 gårdskallana, di vijlle hå Pijnnelykkjehaurajn å,
 ijnnan ded ble dâ.
37. Tæp darn, pibel, å kjør kjættan ud.
 o: Luk Døren, Pige, og jag Katten (Hunkøn) ud.
38. Tormånadarajn (Martsmaanedregn) e liesågott som
 fåramøj på jorn (Jorden).
39. Dâ jâ va lidinn, va ja bânge for frammada; naar
 dær kom najn (nogen), sjylde (skjulte) ja maj ibåg
 sparlågened (Omhæng, Gardiner paa en Seng), æjlla
 (ellers) løv ja ud i Stersed (Køkkenet) æjllje (eller)

- krobbhused (forældet Benævnelse paa et særeget Værelse i et Hus; Oprindelsen til Navnet er ubekendt).
40. Hajn snakkar ræt op ad væjggjana (Væggene) å ner (ned) ijæn ad stølpana (Stolperne).
 41. Ded e ijn nålier (daarlig) hujnn (Hund), ijn ska (h)jælpa ouer (g)jared (Gjærdet).
 42. Ijn præst kajn vi nok få; hadde vi bâra ijn voute-horra (Vogtedreng).
 43. „Hadde ja bâra ijn gaddelier (passende) kjæp, skam skujlle ni (I) få,“ så konn (Konen) te bællana (Børnene).
 44. „Ih God,“ sâ Pær Myra, „tjæjinner (kender) ente kommedantijn maj? ded va maj, der fikkje Kodan i hjouled (Benet i Hjulet).
 45. „Noranvijn e stygj frå (h)va lé (hvad Led, Kant) hon kommer,“ sâ Pær Klausen Visp.
 46. „Ja tæjnte'd (tænkte) nok, a Kjestna va dø, for hon gavada“ (gabede).
 47. „Snail, snail komm ud mé dina lãnga horn, hær e ijn bone (Bonde), dær vill kjøvva korn.“
 48. Ijn syp i kuskijn e lieså gott som en sjæppa haura i hæstana.
 49. Hajn hæjn(g)jer på som svinamøj på træjaul (Træhjul).
 50. Jâ spoer (skynder) maj så arrit som trækkja kajn.
 51. (H)va e ded, som hâr to iven (Øjne) i haud (Hovedet), to på ryggjijn, to på bøggiijn (Bugen) å to på rompan? Svar: Faaret (to er foruden at være Talord et Navneord, der betyder Uld).
 52. Når røbona i gammel tid kjøre a marken, skræj vounjaulen å så: „Vi ræjkkja al(d)ri fram, vi ræjkkja al(d)ri fram“; men (h)jem ijæn sâ di: „La vos (h)jælpes te, la vos (h)jælpes te“.

53 Lap å lap å lap i jæ, livæl (alligevel) inte så
mânga lappa, a ja kajn lappa mina gamle bojser
(o: et Kaalhoved).

54. Tre forer i Tor

gjer ijn rommer vår.

o: Pløjning i Marts giver en udstrakt Vaar, en Vaar, der
er Forslag i. —

BORNHOLMSKE SAMLINGER

TREDIE BIND

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

RØNNE

COLBERGS BOGHADEL FORLAG (KNUD JØRGENSEN)

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

1908

BORNHOLMSKE SAMLINGER

3 BIND

BORNHOLMSKE SAMLINGER

TREDIE BIND

UDGIVET AF

BORNHOLMSK SAMFUND

RØNNE

COLBERGS BOGHANDELS FORLAG (KNUD JØRGENSEN)

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

1908

INDHOLD:

	Side
H. JOHANSEN: Viser i bornholmsk Mundart . .	1
Nr. 1. Lårs & Mass.	
2. Myjggjen.	
3. Brømmisijn & flåuan.	
4. Torrbaggijn & flåuan.	
5. Trojls.	
6. Jens Bosen.	
7. Møllaradøttern (a).	
8. Møllaradøttern (b).	
9. Dær sto to pajjer.	
10. Jâ tæjnte på & gjefta maj.	
11. Dejn gamla Pytijn.	
12. I Markersen jâ traff eju majn.	
13. Anra majnja.	
14. Krågan.	
15. Karna & Harmen Ister.	
16. Kjælijnjen skujle te kjøbbstâjn gå.	
17. Majn hajn hed Pær.	
18. Fâder Mijkkjel.	
19. Marna Hâns Pâuls.	
20. Pyzemyzemâns.	
21. Dejn fosta va en træskoskotsk.	
22. Fâr sodd & skrød.	
23. Ryskjerketurn.	
24. Jâ gjijk maj ud i kjømajnsbo.	
25. „Swarterns viza“.	
J. BULMER: Den bornholmske Sandemands-Institution . .	41
Kongelig Resolution af 20 Juli 1726	55
H. MØLLER: Smaatræk af Bornholms Flora	84
J. A. JØRGENSEN: Lensmænd og Kommandanter paa Born- holm	107

VISER I BORNHOLMSK MUNDART

SAMLEDE OG NEDSKREVNE AF

H. JOHANSEN.

UDGIVET AF BORNHOLMSK SAMFUND

I SAMLING

Nærværende Samling Viser, som i tre eller fire Hefter udgives af „Bornholmsk Samfund“, indeholder dels bornholmske Viser, dels andre Viser, som forskellige Steder fra har fundet Vej til Bornholm, hvor de Tid efter anden har antaget den bornholmske Dialekt.

I Noderne forekommer en ny Form for Opløsningstegnet. Det almindelig benyttede Opløsningstegn kan undertiden — særlig i brugte Noder — forveksles med Krydsfortegnet. Firmaet Schelter & Giesecke, Leipzig, har derfor indført det her anvendte Fortegn, der blandt Musikkapaciteter har vundet megen Anerkendelse.

Idet jeg bringer min erkendtligste Tak for den Støtte og Hjælp, der fra forskellige Sider er ydet mig under Udarbejdelsen og Udgivelsen af denne Samling, tillader jeg mig at anmode alle om at være mig behjælpelig med Indsamlingen af gamle Viser og andre Fortidsoverleveringer. Enhver nok saa lille Meddelelse vil blive modtaget med Glæde og udnyttet ved Lejlighed.

Rønne, Februar 1908.

H. Johansen.

Nr. 1. Lârs å Mass.

Lârs hajn ville a skovijn gå — haj, ja, de'

da-vas¹) i - jen — å sjev - da dyr hajn

tjæn-te på. »Vil du me?« så Lârs. »Ja mæjn«, så Mass.

— Di foldes ad så net ijennømm skovijn.

Då di kom a skovijn hen,
— haj, ja, de' davas ijen —
så møte dær domm ejn bjørn så slømm.
»Ska vi sjudajn²)?« så Lârs.
»Ja mæjn,« så Mass.
— Di foldes ad så net ijennømm skovijn.

Lârs hajn spænde senn bøssa for knæd,³⁾
 — haj, ja, de' davas ijen —
 så skodd hajn bjørnijn, så hajn falt op te træd.
 »De' va ret,« så Mass.
 »Ja mæjn,« så Lârs.
 — Di foldes ad så net ijennømm skovijn.

Lârs hajn ville på bjørnijn flå;
 — haj, ja, de' davas ijen —
 men knivijn ville inte bida på.
 »Tâ maj va'stenijn⁴⁾!« så Lârs.
 »Dær hâr du ijn,« så Mass.
 — Di foldes ad så net ijennømm skovijn.

Då di fijkkje⁵⁾ sjijnjed å,
 — haj, ja, de' davas ijen —
 så hadde di skorred femtan holl⁶⁾ dærpå.
 »Lâ voss sællad⁷⁾,« så Lârs.
 »Ja mæjn,« så Mass.
 — Di foldes ad så net ijennømm skovijn.

Då di kom te bøjn⁸⁾ hen,
 — haj, ja, de' davas ijen —
 så møte dær domm en jomfru sjøn⁹⁾.
 »Hon vil hâ'd,« så Lârs.
 »Ja mæjn,« så Mass.
 — Di foldes ad så net ijennømm skovijn.

[Tekst og Melodi efter *H. Chr. Hansen*, Ibsker.]

¹⁾ dages. ²⁾ skyde den. ³⁾ Bondens Vaaben har rimeligvis været en gammeldags Bøsse (en Armbrøst: et Træskæft med Staalbue).
⁴⁾ Hvæssestenen. ⁵⁾ fik. ⁶⁾ Huller. ⁷⁾ sælge det. ⁸⁾ Byen. ⁹⁾ skøn, betyder dog ikke smuk, men derimod dygtig, begavet, dydig — en, der opfører sig godt. ¹⁰⁾ have det.

Nr. 2. Myggjen.*)

Myggjen di va fi - ra, — pirom —

spillada på en li - ra — kolderi, persom,

pi - rom, pirom, messi - a al - briom, kon

kolbri - a, ol - bri - a, rârïom.

[Tekst og Melodi efter Chr. Bech,
død i Svaneke 26. 12. 1897.]

*) Myggene.

Nr. 3. Brømmstijn å flâuan.*)

I - mæjlømm på - ska å pijn - jes - fæst,

— pirom — då bruza¹⁾ flâu - er å brømmstijn²⁾ mæst.

Brømmsijn spænde sporrana på ben,

— pirom —

så red hajn saj te flâuan hænn.

— Kolderi, persom, pirom,

pirom, ekstria, dâriom,

kolberi, olberi, aldriom. —

»Hør du lijla flâua fin:

Vil du varra Vennijn³⁾ mijn?⁴⁾

»Nai, jâ kajn ijkkje varra Vennijn dijn,

for du kajn ijkkje varra Vennijn mijn.«

Brømmsijn vende om ijen,

— pirom —

tâu⁴⁾ alri mer te flâuan hænn.

— Kolderi, persom, pirom,

pirom, ekstria, dâriom,

kolberi, olberi, aldriom. —

(Tekst efter *Kr. Bech*; død i Svaneke 26. 12. 1897.

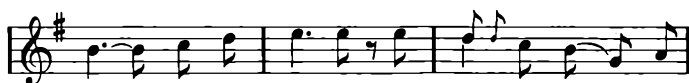
Melodi efter *Carl Lind*, Ruthsker.]

*) Bræmsen og Fluen. 1) sværmer. 2) Bræmser. 3) Vennen. 4) tog.

Nr. 4. Torrbaggijn å flâuan.*)

Torrbaggijn sedder i tor - naren¹⁾. —

Tor - nijn e vider²⁾. — Hajn vil - le hå saj en

kon - na³⁾ pen. — Ejn grøner sommar, ejn guler høst.

Torrbaggijn ville te flâuan gå.

— Tornijn e vider —

Hajn smore⁴⁾ skona å tâu domm på.

— Ejn grøner sommar, ejn guler høst.

»Vettdu⁵⁾ så varra menn konna då⁶⁾?

Så gje⁷⁾ maj ejn kjys, lâ voss rætad⁸⁾ gå!«

»Nai mæjn om jâ vil, nai mæjn om jâ kajn,
for sikke'nejn plâzhâz⁹⁾ jâ då får te majn.

Mens jâ sedder ver bonens bor,
så tuggar du torrt på ejn horsalort.«

Torrbaggijn ble så gnadrier¹⁰⁾ nu,
hajn flâuans korskle¹¹⁾ bed itu.

»Når ska då vårt brojlløpp stå,
vi vënta vel, te râu¹²⁾ di så?«

»Vårt brojlløpp står te pijnjesfæst,
då bruza flåuer å brømmsa mæst.«

Dær sprong en loppa, dær krev en luz,
— Tornijn e vider —
et fæzlit¹³⁾ sty¹⁴⁾ holt di i huz.
— Ejn grøner sommar, ejn guler høst.

[Tekst og Melodi efter *H. Jensen*;
død i Svaneke 7. 5. 1894.]

*) Torhisten og Fluen. 1) en tæt Række Torne. 2) hvid. 3) Kone.
4) smurte. 5) vil du. 6) da. 7) giv. 8) straks. 9) en, der er lige glad,
enten han snavser sit Fodtøj til eller ej. 10) gnaven. 11) Korsklæde, et
gammeldags Hovedtøj. 12) Rug. 13) skrækkeligt. 14) Støj.

Nr. 5. Trojls.

Å Trojls hajn red saj te gji - lesgår; — for en

fi - de - li - de - laj — dær traite¹⁾ di hannømm i

sjæjg å i hâr. »Lâ maj ble²⁾«, så Trojls, — for en

feddelfomfaj. — »De' e mett,« så Trojls, — for en

feddelfomfaj, for en fed - de - li, feddeli - a -

laj - a.

»Å, kjæra Trojls, strøj et stykkkje³⁾ for maj;

— for en fidelidelaj —

så monna⁴⁾ pæjnja du får å maj.«

»Monne ded,« så Trojls,

— for en feddelfomfaj —

»Ja gu væl⁵⁾,« så Trojls,

— for en feddelfomfaj,

for en feddeli, feddelialaja.

Å Trojls hajn red saj âuer ejn bæjkj;

dær tafte hajn bodde fajla⁶⁾ å sæjkj.

»I men då⁷⁾,« så Trojls.

. »Lâ maj få'd,« så Trojls.

Å Trojls hajn red saj âuer en bro;

dær tafte hajn bodde hozzer⁸⁾ å sko.

»Harregod,« så Trojls.

»Dær lå ded,« så Trojls.

Å Trojls hajn red saj framby⁹⁾ ejn ask¹⁰⁾;

dær gâ hajn saj sæl i bâgijn ejn dask.

»De' va mett,« så Trojls.

»Slå ijen,« så Trojls.

Å, kjæra moer, slå ikkje mer;

— for en fidelidelaj —

jâ alri strøjer på fajler fler.

»Se kuns te,« sâ Trojls,

— for en feddelfomfaj. —

»Jâ lâr ble,« sâ Trojls

— for en feddelfomfaj,

for en feddeli, feddelialaja.

[Tekst og Melodi efter *Peder Jensen* (kaldet »Per Ost«);
død i Østerlars 14. 6. 1906.]

¹⁾ trak. ²⁾ være. ³⁾ spil et Stykke (paa Violin). ⁴⁾ mange. ⁵⁾ Ja, lad gaa. ⁶⁾ Violin. ⁷⁾ men da! ⁸⁾ Strømper. ⁹⁾ forbi. ¹⁰⁾ et Asketræ.

Nr. 6. Jens Bosen.

Jens Bosen hajn hadde så stor en uro. tess¹⁾

hajn fijkkje sålt²⁾ senn e - ne - sta ko; for

hajn vijlle hâ saj en fi - ri - li - ri - laj³⁾, for

hajn vijl - le hâ saj en fi - ri - li - ri,

fi - ri - li - ri - faj - la.

Jens Bosen hajn tau senn ko i ejn klaun⁴⁾
 å traite⁵⁾ na så te Kjevvenhaun.
 »For nu vil jâ hâ maj en firilirilaj,
 for nu vil jâ hâ maj en firiliri, firiliri-fajla.«

Jens Bosen hajn sâe så kryt imod sjy⁶⁾
 å spode⁷⁾ saj hen te gjæstaboddsby.
 »For nu hâr jâ fåd maj en firilirilaj,
 for nu hâr jâ fåd mig en firiliri, firiliri-fajla.«

Men då hajn så raite⁸⁾ te huzed fram,
 så sto bifâudijn mit i darn⁹⁾.
 »Se hær hâr jâ fåd maj en firilirilaj,
 se hær hâr jâ fåd maj en firiliri, firiliri-fajla.«

Bifâudijn slo så fajlan mod væjgj¹⁰⁾,
 så a de' darrada¹¹⁾ i Jens Bosens sjæjgj.
 »Å, harregod nåde menn firilirilaj¹²⁾,
 â, harregod nåde menn firiliri, firiliri-fajla!«

»Å bler jâ æjn gammajl som mozza¹³⁾ på træ,
 så kjevver¹⁴⁾ jâ alri nânti¹⁵⁾ fajla for fæ.
 Å, harregod nåde menn firilirilaj,
 â, harregod nåde menn firiliri, firiliri-fajla.«

[Tekst og Melodi efter *Peder Jensen* (kaldet »Pær Ost«);
 død i Østerlars 14. 6. 1906.]

¹⁾ indtil. ²⁾ solgt. ³⁾ Violin. ⁴⁾ et Stykke Reb. ⁵⁾ trak. ⁶⁾ Sky.
⁷⁾ skyndte. ⁸⁾ naaede. ⁹⁾ Døren. ¹⁰⁾ Væg. ¹¹⁾ dirrede. ¹²⁾ Gud naade
 min Violin! ¹³⁾ Mos. ¹⁴⁾ køber. ¹⁵⁾ nogen Tid.

Nr. 7. Møllaradøttern. (a)

Dær gjijkkje to kara¹⁾ å lâ op rå²⁾,

— rå, rå, — di vijl - le te møl - lara-

dâ - teren gå, — gå, gå. — I - o - i - alla,

fal - de - ri - de - ral - la, fal - de - ri - de - ral - la,

tra - la - la - la.

Dejn ena hajn stopte dejn anra i sæjkj³⁾

— sæjkj, sæjkj —

å âgte⁴⁾ så hannømm te møllarabæjkj⁵⁾

— bæjkj, bæjkj. —

— I - o - i - alla, falderideralla,

falderideralla, trallalala.

»Må jâ'nte⁶⁾ sætta sæjkkjijn i pajjehuz⁷⁾,

— huz, huz —

dær står hajn i fredd for røtter å møss⁸⁾,

— møss, møss.«

Men då de' ble autan, å natten falt på,
 — på, på —
 så kujnje dejn sæjkkjijn bodde kriva⁹⁾ å gå,
 — gå, gå.

»Â, hør, kjæra moer, kom fram me dit lyz,
 — lyz, lyz —
 jâ troer, hær e kjiva¹⁰⁾ udi våra huz,
 — huz, huz.

Ak, nai, kjæra moer, gå vækk me dit lyz,
 — lyz, lyz —
 de' va bâra dejn grå kattijn, dær tâu saj en muz,
 — muz, muz. «

Men då de' ble mârn¹¹⁾, å dajn¹²⁾ sjinde lyz,
 — lyz, lyz —
 sprong kjæljnjen i dammijn i fujla barduz¹³⁾
 — duz, duz.

Møllarijn gjijkkje¹⁴⁾ på bakkajn å græd,
 — græd, græd —
 å kjæljnjen sonk, men sjijnpelsijn¹⁵⁾ flød,
 — flød, flød.

Kjæljnjen satte senn rompa i knorr¹⁶⁾;
 — knorr, knorr —
 så sonk hon te bonnijn¹⁷⁾, å då så'd sorr,
 — sorr, sorr. —

I-o-i-alla, falderideralla,
 falderideralla, tralalala.

[Tekst og Melodi efter *H. Abrahamsen, Aarsdale.*]

¹⁾ Karle. ²⁾ raadsloges. ³⁾ Sæk. ⁴⁾ kørte. ⁵⁾ Møllerbækken. ⁶⁾ jeg ikke. ⁷⁾ Pigekammeret. ⁸⁾ Rotter og Mus. ⁹⁾ krybe. ¹⁰⁾ Tyve. ¹¹⁾ Morgen. ¹²⁾ Dagen. ¹³⁾ hovedkuls. ¹⁴⁾ gik. ¹⁵⁾ Skindpelsen. ¹⁶⁾ Udtryk om Grise med Krølle paa Halen. ¹⁷⁾ til Bunds.

Nr. 8. Møllaradøttern. (b)

Dejn ena hajn bolt sæjkkjijn²) op.

— Rommeli, rommeli sula. —

Dejn anra hajn i sæjkkjin sprong.

— Ola Vijn, Ola Dijn, Svejn Pivara i rijñ,
 Sânte Sokk å Pær Kokk,
 nu vil vi rina våra frenskaver op
 for ejn syjnjara, smedd,
 for en skreddarabåtik,
 for en kanseliro.

»Å, hør du kjæra møllara fin:
 vil du måla veddijn³⁾ mijn?»

»Så sætt dijn sæjkj ver menn dâters sæjn,
 dær kommer varkan⁴⁾ røtter ejlle møssen fram.«

Men då de morjknades⁵⁾ i vår en vrå,
 så kujnje dejn sæjkkjijn bodde kriva å gå.

»Å, kjæra får, tâ å tænn et Lyz,
 dær e kommed kjiva i våra huz.«

Hajn klappada hæjnje på videsta kjijn⁶⁾.
 »Å vil du så varra kjærestijn mijn?»

»Å, kjæra får, tâ å slyjkj⁷⁾ dit lyz,
 de' va bâra ejn kat, som tâu saj en muz.«

Men kjælijnjen sâ, som i bæjnkjijn⁸⁾ lå:
 »Dejn kattijn hâr stæula me sporra⁹⁾ på!»

»Å, tai du stille, du får meen,
 i mårn ska du ujnje¹⁰⁾ møllestén.

Å, tai du stille, du får skam,
 i mårn ska du ud i vår mølledam.«

Men kjælijnjen sonk, å pælsijn flød,
 — rommeli, rommeli sula —
 å alt hæjnjes mel ble te ejn grød.
 — Ola Vijn, Ola Dijn, Svejn Pivara i rijn,
 Sânte Sokk å Pær Kokk,
 nu vil vi rina våra frenskaver op
 for ejn syjnjara, smedd,
 for en skreddarabåtik,
 for en kanseliro. —

[Tekst og Melodi efter Chr. Sørensen, Aarsdale.]

¹⁾ Spissbu (Tysk: Spitzbube) Skælme, Spøgefugl. ²⁾ Sækken. ³⁾ Hveden. ⁴⁾ hverken. ⁵⁾ blev mørkt. ⁶⁾ Kind. ⁷⁾ sluk. ⁸⁾ Slagbænken. ⁹⁾ Sporer. ¹⁰⁾ under.

Nr. 9. Dær sto to Pajjer.

Dær sto to pajjer¹⁾ å plân-ta-da kâl,— for en

hopti, hopti, nor! — di snakte så majjed om

gjef-ta-ramål²⁾. — O - i - høj, vår sjø-na gå, o - i

høj, vår sajl en slå! O - i - høj, i høj-en top, o - i -

høj, vi haska³⁾ op! O - i - høj, o - i - høj, o - i -

fal - de - ra, sjyng fal - de - ra, hopti tra - la - la! Di

sjøna, di e in - te fâr - li - a!

To sjøkara sto å høre dærpå.

— For en hopti, hopti, nor! —

»I autan vil vi te pajjarna gå.«

— O-i-høj, vår sjøna gå.

o-i-høj, vår sajen slå!

O-i-høj, i højen top,

o-i-høj, vi haska op!

O-i-høj, o-i-høj, o-i-faldera,

sjyng faldera, hopti trallala.

Di sjøna, di e inte fârlia! —

De hommada⁴⁾ dørn me bân å me trå,
så ijnjin ijn te domm kujnje gå.

Så blæste dær op en nordostanvijs⁵⁾,
å dørn hon røj op, å di sjømæjn kom ijn.

Å dær var di så, mens hon blæste frå nor,
då vijnjen hon svijnde, gjik di ombor.

»Å, kjæra kaptain, slå så gaddelit⁶⁾ te,
 — for en hopti, hopti, nor! —
 ejn ajnijn⁷⁾ gång lå vi pajjarna ble!
 — O-i-høj, vår sjøna gå,
 o-i-høj, vår sajlen slå!
 O-i-høj, i højen top,
 o-i-høj, vi haska op!
 o-i-høj, o-i-høj, o-i-faldera,
 sjyng faldera, hopti trallala.
 Di sjøna, di e inte färlia! —

[Tekst efter *Anders Peter Andersen*,
 født i Svaneke 1826; (død?)
 Melodi efter *E. M. Jacobsen*, Ibsker.]

¹⁾ Tjenestepiger. ²⁾ Giftermaal. ³⁾ klatre. ⁴⁾ spærrede. ⁵⁾ Vind fra Nordost. ⁶⁾ tilpas — slaa ikke for haardt. ⁷⁾ anden.

Nr. 10. Jâ tæjnte på å gjefta maj.

Jâ tæjnte på å gjefta¹⁾ maj, jâ gjijkkje ud å

fraj - ja²⁾, så mø - te maj en kjæ - lijn, jâ

mente, hon va paj-ja. — For jâ, for jâ kajn' kje³⁾

varra nâjn stâ⁴⁾ kajn' kje varra nâjn stâ for kjælijnjen.

Dejn fosta dâjn vi sammen va,
 vi kjystes, å vi klaptes;
 dejn anra dâjn vi sammen va,
 vi krastes, å vi naptet.

— For jâ, for jâ
 kajn'kje varra nâjn stâ,
 kajn'kje varra nâjn stâ
 for kjælijnjen. —

Dejn tredde dâjn vi sammen va,
 hon bed maj i mett øra;
 dejn fjære dâjn vi sammen va,
 jâ kujnje ijnjed høra.

Vi tâu så te præstijn hen,
 hajn gâ saj te å læza.
 Kjælijnjen tâu sijn knårtakjæpp
 å slo ijn⁵⁾ âuer næza.

— For jâ, for jâ
 kajn'kje varra nâjn stâ,
 kajn'kje varra nâjn stâ
 for kjælijnjen. —

[Tekst og Melodi efter *Hans Henrik Hansen*
 kaldet »Kage-Hans«; død 26. 8. 1907.]

¹⁾ gifte. ²⁾ at fri. ³⁾ kan ikke. ⁴⁾ være i Fred for hende noget Sted.
⁵⁾ ham.

Nr. 11. Dejn gamla Pytijn.

Dejn gamla Pytijn hajn gjijkj å tæjnte, hajn

vijl - le fraj - ja te en æjnkja; for æjnkja

va hon å gammel te¹); men pæjnja va dær, som

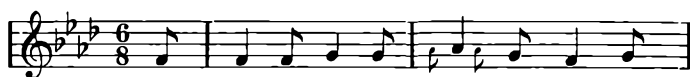
fol - de me²).

Ejn slættedåler å tol-tre³) sjillijn,
ejn kat, en hønna, ejn halter æjllijn
å fira klauna, men iijnjen ko —
se de' va æjnkjans hela bo.

[Tekst efter *Martha Kristine*, f. Hjort,
død i Østermarie 15. 2. 1907.
Melodi efter *Chr. Sørensen*, Aarsdale.]

¹) desuden. ²) fulgte med. ³) to til tre.

Nr. 12. I Markersen já traff ejn majn.

I Markersen¹⁾ já traff ejn majn, en

æggla²⁾, en kræggla³⁾, et sjæus⁴⁾ va hajn. — Falde-

ri, falde - ra, for en fiddelfomfaj.

Å oppa i hans sjæddua⁵⁾ sjæjg⁶⁾
dær lå en hønna på fjåurtan æjg.

— Falderi, faldera,
for en fiddelfomfaj.

Å iijnja⁷⁾ i hans stora mujn
dær lå ejn molluer⁸⁾ ost så rujn.

Å i hans filkua⁹⁾ håratop
dær sto en luz å va sålad op.

— Falderi, Faldera,
for en fiddelfomfaj.

[Tekst og Melodi efter *Hans Henrik Hansen*,
kaldet »Kage-Hans«; død 26. 8. 1906.]

¹⁾ Øster- el. Vester Marie Sogn. ²⁾ »En, der fører unyttig og ondskabsfuld Snak paa Bane om Ting, der allerede ere afgjorte«. ³⁾ en trættekær Person. ⁴⁾ En, der har en slæbende Gang; en, der »sjæusar«, slæber med Fødderne; i Almindelighed betyder »sjæus« et stakels Skrog. ⁵⁾ »Bruges baade om det, som har en styg, uren Farve, og om det, som har flere Farver, der ikke passe godt til hinanden; især om, hvad der er graablakket, men ogsaa om, hvad der er hvidt med en lille Tilsætning af gult«. ⁶⁾ Skæg. ⁷⁾ inde. ⁸⁾ skimlet. ⁹⁾ slihrige.

Nr. 13. Anra majnja.

Anra majnja¹⁾ skujle gjæsta - fâ - ra²⁾, â

mijn majn ri - er æt - te³⁾, â an - ra majnja hadde

hatta på, â mijn majn hadde in - te; så

tâu jâ maj ejn gammajl kat â gjore mijn majn ejn

ny - er hat — â hat â hat de' hadde mijn majn.

[Tekst efter *Birtha Kirstine Hansen*, f. *Kristensen*;
død i Svaneke 22. 1. 1896. Melodi efter *Laurits*
Peter Sommer, død i Østermarie 28. 10. 1902.]

¹⁾ Mænd. ²⁾ rejse til Gæstebud. ³⁾ bagefter.

Nr. 14. Krågan.

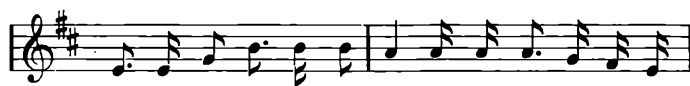
Å bonijn hajn red saj i æ - je-skâu, —

haj, kom fal - de - ri - de - ral - la - la — då

så hajn en kråga, dær sodd i et træ. — De '

balrar¹⁾ i bonijn, kom haj, fal - de - ri å falde-

ral - la - la.

Å bonijn ble bonge å red jemm²⁾ ijen.

— Haj, kom falderiderallala —

»Jå e bonge, a krågan hon bider maj!«

— De' balrar i bonijn,

kom haj, falderi å falderallala. —

Konn hon svårada me forstann:

»En kråga kajn då'kje³⁾ bida nåjn majn.«

Bonijn hajn spænde senn bøssa for knæ'd,

så skodd hajn te krågan, så hon storrt⁴⁾ frå træ'd.

Så kom dær bodd⁵⁾ frå kongens går:
 »Vår e så dejn krågan, du skodd igår?»

»Krågan tâu jâ jemm te mett huz,
 â tallijn⁶⁾ jâ stöfte maj tâl⁷⁾ pâr lyz.

Me fjærana taite⁸⁾ jâ tâl romm huz⁹⁾,
 â gompijn jâ gjore te et drikkakruz¹⁰⁾.

Kjødd¹¹⁾ jâ saltada i tøjnjer¹²⁾ â kâr,
 så nær som en sjiinka¹³⁾, jâ gâ te mijn får.

Å huen¹⁴⁾ syde jâ tâl pâr sko,
 â kråsijn jâ gjore en moggeso¹⁵⁾.

Tarmana spânt jâ te takkel â tâu,
 â foddarna¹⁶⁾ gjore jâ ejn drivena plâu.

Å hâud¹⁷⁾ jâ gjore ejn kjærkjeknap¹⁸⁾,
 â næbbed jâ gjore ejn tøjnjetap¹⁹⁾.

Å skroved²⁰⁾ jâ gjore et gongenes sjev²¹⁾,
 — haj, kom falderiderallala —
 de' storrsta, som nânti²²⁾ på haued drev.
 — De' balrar i bonijn,
 kom haj, falderi â falderallala. —

[Tekst og Melodi efter *J. P. Hansen*, Ibsker.]

1) buldrer. 2) hjem. 3) da ikke. 4) faldt. 5) Bud. 6) Tællen. 7) tolv.
 8) tækkede. 9) tolv Fag Hus. 10) Ølkrus. 11) Kødet. 12) Tønder. 13) Skinke.
 14) Af Huden. 15) Trillebør til Staldgødning. 16) Fødderne. 17) Hovedet.
 18) Knap paa et Kirkespir. 19) Tøndetap. 20) Skroget. 21) gyngende
 Skib. 22) nogen Tid.

Nr. 15. Karna å Harmen Ister.

1. (Tales) »Godâ, Karna¹⁾!«

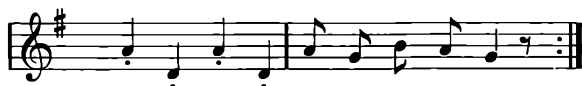
(Synges) »Go dâ, go dâ, go dâ, Harmen Ister!« — Dia, do-a,

di - a, di - a daj.

2. »Hâr du bonijn²⁾ jemma i dâ, Karna?«

»Nai, bonijn e på marken å pellar kan-tof-ler.«

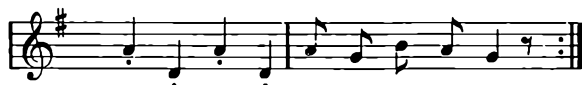

— Di - a, do - a, di - a, di - a daj.

3. »Va heder bonijn i dâ, Karna?«

»Bonijn heder Pær, å ded e æt-te fârijn.«

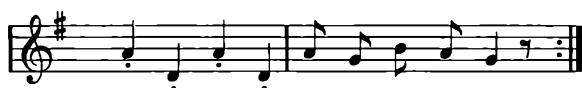

— Di - a, do - a, di - a, di - a daj.

4. »Hâr du et pâr træsku â lâna maj, Karna?«

»Ja, træsku de' hâ vi, men di hâr hajn pâ saj.«

— Di - a, do - a, di - a, di - a daj.

5. »Har du et pâr sæjkkja â lâna maj, Karna?«

»Ja, sæjkkja de' hâ vi, men domm hâr hajn me saj.«

— Di - a, do - a, di - a, di - a daj.

6. »Mâ jâ klappa daj, Karna?«

»Nai, nai gonn, nai, nai gonn, nai, nai gonn, Harmen Ister.«

— Di - a, do - a, di - a, di - a daj.

7. »Må ja kysse dig, Karna?«

»Ja, så må du spo³⁾ dig, ijnjan Pær hajn kommer.«

— Di - a, do - a, di - a, di - a dig.

8. »Farvel, Karna!«

»Farvel, farvel, farvel, Harmen Ister!« — Dia, do-a,

di - a, di - a dig.

[Efter *Louise Marcher*, Ibsker.]

1) God Dag, Karen! 2) Bonden. 3) skynde.

Nr. 16. Kjælijnen skule te kjøbbstâjn gå.

Kjælijnen skule te kjøbbstâjn gå å

kjevva¹⁾ saj fi - ska²⁾ sto - ra å små. — Kom

haj, fal - de - ri, fal - de - ra, kom

haj, fal - de - ri, fal - de - ra.

Kjælijnjen syntes, a væjn³⁾ va så long,
å skoijn begjynte å ble na for trong.
— Kom haj, falderi, faldera,
kom haj, falderi, faldera.

Kjælijnjen så: »Nai, vår jâ nu e pen.«
Så kom dær ejn rytara âu⁴⁾ på dejn len⁵⁾.

Rytarijn så: »Vil du ria me?«
Kjælijnjen haskada⁶⁾ op, men gle⁷⁾ ner.

Kjælijnjen så: »Ded e ârtit⁸⁾ å ri.«
Rytarijn gâ na ejn kjiyss ejlle⁹⁾ ti.
— Kom haj, falderi, faldera,
kom haj, falderi, faldera.

[Tekst og Melodi efter *Laura Olsen*, Ibsker.]

¹⁾ købe. ²⁾ Torsk. ³⁾ Vejen. ⁴⁾ ogsaa. ⁵⁾ Led, Vej. ⁶⁾ kravlede.
⁷⁾ gled. ⁸⁾ fornøjeligt, behageligt. ⁹⁾ eller.

Nr. 17. Majn hajn hed Pær.

1. Majn hajn hed Pær, å konn hon hed Stina,

Sti-na vil-le gri-na, men Pær hajn va sær. Ja,

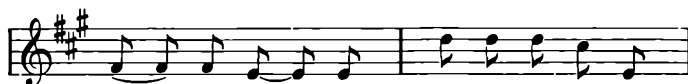
de' va Pær te vis-sa.

2. En datter di hadde, å Greta hon hed. Hon

3. — Hon ble nu gjeft me halta Pær Den¹⁾; hajn

4. Ejn gå - za²⁾ di hadde, hajn tai - ta - da³⁾ så, å

va så net å så rujn å så fed. Ja,

hadde så sjæva å kro-gu-a ben. Ja,

hajn va som de - nijn sjil⁴⁾ te å gå. Ja,

de' va døttern, di hadde.

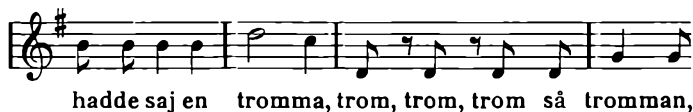
de' hadde denijn, dejn hal-ta.

de' va gázajn, di hadde.

[Tekst og Melodi efter *Kristine Marcher*, Ibsker.]

1) Degn. 2) Gase. 3) kække. 4) daarlig.

Nr. 18. Fâder Mijkkjel.

2. Fâder Mijkkjel, hajn boer saj i Limensgâde, Limensgâda,
hajn e saj ejn ræjer majn.

3. Fâder Mijkkjel, hajn boer saj i Limensgåde, Limensgåde,
hajn e saj ejn ræjer majn.

Hajn hadde saj en fløjta, fløjt, fløjt, fløjt så fløjtan,

for Fâder Mijkkjel, hajn e saj ejn ræjer majn.

4. Fâder Mijkkjel, hajn boer saj i Limensgåda, Limensgåda,
hajn e saj ejn ræjer majn.

Hajn hadde saj en konna, pladde - radde - rad så

konnan, for Fâder Mijkkjel, hajn e saj ejn ræjer majnj.

5. Fâder Mijkkjel, hajn boer saj i Limensgåda, Limensgåda,
hajn e saj ejn ræjer majn.

Hajn hadde saj ejn griz, gys, gys, gys så

grizijn, for Fâder Mijkkjel, hajn e saj ejn ræjer majn.

6. Fåder Mijkkjel, hajn boer saj i Limensgåda, Limensgåda,
hajn e saj ejn ræjer majn.

Hajn hadde saj ejn gåza, tait, tait, tait, tait, tait så

gåzajn, for Fåder Mijkkjel, hajn e saj ejn ræjer majn.

7. Fåder Mijkkjel, hajn boer saj i Limens-gâ-da,

Limens - gåda, hajn e saj ejn ræjer majn. Hajn

hadde saj to sønner å to gamla huza - rønner,

for Fåder Mijkkjel, hajn e saj ejn ræjer majn.

[Tekst og Melodi efter *Laura Olsen*, Ibsker.]

¹⁾ i Aaker Sogn; »Lim« = Lim- el. Kalksten, «gåda» = Vej.
²⁾ rig. ³⁾ Violin.

Nr. 19. Marna Hâns Pâuls.

1. Du ser ijnjen hæjlluaral) ijn²⁾ Marna Hâns, Pâuls, du

ser ijnjen hæjllu-a - ra ijn Marna Hâns Pâuls, ijn

Marna Hâns Pâuls, ijn Marna Hâns Pâuls, du

ser ijnjen hæjllu - a - ra ijn Marna.

2. Å ser du na³⁾ på gâ-dan, så be na gâ ijn, å

3. Å lappa hæjnjes pozza⁴⁾ å gje na lid mât, å

4. Å sætt na på et tønnefâd⁵⁾ å ti - ta na bâg, å

ser du na på gâ - dan, så be na gâ ijn, så
lappa hæjnjes poz - za å gje na lid mât, å
sætt na på et tønnefad å ti - ta na bâg, å

be na gå ijn, så be na gå ijn, du
gje na lid måd, å gje na lid måd, du
ti - ta na bâg, å ti - ta na bâg, du

ser ijnjen hæjllu - a - ra ijn Marna.
ser ijnjen hæjllu - a - ra ijn Marna.
ser ijnjen hæjllu - a - ra ijn Marna.

[Tekst og Melodi efter *Peder Jensen*, kaldet
»Pær Ost«, død i Østerlars 14. 6. 1906.]

¹⁾ hæjllu = behagelig, fornøjelig, interessant. ²⁾ end. ³⁾ hende.
⁴⁾ Pose. ⁵⁾ Tinfad.

Nr. 20. Pyzemyzemåns.

Py - ze - my - zemåns¹⁾, vår va - st'u i - jåns?²⁾ — I

præstens hava å stål⁵⁾ maj ejn krava.

Pyzemyzemåns,
vår vast'u ijåns? —
I præstens ståua⁴⁾
å stål maj en håua⁵⁾.

Pyzemyzemåns,
 vår vast'u ijåns? —
 I præstens lo
 å stål maj en ko.

Pyzemyzemåns,
 vår vast'u ijåns? —
 I præstens går
 å stål maj et får.

Pyzemyzemåns,
 vår vast'u ijåns? —
 I mårn⁶⁾ ska du hænja
 i fira klokkestrænja.

[Tekst og Melodi efter *Andrea Hansen*, Svaneke.]

¹⁾ Kat. ²⁾ hvor var du for et Øjeblik siden? ³⁾ stjal. ⁴⁾ Stue.
⁵⁾ Hue. ⁶⁾ Morgen.

Nr. 21. Dejn fosta va en træskoskotsk.

Æt - te kommer ›Sjidiñ Klaus‹, men dejn dajnsijn

ble te snaus⁴); sin kom lij - la Ar - te-priz å

vijl - le dajn - sijn hæ - va.

[Tekst efter *J. Andersens Enke*, Povelsker, død 26. 12. 1903. Melodi efter *H. Jensen*, død i Svaneke 7. 5. 1894. Melodien har oprindeligt hørt til en gammel Tekst, som sandsynligvis er gaaet tabt.]

¹) første. ²) Skotsk, gammel Dans. ³) dirrede. ⁴) Dansen blev ikke til ret meget.

Nr. 22. Får sodd å skrød.

Får sodd å skrød¹), å mo - er red-de grød²), å

al - ri jå kjende må - ga. må - ga. Hon

red - de dejn i lud å sal-tad'-ijn i krud³), hon

red-de dejn i lud å sal - tad' - ijn i krud
— al - så ble hajn varr ijn lå - ga⁴).

[Tekst og Melodi efter *Anders Lind* i *Ruthsker*.]

¹) af »skryda«: at være doven og kuldskeer. ²) rørte Melgrød.
³) Krudt. ⁴) værre end Saltlage.

Nr. 23. Ryskjerketurn.

1. Gamla to - za¹), læver du i - nu, gamla to - za
læ-ver du i-nu? Læver du i-nu, læver du i-nu,
en, to, tre, fi - ra, fæm, seks, sju, læ-ver du i - nu,
læ-ver du i - nu, en, to, tre, fi - ra, fæm, seks, sju.
2. Bor - ri - ta²) å Gre - ta, e ni³) åu - så dær, å

Kje - ste-na⁴), nai se, vår hon kajn dajnsa me sijn Pær! Å

Mar - ri - a, nai se, å Tri - na e dær me, å

sik - ke monna hæjl - lu - a små pibla⁵), dær e, å

Mar - ri - a, nai se, å Tri - na e dær me, å

sik - ke monna hæjl - lu - a små pib - la dær e.

3. Kom lij - la Å - na å dajn - sa me maj, du

vedd ijk - kje, vår majed jâ hoj - ler å daj. Ja,

støtt daj kuns te maj å se lid mijll te maj, å

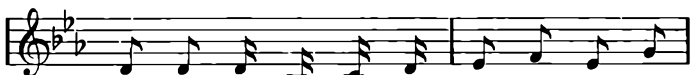
[Tekst og Melodi efter J. Koefoed, Sandvig.]

1) Nar, anvendes kun om Kvinder, ofte i spøgfuld Tiltale.
2) Birtha. 3) I. 4) Kirsten. 5) Piger. 6) taget. 7) kærtelge.

Nr. 24. Jâ gjijk maj ud i kjømajns bo.

Ja gjijk maj ud i kjømajns - bo; —

trom, trom, trom-me - li - a trom, trom, trom - jâ

tæjnt' in - te!) på nân uro, - trom, trom, tromme-li - a

trom. Trom, trom, tromme - li - a trom, trom, trom;

trom, trom, tromme - li - a trom; - jâ tæjnt' in - te på

nân u-ro, - trom, trom, trom-me - li - a trom.

Dær sto ejn majn, hajn va så rår,

— trom, trom, trommelia trom, trom, trom —

jâ tæjnte, a hajn bosvænn vår,

— trom, trom, trommelia trom.

Trom, trom, trommelia trom, trom, trom;

trom, trom, trommelia trom; —

jâ tæjnte, a hajn bosvænn vår,

— trom, trom, trommelia trom. —

Hajn hadde saj en pærreply,
å tøppi²⁾ på na' va å bly.

Me dejn hajn âuerfalt ejn majn,
så go forstann ded hadde hajn.

Hajn âuerfalt'ijn³⁾ me et slau⁴⁾
— trom, trom, trommelia trom, trom, trom —
å næzan stokk hajn i hans rau,
— trom, trom, trommelia trom.
Trom, trom, trommelia trom, trom, trom,
trom, trom, trommelia trom; —
å næzan stokk hajn i hans rau,
— trom, trom, trommelia trom. —

[Tekst og Melodi meddelt af *Carl Lind*, Teglkas.]

1) tænkte ikke. 2) Spidsen. 3) overfaldt ham. 4) Slag.

Nr. 25. „Smarters“ Viza.*)

Kap - tai-nijn hajn kom te smeddi¹⁾ me sijn plâu²⁾.

— Ho - râ³⁾, så kom fal - de - ri - di - ra! — Hajn

sâ: »Vil du lavajn⁴⁾, for de gjo - res be - hâu.

Smeddijn hajn så: »Jo, så mæjn vil jâ så,
 — horâ, så kom falderidira! —
 for ijl hâr jâ optænt, å koll⁶⁾ hâr jâ på.
 — Horâ, så kom falderidira,
 søddan gjikk de' ju då, faldera!

Jâ fattas⁷⁾ inte ajnjed ijn ejn lidijn bedda⁸⁾ jarn;
 kom hid ska vi se dærhænna bag darn⁹⁾«.

Smeddijn hajn gâ saj på plâuijn å slå,
 dær sto nonna kvijnfolk å så dærpå.

Hajn slo, så de' røsste for vært evia¹⁰⁾ slau,
 så de' vin, å de' gnail udi kvijnfolkens rau.

Pær Møllers Mortijn¹¹⁾ kom âu¹²⁾ for å se,
 hajn tæjnte ver saj sæl: »Va ska dætta då ble te!«

Kaptainijn hajn gâ så »Smarter« ejn syp¹³⁾.
 — Horâ, så kom falderidira! —
 Jo sågu slogg¹⁴⁾ hajn vær evia drøpp¹⁵⁾.
 — Horâ, så kom falderidira,
 søddan gjikk de' ju då, faldera! —

[Tekst og Melodi meddelt af *Carl Lind*, Teglkas.]

*) »Smarter« el. »Barmjartia Smarter«: Navn paa en Mand. smarter=tynd. ¹⁾ Smeden. ²⁾ Plov. ³⁾ Hurra. ⁴⁾ lave den. ⁵⁾ saaledes gik det dengang. ⁶⁾ Kul. ⁷⁾ mangler. ⁸⁾ Stykke. ⁹⁾ Døren. ¹⁰⁾ eneste. ¹¹⁾ Morten. ¹²⁾ ogsaa. ¹³⁾ Snaps. ¹⁴⁾ slugte. ¹⁵⁾ Draabe.

Den bornholmske Sandemands-Institution.

Af Sagfører J. BULMER.

Bornholm — med sine 15 egentlige Landsogne — har i adskillige Aarhundreder haft og har endnu den Dag i Dag nogle Sogne-Øvrigheds mænd, som kaldes Sandemænd. Disse Sandemænd har tidligere daunet en særlig Indretning, men adskiller sig nu væsentlig kun i Navnet fra Sognefogderne i det øvrige Danmark. Hvad en bornholmsk Sandemand er kan ogsaa kortelig forklares ved at sige, at Sognefogderne paa Bornholm kaldes Sandemænd.

Ifølge den saakaldte Jydske Lov havdes i ældre Tid i Jylland og Fyn Sandemænd, hvis Opgave var at skaffe Klarhed i visse Retssager. Christian den 5tes danske Lov (ofte blot kaldet Danske Lov), der i 1683 afløste saavel Jydske Lov som de øvrige danske Provinslove (Sjællandske Lov og Skaanske Lov) og indførte ens Ret for hele Danmark, indeholder i 1. Bog 16. Kapitel (sædvanlig skrives blot: 1—16) visse paa Grundlag af Jydske Lov byggede Regler om Sandemænd. Det hedder saaledes i nævnte Kapitels 1. Artikel (altsaa i 1—16—1, 3: 1ste 16de 1ste):

„Sandemænd skulle være otte lovfaste og bosatte Dannemænd og af Fogden til Tinge udnævnes i Herred, Birk eller By i tvivlsomme Drabssager, og naar der tvistes om Markeskel; Og skulle Sandemændene uden nogen videre Proces, naar de er opkrævede, tage Sagen for sig, som de er opkrævede til, og gøre deres alleryderste Flid til at oplede Sandhed.“ I nogle følgende Artikler giver Loven forskellige yderligere Regler om heromtalte Sandemænd.

De Sandemænd — en Slags Nævninger, Jury-mænd — der som bemærket omhandles først i Jyske Lov og senere i Danske Lov, var imidlertid i Henseende til deres Bestilling ganske forskellige fra de gamle bornholmske Sandemænd, der som allerede foran angivet var en Art Sognefogder.

Danske Lov skulde naturligvis ogsaa omfatte Bornholm, hvor hidtil især skaanske Retsregler (Skaanske Lov) havde været gældende, (som ret bekendt var Skaane før 1658 en Bestanddel af Danmark); og forsaavidt man paa Bornholm har benyttet de i Danske Lov omhandlede Sandemænd, har man altsaa her en Tid haft to Slags Sandemænd¹⁾. Danske Lovs Sandemænd er nu forlængst overalt gaaede af Brug.

¹⁾ Forskellige Omstændigheder tyder imidlertid paa, at Danske Lovs Regler om Sandemænd ikke er blevne ligefrem anvendte paa Bornholm. I 1. Bind af „Bornholmske Saulinger“ omtales Side 22 og flg. — efter at der Side 11 er omtalt en Ottemandsforretning af 1630 — at der i 1723-24 blev afholdt en Ottemandsforretning om, hvorvidt et Jordstykke og en Dam hørte til Aaker Præstegaard, ved hvilken Forretning de otte Mænd afsagde en Dom, der senere blev appelleret til Landstinget (Overretten). Denne Ottemandsforretning vil ikke kunne anses for en egentlig Sandemandsforretning — de paagældende Mænd ses heller ikke at være kaldte Sandemænd — idet Sandemænd ikke skulde

Angaaende den egentlige Betydning af Ordet Sandemand (i gammel Tid skreves sannæ man, Sanændman og deslige) bemærkes, at dette Ord, som i forskellige Bøger antages at komme af sand-sanddru-Sandhed, kan anses — idet det altsaa har angivet ikke et Hverv, men personlige Egenskaber — oprindelig at have haft en noget lignende Betydning som det i Danske Lov (f. Eks. 3—17—34) og nyere Love oftere forekommende Begreb „god Mand“, hvorved i Almindelighed kan forstaaes en forstandig og retsindig Mand.

At de bornholmske Sandemænd (Sognefogder) har eksisteret i alt Fald allerede ved Aaret 1500 fremgaar af foreliggende trykte Aktstykker. I Thura(h)s Bornholmsbeskrivelse Side 212 omtales i en af Ærkebispens i Lund (Skaane) i 1501 for Bornholm udgiven Forordning, at Øens Landsdommer og Sandemænd har besejlet et Brev (en Vedtægt). I Hübertz's Aktstykker til Bornholms Historie omtales Sandemænd flere Steder. For Eks. findes Side 63 et Dokument (Landstingsvidne) af 1522, hvori to Sandemænd nævnes

afsigge Dom, men derimod sværge om Sagens Sammenhæng. Ottemandsforsætninger som den her omtalte — gaaende ud paa Domsafsigelse i Ejendomstrætter — har næppe nogensinde haft Hjemmel i skrevne danske Lovregler (udenfor efternævnte Arveforordning), men har altsaa tilsyneladende haft Hjemmel i Retsbrugen, endog efter at Danske Lov var udkommet, jfr. ogsaa efterstaaende Note 14 samt den nu ophævede bornholmske Arveforordning af 14. Oktober 1773 § 8, hvori bestemmes, at naar der ved en Selvejergaards Falden i Arv maatte opstaa nogen af de i §'en nærmere angivne Tvistigheder, og den opstaaede Tvistighed ikke kan bilægges i Mindelighed, „da henvises Sagen efter gammel Skik til 8 Mænds Dom“, saaledes at Herredsfogden selv tilligemed de 8 Mænd skal forestaa Retten ved Sagens Udførelse for Herredstinget og efter de fleste Stemmer dømme i Sagen.

som Medudstedere; Side 130 nævnes i en Beretning af 1543, at alle Sandemændene var tilsagte at tillyse i deres Sogne, at om nogen havde at beklage sig over Bernt Knop²⁾, skulde de komme til Slottet; Side 369 findes anført i et Dokument af 1571, at Schweder Ketting³⁾ stundom ved sine Breve har anmodet Sandemændene om at tilsige dem, der godvillig vilde gøre ham noget ringe Arbejde.

Navnlig før den nedenfor nærmere omtalte Sognefoged-Forordning af 1791 udkom, sammenstillede man undertiden de bornholmske Sandemænd med de norske Lensmænd⁴⁾. En tidligere bornholmsk Amtmand Fjeldsted skrev saaledes i 1780 i en Omtale af Bornholm: „Sandemændene er det samme for det meste her som Lensmænd i Norge“⁵⁾. Visse Aktstykker viser ogsaa, at de bornholmske Sandemænd undertiden ligefrem er blevne kaldte Lensmænd. I et Side 527—28 i Hübertz's Aktstykker anført Kongebrev af 17. Oktbr.

²⁻³⁾ Lybske Fogder paa Hammershus Slot. Lybækkerne havde i ca. 50 Aar fra 1525—1576 Bornholm til en Slags Brugspant og besad da ogsaa Hammershus, hvor de havde en Foged (Hævedsmand) boende.

⁴⁾ I Norge bestaar en over 600 Aar gammel Lensmands-Institution. De norske Lensmænd — som forresten har et Side-stykke i de svenske Länsmän — ligner noget de danske Sognefogder, men har dog en betydeligere Stilling end disse. Før Norges og Danmarks Amtsinddeling i 1662 blev indført, havde disse Lande, som fra 1380—1814 var forenede under den danske Konge, en Inddeling i Len — Bornholm udgjorde det saakaldte Hammershus Len — hvilke forestodes af Embedsmænd, som gaves forskellige Navne, deriblandt Navnet Lensmænd. I Norge har altsaa tidligere været et noget ejendommeligt Forhold tilstede, idet man her saamtidig har haft to vidt forskellige Slags Lensmænd.

⁵⁾ Jfr. Thaarups Materialier til Danmarks Statistik, 1794, 1. Hæfte Side 88.

1595 til Embedsmand (Befalingsmand, Hovedsmand, Lensmand) Hans Lindenov paa Hammershus omtales, at en Lauritz Pedersen i Rø Sogn har beklaget sig til Kongen bl. a. over Sognets Sandemand, hvorfor Kongen anmoder Lindenov om at forl hjælpe Klageren til hans Ret. Det hedder bl. a. i Brevet: „Sammeledes haver forskrevne Lauritz Pedersen ogsaa underdanigst ladet berette, hvorledes han af Peder Hansen, Sandemand der udi forskrevne Rø Sogn, skal uskyldigen være angiven og paakendt som den, der skulde have siddet overhørig, der han skulde være tilsagt at gøre Ægter⁶⁾, uanset at han den Tid var paa Vejen til Lensmandens Gaard, hvorfor forskrevne Lauritz Pedersen skal have fordelt⁷⁾ forskrevne Lensmand til Tinge som den, der ulovlig skulde have taget hans Pant, og for han holder nogen Bønder ægtfri, mer end tilforn sædvanligt haver været“. Det synes temmelig klart, at det her to Gange forekommende Ord Lensmand ikke sigter til Lindenov eller nogen tidligere Befalingsmand paa Hammershus, men sigter til Sandemanden. — Ved at gaa lidt længere tilbage i Tiden træffes to Kongebreve af 5. August 1590 vedrørende Bornholm. Det ene⁸⁾ af disse Breve er til daværende Befalingsmand paa Hammershus Falck Gjoe og angaar hans egen Lønning. Det andet⁹⁾ af Brevene, der mulig ogsaa er sendt til nysnævnte Befalingsmand,

⁶⁾ Kørsler, Pligtarbejde.

⁷⁾ sagsøgt, tiltalt.

⁸⁾ Brevet er refereret i Hübertz's Aktstykker Side 506.

⁹⁾ Baade Thura (Side 226) og Hübertz (Side 507) refererer kortelig dette Brev. Hübertz's Referat er imidlertid bl. a. i den Henseende unøjagtigt, at der i samme staar „Lensmand“, medens Brevet nævner „Lensmænd“.

gengives her nedenfor paa Grundlag af den paagældende — nu i Rigsarkivet værende — Regerings-Brevbog, (Skaanske Registres 2. Bind Blad 49, 2. Side). Brevet gengives her i en lidt omskreven Form, der er lettere forstaaelig end Originalformen.

„Vi Christian etc. Gør vitterligt for alle,
at eftersom menige Herredsfogder, Lensmænd og Byfogder paa vort Land Bornholm haver underdanigst ladet give os tilkende, at der af fremfarne Konger udi Danmark saa og af vor kære Hr. Fader, salig og højlovlig Ihukommelse, naadigst er blevet dem bevilget for samme deres Bestilling og Umage, at hver af dem maatte have et gaarde størte bou¹⁰⁾, som er skyldsats for omtrent 1 Tønde Rug, 1 Tønde Havre, 12 Høns, 1 Gaas, 6½ Skill. Penge, 1 Lam, ½ Faar, 1 Kofjerding, 1 Svinefjerding, 6 Læs Ved og 4 Skpr. Gæsterihavre¹¹⁾, hvilket de haver haft kvit og frit

¹⁰⁾ Brevets Udtryk „gaarde størte bou“ — det sidste Ord forekommer ogsaa i Brevet som „boel“ og „boell“ — har baade Thura og Hübertz omskrevet til „Gaard-Størtebo“. Hübertz formoder, at herved skal forstaas en større Gaard. I en Anmærkning Side 226 i det i efterfølgende Note 14 omtalte Eksempel af Thuras Bornholmsbeskrivelse ytrer Urne bl. a., at „Størtebo“ undertiden findes skrevet „Størstebo“, og at det skal betyde en Gaard, hvoraf gaar stor Afgift. I Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog 2. Bind Side 109 anføres — med Henvisning til Hübertz's bornholmske Aktstykker — at „Gaardstørtebo“ er en Slags Fæstegaard. Ifølge fra Statens Skattevæsen — i Anledning af Ejendomsskyldloven af 1903 — fremkomne Oplysninger var imidlertid de bornholmske „Gaardstørteboer“ i deres Tid et Antal Selvejergaarde, hvis Afgiftsforhold paa adskillige Punkter frembød Ejendommeligheder.

¹¹⁾ Naar Brevet ikke blandt Afgifterne nævner Smør, skønt saadant ydedes i ikke ubetydelig Mængde af de bornholmske Selvejergaarde, kan det forklares ved, at Smørret paa Brevets

aarlig at maatte bruge og beholde for forskrevne deres Bestillings og Besværingers Skyld,

og eftersom de underdanigst haver begært, at hver af dem maatte endnu fremdeles nyde og beholde forskrevne et gaarde storte boel, som de af Alders Tid haft og brugt haver,

da haver vi af vor synderlige Gunst og Naade undt, bevilget og tilladt og nu med dette vort aabne Brev under, bevilger og tillader, at forskrevne Herredsfogder, Lensmænd og Byfogder paa forskrevne vort Land Bornholm maa hver af dem bekomme for forskrevne hans Bestilling et gaarde storte [bou], som de det tilforn haft haver, og det aarlig have, nyde, bruge og beholde kvit og frit, imedens og al den Stund de udi samme Bestilling er.

Forbydende vore Fogder, Embedsmænd og alle andre under [Tab af] vor Hyldest og Naade at gøre forskrevne Herredsfogder, Lensmænd og Birkefogder Hinder eller udi nogen Maade Forfang imod at maatte hver af dem kvit og frit bruge og beholde forskrevne et gaarde storte boell for forskrevne deres Bestilling eftersom forskrevet staar.

Skrevet paa Koldinghus den 5. August 1590“.

De Lensmænd, som omhandles i foranstaaende aabne Kongebrev, er utvivlsomt ingen andre end de bornholmske Sandemænd. --

Under 3. April 1671 udkom et aabent Kongebrev for Bornholm, hvori bl. a. udtales, at dér paa Landet,

Tid for Størstedelen ikke ydedes til Slottet Hammershus direkte af de enkelte Gaarde, men ydedes til Slottet med et vist Kvantum under eet af hvert Sogn, jfr. Hübertz's Aktstykker, eksempelvis Side 203, I. 5; Side 204 IV. 2; Side 428 og 539.

efter gammel Sædvane, maa af Amtmanden forordnes en Sandemand udi hvert Sogn, som i samme Sogn bor, naar ellers nogen i samme Sogn dertil dygtig befindes. En kgl. Resolution af 28. Juli 1739 — der bl. a. handler om unge Menneskers Bortrejse fra Bornholm til andre Steder i Kongens Riger og Lande og deres Tilbagekomst til Bornholm -- bestemmer, at de tilbagekomne Mænd, som under deres Borteværen har lært at skrive og regne og erholdt gode Vidnesbyrd om deres skikkelige Forhold, skal befordres til Sandemænd og Skrivere.

Med Hensyn til, hvad de bornholmske Sandemænd skulde bestille i Tiden, før den nedenfor nærmere omtalte Sognefoged-Forordning af 1791 udkom, maa der antages at have været visse sædvansmæssige Regler gældende. Efterhaanden udkom imidlertid enkelte Lovbestemmelser om nævnte Sandemænds Virksomhed. En Forordning af 28. Juli 1739 bestemmer, at Sandemændene skal have Indseende med, at Folk ikke uberettiget indtager Dele af Udmarksjorderne eller gør uberettiget Brug af Almindingen. Denne Bestemmelse har senere mistet sin Betydning efter de Foranstaltninger, der i nyere Tid er foretagne med Udmarksjorderne og Almindingen¹²⁾. — I Reskript af 27. Maj 1785 bestemmes, at Sandemændene skal være Forbjærgere ved Strandinger. Flv. bornholmsk Amtmand Thaarup bemærker Side 86 i sin Bornholmsbeskrivelse af 1839, at det, at Sandemændene ifølge nævnte Reskript skal være Forbjærgere ved Strandinger, gør deres Tjenester attraaede og

¹²⁾ Om Udmarksjorderne og Almindingen findes nogle Bemærkninger i „Bornholmske Samlinger“ 2. Bind, Side 101 flg.

indbringende i de enkelte Sogne, hvor Strandinger ofte forefalder. Omtalte Reskript er bortfaldet ved den senere Lovgivning. I nyere Tid, hvor bornholmske Fyrtaarne og deslige vejleder de søfarende, er Strandinger forresten ikke hyppige ved Bornholms Kyster. — I Reskript af 5. November 1790 — der senere ved nyere Love har mistet sin Betydning — bestemmes, at Sandemændene skal foretage Udpantning for visse Mulkter.

Med Hensyn til de bornholmske Sandemænds faste (visse) Indtægt, før Sognefoged-Forordningen af 1791 udkom, bemærkes: Det foran gengivne Kongebrev af 5. August 1590, hvori Sandemænd kaldes Lensmænd, bevilger, som det ses, hver Sandemand en Begunstigelse i Henseende til en Gaard („Gaardstørtebo“). Om Brevet gaar ud paa at bevilge Sandemændene fri Brug (Besiddelse) af Kongsgaarde — Kongen (Staten) har i ældre Tider ejet mange af de bornholmske Gaarde — eller det gaar ud paa at bevilge dem Skatten (Afgiften) af Gaarde (deres egne eller andres) kan efter Brevets hele Lydende synes tvivlsomt. Naar imidlertid „Gaardstørteboer“ var Selvejergaarde — jfr. Note 10 i Slutningen — er dermed givet, at den sidste af de nysangivne tvende Forstaaelser maa antages. Den i det foregaaende nævnte kgl. Resolution af 28. Juli 1739¹³⁾ ophæver (i Punkt 3) Sandemændenes Ret til at nyde Skatten af Gaarde og tillægger hver Sandemand — i Stedet for omtalte Skat — en fast aarlig Løn af 18 Rigsdaler af Statskassen. Denne Løn af Statskassen be-

¹³⁾ Kun en Del af denne Resolution er trykt i den saakaldte store Reskriptsamling.

staar endnu; men Sandemændene faar nu tillige Løn af Amtskassen (Amtsrepartitionsfonden), jfr. nærmere det følgende.

Som en Mærkelighed kan nævnes, at de bornholmske Sandemænd — modsat deres Begunstigelser — svarer fra ældre Tid til Staten en særlig aarlig Skat (tidligere benævnt „Sogneskat“), der oprindeligt, for hvert af Øens egentlige Landsogne, har bestaaet af 7 Snese Æg og 1 Sæk, jfr. Hübertz's bornholmske Aktstykker Side 537—38 og Thaarups Bornholmsbeskrivelse af 1839 Side 317. De nævnte Ydelsesgenstande er imidlertid senere omsatte til Penge efter en bestemt Takst, saaledes at Skatten („Sandemands-Afgiften“) nu svares med 2 Kr. 16 Øre aarlig af hvert af nævnte Sogne. At Beløbet ikke er højere end anført forklæres ved, at Æggene kun er takserede til 8 Skilling ($\frac{1}{2}$ Mark) Snesen. Sækken er takseret til 3 Mark, nu 1 Kr.

Det har kunnet omtvistes, om de bornholmske Sandemænds Bestilling, før Sognefoged-Forordningen af 1791 udkom, var, hvad der i Nutiden kaldes et Ombud („en borgerlig Byrde“, „en Borgerpligt“), o: et Hverv, som man kan tvinges (ved Bøder) til at overtage. I Urnes Optegnelser¹⁴⁾ er Sandemands-Bestillingen imidlertid opført under „Paalæg og Præ-

¹⁴⁾ Urne betyder her J. C. Urne, Amtmand paa Bornholm fra 1740—1778. Hans efterladte Optegnelser, hvortil ovenfor sigtes, udgør et haandskrevet Tillæg til Thuras Bornholmsbeskrivelse, hvilket Tillæg er hæftet bag ved et — nu i det store kgl. Bibliotek værende — Eksempplar af nævnte Beskrivelse. Naar der forskellige Steder i omtalte Optegnelser er nævnt Sandemænd, er hermed utvivlsomt ment de gamle bornholmske Sandemænd (Sognefogder). I Optegnelserne findes ogsaa nævnt Ottemænd. Jfr. om saadanne Note 1 foran.

standa“ og derved regnet for et Ombud. Det er dog næppe forekommet, at nogen er bleven tvunget til imod sin Vilje at være bornholmsk Sandemand. Urne angiver, at adskillige ønsker at overtage Sandemands-Hvervet.

Som berørt nogle Steder i det foregaaende udkom under 11. November 1791 en Forordning om Sognefogedvæsenet i Danmark. I Forordningens Indledning udtales, at da det er nødvendigt, at der overalt i Danmark beskikkes dueilige Mænd til at være Sognefogder, men de, som dertil kunde være bedst skikkede, ikke sjældent vægrer sig ved¹⁵⁾ at modtage dette Embede, saa har Kongen fundet for godt i Henseende til Sognefogdernes Udnævnelse m. m. at anordne visse Regler. Forordningen bestemmer herfter bl. a., at Amtmændene skal i hvert Sogn¹⁶⁾ beskikke en Sognefoged¹⁷⁾, hvortil altid bør vælges en af de skikkeligste, redeligste og mest kyndige Mænd blandt Sogneboerne. Forordningen opregner de væsentligste af Sognefogdernes Embedsforretninger. Sognefogderne — der naturligvis staaer under Amtmændene og Herredsfogderne — skal bl. a. udøve en vis politimæssig Virksomhed i Sognet. Angaaende Vederlag for Sognefoged-Bestillingen bestemmer Forordningen (i § 5) blot, at Sognefogderne — foruden

¹⁵⁾ Som Forordningens Indledning og andre Data viser, fandtes allerede, før Forordningen udkom, mange Steder i Danmark saakaldte Sognefogder, der imidlertid synes at have haft en ringere Stilling end de bornholmske Sandemænd.

¹⁶⁾ Ved Sogn (Kirkedistrikt) forstaaer Forordningen Landsogn; den gælder altsaa ikke for de egentlige Købstæder, men vel for Sogne som Gudhjem.

¹⁷⁾ Forordningen anvendes — ogsaa paa Bornholm — saaledes, at der i store Sogne beskikkes to Sognefogder.

at nyde 12 Skilling i Sakær for hver af dem foretagne Udpantning — skal være fritagne for Kongerejser, for Indkvarteringer, for Arbejde ved Veje, Kirker og deslige, som kan henregnes til det Offentlige, samt for Betaling af Delinkventomkostningspenge¹⁸⁾ og Bropenge¹⁹⁾. Ifølge omtalte Sognefoged-Forordning anses Sognefoged-Bestillingen for et Ombud, jfr. herom foran.

Sognefoged-Forordningen, der ikke bestemmer noget særligt for Bornholm, har maattet anses at skulle ogsaa for denne Landsdel have en principiel Gyldighed, bl. a. med Hensyn til Sandemændenes Embedsforretninger. Det synes ogsaa, at de foran omtalte, ved Forordningens § 5 hjemlede Fritagelser saavel som den i Note 19 ommeldte Fritagelse for at svare Bidrag til Amtskassen har været gældende tillige for Bornholm, jfr. Thaarups Smaa Bidrag til Bornholms Statistik (af 1806—1810) Side 62 og 87 og Thaarups Bornholmsbeskrivelse af 1839 Side 328—29, hvilke Literatursteder viser, at ved Paaligning paa det bornholmske Hartkorn af Delinkventomkostningspenge og almindeligt Amtskassebidrag er Sandemændenes Hartkorn regnet fra som bidragsfrit. Ifølge den i Note 19 nævnte Lov af 4. Marts 1857 faar Sandemændene nu, som foran berørt, Løn af Amtskassen.

Den Sandemændene ved den foran omtalte kgl.

¹⁸⁾ Delinkvent = Forbryder.

¹⁹⁾ Foruden ovennævnte Fritagelser erholdt Sognefogderne ved Plakat af 5. Juli 1820 Fritagelse for overhovedet at svare Hartkornsbidrag til Amtskassen. Nu faar Sognefogderne imidlertid ifølge Lov af 4. Marts 1857 — der afskaffede heromhandlede Fritagelser — en fast aarlig Løn af fra 40—200 Kr. af Amtskassen.

Resolution af 28. Juli 1739 tillagte Løn af 18 Rigsdaler aarlig af Statskassen — hvilken Løn blev dem tillagt delvis for den Virksomhed, de skulde udøve med Hensyn til Udmarksjorderne — er ikke blevet anset for at skulle bortfalde ved Sognefoged-Forordningen; denne Statsløn bestaar fremdeles for en Sandemand i hvert af Bornholms 15 egentlige Landsogne. Gudhjem Sogn (Kirkedistrikt), der nu har sin egen Sandemand (jfr. Note 16), regnes ikke her for et egentligt Landsogn. I de Sogne (Klemensker, Østermarie, Aaker og Vestermarie), som nu er delte i to Sandemands-Distrikter (jfr. Note 17), oppebæres Statslønnen af den Sandemand, som er ældst i Tjenesten, idet denne Sandemand ogsaa fuldtud bærer den foran omtalte Sandemands-Afgift, stor 2 Kr. 16 Øre aarlig. Den omhandlede Statsløn paa 18 Rigsdaler (36 Kr.) er i de senere Tider blevet midlertidig noget forhøjet dels ved Finanslovenes Bestemmelser om Dyrtidstillæg og dels ved særlige Love om midlertidigt Løntillæg for visse statslønnede Embeds- og Bestillingsmænd.

Som angivet i det foregaaende er Navnet Sandemænd vedblevet at være den sædvanlige Betegnelse for de bornholmske Sognefogder, ogsaa efter at Sognefoged-Forordningen af 1791 var udkommet. De af Bornholms Amt udfærdigede Sognefoged-Beskikkelser plejer at lyde paa, at vedkommende beskikkes til at være „Sandemand“ i paagældende Sogn, hvorhos imidlertid af Beskikkelserne plejer bl. a. at fremgaa, at vedkommende i sin Bestilling skal opfylde de Pligter og kan oppebære de Indtægter (udenfor den faste Løn), som er gældende for „Sognefogder“. Ogsaa i enkelte Love fra de senere Tider ses de bornholmske Sognefogder at være kaldte Sandemænd. I Loven af

4. Marts 1857 om Sognefogdernes fremtidige Lønning hedder det: „Paa Bornholm bliver det til Sognefogdernes (Sandemændenes) Lønning medgaaede Beløb vel ogsaa at udrede af Amtsrepartitionsfonden, men refunderes samme ved Ligning paa Landets Hartkorn“. I Strandingsloven af 10. April 1895 § 1 hedder det: „Hvor Strandfoged ikke er ansat, træder i Købstæderne og Handelspladserne Politiet og paa Landet Stedets Sognefoged, paa Bornholm Sandemanden, i Strandfogdens Sted“. Det her brugte Indskud „paa Bornholm Sandemanden“ kan forresten anses for overflødig. Hvis Indskuddet havde været udeladt, maatte Lovbestemmelsen dog have kommet til Anvendelse ogsaa paa de bornholmske Sandemænd, idet disse — afset fra, at de som foran omtalt faar en Statsløn og svarer en særlig Skat — i Virkeligheden er Sognefogder ligesom Sognefogderne i det øvrige Danmark.

Kongelig Resolution

af 20. Juli 1726

angaaende Bortfæstningen af Kongens (Statens) Udmærksjorder paa Bornholm.

(Efter en af Rigsarkivet bekræftet Udskrift af
Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol for 1726).

Stormægtigste Konge!
Allernaadigste Herre!

Paa Eders May^{ts} Land Borringholm haver udi nogle Aaringer været ventileret en Dispute om nogle Udmærks-Jorder, som endel af Indbyggerne sig, uden foregaaende Tilladelse af Eders May^{ts} Allminding havde anmasset, hvortil af Begyndelsen blev givet Anledning ved en Høyeste Rettis Process, som af General-Fiscalen paa hans Embedes Vegne imod tvende Bønder der paa Landet, som havde indtaget af Udmærken Eders May^{ts} Alminding og almindelig Fællets Græsning blev begyndt, og den 19 December 1718 for Høyeste Rætt paadømt. Da nu disse tvende actionerede Bønder foregav, at sligt paa lige Maade af andre var bleven forøvet, behagede det Eders May^{ts} den 28. December 1718 at befale daværende Commendant og Amtmand paa Bornholm afgangne Brigadier von Bippen tillige med de tvende Capitainer Adolph Tobias Herbst og Niels Nielsen, at de Sagen

nøye og grundelig skulle undersøge, og deris Relation derom indsende.

Hvilken Commission, som i saa vit af Eders May^{ts} den 25 November 1720 allernaadigst er bleven approberit, har foraarsaget en haaben Viitløftigheder og Besværinger der paa Landet, ja saa got som U-Roelighed iblant den gemene Almue, i det de har beskyldt de Commiterede for Passioner i deris Forretninger, Mangel paa den rette Kundskab om hvis de har skrevet, og at de har fort anderledes i Protocollen og hvorpaa Udmarcks-Jordenes Taxation skulle grunde sig, end af Sande-Mænd for Commissionen er bleven forklaret og udsagt, med viidere desliige.

Hvorover og Bønderne søgte ved Tingsvidner at overbeviise de tvende Commiterede Capitainer Herbst og Nielsen |: efterdi Bregadier Bippen imidlertid ved Døden var afgaaen :| een og anden u-tilbørlig Omgang, samt hidsendte Deputerede her til Staden, deris Tarf og Anliggende for Eders Kongl. May^{t.} allerunderdanigst at skulle andrage; Til saadanne des-ordres at forekomme, behagede det Eders Kongl. May^{t.} den 20 Septembr 1723 at befale nu værende Commendant og Amtmand paa Bornholm Obrister Niels West, at hand skulle til sig tage forberørte tvende Capitainer, og da tillige alle de Klagende at for sig kalde, og dennem saaledes examinere.

1. At de som beraaber sig paa Skiøder og Adkomster til Udmarcks-Jordene, settes i een Classe.
2. De som beraaber sig paa Hæfd, i een anden.
3. De som beraaber sig paa Fæste, i den Tredie Classe.
4. De som af Jordebog og Matricul agter at beviise,

at hvis de har indtaget, er tilforn lagt i Skat og Skyld.

5. De som formeener sig af de indtagne Udmarcks-jorder for høyt at være bleven taxerit.

Jmidlertiid skulle, efter Høystbemelte allernaadigste Befaling, ald Process og Rettergang i den Commission, Udmarcks-Jordene vedkommende, saalænge paa alle Sider indeholdes, med Reservation af enhver sin Rætt og Fatalitet, om Eders Kongl. May^t nogen videre Process derom allernaadigst skulle ville tillade, saasom og Capitainerne Herbst og Nielsen derhos aller naadigst blev befalet, at give deris Erklæring og Raison for hver Post i sær.

At nu denne Eders May^{ts} allernaadigste Villie og Befaling allerunderdanigst er bleven efterlevet, viiser hosfølgende vitløftige Commissions Act Litr. A., den vi til General-Fischalen, Cancellie-Raad Smith har haft remitteret, for at fornemme, om hand noget derved til Eders Kongl. May^{ts} Tieniste og Interesse har kundet finde at erindre; Hvad Erklæring hand da derover har meddeelt, forklarer hosfølgende Bielag Litr. B.; Men som begge deele er af megen Vitløftighed, saa vil vi, med Eders May^{ts} allernaadigste Tilladelse, herved alleene, det korteste mueligt være kand igiennemgaac de Poster i Commissions-Forretningen, som den seenist paaberaabte Kongl. allernaadigste Befaling tilholder at skal opliuses, og hvorpaa Almuens Paastand sig egentlig funderer: Siden og Obrister West og de Committerede Capitainer herudi har været af u-liige Meeninger, i det de sidste har søgt deris Første Forretning at soutinere, saa har vi og fundet fornøden, til Eders May^{ts} des bedre Op-

liusning, enhvers Tanker kortelig allerunderdanigst at anføre.

1. Hvad sig nu den første Classe om de der be-
raaber sig paa Skiøder og Adkomster anbelanger,
Da haver de tvende Committerede Capitainer Herbst
og Nielsen udi Commissions acten fra pag. 64 til
73 meget vitløftig og med mange Omstændig-
heder forklaret Beskaffenheden hermed hvoraf
dog dette er det essentielleste.

At det ey kand regnes for Gaardens rette
Eyendomb, som aldrig den har tilhørt, mindre
derunder i Hartkorn været anslagen, til Skat be-
reignet eller i Jordebog anført, Hvilket de med-
følgende Argumenter beviiser.

1. Med Sande-Mændenes beædigeade Forretning i
forrige Commission, vide hosheftede Bielager
Litr. C. D. E. F. og G., at det er Eders May^{ts}
Udmarcks Jord.
2. Med Bøndernes eyen Tilstaaelse, at det er ind-
tagen af Udmarcks-Jorden, vide Bielagerne fra
Litr. H. til R. inclusive.
3. Med omliggende Bønders indkomne Klagemaale,
som ved saadanne Jndhegninger ere præjudice-
rede i deris Fædrift, Græsgang, Tørveskiær etc.
og holder de derfor u-billigt, at den som intet
har indtaget skulle svare Skat af det som den
anden af fælleds Marken har indhegnet, vide
Bielagerne fra Litr. S. til Y. inclusive.
4. At Sande-mændene med Eed har bekræftet, at
det der findes taxerit for Udmarcks-Jord, er ind-
lagt af Udmarcken, efter deris Skiønsomhed over
Jndhegningen.
5. Kand de gamle Diiger udviise, hvorvit Gaardenis

Eyendomme strecker sig, og hvorvit af Kongens Udmarck er indtaget.

6. At de fremviiste Skiøder med den Clausul inden og uden Gierde |: som Bønderne særdeelis har at beraabe sig paa :| ey kand strecke sig videre, for saa vit uden Gierde angaar, end til Fælles Græsgang og Tørve-skiær, som de icke maatte indhegne, mindre imod Lovens pagina 467 13de Articul oppløye.¹⁾
7. Beviises det med forrige Amtmand der paa Landet afgangne Holger Rosenkrantz's Sedler, fra Litr. Z til AA, at de icke har maattet indtage af Udmarcks-Jordene uden Tilladelse, og er det nu skeet med Tilladelse, saa kand det icke kaldes Gaardens rette Eyendomb.
8. At ingen fleere end 3 à 4 af Nørre Herridt har i forrige Commission negtet at alt det Jndtagne jo var af Udmarckene og tilbødet sig at give Skat deraf.
9. Beviises med mange Lands-Tings-Domme, hvoraf sub. Litr. B.B., C.C. og D.D., trende Gienparter er indlagt, at Udmarcken tilhører Eders Mayestet.

Dette er da, de tvende Capitainer, Herbst og Nielsen, deris allerunderdanigst anførte Argumenter om den første Classe.

Obrister Niels Westes separate Betenkning vide Commissionsacten fra pag. 86 til 89, samt fra 91 til 95 inclusive er derimod af saadan Jndhold.

¹⁾ c: Danske Lovs 3—13—13, der lyder saaledes:

Bonde maa ei indgrave, eller indelukke, nogen Ager, Eng eller Jordbond, uden hans Husbonds Minde og alle Lodseieres Samtykke; Ei heller aflukke enten Folke- eller Frø-Gang, hvor den haver været af Alders Tid.

Hand destingverer imellem dem der har afgangne Amtmand Rosenkrantz's Sedler som hand meener bør beholde den indtagne Udmarcks-Jord, siden der findes indført i Sedlerne, at vedkommende paa de Tiider har betalt og fornøyet Amtmanden derfor paa Kongens Veigne, thj ellers skulle det betales paa nye igien: Dernæst gjør hand Forskiæl imellem dem, der beraaber sig paa Skioder og Adkomster, hvilke hand formeener at maae beholde Jorden imod billig Skat, dog samme icke at følge Gaarden i Kiøb og Sahl, men enhver der kom til Gaarden herefter, at fæste det udi Amtstuen for deris Livstiid. De andre som har indtaget af Ud- og Fællits-Marckene, formeener hand, bør have det for billig Skat, mens de som sig samme har frasagt, ey tvinges til at beholde det.

Obriste West forklarer fremdeeles, Bornholms Lands Fattigdom i almindelighed, og at for 30 og fleere Aar siden laae der paa Landet mange Gaarder øde, hvilke dog nu alle beboes, dyrkes og skattes af, hvortil de tiid efter anden indtagne Ud Marcks Jorder u-paatvivlelig har været den største Anledning: Men saa fremt de nu af disse Udmarcks-Jorder, skulle betale den Skat, som de i den sidste Commission er bleven ansadt for, vilde det inden faae Aaringer give mange øde Gaarder der paa Landet, og een stor Mængde blive nød til deris indlagde Udmarcks-Jorder sig at frasiige. Derimod gjør hand dette allerunderdanigste Forslag, om det allernaadigst maatte behage Eders Mayt at forunde dem som Udmarcks-Jorderne haver i Brug efterskrevne allerna-

digste Moderation, imod den Taxt de udi forrige Commission har været ansat for, nemlig:

- a. af hver tønde Biugs eller Sæds Jord, som det vel udi bemelte forrige Commission er æstimerit for, men i henseende til Landets Slethed og Steenagtighed cy for andet end Haufre-Jord retteligen kand anses: 6 Skiepper Havre,
- b. af Et Læs Eng: 4 Skaalepund Smør.
- c. af en Tønde passable Kløv-Gang: 2 Skaalpuud Smør,
- d. af en Tønde Land Skov iligemaade: 4 Skaalpuud Smør, men af slet Kløv-gang inted, uden naar den kunde blive forbedret til god Kløv-gang eller dyrkelig Jord, da først deraf a l'advenant aarlig at yde, som forskrevet staar, allerhelst siden samme Kløv-gang, ja fast den største deel af Landet meestendeel bestaaer udi Klipper, Steen, Sand-Jord og Flyve-Sand, med hvilken forbedring af Jord Amtsskriveren da til Eders May^{ts} Interesse kunde have Jndseende.

Ligeledis foreslaaer og Obrister West til Eders Kongl. May^{ts} nermere allernaadigste Approbation om icke Fæste-Afgivterne af disse Udmareks Jorder maatte for den følgende Tiid vorde modererit, nemblig: Een tønde Sæds eller Havre-Jord, Een Marck Sex Skilling, Een tønde Kløv-gang, 12 Skilling, og af Een tønde Land-Skov iligemaade Een Marck Sex Skilling; Hvilken Moderation hand allerunderdanigst formeener at vilde udfalde baade til Eders May^{ts} Interesse i Fremtiden og Undersaatternis Opkomst, Thi i gode og frugtbahre Aaringer kunde de vel taale denne Udgift, Mens om derimod Dyre- og Misvext-Aaringer, som ofte

er skeet der paa Landit skulde indfalde, vilde endog denne Udgift meget trøche dem, uden at melde, om dennem større Udgivter skulle blive paalagt.

General-Fischalen Cancellie Raad Smith melder herom udi sin Erklæring Littr. B pag. 21 at hand aldeelis conformerer sig med de tvende Capitainer Herbst og Nielsen deris Betenkning, efterdi Rosenkrantz's Sedler icke kand give dem, der Udmarecks-Jordene har indtaget nogen Hæfd, ey heller kand de for Kiøbe-men alleene for Fæste-Breve ansees; At de ellers skulle ville frasige sig de indtagne Jorder: Da kand hand icke troe, at det maa være Bøndernes Alvor, at da de haver det indtaget for deris Notte og haft samme saa mange Aar uden Afgivt, de nu skulle ville skille sig af dermed; Hvorfore hand er af de Tanker, de bør at blive ved Jordene og svare deraf efter den satte Taxt.

Allerunderdanigst Erklæring

Det er da efter forestaaende alleguerede Raisons og Omstændigheder, som udi Commissions-Forretningen meere vitløftig er udført, u-stridigt at Bønderne icke kand tilholde sig nogen Adkomst paa de indtagne Udmarecks-Jorder, men at de ere og bliver Eders May^{tes} rette Almindig og Eyendomb, som de Tiid efter Tiid har søgt at indhegne og tiltage sig, i Meening derpaa ved Tidens Længde at naae som en Hæfd og Eyendoms Rætt, hvilket og har siuntet dem saa meget lettere, som det icke er fornommen at nogen af Eders Mayestets Betientere der paa Landet har talt derpaa, men

ladet dem blive i roelig Possession af hvis de sig saaledis, uden Tilladelse, har søgt at anmasse: Thi at de in hoc passu vil henskyde sig til afgangne Amtmand Holger Rosenkrantz's Breve, hvoraf een in Originalj sub Lit. E.E. produceres, da foruden det vi befinder samme af den Indhold, som General-Fischalen forklarer at de ickon for Fæste-Breve kand være at ansee;

Saa bliver dog det største Fundament at slige Beviiser eller Adkomster icke kand hiemle dem mere end hvis af Arrilds Tiid har ligget til Gaarden, og hvoraf Beboerne eller Eyerne har contribuerit, og som det icke med noget Lovgyldig Beviis kand gotgjøres at de omtvistede Udmærcks Jorder har i Formands [?] Tiider lagt under Gaarden, saa er det da een afgjort Sag at de ere Eders Mayestets Eyendomb, hvoraf bør skattes og skyldes:

Hvad sig da Skatten af disse Udmærcks Jorder anbelanger, da haver de første anordnede Commissarier afgangne Bregadier von Bippen, tillige med de tvende Capitainer Herbst og Nielsen fundet for got at ansette af denne indtagne Udmærcks Jord:

1 tønne Sæde-Jord aarligen til Skat for 3 Mk.

1 tønne Haufre Jord for 2 Mk.

og 1 tønne som er slettere for 16 Sk.

1 Læs Engis for 2 Mk.

Ligeledes har endog Commissionen anført enhver som beholder disse indtagne Jorder, at betale i Fæste af hver tønne de har i Brug:

1 tønne Sæde-Jord 2 Mk., og af

1 tønne Kløv-gang samt slet Jord 1 Mk.

Hvilken deris Taxation Eders Mayestet den 25 Novembr. 1720 allernaadigst har behaget at approbere saa at Skatterne derefter skulle indkræves. Men Eders May^t har af foregaaende Obrister og Amtmand Westes allerunderdanigste Relation allernaadigst erfahret, hvor haardt hand meener at det vil falde Jndbyggerne der paa Landet om de herefter skulle skatte samt hvor mange øde Gaarder mand inden faae Aaringer maatte forvente sig; Hvilket hand dog formeener at kunde forekommes, saafremt Eders Kongl. May^t allernaadigst behagede at moderere Udmærcks Jordenes Taxt derhen, at

af hver tønne Sæds Jord skulle svares 6 Skiepper Haufre aarlig, som naar en Skieppe efter den almindelige Taxt der paa Landet reignes for 6 Sk. kand bedrage 2 Mk. 4 Sk.

af en tønne Kløvgang: 2 Skaalpund Smør à Pd. efter Taxten der paa Landet 7 Sk. er: 14 Sk.

af en tønne Land-Skov, der er det samme som Et Læs Engis: fiire Skaalpund Smør à 7 Sk. — 28 Sk.

Mens af slet Kløv-gang inted uden naar den kunde blive forbedret til god Kløv-gang og dyrckelig Jord,

Hvilket da ligesom anden Landgilde af Jndbyggerne in Natura maatte ydes.

Ligesaa at Fæsten af En tønne Sæds eller Havre-Jord allernaadigst maatte modereris til Een Marck og Sex Skilling, 1 tønne Kløv-gang 12 Skilling, og Een tønne Land-Skov Een Marck og Sex Skilling.

Som det nu paa den Eene Side er billigt at Eders May^t bør nyde sin Rettighed af foranførte indtagne Ud-Marcks Jorder; Saa har vi paa den anden Side icke heller kundet unddrage Os fra allerunderdanigst at erindre, hvad om Landets Tarf og Trang fra Obrister West, som Commendant og Amtmand der paa Landet, er indberettet, allerheldst naar vi overvejer de slette Conseqvencer det i Tiden vilde drage med sig, om de skulle skatte efter den første Taxation, at da saa mange Jorder inden faae Aar vilde blive øde, og Eders May^t deraf miste sin Skat, Hvilket formentlig icke heller har været Een af de mindste Aarsager, der har bevæget Almuen til den store U-Roelighed og U-taalmodighed over denne Commission, hvorover saa mange Klagemaaler og Lamentationer ere indkommen.

Det vil da, efter saadan Beskaffenhed alleene dependere af Eders May^{ts}

a. Store Clemence om Bornholms

Vi Bevilliger aller-naadigst udaf besyn-derlige Naade at Bornholms Lands Jndbyggere efter Obrister Westes forslag maa nyde moderation i den forhen sadte Taxt paa de Udmarks Jorder, nemlig at de indtil Vi anderledes Sinnes vor-

Lands Jndbyggerne i allernaadigst Betragtning til den Tapperhed og Troeskab i de fremfarne Tiider har udviist, og hvorfore de med særdelis Be-naadinger allernaadigst er bleven erindret, endnu maa forundes denne Høy Kongl. Naade, og den forhen sadte Taxt paa Udmarcks Jordene, efter Obri-ster Westes allerunderdanigste

der svarer af een tøn-
de Kløvgang 2 Skaal-
pund Smør, af een tøn-
de Sæds eller haufre
Jord 6 Skiepper haufre
in natura aarlig, af en
tønede Land Skov der
er det samme som et
Læs Enges 4 Skaal-
pund Smør og det alt-
sammen in Natura at
leveres, efterdi det for
saa ringe een priis til
Penge er beregnet, og
mand dog havren til
Cavalleriet kand em-
ployere og Smøren til
Matroserne under Di-
visionerne kand em-
ployeres, Desligeste at
udi Fæste af een Tøn-
de Sæds eller haufre
Jord betales Een Mark
Sex Skilling af en Tøn-
de Kløvgang Tolf Skil-
ling, og af een tønede
Land Skov Een Mark
Sex Skilling.

Forslaug, saaledis allernaadigst
modereris nembl.:

af Een tønede Sæds eller
Haufre Jord 6 Skiepper Haufre
in Natura aarlig.

af Een tønede Kløv-gang 2
Skaalpund Smør.

af en tønede Land-Skov der
er det samme som et Læs
Enges 4 Skaalpund Smør.

Desligeste udi Fæste af een
Tønede Sæds eller Haufre-Jord
Een Marck Sex Skilling.

af Een tønede Kløv-gang Tolf
Skilling, og af Een tønede Land-
Skov, Een Marck Sex Skilling.

Hvilket alt videre Eders Maye-
stets egen allernaadigste Vil-
lie og Gotfindende allerunder-
danigst submitteres.

- b. At ellers Obrister West er af
de Tanker, det af slet Kløv-
gang intet skulle betales, uden
naar den til god Kløv-gang
- Vi approberer aller-
naadigst Cammerets
Betenkning.

kunde blive forbedret, da finder vi dette derved allerunderdanigst at erindre, at saa fremt herpaa blev giort nogen Forskiæl, var det befrygtelig, at ald Kløv-gangen vilde faae den Titul af slet Jord og Eders May^{ts} Interesse lide derunder; Hvorfore vi blive af den allerunderdanigste u-forgriibelige Meening, at om Eders May^t den allerunderdanigste foreslagene Moderation allernaadigst behager at approbere, Jndbyggerne da af Ald den ansadte Kløv-gang 2 Skaalpund Smør pr. tønde uden Forskiæl maatte betale.

Vi Bevilliger allernaadigst ud af besynderlige Naade at Skat-ternes Oppebørsel af udmarks Jorderne, fra sidst afvigte nye Aar først maa bereignes.

c. Vi maa endog dette herhos allerunderdanigst erindre, at Eders May^{ts} allernaadigste Resolution af 25 Novembr. 1720 iblant andet foreskriver, at Skatten af Udmærcks-Jordene, efter den ved den første Commission sadte Taxt, fra bemelte 1720 Aars Begyndelse skulle indkræves; Men som den senere til Obriste West ergangne allernaadigste ordre af 20 September 1723 setter alting in Su spenso indtil den nye Undersøgning var til Eude bragt,

og bemelte West udi Commis-
sionsacten fol. 104 allerunder-
danigst foredrager, at iblant
dem som noget enten af Ud-
marcken eller andre Marcker
har indtaget eller er bleven
udlagt til, findes Endeel med
stor Restance beheftet, endog
hos nogle for 4 à 5 Aar, iblant
hvilke der ere de som staa-
tilbage med 100 til 140 Rdlr.
udi Skat og Fæste, og om slige
Restancer ved Militaire Execu-
tion blev inddreven, vilde det
foraarsage mangen en øde
Gaard og Ruinerit Mand: Saa
have vi fundet Os pligtige,
Eders May^{ts} nermere allernaadig-
ste Villie og Resolution her-
over allerunderdanigst at ind-
hente, fra hvad Tiid Skatter-
nes Jndkrævelse skal tage sin
Begyndelse, og vilde det vel
blive en liden Soulagement for
dette Lands Jndbyggere, om
Eders May^t vilde beviise dem
den Naade, at Skatternes Oppe-
børsel af Udmarcks-Jorderne
fra sidst afvigte nye Aar først
skulle Bereignes.

2. Betreffende de i dend anden Classe som beraaber sig paa Hæfd, da ere Capitainerne Herbst og Niel-

sen af de Tanker, at Bønderne icke kand have Hæfd paa det som de selfraadigen, ved Kongens Betienters Connivence, har indtaget, hvilket er stridende imod Lovens pag. 729. 13de Art.²⁾ og 756. 1 Art.³⁾ som siger, at det Goeds, som staar under Forsvar, kand ingen Hæfd hefte paa, med videre, vide Commissions Acten fol. 74. 75 og 76.

Obrister Westes Betenkning gaar ud derpaa, at de der icke med Øfrighedens Forlov eller gamle Lov-gyldige Vidner kand beviise at de har 20 Aars Hæfd paa de indtagne Udmarcks Jorder, bør betale billig Skat deraf, og de andre som ey har 20 Aars Hæfd, ligeledis at svare billig Skat, vide hans Erklæring udi Commissions Forretningen fol. 94 og 95.

General Fischalen melder udi sin Betenkning pag. 22 at hand er aldelis af de Committerede Capitainers Sentiment,

Allerunderdanigst Erklæring!

Det Beneficium som Bønderne i dette Tilfælde vil uddrage af Loven, at hvem som u-paaanket har besiddet noget i 20 Aar skal beholde det, kand til Eders May^{ts} Udmarcks-Jorder, som al-

²⁾ c: Danske Lovs 5—3—13, der lyder saaledes:

Sælger Mand anden Jord, og der tvistes om hvad heller han kjøbte meere, eller mindre, og haver den, der kjøbte tyve Aars Hævd derpaa ukært til Tinge, da kan han ei vinde den igjen, der solgte.

³⁾ c: Danske Lovs 5—5—1, der lyder saaledes:

Hvis Gods og Eiendom havt i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder han uden anden Adkomst at fremviise, angerløst og uafvundet, med mindre det beviises, at han havde det, enten til Pant, eller i Forleening, eller i Forsvar,

drig har tilhørt andre end Kongen, icke henreignes, men sigter alleene, efter voris allerunderdanigste u-forgribelige Tanker paa Naboe og andre, som sig noget i saa Maade af det bortsoldte og bortskiødte vil tileigne, hvilket berørte Lovens pag. 729. 13de Articul⁴⁾ tydeligere forklarer med disse Ord:

Selger mand anden Jord og der tvistes om, hvad heller hand kiøbte meere eller mindre, og haver den der kiøbte tyve Aars Hæfd derpaa u-kært til Tinge, da kand hand ey vinde den igien der solte.

Nu har Eders May^t eller Forfædre, Høyløflig Jhukommelse, icke soldt sine Udmærcker der paa Landet, mens Bønderne haver dem, uden Tiladelse indtaget, og hvoraf icke kand følge nogen Lov-mæssig Hæfd eller Adkomst: Tilmed naar afgangne Amtmand Rosenkrantzes Breve, som Bønderne saa fast holder sig til icke kand gielde eller have nogen Kraft endskiønt de ere over 87 Aar, mindre kand deris anden paaberaabte Hæfd her finde noget Stæd.

Vi bliver derfor ved denne

Vi approberer aller- naadigst Cammerets Betenkning at Ud- marks Jorderne ere og maatte forblive Vores Eyendomb, hvoraf bør skattes og skyldes, og	Classe af lige allerunderdanig- ste Tanker, som ved den før- ste, at Udmærcks-Jordene er og bliver Eders May^{ts} Rette Eyendomb, hvoraf bør skattes og skyldes, saasom det icke anderledis end Fæste Jorder
--	---

⁴⁾ jfr. Nota 2 foran (Side 69).

at de icke anderledes end Fæste-Jorderkand ansees. kand ansees; Og at Bøndernes Paastand om Hæfd efter Lovens Anledning i ingen Maade her kand komme i nogen Consideration; Hvilket dog alt videre til Eders May^{ts} egen allernaadigste Villie og gotfindende allerunderdanigst indstilles.

3. Udi den 3die Classe findes de som beraaber sig paa Fæste-Breve, hvorom Capitainerne Herbst og Nielsen udi deris Erklæring fra fol. 76 til 79 melder, at det hermed har samme Beskaffenhed som med den første Classe, at Diigerne viiser at det indtagne ey hører under deris Fæste, mens at det er en Forsøelse af Ridefogederne der paa Landet, som ey har mercket at de har indtaget saa meget, som de ingen Skat har givet af, og skulle det reignes under deris Fæster, vilde det være Skade for de andre, som betaler Skat af Fælles-Marcken og Torve-Skiær.

Obrister West er, vide fol. 96 og 97, derimod af de allerunderdanigste Tanker, at det kand være troeligt, at Bønderne i gammel Tiid kand have fæstet disse indtagne Jorder, tillige med Jordens Eyendomme og betalt Skat deraf, mens saadanne Breve kand være dem frakomne.

Generall Fischalen Cancellie-Raad Smith har udi sin Betenkning pag. 23 conformeret sig Capitainernis Meening, og at det haver liige Sammenhæng som den første Classe, thi kand afgangne Amtmand Rosenkrantzses Sedler ey hielpe til Eyen-

domb, saa kand ey heller Fæste-Breve hielpe, helst da den af Kongens Almindig indtagne Jord ey er specialiter fæst eller lagt til Afgift. Og endskiont den Formodning Obrister West alleguerer, vel kand ansees Raisonabel, saa er det dog, efter Generall Fischalens Tanker, liige Gott enten de Fæste-Breve ere borte eller icke, efterdi de dog icke kunde gielde, om de end vare tilstæde, ald den Stund de ey vare speciales om de indtagne Ud-Marcker og de derfor satte i nogen Afgift.

Allerunderdanigst Erklæring.

Alt hvad vi om denne Articul allerunderdanigst kunde forestille, er udi General Fischalens Erklæring bleven erindret, og ligesom vi i alt biefalde hans Raisons, saa kand vi endog legge dette dertil, at siden Commissions Forretningen Fol. 76. tydelig forklarer, at de gamle Udgierdes Diiger viiser fuldkommeligen, at Kongens Ud-Marcker ey hører til deris i fæste havende Gaarder, Thi er der da saa meget mindre Ret og Føye paa Bøndernes Side, at oftberørte Ud-marcks Jorder under deris Fæste skulle være inddragne.

Hvorfore vi blive af de al-

Vi approberer aller- naadigst Cammerets Betenkning at de paa- beraabte fæste Breve icke kand legitimere dem til nogen Posses- sion af udmarks Jor- den, men at de deraf	lerunderdanigste Tanker, at de paaberaabte Fæste-breve icke kand legitimere dem til nogen Possession af Udmarcks Jor- dene, men at de deraf, lige- som ved den første Classe al- lerunderdanigst er forklaret, aparte bør skatte og skylde,
--	--

ligesom ved den første hvilket dog alt videre paa Eders
 Classe aparte bør skat- May^{ts} allernaadigste Villie og
 te og skyldte. Resolution vil blive beroende.

4. Den Fierde Classe udi Eders May^{ts} allernaadigste Befalning handler om de, som af Jordebog eller Matricul agter at beviise, at hvis de har indtaget, er tilforne lagt i Skat og Skyld; Derom formelder de Committerede Capitainer Herbst og Nielsen, at sig ved Commissionen ingen har indfunden, som saadant kunde beviislig gjøre; Obrister og Commandant West forklarer derimod udi sin Betenking fol. 96, at der er ingen Matricul der paa Landet, og formeener derfor, at det som af gammel Tiid er med Øvrighedens Tilladelse af Udmarcken indtaget, maae ved Tidens Lengde være indbereignet i Skat under Gaardens Taxt, som mueligt vilde komme for Dagen, dersom de gamle Matriculler paa Rente Cammeret bleve efterscete.

Cancellie Raad Smith Erklærer sig herom Fol. 24 og 25, at efter den Underretning hand fra Cammeret har faaet, findes der en Jordebog over Bornholm af A^o 1664, Een anden som er en Matricul af A^o 1671, og den 3^{die} og sidste Jordebog og Matricul af A^o 1696, hvorved hand da erindrer, at hvad som derudi specialiter og tydelig anføres, af de indtagne Udmarcks Jorder allerede at være lagt i Skat, formeener hand bør være frie for nye Paalæg, eller i det ringeste modereres.

Allerunderdanigst Erklæring!

De paaberaabte udi Rente Cammeret befindende gamle Matriculler og Jordebøger er herom

bleven confereret og efterseet, Men der tales icke om Udmarecks Jordene, at de enten under Gaardens Skyld til Skat og Landgildes Svarelse ere inddragene, eller aparte taxerede; Hvilket og icke heller kunde være at formode, saasom Bønderne da vel forlængst havde vist at betiene sig deraf om det sig ellers saaledis havde forholdet og derom Eet eller andet Beviis af deris Skatte-bøger søgt at udfinde; At ellers Obrister West alleguerer, at det som af gammel tiid af Udmarken er indtaget, maae ved tiidens Lengde være indbereignet i Skat under Gaardens Taxt.

Vi approberer aller-naadigst Cammerets Betenkning.

Da kand vi derudi icke blive af liige Tanker med ham, helst naar mand rettelig anseer Beskaffenheden med disse Udmarecks Jorder, som af Begyndelsen har været og endnu er Eders May^{ts} Alminding, som har været til Fællig for Bønderne der paa Landet, at enhver sig deraf til Fæ-beed og Græsgang har betiendt, Hvilke de da saaledis som forhen omstændelig allerunderdanigst er forklaret, paa en u-tilladelig Maade har søgt at indtage, og ved Tidens Lengde gior til deris eyen Eyendomb, saa at derfor denne Bøndernis anforte Raison Efter voris allerunderdanigste u-forgribelige Tanker, af sig self bortfalder.

5. Den 5te og sidste Classe handler om dem som af de indtagne Udmarcks-Jorder formeener sig for høyt at være bleven taxeret.

De Committerede Capitainer Herbst og Nielsen er udi deris Betenkning fol. 79, 80 og 81 af de Tanker, at de ey kand have billig Aarsag at Klage, 1) fordi deris eyne kyndige Landmænd tillige med Herrets Betienterne har efterseet Jordens Længde, Viide og Bonitet, 2) at det med Bielaget Litr. K. beviises at, naar Bønderne leyer saadan Et stocke Jord ud, faaer hand lige saa meget til Afgift deraf, som hand betaler Kongen. 3) at det er dem tilbuden, hvo som ey vilde beholde Jorden, kunde give det tilkiende, efterdi der findes mauge, der trenger til Jorden.

Obrister West forklarer herom fra fol. 86 til 92, at det er en almindelig Tale af alle paa Landet, at Skatten er for hoy, hand refererer sig derfor til hvis hand om Landets Tilstand. I Almindelighed forhen allerunderdanigst har andraget, og giver Raison hvorfor Skatten ey kand være saa hoy, erindrer derhos til Slutning, at om nogen ved Maalingen skulle være skeedt U-Ræt, kunde det ved tvende Mænd eftermaales.

Allerunderdanigste Erklæring!

Hvad Skatten af Udmarcks-Jordene anbelanger, da er den Post ved forestaaende 1te Classes Litr. A. vitløftig allerunderdanigst forklaret, saa at det er u-fornøden, her at opholde Eders May^t. med meere Vitløftighed, saasom det alleene paa Eders May^{ts} allernaadigste Villie og Tilsigende vil blive beroende, om Indbyggerne udi den af Obrister West allerunderdanigst fore-

slagene Moderation maa blive deelagtige. Betreffende Taxationen paa Jordene, da finde vi af Bornholms Lands gamle Matricul 1671, at den icke er reignet efter Jord eller Alue-Maal paa Jord, men alleene efter Landgilde Species udreignet. Hvorpaa nu de Committerede har grundet deris Forretning og første Taxation som ved Eders May^{ts} allernaadigste Resolution af 25 November 1720 er bleven approberet, derom kand Forretningen icke give Os nogen tilforladelig Opliusning, men skulle forhaabe, at de som Reedelige Mænd efter deris Eed og Pligt, saavel har seet paa Eders May^{ts} Interesse som Landets og Jndbyggernes Tarv, efter Ret og Billighed:

Jcke desto mindre, som Bønderne klager at være for høyt taxeret |: hvilket vel icke er u-sædvanligt at høre af en Bonde, i hvor moderat hand tracteres :|.

Hvad Udmarks Jor- ders afgifter anlan- ger, saa faaer de nu Moderation at de alt- saa derover icke kand klage at de ere for høyt ansat, og hvad deris Ovrigte Jorder som i Matriculen er indført betreffen, saa formeener Vi at der ved icke maatte røres, mens at de herefter	Saa skulle Vi være af de allerunderdanigste u-forgribe- lige Tanker, at for at betage dem alle Leiligheder til videre Klagemaal, og paa det Eders May^{ts} selv icke med fleere Be- sværinger desangaaende skulle blive incomoderet, Obrister og Commendant West da tilleggis saadan ordre, at saafremt nogen af Jndbyggerne skulle indfinde sig at klage over Ud-Marekernis u-rette Taxation, hand da selv tillige med nogle Landkyndige
---	--

deraf maatte svare, Mænd befahrer og begrundsker hvad fra Aarilds tiid Stæderne, og derefter Taxationen saaledis regulerer som billigst og forsvarligst kand eragtes, Hvilken Forretning hand altsaa til Eders May^{ts} nærmere allernaadigste Approbation allerunderdanigst havde at indsende.

6. Udi Commissions Forretningen findes fol. 88, 89, 90 og 91 Obrister Westes Forklaring om tvende Marcker Krummir og Kirke-Marcken, hvilke ved forrige Commission med Vidner er beviist, altid at have været en Jndmark, som omliggende Bønder i Mands Minde, har hæfdet sig til, Desforuden sees og af Et gammel Tings-vidne de dato 24 July 1597, Item af en Ridemænds Domb dateret 12 Aprill 1582, at Almindingen er Eders May^{ts} egen Eyendomb, og at Vildbahne-Marcken |: som nu kaldes Høy eller Store Lyngen :|, begynder Synden for Muur-Dammen og ligger i eet Støcke med fornevnte Alminding og alle andre Drifte-Marcker, som ere Bøndernis Fællede, baade Indmarcker og Strand-Marcker, som de har til deris Smaa Qvæg: af Almindingen gives Smør-Skat, og af Auls-Jorden den anden Skatt, Hvorfore hand indstiller om de Interesserede i bemelte tvende Marcker icke bør være frie for videre Skat og Afgift uden for saa vit de deraf kand have indtaget og indlagt, hvorimod disse Marcker efter Hans Tancker bør være og forblive Ud-Marck for Publicum.

General-Fischalen melder udi sin Erklæring at

hand om disse Marcker intet particulièrement kand Raisonner, men henskyder sig til hvis Commissarierne herom tilforne har forklaret.

Allerunderdanigste Erklæring!

Efter Commissariernis forrige indsendte Forretning, skal det med disse Marcker have saadan Beskaffenhed, at de i det første har strecket sig til den der paa Landet saa kaldede Store Ud Marcks Lyng, Eders May^t tilhørende, men siden er Tiid efter anden af Bønderne bleven indtaget og deelt imellem dem, saa de sig Marcken har tileignet, og agtet for deris Fællis-Marck, som de kunde have deris Qvæg paa, endskiønt de til Saadan Rettighed intet Beviis for Commissionen har kundet producere, men beraaber sig paa at afgangne Amtmand Holger Rosenkrantz har givet dem skriftlig Tilladelse dertil, hvorom de dog heller intet til Beviis har kundet indlegge, Hvorfor Commissionen fandt for billig at vedkommende af forestaaende Marcker burde contribuere,

Vi lader det herom ved vores allernaadigste Resolution af 25 November 1720 beven- de, og efterdi Beboerne nyder Usum Fructum af disse Marker, saa maa de og svare Skate og Retigheden deraf.	Og som denne Commissariernes Eragtning ved Eders May^{ts} allernaadigste Resolution af 25 November 1720 er approberet, saa vil det vel og der- ved have sit forblivende, allerhelst da det af Commissariernis Forretning fornemmes, at Kirke-Marcken bestaar af 1500
---	---

tønder Land,⁵⁾ som 15 Bønder af Nocher Sogn tileigner sig, og Krumme Marcken ohngefehr af 1000 tønder Land,⁶⁾ hvilke 15 af Clemmendscher Sogns Beboere paastaar sig at tilhøre, saa at det derfor icke kand være meere end billigt, at siden de nyder Usam Fructum af disse Marker, de da og bør svare Eders May^t sin Skat og Rettighed; Hvorover vi Os Eders Kongl. Mayestets nærmere allernaadigste Villie og Resolution allerunderdanigst skulle udbede.

7. Til Slutning har Obrister West Fol. 102, 103 og 104 vitleftig forklaret beskaffenheden med Udbyggerne der paa Landet, og er af de Tanker, at de selv bør beholde hvis de har fæstet, imod billig Afgift, som før er melt og udbeder sig derfor allerunderdanigst Eders Mayestets allernaadigste Villie, hvorledis med de u-indløste Fæste-breve skal forholdes. Efter hans Tanker burde de indløses, og den forventende Høy-Kongl. Moderation med Skatten og Fæsterne derpaa afskrives, samt siden Sogne- og Gaarde-viis i Jordebogen indføres.

⁵⁾ I den originale i Rigsarkivets 2den Afdeling beroende Resolution staar **1500** tønder Land; der skulde formentlig staa **150** Tønder Land.

⁶⁾ I den originale Resolution staar **1000** tønder Land; der skulde formentlig staa **100** Tønder Land.

Allerunderdanigste Erklæring.

Vi approberer allernaadigst Cammerets Betenkning at de Bønder som Huusene paa egen Bekostning haver opbyggt maa tillades at tage Fæste Breve i Amtstuen paa slige Huuse imod en Kjenndelse til Vores Cassa efter Amtmandens godfindende, og at Bønderne derimod deslige Huuse maatte bortleye, imod nogen Afgift, men naar Bønderne icke ville fæste Huusene, da saadanne Huuse at bortfæstes til de derudi boende Huusmænd, imod aarlig afgift og at samme Os da bliver beregnet.

Hvad Udbyggerne paa Udmarks Jordene anbelanger, fra hvem nogle gamle Memorialer under Litr. F.F. G. G. og H. H. indleggis, da er det vel ved Eders May^{ts} allernaadigste Resolution af 25 November 1720 afhandlet, at disse Udbyggere med deris Huuse paa dend indtagne Jord maatte forblive, naar de derpaa toge Fæstebreve, og den ansadte Afgift af Jorden betalte; Men for at forekomme ald Dispute imellem Bønderne og Huusmændene, i henseende at Bønderne have opbyggt de Huuse, paa deris Gaarders, Almindingers ellers indtagne Udmærcks Jorders Grund, af hvilken Grund de enten nu eller efter foregaaende allerunderdanigste Relation herefter skal Contribuere, og de icke af saadanne deris self opbygte Huuse nød nogen Judkomst, naar de itzige Beboere og Huusmænd blef tilladt at tage Fæste-breve paa deslige Huuse; Saa skulle voris allerunderdanigste og uforgribelige Tanker gaae derhen, at det blef de Bønder som

Huusene paa egen Bekostning opbyggt haver, tilladt at tage Fæste Breve i Amtstuen paa slige Huuse, imod en Kiendelse til Eders Kongl. May^{ts} Cassa, efter Amtmandens Gotfindende, og at Bønderne derimod deslige Huuse maatte bortleye imod nogen vis Afgift, paa det de kunde have nogen Indkomst imod den Bekostning de have giort paa Huusenes Bygning, Men naar Bønderne icke ville fæste Huusene, da saadanne Huuse at bortfæstes til de derudi boende Hunsmand imod aarlig Afgift, som Eders Kongl. May^t allerunderdanigst skulle bereignes, hvilket videre udi allerdybeste underdanighed, Eders Kongl. May^{ts} allernaadigste og behagelige Vilie submitteres.

Hvad Fæste Brevene angaar, saa approber Vi allernaadigst Cammerets Betenking at samme af Vedkommende bør indløses, og at den modererte Skat og Fæste paa et hvert Fæste Brev da bliver vi derudi af liige allerunderdanigste Tanker med Obrister West, at samme af vedkommende bør indløses, og i fald Eders May^t den allerunderdanigste foreslagne Moderation udi Skatten og Fæsten allernaadigst behager at accorder, kand den igien paa Et

afskrives, og Taxationen paa Udmarks Jordene derefter udi Jordebogen Specialiter anføres.

hvert Fæste-Brev afskrives, og Taxationen paa Udmærcks Jordene derefter udi Jordebogen specialiter anføres; Hvilket videre til Eders May^{ts} allernaadigste Villie og Resolution allerunderdanigst indstilles.

8. Og som Generall-Fischalen udi sin Deductions Slutning anfører, at de øvrige 4re Poster af Eders May^{ts} allernaadigste Commissorii Indhold, hvilke dog ickon bestoede i Formaliteter, fuldkommen allerunderdanigst er fyldestgiort og efterlevet; Saa gaae hans Tanker derhen, at alt hvis som kand være passerit imellem de Committerede Capitainer og Bønderne, enten ved Processer eller i andre Maader, disse Udmærcks Jorder betreffende, bør være ophævet, ald U-Roelighed dermed at forekomme, saasom det, efter hans nøyeste Examination er intet værd og icke af nogen Betydning.

Vi approberer Allernaadigst herover Cammerets Betenkning.

Fredensborg den 20
Julii 1726.

FRIDERICH R.

Ved disse Cancellie-Raad Smiths Tanker kand vi saa meget mindre noget allerunderdanigst have at erindre, som de sigter til Fred og Roelighed der paa Landet og hindrer videre Bekostning for Almuen, hvorved de dog intet kunde profitere, eftersom alle Dubia og hvad der har været at tviste om, nu ved Eders May^{ts} allernaadigste Resolu-

tion bliver decideret og afgjort, foruden var det endog u-billig i fald Commissarierne nogen Process for det de til Eders May^{ts} Tieneste og Interesse, efter Befaling, har forrettet, skulle paaføres. —

Vi submittere da alt foregaaende Eders May^{ts} egen allernaadigste Villie og Gotfindende, og til Vor Død forblive

Eders Kongelig Mayestæts
Allerunderdanigste troe pligt-
skyldigste Tienere

C. Güldencrone. C. Bartholin. P. Rasmussen.

H. Mejer. P. J. Bornemann. H. Justesen.

Gehler. M. Busballe. N. Braem.

Rente Cammeret

den 8de Iuly A^o 1726.

— — — — —
P. Ramshart.

Smaatræk af Bornholms Flora.

Som almindelig bekendt er Bornholm som i mange andre Retninger saa ogsaa i floristisk Henseende en af vort Fædrelands interessanteste Egne, maaske i Forhold til Størrelsen den mærkeligste Lokalitet overhovedet. Grunden hertil er sikkerlig paa én Gang Øens Beliggenhed midt imellem Sverrig og Tyskland og dens mangfoldig afvejlende, skiftende Jordbundsforhold. Den bedste Kender af Bornholms Planter, Udgiveren af „Bornholms Flora“, nu afdøde Lærer Bergstedt, Bodilsker, angiver i sit nævnte Skrift af 1883, at af de dengang i Danmark fundne 1442 Arter af saakaldte „højere“ Planter fandtes paa Bornholm 1043. Til højere Planter henregner han dog foruden alle Blomsterplanter ikke blot Bregner (*Filices*, Bornh. Bringne), Padderokker (*Equisetaceæ*, Bornh. Leddagræz) og Ulvefodder (*Lycopodiaceæ*, Bornh. Rænaromper), men ogsaa Kransnaalene (*Characeæ*, jeg kender ikke noget bornholmsk Navn til disse, fordi de uagtet deres Størrelse ikke falder Almenheden i Øje), som nu ubestridt medregnes til de „lavere“. Uagtet Bergstedt med Rette siger, at Bornholm alt dengang

hørte til vort Fædrelands bedre undersøgte Egne, saa er Tallet siden den Tid betydeligt forøget, i hvert Fald forholdsvis langt betydeligere, end det tilsvarende Tal for hele Riget. Alene den Omstændighed, at det ganske overvejende Tal af Fund er henført til de 4 sydøstre Sogne, Bodilsker, Povlsker, Pedersker og Ibsker, hvor Bergstedt daglig færdedes, kunde vække Formodning herom, en Formodning, som over Forventning har bekræftet sig. Bornholm er nemlig en saa mærkelig Egn, at man „hvor som helst kan finde hvad som helst“. Jeg kan som Illustration hertil anføre, at jeg paa Rønne Havneplads har set Folk, som kom med Dampskibet, pludselig stoppe, studse og bukke sig for at plukke mellem Brostenene — vedkommende røbede sig derved som Botaniker. Det gjaldt forresten den ejendommelige Ravnefod (*Senebiera Coronopus*), som udenfor Bornholm næsten ikke findes, men her er næsten ligesaa hyppig som Vej-Pileurt (*Polygonum aviculare*, Bornh. Hønssagraz); man vil næppe lede forgæves efter den paa nogen brolagt Plads. Eller endnu en Illustration: Afdøde Skoleinspektør A. Hjorth beretter, at han fandt den bekendte bornholmske straagule Evighedsblomst (*Gnaphalium luteo-album*, ikke at forvexle med Gul Evighedsblomst (*Gnaphalium arenarium*)) — midt paa Store Torv i Rønne, hidført med Fyld.

Men er nu end hele Bornholm en Egn, som øjeblikkelig fanger Botanikerens Øje, saa han siger: Her kan jeg pludselig falde over for mig nye og mærkelige Ting, saa findes der imidlertid paa den over 10 □ Mile store Ø enkelte Pletter, som i særlig Grad kan kaldes ejendommelige, og hvor selv det mindre øvede Øje strax ser, at her kan man hvor som helst

træffe det forunderligste. Jeg taler her om Dilettanten, Søndagsbotanikeren, til hvilken Klasse jeg selv hører, og som muligvis netop som saadan kunde have visse Betingelser for at skrive for et bredere Publikum.

Jeg har tænkt, naar jeg efter Opfordring skal skrive noget om Bornholms Ejendommeligheder i floristisk Henseende, hvortil ikke mit Kendskab, men kun mine kære Landsmænds Mangel paa saadant i nogen Maade kunde kvalificere mig, da at tage ganske enkelte saadanne mindre Punkter frem og beskrive, hvad mit Øje der har fanget, dels som karakteristisk, dels som sjældent paa vedkommende Plet i Forhold til hele Fædrelandets Flora. Jeg prøver paa at beskrive de enkelte af de to her fremhævede Kategorier af Planter saaledes, at et hvilket som helst lidt oplukket Øje kan genkende dem. At jeg ser det hele med Bornholmerens Øje — det er jeg nødt til, for jeg har intet andet — og derudfra beskriver de for mig iøjnefaldende Ejendommeligheder ikke udelukkende efter tidligere Beskrivelser, vil gøre hele Afhandlingen ubrugelig i videnskabelig Henseende, men muligvis netop derfor noget mere populær i hvert Fald for Bornholmere, som vil lære at kende og skønne paa deres dejlige Øs Ejendommeligheder i de forskellige Retninger.

Samtlige Plantenavne er anført baade paa Dansk og Latin, paa Dansk efter bedste Skøn, paa Latin efter Joh. Lange: Haandbog i den danske Flora, sidste Udgave 1886—88. Hvor særlige bornholmske Navne findes, har jeg tilføjet disse. For ikke at blive pseudo-videnskabelig, har jeg ikke tilføjet noget Forfatternavn til de latinske Navne; for at nævne et Plantenavn helt, maa man nemlig i Grunden ikke

nøjes med mindre end at sige: Det er den Plante, som Botanikeren A i Værk Dit og Dat kalder X, og der er jævnlig Tvist om, hvorvidt denne skulde være identisk med den, som Botanikeren B i Værk Hit og Hat kalder Y. Ved Beskrivelsen maa jeg forudsætte Kendskab til nogle af de lettest tilgængelige botaniske Kunstord, hvis Betydning dog væsentlig ligger i selve Ordet uden særlig Forklaring. Jeg har gennemgaaet Bergstedts Flora for den bestemte Plets Vedkommende, men altsaa suppleret den med andres og egne Iagttagelser.

I. Sandflugtsskoven.

Den en Fjerdingvej Nord for Rønne beliggende saakaldte Sandflugtsskov er en saadan særlig mærkelig Plet. Skoven er knap 400 Tdl. stor, og da den tilmed ligger lige udenfor Bornholms Hovedstad og er gennemkrydset i hele sin Udstrækning af 3 parallelt løbende Spadsereveje med Landevejen paa den ene Side og den aabne Strand paa den anden -- paa den tredje Side er Rønne Vang, paa den fjerde Blykobbe Aa --, er den let tilgængelig, ja mere end det, et yndet Valfartssted for Rønneboerne, tilmed forsynet med ikke mindre end 3 Traktørsteder -- jeg skal i denne Sammenhæng ikke nævne det nybyggede Tuberkulosesanatorium. Den maa saaledes, især ogsaa i Betragtning af sit forholdsvis ringe Omfang, selv indenfor Bornholms Flora regnes blandt de bedst undersøgte Lokalteter, tilmed da to af Øens floristiske Undersøgelser højest fortjente Mænd, Skoleinspektør Hjorth og Overlærer Hoff, i en Aarrække har boet

i dens umiddelbare Nærhed, foruden at den sikkert er blevet gennemsoget paa alle Leder af adskillige Botanikere i Lighed med Forf. af nærværende Afhandling og yderligere besøgt af tilrejsende Plante-kendere. Men et Bevis paa, at man endda paa en Plet, hvor man „hvor som helst kan finde hvad som helst“, aldrig kan gaa grundig nok til Værks, er ikke blot at nærværende Forf. stadig overraskes derude, men at der endnu i 1904 er paaapeget nye ikke hidtil sete Planter der. Efter at denne Afhandling var skrevet, erfarer jeg, at Sandflugtsskoven og dens Flora allerede tidligere er omtalt i Litteraturen, idet Læge M. K. Zahrtmann i „Naturen og Mennesket“ 9. Bind Pag. 237 ff. har fortalt om „Sandflugtskoven og dens Anlægger“. Det er en Selvfølge, at jeg derefter med Tak har benyttet adskillige af de der meddelte Oplysninger, som jeg har forsøgt at indarbejde i nærværende lille Afhandling.

Skoven er nu forresten ikke aldeles særlig „bornholmsk“; vi finder lignende Lokalteter endnu to Steder i Danmark, nemlig ved Hornbæk og ved Tisvilde, og vi vil ogsaa paa begge disse Steder finde for en væsentlig Del, dog ikke helt, den samme ejendommelige Flora. Tisvilde Skoven har jeg gentagne Gange besøgsvis gennemgaaet, i Hornbæk Plantage har jeg kun haft Lejlighed til at undersøge et Hjørne.

Som ogsaa selve Skovens Navn viser, har Jordbunden, hvorpaa den er plantet, tidligere været rent Flyvesand. Der findes endnu tydelige Spor af Klitdannelse mange Steder. Terrænet er iøvrigt fladt, svagt skraanende mod Havet; kun mod Nordøst findes nogle Høje — Tillehøje — uden Tvivl Kæmpehøje opkastede af Menneskehaand. Foruden Blykobbe-Aa,

som danner Skovens nordre Skæl, findes der, især i Nærheden af Havet, nogle fugtige Lavninger, som man ikke rigtig ved, om man skal benævne Grøfter eller Bække, som taber sig i Sandet uden at udmunde i Havet. De danner nogle Steder smaa Sumpe, og et Par af dem er gulfarvede af Jærnökker („Røde Bække“). Der løber tværs gennem Skoven to „Sandveje“, saaledes kaldede, baade fordi de er meget sandede, og fordi de benyttes af Folk, som henter Sand — og Tang (Ædja) — paa Havstokken, og ved den første af disse — regnet fra Rønne — er en særlig fugtig Plet, som er gennemkrydset af Grøfter, og som jeg senere kommer tilbage til; iøvrigt er der ogsaa enkelte andre Steder udgrøftet.

Plantningen af Skoven begyndte 1819 og fuldendtes 1846. Dens Grundlægger var den energiske Bornholmer Sandflugtskommissær, Cancelliraad Jespersen, Sejersgaard. Arealet var „Kongens Udmark“ og tilhører nu Staten. Størstedelen er tilplantet med Fyr (*Pinus silvestris*) og er da, som Fyrreskov altid, lys, dækket i Bunden dels af et nydeligt Mosdække, dels af de nedfaldne brune Fyrrenaale. Mindre Partier er tilplantet med Birk (*Betula verrucosa*) eller Gran (*Picea excelsa*); i det nordøstlige Hjørne er der en mindre Plantage af Bøg (*Fagus sylvatica*), der som bekendt ikke voxer vild paa Bornholm. De for nævnte lave og sumpede Strækninger er til Dels betegnede med lave Løvtræer eller Buske, navnlig El (*Alnus glutinosa*), Hassel (*Corylus Avellana*) og Kirsebær (*Cerasus avium*), samt flere mindre, forvildede Buske, hvorom senere. Sagnet fortæller, at Skovens Rigdom paa Kirsebærtræer skal hidrøre fra, at Cancelliraad Jespersen, da Skoven begyndte at voxe til, indbød

Rønne Bys Drengene til at plukke Kirsebær i sin Have paa Sejersgaard paa Vilkaar, at de skulde sluge Stenene og derefter paa naturlig Vis aflevere dem i Skoven. Forøvrigt behøves der nu ikke Drengene hertil; for det kan Fugle meget godt besørge.

Hvorledes alle de mærkelige Fremtoninger paa det floristiske Omraade, som nu strax skal omtales, er naaet til den ikke engang 100 Aar gamle Skov, er vanskeligt at sige. Sandsynligheden kunde vel tale for, at de fleste af dem er kommet hertil med Fugle, idet flere af den skandinaviske Halvøs Fugle, f. Ex. Korsnæbbet, bygger i Skoven, og de fleste af de mærkelige Planter har overmaade fine og lette Frø; men iøvrigt er Planternes Veje usporlige. Der er dem, som mener, at deres Fremkomst skyldes Levinger fra ældgamle Tider, enten Fro eller enkelte Smaaplanter, som fører en ubemærket Tilværelse og saa udvikler og formerer sig, naar Betingelserne bliver gunstige. Kun saa meget er alle i Nutiden enige i, at de ikke „kommer af sig selv“ („Lyngjor auler Lausurt“, siger den gamle Bornholmer, men det passer ikke).

Vilde De saa, min Læser, efter denne Indledning foretage en lille — eller skal vi sige en større — Tur med mig ud i Sandflugtsskoven. Vi maa ikke gærne følge de banede Veje, vi maa ikke være bange for at blive lidt vaade om Fødderne i Lavningerne og heller ikke have de bedste Klæder paa, fordi vi risikerer at faa dem iturevne af Brombærrankerne (*Rubus fruticosus* L., Bornh. Blaabær), som paa mange Steder danner en tæt sammenvoxet Underskov i Forbindelse med Kaprifolium (*Lonicera Periclymenum*, Bornh. Kopattarânkler), som ofte i mange Alens Højde

slynger sig om Fyrretræerne. Desværre er jeg ikke dygtig Botaniker nok til at bestemme de forskellige Brombær-Arter, hvilket kun Specialister paa det Omraade magter; jeg har gentagne Gange forsøgt det, men hidtil forgæves.

Tager vi derud om Foraaret, vil vi kun pletvis træffe „Skovbund“, saaledes som i Løvskoven, og vi møder derfor heller ikke her Vaarens ejendommelige Skonhed -- saa skal vi hellere gaa op i „Fævogten“ Øst for Rønne. Naturligvis finder vi hist og her, navnlig i Lavningerne en Plet af Hvid Anemone (*Anemone nemorosa*). Hyppigere er den almindelig bekendte Surkløver (Gøgemad, *Oxalis Acetocella*), hvis kløverlignende, syrligt smagende Blade staar hele Sommeren, og som om Foraaret opskyder sin fine, blegghvide, aarede Blomst. Fremdeles kan vi ogsaa møde den for de bornholmske Løvskove ejendommelige Skælrod (*Lathraea squamaria*), som fra sin skælledede Rodstok skyder en blegrod Klase af Blomster uden Blade lige op af Jorden, noget lignende en „Herrens Haand“ (Gøgeurt), som den dog ikke er i mindste Maade beslægtet med, og den ligesaa ejendommelige Firblad (*Paris quadrifolia*), som ganske svarer til sit Navn, idet den skyder en enkelt Stilk op af Jorden med fire store korsvis modsatte Blade paa Midten og en enkelt grønlig firedelt Blomst i Spidsen, som senere bliver til et sort Bær. Her skal endnu lige nævnes den sødtluftende, fine, hvide Majblomst (*Majanthemum bifolium*) med sine to hjerteformede Blade; den udfolder sig først midt i Juni. Til disse egentlige Løvskovsplanter, som med Undtagelse af sidstnævnte blomstrer April—Maj, maa ogsaa henregnes den af Forstkandidat Bojesen i 1904 fundne Tandrod (*Dentaria bulbi-*

fera), som jeg ikke har set i Sandflugtsskoven, men vel andre Steder paa Bornholm. Det er en temmelig høj Plante med en lyserød Korsblomst, noget lignende Strand-Levkøjens, men navnlig kendelig ved sine brune, ærtestore Knopper i Bladhjørnerne. Disse egentlige Vaarblomster træffer vi altsaa kun lejlighedsvis; derimod vilde vi i April ude paa Grænsen mellem Skoven og Havet finde Masser af Revlingebær (*Empetrum nigrum*, Bornh. Rod Lyng), en lyngagtig Busk med smaa røde Blomster i Bladhjørnerne, som om Efteraaret bliver til sorte, temmelig smagløse Bær. Den er meget smuk, Bladene er fine som Lyngens, mellem hvilken den voxer, og den er snarest, ligesom denne selv, en Levning fra Tiden, før Skoven blev plantet. En anden Levning fra denne Tid vil vi noget senere, sidst i Maj, finde i Blomst, hvis vi kan være saa heldige at træffe de enkelte smaa Pletter af Tyttebær (*Vaccinium Vitis idæa*). Denne Plante, som er saa almindelig paa de jyske Heder, findes kun ganske enkelte Steder paa Bornholm. Vi kender den lille Busk paa de smukke, læderagtige Blade og den nydelige, hvide Blomsterklase. De røde Bær modnes sidst i Juli, men der er ikke saa mange af dem, at det betaler sig at plukke dem til Syltning, og utilberedte smager de ikke godt. Man kan forøvrigt ogsaa lejlighedsvis finde Pletter af det samtidig blomstrende, almindelige bornholmske Blaabær (*Vaccinium Myrtillus*, Bornh. Byjlenbær; Bornh.: Byjlenbær = Dansk: Blaabær, Bornh.: Blaabær = Dansk: Brombær eller rettere det blaaduggede Korbær (*Rubus cassinus*)). Heller ikke af disse findes saa mange, at det kan betale sig at plukke dem. Den har, som al-

mindelig bekendt, uanselige lyserøde Blomster som smaa Krukker.

Noget af det første, som vil overraske Botanikeren herude, er den store Mængde af forvildede Kulturplanter, som vi træffer. Jeg havde før Avditor Cancelliraad Erichsen mistænkt for denne „Forvanskning af Naturen“, som ingen Botaniker sætter Pris paa. Det er nemlig ham, som efter Bergstedt har indplantet Strudsvinge (*Struthiopteris Germanica*) i Almindingen ved Aaremyr, og det formenes at være ham, som har udsaaet Kobjælde (*Pulsatilla vulgaris*) paa Gallekken Syd for Ronne (mon ogsaa paa Bakken ved Hallegaard i Knudsker?). Men af Læge Zahrtmanns for nævnte Afhandling ser jeg, at det er Latinskolens Ungdom, som i sin Tid har anlagt „Haver“ derude, og det er Levninger herfra, som endnu bidrager til at give Skoven Præg. Skoven var den Gang — for c. 25 Aar siden — langt mere vildsom og ensom, end den nu er. Jeg er i min Ungdom gaaet rundt derude, saa jeg tre Gange i Træk vendte tilbage til samme Plet; nu er her næppe vildt nok for „indianske“ Dreng. Blandt disse Planter vil vi først lægge Mærke til den smukke, blaablomstrede Singron (*Finca minor*, Vintergrøn, men ikke Efeu og heller ikke Pyrola), som er almindelig kendt fra Kirkegaarde, men her allerede voxer paa Skovens søndre Dige og flere Steder i Mængde. Den blomstrer om Foraaret, men undertiden findes der allerede i milde Efteraar Blomster, hvilket ogsaa er Tilfældet med den ligeledes blaablomstrede Vaarforglemmigej (*Omphalodes cerna*, Bornh. Kærminde), som vi finder ved en af de før omtalte „røde Bække“. Den er kendelig paa sine brede, hjærteformede, langstilkede, tynde Blade. Til

disse, ikke oprindelig vildtvoxende Planter, maa fremdeles regnes den senere — i Juni — blomstrende Ærekrans (*Saxifraga umbrosa*) med blaaduggede Blade og fine, hvide, rødprykkede Blomster i en Top, Akeleje (*Aquilegia vulgaris*), som ganske vist er vildtvoxende paa Bornholm — f. Ex. ved Randkløven — men her tydeligt aabenbarer sig som forvildet derved, at den ikke alene findes med blaa Blomster, men ogsaa med blegrøde og hvide, Kransbladet Lilje (*Lilium Martagon*), hvilket Navn indeholder tilstrækkelig Beskrivelse, og som utvivlsomt er en fremmed Gæst i den vilde Skov. Til disse hører ogsaa Have-Jordbær (*Fragraria elatior*), som kendes fra de danske vildtvoxende Jordbær (*Fragr. vesca* og *Fragr. collina*), som forøvrigt ogsaa begge findes i Skoven, paa sit høje, stive, ranke Blomsterskaft. Til de „forvildede“ maa vistnok ogsaa henregnes Aftenstjerne (*Hesperis matronalis*, Natviol), som findes ved den øverste Spaseresti. Den har rødviolette, vellugtende Blomster, som ligner Levkøens. Ogsaa Skovmærke (*Asperula odorata*, Mozzika), som andre Steder voxer vild, gør her bestemt Indtryk af at være udplantet, og det samme viser endnu tydeligere den paa en enkelt Plet fundne Liljekonval (*Convallaria majalis*), der her ganske tydeligt fremtræder som en forvildet og „forædlet“ Haveplante. I denne Sammenhæng maa formentlig ogsaa nævnes Dusk-Flitterax (*Melica ciliata*), som af cand. polyt. H. Hjorth, nu Driftsbestyrer af Maglemølle ved Næstved, angives som funden i Sandflugtsskoven. Dette Græs, som jeg ikke har set levende, men kun kender fra Afbildning og fra Beskrivelse i Langes Flora (sidste Udg. Pag. 860), udmærker sig ved sin smalle Top, som efter Afblomstringen er tæt hvidhaaret. Det er ikke tidligere

fundet vildtvoxende i Danmark, men figurerer jævnlig i Gartnernes Kataloger, og dette bekræfter, at det maa regnes for „forvildet“. Det har iøvrigt — jeg holder mig stadig til Billedet — ikke mindste Lighed i det ydre med de to i Bornholms Løvskove almindelige Arter af Flitterax (*Melica nutans* og *M. uniflora*). Blandt de ikke egentlig vildtvoxende Planter maa endnu nævnes de før omtalte Buske: Guldregn (*Cytisus Laburnum*), almindelig kendt, Pilebladet Mjødurt (*Spiraea salicifolia*) ogsaa en velkendt Prydbusk med en Top af hvide Blomster, maaske bedst kendt under sit latinske Navn, Liguster (*Ligustrum vulgare*), Snebær (*Symphoricarpos racemosus*), derimod vistnok ikke Snebolle (*Viburnum Opulus*, Bornh. Kvalkenbær), som gør et „vildt“ Indtryk. Den sidste har ikke, som den første, sit Navn efter Bærret, som er rødt, men efter sin smukke hvide Blomsterstand.

Alt det hidtil nævnte bidrager ganske vist til at give Skoven sit Præg ved sin afvejlende Mangfoldighed, men jeg er endnu ikke naaet til at omtale de egentlig mærkelige og for Botanikeren mest tiltrækkende af Fyrreskovens virkelige vilde (o: uden menneskelig Mellemkomst indvandrede) Blomsterplanter, og her kommer vi først til at tænke paa de mange Arter af Pyrola-Familien. Samtlige i Danmark fundne 7 Arter af denne Familie møder vi her (*Pyrola minor*, *secunda*, *media*, *rotundifolia*, *chlorantha*, *Chimaphila umbellata* og *uniflora*) og navnlig den første og den sidste af disse, som begge er hyppige i hele Skoven, bidrager mere end noget andet til at give dens Flora sit Præg. De har alle stive, vintergrønne, rodstillede Blade og er meget smukke. Enblomstret Vintergrøn (*Chimaphila uniflora*) er en i Danmark yderst sjælden,

meget smuk Naaleskovsplante. Den er allerede udsprungen paa Grundlovslagen, tidligere end de øvrige af Slægten og kendes let paa sin store, enlige, hvide Blomst, der dufter stærkt og sødt omtrent som Konvallisens. Den findes overalt i hele Skoven og er dens største Prydelse. Ligesaa hyppig er den noget senere udblomstrende Liden Vintergrøn (*Pyrola minor*). Den dufter ikke, men minder iøvrigt ved sin smukke Klase af hvide eller rosa Blomster meget om Liljekonvallen. Blomsten er omtrent kugleformig, tillukket ligesom dennes. Den findes oftest paa lidt mere fugtige Pletter end den første. Ikke saa smuk eller fremtrædende, men næsten lige saa almindelig, er Ensidedig Vintergrøn (*Pyrola secunda*), som har smallere Blade, der minde om Pileblade — begge de forrige har omtrent kredsrunde Blade — og en gulgrøn ulugtende Blomsterklase. Klokke-Vintergrøn (*Pyrola media*) er større end Liden Vintergrøn, som den ellers ligner, og har større Blomster. Den er let at kende paa en meget behagelig, syrlig Duft; Bornholmerne vilde kalde den „krisk“. I Sandflugtsskoven har jeg ikke kunnet finde den trods al Eftersøgning, men dens Tilstedeværelse dér bevidnes baade af Zahrtmann, H. Hjorth og H. Bojesen. Derimod har jeg set den i Almindingen og derfra beskrevet den her. Rundbladet Vintergrøn (*Pyrola rotundifolia*) har jeg set paa to Steder, nemlig ved Skovens søndre Dige og ved de før omtalte Grøfter ved første Sandvej. Den har længere Blomsterklase end de før nævnte og i Modsætning til disse aaben Blomst med bøjet Griffelstøtte i Midten. Blomsten er helt hvid, Bladene er helt runde, og ogsaa den har sin ejendommelige Duft. Den voxer mest i Hedemoser — findes f. Ex. i Moserne øst for

Almindingen og ligeledes ved Tisvilde — og har vistnok i Modsætning til alle de øvrige voxet der, inden Skoven blev plantet. Angaaende Grønblomstret Vintergrøn (*Pyrola chlorantha*) har jeg ikke fundet noget skriftligt eller mundtligt Vidnesbyrd om, at den er set i Skoven af andre end nærværende Forf. Overfor udtalt Tvivl har jeg ved Sammenligning med Planter fra Tisvilde forvissat mig om, at ogsaa denne yderst sjældne *Pyrola* virkelig har fundet Vej til Børnholm. Den ligner den forrige paa sin aabne Blomst og bøjede Griffel, men den dufter ikke; Blomsten er grønlig, og Bladene er især ved Ribberne rødlig. Den er en udpræget Naaleskovsplante og findes flere Steder i Skoven. Mærkeligst af alle Arterne bliver dog nok Skærmbloomstret Vintergrøn (*Chimaphila umbellata*). Den er buskagtig og dens Blade er kileformige, læderagtige, glinsende, hvorfor den efterstræbes til Kransebinding, hvilket burde forbydes. Den skyder senere end de andre — ikke før 10. Juli — et Skaft med omtrent 5 oprette, blegrøde Blomster, der hver har ligesom en Dugperle i Midten. Den er først fundet af Overlærer Hoff, men findes nu paa flere Pletter i Skoven; er iøvrigt yderst sjælden. Foruden disse 7 *Pyrola*-Arter vil man endvidere langt ude i Skoven, hvis man er meget heldig, finde den berømte, efter selve den botaniske Videnskabs Fader opkaldte Linnæa (*Linnæa borealis*), som ellers har hjemme i Skandinaviens Naaleskove. Jeg har kun set 2 Exemplarer af denne smukke og mærkelige Plante i Sandflugtsskoven. Zahrtmann angiver det samme Tal, men der findes vistnok endnu et Par. Paa én Busk har jeg næppe kunnet finde mere end 6 Par Blomster. Jeg kalder Planten en

Busk, skjønt den mindst af alt ligner en saadan; thi dens fine, rødlig, traadformede Stængler med smaa ovale stedsegrønne Blade kryber i Skovbunden paa Mosdækket paa et Areal af flere Kvadratalen; men ved nøjere Undersøgelse vil man finde, at de mange Stængler udgør én eneste Plante, en Busk. Man maa endelig ikke som ukyndig forvexle den med Læge-Ærenpris (*Veronica officinalis*), som den en lille Smule ligner i Voxemaade og Bladform, og som er hyppig i Skoven. Den blomstrer altsaa kun sparsomt, sidst i Juni. Den har ikke den store pralende Blomst man efter Navnet kunde have ventet, men er beskeden, som den Mand, hvis Navn den bærer og hvis Yndlingsblomst den var. Blomsterne staa to og to paa meget fine, noget klæbrige Stilke og er klokkeformigt nedhængende, sart blegrode, dejligt duftende. Tæt ovenfor den eneste Busk af Linnæa, jeg i Øjeblikket har Kende paa, og forresten flere Steder i Skoven vil man finde en anden Naaleskovsplante, som ogsaa findes ved Tisvilde, men ellers hører Højnorden til, en lille Orchidé (Gøgeurt) Knærod (*Goodyera repens*). Den første, som fandt den her, var Brygger Schjøtz fra Odense, en rig Mand, der paa sin Lystkutter rejste Danmark rundt udelukkende med det Formaal for Øje at finde mærkelige Planter, og der fortælles, at Fundet skete saaledes, at Sch. paa en Excursion paa en Gang lagde sig ned og kært tegnede nogle Planter af den allevegne i Skoven blomstrende før beskrevne *Chimaphila uniflora*, hvortil der kan være god Grund, da den virkelig er nydelig, og saa pludselig udbrod: „Nej se, *Goodyera repens*!“ Han havde fundet dens Blade i Skovbunden; den skyder nemlig først sit Blomsterskaft op ind i Avgust, mens Ch.

uniflora blomstrer i Juni. Paafaldende mange mærkelige Planter er iøvrigt fundet paa ganske lignende Maade, hvortil man uden Vanskelighed vil finde den psykologiske Forklaring: Han saa Planten, førend han selv vidste det. Knærod har ved Roden, som svarer til Navnet, en Roset, lignende *Pyrola*'ernes, af ægformede, blanke, gitterribbede Blade, hvilket tydeligst ses, naar Bladene holdes op mod Solen, og et kvarterhøjt Skaft med en lille Klase af hvide, noget laadne Blomster. Knærod har altsaa ikke som saa mange Orchidéer Knold, og dette er heller ikke Tilfældet med en anden lille Gøgeurt, som ellers ogsaa tilhører Nordskandinaviens Naaleskove, men som man ogsaa kan finde her, om man er særlig heldig. Jeg tænker her paa Hjærtebladet Fliglæbe (*Listera cordata*). Jeg har fundet den i 1883 og har fra dette Fund adskillige tørrede Exemplarer; men paa vedkommende Plet er den ved Rydning forsvundet, og jeg har ikke set den senere, men har fra andre Vidnesbyrd om, at den sikkert findes derude endnu. Den blomstrer allerede i Maj meget tidligere end dens Navne Ægbladet Fliglæbe (*Listera ovata*), som man i Juni vil finde i Løvskovskanterne, og den er meget mindre, ikke mere end kvarterhøj. Dens Blomsterklase ligner i Farve aldeles de nedfaldne brune Fyrre-naale, mellem hvilke den voxer. Man finder den næppe uden ved at faa Øje paa de to midt paa Stænglen lige overfor hinanden siddende, glinsende, hjærteformige Blade, som dog ikke er ret store. Disse to Blade bliver siddende noget efter at Blomsterklasen, hvis enkelte Blomster er meget smaa, er visnet. Men jeg frygter for, at jeg har trukket vel store Vexler paa min Læsers og Ledsagers Taal-

modighed ved at dvæle saa udførligt ved disse smaa Planter, som en Botaniker kan se sig gal efter at finde, men hvorom det store Publikum siger: „Er det noget at bukke sig for?“ Jeg haaber derfor at glæde min Læser, naar jeg nu skal nævne Sandflugtsskovens tredie Orchidé, den pragtfulde Skovlilje (*Cephalanthera ensifolia*). Her vil man sige: Det er da en ordentlig Blomst, og man vil tilføje: En ordentlig Herrens Haand. Vil man grave den op, hvad man imidlertid ikke maa, jeg skal strax sige hvorfor, vil man dog finde, at den ikke heller har Knold, men en lang, kraftig, krybende Rodstok. Den er som sagt en pragtfuld Plante, som ganske svarer til sit Navn, med en Klase paa 4—10 store, snehvide Blomster med en gul Plet i Midten af hver. Den har mange Blade paa den fodhoje Stængel og maa ikke forveksles med den mange Steder i Skoven voxende, samtidig blomstrende Gogelilje (*Platanthera chlorantha*), som kun har omtrent 2 Blade paa Stængelen, en dobbelt Rodknold og en mere grønlig-hvid Blomst. Skovliljen hører sikkert til de forsvindende Planter, har rimeligvis voxet der, før Skoven blev plantet; men den har dog vedligeholdt sig i over 20 Aar paa en meget ugunstig Plet tæt ved *Pyrola rotundifolia* i 11 Exemplarer. Jeg har fundet den paa ikke mindre end 5 Steder rundt om paa Bornholm, men stedse kun i ét eller faa Exemplarer, aldrig over 20. Derfor var det, man ikke maatte grave den op; det maa man forresten heller ikke med andre sjældne Planter. Vil man f. Ex. plukke af *Chimaphila uniflora*, som man nok maa, saa bør man knibe Stængelen over med Neglen eller bedre med en skarp Kniv, saa Roden ikke rives op. Ligesaa høj, ikke saa smuk, men i

Udseende endnu mærkeligere er den ikke til Orchidéerne hørende sent i Avgust blomstrende Snylterod (*Monotropa glabra*). Den har en helt brun eller straagul næsten gennemskinnelig bladløs Stængel. Der findes ikke Spor af Grønt, hverken i Stængel eller Blomster, idet den tykke Blomsterklase ogsaa er straagul. Den lever nemlig ikke af Jorden, men alene af de raadnende Blade, mellem hvilke den voxer. Den er ikke hyppig her og findes længst ude i Skoven.

Jeg havde nu tænkt at forlade de sjældne „Blomster“ og gaa over til at bede Læseren følge mig en Stund i Betragtningen af Skovens egentlige typiske, strax iøjnefaldende Planter; thi af de „sjældne“ kan egentlig kun Enblomstret og Liden Vintergrøn regnes til de „hyppige“, som giver Skoven sit Præg. Men jeg sagde udtrykkelig for „Blomster“; thi der maa endnu absolut nævnes nogle Repræsentanter for de blomsterløse, som ikke maa overspringes, naar Talen er om „Sjældenheder“. I Fyrreskoven vil man hyppig foruden Almindelig Ulvefod (*Lycopodium clavatum*, Bornh. Ræuarompa) med sine vidtkrybende, nydelige mosblode Stængler og i August sine langstilkede, gule, mest parvise Ax (Hexemel) finde den noget lignende Femradet Ulvefod (*Lycopodium annotinum*) med enkelte, ustilkede, ligeledes gule Ax og mere spidse udstaaende Smaablade; begge er de Pryd for Skoven. Et enkelt Sted ved en af de før omtalte Lavninger i Sandet vil man endvidere finde den ikke krybende Otteradet Ulvefod (*Lycopodium Selago*), som ellers horer Lyngmoserne til og ogsaa dér er sjælden. Den har ikke Ax som de andre, men smaa Sporehuse i Bladvinklerne og dens mest karakteristiske Kendetegn er dens etageformede Væxt, som tydelig frem-

bæver hvert Aars nye Skud. Det skulde forøvrigt ikke undre mig, om man ogsaa skulde finde Liden Ulvefod (*Lycopodium inundatum*) derude; jeg har ikke set den, men Lokaliteterne passer dertil. Den er meget spædere end de andre og næsten opret.

Ja, nu haaber jeg ikke, jeg har trættet Dem altfor meget, min Læser, navnlig med den Latin. Jeg har brugt saa lidt deraf som muligt, synes jeg selv; men Botanikeren bilder sig nu ind, at han ikke, lige saa lidt som Doktoren og Apothekeren, ret vel kan undvære den, saa længe de „danske“ Navne er saa vilkaarlige, selvavede og lidet almen anerkendte, som det endnu er Tilfældet. Naar jeg endnu vil forsøge en Skildring af Skovens ikke sjældne, men mest iøjnefaldende typiske Planter, maa jeg endnu en Gang minde om, dels at jeg er ganske sikker paa, at der endnu vil findes Sjældenheder derude, som jeg hverken har nævnt eller set, dels at er Udvalget af, hvad der skal kaldes sjældent, vilkaarligt, saa er det følgende Udvalg af de iøjnefaldende det endnu mere; de smaa og spæde eller ganske finblomstrede har jeg oversprunget, da jeg ikke tør paaregne Interesse derfor. Lyng (*Calluna vulgaris*) og Revling (*Empetrum nigrum*) har jeg alt nævnet. Den meget smukke, lynglignende, krydderduftende Vildtimian (*Thymus Serpyllum*) skal jeg kun lige omtale. Ligeledes har jeg alt talt om Brombær (*Rubus fruticosus* L.) og Kaprifolium (*Lonicera Periclymenum*).

En af de største og mest fremtrædende af de „typiske“ Planter er den ofte 2 Alen høje, sent paa Aaret blomstrende Skov-Kvan (*Angelica officinalis*), som man vil finde i enhver Lavning. Den har en tyk, hul, glat Stængel, Blade, som i Udseende og

navnlig i Lugt minder om Pastinakkens og en mægtig Skærm af smaa, grønligvide eller rødlig Blomster. Medens denne tillige med adskillige mindre ret smukke Planter voxer i Lavningerne, vil man i selve Højskoven allevegne træffe Skovsalat (*Lactuca muralis*) og Stinkende Storkenæb (*Geranium Robertianum*). Den første ligner ikke det allermindste Havesalat (*Lactuca sativa*) undtagen paa Blomsterne. Jeg forudsætter at de fleste af mine Læsere ved Forsømmelse har ladet Salat staa og blomstre i Haven og da lagt Mærke til de smaa gule Blomster; de ligner akkurat Skovsalatens. Skovsalaten er en alenhøj, spinkel Plante med meget tynde Blomsterstilke, som danner en stor Top, og fine Blade, som i Form minder om Mælkebøtens (*Taraxacum officinale*), men er meget mindre og papirstynde. Stinkende Storkenæb har en stærk, men i hvert Fald i min Næse slet ikke ubehagelig Lugt, som minder om dyrket Gulerod, som den ogsaa i Bladform noget ligner. Den har knap fodhøje, ikke helt oprette, røde Stængler og en rød, ret smuk Blomst, som efter Afblomstringen danner det lange Næb, hvorefter Planten har Navn. Derhos maa jeg nævne Skovens karakteristiske, nydelige Græs, det samme iøvrigt, som voxer overalt paa Lyngen, Bolget Bunke (*Aira flexuosa*) med sine traadfine Blade og sin smukke, sølvglinsende Top. Det er dog ikke den samme Plante, som Bornholmerne plejer at kalde „Søllkjegræs“, med hvilket Navn for det meste tænkes paa Mose-Bunke (*Aira cespitosa*). Naar jeg saa endnu har peget paa den store Gederams (*Chamenerium angustifolium*), en næsten mandshøj, rank, meget smuk Plante med Blade som Pileblade og en meget lang Klase af store, rødviolette Blomster, som

man træffer paa enhver aaben Plads, saa har jeg hermed nævnt de Planter, som først falder mig i Øjnene i Skoven, og det kunde være, det gik andre Bornholmere ligesaa. Lad mig lige endnu tilføje, at der med Navnet „Gederams“ aldeles ikke tænkes paa den Plante, som Bornholmerne benævner med dette Navn, nemlig Skov-Log (*Allium Scorodoprasum*), som ikke har den allerfjærreste Lighed med vor Plante.

Men min opmærksomme Læser vilde maaske sige, at jeg har oversprunget det skønneste af det hele, de dejlige, grønne Bregner. Nu kommer de! Vi møder dem overalt endogsaa om Vinteren. Lad mig da fortælle, at De uden Tvivl tænker enten paa Bredbladet Mangeløv (*Lastraea dilatata*) eller Almindelig Engelsød (*Polypodium vulgare*). Den første danner en tæt Hob af alenhøje meget mørkegrønne findelte Blade (Bornholmeren vilde maaske sige, at den ligner „Hujnjakjajs“ (*Anthriscus silvestris*, Vild Kørvel)); den sidste har krybende Rodstok og skyder sine Blade op et for et; disse er kun fodhøje og ikke saa fine som den forriges med store, brune Støvhobe paa Bagsiden.

Jeg skal ikke prøve paa at plukke Skovens nydelige Mosdække op og analysere det for min Læser og det af den gode Grund, at jeg ganske vist har prøvet det, men mit Øje taalte daarligt Forstørrelsesglasset, og det kunde være, det gik min Læser ligesaa.

Derimod vil man uden Tvivl i fugtige Eftersommer lægge Mærke til Svampene, som paa saadanne Aars-tider gro i Overflodighed her som i alle Naaleskove. Saa snart der er Tale om Svampe, spørger man mig strax: Kan de spises? Visselig, vi kan godt finde

Ægte Champignon (*Psalliota arcensis*) derude; men De skal ikke spise den, hvis De ikke er sikker paa at kende den; thi det vrimler med giftige Fluesvampe. Den højrøde Fluesvamp med de hvide Prikker paa Hatten (*Amanita muscaria*) er let at kende; men det gaar ikke saa let med flere af de andre Arter (*Amanita vaginata*, *porphyria* m. fl.). Ogsaa den spiselige Kantarel (*Cantharellus cibarius*) kan man ofte finde; den er kendelig paa sin æggegule Farve og noget tragtformige Hat. Forøvrigt vil man finde mange baade smukke og ejendommelige Former af Svampe, baade Mælkehatte (f. Ex. *Lactarius torminosus* med hvid og *Lactarius deliciosus* med rødgul Mælkesaft), Skorhatte (f. Ex. *Russula emetica*, højrød, meget smuk) og Rørhatte (f. Ex. *Boletus edulis*, spiselig, ligner ganske en „Fedebolle“ i Form og Størrelse). For endnu at nævne noget smukt, men egentlig ikke mærkeligt paa Svampenes Omraade, vil jeg kun lige spørge Dem, om De har lagt Mærke til den helt violblaa (*Litocybe laccata*). Jeg har ikke noget dansk Navn til den, men den er virkelig overordentlig smuk.

Ja, nu har vi sandelig været en god Tur i Skoven og er nok snart trætte, det vil sige De, min Læser, for en Botaniker bliver ikke træt, saa længe han kan staa paa Benene. Lad os lige, inden vi gaar hjem, tage os en ganske lille Sviptur ned til Havet. Paa Vejen derned vil vi ved de før omtalte Bækkes „Udløb“ i Sandet træffe Tagrør (*Phragmites communis*, Bornh. Spolrør, fordi de tidligere brugtes som „Spolepinde“) med sin store, om Efteraaret hvidlig-ladue Top og ved selve Stranden vil vi finde de der sædvanlige Planter: Strand Levkøj, (*Cakile maritima*), vel-lugtende, ligner en lille Levkøj, Strand-Ært (*Lathyrus*

maritimus), stor, smuk, rød Ærteblomst og Strandtidtsel (*Eryngium maritimum*) blaaagtig med blaa Blomster, samt ved Hvidodde et stort Exemplar af Strandkaal (*Crambe maritima*); Bladene ligner Kaalblade aldeles. Nu har vi ikke Tid længere; desuden er vi udenfor vort egentlige Omraade Sandflugtsskoven. Vi bemærker tilfældig den lille bitte højst mærkelige Bregne Maanerude (*Botrychium Lunaria*) mellem Klitterne og kalder forresten de forskellige Sandgræsser (*Elymus arenarius*, *Psamma arenaria*, *Agropyrum junceum*) under et for „Marhalm“ og de forskellige Arter af Gaasefod og Melde (*Chenopodium rubrum*, *Atriplex hastata*, *A. maritima*) tilsammen for „Svinamijler“, og saa gaar vi hjem trætte og mødige.

Vi har saa gjort Bekendtskab med en af Danmarks mærkeligste floristiske Lokalteter, og det kan godt være, at De, min Læser, naar De næste Gang, uden min ringe Ledsagelse, begiver Dem paa Excursion i „Sandflugten“, saa kommer og fortæller mig: „Her er noget ganske nyt paa Botanikkens Omraade“; thi her kan man „hvor som helst finde hvad som helst“.

(Af Pastor Hans Møller).

Lensmænd og Kommandanter paa Bornholm.

Supplement til L. de Thuras Bornholms Beskrivelse af 1756.

Efter et hidtil ukendt og utrykt Manuskript.

Ved

J. A. JØRGENSEN.

For et Par Aar siden kom en Dag en Haandværker af Rønne ind til mig medbringende et 40 Foliosider stort, tæt beskrevet Hefte, som var fundet blandt gamle Sager, der havde tilhørt en for nogle Aar siden afdød Lærer Curdts, og spurgte om det var noget, jeg kunde bruge. Efter at have set paa det blot et Øjeblik stod det klart for mig, at det var et gammelt Manuskript, som havde Betydning for Bornholms Historie og burde bevares, samt om muligt trykkes, og derefter afgives til et Museum eller til et af vore offentlige Bibliotheker.

Indholdet af det nævnte Manuskript maa nærmest betragtes som den oprindelige Fortegnelse over Lensmænd og Kommandanter paa Bornholm fra 1259 til 1750, der har været bestemt til at benyttes af Thura, som dog kun i sin store Bog har meddelt Navnene og Tallene, men ganske har udeladt de mange histo-

riske Tilføjelser om de enkelte Kommandanter, vistnok af Mangel paa Plads.

Der kendes foruden Thuras Fortegnelse to andre, nemlig 1) „Tabelle om Befalingsmændene paa Bornholm“, som opbevares i det store kgl. Bibliothek og 2) Resens Liste over disse, men begge er meget mangelfulde. Resen har saaledes ikke alle Navne og ovennævnte „Tabel“ ej heller. Derfor er det nu fundne Manuskript ubetinget det bedste vi have, og, da det udmærker sig ved en stor Mængde Henvisninger til vore bedste historiske Kilder, ogsaa det paalideligste. Det har ved omtrent hvert Navn en Del personalhistoriske og andre Notitser, af hvilke nogle ere af ikke ringe Interesse. Manuskriptet har ved Siden heraf Meddelelser om, hvad dets Forfatter vidste angaaende Optegnelser i gamle Familiebibler o. desl. Det vides ikke, hvem Forfatteren har været, men alt tyder paa, at det har været Thuras Ven og Medhjælper, Amtmand J. Chr. Urne. Oven over det staar skrevet *Urne. 1750*, men ved dets Slutning staar slet intet. Nu er det en bekendt Sag, at Urne ydede Thura en meget stor Hjælp ved *Beskrivelse af Bornholms Historie*, som blev trykt 1756; Thura selv har aldrig været paa Bornholm, og maa have skrevet Bornholms Historie paa Grundlag af de mange Indberetninger, som vistnok indkom til ham fra Embedsmænd og andre gennem Amtmand Urne, som har lagt det hele til Rette for Thura, der saa ved sit Skrivebord ordnede og bearbejdede det, og har skaaret adskilligt bort, da Bogen syntes at blive for stor, og saaledes kan det være gaaet til, at der af den gamle Kommandantliste, som Urne havde skrevet, kun blev Navne og Aarstal tilbage.

I det gamle Manuskript er der forresten en Udtalelse, som berettiger os til med fuld Sikkerhed at betragte Urne som dets Forfatter; det hedder nemlig pag. 11, at Forfatterens Moder var af de Bassers Familie, og Amtmand Urne var en Søn af Kaptain Urne og Petronelle, født Basse. (Biografisk Tidsskrift).

Vi skulle nu saa vidt muligt ordret gengive selve Manuskriptet.

Periodus obscura.

1. Bemærkes: at Boer eller Beor skal være Landets Opfinder og Bebygger af hvem Landet samme Tid bekom sit Navn anno mundi 2264, som da har været de Tider, Patriarken Jacob levede. Og er nu til 1755 (her efter er Manuskriptet skrevet i Aarene lige før Thurs Bog udkom 1756) forløbet 3458 Aar siden samme Opfindelse. Det er da først bleven kaldt Boers Land eller Boers Holm, siden Bornholm eller Borenholm, Borringholm, Borindholm, Borndholm, Borendeholm, Boringholm, Borringholm, Borendeholm, Borgunderholm, lat. Boringia etc. etc. Thorm. Torfæus Hist. Rer. Norv. Part 2. Cap. 9 p. 288 Nicolai Petri. Origi. Cimbrorum et Getor. lib. 2 pag. 149 P. Resen Discript. Bornh. pag. 1 et 3.
2. Ao. 1065 omtrent blev Landet i Kong Svend Estridsens Tid ved Biskop Eginus i Skaane bragt til den christelige Religion |: v. Danske Atlas om Næssekongen paa Bornholm Tom. 1. pag. 84 Tom. 2. p. 6 og Tom. 3. pag. 184 flg. :|
3. Erkebisp Adzer, Hammar i Lund i Skaane, skal have bygget Hammershus Slot paa Bornholm, skjøndt Landet endnu laa under Kongen af Danmark, som synes derfor noget sært: at Slottet eller Fæstningen af Erkebisen skulde være bygget 1111, P. Nota. Er efter skrevne Tradition her paa Landet, men ingen Autor alligevel allegeret.

og var den Tid Kong Niels eller Nicolaus Suendsen regjerede. [Andre] mene, at det skal være bygget af Kong Valdemar I 1159, men af hvad Skribent Sligt er taget vides ej; ligl., at forberørte Bisp Adzer skal være død paa Hammershus 1138. At ellers Bornholm ineclesiasticis var lagt med hen til Lunde Stift af Kong Svend Estridsen |: samme Aar han stiftede det, omtr. 1065 :| kan sluttes af Hvitfeldts Ord under det nævnte Aar.

Hvitfeldt
Chro. Ep. pag.
48, cfr. ejus-
dem Hvitfeldt
pag. 90; (se
Høier pag. 31.)
Hvitfeldt pag.
104.
Chron. Ep.
pag. 53 og 77.

4. Ao. 1149 skjænkede Kong Svend Grathe Erkebisp Eskild II i Lund 3 Herreder paa Bornholm, men forbeholdt sig selv og Kronen eet Herred, nemlig Rodne, eller nu Vester Herred, samt Rodne By. Samme Aar sætter Resenius for den bekvemmeste æra Bornholmiana eller chronologisk Aaretal, der efter at kunne regulere en historisk Beskrivelse over Landet. Fra det Aar til 1526, da Landet igjen kom fra Lunde Erkebispedømme, var forløbet 378 Aar; dog forblev den gejstlige Inspection nok videre derunder indtil 1661 eller 1663, da det blev lagt under Sjællands Dioces. Hidindtil, nemlig 1149, haves ingen Efterretninger, saa vidt jeg kan finde, hvem Landet da har været betroet til Administration, undtagen hvad allerforst i Boers Tid af Thormod Forf. l. c. anfører nemlig:

Eadem tempestate Burgunderholmo |: Bornholmio:| præfuit vir magni nominis, Vesetius dictus, qvi ex uxore Hildeguna tres qvorum hic fit mentio liberos suscepit, Bujum cognomine Crassum et Sigurdum Kappam appellatum filiamqve nomine Thor-
gunnam.

Discript
Bornh. pag.
127.

Resen l. c. sætter saaledes: Inter primatus hujus

insulæ |: lingua vernacula Høfdinger appellatos :|
 numeratur Wæsetg, qvi regnante in Norvegia
 Haqvino Jarl, circa An. Christi 976 Bornholmie
 imperavit, habuitqve duos filios, Bo digre o: Crassum
 et Sigurdum Kappe o: gigantem de qvibus legi potest
 Hist. Norv. Snorre Sturl. pag. 229 seqv.

Paa Dansk staar saaledes (v. Sn. Sturl. pag.
 124 3. Stykke): Men saadant er vel altfor langt hen
 i de ældste Tider, hvorom ingen ret historisk Vished
 haves. (Knud Svendsen og Ejgil Ragnarson vide Mol-
 bech Skildringer og Fortællinger 2. Del, 1. Afd. p.
 88.) Fra Ao. 1149, da Landet blev cederet til Erke-
 bispen i Lund, kunde man kalde

Molb. 1 Del
 2 Afd. pag.
 341 og 2 Del
 1 Afd. 201—
 215 og 227.
 Den lundiske
 Kirkes Døds-
 bog og Gave-
 bog.

Periodus insulata.

1236 meddelte Kong Valdemar d. 2den eller Seier
 sin Konfirmats paa bemeldte Cession, og til den Tid
 besad Erkebispnen samme i Rolighed.

Hvitfeldt pag.
 440.

Følger nu Tabelle paa Bestalningsmændene over
 Bornholm fra Erkebispens Tider, nemlig fra 1149.

De første, som findes navngivne, er nok:

ANDREAS ERLANDSEN.

Broder til Erkebisp Jacob Erlandsen. Efter at
 samme hans Broder 1259 var rejst til Rom, fik Kong
 Erik Glipping Hammershus efter lang Belejring ind-
 tagen og Anders Erlandsen fungen, bemægtigede sig
 baade Slottet og Landet, men beholdt det kun kort;
 thi udi samme Aar (1259) var Anders Erlandsen i
 Ledtog med Fyrst Jarmer af Landet Rygen at ind-
 tage Hammershus Slot, samt udplyndre og ilde tyranni-
 sere Landet. Forblev derefter i Landet og forestod
 samme paa sin Broders Vegne indtil 1265.

Hvitfeldt pag.
 60. Magn.
 Math. pag. 76.
 Holberg Ton.
 1 pag. 343.
 Mersens
 Scand. illustr.
 S. 15 pag. 42.
 Hvitf. Hist.
 p. 259.
 Resen l. c. p.
 82.

- Hvitfeldt l. c. p. 306. 1295 flygtede Erkebisp Johan Grand fra sit Fængsel til Hammershus paa kort Tid. —
- Chron. Ep. p. 64, 65 og 66. 1299 var han der igjen. Samme Aar tildømte Magn. Mat-thæi p. 93. den pavelige Legat, Isarnus, Erkebisen alt kgl. Gods paa Bornholm, som maa have været Rodne Herred med Rodne Kiøbstad, ihvorvel dette synes ej heller at kunne høre Kongen, men Niels Uffen og Arvinger til.
- Hvitf. p. 440. 1301 var han atter der til Vaaren 1302. 1303 Magn. Mat-thæi p. 100. maatte Kongen cedere Rodne Herred; men Uffe Nielsen gjorde Pretention derimod, og 1327 kjøbte Erkebisp Carl det af Sønnen Johan Uffsen for 1000 Mk. nye skaanske Penninge, baade Herredet og Byen, hvilken Familie havde nydt samme siden 1277 indtil nu, altsaa i 50 Aars Tid. Altsaa blev Lunds Sæde da Ejær af hele Landet.

THULE MUUS og PALNE JOENSEN

- Hvitf. Hist. p. 409. 1318, i Erik d. 7des eller Menveds Tid, som Landet Resen l. c. p. 83. lod indtage ved Ludvig Albretsen af Eversteen, efter at Slottet sig maatte overgive 1319 in D. Ascensionis Domini. NB. Fra ham begynder Resen at opregne Landets præfectos eller Hovedsmænd l. c. p. H.

LUDVIG ALBRETSEN

af Eversteen og Glickem.

- Hvitf. Hist. p. 408, 416, 424, 425, 426, 434, 436, 437, 439. NB. Denne bliver af Resen l. c. medregnet blandt Pontoppidan Hovedsmændene. Bekom 1319 Landet i Forlening af p. p. 426, 435, Erik Menved, men maatte give forbemeldte Palne 441. Joensen 600 Mk. Cølnsk for den Omkostning han Kjøbenhavns Selskabs havde sat paa Slottets Reparation. Efter at Erik d. Skrifter 4. B. 13 Novbr. 1319 var død, rejste Bisp Esger til Rom, p. 116—117 og 118.

og kom tilbage med Pavens Brev og Nuntius; saa blev udi et Forlig af 1321 i Roskilde, 4 Dage efter Bartholomæi, imellem Christoffer d. 2den og Erkebispem Landet saavel som Hammershus igjen overladt den Sidste; dog, at han skulde refundere L. Albretsen de anvendte Omkostninger paa at indtage og forsvare Landet, samt Hammershus. Mærkeligt, at i samme Forlig staar expres: Rodne Herred paa Bornholm skulde og tilkomme Stiftet da dog, som før er meldt, dette Herred var først bleven undtagen.

Hvitfeldt l. c.

L. Albretsen blev af det pavelige Sendebud sat i Band, fordi han havde ladet sig bruge at indtage Landet, blev først 1324 af Erkebisp Esger deraf igjen løst. Denne L. Albretsen forlod siden Kongens Parti og slog sig til Erkebispem, Esger Juell, samme Aar 1324, thi da lod Kongen beleire Hammershus ved P. Vendelbo.

Id. p. 424 og
28. Resen l. c.
p. 85. Hvitf.
Chron. Ep. p.
69.Hvitfeldt p.
425.
Resen l. c. p. 85

PEDER VENDELBO, Rigens Marsk.

NB. Denne medregnes ej af Resen.

Hvitfeldt
Chron. Ep.
p. 69.

Da Christoffer d. 2den var kronet, blev der Uenighed mellem ham og Erkebiskop E. Juell eller Esker Jul, som omsider igjen blev bilagt: at Erkebisp E. Juell lovede Kongen 6000 Mk. Sølv til Forlig, hvilken Summa Erkebispens Sonnesønner Palne og Thule gik i Caution for, og derimod fik Bornholm til Pant af Erkebispem. Dette fortrød Capitulet paa, saa Sagen kom ind for Paven og blev begieret paa det sidste af Capitulet, at Kongen maatte tage Øen fra disse Forlovere og selv den forestaa. — Af denne Urolighed betjente Kongen sig, da han 1324 Paaskeaften ved sin Marsk Peder Vendelbo belagde Hammershus Slot.

Hvitfeldt
p. 425.

L. Albretsen gav sig med sine Brødre ind paa Slottet paa Erkebispens Vegne at forsvare det, det Bedste, de kunde. Disse forsvarede Landet til Aaret efter, da L. Albretsen for Mangel af Proviant maatte opgive Hammershus til Christoffer d. 2den, dog paa følgende Maade: at Kongen skulde fornøie L. Albretsen og Arvinger for Hammershus' Reparation. Dernæst skulde L. Albr., hans Brødre og Husfolk med deres Gods gaa af Slottet og antvorde det til P. Vendelbo paa Kongens Vegne. Fordragen¹⁾ er holden paa Thingstedet i Falster 1325, 2den Dagen efter Bartholomæi, og staar paa Latin og Dansk indført af Hvitfeld; derudi kaldes Landet paa Latin og Dansk Borringholm, men Slottet paa Latin Castrum Hammeren, paa Dansk Slottet Hammerslot. Erkebisen døde samme Aar 1325 d. 17 Januar. 1326 kom til Landet Efterfølgeren, Erkebiskop Carl ved den til Konge indsatte Fyrst Valdemar af Slesvig, medens Konge Christoffer var landflygtig. Samme Aar gjorde Johan Uffesen Præention paa Rodne By og Herred. 1327, Dagen efter St. Lucie, gik Dom i denne Trætte, saa at Uffesen blev Rodne By og Herred tilkjendt, men d. 17 Septbr. e. a. solgte Uffesen begge Dele til Erkebisen for 1000 Rdl. skaansk, saa at Lunds Domkirke havde hele Landet. Bemeldte By og Herred vare udi Hertug Witzlaff paa Rygen, hans Eje, med Rigets Minde og saadan Besked, at han det maatte sælge, skriver Hvitfeld, men melder ej, naar eller hvorfor det var ham forundt. — Han solgte det siden til Niels Uffesen, som 1277 bekom af Erik Glipping Confirmats paa samme Kjøb.

Hvitfeldts
Hist. p. 425
seq.

Resen p. 30
seq.

Hvitfeldt
Chron. p. 20.

Hvitfeldts
Hist. p. 436.

Holberg
Tom. I p. 105.

Hvitfeldt
p. 437.

¹⁾ 3: Forliget.

HANS ERICHSSØN.

NB. Bliver ej heller medregnet af Resen.

En Broder til Erkebisp Carl, var Lensmand paa Hammershus Slot og Landsherre over Bornholm.

Efter at Erkebiskop Carl allerede forhen d. 15 Maj 1334 var død, gav han og noget Gods paa Bornholm til Capitulet 1335, hvoraf holdtes 4 aarlige Begejnelser¹⁾ (exequier). Sært nok, at han saaledes kunde raade over Landet og paa hvad Maade eller ved hvis Myndighed han det havde bekommet. -- Man skulde tænke, at naar selve Øen forhen var forlenet til Erkebispedømmet og Capitulet, behøvedes og kunde ej noget specielt bortgives deraf. Mærkelig dette skete efter Christoffer d. 2dens Død 1333, da Interregnum og stor Urolighed i Danmark foregik udi 7 Aar. Observer, at Hvitfeldt sætter først i sin Hist. p. 464, at Erkebisp Carl døde 1337, men dernæst i Chron. Ep. 1334. 1346, Dagen næst efter Nicolai Dag, meddelte Erkebisp Peder Nexø visse statuta.

JACOB NIELSEN eller NICOLAI,

som var den 16 Erkebisp ved Lunds Sæde (ej heller medregnet af Resen). Kan ogsaa selv regnes for at have forestaaet Bornholm, thi da han var sat i Fængsel af Kong Erik i Sverrig, fordi han ej vilde overlade ham Bornholm, gav han sig til Bornholm, hvor han til sin Dødsdag forblev, 1361 d. 23 Januar. Egentlig hører han ej til den Classe af simple Øvrigheds-personer, men rettelig bør ansees som Landsherre.

¹⁾ Ordet er ikke helt udlødt endnu paa Bornholm, men høres dog kun sjældent. Det betyder Begængelse. I dette Tilfælde vistnok højtidelig Begængelse.

JACOB SPLID

Hvitf. Chron.
p 727 fœq.

Chron. Ep.
p. 77.

Hvitf. p. 527
og 528 jfr.
Chr. Ep. p.
76 og 77.

findes at have været Befalingsmand 1362. (Denne har Resen med). Udi det af Helvaderus forfattede Vers over de fornemste danske Slægter findes og det Navn Splid; jfr. Holberg Danmarkis og Norges Skat p. 273. Dankwerth Schlesw. u. Holstein, Reisebeschreibung p. 21 tale alle om en Familie Splid, Hvitfeldt sætter Jacob Splied Denne Splied var egentlig Kgl. Embedsmand, thi Landet var bleven af Christoffer den 2den Erkebisp i Lund fratagen, siger Resen, men saadant kan her ej mere komme i Consideration, eftersom Erkebispen havde allerede siden 1326, som før sagt, havt Landet igjen, og sidste Erkebisp, Jacob Nicolai, døde først Aaret tilforn paa Bornholm, saa de maa jo virkelig hidindtil haft Landet. Hvitfeldt siger: Valdemar havde taget ind, men forklarer ej ret i hvilket Aar, synes og at modsige dermed, hvad før er sagt, at Bisp Jacob Nielsen havde Landet Aaret før.

Udi et fra Baggegaarden i Clemensker mig 1757 meddelt Pergamentbrev ses, at en Splid kaldende sig armiger (ø: Væbner) paa Bornholm bortskjøder et Stykke Land, beliggende i Aaby, udi Parochio novo (Nyker) til Peter Boeno (P. Boiesen eller Boi, armiger, 1416). Til at hænge deres Segl med under var Peder Uf¹⁾ etc., ligeledes Væbnere. Brevet var paa Latin.

HANS UFF.

Hvitf. Chron.
Ep. pag. 79.
Magn. Matth.
pag. 162.

En Sosterson af Erkebisp Niels Joensen eller Hanssøn var Slotsherre paa Hammershus 1379, da

¹⁾ Han var Søn af Hovedsmand Johannes U. paa Hammershus, levede 1416.

Erkebisp Niels døde, efter at han paa 18 Aar havde været paa Lunds Sæde. -- (Denne H. Uff regner Resen ej med, skjønt Hvitfeldt l. c. siger udtrykkelig: Han var Selvhersker paa Hammershus paa Bornholm).

1320 maa Erkebisp Niels have været paa Hammershus, efter et vist Brevs Datum derfra, som Hvitf. omtaler.

JOHANNES LAVESSON.

Skal have været Foged paa B. 1407, altsaa i Erkebisp Jacob Gerard eller Gesterus hans Tid. -- Af det danske Selskabs Pergament Dokument er følgende ekstraheret: Erkebisp Jacobi Iaf Lund og Capitulets Vidnesbyrd, at Marina Clausesdatter, Petri Halses Efterleverske, og Othbernus Petri Dictus Hals afhænde og skjøde til Ormor Herlufsen (armigero Familiari nostro dilecto), en Gaard og Mølle i Østermarie paa Bornholm, og det som Medgift med Catharine Peter Halses Daatter, bemeldte Ormors Brud. Givet paa Hammershus 1407 Cristina Epiphaniæ Domini, paa Latin. Af Seglene er kun to tilbage: Erkebispens og J. Lavessons Foged paa Bornholm¹⁾. -- NB Af foranstaaende Hals er vel Gaardens Navn kommet, som nu hedder Lille Halsegaard i bemeldte Sogn bestaaende af 7 Tdr. og 2 Skpr. Hartkorn.

STEEN STEENSEN.

Var i Bisp Birgers Tid Lensmand paa Hammershus og den Sidste næst før Lybækkernes Begyndelse.

¹⁾ Det samme Dokument findes i Hübertz' Aktstykker Nr. 11, men Hübertz har intet meddelt om Seglene; han har set Dokumentet i Diplomt. i Geh. Arch.

Bisp Birger opholdt sig selv en lang Tid paa Bornholm og skal have gjort Mærkeskjel der med T i Jordebogen 1497, men hvor, det siges vides ej. Mundtlig er mig berettet og sagt, at det skulde staa i Gullandske Krønike eller hos Helvaderus.

Resen p. 54. 1502 d. 29 Maj blev af Pave Alexander d. 6te givet et Afladsbrev for Sct Nicolai Kirke i Rothne
Hvitfeldt p. 1072 og Resen paa Bornholm. 1509 plyndrede de Lybske Bornholm
pag. 50 og 89. og belagde Indbyggerne med en stor Brandskat.

Hvitf. p. 1078. 1510 gjordes atter Landgang og Skade. Erkebisp Børge har forundt Kjøbstaden Aakirkeby visse Forlindringer, formedelst de havde lidt Rov og Ildebrand.
Resen pag. 81. Aarstallet er ulæseligt, men formodentlig Aaret efter næstovenstaaende Lybske Invasion.

I Nexø Kirke ses paa en Bjælke under Pulpituret inden i Kirken paategnet Følgende:

Urnes Kirke- 1510 blev Nexø afbrændt, 3 Gaarde undtagen. —
beskrivelse. 1511, den 9de Dag efter Sct. Hans Dag, konfirmerede
Resen p. 77 Erkebisp Birge i Aakirke, hvad Privilegier og Statuta
og 79. samme By havde bekommet af forrige Erkebiskoper.
1514 blev Jens Kofod ¹⁾ af Erkebisp Birge nobilit[eret]
fordi han havde ladet sig finde udi denne Tog (vide
Nobil. Pat.) og Fejde, som en brav og tapper etc.
Dette maa vel have været mod de lybske Invasioner.

Hvitf. p. 1180. 1521 blev Jens Andersen Bælmenak (!) Bisp i
Odense af Chr. d. 2den fængslet atter paa Hammershus.
Resen p. 90. 1522 skal de Svenske og Lybske have indtaget
og udplyndret Bornholm samt bestormet Hammershus

¹⁾ Det var ikke Jens Pedersen Kofod, Bornholms Befrier, men en Jens Madsen Kofod til Kyndegaard i Nyker. Det menes, at Adelsbrevet turde være et Falsum, under alle Omstændigheder har det ingen Betydning, da det ej er udstedt af Kongen. —

Slot, fortæller Helvaderus som Resen skriver; men allegerer ej Stedet, og jeg har ej kunnet finde noget derom i Helvaderus i Kongernes Historie. Aaret tilforn (1521) tog Chr. d. 2den Bornholm og Hammershus fra Capitulet i Lund, efter at Erkebisp Georg Schotborg havde maattet resignere sit Embede og Capituls Herrerne vare kastede i Fængsel.

Helvaderus
fol. 306. p. 2.
Hvitf. p. 1180.

Hvitfeldt siger, at Erkebisp Birger udvalgte 1497, men, efter et gammelt Pergamentbrev fra Birger af 1511, synes det som han ej var før 1505 blevet Erkebisp. Udi samme Brev bliver St. Stensen kaldet Officiant paa Hammershus.

1523 gav Frederik den 1ste Lunds Stift Bornholm igjen; men det varede kun til 1526 ¹⁾, da det kom under Lybek. 1524 skal efter Høier og være noget tenteret af Kongen mod Bornholm.

Hvitf. Hist.
p. 1252.

Dänische Ge-
schichte p. 1252

Fra 1526.

Da Frederik d. 1ste pantsatte eller forlenede Bornholm til Lybæk i 50 Aar.

Periodus Lybeccritus.

BERNT KNOP eller KNOPH eller KNOPE.

Det første vel rigtigst. (Om denne Familie vide Dankwerth Schlesw. und Holstein p. 1) Almindeligst sættes 1537, men jeg finder, at allerede 3die Søndag i Fasten 1532 var han Hovedsmand paa Bornholm (Resen pag. 41). NB. 1536 fik de Lybske af Chr. 3

Jacob a Mille,
Gründliche
Nachr. von der
Keisl. freien
Stadt Lübeck
1713 8vo
pag. 246.

¹⁾ 1525 var en svensk (skaansk) Adelsmand, Michel Hals, Hovedsmand paa Hammershus, vistnok kun en kort Tid efter at Steen Steensen havde været Bispens Foged her. Michel Hals overleverede d. 14 Novb. 1525 Slottets Inventarium til Bernt Knop (se Hübertz' Aktst. Nr. 69).

Høier Däni-
sche Ge-
schichte pag.
226 og 279.

Landet paa 50 Aar atter til Forlening, og skulde altsaa have været til 1576. Hvitfeldt siger: Friderich I i Stædet for Gulland gav de Lybske for deres Omkostninger i Krigen, Bornholm paa 50 Aar; Selv at beholde Høiheden med Retterting at holde, samt den gejstlige Jurisdiction. Her fejler vist en Del lybske Hovedsmænd eller Fogder, som de ogsaa nogle Steder kaldes, thi eftersom de lybske allerede 1526 fik Landet, maa ej fra den Tid af have været saadanne Embedsmænd paa deres Vegne indtraadte. Muligt er 1537 den Tid, Bernt Knop endte sit Embede og kom bort fra Landet eller her døde, men ej Aaret da han blev indsendt¹⁾. Det samme vel og alm. om de følgende forstaaes; thi ellers bliver nogle Aar imellem hver, da ingen lybsk Hovedsmand har været her, hvilket vel ej er rimeligt. 1537 eller 1538 maa Landets Indbyggere have begaaet nogen rigtig Forseelse²⁾, Oprør, thi paa Raadstuen i Lybek etc. vide L. de Thura (NB. Resen p. 13) give vist Oplysning herom. Han siger: qui o: Bernt Knop cum rusticis Eiglegjordensibus prope Aakirkeby acriter pugnavit in cuius pugnae memoriam nomen Egla Feste incolæ adhuc retinent. Egla skal (Urne) maaske hedde Ege, thi i Aaker ligge nogle Bøndergaarde, 5te og 6te Selvejer-

¹⁾ Bernt Knop overtog i Virkeligheden allerede 1525 Stillingen som Lybækkernes Foged. Den 14 Novb. s. A. overlevede Otto Krumpen Bornholm til Lybækkernes Anwalt C. v. Wibbenkink og denne ansatte paa Raadets Vegne straks Bernt Knop. Hele Sagen med Overdragelsen tog Tid at faa ordnet, og først 1526 var dette gjort. Derfor regnes Lybækkernes Herredømme fra dette Aar.

²⁾ Herved sigtes utvivlsomt til Bornholmernes Opstand mod de Lybske og Sammenstødet paa Ugle-Enge, som endte med stort Nederlag for Bornholmerne.

gaard og 6te, 7de, og 8de Vgd., som hedder Egeby. Nu ingen Tradition mere er om denne Fejde¹⁾. — NB. Senere Efterspørgsel: Mellem Aakirkeby og Strandbygaardene findes et Strøg som af nogle kaldes Egla-Enge (paa samme Mark findes nogle nedsatte Stene, som skulle være Begravelsesminder²⁾ som formodentlig er Stedet, Resen mener. — I. e. hos Resen staar Vallensgaard olim inhabitata a regiis insulæ præfectis F. Gjoe, Henrich Brahe et aliis (de boede jo ellers paa Hammershus, Urne) item a Lübeckheibus insulæ præf. S. Kjetting, Bernt Knop, Bartholin Thidemann et reliquis. Hodie eam possidet Steno Redtz, non procul ab Alming Skov sitam.

1539 Cyriaci Martyrs Dag tilskrev Magistraten i Lybek Borgemester og Raad i Kjøbstæderne paa Bornholm, ej at undslaa sig fra den hidtil gangbare Kgl. danske Smaamynt i Handel og Vandel. Raader dem og til Lydighed mod de Lybske Fogder etc. Resen p. 56.

Bernt Knop skal have bygget det høje Taarn paa Hammershus som endnu for nogle Aar siden med kjendelig Aarstal stod temmelig istand, men nu kun nogle ruine ere tilovers, kaldet Mentels Taarnet. Skal være brugt siden til fornemme Fanger; men et andet, kaldet Blomme Taarn, har været for dem, som hensesattes paa Livet, hvor Fangerne maatte vindes op og ned. Endnu et Taarn: Hunde Taarnet.

Vide Commis-
sions Akter
af 1645.

BLASIUS a WICKEDE

En Søn af Borgmester Thomas v. Wickede, var

¹⁾ Stedets Navn har slet intet med Egeby at gjøre. Egeby ligger langt fra det Sted, hvor Kampen stod. Nu, 1908, kaldes det Ugle-Enge, men dets rette Navn turde dog være Egla-Enge.

²⁾ Disse Stene findes ikke mere 1908.

Hovedsmand 1546 og skal 1547, efter en midt for Alteret i Allinge endnu kjendelig Steen, være død paa Hammershus, jfr. Kirkebeskrivelse p. 116 ¹⁾. 1546 skulde den svenske Flaade have erobret 8 Kong. danske Skibe for Rønne paa Bornholm.

HERMAN BOITIN.

Hovedsmand 1550. Af en Ligstens Opskrift under Skriftestolen i Allinge ses, at han maa have levet og boet paa Hammershus endnu 1556; thi samme er da lagt over hans Søn. — 1555 klagede Indbyggerne for Chr. d. 3die over de lybske Fogeder, hvorpaa blev fra Majestæten oversendt Borge Trolle til Lilløe, Peder Oxe til Gisselfeldt og Niels Lange til Kjærsgaard, til at forhøre Sagens Beskaaffenhed, hvornæst der samme Aar, Mandagen efter vor Frue Dag blev en Constitution forfattet af dem, som siden er confirmeret 1593 og 28 Novbr. 1650. Man ser ellers af Constitutionen,

¹⁾ Ligstenen er til endnu. Den skal indtil 1842 have ligget paa sin oprindelige Plads over Graven ved Alteret i Allinge Kirke, men blev senere flyttet ud i Vaabenhusets Gulv, hvorefter den blev en Del forslidt. 1882 blev den optagen og hensat ved Væggen i Kirketaarnet, hvor den endnu staar. Indskriften lyder saaledes: Anno 1547 am sonnabend na laurentij der starf Blasius va Wikodem, zeliger hauptma op hammershusen, onde war hern Thomas va Wickedede Ritter un borgemeister in lübeck sin sone. Paa Dansk: Anno 1547 om Lørdagen efter Laurentij, da døde Blasius v. Wickedede, salig Hovedsmand paa Hammershus, og han var Søn af Thomas Wickedede, Ridder og Borgermester i Lybæk.

Blasius v. W. blev 1543 ansat som Lybækkernes Foged (se Hübertz Nr. 109) og altsaa ikke 1546, han var her imidlertid i Førstningen sammen med Bernt Knop. I Hübertz Actstykker findes en hel Del om ham; hans Navn forekommer ikke ringere end i 20 Numre.

at Lybæk har og haft Hammershus og dér modtaget det Ydede. 1555 strax efter Martini fik Kjøbstæderne Rønne, Nexø, Svaneke paa Chr. d. 3dies Befaling Privilegiet (vide Thura). 1562 d. 4de Decbr. gav Frederik d. 2den Rodne paa Bornholm et Vaaben (vide Thura)¹⁾. Af Gottfried Schultzes Chronicon ses p. 303, at i Hamborg levede 1662 Georg Boitin, Rector ved St. Magdalene Kirke siden 1647.

SCHWEDER KÆTTING eller KLÆTTING²⁾.

Var Hovedsmand 1556. Døde paa Vallensgaard (Proprietærgaard i Aaker 18 Tdr. Hartkorn) 1572 eller 73. Skal siden være (Liget) ført til Lybæk. Begge hans Fruer (1, Margaretha døde 13 Aug. 1568, 2, Thalia døde 7de October 1572) ere begravne i Aaker og vises endnu i Choret 3 Ligstene. — 1562 3die Decbr. confirmerede Frederik den 2den det nævnte Privilegium for Kjøbstæderne. 1572 Maj sendte Fr. d. 2den danske Herrer eller Commissærer at domme mellem Kætting og Indbyggerne. Commissærerne vare: Bjørn Kaas til Starup-Gaard, Bjørn Andersen Marsvin til Dybech, Thomas Parsbjerg til Harrested og Jacob Iversen, Landsdommer; Hvilke d. 1 Decbr. (alias 6 Septbr.) samme Aar derom forsamledes hos Poul Kofods i Østermarie paa d. 23de Selvejergaard (anses endnu som Proprietærgaard — Kofodder = Kofoderne). Samme Commission undersøgte og hvem paa Landet sig udgav for Frimænd og prætenderede adelige Rettigheder (og) Friheder paa deres

Resen p. 82.

Resen p. 43
og 44.

¹⁾ Kong Frederik d. 2dens Brev desangaaende staar i Thuras Bornholms Beskrivelse Side 128. Vaabenet er 3 hvide Torsk i et blaat Felt.

²⁾ Navnets rette Stavemaade er Kættingk.

Gods. Ligeledes observeredes den Vedtægt paa Bornholm, at yngste Søn havde Fortrinsret til Gaarden, som siden af Chr. d. 4 og Rigets Raad til en almindelig Herredag 1636 er bleven confirmeret og fulgt; hvorpaa Commissærer i Ebbe Ulfeldts Tid 1665 have beraabt sig og kjendt: At Landsdommeren haver sig udi deslige ham forekommende Sager at rette efter foreskrevne Vedtægt.

Resen p. 13
har; Bartho-
lus Tidemand,
som vel er
urigtigt.
Jac. v. Melle.
Resen p. 26.

MATHIAS TIDEMANN eller TIMANN,¹⁾

Raadsherre i Lybæk, var Hovedsmand 1573. Navnet har været brugt og bruges endnu af en Borgerfamilie i Rønne.

JOHANNES URNE.

Holdes for at have været Hovedsmand 1573. NB. Maa da ikkun have været Kongl. Embedsmand og Jurisdiktionsfoged, som de kaldtes, thi Landet var endnu ej udløst fra Lybæk. Sært er det, at da Lybech kun havde Revenuerne af Landet, men Kongen Territorialhøjheden med Justitsadministrationen samt alle ecclesiastica at dirigere, dog ingen saadan Øvrighedspersoner findes bemærket noget Sted, saavidt jeg kan læse, uden denne J. Urne, at have levet her paa Landet. Har siden fundet at Georg eller Jørgen Rud, skal have været her omtrent til Boitins Tid. Videre erfaret af en Kongl. Decision dat. Koldinghus 25 Octbr. 1558 i Anledning af adskillige Klager saavel paa Lybæk som paa Indbyggerne især Adelen paa B. Side, at Hammershus ganske har været overdraget til de

¹⁾ Om Tidemann findes en hel Del hos Hübertz, mindst i 14 forskellige Dokumenter findes hans Navn.

Lybske og der egentlig været Hovedstedet, hvor Indbyggerne med Landgilde, Skatter og andet maatte svare saavidt Lybækkerne var overdraget Landet. NB. Den Tiid har vel Seenebugten været brugt som en Havn til Ud og Indskibning efter gamle Folks Fortælling, og skal for faa Aar siden, muligen endnu ses Levninger af Bolværk der i Havet¹⁾. Samme Sted (Sæne) skal og siden efter, saahenge Amtstuen var der paa Hammershus, være brugt (til Ind og Udskibning), men da Amtstuen blev alene i Ronne anlagt, er samme Havn tilligemed Slottet alt mere bleven forfaldd. Derimod har Kongen holdt en aparte Jurisdiktionsfoged som havde det gejstlige Gods at befale over; men hvori hans Gods egentlig har bestaaet med videre Omstændigheder til ret at kunne forstaa Forskjellen mellem hvad Lübeck har været overdraget, og hvad Kongen har reserveret sig, skal være tungt at kunne sætte i speciel og fuldkommen Tydelighed, med mindre man kunde faa en tilfredsstillende Udskrift af den med Kongen og Lübeck derom forfattede Original-Traktat, enten af Arkivet paa Raadhuset i Lübeck eller om udi det Kgl. Tyske Cancelli Arkiv Gjenpart maatte findes. NB. Erkebisen i Lund har da vel til Reformationen 1537 og siden Bisen i Skaane, haft vedkommende Ting at besørge paa Landet (Bornholm) indtil det blev under Sjællands Dioces henlagt.

¹⁾ Da den nuværende Sænehavn anlagdes af det tyske Aktieselskab, som havde købt Hammeren, fandtes endnu Rester af Bolværker af tykke med Enebærnagler sammenboltede Træstammer med Barken paa.

Periodus under Danmark alene igjen.

Resen sætter
intet videre.

Resen p. 47.

Danske Maga-
zin 2det Bind
pag. 177.
ibid. p. 260.

MANDRUP PARSBJERG, Lehnsmænd 1576.

1577, d. 12 Juni, gav Fr. d. 2den Privilegier for Kjøbstæderne paa Bornholm¹⁾ vide Thura Side 47. Mandrup Parsbjerg har mulig været den samme, som i Rostock afhug Thyge Brahes Næse. Dette foregik nemlig d. 29 Decbr. 1566. I Chr. d. 4des Umyndighed, men af de 4 regjerende Rigsraader ligedan. (Her staar ikke mere i Manuskriptet og der maa saaledes være glemt eller udeladt noget.)

MOGENS GJØE

kom hertil 1577. — I et gammelt Dokument som er en afsagt Kjendelse mellem Nexø og nogle Sognebønder i Bodilsker, deres Trætte, angaaende nogen fælleds Udmarkesjord p. p. staar: M. Gøye til Galminderup, Hovedsmænd paa Hammershus og Bornholm, Peder Hansen, Landsdommer til Simblegaard etc. af 8de eller 7de Juli 1578 (Simblegaard i Klemensker, 27 Tdr. Hartkorn).

Kirkebeskrivelse p. 138.

Mogens Banke, Præst til St. Ibs har dediceret en af ham forfattet Bog i Vers over Evangelierne til daværende Befalingsmand her, Mogens Gøye, trykt 1580 med en Fortale af Dr. Poul Madsen, da Bisp over Sjælland, dat. 19 April 1578. I Frøken Karen Brahes saakaldte Dan. Bibliothek p. 127 staar den at være trykt Kjøbenhavn 1586 8vo.

¹⁾ Thura meddeler Side 47: Indbyggernes almindelige Privilegier ere især fra Kong Frederik d. 2den, som Anno 1577 gav dem Frihed, at alt salt Kjød item Heste og andre firfødte Dyr, som de førte ud af Landet for at sælges, ingen Told skulde være underkastede. Bekræftedes senere af Chr. d. 4de og Fr. d. 3die.

HENRICH BRAHE.

Lehnsmand 1580 — efter andre 1579¹⁾. Efter Resen boede han paa Vallensgaard.

cfr. Rothes
Eftermæle
2. pag. 201.
Resen pag. 26.

1579 d. 17 Juni. Privil. af Frederik d. 2. v. de Thura.

FALCK GIØE

til Skjersøe. (I nogle Dokumenter skrives Navnet Gøye, i andre Gjõe. Hovedsmand paa Hammershus og Bornholm 1588, andre 1587. Boede paa Lehnsgaard (Resen siger Wallensgaard). Skal være død 1593. I hans Tid forfaldt Hammershus Hans Frue Karen Krabbe var over Landet 1594, hvilket betyder, at Chr. d. 4de 28de Januar 1593 gav Befaling til Bønderne paa Bornholm at svare Fru Karine Krabbe, afgangne Falk Gjøes, til sanctorum Phillippi og Jacobi Dag først-kommendis eller thil saa længe wij anderledes herom lader thilszjige).

Af Commissair Forretningen over Ebbe Ulfeldt ses, af Svaret paa den 9de Post i Acten, at 1593 har og været Commissairer her, nemlig Borge Trolle til Liloe, Peder Oxe til Gisselfeldt og Niels Larsen til Kjersgaard 1590 d. 27 Marts paa Hammershus. 1520 d. 5 Aug. blev Herredsfogderne, Lensmændene (skal nok være det samme som de siden og endnu kaldte Sandemændene eller Sognefogder og i Norge kaldte Bonde-Lensmændene), og Byfogderne paa Bornholm allernaadigst forundte at maatte hver foruden det forhen bevilligede Gaards Største eller Størte-Boc

¹⁾ Det var 1579 d. 29de Maj (se Hübertz Actst. Nr. 319). Hos Thura findes hans Navn i 9 Skrivelser. Han fik Lehn 1579 (se Hübertz Nr. 345).

endnu nyde et Gaards Størteboe (Størte eller Styrtteboe kaldte Bønderne de Gaarde, der ere højt ansatte i Landgilde og nu betale det med Penge; her ser man ???¹⁾) til samme Ord, som ellers ingen har kunnet sige mig, og skal være en Forvandling af Ordet Størstebo.

1593 d. 29 Juni befaledes at bevilge af den store Udmark noget Indlagt de Kongl. Intrader til Bedste.

Paa et Vindue i Østermarie Kirke: F. Gjoe til Skiersøe.

1588 Karen Krabbe Iversd. 1588²⁾.

1587 visiterede Bispen.

I Clemens Kirke paa Pulpituret stod: 1 Jan. 1594 døde Velb. F. Gjoe, Hovedsmand til Hammershus paa Lensgaard.

I et latinsk Vers af Thyge Brahe 1584 bliver en hans Venner ommeldt ved Navn F. Gøye. Endnu nævnes han et andet Sted om det ellers skal være ham.

At han boede saa afsides -- paa Lensgaard -- synes at maatte foraarsaget megen Vidleffethed, da Amtstuen var paa Hammershus og Indbyggerne i fornødne Tilfælde altsaa havde to forskjellige Steder at søge. Hans og Fruens Vaaben ses endnu med Vandfarver i Kirken over Alteret paa Muren paa Hammershus. [Sagnet om hans Død!!! (Dr. Faust og Luxemborg!) cfr. Rothes Eftermæle 2 p. 55 m. H. t. Magnus Heinesen.

¹⁾ Ordet er nu ukæseligt; formodentlig: Oprindelsen.

²⁾ Maa vel ogsaa have staaet paa samme Vindue.

HANS LINDENOU, sen.

Herre til Ørsløff, Lensmand siden 1594 eller 1595. Død 1609. Paa Altermavlen i Østerlarsker ses han var her 1605.

1602 var den store Død eller Pest her paa Landet. Paa Altermavlen i Bodilsker staar hans Navn med Aarstallet 1598. Ligeledes paa Altermavlen i Vestermarie og Aarstallet 1597. Paa Pulpit. i Clemensker stod: 1597 d. 19 August var Chr. d. 4 her og tog herfra til Gulland. NB. Om dette tvivles, thi 1598 antog Majestæten først selv Regeringen, (Resen: 1608). Udi et andet Skrift stod 1625²⁾, dog falde Ordene noget utydelige, saa at det ej absolut om samme Aar kan forstaaes, men vel og, at det nogle Aar før er sket p. 97. Hverken Holberg eller Høier melde noget herom, men samme Aar, 1608, var almindelig Herredag i Kjøbenhavn.

1598 visiterede Mag. Mogens Madsen, Bisp i Lund, her.

1596 9de Juni confir. Chr. 4 Frederik d. 2dens Privilegier paa Toldfrihed for Heste og Qvæg. NB. Om Kjød og fremmed Drik tales ej noget.

I Bergen var og en Hans Lindenov Amtmand 1580.

Resen p. 51.
Høiers Dänische Geschichte
p. 100.
Kirkebeskrivelse p. 97.
Resen p. 49.

Danske Magazin 2 Bind
p. 211.

¹⁾ Hans Lindenovs Forleningsbrev er udstedt 20 Juni 1594. Efter at Falk Gøye var død d. 1 Januar 1594 fik hans Enke Lov til (hvilket foran er meddelt) indtil videre at beholde Indtægterne af Lenet; derfor fik H. Lindenov først sit Forleningsbrev ovennævnte Dato. Falk Gøyes Enke har saaledes været over Landet et halvt Aars Tid.

²⁾ Det var ingen af Delene, men 1624 da Chr. d. 4 var her og bl. a. mønstrede Militsen.

1593 d. 30 Juni skal være af Chr. d. 4 og Rigens Raad givet Bornholm et vist Benaadningsbrev, som Indbyggerne siden af Commissairene 1650 begjærede at faa confirmeret, som de og lovede (se Commissionsakten).

JØRGEN RUD.

Skal findes hos Resen: Danske Adels Hist. at have været Lehnsherre paa Bornholm 1602, men naar næstforestaaende om Hans Lindenow confereres, kan det ej være rigtigt. Denne bliver af Resen blandt Landets præfectos ej medregnet i denne Orden, men sætter en Georgius Rud strax efter Jacob Splid. NB. Her maa enten fejle Nogen eller Aarstallene være urigtige, saa at Jørgen Rud er kommen efter 1609 og her til næstfølgende Successors Tid, eller og han fulgte F. Gjoe, altsaa sættes efter ham, men denne Orden er fulgt efter andre fundne Lister paa Øvrighedspersoner.

1606 6te Juni skal en stor Del af Svaneke være afbrændt.

Ej hos Resen.

HANS LINDENOV junior.

Herre til Hundslund eller Hindslund, forhen Vicecommandant paa Hammershus, siden Ridder, Danmarks Rigs-Raad og Befalingsmand paa Kallundborg. Lensmand paa Bornholm 1618. Andre 1614. — Død 1627; men der kan han ej have været Amtmand, som ses af efterfølgende om Anders Sinclair.

Altsaa været
her 1612 og
ej et andet
Guds.

Paa den store Klokke i Bodilsker staar: Hans Lindenov til Gaunø¹⁾, Hovedsmand paa Hammershus.

¹⁾ Er den samme som kaldtes til Hundslund.

1611 visiterede Biskoppen her (se en gammel Pauls Kirke Regnskabsbog).

NB. Henrich Lindenovs Ligprædiken siger, at han var født paa Hammershus 1614, som hans Fader da af Kongl. Majestæt var forlenet med. — Hans Fader, H. Lindenov, Danmarks Riges Raad og Befalingsmand paa Kallundborg. Moderen var Fru Elisabeth Sophie Rantzow til Sogaard.

Henrich Lindenovs Farfader var Hans Johannes Lindenow til Gaune, Befalingsmand paa Hindsgavl, hans Frue var Margrethe Rosenkrantz til Hundslund. I Commissions-Acten over Ebbe Ulfeldt findes i 31te Punkt at Jordejere og Selvejerbønder skulle betale 5 Rdlr. i Kjendelsespenge¹⁾ efter de i 1624 (paa Bornholm) indsendte Commissaires Tilsagn, hvilket falder ind i denne Lensmands, eller mulig i følgende Anders Sinclars, Tid. Commissarierne vare Jørgen Wind og Ofve Høgg.

1619, efter Danske Magazin, var her den sorte Død, men Optegnelserne i Kirkerne sige 1618. Holbergs Hist. Tom. 2 siger, at 1619 grasserede Pesten i Sjælland. Efter Kirkebogsopskrifterne døde paa Bornholm 5166 eller 5185 Mennesker. 1623 blev, d. 28de Juni, ved et Kongeligt Edikt anordnet, at hver Onsdag skulde holdes Axeltorve paa Bornholm.

ANDREAS SINCLAR.

Herre til Sinclarsholm i Skaane, Lensmand paa Bornholm 1622 (Andre 1624 eller 27), Resen: efter

¹⁾ Hver Gang en Gaard gik over i andre Hænder.

Hans Lindenov til Ørsløff¹⁾, men har intet Aarstal og kalder ham Sinchler.

Blandt Amsdokumenter ses, at han maa have været her allerede 1624 d. 5te October. Thi samme Dato er paa Hammer et Pergamentbrev, hvori han selv nævner sig: Andr. Sinclar til S.holm, Ridder, Danmarks Rigens Raad og kgl. Majestæts Befalingsmand paa Hammershus. I hans i Vox nedenunder trykte Signet, staar paa Hjelmen et Fuglehed som en Struds eller Ørn med oprakt Hals og Næbet aabent. Skildtet er ukjendeligt. I samme Dokument nævnes Esper Kofod og Scigne Hans Raabechs i Rønne som havende Gaard i Knudsker. Altsaa har vel Raabekkegaard og Skoven af samme Mænd faaet sit Navn — nu Rabekkegaarden.

I et andet Dokument dat. Ham. 25 Septbr. 1624 skriver han sig: Jeg A. S. til Sinclarsholmb R., D. R. R. Krigsoverste over det sjæl. og skaanske Regiment, Kongl. Majestæts Befalingsmand over Jerrestads Herred i Skaane, Statholder paa Bornholm og Gubernator paa Hammershus. Navnet skriver han Andreas Sin Clar. Det i Vox trykte Signet er som før meldt og ej bedre kjendeligt. — Er en ganske anden Familie end Sainet Clar; thi samme fore i Skjoldet et bredt Kors, paa Siderne takket; paa Hjelmen en Krone og deroven paa en Grip (Grif), hvilket jeg ser af et Stamtræ med de Bassers Familie, hvoraf min Moder var.

¹⁾ Dette er absolut urigtigt. Som før bevist var der ingen Lensmand imellem de 2 Hans Lindenov'er, hverken Jørgen Rud eller Andreas Sinclar, som jo, hvis der var noget i det, i hvert Fald begge havde været Lensmænd samtidigt, (hvilket jo var umuligt).

1625 var Chr. d. 4 her og lod alt Mandskab, der kunde bære Gevær, mynstre¹⁾.

HOLGER ROSENKRANTZ.

Herre til Glimminge og Demstrup, født 1586, kom 1627 eller 1626. Døde 1647 (se Herredagsdommen af 4 Maj 1646) Maa ej confunderes med den samme Tid levende berømte lærde Rigsraad Holger Rosenkrantz, som døde 1642. 19 Mai s. A. (1646) faldt endelig Hs. Majestæts egen skriftlige Befaling til Slotsherre Ebbe Ulfeldt, hvorledes de Anklagede skulde anses, nemlig de 4 Officerer: Christian Maccabæus, Sivart Gagge, Mads Kofod og Jost Nicolai, som opgave Landet for de Svenske, skulde rømme af Riget og deres Gods henlægges under Kronen.

I St. Knuds Kirke paa Lægterøen eller Pulpit. staar, at i hans, Holger Rosenkrantz's Tid, 1639 d. 8de Juli, blev samme Lægter malet. 1645 lode de Svenske ham reise til Kjøbenhavn efter at Hammershus var ved Accord dem overgivet.

Resen siger, han var 20 Aar Præfekt her og rejste herfra 9 Juli 1645 til Kjøbenhavn. Altsaa maa han være kommen 1625 eller 26. Han var Svigerfader til Statholder Niels Trolle i Norge. — 1627 d. 22 Mai toges en 8 Mands Granskning angaaende 6 Bondergaarde i Poulsker, som klagede over Sandflugt, og d. 30 Juni 1643 bekom Eftergiv. paa Skatten, som endnu vedvarer.

1639 visiterede Bispen.

1640, 6 Juni ved kgl. Rescript befalet alle Hunde

Resen p. 26.
Holb. Hist.
T. 3 174.

¹⁾ Nej, det var 1624.

Resen p. 97.
 Roth's Efter-
 mæle 1 p. 33.
 Holb. Hist.
 Tom. 3 mel-
 der om en
 Jürgen Bæren-
 kesse som blev
 først sendt af
 Chr. 4 at in-
 quirere om R's
 Forhold.

Dänische Ge-
 schigte p. 350.

at benlammes¹⁾ 1631 3 Aug. var Tage Thott og Anders Bilde efter kgl. Befaling paa Bornholm og Gulland at forhøre tvistige Sager og sidde Retten. 1645 d. 31 October (Resen har 1 Novbr.), efter at den Brømsebro Fred var sluttet og ratificeret, kom herind danske Commissærer Sigvardt Urne, Flemming Ulfeldt og Sekretær Kjeld Krag for at tage Landet igjen i Ed, saa og at forhøre hvorledes samtlige Officerer som og Holger Rosenkrantz' Forhold i Actio- nen imod de Svenske og hele Sagens Sammenhæng var, hvorfor Landet var bleven de Svenske overgivet. Officererne vilde skyde Skylden paa Holger Rosenkrantz, fordi han ej kom ud af Fæstningen og kommanderede dem, men efter Krigskoutume burde han ej forlade Fæstningen. Det hjalp dog ej, thi Garnisonen, 50 Mand vilde ej ret defendere, saa han maatte opgive Hammershus. Hoier melder, at General Admiral Wrangel indtog Bornholm, men tabte et Skib²⁾ ved Storm, og at Bornholms Guvern. Holger Rosenkrantz (sætter urigtig Iver Krabbe) blev formedelst slet Defens stillet for Retten, men af Rigens Raad absolveret.

Holger Rosenkrantz skal have haft en Fru Urne til Egte³⁾, som saas endnu for et Par Aar siden af deres med nogle fleres Vaabener i Slotskapellet paa Hammershus paa Muren over Alteret. Af Altertavlen i Østerlars ses han var her 1638. Ligeledes 1640, som staar paa den største Klokke. Paa Prædikestolen

¹⁾ Det ene Forben skulde hugges af for at gøre dem udygtige til Jagt.

²⁾ Han mistede i Virkeligheden ved Storm fra Nordvest: en Boyert og en Galiot, som drev ind paa Klipperne og strandede — endvidere et Brandskib og en Galej.

³⁾ Dette er fejlagtigt. Holger Rosenkrantz til Glimminge var gift 1) med Lene Gyldenstjerne (død ³⁰/₁ 1639), 2) med Karen Krabbe (død ¹⁴/₅ 1662), Enke efter Johan Friis.

i Øster Marie ses med Aarstal 1637, hans Frue at have været Lene Gyldenstjerne, altsaa maa han have været 2de Gange gift. Hun var allerede 1645 død. Han har haft en Datter Anna, gift med Otto Krag til Trudsholm 1645.

Hans Symbol: Politicus qværit gloriam in mundo, Christianus salutem in coelo. Paa Dansk: Statsmanden søger Hæder i Verden, den Christne Frelse i Himlen.

Paa den store Kirkeklokke i Ibs staar hans Navn og 26 Juli 1628. Paa Prædikestolsdøren i Bodils ligesaa og 1628. I en Inskription i Nexø Kirke ses hans Navn og 1631. Paa Daaben (Dobefonten!) i Rønne ligeledes og 1640.

En gammel skriftlig Optegnelse (Ruthsker d. 25 Marts 1724) lyder: 1645 d. 9 Juni røvedes Nexø af de Svenske; d. 11 Juni tingede Landets Capitainer af med dem, og d. 17 Juni gaves Slottet op for dem af Holger Rosenkrantz; og de vare saa paa Slottet i 5 Maaneder til Hellig Messe, da maatte de derud igjen; thi Kongen etc. annammede det fra dem igjen. Da kom Hans Thomesen, som skulde have Landet i Befaling til Valborgs Dag 1646, som da Ebbe Ulfeldt og fik det i Forlehnning.

JOHN BERDURS eller BÆRDOURUS.

En Skotte. Resen har ham ej. Kan ej anses som Commandant her. Thi da de Svenske (Gen-Admiral eller General Tøjmaster Carl Gustav Wrangel d. 9 Juni 1645 med 26 Skibe om Morgenens tidlig lagde sig for Nexø, beskød den med Kanoner og med 560 Mand gjorde Landgang Østen for Byen ved Malkværn, indtog og overgav Byen til Plyndring, truede hele Landet med Ild og Mord, men 2den Dagen bleve

Danske Maga-
zin I. c. p. 125
staar 17 Juni.

forarkortede om 10,000 Rdlr. Brandskat, bemægtigede de sig dog d. 20 Juni Slottet med Lensmanden Holger Rosenkrantz og 56 Gevorbener i: Saa maatte Landets fornemste Indbyggere d. 23 Juni sværge den svenske Konge; derpaa blev bemeldte Joen Berdus sat til Commandant her. Forblev her til noget efter d. 31 October 1645, da ifølge Bromsebro Freds Art. 28 og samme Fredslutning Landet tilbagegaves. Han lod d. 16 Septbr. Almuen forsamles ved Aa-Kirke og paa lagde den at forskaffe 50 vel udmundrede Heste, pr. Styk 30 Rdlr. regnet. I en gammel Bibel tilhørende olim¹⁾ Esber Larsen(s), Borger samt Steen og Billedhugger i Rønne, hvori han har optegnet adskilligt om sin egen Familie, samt andre Landets mærkelige Tildragelser staar: d. 17 Juni gaves Slottet op af Holger Rosenkrantz. De Svenske vare paa Slottet 5 Maaneder, til Hellemisse Aften. Denne Esber Larsen med Tilnavn Onsbjerg (af 8 Selveiergaard i Clemensker) var i Printzenskjolds Tid blandt andre Landets unge Mænd bleven overført til Pommern; der lærte han i Stettin i sit Qvarter sig selv til, da han saa sin Vært arbejde i at udhugge meget kunstigt i Træ og Steen. Efter sluttet Fred kom han over til sit Fodeland igjen og blev der gift i Rønne d. 1 April 1666 med Karen Pedersdatter. Han døde 19 Juli 1713. Flere skjønnne Ligstene findes her af ham.

cfr. Rothes
Eftermæle 2
p. 104—120.

Resen 26.

Danske Maga-
zin Tom. 3 p.
363.

EBBE ULFELDT.

Herre til Qvistholm, Ridder, General Major, Lensmand i 5 Aar (Resen 5 Aar, og at han drog bort d. 30 April 1651). Kom hertil 1646. Var tilsidst Sverriges Rigsraad, Oberjægermester og Lagmand over Øster Gotland. Døde 30te Januar 1683. Født paa

¹⁾ o: forhen.

Nyborg Slot 13 Juli 1610. I hans Tid vare Commissærer her, Henrich Ramel (eller Rommel) til Beckeskov, Christen Skeel til Fusinge (eller Valløe) Danmarks Riges Raad og Kongl. Majestæts Befalingsmand over Herredsvad Kloster og Tryggevælde, samt Jørgen Reedtz til Barredskov, Kongl. Majestæts Secretær. Deres Instrux er af 9 August 1650. Commissærernes Stævning er udgiven d. 1 Septbr. s. A. Da de vare komne, lode de paa alle Kirkestævner og Thinge forkynde, at de klagende skulde møde d. 3 Septbr., som sig noget over Ebbe Ulfeldt eller nogen af hans Tjenere havde at besvære. — I Commissions-Akten (efter Urnes Sigende, der har læst den) findes 78 Poster Klagemaal mod E. U. og hans Tjenere saavel som nogle andre, hvori enhver Klage er extraheret med Vedkommendes Svar samt Commissærernes Resolutioner og Dom. Af Commissions Aktens 6 Post ses E. U. at være hidkommen 1646, altsaa strax efter Brømsebrofreden og Landets Retradering¹⁾. Med ham ses og at være kommen 60 Ryttere, et Compagni Soldater paa 300 Mand, 1 Oberstlieutenant, 1 Major, 1 Ritmester, 7 Captainer og flere Underofficerer. Landsoldaterne²⁾ bestod af 500 Mand unge Bonderkarle, delte i 2 Compagnier. Siden denne Commission er holdt blev ved en Kongl. Befaling af 23 Decbr. 1650 anordnet, at af Selveiergaardene paa Bornholm skulde betales de sædvanlige 5 Rdlr. Kjendelses-

Resen p. 97
sætter: Peder
Reedtz, hvilket
er urigtigt.

¹⁾ Ebbe Ulfeldt kom først d. 1ste Maj 1646. Fra Hellemissedag 1645 til denne Dato havde en Mand ved Navn Hans Thomsen (se foran under Holger Rosenkrantz) midlertidigt passet Forretningerne ved Lenet.

²⁾ Maa vel have været Militssoldater, altsaa Bornholmere.

penge¹⁾. Samme Dato blev og til E. U. rescriberet at gjøre Inddeling blandt Bønderne her, hvormeget hver tilkom af Avlingen til Hammershus og Simblegaard at dyrke. 28de November e. a. blev en anden Constitution confirm. E. U. boede mest paa Simblegaard. Af Commissions Akten ses, at nogles Klager ej vare ret grundede, men dog de fleste vise, han saavel som hans Betjentere, især Ridefogden Mads Holst, at være gaaet meget (haardt?) tilværks. Af Holbergs Hist. p. 192: Ebbe Ulfeldt havde en af Fru Kirstens Døtre til Egte²⁾. Holberg ved ej Aarsagen til hans Fald og hvorfor han forlod Riget. I Begyndelsen af Frederik d. 3dies Regjering var han forlenet med Bornholm og Ødsel, og i denne Misfornøjelse forladt sit Gouvernem. uden at gjøre Regnskab for sin Administration, hvorfor Frederik d. 3die besværede sig derover i en Skrivelse til Dronning Kristine (af Sverrig) dat. 5 Mai 1652, som ses hos Holberg. — Sverrig tog ham og i Protektion og fik i paafulgte Fredstraktat indført en Art.: „at han af Kongen og Riget skulde gives Satisfaktion“. E. U. kom ellers ej tilbage, men boede i Skaane. — Blev Generallieutenant i Sverrig. Hans Frue døde i Christiansstad 1679³⁾ og han selv i Stockholm 1682.

Holbergs Hist.
p. 269.

Foruden den 20de Art. i den Roskilde Fred, findes 2 hemmelige, underskrevne af Joachim Gersdorff

¹⁾ Tidligere nævnt (se Hans Lindenov).

²⁾ Denne Datter hed Hedevig (død 1678), hendes Tvilling-søster hed Christiane, de var fødte 15 Juli 1626. Christiane blev gift med den mægtige Hannibal Schested, der senere blev Stattholder i Norge. Den 6 Novbr. 1642 gjorde Chr. 4 disse Tvillingsøstres (hans Døtre med Fru Kristine Munk) Bryllup. (Se Baches Nordens Hist. og Danske Magazin 1 B. p. 221).

³⁾ I forannævnte Baches Hist. staar, at hun døde 1678.

og Christen Skeel, hvori den ene er: at Generalmajor Ebbe Ulfeldt skal gives Satisfaktion for de Pretens og Fordringer, som han paa en eller anden Maade håver i Danmark. I den Kjøbenhavnske Fred 1660 skal og være accorderet, at E. U. skulde nyde Satisfaktion i Danmark.

Holb. Hist.
p. 428.

E. U. til Svenstrup (foran kaldes han Herre til Ovesholm) blev gift med Hedevig (Kristine Munks Datter), som Rigets Hovmester Corfits Ulfeldts Broder. Han faldt siden i Unaade og var i Sverrig samme Tid som Corfits. Om ham (siger Holberg) tales intet i trykte Bøger, saa at jeg intet Omstændeligt derom kan udføre om hans Fald og Rejse. Af Fr. d. 3dies Brev til Dronning Kristine ses, at E. U. da med sin Broder maa have været i Sverrig, som tog ham i Protektion. — Han skal ellers have været gift før engang med Fru Mette Grubbe, som ses af den Liste paa den Uldfeldske Familie, som anføres af Holberg Tom. 2 pag 897 8 og 9, hvor han og kaldes Herre til Egeskov (i Fyn) og Ridder. — Formodentlig har E. U.s Fald saavel som Misfornøielse samt Undvigelse af Danmark taget sin Oprindelse af de mod ham fra Bornholms Indbyggere indgivne Klager ¹⁾ samt derpaa anordnet Commissærer og deres givne Sentens; altsaa kunde nok denne Commissionsakt derom give Oplysning, dersom man havde samme komplet. I samme Akt gives ham ingen videre Titel end

¹⁾ Angaaende disse Klager skriver J. A. Fridericia i *Adelsverdens sidste Dage*, Kbh. 1894, Side 125: De anstillede Forhør godtgjorde, at han og hans Fogder havde gjort sig skyldig i vidtrækkende Bondeplageri; de var blevet pålagt store Byrder, særlig Ægter, opsætsige Bønder var straffede med Træhest o. s. v.

Kgl. Befalingsmand paa Bornholm. Havde dog forhen tjent i Krigen. Holberg 2 p. 846 med disse Ord: En anden Del (nemlig af de ny Hvervede) blev beskikket til Skaane p. 850. E. U. overrumplede den svenske Oberst Steenbok, da han med nogle 1000 Mand vilde bryde ind i Skaane, jog ham paa Flugt, og drev ham ud i et Morads. Høier kalder ham General (Dänische Geschichte p. 344.) 1642 d. 6 Nvbr. gjorde Chr. 4 Hannibal Sehestedts og Ebbe Ulfeldts Bryllup med 2 af sine Døtre ved Fru Kirstine Munk, nemlig Christiane og Hedevig, Tvillinger.

Danske Maga-
zin 1 Bog p.
121.

I Ebbe Ulfeldts Tid blev af Majestæten befalet, der skulde føres Steenkul fra Bornholm (Commissions-aktens 44de Post) Commissionen bestemte blandt andet at menige Bornholms Indbyggere hermed efter denne Dag skulde være forment ulovlige Samlinger og Møder at gjøre og holde, under Hals og Boeslods Fortabelse, men hvis mod Forhaabning noget forløber, de Aarsag have sig over at besvære, uden Sammenrotning med underdanig Respect det paa tilbørlige Steder angive. Altsaa har E. U. formodentlig anset at være af Indbyggerne bleven injurieret, og derfor ej bekommet vedbørlig Satisfaktion etc.

JOACHIM GERSDORFF.

Befalingsmand over Bornholm 1651. Altsaa er E. U. strax efter Commissionen bortkommen. 1652 Rigets Hofmester istedetfor Corfits Ulfeldt, da denne d. 14 Juli undveg Riget og begav sig til Holland. Gersdorff skal ej have boet her (paa Bornholm), men holdt sin Føged her. Om han ellers har været her-ovre vides ej. (Siden er af Rønne Kirkes Journal-Bog oplyst, at han har været her). Resen: Han var her

8 Aar Præfekt, men ingen Aarstal er tilføjede) p. 26. 1658 var han af Majestæten befuldmægtiget til at handle med Kongen af Sverrig i Sjælland om Freden. Hans Frue var Øllegaard Hvitfeldt, som døde ung d. 11 Marz 1655 og berømmes i et Ligvers af Bording i hans poetiske Skrifter, 2den Part p. 450 — og hans Symbol var: non pace triumphus major¹⁾, som fandtes beskrevet paa Clemens Kirke Muren indeni over Prædikestolen med øvrigt saaledes: (v. de Thura p. 102). —

Clemens
Kirkebeskrivelse p. 38.
Chr. 3dies
Tage Register
p. 3.

I hans Tid grasserede her saavel som i Kjøbenhavn og deromkring en hæftig Pest (begyndte allerede i Efterhøsten eller Vinteren 1653, og havde forhen været megen Dyrtid fornedelst forrige Aars Misvæxt) hvorom Tavler og Opskrifter paa Muren i Kirkerne. Nogle: 4941 andre: 4569 [Døde]. Danske Magazin l. c. 4933 (angiver Aaret 1665, men urigtigt). 1654 have d. 28 April Canones ved Capellet i Lund (efterdi endnu ingen Patron til Aakirkeby var af Kongen igjen bleven sat, som de skrive) meddelt Hr. Nicolai Madsen deres Vocation og Collats til at være Pastor i Aakirke paa Bornholm.

Resen p. 76.
Danske Magazin 1 B. p. 125.

1656 d. 5te Juli skal Frederik d. 3 være kommen her for Landet fra Danzig, og have sat for Nexø med 26 Skibe, store og smaa og sejlet bort Dagen efter, men det meldes ej om Majestæten var i Land.

1652 d. 6 Juni blev Karen Christoffers død og Bodel Anne levende brændte i Rønne for Troldom. Staar i Rønne Kirkejournal-Tegnebog, item 28 Novbr. e. a. Thale Baadsnæs og forbrændt.

Joachim Gersdorfs Ankomst; — ibid. 3 Juni e. a.

¹⁾ Triumf er ikke større end Fred.

kom til Landet Velb. Statholder J. G. med Frue, d. 5te Juni bortsejlede han igjen til Ystad. — *ibid.*; — Samme Aar blev i Ronne født 40 ægte og 4 nægte Børn. Døde 28 Mennesker, 10 Par viedes. — I Knuds-ker fødte 7 ægte og 1 nægte, døde 6 Mennesker; 3 Par viede. I de Tider var med Accisen i Ronne og mulig i de øvrige Købstæder her mere strængt end nu. Ingen maatte male Malt hjemme eller paa Haandkværn; — *ibid.* 1652 slog Sæden fejl, og fulgte Dyrtdid paa, 1653 *ibid.*

ALBERTUS FRIIS.

Var Commandant paa Hammershus. NB. Anføres ej af Resen. Han maa alene have været Commandant en kort Tid og ej havt Landets øvrige Dont at administrere. I Ronne Kirkejournal eller Tegnebog har jeg siden fundet: Han har allerede været her paa Landet 1655, thi d. 13 Juli stod han Fadder til Sognepræst Jens Larsens Barn i Ronne, og 14 December staar, at Velb. Obrist Friis og Frue Agathe Rothsteen kommunicerede. — 21 Januar blev ham en Søn født og kaldet Gregers, boede da i Rosengaarden (der har faaet sit Navn af Holger Rosenkrantz, som i sin Tid ejede den, afbrændte siden i Amtsskriver Schors Tid og blev ny opbygget. 1657 og 58 var han endnu her, men videre findes ej anført. Er formodentlig kommen herfra, da Landet gaves til de Svenske. Han bliver just ej der nogetsteds kaldet Commandant. Har dog vel havt Commando over det milit. Væsen; thi dengang dependerede den overste Direkt. over saavel Civil som Militair Sagerne mest af Lens eller Befalingsmændene her; og egentlig findes ingen at have været ordentlig benævnet og bestallet som Comman-

dant før efter Printzenskjold, da Echstein saaledes blev indsendt; men dog maa hans Commandantskab alene have strukket sig til at føre Commando over de medbragte gevorbener Ryttere, samt øvrige henværende Milice saavidt Exccerering og Andet Defensionen vedkom; men Udskrivning, Mønstring og andet dependerede alene af Fuchs, som og boede alene paa Hammershus, men han her i Rønne, eller hvor han selv vilde.

JOHAN PRINTZENSKJOLD

til Printznæs og Levfredsholm (c: Leffredsholm). Resen: ej. — Svensk Obrist og, efter at Bornholm var ifølge Roskilde Fred, d. 26 Februar 1658, overladt til Sverrig, kom han her som Befalingsmand eller Gouverneur d. 29 April 1658 med 130 Mand til Besætning paa Slottet. Den 25 blev paa Prædikestolen i Svaneke første Gang bedt for den nye Regjering (Carl d. 10de eller Gustav) og det ganske Kongl. (svenske) Huns. Den 6te Mai lod Printzenskjold sammenkalde Landets Almue og tog dem i Ed; men de fornemste Gejstlige og Verdslige maatte d. 27 Mai reise over til Malmøe og der sværge. 1ste Søndag efter Trinitatis lod han i Kong Carls Navn lyse til 3 Bededage i Rad, ligesom Fr. d. 3 Aaret tilforn. — Den 6te Juli skal omtrent 500 NB. om ej i nogen Udskrifter er foregaaet en error numeri (c: Fejl i Tallet) og sat et Nul for meget? Thi det synes noget ret meget paa engang, af Landets Soldater være overført til Stettin at sættes der under den gevorbener Milit. Samme Tid blev her alt ungt Mandskab inrulleret. Med Juli Maanedes Udgang gik Ordre til en svensk Ingeniør nøjagtig at opmaale hver Bondes og

Danske Maga-
zin l. c. har
350 Mand.

andres Gaarders tilliggende Jorder, for derefter Skatterne rigtig at sætte¹⁾. | NB. af en gl. Optegnelse: En svensk Herremand kom herind d. 28de April 1658 med et halvt Hundrede Soldater. Den 6te Juli tog Joh. Printzenskjold alle unge Mænd af Landet for Rønne 7—800. D. 8de Decbr. blev han skudt i Rønne— d. 9de gaves Slottet op og blev plyndret²⁾. Den 28 kom svenske Ryttere, 74, til Sandvig (de fleste Beretninger have 80 Ryttere), som toges til Fange. 1659 d. 7 Januar kom M. Echstein, som skulde være Øverst:|. Der skal og være anordnet alle Kjøbstæder, som ellers ere allevegne aabne, med Volde og Porte at indelukkes til Accise og Consunt.-Indrett.

Den 9de Aug. blev alt Rytteriet befalet at holde sig marschfærdig. | Mundtlig Tradition: d. 6 October stod Printzenskjold Fadder til Haagen Joens, Præst i Clemensker hans Datter; da maatte Haagen give ham 1 Hest og en stor Sølvkande til Bøde, fordi en af Døttrene havde over Bordet talt i Faveur af Kongen af Danmark:| D. 9de October blev 56 Mand af Landets Rytteri transporteret til Riga³⁾. NB. Det var al Landets Rytteri paa de Tider.

Danske Maga-
zin I. c.

Den 4 Novbr. havde han for sig i Rønne ladet indkalde det hele Præsteskab, samt 4 Dannemænd af hvert Sogn, angaaende visse nye Skatter, samt 50

¹⁾ Dette man ikke forstaas som hele Øens Gaarde med Jordtilliggende blev opmaalt, hvilket var altfor stort et Arbejde. Thura meddeler da ogsaa Side 236, at Ingeniøren kun skulde beskrive og taxere hver Mands Jorder.

²⁾ Dette er aldeles urigtigt; Slottet blev ikke plyndret, men overgivet med alt, hvor deri fandtes til Bornholmerne.

³⁾ Det var ikke 56 men 45, og det var ikke d. 9de men d. 18de, at de afsendtes.

Matroser¹⁾ som Kjøbstæderne skulde udrede med videre, hvilket alt faldt Indbyggerne besværligt og gjorde dem dels mere kjed af den svenske Regjering, allerhelst deres gjorte Remonstration hos Pr. intet frugtede. Sligt og andet forvoldte, de gjorde Overlæg med hinanden at skille sig af med Svenskerne. 5 Hovedpersoner: 1. N. Gummeløs, 2. Aage, Fændrich, 3. Claus Nielsen, 4. Jens Koefod Pedersen fra Hasle (stod ellers som Rytter ved Ritmester Knud Urne Jørgensens i Kjøge liggende Compagni, men var 1 Decbr. 1657 given Forlov paa 14 Dage at rejse over til sin Kone, som med 4 af hans smaa Børn var i Hasle, men den paakomne haarde Vinter hindrede Tilbagereisen; imidlertid blev Landet overdraget Sverrig, som man her først fik at vide efter Paaske 1658. Om han ellers kom bort eller blev tilbage kan ej egentlig ses (dog synes formedelst tage Attest, han maa vel være overrejst, og siden efter strax hidkommen igjen) |: 1660 d. 15 Decbr. blev han Capt. over National Soldaterne i Øster og Sønder Herred med 200 Rdrl. aarlig Gage, etc., forundt 5te Vornedegaard, Maglegaard, i Østermarie paa 16 Tdr. Hætkorn fri at beboe og nyde:| og 5, Jens Larsen Boson |: havde været Ridefoged paa Hammershuus 1657 ses af Rønne Kirkejournal:| foruden Poul Ancher, som nok var den, der med Forstand og Raad . . . |: Sætningen er ikke ført til Ende:|; var ellers fra Skaane som Studiosus nogle Aar før hidkommen, og formedelst Giftermaal med forrige Præst Jens Hansen Sodes Datter bleven først Capellan i Hasle og Ruthsker og siden Sognepræst,

cfr. Attesten
i Magistraten
i Hasle dat.
30 April 1658.

¹⁾ Han fik dog kun 40, der var ikke flere. Disse sendtes d. 7 Novbr. over Ystad til Helsingborg.

Især forresten
Thura.

død 5 Decbr. 1697 som Provst; og Jacob i Nyker samt flere andre. Adskillige skriftlige Relationer herom, endog paa Tysk, hvilke synes Urne akkuratere. Man maa i Sverrig, allerede før det kom i Værk, have haft nogen Efterretning og Mistanke (muligt skete og den Bortførsel af Landets unge Mandskab til Pommern just for at svække Landets (Force) som ses af en Kongl. svensk Ordre til General-Lieutenant Wiirtz i Pommern af 5te Januar 1659. Printzenskjolds Frue har efter visse Formodninger heddet Agnetha Hvidten, og var endnu d. 17 October 1659 i Rønne, da Oberst Echstein krævede Rigtighed af hende for Simblegaards Bohave og Parceller, som Printzenskjold havde borttaget. Hun skal just den Tid, da Pr. blev ombragt, have ligget i Barselseng med Tvillingen.

D. 12te Decbr. bades igjen af Prædikestolen for Kongen af Danmark. (Nogle paa Bornholm fundne og Urne communicerede Personalier om Printzenskjold):

Carl Gustav, da han endnu var Fyrste af Zweibrücken, blev i et Feltslag fangen af 2 fjendtlige Ryttere, som hastede med ham til Fjendens Lejr, hvilket da en af Prindsens Ryttere fornam, satte strax efter dem og i en Hast naaede dem, ihjelslog derpaa begge og befriede saaledes Carl Gustav. Dette var Johannes, som siden blev kaldet Printzenskjold, fordi han (Sætningen er her ikke fuldført). Dette var Begyndelsen til hans Opkomst, saa at han straks, mens Carl Gustav endnu var Fyrste i Zweibrücken, blev Lieutenant, og siden, da Carl Gustav var bleven Konge i Sverrig i Christines Sted, 1654, blev Obrist.

Den 22 April 1658 kom Bispens Brev af Lund, dateret d. 18de Marts, at paa Bornholm skulde bedes for Kongen af Sverrig, begge Dronninger og Carl

Friderik, Arvefyrste til Sverrig. Den 6te Mai lod Printzenskjold samle alle B. ved Aakirkeby og forkyndte her sin Fuldmagt over hele Bornholm, udgiven af Carl Gustav, Konge af Sverrig. Siden sendte han de fornemste af Bornholmerne til Skaane for der at hylde og sværge den svenske Konge i Malmoe d. 27 Maj 1658, for Corfits Ulf. (Mærkeligt siden efter 1660 maatte han selv sidde fangen paa B.) samt for Friherre Sparre.

|: Ulf. skal have været paa Vej engang at flygte i Fruentimmer eller Præsteklæder —, var allerede kommen til Sandvig for at komme derfra til Skaane — kjendt og tilbagebragt; muligt fra denne Tid af, at Commandant Fuchs lod ham holde skarpere og strængere bevogtet formedelst den store Straf for en saa betydelig Fanges Undvigelse.

Holberg. Hist.
Fr. d. 3.
p. 561.

MICHEL ECHSTEIN.

Resenius har ham ej. — Som Oberst og Commandant med en Del Ryttere og Soldater d. 18 Januar 1659 sendt til Landet af den hollandske Flaade, som og paa Tilbagerejsen tog de svenske Fanger med sig til Kjøbenhavn. |: Hjørings saakaldte Lejerkrands sætter d. 7 Januar, men formodentlig beror her og flere Steder Uoverensstemmelser i de chronologiske Data efter gammel og ny Steds Forskel, som siden af Skribenterne er forandret ;| Havde været Oberst-lieutenant i Norge, men d. 23de Marts 1658 blev hans Compagni med flere, efter Roskilde Fredsslutningen aftakket, som ses af en fra Commissariatet paa Aggershuus ham meddelt Afregning af 17. Juli 1658. Han maa og her paa Bornholm have havt til Forlening, i Pant, eller anden Maade, en Avlsgaard, nemlig

Holb. Tom. III
p. 353.
Af Rønne Kirkes Journal: han stod Fadler i 1662 til Herman Bohn Mortensens Barn, kaldet Morten. Var altsaa da han her kom som Oberst-Lieutenant Chef for Rytteri. Eller maaske kun reist for den ham forlenede Gaards Skyld (Simblegd).

efter adskillige Omstændigheders Slutning Simblegaard i Klemensker, thi af en Ordre fra Carl Gustav dateret Qvarteret Ottersløff d. 28 Avgust 1658 til Printzenskjold staar til Slutning: Vi have resolveret os med Øfverst Lieutenant Echsteins afwel och mobilier Eder i Nåde at forähre. Formodentlig hele dette fordi Echstein ej vilde indfinde sig paa denne sin Gaard, men blev i Danmark efter at Bornholm var cederet Sverig og efter Roskilde Fredsslutning igjen havde begyndt Krigen. — Senere har jeg læst i den her i Bornholms Amtstue værende ældste Bog, nu ubrugelige Jordebog, af Kjbhvn. 18. Juli 1662 saal.: Clemensker Sogn -- Simblegaard bruges af Oberst-Lieutenant Echstein etc. — Hans Bestalling er dateret 24 Decbr. 1658, i hvilken han beskikkes til Oberst og Commandant paa Bornholm (thi som Amtmand og Gouverneur kom General-Major Fuchs) med aarlig 1000 Rdls Gage. Navnet skrives Echsteen, men Echstein er efter hans egen Haandskrift rettest. — Skal have været af en gammel Adelsfamilie ¹⁾ fra Kayserlig Østerigske Lande. — Tilsidst boede og døde han i Rønne 1663 som Skiftebrevet af 7 April e. a. viser; deraf til nærmere Oplysning om ham tages følgende: Arvingerne vare:

- 1, Enken Fru Agnetha v. Mühlern (sammesteds skrives Navnet Möllern, men hint er rigtigtst).
- 2, Sønnen Landsdommer Mathias Echstein. NB. Han fik d. 29 April 1675 som en synderlig Naade 300 Rdls. i Løn; var bleven Landsdommer den 13de

¹⁾ Echstein tilhørte den østerigske adelige Slægt v. Echstein Ehrensegg, af hvis Medlemmer Albrecht Echstein og hans Sønner blev adlede i Aaret 1616.

Septbr. 1671 og den ordinære Løn var kun 180 Rdlr. —

- 3, Sønnen sal. Johan Eckstein, han efterlod en Datter, Anna Elisabeth v. Echstein.
- 4, Sønnen sal. Michael v. Eckstein. Børn a, Peter Ehrenfried v. E. b, Agnetha Bertha v. E.
- 5, Magdal. Sybilla v. E. gift m. Capt. Gorgias.
- 6, Sophie v. E.

Overordnede ved Skiftet efter Begjær., Slotsherren Hr. Hans v. Løvenhjelm, kgl. Befalingsmand over Landet og Hans Christensen, kongl. Majestæts Ridefoged.

Capt. Gorgias og Landsdommeren bleve Værger for de unyndige; — 2 Vurderingsmænd af Rønne.

Vurderingen:

Tinnet tilsammen blev sat og vurderet under Et efter Vægt: 2 Pd 21½ Lod à 12 Sk., Kaaber-Tøj, hver for sig sat efter Vægt à 1 Mk. 8 Sk., item noget à 14 Sk., og noget à 1 Mk. —

Sølvet ansloges under Et til 4 Pd. à Lod 2 Mk. 4 Sk.

Løsøret beløb sig til 408 Rdlr. 3 Mk. 4 Sk. Gaarden, beliggende i Rønne, bestod af 4 teglhængte Længer. Ladelængen befandtes brøstfældig, sat ialt med nagelfaste Ting iberegnet, til 700 Rdlr.

13 Bondegaarde vare ham af Kongen udlagt. (NB.) Hver Gaard fandtes da allerede anslagen til Hartkorn, men stemmer ej overens med nærværende i Jordebogen (men lidt mindre den Tid), hver Tønde anslagen til 30 Rdlr., tilsammen 108 Td. Hartkorn . . . til Penge 3240 Rdlr. p. p. Boets Beløb med udestaaende Fordringer beløb sig til 5440 Rdlr. Boets Passiv, Gjæld, til 1023 Rdlr. Jomfru Sophie E. fik

forlods mod de andre 450 Rdlr. Blev saa til Deling 3967 Rdlr. En Broderlod blev 495 Rdlr., en Søsterlod 247 Rdlr. Er og underskrevet af Peder Larsen, Landthingsskriver. Af bemeldte gamle Jordebog ses, at til Oberst E. har været adskilligt Bøndergods udlagt. Hans Enkefru Agnetha v. Mühlern døde, som Skiftebrevet af 8 August 1683 udviser, d. 2 December her paa Skovsholm i Ips. deraf ses følgende:

Arvingerne vare:

- A. Afgangen Landsdommer Matthias Echsteins Børn. (Han havde rejst udenlands. Hans Enke, Anna Marie Willers fra Holland, var med paa Skiftet).
 - a. Jomfru Charlotte Amalie E., 12 Aar gl.
 - b. Michael Carl E., paa 10de Aar.
 - c. Jomfru Agnetha Cornelia E. Til Værge anordnedes Anders af Ips.
- B. Salig Michael Ecksteins Børn. (Hans Frue Sybille Bagge var med paa Skiftet. Han var Capt. eller Oberst-Lieutenant i Norge).
 - a, b, c vide ovenfor 4. Deres Værge blev Mads Pedersen, Byskriver i Ronne.
- C. Christian Maccabæus paa sin Frues, Magdalene Sybille Echsteins Vegne.
- D. Fru Anna Sophie Gjesmand, Salig Gottfried Rudolph Rouschhaupts efterlevende Enke, som da levede i Brunsvig og var sal. Oberstens Steddatter, men sal. Oberstindens kjødelige Datter.

Paa hendes Vegne at tilse blev anordnet Hans Low i Aaker. NB. Heraf ses, at Oberstinde E. har været gift først med en Giødwaad. Paa Kongl. Majestæts og Rettens Vegne var nærværende: Hoiadle og Velbaarne Hr. Bendix v. Hotten¹⁾ til Lensgaard,

¹⁾ Dette er nok kun Titel af Skriveren, men ellers var han kun Beboer ligesom siden efter Dehn.

Kongl. Majestæts Højtbetroede Oberst Ober Comandant og Amtmand over Bornholm, saavel som Aug. Dechner, Kongl. Majestæts Amtsskriver. Tilforordnede Vurderingsmænd Rasmus Ipsen og Jens Pedersen i Ips, som Boets forefundne Midler retfærdig) have at vurdere og paa Penge at sætte som forsvarligt kan være. Gaarden i Rønne blev efter 12 Mands Taxering sat for 650 Rdlr. Begravelses-Omkostninger 169 Rdlr. Der meldes og om Lieutenant Christian Frederik Rouschhaupt, maa nok være en Søn af fornævnte under Litr. D. Nævnes endvidere Herforts Arvinger, nemlig Oberst-Lieutenant Buggenhagen, for-drede paa Apotheker Herforts Vegne i København etc. etc. —

Melder den Tid en Capt. Peder Koefoed at have fordret Noget. Boets Beløb var ialt 1825 Rdlr. Gælden 804 Rdlr. Blev at dele 1020 Rdlr. (men har for nemmere Delings Skyld ikke taget den ene Rigsdaler med). En Broderlod 340 Rdlr. En Søsterlod 170 Rdlr. Af hans (Ecksteins) Descendenter ere paa Sværdsiden ingen mere. Af Kvindelinjen lever endnu hans Søn, Landsdommer Ecksteins Datter (som havde en Capt. Fischer paa Christiansø, og døde for faa Aar siden, Enke i Nexø) hendes Datter gift med en Borger og Skipper Anders Hansen Brandt i Nexø.

Hans (M. Ecksteins) Vaaben skal nok have været en Buk eller Steenbuk i Skjoldet, og oven paa Hjelmen en udstrakt med Harnisk omgiven Arm holdende en blot-(tet?) Kaarde paa Hug. — Han døde i Rønne, men blev bragt til den adelige Begravelse i Clemensker, hvor andre flere fornemme Lig skal være nedsatte, især af dem, der før have boet paa Simble-

gaard i Clemens og været Øvrighedspersoner. Det siges, at Grev Christian Rantzau, da han 1660¹⁾ var paa Bornholm indsendt af Kongen, gav Ecksteyn paa Regering Tilladelse at betjene sig af bemeldte murede Begravelse i Clemensker. —

ADOLPH FUCHS

Danske Maga-
zin I B. p. 126.

kom vel strax samme Aar 1659, dog noget efter Ecksteyn, eller, som Andre sætte, 1660, det første er vel nok rigtigt; thi hans Bestalling skal være dateret 21 Juli 1659. Var General-Major og blev Ober-Commandant samt Amtmand eller Guverneur her omtrent 2½ Aar. Udi Andreas Matthias Hjørnings saakaldte Leierkrands berømmes Fuchs som Commandant paa Christianshavn adskillige Gange: d. 2 Jan; 17 Jan; og 1ste Marts. Formodentlig maa det nok have været den samme. — Resen: Han var her 2½ Aar, men intet Aarstal. Navnet A. Fuchs. NB. I Bestall kaldes han alene Gouverneur, men hverken Amtmand eller Ober-Commandant, og tillægges han aarlig 2000 Rdlr. og Obrist Traktement. 1660 d. 4 Septbr. blev han allernaadigst befalet med Landsdommeren, Provsten og 4 Præster at dømme i Ægteskabssager²⁾. Der tituleres han General-Major og Oberst til Fods samt Guverneur „paa vort Land Bornholm“. — I hans Tid [sendtes] Corfits Uhl (Ulfeldt) og Frue til Hammershus, hvor de sad over 15 Maaneder. Klagede over haardt Traktement af Fuchs, hvorom Holberg og Høier, som mener, at Fuchs havde gammelt Had til ham.

¹⁾ Aarstallet er urigtigt, Rantzau ankom til Bornholm 1661.

²⁾ Det var Capitelsretten, der samledes i Rønne Kirke for at dømme i Ægteskabssager.

At han nok i Almindelighed var hidsig og vred, ses af en Klage som Ridefoged Peder Jensen gav over ham til Kongen af 19 Juli 1661. Men hvorvidt den i sit Indhold er rigtig, da den lader confus og fuld med Ophævelser, staar derhen¹⁾. Dog synes saadant, samt Ulfeldts Klager at have foraarsaget, at Hs. Majestæt sendte Grev Christian v. Rantzau herover at examinere Omstændighederne. — 15 Septbr. 1661 kom Rantzau (efter et gammelt skrevet diarium) her-til for Nexø som Commissær for Kongen for at tage Landet i Ed og forhøre Ulfeldts Klage mod Fuchs. Han logerte hos Borgemester Carl Matthiesen, d. 16 tog han Nexø i Ed, d. 17 tog han Eden i Aakirkeby af Borgerskabet og Søndre Herred og logerte hos Præsten, d. 18 kom han til Rønne og logerte i Niels Nielsens Gaard. Der tog han Ed af Oberst Eckstein og hans Sønner (hvorom jeg tvivler, thi Eckstein var oversendt med kongl. Bestalling, altsaa vel allerede aflagt Ed), dernæst af Christian Maccabæus og hans 2 Sønner (Christian og Jacob Berndt Maccabæus), videre af begge Landkompagnier, Obrist Vagtmester Brincks og Landrytteriet, samt de gevorbne Soldater; Siden af Frimændene, Provsten, samt Byfogden og Byskriveren og Borgerskabet, item vestre Herreds Mænd. — Han blev med stor Ære undfanget og geleidet til Raadstuen, hvor Eden aflagdes; blev ligeledes geleidet til sit Logie og der paa det fineste lod dem alle traktere. Saavidt bemeldte Diarium, som siden er bleven indført i Danske Magazin²⁾.

¹⁾ Klagen var sand nok.

²⁾ Om Grev Chr. Rantzaus Sendelse til Bornholm og om Eds-Aflæggelsen findes Meddelelse i Danske Magazin. Tom V Side 137.

Rantzaus Ærinde skal og have været at sætte og kræve en Formueskat af alle Indbyggere, nemlig 10 % af hver Mands Midler til nogenledes Gjenbetaling som Majestæten maatte formedelst det bornholmske Æquivalent (8500 Tdr. Hartkorn) udrede. Men om denne Skat virkelig af Landet blev given tvivler jeg paa, tror heller, det kom i Fordrag og ej blev ind-drevet, skjønt det siges at de havde lovet at betale det i 2 Terminer¹⁾. Fuchs kom snart derefter bort og blev 1663 af Corfits Ulfeldts ældste Søn, Christian, i Brygge i Flandern med en Dolk i sin Carosse ihjel-stukket ved Siden af sin Kone.

Holberg l. 4.
p. 565. Høier
Dänische
Gesch. p. 478.

NB. Skrivelse fra Grev Rantzau til Corfits Ulfeld:

Breidenbourg, ce 11 Fevrier 1663.

Monsieur,

Ce peu de lignes sont pour demander pardon a V. E. de ce que j'ay tant différé la response sur la lettre que V. E. m'a escrit de Brugge ce 17 novembre an 1662, espérant que V. E. aura la bonté de me l'accorder aisement, quand elle scaura que je ne suis retourné de mon voyage aux eaux de Svalb et de l'Ambassade à Dresde qu' au mois de Decembre de l'Année passée, et que depuis ce temps là mon indisposition m'a faict presque toujours tenir le lict et

¹⁾ Den i det foranstaaende udtalte Tvivl deles af mig. Jeg har forgeves i Arkiverne saavel som ved Henvendelse til Ministeriet forsøgt paa at faa opsøgt det Dokument, der utvivlsomt maatte foreligge, om hvormeget Bornholmerne havde ydet til de 5 Tdr. Gulds Afbetaling. Der synes nu ikke at existere noget Regnskab herover og den Formodning ligger nær, at det forholder sig som ovenfor antydet.

ne m'a pas permis d'obeir aux ordres de S. Maj. pour retourner à Copenhague ny d'expédier mes affaires particulières mesme les plus necessaires. Outre ça je suis très marry du malheur qui est arrivé à la maison de V. E. parce que le fils ainé de V. E. ayant rencontré à Bruges dans la rue le feu General Fuchs, l'a mis bas et tué et ne doute point que si V. E. en eust eu la moindre notice elle eust tasché d'empêcher le dict malheur. Sa Majesté en ayant reçu les nouvelles a esté fort altéré, comme quelques uns de la cour m'escrivent, et ai escrit sur ce sujet au Marquis de Caracena, Gouverneur des Pays Bas. Ma santé commençant à présent à s'améliorer un peu j'ai dessein d'aller en trois ou quatre semaines d'icy à Copenhague ou je ne laisserai pas de faire tout ce qui sera possible pour adoucir les cœurs de leurs Majestés et montreray en celle-ci comme en toutes les autres occasions que je suis véritablement de V. Excellence.

Très humble et très obeissant
serviteur

Christian, Comte de Rantzau.

P. S. Je suis marry d'entendre que quelques Maladies qui sont survenues en chemin à V. E. l'ont fait retourner en Flandre pour y attendre le Printemps et souhaite de tout mon coeur que les bains aient bon effet et que V. E. puisse recouvrer par leur opération entière reconvalescence. Mad. la comtesse votre femme trouvera icy avec la permission de V. E. mes très humbles baise-mains.

Udskrift:

Monsieur Corfits Comte d'Ulffeld, Seigneur d'Ellensborg,
Chevalier de l'ordre Danoise.

à Brugge.

LEUCHE.

Danske Maga-
zin l. c.

Obrist-Lieutenant. — Kom strax efter Fischer; Findes ej videre om ham optegnet, end at han snart kom bort igjen. Mulig den i Christiania i Norge for nogle Aar siden endnu boende Handelsmand Leuche var af samme Familie og en Descendent. — Da Fuchs sejlede bort maatte Leuche nok paatage sig Overkommandoen i de militaire og civile Sager. Siden maa han have været Under eller Vice-Commandant, men efterfølgende Hans Løvenhjelm Ober Commandant og Gouverneur, som havde det Civile med under sig, dog bortkommet strax efter, da Obrist Eckstein desuden var Vice-Commandant, med mindre denne ej havde videre at bestille end med det lille Cavalleri.

HANS LØVENHJELM.

Løvenhjelm
var Oberst,
men Leuche
kun Obrist
Lieutenant.

Til Weyrop i Fyn. Kom d. 29 Marts 1662 som Befalingsmand over Slottet og Landet. Var Oberst og hed først Schrøder, men blev ved Nobilitations-Brev siden, d. 22 April 1669, kaldet Løvenhjelm.

l. c. pag. 26.
Danske Maga-
zin l. c.

Resen: Johannes Schrøder Løvenhjelm de Weig-
rup 1662. 29de Marts. Havde 1000 Rdlr. aarlig. Hans Instrux som Commandant over Militzen paa Bornholm er af Kjøbenhavn d. 15de Februar 1663. I samme kaldes A. Fuchs General-Wachtmeister. Under ham sad Ulfeld kun kort og blev lemfældigt begegnet. Ulf. skal allerede være bortkommen d. 17 Decbr. 1664. D. 10 Juli 1660 skal han og Frue være hidført. (Holbergs Hist Tom. 3 pag. 560 seqv. regner Arresten her til 13 Maaneder). — Paa den store Klokke i Pouls Kirke staar H. Schrøder, Gouverneur 1664, (hans Symbol har nok været: nec temere nec timide

Kirkebeskri-
velse p. 46 i
bid. p. 97&119.

o. hverken overlagt eller frygtsomt) og sluttes af Initialbogstaverne, at hans Frues Navn var Beata Friderica von Ahlefeld. (Efter Rønne Kirkes Journalbog 1662 er hendes Navn formodentlig Barthagebo v. Anefeldt, hvilket er rigtigt? (Ahlefeldt er det rigtige.)

1662 bleve Bondernes Jorder noiere taxerede, og Indbyggerne tilholdte af alle Produker at give Tiende. Var og en stor Dyrtid, som i mange Aar ej mindes. — Løvenhjem blev siden Tid efter anden General Major, Ridder og General Lieutenant. Han signaliserte sig synderlig i Norge mod de Svenske, d. 28 Aug. 1677, hvor han ved Oddevæld med 2—4000 Ryttere overfaldt den svenske Rigskansler Magnus de la Gardie, samt 10000 Soldater og dem mæstendels nedhug.

Chr. 5 Tage
Reg. p. 115.
Høier p. 519.

1678 Septbr. erobrede han Rügens Ø eller Land og fik Commandoen derover.

l. c. pag. 124
etc. pag. 523.

Den 31 August 1669 blev ham fra Majestæten tilsendt et Projekt om Militzens Indretning paa Bornholm og hvorledes med dens forordnede Traktement skulde forholdes. 1670 d. 17 Octbr. blev til Commissærer hidsendte Henrich Rantzau og Erich Rotsteen for at erkyndige sig om dette Lands slette Tilstand. NB. Denne var vel for den indfaldne store Misvæxt og Mangel paa Sæd og Brødkorn, samt Græs, formedelst stærk Tørke. Urne har siden set en Copie af den kongl. Befaling af 1 October 1670 til Henrich Rantzau til Møgelkjær, Ridder og Geheimeraad og til E. Rotsteen, Secretær i det danske Cancellie at erkyndige sig om Landets Tilstand i Almindelighed saa og Undersaatternes Lejlighed og Vilkaar især etc.

1671 d. 5 Juni ankom 1000 Tdr. Korn, som Kongen laante Landet. — Af en Memorial fra Løven-

hjelm og Amtsskriveren Hans Christensen af Ronne d. 5 Septbr. 1671, ses, at den Tid var her indsendt 2 Commissærer, Christian Scheel Jørgensen og Thomas Finche, og at Aaret tilforn var stor Misvæxt her, samt af des Aarsag Majestæten forstrakte forleden Sommer Landets Indbyggere med 1500 Td. Sædebyg etc., at 218 Tdr. Rug og 215 Tdr. Malt skulde uddeles maanedlig til daværende 50 Mand gevorbener Soldater paa Hammershus. Paa forestaaende Memorial, som indeholdt adskillige Poster, besvarede Commissærerne d. 5te ditto, at regulere adskilligt angaaende Skatterne. Fra Rentekammeret eller sig da kaldende Skattekammer, bliver Lovenhjem i en Skrivelse af 15 Marts 1673 kun tituleret Hoistærede Hr. Amtmand og ej Gouverneur. Den ham af 15 Februar givne Kongl. Instrux indeholder tilligemed omstændelig Forklaring og Specifikation paa Bornholms daværende Militær Forfatning. Er altsaa i den Henseende meget curiøs. Sidstnævnte Commissærer havde med sig et Reglement over Milit. paa Bornholm af 24 Juli 1671, deraf ses kortelig, at være 56 Mand gevorbener, Officerer og Gemene paa Hammershus, 4 Constabler og 1 Archelimester ibid. — 1 Compagnie til Hest paa Landet af 162 Mand med Prima Plana, 3 Compagnier til Fods a 143 Mand; Tilsammen med øvrige Militær Betjente 655 Mand (652?) Hvilke nød aarlig i Penge 1211 Rdlr. 11 Sk. foruden 67 Gaarde, som til dem vare udlagt. Efter forberørte Instrux beløb Pengene sig aarlig til 4484 Rdlr. 71 Sk. foruden 67 Gaarde. Men formedelst en Kongl. Anordning af 13de Septbr. 1678 beløb Pengene sig aarlig til 4984 Rdlr. Efter et Reglement af 23 Decbr. 1679 beløb da Militseu sig til 664 Mand og Forplejningen aarlig i Penge til

4518 Rdlr. 25 Sk. og udlagte Gaarde 29. Et Reglement af 16 Octbr. 1680 har 655 Mand og kun 2801 Rdlr. samt 68 Gaarde, hvoraf ses, at ofte og meget, ja endnu flere Gange og mere, ere mærkelige Forandringer med Militær Væsenet her forefaldne indtil nu, da det er ganske different; allerhelst øvrige Gaarde ere udlagte, men derfor rede Penge betales siden seneste Commission 1738.

1668 d. 30te December blev Bisp Dr. Johannes Wandel befalet sig tillige med Sjællands Stift at antage den gejstlige Inspection over Bornholm, men Resen sætter, at det allerede var i Bisp Svanes Tid d. 12 Januar 1663. — Formedelst en Ridemandsforretning udstædt d. 22 Apr. 1685, af 4, fra Bornholms Landsthing og Landsdommer Mathias Rasch udmeldte Mænd, navnlig Hans Kofoed til Eskesgaard i Pedersker, Claus Hartvig paa Baggogaard i Clemens, Rasmus Nielsen paa Kannikegaard i Bodilsker og Peder Thorsen paa Gadebygaard i Østermarie¹⁾. Omtalte Ridemandsforretning var paa Urnes Tid hos Sander Kofoed paa Almegaard.

Løvenhjem har ejt store Hullegaard i Olsker 1684 d. 18 Februar, hvilket ses af en Fuldmagt til Poul Kofod i Svaneke. Han har ogsaa ejt en Begravelse i Ronne Kirke (se Kirkens Tegnebog Fol. 6). Den nævnte Ridemands Forretning, der gav Anledning til foranstaaende Mænds Udnævnelse var angaaende Almegaard i Knudsker, samt en underliggende øde Gaard eller Stæl, d. 6te i Jordebogens Tal, end-

¹⁾ Ridemænd vare Personer, som udnævntes af Landsdommeren for at paakende i anden Instans Sandemænds Forretning i Markeskjellssager eller at gjøre Exekution hos privilegerede Personer paa Landet. (Baden: Dansk juridisk Ordbog II 115).

videre skulde de gjøre lovlig Indførsel i ? -- for-
medelst en Gjældsfordring til Ejeren Amtskriver Hans
Christensen. 1685 levede Løvenhjem paa sit Gods
Wejrop og havde en Datter, som allerede nogle Aar
forhen var bleven gift med daværende kgl. Kammer-
junker og Oberst-Lieutenant Christian Friderick Mar-
schal til Hatløf. Denne Marschal blev siden Oberst
ved et Regiment i Norge; han skal have haft sær-
deles store Legemskræfter. Levede og døde ude paa
Schachenborg Grevskab efter sin Dimision. Hans
Frue derimod opholdt sig i Kjøbenhavn, og døde omtr.
1730. En Gren af Brochenhus Familien mener jeg,
har antaget Løvenhjelm's Navn og Vaaben, formodent-
lig ved Giftermaals Conditioner med Løvenhjelm's Sø-
ster. Boede en Tidlang paa Myregaard i Olsker. Skal
have været fra Lüneborg af fornem Adel og Familie.

JULIUS ERICH FISCHER.

Som 1 Aug. 1670 blev Oberst Lieutenant var for-
medelst Kgl. Ordre af 8 Septbr. e. a. til Løvenhjem,
autoriseret, at som Løvenhjem da var beordret at
rejse over til København, skulde han næstefter Løven-
hjem have Kommandoen paa Landet, og naar noget
Fjendtligt skulde paakomme, skulle enten Løvenhjem
eller han forblive paa Hammershus, saa at en af dem
tog Vare paa Landet og den anden paa Slottet.

Blev siden virkelig Kommandant omtr. 1676 i Marts
efter næstfølgende Morten Bartelsen, som kom bort
fra Landet 1680. Fischers Frue var Anne Cathrine
Busch, som døde paa St. Kannikegaard i Bodilsker
hos sin Søsterdatter 1715, var en Datter af Oberst
Diderik von Busch, som blev for Malmø i Bestormel-
sen 25 Juni 1677 og henført til sin frie aabne Be-

gravelse for sig og Familie i den tyske Kirke i Fredericia i Jylland, til hvilken Kirkes Bygning han havde været Autor og Begynder. Oberst Buschs Frue hed Anna Ketler af Staden Cleve, hvis Broder var General-Lieutenant og Commandant i Bremen.

1678 d. 27de Maj blev befalet, at Artilleribetjentene fra Bornholm skulde bestaa af 50 Personer, nemlig 1 Capt., 1 Stykjunker, 16 Constabler og 32 Haandlangere. — Han havde en Søn, Hans Fischer, som blev Capt. paa Christiansø og var gift med Oberst Ecksteins Søn Landsdommer Matthias v. Eckstein hans Datter, Charlotte Amalie, der døde for faa Aar siden som Enke i Nexø¹⁾. Endnu havde han en anden Søn, Gerhardt Diderich Fischer, som var Capt. ved Fodgarden. Mellem Oberstlieutenant Fiseher og Capt. Jens Koefoed skal have været idelig Antipathi formedelst ulige Sindelag og Conduite. Blandt andet fortælles, at der reiste sig en stærk Dispute, da de Svenskes Stranding i Decbr. 1678 skete, saasom Jens Koefoed vilde havt de Svenske som Fjender totaliter massakrerede; for denne hans Genstridighed, saavel som forhen i Februar e. a. brugte Injuriering mod Fischer, kom det til Klagemaal da Fischer paa en eller anden Maade vilde have Satisfaktion; endelig maatte Koefoed skride til skriftlig Afbigt d. 27 Maj 1681.

MORTEN BARTELSSEN eller BERTELSSEN

til Ulsund i Jylland, eller som Andre skrive Berthold, dog det første skal være rigtigt; men almindelig kaldtes han her paa Bornholm Obrist Morten (NB. I en

¹⁾ Hun var født 1671.

Kongl. Ordre af 29 Mai 1675 er Titelen udenpaa saaledes: Os Elskelige Edle M. Bartelsen, vores bestalter Obrist til Hest og Commandant paa vort Land Bornholm). Var Obrist til Hest samt Cancelli Raad (Urne erindrer ej ret, hvor han har læst dette, muligt det er en Revue) og kom herind 1674, men maa vel være bleven bestalt allerede d. 1 October 1673. Han syntes at være til Landets Bedste beskæftig, og at gjøre god Anstalt; fremsatte for Landstænderne mange nye Projekter og især 12 Poster at besvare d. 1 eller 4 Juni 1674 i Aakirkeby, medens Landstænderne, Gejstl. og Verdslige, (enten de dermed vare misfornøjede eller i Henseende da samme Aar blev her af Landet udskreven 60 Baadsfolk til Krigsflaaden, og mulig Omgangen med et og andet, som Ordet gik, ej har gaaet saa aldeles rigtig til) udnævnte visse Fuldmægtige under sig, som rejste til Kjøbenhavn og andre deres Anliggender for Majestæten, hvilken Fuldmagt er af Aakirkeby d. 8 Juli 1675, som er et sært Dokument, Bornholm angaaende, i Henseende (hvad) deri findes. — — vide Thura p. 260—62. Af en Kongl. Ordre til Oberst-Lieutenant Fischer af 10de August 1675 ses, at Bartelsen var befaleet at reise over til Kjøbenhavn om et og andet Landets Defension betræffende, at overlægge, imidlertid skulde Fischer foreslaa den militære Commando.

I Chr. d. 5tes Tage Register (paa Tysk) 8vo pag. 131 staar 1679 d. 20 Mai: Auf Gottland empfang der Obriste M. Bartelsen die hier annahenden Schweden mit seinen verdeckte Stücken dergestalt, das ihnen alle Lust zur fernere Landung vergingen. Muligt er det den samme Bartelsen, som før her var Amtmand. — Endnu synes denne Gisning at vinde ved, da jeg

endnu hos samme Autor p. 86 læser, at 29 April 1676 (som er snart efter at hans Successors Bestalling ses dateret) verjagte Obriste M. B. nach einem Gefechte, den Schwedischen Commandeur Oxenstjern von den Gottländischen Küste derauf man glücklich gelandet.

Resen har: Marting Bartelsen de Ulsund in Cimbria qvi nunc Præfecturam agit arcis Ham. — NB. Altsaa naar denne ofte alleg. Resenii Beskrivelse kun gaar til denne Bartelsens Tid her, til mellem 1674 og 1676 d. 10de Marts, da følgende Amtmand Fineke succederte ham, og, som Res. i omtalte Verk hist og her jevnlig beraaber sig paa, maa det vel forstaaes om den Tid samme var sendt herind som Commissær.

THOMAS FICK eller FINCKE.

Til Seyregaard. I hans Bestalling af 10de Marts 1676 kaldes han Cancelliraad og Amtmand samt Assessor i Høyeste Ret, og tillægges 800 Rdlr. ligesom hans Formand har havt i aarlig Gage. Han havde tilligemed Christian Scheel Jørgensen været som Commissær 1671 indsendt hertil.

I hans Tid blev over hele Landet (o. Bornholm) d. 31 Mai stor Allarm ved det, at den svenske Flaade (44 Skibe kom tæt under Hammeren saa Indbyggerne strax derhen med Geværer og Canoner sig begave, men da den danske Flaade¹⁾ lige saa stærk fulgte strax efter, lagde sig Frygten for de Svenskes Landgang, hvorefter den store seirrige Sø-Bataille d. 1. Juni under Øland forefaldt ved Admiral Tromp og Juuel. Ved kgl. Resolution af 9 Mai 1676 blev her

Om Thomas
Finckes Død,
se Biografisk
Lexicon V B.,
Side 154.

¹⁾ Her er Ordet skrevet Flaade, andre Steder Flode.

saavel som overalt i Danmark gjort Erindring at fremkomme med de i Købstæderne udskrevne Baadsmænd. D. 13 Marts befaledes, at 60 Søfolk skulde udredes fra Bornholm.

I hans saavel som efterfølgende Amtmand Gjeddes Tid var fornævnte J. E. Fischer Commandant over Milit. paa B. og var ellers Obrist-Lieutenant af Infanteriet efter Bestalling af 1 August 1670. Han havde 410 Rdlr. i aarlig Løn foruden nogle udlagte Gaarde og skal være hidkommen 1670. Hans Frue var Anna Cathrine Burch, en Familie af Fyrstendømmet Jülich. Havde adskillige Disputer baade med Finck og Gedde angaaende Militær-Væsenet, søgte og endelig derfor at komme derfra. Ved en Ordre af 10 Septbr. 1678 blev han tilsendt en fra Livet dømt Licentiat Mauritius, som paa det haardeste og nøjeste skulde sættes paa Hammershus. — Skal være samme Mauritius, som 1676 var Aktor mod Griffenfeldt, og skal efter gamle Folks Sigende være død i Fængselet paa Hammershus meget elendig og meget borttæret af Luus. Formodentlig er det samme Fischer, som Peder Resen jevnlig i Beretningen i sin Beskrivelse beraaber sig paa, skjønt jeg ingensteds finder ham nævnt med Karakter eller Titel, hvem det skal være. In transitu erindres her, at adskillige Ting i Resens Beskrivelse ej findes ret akkurate, saavidt jeg ved dens hastige Gennemlæsning har formærket. Var altsaa sikkrest og ønskeligst den blev af en ret habil og kyndig Historisk og Geograph etc. om Bornholm nøjagtig og ved bekvem otio¹⁾ revideret. —

1676 var han i Kbhv. som ses af en kongl. Ordre til ham af 1 Maj e. a. at forføie sig til B. og føie adskillige Foranstaltninger her angaaende Flaadens

¹⁾ 3: Lejlighed.

Forflegning (Forpleining) etc., da Krigen kort forhen 12 Septbr. 1675 med Sverig var erklæret. — Især skulde han med en udsendt kongl. Sømand Bagge Vandel undersøge om nogen god, dygtig og sikker Havn her under Landet kunde anlægges. Hvilket dog sluttelig ei er bleven befundet gjørligt og tjenligt som hans Relation paa sine Steder klarligen maa udvise. D. 19 Mai var han endnu ei fra Kbhv bortrejst; thi bliver ham befalet ved sin Ankomst at overlægge om ej fra Landet kunde ske nogen Afbræk eller Allarm paa Fjendens Lande eller Flaade. 1677 var han i Kbhv. igjen, og blev d. 13 Mai befalet at retournere til Bornholm. Om en til Thyge Brahes Tid værende Professor Matth¹⁾ paa Kjøbenhavns Universitet, D. Thomas Fincke melder det Danske Lærde Magazin. Enten det nu har været nævnte Amtmand, hans Fader, Slægt eller Paarørende ved jeg ej. Allgemeine Hist. Lex., Leipzig 1730 taler baade om D. Thom. Fincke saa og om en Jacobus Fincke i Danmark samt desforuden om en fornem engelsk Familie Finck etc, en preus. Familie Finck von Finckenstein. — 1676 Novbr. gav Amtmand Fink til Capt. Jens Koefoed en Extension af det ham forhen af Kongen givne Brev paa Maglegaard, et nyt for sin Livstid, samme og at gjelde paa Hustruen efter hans Død etc. —

2. B. p. 302
og 319.

CHRISTIAN GEDDE.

Til Skivehus. Cancelliraad og Amtmand over Bornholm, omtr. d. 24de Marts 1678. — Hans Bestalling er af Kjøbenhavn d. 5te Decbr. 1676. Ved

¹⁾ Var Professor i Mathematik; Amtmand Thomas Fincke var en Sønnestøn af ham.

en Ordre til Oberst Fischer af 14 Septbr. 1678 blev ham betydet, at Amtmand Gedde skulde alene disponere over alt, hvad som angik Militæret, Udskrivning, Mynstringer og Betalingerne, dog i Overværelse af Hr. Obr. Lieutenant Fischer. — I denne Indskrænkning og Disposition kunde Fischer ej taale at finde sig, hvorover adskillige Debatter mellem dem var allerede begyndte førend Ordren af 14 Septbr. var kommen. — Gedde boede paa Hammershus, men Fischer opholdt sig mest i Nexø. Fischer besværede sig i en Skrivelse af 29 August 1678 til Slotsherren (Gedde) meget over formentlig ham i sin Commando af Gedde skete Fornærmelser og beder om Rejsepas til Kjøbenhavn for der til hans Majestæt at andrage Sagen, men at han ej fik det efter Ønske, beviser den nævnte Ordre (af 14 Septbr. 1678, altsaa rimeligvis efter at Fischer havde været i Kjøbenhavn for at klage over Gedde). Fischer blev derefter Commandant i Fæstningen Crempe i sal. Obr. Lieutenant Blanchensteins Sted, som ses af Bestallingen af 11 Septbr. 1682; men maa allerede 1680 have forladt Bornholm, og succed af Frantz Henrich von Deln, hvorom dennes Instrux af 6 Januar 1680 giver Forklaring. Deln skal have været af gammel sachsisk Familie (Allgem. Lex. p. 38). Han havde aarligt 370 Rdlr. 48 Sk. Gage og 3 Gaardes Skatter udlagte. Han blev forundt at bruge og bebo Lensgaard i Østerlarsker mod aarlig Afgift — efter Ordre til Amtmand Gedde af 29 Marts 1680.

NB. Amtmanden gav altsaa Rejsepas ud her. Alle-rede da brugeligt! (?)

Det første Farveri paa Bornholm skal være det, som samme Aar efter Kongl. Privilegium af 4 Aug. 1680 blev anlagt af en Hollænder Geert Jacobsen von Kempen. Af hans Efterkommere ere her endnu nogle i Rønne, men ingen af denne Profession.

Fru Regitze Grubbe, afgangne Hans Gyldenløves Enke maatte efter Commissions Dommen i Sagen contra Fru Birgitte Scheel, Grevinde af Parsbjerg, af 26 Aug. 1678, inden 8 Dages Forlob, forføie sig fra Kopenhagen til hendes Forlehningsgods her og sig ikke under Livs Straf derfra begive ¹⁾. Hvori egentlig Sagen bestod læses ej i Doms Slutn. Hun døde i Marts 1689 her, men Liget førtes til Kjøbenhavn. I Rønne Kirke ses en af hende ophængt Tavle. Der var hende til Underhold først udlagt visse Bøndergaarde, men siden blev formedelst Kammerordre af 20 Novbr. 1680, hendes Pension sat til 1000 Rdlr. aarlig, som hende skulde betales med adskillige Landgildevarer in natura. I Frederik d. 3dies Tid nød hun 2200 Rdlr. aarlig ifølge Bevilling af 10 Febr. 1665.

1678 Natten til d. 4de Styli Vet. (Andre: 14de St. Novi) Decbr. skete her sønden for Landet ved Sose i W. M. (Vestermarie) det store og formedelst adskillige Skrifter i Hist. meget bekjendte Skibbrud af den største Del Skibe, der skulde transportere de svenske Tropper 4 a 5000 Mand til Sverrig med Fripas. Disse kom fra Tyskland og havde været i Garnison i Fæstningen Stralsund og Greifswald samt paa Rügen, som Kongen af Danmark med Churfyrsten af Brandenburg havde indtaget. Disse Transportskibe skal have været 21—22, andre: 25, hvoraf kun 1 brandenborgsk og 2 smaa Lybske skal være helt undkommen; 12 a 1400 Mennesker bjergedes. Af nogle ihændehavte Tract. om dette Skibbrud har jeg gjort følgende Calculation: 1585 Mennesker opfiskedes døde af Stranden. Døde ialt 2210. Til Kopenhagen over-

Chr. d. 5tes
Tage Register
p. 126. Høier
Dänische Ge-
schichte pag.
524. Tuf. Reb.
Geschichte Fr.
Wilhelms
S. 16—64.

Danske Maga-
zin I p. 12'.
Histor. Einlei-
tung zu dem
nordischen
Kriege 4to
1710 p. 128.

¹⁾ Hun kom dog først til Bornholm d. 8 Decbr. 1678.

bragtes 1708 og paa Bornholm til videre 530. Ialt: 4448 Md., hvilke efter Lundske Fred fik Lov at rejse hvor de vilde. Fortegnelsen over Stridsskrifter og andet, dette Skibbrud vedkommende:

v. de Thura p. 265—267. 13 De Svenskes Farvel fra Tyskland 1678. Vers-Manuskript 14. Excerpta aus dem Nordischen Kriege pro 1678 P. 2da pag. 389 Msc.

Geddes Frue hed Magdalene Sybilla Urne, eller Wrne, som da Navnet skreves, da overalt i det Danske skreves et W istedetfor U. Den 8 Novbr. fik Gedde følgende Brev vide de Thura.

Chr. 5tus

L. de Thura
p. 267.

Vor Naade tilforn; Vores allernaadigste Villie og Befaling er, at Du den hos Dig strandede og ankomne General Proviant-Mester Conrad v. Wallen med nærværende hands Jagt og alle hands hos Dig havvendes og befindlige Breve strax til Wismar hvor vi formode at være, ofversendes, dermed ske vor Villie o. s. v.

Aar 1678 d. 3 Maj bleve tvende danske Orlogsskibe, som havde en Del Svenske paa Bornholm i afvigte Aar strandede Krigs-Folk at transportere til Kjøbenhavn, angrebne undervejs af 5 svenske Fregatter, men de Danske sloge dem fra sig under Commando af Barfod og Bagge. I den forhen nævnte gamle Bibel staar herom saaledes: d. 3 Maj 1679 holdt Barfod og Bagge Slag herude for Ronne Kl. 4 Eftermiddag med 4 svenske Skibe og beholdt Sejrvinding. Endvidere staar: 1680 2den Søndag i Advent saa man en Straale om Aftenen fra Sol-Nedgang og samme Straale var stor og bred ved Sol-

Nedgang, men smal og liden op ad Himlen og var at se til i Skikkelse som et skarpt tveægget Sværd, og naar man saa over Havet mod samme Straale, syntes Vandet som Blod og gik som en Straale moxen op paa halve Himlen og var saa spids paa Enden, at hun kunde knap kendes for sin Kleinheds Skyld. — Den 4de Juledag saa man en Komet. Da lod sig tilsyne en Stjerne med et Riis . . . ? eller Straale, som ragede over den halve Himmel og stod i lang Tid. I August 1682 lod sig se en Stjerne med en Straale eller Ris og stod i nogle Dage (se L. de Thura l. c.)

BENDIX von HATTEN.

Kom 1682 omtr. d. 13 Juli. I det nævnte Skiftebrev af 8 Aug. 1682 efter Oberstinde von Eckstein tituleres han: Oberst til Fods, Obercommandant og Amtmand. Om denne Familie staar: von Hatten seine Urheber sit dieser unser Zeit Hr. Heinrich v. Hatten dero zu Dänemark, Norwegen etc. regier. furst Durchlaucht vornehmer Rath, Land-Cantzler auch Thum. Herr zu Schleswig p. p. Welcher von der Römisch Kaysr. Maj. Ferdinand 2de allerhöchst seeligen Andenheur(?) bey gehabter Legation nach Wien an dem Kais. Hoff in den Adelstand für sich und seine Posteritet erhoben und danebens die Dignitet Comitis Palatini erhalten.

Om denne Land-Cantzler meldes og i Hoiers Dänische Geschichte d. 363. — (Formodentlig har det været bemeldte Obristes Fader). Han (B. v. H.) boede paa Lehnsgaard i Østerlarsker paa Bornholm og døde sammesteds d. 24de Marts 1685, som i Østerlars Kirke endnu værende ophængte Fahne viser. Hans Lig blev samme Aar til Bergen henført af hans Enke Marie

Lillienskjold. Paa den mindste Klokke ibid. staar hans Navn og 1684.

1684 October blev to af Ertholmenes Øer 3 Mile øster for Bornholm til Fæstning indrettet og kaldet Christiansø¹⁾. Hidtil havde disse Øer været med og anslagene i Matricul til Bornholm for 1 Td. 3 Skp Hartkorn.

1682 8 Juli blev i von Dehns Sted Obr. Lt. Volde-
mar Blinck bestilt til Vice-Commandant paa Hammers-
hus. Han havde været Stadsmajor i Kjøbenhavn. Af
Landtingsprotokollen fol. 127 ses, at han 1689 d. 13
Novbr. forrettede Commandeur og Amtmand Wetbergs
vices som Amtmand, da samme var rejst over til Kjø-
benhavn formodentlig efter Ordre, da Amtsskriver
Augustus Dechner fra Rentekammeret og blev arreste-
ret i Kjøbenhavn. Af en i Allinge Kirke hængende
Fane læres: at han var født 1662 i Helsingør, Christi
Himmelfartsdag, døde paa Hammershus 1662 samme
Dag. Da Obers v. Hatten skulde tage mod Landet
blev Landsdommer Matth. Rasch og Christian Macca-
bæus af Skovsholm ved kgl. Rescript af 13 Juli 1682
befalede at overlevere Hammershus og Bornholm efter
rigtig forfattet Inventar og Besigtigelser. De be-
gyndte denne Forretning 24 Aug c. a. og gave samme
beskreven fra sig d. 20de Mai 1683 (skal være 20de
Marts). Efter den deri værende Forklaring har det
staaet meget slet til her, baade med Kjøbstæderne
som og med Bønderne. Mange Gaarde vare saa godt
som øde og Bønderne ej istand til at afdrage deres
vedbørilige Skatter; Skovene vare for største Delen
forhuggede og ruinerede, samt Hammershus ganske

¹⁾ Efter Chr. d. 5te.

forfalden. Hvorledes det end hænger sammen hermed, synes det dog noget sært og fast utroligt, hvorledes Landet kunde af saa aldeles slet en Tilstand komme fra 1683 til 1696, da Jordebogen var forfattet, inden saa faa Aar i den Tilstand at præstere Præstanda, efter nævnte Jordebogs fastsatte Landgilde, saa vel in natura som i Penge (Indberetningen fra Matthias Rasch og Christian Maccabæus maa dog vistnok staa til Troende; den findes endnu i Original i en Pakke mærket Bornholmiana af Amtmand Thaarup (Rigsarkivet. En Afskrift er ordret aftrykt i „Gamle Optegnelser“ om Bornholm af J. A. Jørgensen (Rønne 1897, Side 1--21) d. 12 Juli 1685 blev fra Rønne Prædikestol intimeret de kongl. Commissærers Ankomst (se Rønne Kirkejournal), de vare: Peter Hjorth, Claus Lim, Johan Worm. — Den 15de døde der en Claus Lim, Assessor i Rentekammeret, 44 Aar gl. — Det lader altsaa som forbemeldte Forretning er falden Rentekammeret betænkelig, og derfor udvirket denne anden Commission, samt Mænd hidsendte derovrefra til nøiagtig Undersøgelse, hvis Udfald og blev meget forskellig. Hvornæst Jordebogen vel er bleven forfattet, nemlig 1696. Hin bevares endnu en Gjenpart af i Amtstuen og været at confereres med den anden til stor Forundring om Forskjellen og hvor stort et Tab de Kongl. Indtægter maatte lide. —

JOHAN DIDERIK v. WETTBERG.

Til Østrupgaard i Fyn. Skal være af en curlandsk adelig Familie, var Oberst, Oberkommandant og Amtmand fra 1685 og boede til Leie i Rønne (i en Gaard tæt østen Kirken) 1779 blev denne for Bygfældigheds¹⁾

D. 2. Octbr.
1685 ankom
Oberst D. v.
W. med sin
Frue (Rønne
Kirke-Journ.).

¹⁾ Gaumelt dansk Ord, betyder at Bygningen var faldefærdig.

Eller Euphra-
cia Forglem-
migej eller
Øjentrøst.

Skyld nedreven og ny opbygget. Hans Frue hed Sidselle Grubbe. Hans Vaaben var et Skjold, delt i 3 Parter, i 1ste Part, som er hvid paa højre Side, staar et rødt Bøffelhoved med en gul eller gylden Krone paa 2 sorte Horn. I den 2den Part til venstre Haand, som er grønt, staar Overdelen af en sort Fugl med oprakte Vinger. I 3die, som er hvid, staar røde afrundede Ting, som Agern el. Granater, ovenover staae 2 Hjelme, jevnside paa den højre ses 2 udstrakte Vinger, halv røde og blaa, og midt imellem dem sidder ligeledes et Bøffelhoved, som i fornævnte Skjold. Paa den venstre synes at staa to Urtepotter, og i hver en Stængel eller Qvist med 7 røde Roser paa. Hans Devise: en Bog og en Kaarde mellem 3 Palmegrene med Omskrift: arte et marti; pro utraque virtute.

I allgem. Hist. Lex. findes intet anført om denne Familie. Han skal have, foruden nogle Sonner, havt en Datter, som skal have været gift med en Oberst Lieutenant v. Bülow og lever mulig endnu som Enke i Saxkiøbing i Lolland. — Efter at Augustus Dechner var bleven fiskaliter tiltalt, dømt, og med Brændemærke sat ind paa Bremerholm for adskillige begangne Malversationer i sine Regnskaber og Tjeneste, skal Wettberg være bleven forvoldt adskillig Fortræd; thi skjønt han aldeles ingen Deel havde i Dechners Misgjerninger, saa blev han dog beskyldt at have formeget troet Dechner og ei set ham og hans Dont nærmere paa Fingrene, dog i den Post skal han have justificeret sig, men endelig kjed af disse moisomme- lige Embeder etc. begjært 1694 sin Afsked og be-

givet sig til sit Gods paa Fyn¹⁾. Han skal have været en vel studeret og meget affable Mand. Som noget særdeles bliver om ham fortalt, at han fik alle Landets Præster til at prædike hver især ved Omgang for sig i Ronne engang, for at høre deres Gaver, og gav hver sin Text til at prædike over. Der siges og, at han efter al udvendig Anseelse skal have havt stor Lighed med Majestæten, Chr. 5. Bar og ligel. stor Paryk. Var ej corpulent men høj voxen. 1687 d. 7de Mai kom Chr. 5. til Bornholm (havde set Fæstningen Christiansø) cfr. de Thura p. 268—69. (10 Aar tilforn, 1677, 16 Octbr. havde Majestæten været i endnu større Fare i Østersøen. (For at kunne forstaa denne Bemærkning maa man læse hvad Thura beretter Side 269, at da Hans Majestæt begav sig fra Landet rejste sig saa hæftig en Storm, at Skibene vare i største Fare. Om den endnu større Fare 10 Aar tilforn, nemlig 16 October 1677, findes intet hos Thura.) Horte Pastor Schotving i Ronne. Gjorde Vendereise og blev her til 17de Mai, 3die Pintsedag.) Se om Majestædens Rejse Tavlerne i Ronne, Nexø, Svaneke og Allinge.

Wettberg var den første, der foranstaltede, at ved Kirkerne blev ordnede Kirkeregnskabsbøger indrettet, saavel som Præsternes Kirke-Journal-Bøger, hvilket ses af hans i hver Regnskabsbog indførte Fortale og Instrux for Kirkeværgen 1686. —

I Ronne Kirkeregnskabsbog paa Bindet sidder en 4 kantet Seddel fastsat med Lak og Wettbergs Segl,

Chr. d. 5tes
Tage Register
p. 214 ibid 116.
Høier Dä-
nische Gesch.
p. 520.

1677

1687

¹⁾ At Wettberg ikke var uden Skyld, frengaar af, at den Kommission, som undersøgte Dechners Forhold, udtalte en skarp Misbilligelse af hans Adfærd. Se J. A. Jørgensens Bornh. Hist., Rønne 1901, II, Side 90.

paatrykt i de 2 Hjørner paa hviken staar; Svanike 1687 20 Mai, hvilket Majestæten ved sin Nærværelse selv har paaskrevet med et Slags sort Jord oplødt i Vand, og var Jord fra Sose i Westermarie, ligeledes en Seddel i Svanke Kirke Regnskabsbog, skreven med en rød Jord fra Sose; hvilket Wettberg paa begge Steder attesterer og tillige der har optegnet, hvem der var med Majestæten etc. etc. Angaaende Rønnes Fortifikation vide de Thurah p. 269. NB. Den gamle Bibel: d. 12 Mai 1688 taxeredes vor Huus og Grd., da Fortifikationen skete her ved Rønne for 249 eller 259 Slettedlr. efter General-Quarttermester-Lieutenantens Befaling. Den 18de blev Gaarden ganske i Bund og Grund nedbrudt. 24 Septbr. 1689 have vi højtideligholdt vor kjære Datters Brüllup med den meget agtbare og velforstandige Condukteur Otto Johan Poulsen-Dennkern her til Fortifikationsarbejdet med Broderen General-Quarttermester-Lieutenant Peder Poulsen. Deres Tilnavn var Arboe. Af det nævnte Ægteskab avledes Poul Ottosen Arboe, Borger og Snedker, endnu boende i Rønne, hvor 2 Sonner ere blevne navnkundige ved det, de have selv lært sig Drejer og Uhrmagerkunsten, saa at mange Stue-Uhre af deres Arbejde forsendes til Kjøbenhavn og andre Steder. Forberorte Gen. Quartm. Lt. blev gift i Norge med Amtmanden . . . hans Datter og avlede Peder Poulsen Arboe, nu Kjøbmd., boende i Strømøe i Drammen i Norge. Gen. Qvt. Lt. døde i Kjøbenhavn og begravedes i Holmens Kirke, hvor endnu hans Fane ses ophængt. Enken blev derefter gift med en rig Kjøbmand, Mads Jensen Wiel, i Strømøe.

¹⁾ Det maa være den samme Bibel som omtales foran under John Bardun, S. 33.

1688 9 Octbr. fik Jens Koefoed allernaadigst Resolution hvorledes med hans Søsken des 7de Frivornedegaard angaaende Kjendelsespenge Sigt og Sagesfald etc. deraf til Maj forholdes. — Samme Aar brændte Ols Præstegaard af, og Jacob Jensen Sode bekom 1 Rdlr. af Kirkerne til Hjælp efter allernaadigst Bevilling (se Rønne Regnskabsbog fol. 28.) —

1689 d. 20 Marts blev Fru Regitze Grubbes Lig efter at det en Tidlang havde staaet i Rønne Kirke og derfor betalt 18 Rdlr., ført til Kjøbenhavn (ibid fol. 29). 1688 d. 30 April, Mandag, kom Gen. Qvtn. Lt. Peter Poulsen med andre Officerer til Rønne og skulde forfificere Byen. — ibid. — lod Amtmand Oberst Wettberg flytte Funten op i Choret for at gjøre Rum til Kongens Folk. D. 23 Mai blev paa Majestætens Vegne af Oberst Wettberg lagt den første Steen til Taarnets Grund i Galgelykken, Sonden Byen, i mange Herrers og Præsters Overværelse. —

HANS BØFKE.

Kom d. 24 Septbr. 1694. Var Etatsraad og Amtmand, boede ej her paa Landet men i København, og holdt med Kongl. Tilladelse og Autorisation en Fuldmægtig her, Chr. Tuxen, som og undertiden kaldes den af Hans Kongl. Majestæt allernaadigst constituerede Vice-Amtmand. Men var det ei. Denne Tuxen blev siden Præsident i Bergen i Norge. Bøfke var i sin Tid her kun nogle faa Gange ovre om Sommeren, og logerte alm. hos Commandant von Buggenhagen i Nexø. Havde dog og en Gaard til Leje i Rønne, som ses af Rønne Kirkes gamle Regnskabsbog, folio 87. Han skal have haft store Midler og ført temmelig Prunk, naar han var her. 1697 eller 1699 blev

Geheimeraad og Generalmajor Baron Ejler Holck hans efterladte Enke Ingeborg Dorthæa Holck, født de Wind, efter Kgl. Befaling og paa Familiens Ansøgning for hendes uanstændige Conduittes Skyld sendt til Bornholm og paa Hammershus arresteret. Nogle Aar derefter fik hun Frihed at logere i Rønne, hvor hun og begravedes d. 2 Marts 1730, 70 Aar gl. En af hendes Døttre blev gift med (Præsten) Rasmus Marker i Nyker. Nogle Aar tilforn var en Frøken, Sophie Thott oversendt, beholdt dog saavidt sin Frihed, at hun maatte opholde sig i Rønne. Hendes Forseelse fortælles adskilligt om, men uvist. Skal have ført et stille og kristeligt Levned. Hendes endnu her værende Bibel vidner om en flittig Læsning. Hun døde i Rønne og blev begravet 1699 d. 20 Decbr., ses af Kirke-Regnskabsbogen fol. 1 p. 2. Blev besørget begravet af Amtsskriver Schor i hans Leiersted i det søndre Vaabenhus. --

Den sidste Gang Boefke havde været her hændte sig, at just, han kom paa Reden, blev han vaer, et kgl. Fartøj liggende at vaie og færdig til at afsejle, spørger saa, hvad og hvorhen samme var destin: svareredes, at det skulde til Bornholm indehavende Obr. Reetz, som var bleven Amtmand og Commandant der, hvilket meget surprenerte ham.

ANDREAS v. BUGGENHAGEN¹⁾.

Var først fra 1682 i Wettbergs Tid Obr. Lieutenant over Rytteriet her, bestaaende af 1 Comp., som Ritmester Westerwald var bleven fradømt. Dernæst, efter Vice-Commandant Blink, til samme Charge 1692,

¹⁾ Navnet skrives i det gamle Manuskript stedse med 2 g'er

og endelig, efter Wettbergs Afgang 1694, til virkelig Commandant over Bornholm avanceret. Af Landthingsprotokollen fol. 127 pag. 2 ses vel, at han bliver d. 13 Novbr. 1689 kaldet Vice-Amtmand, ja allerede d. 11 Maj e. a. er han ved Kongel. Resolution bleven befriet fra al Tiltale for 2 Bønderkvinder her, som vare efter hans Foranstaltning og paa August Dechners Anmodning bleven arresterede formedelst opkommen Beskyldning mod dem om Trolddom. Altsaa er den Titel af Vice-Amtmand ham bleven af Folk abusive tillagt, formodentlig i Henseende, han 1687, da Commandant og Amtmand Wettberg var rejst til Kjøbenhavn, forrettede hans Amtmands Dont. Men som han ved denne Forretning forløb sig med berørte Arrest, saavelsom og med Beate sal. Rasmus Hansens og hendes Datter, Anna Rasmusdatter af Rønne, og geraadede i vidtløftig Proces samt mange Omkostninger, da han endelig ved en anbefalet Commission i Kjøbenhavn maatte til Sagens Forlig betale 150 Rdlr., lod han sig siden ej mere bruge at besørge Amtmandens Vices i hans Fraværelse, hvilket nærmere oplyses foran, samt formedelst foranførte Lands-Tings-Protokol l. c. sequ. saa vel som [af] en Supplik til Kongen af 8 Maj 1689, med kgl. Resolution af 11 do. Da forrige Amtmand og Commandant v. Hatten nu var død, havde en stor Del af den menige Mand ladet forfatte og selv underskrevet en Supplik til Kongen, deri begjærende, at faa Buggenhagen til Amtmand og Commandant, men han vilde ej lade den fremkomme, troede, at han ej til slig civil Dont (som Amtmand) kjendte. Han var af en bekjendt adelig Familie i Pommern, hvor han paa en Herregaard skal være af et svensk Parti i sin Ungdom borttagen fra sine For-

ældre og maatte siden tage Krigstjeneste. Derefter kommen i dansk Tjeneste som Lieutenant ved den gamle Garde til Hest. Og som han i adskillige fjendtlige Attaker, Udfald og Partier udviste megen Tapperhed med Lykke og avantage f. Ex for Christiansstad, Wismar etc. i Kongens høje Nærværelse, fandt han særdeles Naade hos Majestæten og avancerede i en Hast til Ritmester, Major og Obrist-Lieutenant, alt ved samme fynske National-Regiment, hvor han var bleven Obrist-Lieutenant 1678, men Reussenstein var Oberst derved. Med denne hans Chef kom han i Strid over sin Svigersøn, en Lieutenant ved samme Regiment, som han vilde forsvare; Reussenstein maa derpaa enten verb. eller tillige real. saaledes have injurieret Buggenhagen, at denne formodentlig opfordrede R. til Duel, hvilket og gik for sig paa Hveen, som den Tid tilhørte Sverrig. Reussenstein blev død paa Stedet, men Buggenhagen kom med Livet derfra, dog dødelig blesset med en Kugle, der gik igjennem den højre Skulder, og med en anden, som traf en Haandsbred nedriger og blev siddende i Livet. Hvilket omtrent skete Maj 1682. Dernæst supplicerte Buggenhagen d. 8 Juli c. a. om kgl. Pardon, som ham blev den 10 ditto givet. Kort efter blev han sat til Chef for det Compagni til Hest, som var paa Bornholm. Han boede i Nexø, skjøndt han var Vice-Com., hvilket var sært, at han ej maatte opholde sig paa Hammershus, da Commandant v. Hatten dog og boede langt borte, paa Lensgaard, saa at det gav og vel megen Vidtløftighed med Sagerne og deres Expedition, der jevnlig have maattet forsendes ved Postbud af Ryteri og Ordonnantser. Han døde som Commandant i Nexø 2 Septbr. 1699 og der begroves. Var temmelig

corpulent. I Margen har Forfatteren skrevet: Buggenhagens Vaaben syntes mig at have to Vinger i Skjoldet; men den Figur paa Hjelmen var mig ukjendelig. Hans 1ste Frue var Anna Toppin fra Pommeren, 2den Martha Hoffmann, Oberst Hoffmanns Datter fra Kjøbenhavn, 3die Anna Margrethe von Gutzou. Hendes Fader hed Thomas von Gutzou, var fra Schweitz, og i sin Barndom fra Forældrene, som boede paa en adelig Gaard i Schweitz, af en svensk Oberst Daniel borttagen, saa han havde aldrig kjendt Fader eller Moder¹⁾. Moderen var vistnok Maria Sibilla Busch, som døde ganske ung i Barselseng. Thomas v. Gutzou blev 2den Gang gift med Kirstine Elisabeth v. Uncken, men hun var ikke Moder til Anna Margrethe v. Gutzou. Faderen skal have været Major i Kaiserlig Tjeneste og bleven i det mellem de Svenske og Kaiserlige holdne store Slag ved Janwartz(?) i Böhmen 1645 hvor de Svenske sejrede. Hun havde først været gift med Capt. Henr. Elster i Holsten. Kom i 2det Ægteskab med Buggenhagen og blev efter hans Død gift med Rasmus Nielsen, Major ved Cavalleriet, boede paa Store Kannikegaard i Bodilsker. I sidste Ægteskab fik hun 1, en Søn Diderik Busch, som efter Forældrenes Død ejer og endnu beboer Kannikegaard, har været Studiosus, af hvem jeg²⁾ det meste Foranstaaende om Buggenhagen m. m. har faact. Desuden 2, en Datter gift med forrige³⁾ Amtsskriver Christof-

¹⁾ Her maa være noget urigtigt, thi netop det samme fortælles jo foran om Buggenhagen.

²⁾ „Jeg“ maa være Amtmand Urne.

³⁾ Amtssriver Horn døde d. 8de Januar 1736. Deraf fremgaar, at det gamle Manuskript maa være skrevet senere, siden Amtsskriveren kaldes „forrige“.

fer Horn her. (Anna Margrethe v. Gutzouw havde ikke Børn med Buggenhagen, men havde 2 Døtre i 1ste Ægteskab med Kapt. Elster, hvilke hun medbragte, da hun kom til Nexø).

Gutzouernes Vaaben er 3 Lillier i Skjoldet saavelsom ovenpaa Hjelmen. Buggenhagens Datter af 1ste Ægteskab med Anna Toppin blev gift med Capt. Lieutenant Christoffer Olsen Sommer paa Myregaard i Aaker, men efterlod sig ingen Børn.

Thomas v. Gutzou kom siden i Kgl. dansk Krigstjeneste og døde som Major ved Prins Georgs Regiment i sin bedste Alder i Nestved i Sjælland. Hans første Frue var Marie Sibylle, som døde meget ung i Barselseng, var førnævnte Obrist Busches Datter. 2den Frue var Major Unckens Datter (Kirstine Elisabeth). Af 1ste Ægteskab blev Anna Margrethe von Gutzouw født. (At hendes Son i 3die Ægteskab — med Rasmus Nielsen — kom til at hedde Busch og ikke Nielsen har altsaa haft sin Grund i at han er bleven kaldet Busch efter sin Mormoder.

WOLDEMAR REEDTZ.

Til Barrits-Skov i Jylland. Blev d. 24 Octbr. 1699 her Commandant og Amtmand, var da Obr.-Lidut. ved Garden til Fods over da værende Grenader-Compagni, bekom saa først Obersts, dernæst Brigaders og endelig General-Majors Charakter. Var meget for, corpulent og høj. Reedtz skal og være en Schlesisk Familie — vide Allg. Hist. Lex. — Muligt, at de danske Reedtzer og derfra ere komne. Han boede i Rønne til Leje, kom bort 1718 og døde paa sin Herregaard i Jylland 1723 eller 1724. — Efter gamle og fornuftige Folks Fortælling bliver han den Berøm-

melse tillagt at have især ved sine gode Foranstaltninger bragt Bondestanden her i Opkomst; thi i Stedet for, at en Del af Bønderne hidtil have været saa slotne eller efterladende i deres Haandtering og ej stræbte saa flittigt som de burde og kunde at udrede Skatter og Landgilde, samt andre deres Gaarde vedkommende Afgifter, men lode Aar efter andet trække Restancer paa sig, og endelig derfor bleve af Amtstuen tagne Dom over dem, saa at mange Selvejergaarde for saadanne Restancers Skyld hjemfaldt Kongen og nogle for meget ringere Skatter og Afgifter bleve bortfæstede end som de staa i Hartkornsbogen ansatte for, Hs. Majestæt til stor Afgang i sine Indkomster; ja en Deel Gaarde vare næsten blevne øde;— saa søgte Reedtz efter Omstændighedernes Befindende baade ved gode Opmuntringer, samt og ved strænge Anstalter at bringe Bønderne til mere Flid og Stræbsomhed, især at han ei lod det komme i Langdrag med Ydelser og Udredninger, men formedelst ellers i Danmark brugelig Militær-Exekution efter de Kongl. Forordninger betimelig var dem i Hælene; hvorover mange med Tiden dels af Frygt dels ved nøjere Eftertanke bleve flittigere og kom istand til at udrede, hvad de skulde samt efterhaanden bleve velholdne ved deres Gaarde. Tilmed bragte han det og derhen, at Landmanden fik sine Varer i bedre Pris især Havre og Stude, idet han selv tilkøbte sig en Deel og betalte bedre end før skete; Thi Købmændene havde ved at holde sammen ligesom sat en vis ringe Pris efter deres Behag paa Sæd og andre Varer. — Af dette, saavidt jeg har kunnet forstaa, have nogle taget Anledning ilde [at] udtolke og gjøre Beskyldninger mod Reedtz, hvilket, med

hvad ellers om ham kan være at anse -- og indføre -- hører ej herhid, vilde og udfordre uvedkommende Vidtløftighed. — Ved Landets militære Væsen var han ej mindre geskæftig, allerhelst Tid og Omstændigheder ved den lange Orlog mellem Danmark og Sverrig fordrede baade Aarvaagenhed og gode Foranstaltninger her, hvis noget af Sverrig skulde tenderes, som dog ej synderlig blev mærket fornemmelig, da den kongl. danske Flaade hele Krigen igjennem var den svenske overlegen. Tilmed Sverrig havde nok at bestille med at maintainere, hvad de havde baade her og paa den tyske Bund, saa de ej kunde tænke paa at gjøre her nye Erobringer, allerhelst Landet forhen havde været dem fatalt nok.

1698 omtrent blev Juelina Regine Catharina Rosenkrantz til Rønne relegeret sin Livstid; hun havde været Hofdame hos Dronning Charlotte Amalie¹⁾, men skal af Jalousie villet forgive en [af] hendes Medtjenerinder, som var bleven forlovet med Hof-Marschall Ketschau, hvilken hun selv gjerne vilde havt. Hun døde og blev begravet i Rønne 1746. —

GOTTFRIED LUDVIG BRUNO.

Af tydsk Extraktion. Hans Farfader skal have været Biskop (Nok urigtigt, men vist, at Faderen havde været Sal. Kongens som Kronprints Informator, i det franske Sprog etc.) Blev Vice-Commandant efter Buggenhagen 1699 og boede paa Hammershus. Var Major. — 1701 havde han en Proces for Capitels Retten i Rønne med Engelke Christine Winter angaaende hun paastod hans Ægteskabs-Løfte at have

¹⁾ Chr. d. 5tes Dronning.

bekommet. Blev dømt til at betale hende 100 Rdlr. Siden efter giftede han sig dog med hende. — En Datter lever efter ham her endnu, og nyder aarlig Pension. Efter hans Død kom

JOHAN GEORG AMBSCHOFF.

Obr. Lt. 8 Decbr. 1711. Skal have været fra Westphalen og til Danmark kommen med de Biskoppelige padebornske eller mynsterske Tropper under General Baron Wedel 1678; og tjent fra neden op til Obr. Lt. — Af Aarsag, at en paa Hammershus sin Livstid hensat Arrestant, Krigsraad Møller, undkom af Arresten, blev Ambschoff sat fra sin Bestilling ved Kgl. Ordre af 22de Mai 1723. Dog i Henseende til hans høje Alder og Majestæten for beviste Tjenester fik han aarlig 100 Rdlr. i Pension, nogle Steder skrives hans Navn Amtsh, men selv skrev han Ambschoff. Døde i Rønne 1733. — Gift med Maria Margarethé Woldenberg siden 25 Januar 1698 (da han var Capt. ved General-Lieutenant Schacks Regimente), som i sit 81de Aar døde i Rønne 1754. Hendes Fader var Major Woldenberg, og hun var Søkendebarn til Obr. og Commandant J. v. Woldenberg i Hamborg. — 1718 havde han været i Rønne og derfra bortrejst igjen til Hamborg uden at tage Afsked med Commandanten: General Major Reedtz, formedelst Mistanke af ham at være disrekommanderet hos Majestæten, som dog Reedtz benægter.

1719 blev den ellers under Navnet Christian Demokritus i adskillige Skrifter bekendte Johan Conrad Dippel som Arrestant paa Hammershus indsat, havde der samme Værelse som Corf. Ulfeld. Losgaves 1726. Imidlertid havde han betjent Adskillige med Medi-

kamenter, som i Svagheder konsulerte ham, hvorom endnu haves nogle af hans meddelte Recepter skrevne med Blyant, fordi han ej maatte bruge Pen og Blæk. — Ligeledes forfattede han sine Tanker over Pastor Jac. a Mellers latinske Traktat om nogle paa Bornholm fundne Guldstykker etc. — blev trykt i Hamborg 1725. Titelen er Chr. Democriti eröfnete Muthmerssungen(?) und merkwürdige Gedanken über Hr. Jacob von Mellers commentatrumculum de simulacris aureis etc. — 1723 forfattede han et Epicedium paa den afdøde berømte engelske General Marlborough. —

Omtrent samme Tid var der og en Arrestant Marri som skal have været Prof. ved Gymnasiet i Riga, men i Krigstid blev attraperet i Kjøbenhavn som en for-dægtig Person eller Spion fra Sv. og udgav sig for en Officer. Mens han sad i Arrest har han informeret adskillige smukke Folks Born her, saa og nogen Tid efter han kom løs, nemlig strax efter Fredsslutningen. Blandt andre er sal. Prof. Peter Kofoed Ancher den Tid fra ham demiteret til Kjøbenhavns Akademi.

JOHAN HENRICH v. BIPPEN.

Brigadér. Kom som Commandant og Amtmand til Bornholm d. 14de Maj 1718. Var allerede da i sit 70de Aar. Boede til Leje i Ronne. Var født i Westphalen af ganske ringe Stand, kom med fornævnte Biskops Tropper ligeledes ind i Danmark og tjente sig op fra Musketer. Havde været tilsidst Chef over det Vest-Sjællandske National Infanteri Regiment. Døde i Ronne 70 Aar og 7 Maaneder gl. 1722. Begravedes der d. 17 Januar. Hans sidste Frue var Obr. Lt. Oeland ved Artilleriet i Oldenburg, hans Datter. 1718 d. 28 December blev B. samt Capt. og

Condukteur Herbst et. Stadskapt. Morten Kofoed i Svaneke, (men siden i denne sidstes Sted efter gjort Undskyldning, Herreds-Capt. Niels Nielsen paa Bridselsgaard eller 9de Selvejergaard i Olsker) anordnede til Commissairer at inkvirere og undersøge angaaende de af Kongens Udmark Tid efter anden af Bønderne og andre mest selvraadigst indtagne Jordsmon, hvornæst derover blev forfattet en aparte Jordebog, hvori Jorderne efter Tønde Land ere inddragne og til Havre eller Smør-Skat ansatte.

NIELS MADSEN WESTH.

Kom 1722. Det kongl. Partitions Patent for ham er af 18de Marts 1722. Havde været Oberst, som og havt et Regiment, ved Cavalleriet, som med flere blev efter Fredsslutningen aftakket. Blev først Kommandant og Amtmand og siden d. 11 October 1728 benaadet med General Majors Karakter af Cavalleriet. Var først i Fyn og havde tjent sig fra nederst op i Krigsstanden og været med de Kongl. Auxiliartropper¹⁾ baade i Irland saavelsom Brabant, samt med i sidste Fejde i Norge. Han tillige med nævnte Capt. contin. Udmarkscommissionen, og blev færdig dermed 1729, som den e. a. 4de October daterede og approberede Udmarksjordebog nærmere udviser.

1722 visiterede Biskop Worm her.

1738 bleve Commissairer hidsendte, som vare daværende General-Major Christian Lerche (der siden blev Ober-Krigssekretær og Greve) Confer. Raad Christian Bjerregaard (som siden blev Amtmand paa Anderskov og atter hans Søn efter ham) og Cancelli-

¹⁾ Hjelpetropper.

Raad Gottard, Albrecht Braem (som siden blev Gehejme-Raad og Ober Præsident i Kjøbenhavn) for at undersøge en Del Klager, som formedelst en til Majestæten anvendt Memorial, med det opdigtede Navn Philander var bleven anbragt.

1739 blev Gen.-Major Westh demiteret efter Ansøgning med 500 Rdlr. aarlig Pension. Døde i sit 87de Aar 1752 d. 25 Marts og begroves 9 April i Rønne Kirke. — Hans første Frue var Amtsforvalter Velein fra Jylland, hans Datter. Af de med hende avlede Børn lever endnu Major Westh i Sjælland og Fru Kammerraadinde Schrøder her i Rønne. Hans 2den Frue Mette Margrethe Sonne, havde før været 2 Gange gift med anselige Kjøb og Handelsmænd i Nexø. Med hende avlede han ingen Børn. 1723 d. 30te Januar blev Landsdommer Mathias Rasch i Rønne begravet 84 Aar gammel.

RASMUS HIRSCHNACK.

Obr.-Lt. Blev 1723 Vice Commandant paa Hammershus. Kom siden til Christiansøe som Commandant — og i hans Sted her kom Obr.-Lt. Detlef Christian Thamsen, som døde paa Hammershus. Derpaa kom Obr.-Lt. Bartram som Vice Commandant. Var fra Westphalen og indkommen med de minsterske Tropper. Han døde paa Hammershus 1737, 74 Aar gammel. 1726 blev der Misvæxt her af Sædvarer, hvilket Amtmanden forestillede d. 4 Septbr. og bad om Laanekorn for Indbyggerne. Vinteren derpaa blev saa stor Trang, at mange maatte æde Hasselknopper og Bark, blandet med Havremel. En stor Del Kreaturer, helst Kør, krepérte af Mangel paa Foder, samt dets (s: Foderets) Udygtighed, saasom Straaet af Tagene blev

nedtaget og givet Kreaturerne. — Amtmanden lod forbyde at brænde Brændevin af Byg eller Rug etc., at ingen Rug, Byg, Rugmel og Byggryn eller Malt maatte udføres. Om Foraaret blev foruden Laanebyg her af Magasinet oversendt 200 Tønder Rug af Majestæten tillaans. 1737 mellem d. 21de og 22de Jan. en hæftig Storm hvoraf nogle Vejrmøller omblæste og Ø. M.¹⁾ Taarn tog Skade. Samme Tid blæste Spiret paa Helsingørs Kirke ned.

1738 blev Obr.-Lt. Johann Cronenberg, som stod ved Hs. kongl. Højhed Kronprindsens Regiment, (ansat) som Majestædens Vicekommandant paa Hammershus. Fik siden Obersts Karakter. Døde her i Rønne, (hvor han siden nogle faa Aar med Kgl. Tilladelse var henflyttet) 1750 d. 12 Juni og boede tilleje. Begraven i Rønne Kirke.

KAY FRIDERIC SCHNELL.

Justitsraad. 1739 Amtmand. Men kom aldrig herind. Imidlertid besørgede Oberst Cronenberg Tjenesten. Døde 1740 i Kjøbenhavn. Havde 800 Rdlr. i aarlig Gage.

JØRGEN KRUSE.

Obr. ved Cavalleriet. 1739 Commandant med 800 Rdlr. — og fik siden efter General Majors Karakter af Cavalleriet d. 4 April 1746 med 200 Rdlr. Tillæg. Boede i Rønne, døde 30 Novbr. 1751. Begraven i Rønne Kirke. Var født i Norge og havde tjent sig frem fra Fændrik at. Været i mange Campagner, Beleiringer og Felttog, baade i Brabant, Pommern, ved Rhinen og andre Steder. Havde adskillige stærke

¹⁾ Maa vel have været Østermarie Kirketaarn (ell. Klokкетаarn).

Blessurer blandt andre en meget synlig, noget ovenfor det venstre Øje, hvorover han bar en liden rund Plade med et sort Baand paa. En Kugle sad endnu tilbage i Lænden som ofte foraarsagede ham Smerter og endelig kontribuerede til hans Død. — 1744 var et Retranchement i Arbejde om Rønne at ske under Project, men blev kasseret 1746, hvorved store Depenser for Kongens Kasse og adskillige Besværligheder for Landets og Byens Indbyggere bleve hemmede, samt andre Uleiligheder sparede.

JOHANN CHRISTIAN URNE.

1740 Amtmand d. 4 Mai. Kom dog først hertil d. 26 October e. a. Boede tilleie i Rønne.

1744 6te Januar saas en stor Komet, som næsten varede hele Vinteren.

1744 d. 17 Juli begyndte en hæftig Torden, holdt mest ved i 3 Dage men Regnen continuerede (o: vedblev eller fortsattes) til hen nogle Dage i August.

1747 d. 13 December var en forskrækkelig Storm, som gjorde stor Skade.

1753 blev Urne Etatsraad. 500 Kr. aarlig Gage.

1739 blev her Misvæxt paa Sæd og Fodring.

1740 blev her i og efter den store lange Vinter slet Tilstand for Mangel paa Brød hos Almuen; en stor Del Heste og Køer kreperte af Hunger.

1741 blev paa Forestilling af Kongl. Magazin Bønderne til Vaarsæd laant 615 Td. Byg og 493 Td. Havre.

1749 contribuerede Bornholm med til Prinsessestyr ialt 2697 Rdrl. Da fandtes her at være 23 Veir og 40 Vandmøller, dog kun meget smaa og om Sommeren vare de fleste ubrugelige.

1750 d. 1 Juni kom Grev Reventlow som Stift-

amtmand hertil og døde siden d. 24 Juli e. a. Han var den første Stiftamtmand, som havde været her. Samme Aar var og Hs. Højærværdighed Bisp Harbo her at visitere; han fik her et Anstød af Feberen og var 8 Dage for Modvind underveis herfra paa Søen.

1751 om Efterhøsten begyndte Børnekopperne at grassere. 1752 den varmeste Sommer, jeg siden 1740 har oplevet. Det blev jo et frugtbart Aar baade paa Sæd-Varer og Foring (Foder), dog noget Hø bedærvedes formedelst megen Regn. Slagtekvæget blev og derefter godt, som og Efterhøsten var til October meget mild, dog begyndte da blandt Faarene at grassere Kopper, som her strovis kontin. og næsten de fleste borttaget. Godt var det, at saadant ej er sket over alt Landet paa en Gang eller i et Aar men kun nogle Sogne efter hinanden, og har imens naar Sygen har været i et Distrikt forbi, da igjen kunnt lægges Yngel til, allerhelst Gud lod dem være sonderlig frugtbar, saa, at de fleste fik 2 Lam hver Gang, ja nogle 3.

1753 i Slutningen af Mai kom Stiftamtmand Holger Scheel herind, udstod paa samme Reise hæftigt Uveir, paa Landet en farlig Sygdom, paa Bortreisen først saa stærk Modvind, at han maatte vende tilbage. Dog efter at han længe havde biet efter god Vind, saa han næsten havde resolveret at gaa til Lands over Skaane, kom han (hjem) med behagelig Vind og Veir.

1752 fandt en Bonde paa 48de Selveiergaard i Østerlars 22³/₄ Lod Sølvmynter, som af Amtmanden tilsendtes Rentekammeret som Danefæ. Bonden betales efter Vægt¹⁾. Bonden vilde ej ret forklare

Vide L. de
Thura p. 292.

¹⁾ Betaling efter Fundets Vægt var vistnok langt ringere end Værdien, men det var lovlig. I vore Dage betales mere efter Værdien end efter Vægt.

Findestedet. Det ordedes¹⁾ at være Lyngen. — 1749 lod kongl. Majestæt ved Kondukteur Hammer hele Landet opmaale og Landkort derover forfærdige, som bevares i det kongl. Krigs-Cancelli, hvorpaa vare især Dybderne omkring Landet, og hvor Avenier kan falde. Majestæten fik selv et mindre, men en Gienpart af det store blev Commandanten tilstillet²⁾. Der gik 3 Aar hen med dette Arbejde.

1747 strandede paa Bornholm til adskillige Tider og Steder 12 Fartøier, hvoriblandt 2 af Landets egne her ved Rønne, nemlig Andreas Bruun og Rasmus Rasmussen med Lars Hjorths Bolnes Fartøi.

JOHANN GOTTFRIED v. SCHEPELERN.

Gen. Major af Infanteriet. Kommandant 1752. Kom hertil 16 Mai e. a. Var Chef over det sjællandske National Infanterie Regiment og allerede en gammel Mand — over 70 Aar. — Fik Kapt. Karakter 14 Novbr. 1707. — Major ved det Obr. Samsøe betroede oldenborgske National-Regiment til Føds, d. 25. Aug. 1727. — Obr. Karakter af Infanteriet 1733. Obr. over det sjællandske National-Regiment til Føds 31 Octbr. 1640. General Major af Infanteriet 4 Septbr. 1747. — Er af en fornem adelig Familie i Westphalen³⁾, som nu skal paa ham og hans eneste Søn nær være udgaaet. — Har tjent sig op fra Kadet

¹⁾ ordedes o: rygtedes, fortaltes.

²⁾ Dette Kort er senere skænket til Bornholms Museum.

³⁾ Ifølge en Meddelelse til mig, dat. 12 Februar 1905, fra Professor Hildebrand, Redaktør af Tidsskriftet „Herold“, Berlin, blev Familien v. Schepelerns Stamfader, Gerhard Scheppelemn, adlet i det 17de Aarhundrede.

ved gevorbne Regimenter og gjort Campagner baade i Italien og Ungarn, ved de Kongl. Auxiliærtropper. Siden været med i Norge i sidste Feide, hvor han blandt andet var som Kommandant ad interim inordnet paa en lille Fæstning 1 Mil fra Frederiksstad ved Navn Königsstein samme Tid som Kongen af Sverrig blev skudt fra Frederikshald. Havde uagtet saa mange bivaanede Batailler og Beieiringer dog ingen Blessurer.

1743 d. 20 Septbr. i den Ruptur med Sverrig blev han Interimskommandant i Citadellet Frederikshavn ved Kjøbenhavn. — Boer tilleie. Hans Frue er Søkendebarn til ham, og en von Reusch, ligeledes af Westphalen. — Hendes Fader v. Reusch var Obr. ved det sjællandske National Regiment til Fods.

v. Schepelern bekom d. 15 Septbr. 1756 efter Ansøgning formedelst tiltagende Svaghed af Podagra og paa Øjnene sin Dimission med at beholde sin forrige Gage af 1000 Rdlr.

Han begav sig herfra d. 6 Juni 1758 og bor nu paa Svenstrup i Sjælland. Døde der mellem 19de og 20de April 1759 80 Aar gl. Hun døde ibid i Juni e. a.

JENS MULE

fulgte som Commandant strax efter, men blev i København til 1 Maj 1757, da her ankommen. Havde staaet som Major ved det forhen kaldte Kronprinsens Regiment, men siden Kongl. Livregiment Infanterie med Oberst Lieutenants Karakter og tilsidst virkelig Obr. Lt. og fik sin Karakter af Oberst med 800 Rdlr. Født i Kjøbenhavn, hvor Faderen var Groshandler, med Commerce Assessors Karakter. Var først Kadet ved Kadet Korpset, siden derved Underofficer og saa

fremdeles i Militæretaten fremtjent. Er ugift og har sin Søster hos sig. Forældrene vare Christian Mule og Margrethe Nansen, Stadspræsident den yngre Nansens Datter. Søster til afgangne Landsdommer Nansen her. Var f. 8 Febr. 1700. Kadet 1714, Lieutenant ved Kronprinsens eller nu Liv Regiment til Fods 1726. Premier Major ved det falterske Regiment 1749. Obr. Lt. 1754, Oberst og Commandant 1756. Døde d. 30 Octbr. 1759 efter omtrent 14 Dages Sygdom af Skjorbug med Ansats af Vattersot. Begraven i Rønne Kirke 1759 59 Aar 1 Maaned 22 Dage gl. Var alvorlig, venlig, betænksom, billig. Raillerier, Gjøglevornhed og egen Interesse søgende Genier var han ingen Elsker af.

ANDREW ANTONIJ SCHOR.

Major af Infanteriet paa Bornholm og har tilligemed Obr. Lts Karakter af Infanteriet. Vice Kommandant 1751. Er en Bornholmer (hans Fader var Kongl. Amtsskriver her) og stod først som Kadet ved det Kgl. Soetat Corps, hvorfra han dog tog sin Dimission med Lieutenants Karakter omtr. 1725 og tilkjøbte sig et Compagni af det herværende Nat. Inf. og er dernæst her videre avanceret. Hans Frue, som for nogle Aar siden døde, var Datter af forrige Pastor Herman Sode i Nylars med hvem han har avlet 1 Søn som ved herværende National Inf. nu er Lieutenant — og 6 endnu levende Døtre foruden et Par døde Børn. Den ældste Datter blev gift 1757 med Kapt. Balling ved det sjællandske gevorbener Regiment til Fods. Et Par Aar derefter tog Kommandant Schor sin Afsked formedelst Alderdom med Tilladelse til at sælge sit Compagni. Han er dernæst 1758 med

den Kongl. Cantonnerings Armé i Holsten sat til General-Gvaldiger med Majors Karakter. Schor har gjort Forsøg med adskilligt her, saaledes med at grave Kul og udføre disse til København og andre Steder. Ligeledes med at brænde Mur- og Kalksten etc., Cement eller Marmorsten i Limensgade i Aaker Sogn. Saa og med Krebs og Karpers Tilveiebringelse her, med hvilket sidste Slags adskillige Steder endnu forsøges.
